

ISSN 2518-1998 (Print)
ISSN 2663-5097 (Online)

№ 4(96)/2019

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-1998 (Print)
ISSN 2663-5097 (Online)
Индексі 74624
Индекс 74624

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

№ 4(96)/2019

Қазан–қараша–желтоқсан
30 желтоқсан 2019 ж.

Октябрь–ноябрь–декабрь
30 декабря 2019 г.

October–November–December
December, 30, 2019

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2019
Караганда, 2019
Karaganda, 2019

Бас редакторы

химия ғыл. д-ры, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі

Е.М. Тажбаев

Жауапты хатшы

Ғ.Б. Саржанова, PhD д-ры

Редакция алқасы

Б.С. Есенгельдин,	ғылыми редактор экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т. Михалич,	PhD (Словения);
Ж. Сарmento,	PhD (Португалия);
Л. Тылл,	PhD (Чех Республикасы);
Ж. Хусты,	PhD (Венгрия);
А.А. Кочербаева,	экон. ғыл. д-ры (Қырғызстан);
Л. Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А. Родина,	экон. ғыл. д-ры (Ресей);
Р.С. Каренов,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Т. Тлеубердинова,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.М. Шакина,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Р.К. Андарова,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Ж. Садуов,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т.П. Притворова,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.А. Ахметжанов,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Д.А. Ситенко,	PhD (Қазақстан);
С.К. Ержанова,	жауапты хатшы экон. ғыл. канд. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева

Компьютерде беттеген

Г.Қ. Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы.

ISSN 2518-1998 (Print). ISSN 2663-5097 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж. № 13112–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 28.12.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 53,12 б.т. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 132.

Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор

д-р хим. наук, профессор, чл.-корр. НАН РК

Е.М. Тажбаев

Ответственный секретарь Г.Б. Саржанова, д-р PhD

Редакционная коллегия

Б.С. Есенгельдин,	научный редактор д-р экон. наук (Казахстан);
Т. Михалич,	PhD (Словения);
Ж. Сарменто,	PhD (Португалия);
Л. Тылл,	PhD (Чехия);
Ж. Хустьи,	PhD (Венгрия);
А.А. Кочербаева,	д-р экон. наук (Кыргызстан);
Л. Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А. Родина,	д-р экон. наук (Россия);
Р.С. Каренов,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Т. Тлеубердинова,	д-р экон. наук (Казахстан);
Ж.М. Шаекина,	д-р экон. наук (Казахстан);
Р.К. Андарова,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Ж. Садуов,	д-р экон. наук (Казахстан);
Т.П. Притворова,	д-р экон. наук (Казахстан);
Б.А. Ахметжанов,	д-р экон. наук (Казахстан);
Д.А. Ситенко,	PhD (Казахстан);
С.К. Ержанова,	ответственный секретарь канд. экон. наук (Казахстан)

Адрес редакции: 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

Ж.Т. Нурмуханова, С.С. Балкеева

Компьютерная верстка

Г.К. Калел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика».

ISSN 2518-1998 (Print). ISSN 2663-5097 (Online).

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № 13112–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 28.12.2019 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 53,12 п.л. Тираж 300 экз. Цена договорная. Заказ № 132.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А. Букетова.

100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский государственный университет, 2019

Main Editor

Doctor of Chemical sciences, Professor, Corresponding member of NAS RK

Ye.M. Tazhbayev

Responsible secretary

G.B. Sarzhanova, Doctor PhD

Editorial board

B.S. Yessengeldin ,	Science Editor Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T. Mihalich ,	PhD (Slovenia);
J. Sarmiento ,	PhD (Portugal);
L. Tyll ,	PhD (Czech Republic);
Zs. Huszti ,	PhD (Hungary);
A.A. Kocherbayeva ,	Doctor of econ. sciences (Kyrgyzstan);
L. Vasa ,	PhD (Hungary);
L.A. Rodina ,	Doctor of econ. sciences (Russia);
R.S. Karenov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.T. Tleuberdinova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
Zh.M. Shayekina ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
R.K. Andarova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.Zh. Saduov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T.P. Pritvorova ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
B.A. Akhmetzhanov ,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
D.A. Sitenko ,	PhD (Kazakhstan);
S.K. Yerzhanova ,	Secretary cand. of econ. sciences (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, S.S. Balkeyeva

Computer layout

G.K. Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Economy» series.

ISSN 2518-1998 (Print). ISSN 2663-5097 (Online).

Proprietary: RSE «Academician Ye.A. Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13112–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 28.12.2019. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 53,12 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 132.

Printed in the Ye.A. Buketov Karaganda State University Publishing house.

100012, Kazakhstan, Karaganda, Gogol Str., 38, Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Аллахвердиева Л.М., Курманалина А.А., Тасмаганбетов А.Б., Жуматаева Б.А.</i> Тұрақты даму жағдайында ауылдық аумақтардың экономикасын әртараптандырудың ерекшеліктері.....	14
<i>Болысов Т.К., Жаныбаева З.К., Есенгельдин Б.С., Тулеубаева М.К.</i> Ауыл шаруашылығында биогазды қолданудың мүмкіндіктері.....	22
<i>Бақтымбет А.С., Гамарник Г.Н., Бақтымбет Ә.С., Бақтымбет С.С.</i> Шанхай ынтымақтастық ұйымының даму проблемалары мен перспективалары	29
<i>Сатпаева З.Т.</i> Қазақстанның аймақтық технопарктерінің қызметін талдау	37
<i>Бугубаева Р.О., Жетписбаева М.К., Гимранова Г.И., Абдикаримова А.Т., Беспаева Р.С.</i> Мұнай саласын және оның Қазақстан Республикасының экономикасына әсерін талдау.....	44
<i>Шаушенова С.Г., Ниязбекова Ш.У., Нурпеисова А.А., Ержанова С.К.</i> Жамбыл облысындағы жол-құрылыс өндірісінің қазіргі жағдайы	54
<i>Искендірова С.Қ., Конуспаев Р.К., Демесинов Т.Ж.</i> Ауыл шаруашылығын субсидиялау мәселелері.....	61
<i>Тасмаганбетов А.Б., Абаев А.А., Рахманова А.С., Тлеукабылова К.Б.</i> Ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын бағалаудың теориялық және әдістемелік негіздері	67
<i>Дарибеков С.С., Дарибекова А.С., Ескерова З.А., Ахметова А.С.</i> Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі отын-энергетикалық ресурстардың рөлін бағалау.....	75
<i>Коптаева Г.П., Агабекова Г.Н., Бердибекова Г.С., Чернобай Л.И.</i> Өңірлік басқару жүйесін жаңғыртудың басым бағыттары.....	83
<i>Утепкалиева К.М., Сабирова Р.К., Дингазиева М.Д., Тажиденова А.Р.</i> Экономиканың аграрлық секторындағы көкөніс өнімдерін өндірудің экономикалық тиімділігін арттыру.....	93
<i>Жиентаев С., Досмухамедова З.</i> Еуразиялық экономикалық одақ аясында Қазақстанның ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу	99
<i>Манасбай А.Е.</i> Жеке меншік секторды Қазақстанның порттық саласына тарту.....	109
<i>Темирбаева Д.М.</i> Қазақстанда балалары бар үй шаруашылығындағы әйелдердің әлеуметтік қорғалуын талдау.....	119

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

<i>Ахметжанов Б.А., Тажибекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Ферроқорытпа және аглоендіріс үшін көмірді пайдаланудың экономикалық тиімділігін талдау және бағалау.....	126
<i>Смайлов Б.Т., Андарова Р.К.</i> Қазақстанның заманауи денсаулық сақтау жүйесінің инновациялық даму векторы: ұйымдық-экономикалық механизмдері.....	137
<i>Спанова Б.К., Романько Е.Б., Мусабекова А.О., Хустыи Ж.</i> Заманауи Қазақстанның әлеуметтік саясаты: мәселелері мен болашағы	146
<i>Ташенова Л.В., Бабкин А.В., Мамраева Д.Г.</i> Индустрия 4.0 контекстіндегі өнеркәсіптік өндірістің цифрлық трансформациясы.....	154
<i>Кожабаяева С.А., Укубасова Г.С., Галиева А.Х.</i> Қазақстандағы шағын инновациялық бизнестің қалыптасу мәселелері және даму келешегі.....	163
<i>Ахметова Г.Ж., Байнеева П.Т., Парманова Р.С., Яворска М.</i> Инновациялық іс-әрекет аймақ дамуының негізі ретінде	172

<i>Гелашвили Н.Н., Орынбасарова Е.Д., Жуманова Б.К.</i> Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік кәсіпкерліктің даму мәселелері: шешімдері мен құралдары	180
<i>Жусупов Е.А., Бақтымбет А.С., Шмарловская Г.А.</i> Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің инновациялық дамуы	187
<i>Курманов Н.А., Амирова Г.К., Тлеубердиева С.С., Муталиева Л.М., Быков А.А.</i> Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде инновациялық қызметтің тиімділігін талдау	194
<i>Бейсембай Е.</i> Сандық экономика постиндустриалды қоғамның қарқынды дамуының негізі ретінде	207
<i>Кунызов Е.К.</i> Халықаралық интеграция жағдайында Қазақстан Республикасының макрологистикалық жүйелеріндегі импортты алмастыру және инновацияны күшейту жолдары.....	220
<i>Жабытай Б.Н., Досмаганбетов Н.С., Айбасова Г.К.</i> Қалалық инфрақұрылымның инновациялық дамуын басқарудың негізгі бағыттары мен жетілдіру жолдары	231
<i>Дарибаева А.К., Карбетова З.Р., Карбетова Ш.Р.</i> Инвестициялық тәуекелді басқару механизмін жетілдіру	240

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Шинет Г.Ф., Андарова Р.К., Жадигерова Г.А., Наркулова Ш.А.</i> Жұртшылық шаруашылығының ұжымдық кәсіпорындармен өзара қарым-қатынастарын дамытудың жолдары	247
<i>Джазыкбаева Б.К., Омарова А.Т., Ахметова Д.Т., Мусынова А.М., Нурсейтова Г.Б.</i> Құрылыс саласындағы шығындарды басқару кезіндегі калькуляция әдістері	258
<i>Нурғалиева С.Ж., Турсынханов Д.Ж., Симонов С.Г.</i> Қазақстан Республикасындағы корпорация капиталының құрылымын басқаруды жетілдіру механизмдері.....	267
<i>Омархан Д.Н., Конопьянова Г.А., Ишкинина Г.Ш., Бернд Зирклер.</i> Банк қызметкерлерінің еңбек уәждемесінің негізгі факторларын талдау.....	275
<i>Ниязбекова Р.К., Дурру Огуз.</i> Қазіргі жағдайда тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау көрсеткіштерін қолдану ерекшеліктері	283
<i>Үкібасова Ф.С., Әмірбекова А.Б.</i> Өнеркәсіптік кәсіпорындар өнімінің бәсекеге қабілеттілік факторлары.....	290
<i>Үсенбаев Т.М., Алина Г.Б., Джумабекова А.Т., Тойжигитова Ж.А., Есенгельдинова С.Ж.</i> Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнестің даму ерекшеліктері.....	298
<i>Бауэр М.Ш., Бенчева Н.А., Мусина Р.С.</i> Әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамасының қалыптасуы мен дамуы	304
<i>Жартай Ж.М.</i> Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігін дамытудың сандық және сапалық параметрлерін талдау	312
<i>Петренко Е.С., Королева А.А.</i> Білім беруді шығармашылық экономиканы дамыту факторы ретінде бағалау: маркетингтік аспект.....	325
<i>Байгиреева Ж.З.</i> Ақмола облысының адами капиталы: талдау және даму перспективасы	331

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

<i>Курбанов Ф., Есенгельдин Б.С., Ерманова А.А., Жансейтов А.А.</i> Энергия үнемдеу бойынша жобалардың тәуекелдерін бағалау ерекшеліктері.....	338
<i>Мусипова Л.К., Накипова Г.Н., Кудайбергенова С.К., Зимакова Л.А.</i> Интеграцияланған есептілік: құрылуы мен эволюциялық дамуы.....	345
<i>Талимова Л.А., Қалқабасова Г.М., Сайфуллина Ю.М., Козлова Н.Г.</i> Қазақстан Республикасында ұзақ мерзімді банктік несие беруді дамытудың және реттеудің негізгі үрдістері	351

<i>Сыздықова А., Абубакирова А., Келесбаев Д., Бингол З., Мамбетова С.Ш.</i> Түркияда туризм кірістері және экономикалық өсу арасындағы қарым-қатынасты талдау.....	360
<i>Трункина Л.В., Шакеев С.С., Рейдолда С., Аханова Н.Е.</i> Басқару есебінің теориялық мәні және оның кәсіпорынды басқаруда алатын орны.....	369
<i>Абенова М., Низамдинова А.К., Нурғалиева Г.К.</i> Қазақстан мен Болгариядағы тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық қызметінің негізгі көрсеткіштерін талдау.....	377
<i>Успамбаева М.К., Мандражи З.Р., Даулетова Р.С., Кенбейлова Г.А., Конакова Г.М.</i> Қазақстанда мемлекеттік аудит жүйесін дамыту және жинақталған тәжірибені қолдану мүмкіндігі.....	387
<i>Салимбаева Д.И., Сраилова Г.Н.</i> Қазақстандағы «Автотранспорт» ЖШС-нің экономикалық жағдайын бағалау.....	393
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	402
2019 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысында» жарияланған мақалалардың көрсеткіші. «Экономика» сериясы.....	408

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА

<i>Аллахвердиева Л.М., Курманалина А.А., Тасмаганбетов А.Б., Жуматаева Б.А.</i> Особенности диверсификации экономики сельских территорий в условиях устойчивого развития	14
<i>Болысов Т.К., Жаныбаева З.К., Есенгельдин Б.С., Тулеубаева М.К.</i> Возможности использования биогаза в сельском хозяйстве	22
<i>Бақтымбет А.С., Гамарник Г.Н., Бақтымбет Ә.С., Бақтымбет С.С.</i> Проблемы и перспективы развития Шанхайской организации сотрудничества	29
<i>Сатпаева З.Т.</i> Анализ деятельности региональных технопарков Казахстана.....	37
<i>Бугубаева Р.О., Жетписбаева М.К., Гимранова Г.И., Абдикаримова А.Т., Беспалева Р.С.</i> Анализ нефтяной промышленности и ее влияние на экономику Республики Казахстан	44
<i>Шаушенова С.Г., Ниязбекова Ш. У., Нурпеисова А.А., Ержанова С.К.</i> Современное состояние дорожно-строительного производства в Жамбылской области	54
<i>Искендинова С.К., Конуспаев Р.К., Демесинов Т.Ж.</i> Проблемы субсидирования сельского хозяйства	61
<i>Тасмаганбетов А.Б., Абаев А.А., Рахманова А.С., Тлеукабылова К.Б.</i> Теоретические и методические основы оценки устойчивого развития сельских территорий.....	67
<i>Дарибеков С.С., Дарибекова А.С., Ескерова З.А., Ахметова А.С.</i> Оценка роли топливно-энергетических ресурсов в обеспечении энергетической безопасности Казахстана.....	75
<i>Коптаева Г.П., Агабекова Г.Н., Бердибекова Г.С., Чернобай Л.И.</i> Приоритетные направления модернизации системы регионального управления.....	83
<i>Утепкалиева К.М., Сабирова Р.К., Дингазиева М.Д., Тажиденова А.Р.</i> Повышение экономической эффективности производства овощной продукции в аграрном секторе экономики.....	93
<i>Жиентаев С., Досмухамедова З.</i> Государственное регулирование сельского хозяйства Казахстана в рамках Евразийского экономического союза	99
<i>Манасбай А.Е.</i> Привлечение частного сектора в портовую отрасль Казахстана	109
<i>Темирбаева Д.М.</i> Анализ социальной поддержки домохозяйств с детьми в Казахстане	119

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

<i>Ахметжанов Б., Тажибекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Анализ и оценка экономического эффекта использования углей для производства ферросплавов и аглопроизводства	126
<i>Смайлов Б.Т., Андарова Р.К.</i> Инновационный вектор развития современной системы здравоохранения Казахстана: организационно-экономические механизмы	137
<i>Спанова Б.К., Романько Е.Б., Мусабеева А.О., Хустыи Ж.</i> Социальная политика современного Казахстана: проблемы и перспективы	146
<i>Ташенова Л.В., Бабкин А.В., Мамраева Д.Г.</i> Цифровая трансформация промышленного производства в контексте Индустрии 4.0.....	154
<i>Кожабеева С.А., Укубасова Г.С., Галиева А.Х.</i> Проблемы становления и перспективы развития малого инновационного бизнеса в Казахстане	163
<i>Ахметова Г.Ж., Байнеева П.Т., Парманова Р.С., Яворска М.</i> Инновационная деятельность как основа развития региона	172

<i>Гелашвили Н.Н., Орынбасарова Е.Д., Жуманова Б.К.</i> Проблемы развития социального предпринимательства в Республике Казахстан: пути решения и инструменты	180
<i>Жусупов Е.А., Бақтымбет А.С., Шмарловская Г.А.</i> Инновационное развитие агропромышленного комплекса Республики Казахстан	187
<i>Курманов Н.А., Амирова Г.К., Глеубердиева С.С., Муталиева Л.М., Быков А.А.</i> Анализ эффективности инновационной деятельности в странах Евразийского экономического союза.....	194
<i>Бейсембай Е.</i> Цифровая экономика как фундаментальная основа интенсивного развития постиндустриального общества	207
<i>Кунызов Е.К.</i> Пути интенсификации инноваций и импортозамещения в макрологистических системах Республики Казахстан в условиях международной интеграции	220
<i>Жабытай Б.Н., Досмаганбетов Н.С., Айбасова Г.К.</i> Основные направления и пути совершенствования управления инновационным развитием городской инфраструктуры.....	231
<i>Дарибаева А.К., Карбетова З.Р., Карбетова Ш.Р.</i> Совершенствование механизма управления инвестиционными рисками	240

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

<i>Шинет Г.Г., Андарова Р.К., Жадигерова Г.А., Наркулова Ш.А.</i> Пути развития взаимоотношений хозяйств населения с коллективными предприятиями.....	247
<i>Джазыкбаева Б.К., Омарова А.Т., Ахметова Д.Т., Мусынова А.М., Нурсеитова Г.Б.</i> Методы калькулирования при управлении затратами в строительной отрасли	258
<i>Нургалиева С.Ж., Турсынханов Д.Ж., Симонов С.Г.</i> Механизмы совершенствования управления структурой капитала корпорации в Республике Казахстан	267
<i>Омархан Д.Н., Конопьянова Г.А., Ишикина Г.Ш., Бернд Зирклер.</i> Анализ основных факторов трудовой мотивации банковского персонала.....	275
<i>Ниязбекова Р.К., Дурру Огуз.</i> Особенности применения показателей оценки конкурентоспособности товаров в современных условиях	283
<i>Укубасова Г.С., Эмирбекова А.Б.</i> Факторы конкурентоспособности продукции промышленных предприятий	290
<i>Усенбаев Т.М., Алина Г.Б., Джумабекова А.Т., Тойжигитова Ж.А., Есенгельдинова С.Ж.</i> Особенности развития малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан.....	298
<i>Бауэр М.Ш., Бенчева Н.А., Мусина Р.С.</i> Формирование и развитие концепции социального предпринимательства.....	304
<i>Жартай Ж.М.</i> Анализ количественных и качественных параметров развития молодежного предпринимательства в Казахстане.....	312
<i>Петренко Е.С., Королева А.А.</i> Оценка образования как фактор развития креативной экономики: маркетинговый аспект.....	325
<i>Байгиреева Ж.З.</i> Человеческий капитал Акмолинской области: анализ и перспективы развития	331

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

<i>Курбанов Ф., Есенгельдин Б.С., Ерманова А.А., Жансейтов А.А.</i> Особенности оценки рисков проектов по энергосбережению	338
<i>Мусипова Л.К., Накипова Г.Н., Кудайбергенова С.К., Зимакова Л.А.</i> Интегрированная отчетность: формирование и эволюционное развитие.....	345
<i>Талимова Л.А., Калкабаева Г.М., Сайфуллина Ю.М., Козлова Н.Г.</i> Основные тенденции развития и регулирования долгосрочного банковского кредитования в Республике Казахстан.....	351

<i>Сыздықова А., Абубакирова А., Келесбаев Д., Мамбетова С.Ш.</i> Влияние внешнего долга на экономический рост в странах с переходной экономикой.....	360
<i>Трункина Л.В., Шакеев С.С., Рейдолда С., Аханова Н.Е.</i> Теоретическое значение управленческого учета и его место в управлении предприятием.....	369
<i>Абенова М., Низамдинова А.К., Нурғалиева Г.К.</i> Анализ основных показателей деятельности ЖКХ Казахстана и Болгарии.....	377
<i>Успамбаева М.К., Мандражи З.Р., Даулетова Р.С., Кенбейлова Г.А., Конакова Г.М.</i> Развитие системы государственного аудита в Казахстане и возможность применения опыта.....	387
<i>Салимбаева Д.И., Сраилова Г.Н.</i> Оценка экономического положения ТОО «Автотранспорт» в Казахстане.....	393
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	402
Указатель статей, опубликованных в «Вестнике Карагандинского университета» в 2019 году. Серия «Экономика».....	414

CONTENT

PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES

<i>Allahverdiyeva L.M., Kurmanalina A.A., Tasmaganbetov A.B., Zhumatayeva B.A.</i> Features of economic diversification in rural areas for sustainable development.....	14
<i>Bolysov T.K., Zhanybayeva Z.K., Yessengeldin B.S., Tuleubayeva M.K.</i> Possibilities of using biogas in agriculture.....	22
<i>Baktymbet A.S., Gamarnik G.N., Baktymbet A.S., Baktymbet S.S.</i> Problems and prospects of development of the Shanghai cooperation organization.....	29
<i>Satpayeva Z.T.</i> Analysis of Kazakhstan's regional technoparks activity.....	37
<i>Bugubayeva R.O., Zhetpisbayeva M.K., Gimranova G.I., Abdikarimova A.T., Bespayeva R.S.</i> Analyses of the oil industry and its impact on the economy of the Republic of Kazakhstan.....	44
<i>Shaushenova S.G., Niyazbekova Sh.U., Nurpeisova A.A., Yerzhanova S.K.</i> The current state of road constructionproduction in Zhambyl region	54
<i>Iskendirowa S., Konuspayev R., Demesinow T.</i> Problems subsidies in the sphere of agriculture	61
<i>Tasmaganbetov A.B., Abayev A.A., Rahmanova A.S., Tleukabylova K.B.</i> Theoretical and methodological bases of assessment of sustainable development of rural areas.....	67
<i>Daribekow S.S., Daribekowa A.S., Yeskerowa Z.A., Akhmetowa A.S.</i> Assessment of the role of fuel and energy resources in ensuring the energy security of Kazakhstan	75
<i>Koptayeva G.P., Agabekowa G.N., Berdibekowa G.S., Chernobay L.I.</i> Priority areas for the modernization of the regional management system	83
<i>Utepkaliyeva K.M., Sabirova R.K., Dingaziyeva M.D., Tazhidenova A.R.</i> Improvement of the economic efficiency of vegetable production in the agrarian sector	93
<i>Zhiyentayev S., Dosmukhamedova Z.</i> State regulation of agriculture in Kazakhstan within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU).....	99
<i>Manasbay A.E.</i> Attraction of the private sector into the port industry of Kazakhstan	109
<i>Temirbayeva D.M.</i> Analysis of social support for households with children in Kazakhstan	119

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

<i>Akhmetzhanov B., Tazhibekowa K.B., Shametowa A.</i> Analysis and evaluation of the economic effect of coal use for ferroalloy and sinter production	126
<i>Smailov B.T., Andarova R.K.</i> Innovative vector of development of modern healthcare system in Kazakhstan: organizational and economic mechanisms and extrapolation of foreign experience.....	137
<i>Spanova B.K., Romanko E.B., Musabekowa A.O., Huszti Zs.</i> Social policy of modern Kazakhstan: problems and prospects	146
<i>Tashenova L.V., Babkin A.V., Mamrayeva D.G.</i> Digital transformation of industrial production in the context of Industry 4.0.....	154
<i>Kozhabayeva S.A., Ukubassova G.S., Galiyeva A.Kh.</i> Problems of formation and development prospects of small innovative business in Kazakhstan	163
<i>Akhmetowa G.Zh., Bayneyeva P.T., Parmanova R.S., Jaworska M.</i> Innovative activity as a basis for the development of the region	172
<i>Gelashvili N.N., Orynbassarova Y.D., Zhumanova B.K.</i> Problems of development of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan: solutions and tools.....	180

<i>Zhussupov Y.A., Baktymbet S.S., Shmarlovskaya G.A.</i> Innovative development in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan.....	187
<i>Kurmanov N.A., Amirova G.K., Tleuberdiyeva S.S., Mutaliyeva L.M., Bykov A.A.</i> Analysis of efficiency of innovation activities in the countries of the Eurasian Economic Union.....	194
<i>Beisembai Ye.</i> The digital economy as a fundamental foundation intensive development of post-industrial society.....	207
<i>Kunyazov E.K.</i> Ways to intensify innovation and import substitution in macrologistic systems of the Republic of Kazakhstan in the context of international integration.....	220
<i>Zhabytay B.N., Dosmaganbetov N.S., Aybasova G.K.</i> The main directions and ways to improve the management of innovative development of urban infrastructure.....	231
<i>Daribayeva A.K., Karbetova Z.R., Karbetova Sh.R.</i> Improving investment risk management.....	240

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Shinet G.G., Andarova R.K., Zhadigerova G.A., Narkulova Sh.A.</i> Ways of development of the relationship between farms from collective enterprises.....	247
<i>Jazykbayeva B.K., Omarova A.T., Akhmetova D.T., Mussynova A.M., Nurseitova G.B.</i> Calculation methods for cost management in the construction industry.....	258
<i>Nurgaliyeva S.Zh., Tursynkhanov D.Zh., Simonov S.G.</i> Mechanisms for improving corporate capital structure management in the Republic of Kazakhstan.....	267
<i>Omarkhan D.N., Konopyanova G.A., Ishkinina G.S., Bernd Zirkler.</i> Main factors analysis of bank staff labor motivation.....	275
<i>Niyazbekova R.K., Durru Oguz.</i> Application features of indicators to assess competitiveness of products in modern conditions.....	283
<i>Ukubassova G.S., Amirbekova A.B.</i> Factors of product competitiveness of industrial enterprises.....	290
<i>Usenbaev T.M., Alina G.B., Jumabekova A.T., Toizhigitova Z.A., Yessengeldinova S.Z.</i> Development features of the small and medium businesses in the Republic of Kazakhstan.....	298
<i>Bauer M.Sh., Bencheva N.A., Mussina R.S.</i> Formation and development of the concept of social entrepreneurship.....	304
<i>Zhartay Zh.M.</i> Analysis of quantitative and qualitative parameters of youth entrepreneurship development in Kazakhstan.....	312
<i>Petrenko E.S., Koroleva A.A.</i> Evaluation of education as a factor in the development of the creative economy: marketing aspect.....	325
<i>Baigireyeva Zh.</i> Human capital of Akmola region: analysis and development prospects.....	331

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

<i>Kurbanov F., Yessengeldin B.S., Yermanova A.A., Zhanseitov A.T.</i> Features of risk assessment of energy saving projects.....	338
<i>Mussipova L.K., Nakipova G.N., Kudaibergenova S.K., Zimakova L.A.</i> Integrated reporting: formation and evolutionary development.....	345
<i>Talimova L.A., Kalkabayeva G.M., Saifullina Yu.M., Kozlova N.G.</i> Main trends in development and regulation of long-term bank lending in the Republic of Kazakhstan.....	351
<i>Syzdykova A., Abubakirova A., Kelesbayev D., Bingol Z., Mambetova S.Sh.</i> Analysis of relationship between tourism growth and income in Turkey.....	360
<i>Trunkina L.V., Shakeyev S.S., Reidolda S., Ahanova N.E.</i> Theoretical value of management accounting and its place in enterprise management.....	369

<i>Abenova M., Nizamdinova A.K., Nurgaliyeva G.K.</i> Analysis of the main indicators of the activities of housing and communal services in Kazakhstan and Bulgaria	377
<i>Uspambaeva M.K., Mandrazhi Z.R., Dauletova R.S., Kenbeilova G.A., Konakova G.M.</i> Development of the state audit system in Kazakhstan and the possibility of applying the experience	387
<i>Salimbekova D.I., Srailova G.N.</i> Economic position of LLP «Motor transport» in Kazakhstan.....	393
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	402
Index of articles published in the «Bulletin of the Karaganda University» in 2019. «Economy» Series	420

**РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ
БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ
И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ
В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS
AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC
INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES**

ӘОЖ 338.43

Л.М. Аллахвердиева¹, А.А. Курманалина², А.Б. Тасмаганбетов², Б.А. Жуматаева³

¹Мәскеу мемлекеттік гуманитарлық-экономикалық университеті, Ресей;

²Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Қазақстан;

³Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: aslandelo@mail.ru)

**Тұрақты даму жағдайында ауылдық аумақтардың
экономикасын әртараптандырудың ерекшеліктері**

Мақалада ауылдық аумақтардың тұрақты дамуының ерекшеліктері Қазақстан Республикасының ұлттық және аймақтық саясат негізінде қарастырылған. Мақала авторларының пікірінше, ауылдық аумақтардың даму деңгейін анықтау кезінде демографиялық, әлеуметтік, экологиялық және институционалдық факторларды ескеру қажет. Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарды және агроөнеркәсіптік кешенді дамыту мәселелері жөніндегі заңнамалық және нормативтік актілеріне ерекше назар аударылған. Мақалада ауылдық аумақтарды әртараптандырудың басты мақсаты олардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуы және оларда тұратын халықтың өмір сүру сапасын жақсарту болып табылады. Авторлар урбандалу үдерісін күшейтуге ықпал ететін әлеуметтік және экономикалық факторларды талдаған. Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарының соңғы бес жыл ішіндегі экономика салалары құрылымының (өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы және басқа да қызмет) өзгерістері қарастырылған. Авторлар экономиканы әртараптандыру үшін ауылдық аумақтардың базалық әлеуетін атап көрсетті: арзан жер және табиғи ресурстар; қымбат емес еңбек ресурстары; туризм, демалыс саласын және қызметтердің басқа да бірқатар салаларын дамыту үшін табиғи ландшафттар. Авторлардың пікірінше, ауыл экономикасын әртараптандыру ауыл шаруашылығына қатысты емес қызмет түрлерінің дамуымен байланысты, олар өз кезегінде, экономиканың аграрлық өндіріс нәтижелеріне тәуелділігін азайтады; кәсіпкерліктің дамуына ықпал етеді; жаңа жұмыс орындарын ашады.

Кілт сөздер: ауылдық аумақтар, ауыл тұрғындары, экономиканы әртараптандыру, ауылдық экономика, агроөнеркәсіп кешен.

Қазіргі экономикалық жағдайда Қазақстанның аграрлық саясатының жетекші бағыттарының бірі оның ауылдық аумақтарын тұрақты дамыту болып табылады. Қарастырылып отырған мәселенің маңыздылығы экономикалық тұрақты және әлеуметтік дамыған ауылдық аумақтар мемлекеттің тұрақтылығының, тәуелсіздігінің және азық-түлік қауіпсіздігінің кепілі болып табылады. Бұл жағдайда ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту ұлттық және өңірлік саясаттың басым бағыты болуы тиіс.

Ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту деп ауыл қоғамдастығының тұрақты дамуын қамтамасыз ететін мыналар түсіндіріледі:

- азық-түлік, ауыл шаруашылық шикізаты, ауыл шаруашылық емес тауарлар мен қызметтерді өндірумен байланысты оның халық шаруашылық қызметтерін орындау;
- халықтың кеңейтілген өсімін, оның өмір сүру деңгейінің өсуі мен сапасын жақсарту;
- биосферадағы экологиялық тепе-теңдікті қолдау.

Ауылдық аумақтардың тұрақты дамуы мәселелердің көпжақтылығымен сипатталады. Ол ең алдымен, қазіргі және болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ететін тұрақты дамуды көздейді. Бұған ауыл аумақтарын азық-түлікпен, ауыл шаруашылығы шикізатымен қамтамасыз ету, ауылдық өндіріс пен тұрмыс мәдениетін сақтау, әлеуметтік дамуды жүзеге асыру, тарихи игерілген ландшафты және экологиялық қауіпсіздікті сақтау және басқа да қызметтерді орындау нәтижесінде қолжеткізуге болады, олар өзара байланысты факторлардың (демографиялық, әлеуметтік, экологиялық, институционалдық, өмір сүру сапасы мен деңгейі) ықпалымен іске асырылады.

Қазақстан Республикасының «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Заңы [1] агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу, азық-түлік қауіпсіздігін, агроөнеркәсіптік кешен өнімі нарықтарының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, кәсіпкерліктің тиімді жүйесін құруға, отандық өнімнің бәсекелестік артықшылығын қолдауға және басқаларға бағытталған.

Халықтың жұмыспен қамтылуы ауылдық аумақтардың тұрақты дамуының негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады, оның деңгейі тек жекелеген аумақтардың ғана емес, тұтастай алғанда, ұлттық экономиканың дамуын сипаттайды, сондай-ақ оның әлеуметтік бағдарлануының дәрежесін көрсетеді.

Қазіргі уақытта ауыл халқының өмір сүру деңгейінің нашарлауы, ауыл шаруашылығы еңбегінің беделінің төмендеуі, кадрлардың кетуі урбанизация үдерістерін күшейтіп отыр. Агроөнеркәсіптік кешен экономикасын дағдарыс жағдайынан табысты шығару, мемлекеттік реттеу әдістерінің пәрменділігін арттыру үшін дағдарысқа қарсы шаралардың терең ойластырылған, жан-жақты негізделген бағдарламасы және ауыл шаруашылығын одан әрі дамыту үшін кешенді тәсіл қажет. Сондықтан ауылдық аумақтарды тиімді дамыту үшін әртараптандырудың әртүрлі бағыттарын әзірлеу қажет. Ауылдық аумақтарды әртараптандырудың басты мақсаты олардың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын және оларда тұратын халықтың өмір сүру сапасын жақсарту болып табылады.

Қазақстанның барлық ауылдық аумақтарында аграрлық жұмыспен қамту саласының үстемдігі тән болып келеді. Соңғы онжылдықтағы Қазақстан экономикасының ауыл шаруашылық саласындағы өзгерістер маусымдық жұмыс орындарының өсуіне алып келді, бұл ауылдық жерлерде жұмысқа орналасудың баламалары түрлерінің болмағандығынан, жұмыссыздықтың қарқынды өсуіне және экономиканың бейресми секторында экономикалық белсенді халықтың едәуір бөлігінің шоғырлануына әкеп соқты.

1-кесте мәліметтері көрсетіп отырғандай, ауылдық жерлерде қазақстандық азаматтардың 41,85 % өмір сүреді, себебі ауылдық аумақтардың басым бөлігі Қазақстан Республикасында жер көлемі жағынан аса маңызды орын алады. Табиғи байлығы бойынша, экономикалық, демографиялық, тарихи-мәдени әлеуеті жағынан қарастыратын болсақ, ауылдық аумақтар мемлекеттің әлеуметтік дамуына және экономикалық өсуді қамтамасыз етуге елеулі үлес қосады.

Ауыл халқының үлесі жалпы Қазақстан Республикасы халық санының 2014 ж. 45,03 % мөлшерін құраса, ал 2018 ж. 41,85 % деңгейіне жеткен.

К е с т е 1

Қазақстан Республикасы халық санының 2014–2018 жж. аралығындағы өзгерісі

Жылдар	Барлығы, адам	Оның ішінде			
		қала халқы		ауыл халқы	
		Адам	үлесі, %	адам	үлесі, %
2014	17160855	9433575	54,97	7727280	45,03
2015	17415715	9837025	56,48	7578690	43,52
2016	17669896	10035577	56,79	7634319	43,21
2017	17918214	10250102	57,20	7668112	42,80
2018	18395567	10698210	58,15	7697357	41,85

Ескерту. Авторлармен [2] дайындалған.

Қазақстанда урбандалу деңгейі 2018 жылдың соңында 58,15 %-ды құрады (2017 жылы — 57,2 % 2016 жылы — 56,79 %, 2015 жылы — 56,48 %, 2014 жылы — 54,97 %). Урбандалу деңгейінің жоғарылуына өсіп келе жатқан қалалар саны, халықтың артып келе жатқан ұтқырлығы, инновациялық даму және өндірісті цифрландыру ықпал етіп отыр. Қазіргі уақытта елдердің бәсекеге қабілеттілігі ірі қалалардың болуымен айқындалады. Экономикалық және демографиялық әлеуеті жоғары ірі қалаларды дамыту мен қолдау ұтымды аумақтық ұйымдастырудың негізі болып табылады.

Нарықтық қатынастардың тиісті заңдарына сәйкес адамзат ресурстарына деген сұраныс анықталады, бұл жағдайда мемлекеттің әлеуметтік саясаты ескеріледі. Мемлекет нарықтық қатынастардың субъектісі бола отырып, нарықтық қатынастарға қарама-қайшы келтірмейтін жағдайда ірі қалаларда жұмысбастылық саясатын жүргізеді.

Қазіргі кезде ауылдық аумақтардағы еңбек ресурстарының құрамы тұрақты, мерзімді және уақытша жұмыскерлермен толықтырылады, сонымен қатар басқа да қызметкерлер санатымен бекітіледі. Сондықтан ауыл шаруашылығындағы жалпы жұмыскерлердің санын өсімдік және мал шаруашылығы өндіріс орындарындағы жұмыстың ерекшеліктеріне орай ескеру қажет. Ауылшаруашылық қызметкерлерінің кейбіреулері экономиканың басқа салаларында (құрылыс, өнеркәсіп, тұрғын үй шаруашылығы, мәдени-тұрмыстық қызмет көрсету) жұмыспен қамтылған.

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында нарықтарда сұранысқа ие, бәсекеге қабілетті агроөнеркәсіптік кешен өнімін өндіруді қамтамасыз ету мақсаты көзделген [3].

Осыған орай ауыл шаруашылығы өнімінің ішінде егістік түсіміне деген жаһандық сұранысты ескере отырып, ең алдымен, жаңа технологияларды енгізуді қолға алу керек. Ол үшін экологиялық мәселелерді есепке алатын ұлттық бәсекеге қабілетті брендтер құрылуы тиіс. Жаңа ғылыми, технологиялық, басқарушылық жетістіктерді ескермей, жер өңдеу мәдениетін өзгертпей және мал шаруашылығындағы дәстүрлерімізді жаңғыртпай, ауыл шаруашылығында жетістіктерге жету мүмкін емес. Дегенмен, мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығын қаржылай ынталандыру бағыттарында көптеген қызметтердің атқарылып жатқанын атап өткен жөн. Олардың тікелей нәтижесін, әрі өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының арасындағы өнім шығарудың көлемін 2-кестеден байқауға болады.

К е с т е 2

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің шаруашылық түрлері бойынша жалпы шығарылымы

Шаруашылық түрлері	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	Өзгеріс (2018–2014)
	млн теңге					
Барлығы, оның ішінде	3143678,1	3307009,6	3684393,2	4070916,8	4474088,1	+1330410,0
Өсімдік шаруашылығы	1739436,4	1825236,7	2047580,8	2249166,9	2411486,7	+672050,3
Мал шаруашылығы	1393762,0	1469923,0	1621541,4	1810914,1	2050455,8	+656693,8
Қосымша қызметтер	10479,7	11849,9	15271,0	10835,8	12145,6	+1665,9

Ескерту. Авторлармен [4] дайындалған.

2014–2018 жж. аралығындағы нақты мәліметтер көрсеткендей, ауыл шаруашылығы өнімдерінің барлық шаруашылық түрлері (өсімдік шаруашылығы — 672050,3 млн тг және мал шаруашылығы — 656693,8 млн тг) мен қызметтері (1665,9 млн тг) бойынша жалпы шығарылым 1330410,0 млн тг өскені байқалады.

Ауылдық аумақтардың экономикасын әртараптандыруды қарастыра отырып, оның құрылымындағы басты салалар өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы болып табылатынын атап өткен жөн. Олар дәстүрлі түрде шикізат өндірісіне маманданған және әртүрлі тауарлар мен қызметтер өндірілетін басқа салаларды ресурстық қамтамасыз ету қызметін орындайды.

Қазіргі уақытта ауыл аумақтарының базалық әлеуеті тек аграрлық өндірісті жүргізуге арналған ресурстарды ғана емес, сонымен қатар өндіруші өнеркәсіпке арналған салыстырмалы арзан жер және табиғи ресурстарды, арзан еңбек ресурстарын, өңдеуші өнеркәсіпке арналған кеңістіктік базис

ретінде арзан жерлерді, сондай-ақ туризм, демалыс саласын және қызметтердің бірқатар басқа да салаларын дамытуға арналған табиғи ландшафттарды енгізеді. Сондықтан ауылды әртараптандыру қолда бар ресурстардың болуымен, құрылымдық құрамымен және көлемімен ғана емес, сондай-ақ оларды мақсатты пайдаланумен де тікелей байланысты [5]. Осыған орай нақты аумақтың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында одан әрі даму стратегиясы ретінде таңдап алынатын әртараптандырудың кез келген бағыты ресурстық әлеуетті пайдалану мүмкіндіктерін мұқият бағалауды талап етеді. Дегенмен, қолда бар ресурстарды қарапайым бағалау немесе талдау жүргізу аумақтың әртараптандырылған әлеуетін толық көлемде анықтауға мүмкіндік бермейді. Бұл үшін мәселелерді анықтауға және оларды ықтимал шешу салаларын белгілеуге бағытталған қандай да бір құбылысты бағалайтын үдеріс қажет.

Ауылдық жерлердегі экономикалық қызметті әртараптандыру мәселесін шешу әлемдік қоғамдастық үшін өзекті. Мысалы, кейбір ғалымдар Орталық Еуропа кәсіпорындарының көлеміне байланысты өндірісті әртараптандыру ерекшелігін зерттеген [6]. Олар ауыл аумақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуын жандандыру үдерістерінде әртараптандырудың артықшылықтарын іске асыру тетіктерін әзірледі.

Ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық кеңістігінің құрылымдық өзгерістерін зерттеудің үш негізгі болжамын ұсынуға мүмкіндік береді [7]:

– халықаралық бәсекелестікте өсіп келе жатқан байланысты есепке алады, азық-түлік нарығын жаһандық қайта құрылымдау, ауыл шаруашылығы экономикасын саралау және сегменттеу үдерісіне негізделеді;

– жаһандық құрылымдық өзгерістердің ауылдық үй шаруашылықтарын бейімдеудің қазіргі заманғы үдерістерін және ауыл экономикасын әртараптандыруға әсерін есепке алу көзделеді. Ауыл халқының неғұрлым кең тараған бейімделу реакциясы экономикалық белсенділік пен табыс көздерінің жаңа бағыты болып табылады;

– кеңістіктік және әлеуметтік саралау үдерістері балама белсенділік мүмкіндіктерінің жеткіліксіздігіне, материалдық (қаржылық, жер) ресурстарының жетіспеушілігіне және еңбек нарығының шектеулігіне сәйкес келетін трансформациялық тұйықтардың пайда болу тәуекелдерін туындатады.

Қазіргі уақытта ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік қолдаудың екі тұжырымдамалық моделі пайдаланылады: бірінші үлгі — мемлекеттік қолдаудың шарттары мен тетіктері бірыңғай заңнамалық акт шеңберінде бекітілген және бұл модель Еуропалық одақ елдерінде қолданылады; екінші модель — мемлекеттік бағдарламалар арқылы жүзеге асырылады. Бұл нұсқа АҚШ, Мексика және тағы басқа елдерде пайдаланылады [8].

Өз кезегінде, Л. Зарубанна [9] ауылдық аумақтардағы экономикалық қызметті әртараптандыру стратегиясының әлеуметтік-экономикалық алғышарттарын, қозғаушы күштері мен салдарын зерттеді.

Экономиканы әртараптандыру ауыл аумақтарының тартымдылығы, яғни ресурстарды тарту және өзінің адами әлеуетін сақтау қабілеті, ауыл аумақтарының ауыл шаруашылығына қатысы жоқ баламалы табыс көздерін құру мүмкіндігіне байланысты [10, 11]. Бұл құбылыстың ауқымдылығы «аграрлы емес ауыл экономикасына» арналған көптеген зерттеу әдебиеттерін тудырды. Оларға ауылдық аумақтардағы ауыл шаруашылығы қатысты емес жеке меншік кәсіпорындары (оның ішінде бейресми), ауылдық аудандардағы мемлекеттік және жергілікті басқару институттары, сонымен қатар әлеуметтік инфрақұрылым жатады.

Көптеген жылдар бойы ауылдық аумақтарда экономикалық, саяси және әлеуметтік құрылымдық өзгерістерді ынталандырудың әртүрлі стратегиялары қолданылды. Ұзақ уақыт бойы экономиканы әртараптандыру ауыл шаруашылығындағы өзгеріштікке және маусымдылыққа байланысты тәуекелдерді жеңілдетуге көмектесетін ауылдық үй шаруашылықтарының стратегиясы болып саналды [12].

Ауылдық әртараптандыру ресурстарды ауылда қайта бөлуге байланысты болғандықтан, ауыл экономикасын әртараптандырудың диагностикасы, бірінші кезекте, оның дамуының жаңа бағыттарын анықтауға мүмкіндік беретін қолда бар ресурстарды және/немесе әлеуетті анықтауға бағытталған [13]. Сонымен қатар бұл қызмет түрі ауыл шаруашылық және оған қатысты емес қызмет түрлерін, сондай-ақ қызмет көрсету саласын дамыту болып табылады [14].

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы экономикасының аграрлық секторының шикізаттық сипатын өзгерту және оны ауыл шаруашылығы шикізатын өнеркәсіптік қайта өңдеу өнімдерін

өндіруді ұлғайтуға бағыттау қажеттігі туралы мәселе өткір тұр. Бұл жоғары қосымша құн алуға ғана емес, қосымша жұмыс орындарын құруды қамтамасыз етеді, халық табысының өсуіне, барлық деңгейдегі бюджет кірістерінің толуына ықпал ететін болады. Осыған байланысты, ауылдық аумақтарда ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындау, сақтау, өткізу және қайта өңдеу (ұн, жарма, нан-тоқаш өнімдері, май, консервіленген көкөністер, жемістер, шырындар, ет-сүт өнімдері және тағы басқаларды өндіру) жөніндегі қызметті ұйымдастыру және дамыту маңызды бағыт болып келеді.

Ауылдық аумақтардағы шаруашылық кешендерінің моноқызметтілігі олардың дамуының депрессивті сипатын тереңдете түседі, әлеуметтік-экономикалық қатынастардың бір сегментінде тәуекелдің шамадан тыс шоғырлануын қамтамасыз етеді, қолданыстағы әлеуетті пайдалану тиімділігінің деңгейлерін шектейді, кеңейтілген ұдайы өндіру үдерістерін ынталандыру үшін ресурстық базаны қалыптастыруға кедергі жасайды және мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігінің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. Бұл мәселе ауылдық аумақтардағы экономикалық қызметтің таза аграрлық желісінде ғана емес, сондай-ақ оның шамадан тыс салалық шоғырлануы да болып табылады, бұл экономикалық қауіпсіздік тәуекелдерін арттырады және оларды азайту үдерістерін қиындатады. Бұл ахуалдың тұрақсыздандыратын әлеуметтік-экономикалық салдарлары негізінен тауарлық экспорттық нарықтың жоғары табысты сегменттеріне бағдарланған агрохолдингтердің ресурстық қуаттары шегінде өндірістің өсіп келе жатқан шоғырлануы жағдайында да қиындайды, бұл тұйық өндірістік кезеңдерді құруды және ауылдық жерлерде әртараптандырылған экономикалық кешендерді дамытуды ынталандыруды болдырмайды.

Сонымен, ауылдық жерлерде экономикалық қызметті әртараптандыруды қарқындалту мәселесі экономикалық ғана емес, сондай-ақ терең әлеуметтік негізге ие, себебі оның шешімі қоғамдық ұдайы өндіріс үдерісін құрылымдауды қамтамасыз етеді. Ауыл экономикасын әртараптандыру экономикалық қауіпсіздік үшін тәуекелдерді азайтудың және ауылдық жерлердегі жағымсыз көші-қон үдерістерін еңсерудің стратегиялық құралы болып табылады, өйткені ауылдық аумақтарды дамытудың моноқызметті сипаты олардың құлдырауы мен тұрақтануына әкеп соқтырады.

Қазіргі уақытта экономиканың ауыл шаруашылығына қатысты емес секторын дамыту ауылдық аумақтардың өміршеңдігі мен дамуын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратынына қарамастан, ауыл шаруашылығын қолдау бұрынғысынша ауылдық аудандарды дамытудың кез келген стратегиясының ажырамас бөлігі болып табылады.

Әсіресе экономиканың ауыл шаруашылығына қатысты емес секторын құру үшін кедергілер еңсерілмейтін болуы мүмкін шалғай ауыл аудандары үшін ауыл шаруашылығы өміршең нұсқалардың бірі болып келеді.

Біздің ойымызша, тұтастай алғанда ауыл экономикасын әртараптандыруға, сондай-ақ ауыл шаруашылығына қатысты емес жұмыспен қамтуды дамытуға физикалық және адами ресурстардың әртүрлілігі, жергілікті немесе өңірдің өзіндік мүмкіндіктері сияқты факторлар елеулі әсер етуі мүмкін. Кеңістіктік әлеуметтік-экономикалық теңсіздік бар, ол әртүрлі өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуының бірқалыпты еместігінде айқын көрінеді. Қазіргі уақытта ауылдық аумақтарды дамыту тәсілдерінің көпшілігі жекелеген ауылдық аудандардың аумақтық топтарын, олардың өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып бөлуге негізделеді.

Ол үшін ауылдық аумақтардың ерекшеліктерін ескере отырып, әртараптандырудың тиісті стратегиясын әзірлеу қажет. Бірқатар өңірлерде ауыл шаруашылығы секторын дамыту (әртараптандыруға байланысты) арқылы ауыл экономикасын әртараптандыру неғұрлым орынды, ал басқа өңірлер үшін экономиканың салалық құрылымында ауыл шаруашылығы емес сектор басымдықпен байланысты емес әртараптандыру стратегиясы неғұрлым қолайлы болады.

Біздің ойымызша, әртараптандыру стратегиясын таңдау кезінде аумақтың алыстығы сияқты факторға ерекше назар аудару қажет. Қазақстан Республикасының өңірлерінде қашықтықтың өлшемі бойынша ауылдық аумақтардың белгілі бір түрлері бар, олардың әрқайсысының қалалармен өзара іс-қимыл жасау ерекшеліктері ескерілуі керек. Мысалы, шалғайдағы ауылдық аумақтарда әрқашан жеткілікті мүмкіндіктер, сондай-ақ ауыл шаруашылығы емес секторды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жоқ, бұл жағдайда экономиканы әртараптандыру емес, керісінше, ауыл шаруашылығын дамыту арқылы мамандандыруды тереңдету неғұрлым тиімді нұсқа болуы мүмкін. Шалғайдағы ауылдық аумақтарда аграрлық секторды дамыту қысқамерзімді келешекте кедейлік деңгейін қысқарту үшін аз ғана шешімдердің бірі болып қала бермек.

Ауыл экономикасын әртараптандыру агротехникалық пен ауа райына қатысты қолайсыз құбылыстардан және нарық конъюнктурасының күтпеген өзгерістерінен тәуекелдерді азайтуға

мүмкіндік береді. Қызметтің әртүрлі түрлерінің ұтымды үйлесімі салалық құрылымды оңтайландыруға ықпал жасайды, жер алқаптары мен өндіріс құралдарын неғұрлым тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді. Ауыл шаруашылығына қатысты емес қызмет түрлерін дамыту ауылдық аумақтар экономикасының аграрлық өндіріс нәтижелеріне тәуелділігін азайтады, кәсіпкерлік қызметті жандандыруға және ауылда қосымша жұмыс орындарын құруға ықпал етеді. Бұл табыс табудың тұрақтылығына және тауар өндірушілер қызметінің табыстылығын арттыруға кепілдік беріп қана қоймай, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша жалпы мемлекеттік басымдықтарды іске асыруға, халықтың жұмыспен қамтылуын арттыруға және ауыл тұрғындарының әлеуметтік және материалдық мәселелерін шешуге ықпал ететін болады.

Әртараптандырудың негізгі бағыттарына өндірістік қызметтің ауыл шаруашылығына қатысты емес түрлерін дамыту, қызмет көрсету саласындағы әртүрлілікті кеңейту, ауыл шаруашылығында жоғары тауар өнімдерін өндіру, халық шаруашылықтарында кәсіпкерлік қызметті дамыту жатады. Ауылдық аумақтарды басқару тәжірибесіне жергілікті экономиканы әртараптандыруға кешенді тәсілді енгізу, бұл ретте ауылдық жерлерде өндірістің ерекше ерекшеліктерін ескере отырып, саналуандықты бірнеше деңгейде кеңейтудің әртүрлі әдістерін жүйелі түрде қолдануға мүмкіндік береді.

Осылайша, ауылдық аумақтарды дамыту мүмкіндіктерін ескере отырып, олардың экономикасын әртараптандыру бойынша мынадай қорытындылар жасауға болады:

– ауылдық аумақтардағы жұмыссыздықтың болуы, әлеуметтік инфрақұрылым нысандарының жетіспеушілігі урбандалу үдерісінің жеделдетілуіне әкеліп отыр. Сондықтан ауылдық аумақтарды қолдайтын бағдарламаларда тек экономикалық ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік мәселелерді ескерген жөн;

– ауыл шаруашылығы өнімдерінің шаруашылық түрлері бойынша жалпы шығарылымында дәстүрлі өсімдік және мал шаруашылығының үлесі басым. Ауылдық аумақтардың маусымдық сипаттағы салалық құрылымын ауыл шаруашылығына қатысты емес бағыттағы өндіріспен және қызметтермен толықтыру қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі N 66 Заңы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: www.adilet.zan.kz.
- 2 Регионы Казахстана. Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. — Астана: Комитет по статистике, 2019. — 33 с. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/6>
- 3 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту және «Мемлекеттік бағдарламалар тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 19 наурыздағы № 957 Жарлығына өзгеріс пен толықтыру енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 14 ақпандағы № 420 Жарлығы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: www.adilet.zan.kz.
- 4 Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы: стат. жин. — Астана: статистика комитеті, 2019. — 144 б. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/5>
- 5 Меренкова И.Н. Сельский туризм и диверсификация экономики сельских территорий / И.Н. Меренкова, В.Н. Перцев // АПК: экономика, управление. — 2010. — № 7. — С. 43–46.
- 6 Chaplin L., Davidova S., Gorton M. Agricultural Adjustment and the Diversification of Farm Household and Corporate Farms in central Europe / L. Chaplin, S. Davidova, M. Gorton // Journal of Rural Studies. — 2004. — No. 1. — Vol. 20. — P. 61–77.
- 7 Losch B. Rural Transformation and Late Developing Countries in a Globalizing World: A Comparative Analysis of Rural Change / B. Losch, E. White. — Washington, DC: WorldBank, 2011. — 308 p.
- 8 Морозова Н.С. Развитие сельских территорий: зарубежный опыт / Н.С. Морозова, Е.В. Иванова // Социально-экономические явления и процессы. — 2015. — Т. 10, № 6. — С. 63–69.
- 9 Zarubanna L. Social and Economic Prerequisites for the Diversification of Rural Economy / L. Zarubanna // Bulletin of Ternopil National Economic University. — 2013. — No. 1. — P. 45–55.
- 10 Richardson T. Discourses of Rurality in EU Spatial Policy: The European Spatial Development Perspective / T. Richardson // Sociologia Ruralis. — 2000. — No. 40 (1). — P. 53–71.
- 11 Saraceno E. Recent Trends in Rural Development and Their Conceptualization / E. Saraceno // Journal of Rural Studies. — 1995. — No. 10. — P. 321–330.
- 12 Lohmann C. Location, nonagricultural employment, and vulnerability to poverty in rural Thailand / C. Lohmann, I. Liefner. Erdkunde. — 2009. — Vol. 63/2. — P. 141–160.
- 13 Сельская экономика: учеб. / под ред. проф. С.В. Киселева. — М.: ИНФРА-М, 2008. — 572 с.
- 14 Савенкова О.Ю. Стратегия социально-ориентированного развития сельских территорий: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 – «Экономика и управление народным хозяйством» / О.Ю. Савенкова. — Воронеж, 2016. — 353 с.

Л.М. Аллахвердиева, А.А. Курманалина, А.Б. Тасмаганбетов, Б.А. Жуматаева

Особенности диверсификации экономики сельских территорий в условиях устойчивого развития

В статье рассмотрены особенности устойчивого развития сельских территорий в контексте национальной и региональной политики Республики Казахстан. По мнению авторов статьи, при определении уровня развития сельских территорий необходимо учесть демографические, социальные, экологические, институциональные факторы. Особое внимание уделено законодательным и нормативным актам Республики Казахстан по вопросам развития сельских территорий и агропромышленного комплекса. В статье отмечено, что главной целью диверсификации сельских территорий является их устойчивое социально-экономическое развитие и улучшение качества жизни проживающего в них населения. Авторами проанализированы социальные и экономические факторы, способствующие усилению процесса урбанизации. Рассмотрены изменения структуры отраслей экономики (растениеводство, животноводство и др.) сельских территорий Республики Казахстан за последние пять лет. Авторами выделен базовый потенциал сельских территорий для диверсификации экономики: дешевые земельные и природные ресурсы; недорогие трудовые ресурсы; природные ландшафты для развития сферы туризма, отдыха и ряда других отраслей услуг. По мнению авторов, диверсификация сельской экономики связана с развитием несельскохозяйственных видов деятельности, которые, в свою очередь, уменьшают зависимость экономики от результатов аграрного производства; способствуют развитию предпринимательства; создают новые рабочие места.

Ключевые слова: сельские территории, сельские жители, диверсификация экономики, сельская экономика, агропромышленный комплекс.

L.M. Allahverdiyeva, A.A. Kurmanalina, A.B. Tasmaganbetov, B.A. Zhumatayeva

Features of economic diversification in rural areas for sustainable development

The article deals with the features of sustainable development of rural areas in the context of national and regional policy of the Republic of Kazakhstan. According to the authors, demographic, social, environmental and institutional factors should be taken into account when determining the level of rural development. The authors concentrate upon legislative and regulatory acts of the Republic of Kazakhstan on the development of rural areas and agriculture. In this article, it is noted that the main purpose of diversification of rural areas is their sustainable socio-economic development and improvement of the quality of living standards. Social and economic factors that contribute to the strengthening of the urbanization process are analysed by the authors. The article illustrates some changes in the structure of economic sectors (crop, livestock and other services) of rural areas of the Republic of Kazakhstan over the past five years. The authors identified following basic potential of rural areas for economic diversification: cheap land and natural resources; low-cost labor resources; natural landscapes for the development of tourism, recreation and other services. The diversification of the rural economy is associated with the development of non-agricultural activities, which in turn reduces the dependence of the economy on the results of agricultural production; contributes to the development of entrepreneurship; creates new jobs.

Keywords: rural areas, rural residents, diversification of the economy, rural economy, agro-industrial complex.

References

- 1 Ahroonerkasiptik keshendi zhane auyllyk aumaktardy damytudy memlekettik retteu turaly Kazakstan Respublikasynyn 2005 zhylyhy 8 shildedehi N 66 Zany [About state regulation of development of agroindustrial complex and rural territories the Law of the Republic of Kazakhstan of July 8, 2005 N 66]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from www.adilet.zan.kz [in Kazakh].
- 2 Rehiony Kazakhstana. Komitet statistiki Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Region of Kazakhstan. Statistics Committee of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan]. (2019). Astana: Komitet po statistike. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/6> [in Kazakh].
- 3 Kazakstan Respublikasynyn ahroonerkasiptik keshenin damytudyn 2017–2021 zhyldarha arnalhan memlekettik bahdarlamasyn bekitu zhane «Memlekettik bahdarlamalar tizbesin bekitu turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2010 zhylyhy 19 nauryzdahy No. 957 Zharlyhyyna ozheris pen tolyktyru enhizu turaly Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2017 zhylyhy 14 akpandahy No. 420 Zharlyhy [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 14, 2017 № 420 «on approval of the state program of development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021 and amendments to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 № 957» on approval of the list of state programs]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from www.adilet.zan.kz [in Kazakh].

- 4 Kazakstan Respublikasyndahy auyl, orman zhane balyk sharuashylyhy: statistikalyk zhinak [The Republic of Kazakhstan has agriculture, forestry and fisheries: statistical compendium]. (2019). Astana: Statistika komiteti. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/5> [in Kazakh].
- 5 Merenkova, I.N., & Percev, V.N. (2010). Selski turizm i diversifikatsiia ekonomiki selskikh territorii [Rural tourism and diversification of the rural economy]. *APK: ekonomika, upravlenie, No. 7*, 43–46 [in Russian].
- 6 Chaplin, L., Davidova S., & Gorton, M. (2004). Agricultural Adjustment and the Diversification of Farm Household and Corporate Farms in central Europe. *Journal of Rural Studies, No. 1, Vol. 20*, 61–77.
- 7 Losch, B., & White, E. (2011). *Rural Transformation and Late Developing Countries in a Globalizing World: A Comparative Analysis of Rural Change*. Washington, DC: World Bank.
- 8 Morozova, N.S., & Ivanova, E.V. (2015). Razvitie selskikh territorii: zarubezhnyi opyt [Rural development: foreign experience]. *Sotsialno-ekonomicheskie yavleniia i protsessy, Vo. 10, No. 6*, 63–69 [in Russian].
- 9 Zarubanna, L. (2013). Social and Economic Prerequisites for the Diversification of Rural Economy. *Bulletin of Ternopil National Economic University, No. 1*, 45–55.
- 10 Richardson, T. (2000). Discourses of Rurality in EU Spatial Policy: The European Spatial Development Perspective. *SociologiaRuralis, No. 40 (1)*, 53–71.
- 11 Saraceno, E. (1995). Recent Trends in Rural Development and Their Conceptualization. *Journal of Rural Studies, No. 10*, 321–330.
- 12 Lohmann, C., & Liefner, I. (2009). Location, nonagricultural employment, and vulnerability to poverty in rural Thailand. *Erdkunde, Vol. 63/2*, 141–160.
- 13 Kiseleva, S.V. (Eds.). (2008). *Selskaia ekonomika [Rural economy]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
- 14 Savenkova, O.Ju. (2016). Stratehiia sotsialno-orientirovannoho razvitiia selskikh territorii [Strategy of socially-oriented rural development]. *Doctor's thesis*. Voronezh [in Russian].

T.K. Bolysov¹, Z.K. Zhanybayeva², B.S. Yessengeldin², M.K. Tuleubayeva³

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan;*

³*Nur-Mubarak Egypt for Islamic Culture University, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: yessen_baur@inbox.ru)*

Possibilities of using biogas in agriculture

The article discusses the possibilities of using agricultural waste for biogas production. The authors pay great attention to domestic and foreign practice of generating energy using biogas plants. According to the authors, the use of biogas as an integral part of renewable energy sources will have positive economic and environmental effects in agriculture: reduction of greenhouse gases; recycling; job creation; increased energy security. The authors determined the prospects for the use of biogas industry products in agriculture: it allows you to get ready-to-use mineral fertilizers with a high content of nitrogen and phosphorus component; increases the intensity of agriculture due to the availability of cheap heat and electricity. The article highlights the main advantages of using biogas in agriculture: the widespread availability of raw materials in the form of agricultural waste; flexibility in the marketing and use of bioenergy in rural areas. The authors made recommendations on the development of biogas energy in agriculture: development of a state program for the development of biogas energy; opening of centers of expert and engineering consulting the implementation of biogas energy projects; the creation of several state agricultural enterprises for the production of biogas in different regions of the country.

Keywords: agriculture, biogas, biomass, bioenergy, biogas industry, biogas plants, agricultural waste.

Kazakhstan is a major producer of grain and other agricultural products, which indicates significant volumes of waste and residues produced, and therefore Kazakhstan has significant amounts of available waste, especially in relation to crops, manure, and municipal solid waste. The largest volumes of mixed types of agricultural waste are available in Almaty, East Kazakhstan, Zhambyl, Kostanay, Akmola, and Karaganda regions.

Agricultural waste that needs to be disposed of is itself an essential energy resource since biogas can be obtained from almost all types of agricultural waste with varying degrees of efficiency. Thus, the development of biogas energy is not only a possible solution to the waste problem, but also a solution to the energy problems of agriculture [1].

A stable source of biomass for energy production in Kazakhstan is livestock waste. Currently, the agriculture of the Republic of Kazakhstan faces with the problem of recycling a huge amount of waste exported from farms and stored. This leads to soil oxidation problems, alienation of agricultural land, groundwater pollution and greenhouse gas emissions into the atmosphere. Therefore, at the state level, it is necessary to solve the problems of agricultural waste utilization with the possibility of use in the country's energy sector.

Biomass has been used as an energy source since ancient times. Wood fuel is still the main source of energy in most parts of the world. According to experts, in Denmark, more than 18 % of the blue fuel consumed by the inhabitants of the country is biogas of its production. Germany has focused its economy on providing residents and the biomethane industry. In Germany, more than eight thousand large biogas plants have been installed, and their number is increasing every year. For several years, the Germans plan to supply the country with their own gas — up to 10 % in the energy balance due to the production of biogas. In Switzerland, municipal transport is largely converted into biomethane, and now more than 15 % of the country's total motor vehicles operate on biofuel [2].

Presently, there is no data on the total and available volumes of waste and their geographical location. Waste and residues are rarely used productively, for example, as raw materials for bioenergy projects. Therefore, the European Bank for Reconstruction and Development is implementing a project to assess the potential in the field of bioenergy [3].

The Concept on the transition of the Republic of Kazakhstan to the «green economy» [4] stipulates that by 2030 10 % of the structure of the volume of electricity production should consist of renewable energy sources (RES).

For this purpose, by order of the Minister of Energy of the Republic of Kazakhstan, a target indicator [5] was established to increase the total installed capacity of facilities for renewable energy sources up to 1700 megawatts (MW), including biogas plants up to 10 MW by 2020 (Table 1).

Table 1

Targets for the development of the renewable energy sector

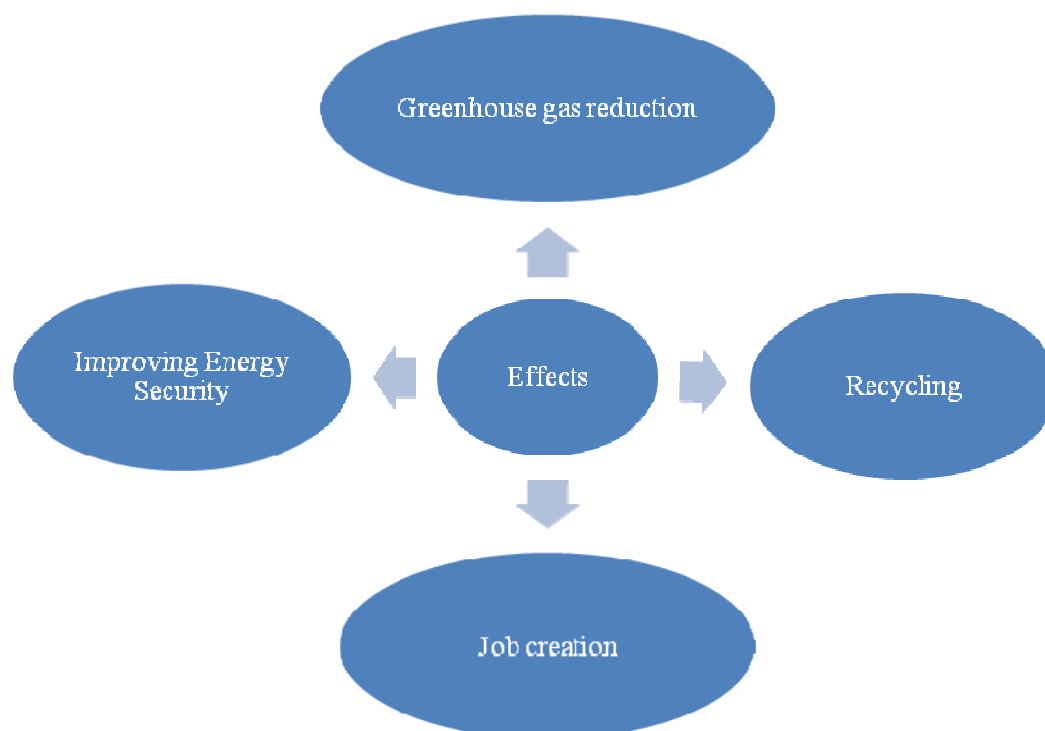
№	Name of indicators	Indicators
1	The share of the volume of electric energy generated by facilities for the use of renewable energy sources in the total volume of electricity production until 2020	3 %
2	The total installed capacity of facilities for the use of renewable energy sources until 2020, including:	1700 MW
2.1	Wind farms	933 MW
2.2	Solar power plants using photovoltaic solar energy converters	467 MW
2.3	Hydroelectric power stations	290 MW
2.4	Biogas plants	10 MW

Source. Compiled from [5].

In modern conditions for the use of biogas plants in the long term, efforts should be aimed at increasing the level of biomass output and modernizing agriculture. This can be achieved through the development of technology, as well as the spread of sustainable agriculture. It is also necessary to encourage and promote the sustainable use of residues and waste for the production of bioenergy, which poses limited or zero environmental risks.

Currently, biomass is one of the world's largest sources of renewable energy and has significant potential for expanding the production of heat, electricity and fuel for transport. However, today the share of renewable energy sources (RES) in the global energy balance is small — about 14 %, and the contribution of biomass — about 1.8 %. But, as practice shows, even slight fluctuations in the supply of energy resources in the markets cause strong changes in prices. This suggests that the role of alternative energy in strengthening stability in energy resource markets will only grow in the future. According to forecasts, the share of renewable energy sources will reach 47.7 % by 2040, and the contribution of biomass — 23.8 % [6].

In our opinion, the use of biogas as an integral part of renewable energy sources will give positive economic and environmental effects in agriculture (Fig. 1).

Source. Compiled by authors.

Figure 1. Economic and environmental effects of the introduction of bioenergy in agriculture

Further deployment of bioenergy with sound management can provide:

- reduction of greenhouse gas emissions into the atmosphere;
- solving problems associated with the disposal of agricultural waste;
- Creation of new jobs in rural areas;
- improving the energy security of agriculture.

Despite the aforementioned environmental and economic advantages of biogas technologies, for the country as a whole, obtaining energy in this way is economically insignificant and even requires certain costs. But this problem has another aspect — social, related to the interests of the population.

In the production of biogas and its further use, not only the growing demand of the population for additional energy sources is satisfied, but sometimes the very need for fuel and energy that is absent in certain territories is also met.

Biogas technologies can improve the well-being and quality of life of people in remote areas, rural areas, using local uninterrupted, cheap electricity, heat and water, using gas, for example, instead of firewood, for domestic purposes. This will save time on housekeeping, the population will be able to use household appliances, communications, have access to modern medical and educational equipment.

Using local fuel, local economic development is stimulated, and the number of jobs in the agricultural sector increases, where unemployment, migration, and social problems are highest. In the world, direct and indirect employment of workers in energy production based on biogas technologies totals 266 thousand people. (71 thousand in the EU) [7]. According to foreign studies [8], the complexity of biogas technologies is 3.71 people / MW (for construction) and 2.28 (for operation of the installation).

Using biogas technologies creates more jobs at both the construction stage and the operational stage in the area where these technologies are directly used. In the future, the process of applying biogas technologies does not require a very large number of people, which is important for farmers dispersed throughout the territory of agricultural enterprises.

Currently, no one disputes the need to build enterprises for sorting and processing household and industrial waste, since their work will certainly lead to an improvement in the environmental situation. Most experts are also inclined to support the initiatives of their governments, which seek to increase the use of biofuels in the energy sector, not only due to the introduction of quotas for greenhouse gas emissions, mainly resulting from the burning of fossil fuels, but also to reduce dependence on energy supplies from abroad. The economies of many countries have a heavy burden on energy purchases due to the continuous rise in their prices.

Another serious social problem arising from the environment is the deterioration of human health due to poor environmental conditions. Thus, the incidence rate of the population in the areas where large livestock enterprises and poultry farms operate is 1.6 times higher than its average in Russia [9]. In these places, the population is worried about the unpleasant odor caused by the decomposition of biological waste from livestock farming or the introduction of manure into the fields, and is trying to counteract the appearance of such complexes near their settlement. Biogas technologies will affect the improvement of the quality of the natural environment by reducing the amount of waste, environmental pollution, disinfection, which will lead to better human health.

Biogas is a gas mixture that mainly consists of methane (CH₄) and carbon dioxide (CO₂), as well as water vapor and other gases in small volumes. An overview of the average biogas composition is given in Table 2.

Table 2

The average composition of biogas derived from agricultural waste

№	Component	Concentration
1	Methane (CH ₄)	50–75 % of the formation
2	Carbon dioxide (CO ₂)	25–45 % of the formation
3	Water (H ₂ O)	22–7 % of the formation (20–40 C)
4	Hydrogen Sulfide (H ₂ S)	20–20 000 rt
5	Nitrogen (N ₂)	<2 % of the formation
6	Oxygen (O ₂)	<2 % of the formation
7	Hydrogen (H ₂)	<1 % of the formation

Source. Compiled from [10].

As you can see, biogas mainly consists of methane (50–75 %) and carbon dioxide (25–45 %). The resulting volume of methane, in this case, is mainly determined by the composition of the substrate used, that is, the percentage of fats, proteins, and carbohydrates. In this case, the specific volumes of methane production of these groups of substances are reduced in the sequence mentioned here. Reduced fats allow you to get more methane compared to carbohydrates.

Over the past decade, technologies have been developed in the world that allows decentralized generation of large amounts of energy from bio-waste. Biogas is produced in biogas plants where biowaste is available and consumed immediately. In addition to processing waste in biogas plants, it is possible to process specially grown energy crops, such as corn silage.

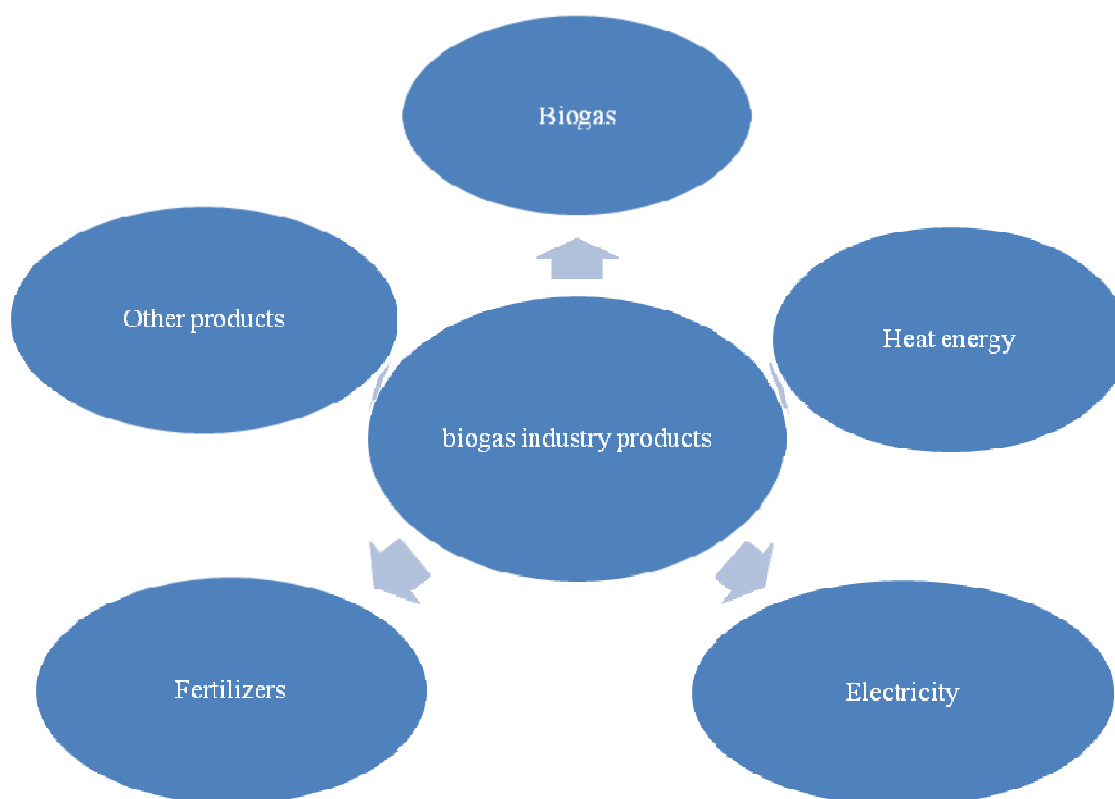
Animal wastes are of interest from their use for biogas and energy only if the animals are concentrated in confined spaces. In this case, there is the possibility of an economically sound collection of manure with minimal or no mud impurities.

The application of anaerobic digestion technology for the production of biogas and organic fertilizers will be very effective for various types of farms and peasant farms, remote from centralized energy supply systems.

The biogas industry produces not one final product, but a whole range of expensive and important products without environmental damage (Fig. 2).

When using biogas plants as the core of an agricultural cluster, the greatest economic efficiency is achieved, and it becomes possible to develop new products in agriculture. Received biogas products:

- allows you to get ready for use mineral fertilizers with a high content of nitrogen and phosphorus component;
- increases the intensity of agriculture due to the availability of cheap heat and electricity.

Source. Compiled by authors.

Figure 2. Products of the biogas industry in agriculture

Thus, biotechnology for producing biogas and related products is very promising from an environmental point of view. Consumption of environmentally friendly high-quality agricultural products when using environmentally-friendly (biological, rather than chemical) fertilizers will contribute to the health of the

whole population. Biogas energy is generally less hazardous to the environment than traditional energy sources. The positive cash flow of agricultural enterprises is formed due to:

- sales of electricity;
- sales of heat energy;
- sales of gas motor fuel (compressed methane) in the open market;
- sales of biofertilizers on the open market;
- disposal of farm waste.

The disadvantages of biogas technology for the economy are quite high capital, but one-time investments. The level of these investments depends on the capacity of the installation, equipped with modern automation and control equipment and the manufacturer of specific devices. The high cost of special equipment is also because in the absence of sufficient demand it is produced in small quantities. The installation itself is the most cost-effective when operating it on the farm as additional equipment. Drivers for the wider use of bioenergy (for example, government priorities for renewable energy) can increase demand for biomass, which will lead to competition for land that is currently used for food production. This will require government intervention, in the form of regulation of bioenergy development and/or regulation of land use, ensuring sustainable demand and production. The development of appropriate policies requires an understanding of complex issues and international cooperation on measures to ensure global sustainable biomass production.

In our opinion, the possibility of using biogas in agriculture has two key advantages:

- the widespread availability of raw materials — solid and liquid wastes of the agricultural sector, sewage sludge, food industry wastes;
- flexibility in the marketing and use of energy: the use of biogas makes it possible to simultaneously obtain several types of energy resources — gas, motor fuel, heat, electricity.

Thus, our own autonomous biogas energy in agriculture will eliminate the dependence on the rising cost of gas, heat and electricity, possible interruptions in the supply of network energy resources, increase the competitiveness of agricultural producers, and reduce the environmental burden. To do this, it is necessary:

- develop a state program for the development of biogas energy in agriculture with the involvement of funding sources;
- open centers for expert and engineering consulting on the implementation of biogas energy projects;
- create several state agricultural enterprises for the production of biogas in different regions of the country for subsequent transfer to private investors.

References

- 1 Асенова С.С. Возможности использования биогазовых установок в Республике Казахстан / С.С. Асенова, О.М. Талипов, Ж.Ж. Уахитов // Вестн. Павлодар. гос. ун-та. Сер. Энергетическая. — 2013. — № 2. — С. 24–30.
- 2 Булатов Н.К. Использование биогазовых установок в Республике Казахстан [Электронный ресурс] / Н.К. Булатов, Р.М. Мухамедеева, К.А. Акишев, А.Р. Куанышев. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-biogazovyh-ustanovok-v-respublike-kazakhstan>
- 3 Руководство для инвесторов по реализации проектов возобновляемых источников энергии в Казахстане [Электронный ресурс]. — 2018. — Режим доступа: <https://rfc.kegoc.kz/media/docs/709/5bd6a18438762.pdf>
- 4 Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167>
- 5 Приказ Министра энергетики Республики Казахстан от 7 ноября 2016 года № 478 «Об утверждении целевых показателей развития сектора возобновляемых источников энергии» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz/document/?docid=37946377>
- 6 Момыналиев К.Т. Биоэнергетика как устойчивый и возобновляемый источник энергии для Казахстана / К.Т. Момыналиев // KAZENERGY. — 2013. — № 2. — С. 124–130.
- 7 Renewables 2013. Global Status Report. — Paris: REN21. — 178 p.
- 8 Heavner B. Renewables work: job growth from renewable energy development in California [Electronic resource] / B. Heavner, S. Churchill. — Los Angeles: Californian Public Interest Research Group (CALPIRG), June 2002. — Access mode: www.calpirg.org/reports/renewableswork.pdf.
- 9 Проблемы деградации и восстановления продуктивности земель сельскохозяйственного назначения в России / под ред. акад. Россельхозакадемии А.В. Гордеева, Г.А. Романенко. — М.: Росинформагротех, 2008. — 67 с.
- 10 Bauer C. MeUianogens in biogas production from renewable resources — a novel molecular population analysis approach / C. Bauer, M. Korthals, A. Granauer, M. Lebuhn // WalerSci. Tech. — 2008. — № 7. — P. 1433–1439.

Т.К. Болысов, З.К. Жаныбаева, Б.С. Есенгельдин, М.К. Тулеубаева

Ауыл шаруашылығында биогазды қолданудың мүмкіндіктері

Мақалада биогаз алу үшін ауыл шаруашылық қалдықтарын пайдалану мүмкіндіктері жете қарастырылған. Авторлар биогаз қондырғыларының көмегімен энергияны өндірудің отандық және шетелдік тәжірибесіне көп көңіл бөлген. Авторлардың пікірінше, биогазды жаңартылатын энергия көздерінің құрамдас бөлігі ретінде пайдалану ауыл шаруашылығында жағымды экономикалық және экологиялық әсерлер береді: булы газдарды қысқарту; қалдықтарды кәдеге жарату; жұмыс орындарын құру; энергетикалық қауіпсіздікті арттыру. Авторлар ауыл шаруашылығында биогаз саласының өнімдерін қолдану келешегін анықтаған: құрамында азот және фосфорлы құрамы жоғары пайдалануға дайын минералдық тыңайтқыштарды алуға мүмкіндік береді; арзан жылу мен электр энергиясының қолжетімділігі есебінен ауыл шаруашылығының қарқындылығын арттырады. Мақалада ауыл шаруашылығында биогазды пайдаланудың негізгі артықшылықтары кеңінен көрсетілген: ауыл шаруашылығы қалдықтары түрінде шикізаттың жаппай қолжетімділігі; ауыл аумақтарында биоэнергияны өткізу мен пайдаланудың икемділігі. Мақала авторлары ауыл шаруашылығында биогаз энергетикасын дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеген: биогаз энергетикасын дамытудың мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу; биогаз энергетикасы бойынша жобаларды енгізу бойынша сараптамалық және инженерлік кеңес беру орталықтарын ашу; елдің түрлі өңірлерінде биогаз өндірісі бойынша бірнеше мемлекеттік ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын құру.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, биогаз, биомасса, биоэнергетика, биогаз саласы, биогаз қондырғылары, ауылшаруашылық қалдықтары.

Т.К. Болысов, З.К. Жаныбаева, Б.С. Есенгельдин, М.К. Тулеубаева

Возможности использования биогаза в сельском хозяйстве

В статье рассмотрены возможности использования сельскохозяйственных отходов для получения биогаза. Авторами большое внимание уделено отечественной и зарубежной практике выработки энергии с помощью биогазовых установок. По мнению авторов, использование биогаза как составной части возобновляемых источников энергии даст положительные экономические и экологические эффекты в сельском хозяйстве, а именно: сокращение парниковых газов; утилизация отходов; создание рабочих мест; повышение энергетической безопасности. Авторами определены перспективы применения продуктов биогазовой отрасли в сельском хозяйстве: позволяет получать уже готовые к использованию минеральные удобрения с высоким содержанием азотной и фосфорной составляющей; повышает интенсивность сельского хозяйства за счёт доступности дешёвого тепла и электроэнергии. В статье выделены основные преимущества использования биогаза в сельском хозяйстве: повсеместная доступность сырья в виде сельскохозяйственных отходов; гибкость сбыта и использования биоэнергии в сельских территориях. Авторами статьи предложены рекомендации по развитию биогазовой энергетики в сельском хозяйстве: разработка государственной программы развития биогазовой энергетики; открытие центров экспертного и инженерного консультирования по внедрению проектов по биогазовой энергетике; создание нескольких государственных сельскохозяйственных предприятий по производству биогаза в разных регионах страны.

Ключевые слова: сельское хозяйство, биогаз, биомасса, биоэнергетика, биогазовая отрасль, биогазовые установки, сельскохозяйственные отходы.

References

- 1 Asenova, S.S., Talipov, O.M., & Uahitov, Zh.Zh. (2013). *Vozmozhnosti ispolzovaniia biohazovykh ustanovok v Respublike Kazakhstan* [Possibilities of using biogas plants in the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Pavlodarskoho hosudarstvennogo universiteta. Seriya Enerheticheskaiia*, 2, 24–30 [in Russian].
- 2 Bulatov, N.K., Muhamedeeva, R.M., Akishev, K.A., & Kuanyshev, A.R. *Ispolzovanie biohazovykh ustanovok v Respublike Kazakhstan* [Use of biogas plants in the Republic of Kazakhstan]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-biohazovykh-ustanovok-v-respublike-kazakhstan> [in Russian].
- 3 *Rukovodstvo dlia investorov po realizatsii projektov vozobnovliaemykh istochnikov enerhii v Kazakhstane* [Investor's guide to renewable energy projects in Kazakhstan] (2018). *rjc.kegoc.kz*. Retrieved from <https://rjc.kegoc.kz/media/docs/709/5bd6a18438762.pdf> [in Russian].
- 4 *Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 30 maia 2013 hoda № 577 «O Kontseptsii po perekhodu Respubliki Kazakhstan k «zelenoi ekonomike»* [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 No. 577 «on the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to «green economy»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167> [in Russian].

5 Prikaz Ministra enerhetiki Respubliki Kazakhstan ot 7 noiabria 2016 hoda № 478 «Ob utverzhenii tselevykh pokazatelei razvitiia sektora vozobnovliaemykh istochnikov enerhii» [Order of the Minister of energy of the Republic of Kazakhstan dated November 7, 2016 No. 478 «On approval of targets for the development of the renewable energy sector»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz/document/?docid=37946377> [in Russian].

6 Momynaliev, K.T. (2013). Bioenerhetika kak ustoichivyi i vozobnovliaemyi istochnik enerhii dlia Kazakhstana [Bioenergy: as a sustainable and renewable energy source for Kazakhstan]. *KAZENERHY*, 2, 124–130 [in Russian].

7 Renewables 2013. Global Status Report. Paris: REN21.

8 Heavner, B., & Churchill, S. (2002). Renewables work: job growth from renewable energy development in California. Los Angeles: Californian Public Interest Research Group (CALPIRG), June 2002. *calpirg.org*. Retrieved from www.calpirg.org/reports/renewableswork.pdf.

9 Gordeeva, A.V., & Romanenko, G.A. (Eds.). (2008). *Problemy dehradatsii i vosstanovleniia produktivnosti zemel selskokhoziaistvennogo naznacheniiia v Rossii* [Problems of degradation and restoration of agricultural land productivity in Russia]. Moscow: Rosinformahrotekh [in Russian].

10 Bauer, C. Korthals, M. Granauer, A. & Lebuhn, M. (2008). MeUianogens in biogas production from renewable resources — a novel molecular populatation analysis approach. *WaterSci. Tech.*, 7, 1433–1439.

A.S. Baktymbet, G.N. Gamarnik, A.S. Baktymbet, S.S. Baktymbet

*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: asem_abs@mail.ru)*

Problems and prospects of development of the Shanghai cooperation organization

The article deals with the main problems of mutual trade of the SCO countries, which are of particular relevance in the development of integration processes. The development of cooperation in mutual trade of the SCO member States sets the task of finding optimal mechanisms to increase the share of national currencies in mutual settlements between the SCO member States. Cooperation within the SCO is today one of the important directions of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan. Constructive participation and focus on an equal dialogue with the SCO partner countries contributes to the growth of mutual trust and understanding between States, strengthens the position of Kazakhstan not only in the region but also at the international level as a guarantor of regional security and strategic stability on the Eurasian continent. The problems of development of cooperation caused by factors of internal and external environment are considered. The impact of the national economies of the participating countries, trends in the world economy and geopolitics. Proposals for the formation of a single SCO space are given.

Keywords: integration processes, cooperation, mutual trade, export, import, trade, SCO organization.

The Republic of Kazakhstan is the initiator and active participant of the Eurasian integration. The formation and creation of the SHCO means the emergence of a regional Association of countries in the Eurasian space with huge natural, technical and human resources. The historical role of the SHCO is that these regional associations put forward a global and adequate response to the threat of the XXI century. First President of Kazakhstan N. Nazarbayev rightly stressed, speaking to the SHCO, that it is «an alternative to global instability». The entire world community is aware of the powerful potential of this Association and cannot ignore it as a real factor in the world economy and politics.

The SHCO was established in 2001 on the basis of the Shanghai five, formed after the signing by Kazakhstan, Kyrgyzstan, China, Russia and Tajikistan of the Agreement on confidence-building measures in the military field in the border area (1996, Shanghai) and the Agreement on mutual reduction of armed forces in the border area (1997, Moscow). In 2017, India and Pakistan became full members of the SHCO [1].

Since the establishment of the SHCO, Kazakhstan has been not only one of its most active participants, but also the initiator of many ideas, projects and programs. Thus, only in 2011 at the anniversary Summit of the SHCO in Astana the First President of Kazakhstan N. Nazarbayev put forward a number of the following initiatives:

- organize a Meeting on the regulation of territorial and regional conflicts with the participation of foreign Ministers, secretaries of security Councils;
- the draft concept of the unified prognostics SHCO;
- to create within the SHCO a specialized body — «Cyber pal»;
- to create a Water and food Committee;
- to create the SHCO Center for emergency situations.

In 2014, at a meeting of the SHCO Council of heads of state in Dushanbe (Tajikistan), the First President of Kazakhstan in his speech focused on border issues, calling on countries to comply with the Shanghai and Moscow agreements, providing for confidence-building measures and reduction of armed forces in the border area. Also on N. seizing Nazarbayev stressed the importance of resolving the situation in Ukraine and helping to restore the economy of Afghanistan [2].

During the chairmanship of the Republic of Kazakhstan in the SHCO, the formation of a three-level mechanism of interaction on combating the drug threat within the SHCO was completed. Kazakhstan has made a significant contribution to the development of the SHCO member States' anti-Drug strategy for 2011–2016.

It was during the Kazakh chairmanship that a Protocol of understanding was signed between the Regional anti-terrorist structure of the SHCO (SHCO rats) and the Central Asian information coordination center for combating illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances [3].

In 2016, during the SHCO Summit in Tashkent (Uzbekistan), the First President of Kazakhstan N. Nazarbayev took the initiative to form a Eurasian transit and transport hub, which will unite the member States and the SHCO observer countries. He also proposed to concentrate the efforts of the member States of the organization on a number of areas, including the interface of the EAEU and the Chinese project «Economic belt of the silk Road». N. Nazarbayev also noted that Kazakhstan has already started to implement the program of infrastructure development «Nurly Zhol», which harmoniously complements the «Economic belt of the Silk Road» [4].

For Kazakhstan, it is essential that cooperation with the SHCO brings our country some success in geopolitical and strategic plans. The SHCO's activities contributed to China's integration into the structure of regional cooperation, thus Kazakhstan received reliable security guarantees, including the non-use of nuclear weapons, signing a number of strategic agreements with China [5].

The presence of two regional powers (China and Russia) in the Organization allows to significantly expand trade and economic cooperation between the SHCO members and give a positive impetus to Kazakhstan's foreign trade. It should be noted that in 2018 within the SHCO the share of trade turnover between Kazakhstan and Russia amounted to 50.7 %, between Kazakhstan and China 33.7 %.

Trade turnover between Kazakhstan and the SHCO countries in 2018 amounted to 34.6 billion dollars. This represents an increase of 10.4 per cent over the same period of the previous year (\$31.4 billion).

Exports from Kazakhstan to the SHCO countries in 2018 increased by 13.4 % and amounted to 15.2 billion dollars USA.

The growth of exports to the SHCO countries is justified by an increase in the supply of such goods as natural gas — an increase of 3 rubles or 1 billion dollars. (From \$0.5 to \$1.5 billion). Copper and copper cathodes — 22.7 per cent or \$249.1 million USA (1 096,6 to 1 345,7 million), crude oil — by 8.8 % or 138.4 million dollars. (From \$1,564. 3 to \$1,702. 7 million). Hot-rolled flat-rolled unalloyed steel — by 29.3 % or \$126.9 million. (From \$432.8 million to \$559.7 million USA), wheat — by 25.3 % or 122.3 million dollars. (From \$482.9 to \$605.2 million). Silver — \$84.2 million. (From \$0 to \$84.2 million) Copper ores and concentrates by 7.6 per cent or \$82.9 million USA (1 093,5 to 1 176,4 million USA) [6].

However, a decrease in export supply of commodities, such as uranium — 18.7 %, or of 234.2 million. USA (1 254,0 019,9 to 1 million. USA), zinc raw — to 58.4 %, or \$219.5 million. (From \$375.5 million to \$156.0 million) Waste and scrap copper — by 44.8 % or \$46.7 million. (From \$104.1 million to \$57.4 million) Ferroalloys by 4.3 % or \$41.7 million. USA (935,3 to 976,9 million USA), coal — 14.6 % or \$41 million. (From \$279.8 to \$238.8 million USA.)

The main exports from Kazakhstan to the SHCO countries are: crude oil — \$1.7 billion USA (with a share of 11.2 %), natural gas — \$1.5 billion. USA (10 %), copper and copper cathodes — \$1.3 billion. USA (8.9 %), copper ores and concentrates — \$1.2 billion. USA (7.7 %), uranium — \$1 billion. USA (6,7 %), ferroalloys — 935,3 million dollars. USA (6.2 %), wheat — \$605.2 million. USA (4 %), flat-rolled products of non-alloy steel, hot-rolled — \$559,7 million. US (3.7 %), ores and iron concentrates — \$477.1 million dollars. USA (3,1 %), flat-rolled products of non-alloy steels plated — \$368,5 million. USA (2.4 %).

More detailed information on the main exported goods to the SHCO countries for the period 2018 is shown in Tables 1, 2.

Table 1

The indicators of mutual trade of Kazakhstan with the SHCO countries

<i>Billions of dollars USA</i>	2017 y.	2018 y.	Grow th 2018/2017, %
Trade turnover	31,4	34,6	+10,4
Export	13,4	15,2	+13,4
Import	18,0	19,4	+8,2
Trade balance	-4,6	-4,3	<i>Improved</i>

Note. Foreign and mutual trade statistics [6].

Table 2

Indicators of mutual trade of Kazakhstan by countries

№	Country	2018 year			ShareTrTU in 2018 year, %	Growth 2018/2017		
		TO (\$ mln.)	Export (\$ mln.)	Import (\$ mln.)		TrTU, %	Export, %	Import, %
	In total	34 636,9	15 191,5	19 445,3	100	10,4	13,4	8,2
1	Russia	17 554,2	5 162,1	12 392,1	50,7	7,2	11,3	5,6
2	China	11 657,1	6 272,9	5 384,2	33,7	11,1	8,2	14,7
3	Ozbekistan	2 488,2	1 643,3	844,8	7,2	25,3	31,6	14,8
4	India	1 196,9	954,1	242,8	3,5	26,5	30,1	14,2
5	Kyrgyzstan	865,3	634,9	230,4	2,5	13,1	22,9	-7,3
6	Tajikistan	845,9	522,0	323,9	2,4	8,2	13,8	0,3
7	Pakistan	29,4	2,3	27,1	0,1	3,4	-59,2	18,6

Note. Foreign and mutual trade statistics [6].

Imports to Kazakhstan from the SHCO countries in 2018 increased by 8.2 % and amounted to 19.4 billion dollars. USA.

The growth of imports from the SHCO countries is justified by the increase in the import of such goods as telephones — by 29.2 % or by 153.7 million dollars. (From \$527.0 to \$680.7 million). Aircraft — 3.1 R. or 135.6 million. (From \$64.5 million to \$200.1 million. US), semi-finished products of unalloyed steel — an increase of 3.1 p. or 104.1 million. (From \$49.1 to \$153.1 million). Road and construction machinery by 87 % or \$90.9 million. (From \$104.6 to \$195.5 million. USA), the cars of a freight train or tram — 70.8 %, or \$84.1 million. (118.9 to 203.0 million. doll. USA), apricots, cherries, sweet cherries, peaches, plums and slows, fresh — 81 % or USD 79.2 million. (From \$97.8 to \$177.0 million). USA, diodes, transistors and similar semiconductor devices — an increase of 5.8 p. or 73.1 million. (From \$15.2 million to \$88.4 million) USA.)

At the same time, there is a decrease in imports of such goods as petroleum products — by 26.8 % or by 251.2 million dollars. USA (937,1 to of 685.8 million. Steel alloy ingots — 94.2 % or \$75 million. (From \$79.6 to \$4.6 million). Zinc ores and concentrates — by 32.5 % or \$64 million. USA (196,8 to 132,8 million. Non-self-propelled rail or tram cars accounted for 75.9 % or \$44 million. (From \$58.0 to \$14.0 million. USA), isolated wires, cables — by 21.4 %, or \$40.3 million. (From \$188.4 million to \$148.1 million). USA.)

The main imports to Kazakhstan from the SHCO countries are: oil products — \$685.8 million dollars. (With a share of 3.5 %), telephones amounted to \$680.7 million. US (3.5 %), natural gas — \$391 million. USA (2 %), cars — \$310.8 million. (1,6 %), tubes, and pipes and hollow profiles seamless of iron or steel — \$300,4 million. USA (1.5 %), computers — \$286.3 million. USA (1.5 %), coke and semi-coke — \$270.3 million. USA (1.4 %), tires — \$262 million. US (1.3 %) [7].

More detailed information on the main imported goods from the SHCO countries for the period 2018 is shown in Tables 3, 4.

Table 3

The main exports from Kazakhstan to the SHCO

Goods	2017 y.			2018 y.			Growth 2018/2017, %	
	physical volume	mln. \$	Share, %	physical volume	mln. \$	Share, %	physical volume	mln. \$
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Total exports from Kazakhstan to the SHCO countries		13 400,3	100		15 191,5	100		+13,4
1 Crude oil (HS code 2709, in t)	4 134 822,4	1 564,3	11,7	3 225 864,9	1 702,7	11,2	-22	+8,8
2 Natural gas (HS code 2711, in t)	8 334 910,6	501,0	3,7	8 856 663,3	1 522,1	10,0	+6,3	+3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
3 Copper and copper cathodes (HS code 7403, V t)	192 992,6	1 096,6	8,2	218 008,1	1 345,7	8,9	+13	+22,7
4 Copper ores and concentrates (HS code 2603, V t)	1 047 030,0	1 093,5	8,2	1 060 941,8	1 176,4	7,7	+1,3	+7,6
5 Uranium (HS code 2844, in t)	24 286,6	1 254,0	9,4	18 097,1	1 019,9	6,7	-25,5	-18,7
6 Ferroalloys (HS code 7202, V t)	716 202,1	976,9	7,3	779 165,1	935,3	6,2	+8,8	-4,3
7 Wheat (HS code 1001, V t)	3 403 553,8	482,9	3,6	4 248 711,1	605,2	4,0	+24,8	+25,3
8 Flat-rolled, unalloyed, hot-rolled (HS code 7208, V t)	862 057,8	432,8	3,2	997 664,6	559,7	3,7	+15,7	+29,3
9 Ores and concentrates, iron (HS code 2601, V t)	9 459 777,9	511,5	3,8	9 406 091,2	477,1	3,1	-0,6	-6,7
10 Flat-rolled, non-alloy steel, clad (HS code 7210, in t)	479 426,8	360,4	2,7	467 405,3	368,5	2,4	-2,5	+2,2
11 Oxides and hydroxides of aluminium (HS code 2818, in t)	1 013 650,0	330,4	2,5	968 337,3	337,0	2,2	-4,5	+2
12 Flat-rolled, non-alloy steel, cold-rolled (HS code 7209, V t)	442 024,9	243,7	1,8	406 763,5	243,4	1,6	-8	-0,1
13 Coal, stone (HS code 2701, in t)	22 437 360,5	279,8	2,1	20 645 618,5	238,8	1,6	-8	-14,6
14 Ores and concentrates zinc (HS code 2608, V t)	297 097,7	242,4	1,8	238 666,2	201,8	1,3	-19,7	-16,7
15 Waste and scrap of ferrous metals (HS code 7204, V t)	811 487,5	181,6	1,4	959 278,2	201,5	1,3	+18,2	+11
16 Raw aluminum (HS code 7601, V t)	75 185,0	150,0	1,1	84 321,8	188,9	1,2	+12,2	+25,9
17 Mineral oils (HS code 2710, in t)	394 421,5	119,2	0,89	474 715,5	176,1	1,2	+20,4	+47,7
18 Semi-finished products of alloy steel (HS code 7207, V t)	388 442,0	138,1	1,0	379 691,3	168,4	1,1	-2,3	+21,9
19 Tubes and pipes and hollow profiles seamless of iron or metals (HS code 7304, V t)	125 924,2	114,4	0,85	167 867,0	163,7	1,1	+33,3	+43,1
20 Zinc, untreated (HS code 7901, in t)	129 270,4	375,5	2,8	53 586,2	156,0	1,0	-58,5	-58,5

Note. Foreign and mutual trade statistics [7].

Table 4

Major imported products in Kazakhstan SHCO

Goods	2017 y.			2018 y.			Growth 2018/2017, %	
	physical volume	mln. \$	Share, %	physical volume	mln. \$	Share	physical volume	mln. \$
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Just import to Kazakhstan from the countries of the SCO		17 971,1	100		19 445,3	100		+8,2
1 Mineral oils (HS code 2710, in t)	1935 655,8	937,1	5,2	1142 116,7	685,8	3,5	-41	-26,8
2 Telephone (HS code 8517, in t)	3 295,7	527,0	2,9	13 966,2	680,7	3,5	growth 4,2 p.	+29,2
3 Natural gas (HS code 2711, in t)	2996 239,0	323,4	1,8	3191 888,8	391,0	2,0	+6,5	+20,9
4 Cars (HS code 8703, PC)	21 346,0	297,2	1,7	18 111,0	310,8	1,6	-15,2	+4,6
5 Tubes and pipes and hollow profiles seamless of iron or metals (HS code 7304, V t)	195 200,1	241,0	1,3	231 686,6	300,4	1,5	+18,7	+24,7
6 Computer (code 8471 HS, in PCs)	2390 767,0	221,6	1,2	2680 457,0	286,3	1,5	+12,1	+29,2
7 Coke and semi-coke (HS code 2704, in t)	951 479,4	263,8	1,5	930 038,1	270,3	1,4	-2,3	+2,5
8 Buses (code 4011 HS, in PCs)	3849 637,9	249,2	1,4	4964 928,0	262,0	1,3	+29	+5,2
9 Ores and concentrates, lead (HS code 2607, V t)	148 014,2	206,7	1,2	181 592,9	230,1	1,2	+22,7	+11,3
10 Parts and accessories for cars and tractors (HS code 8708, in t)	44 516,4	188,1	1,0	47 649,8	213,3	1,1	+7	+13,4
11 The cars of a freight train or tram (code 8606 HS, in PCs)	3 363,0	118,9	0,66	6 123,0	203,0	1,0	+82,1	+70,8
12 Aircraft (code 8802 HS, in PCs)	15,0	64,5	0,36	221,0	200,1	1,0	growth 14,7 p.	growth 3,1 p.
13 Ferrous metal structures (HS code 7308, V t)	119 900,4	197,5	1,1	124 913,5	200,0	1,0	+4,2	+1,2
14 Trucks (code 8704 HS, in PCs)	5 815,0	150,5	0,84	8 256,0	197,4	1,0	+42	+31,2
15 Road and construction machinery (code 8429 HS, in PCs)	2 367,0	104,6	0,58	2 765,0	195,5	1,0	+16,8	+87
16 Ores and concentrates of precious metals (HS code 2616, in t)	21 203,7	160,8	0,89	235 908,5	194,6	1,0	growth 11,1 p.	+21
17 Corners, shaped and special profiles of non-alloy steel (HS code 7216, in t)	255 360,3	169,1	0,94	233 675,6	178,3	0,92	-8,5	+5,5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
18 Apricots, cherries, peaches, plums and thorns, fresh (HS code 0809, V t)	103 101,4	97,8	0,54	121 247,1	177,0	0,91	+17,6	+81
19 Polymers of ethylene (HS code 3901, in t)	105 870,8	129,6	0,72	138 631,1	174,9	0,90	+30,9	+34,9
20 TVs, monitors and projectors (code 8528 HS, in PCs)	1374 570,0	140,9	0,78	1538 517,0	162,2	0,83	+11,9	+15,1

Note. Foreign and mutual trade statistics [7].

The development of mutual trade of the SCO member States is influenced by both internal and external factors. The development of the world economy and the geopolitical situation in the world has an impact on the national economies of the SCO member States. It should be noted about the impact of the trade war between the US and China, Western sanctions on Russia, Brexit in Europe, the ongoing political trends in Central Asian countries. In a polycentric world, the expansion of the SCO is useful for the organization, as it creates conditions for increasing its aggregate potential.

As world practice shows, an increase in the number of members and the consolidation of the total capacity is not always equivalent to improving the effectiveness of an organization. This can be observed in the SCO. In any case, so far the reception of India and Pakistan has not given obvious advantages for the development of the organization. There are problems that have a negative impact on the activities of the SCO. The first, the desire of many members to preserve the geopolitical neutrality of the SCO, distancing themselves not only from the contradictions between the SCO member States and the «collective West», but also from bilateral contradictions between the member States, is becoming increasingly obvious, which complicates the procedure for developing some common solutions. The prospect of the SCO—the transformation of the organization in the near future into a «club of interests» — is seen more clearly. Secondly, with the expansion of the SCO, one of the «generic problems» of the organization has become aggravated — what is the SCO functionally, what is its mission and the geography of its efforts? With the inclusion of India and Pakistan as permanent members, the SCO has gone beyond the traditional Central Asian format. And not only geographically. In its expanded composition, the organization must be able to respond to various threats not only in Central Asia but also in other regions of Asia. And the question arises: is the SCO capable of this? Especially given the fact that the development of a joint position of the organization on a particular issue is very difficult. Third, today, when the way to join the SCO as a permanent member is opened, it is necessary to clearly determine how far the organization can move in the direction of expansion, not losing, on the one hand, the main focus on the problems of Central Asia, and on the other — without making the activities of the new members with conflicts among themselves, the additional critical capacity.

This raises questions. First: to what extent is the increase in the efficiency of the SCO functionality related to the prospects for expansion? Second: to what extent is the organization able to expand the existing framework of cooperation and start implementing the program of economic cooperation, mechanisms for financing joint projects, the SCO Bank and the SCO Special account, as well as the development of new promising projects in case new members join it?

Currently, 72 international treaties have been signed within the framework of the SCO, including 51 international treaties between the SCO member States, 11 international treaties between the SCO and individual States, 10 international treaties of the SCO Secretariat with other international organizations.

The results achieved by the SCO and the Shanghai five cover a number of important areas of cooperation, such as politics, security, the economy and the humanitarian sphere.

Since the establishment of the Organization, the Republic of Kazakhstan has been and remains one of the active founding States, which initiated many different ideas, projects, documents and programs [8].

In 2018, at the Qingdao Summit of the SCO (June 9–10, 2018), the First President of Kazakhstan proposed initiatives to develop a «Road Map» for the transition to settlements in national currencies in mutual trade of the SCO member States, to create a platform in the SCO for the exchange of experience in the field of digitalization and new technologies, to attract more countries to the work of the AIFC.

As a result of the study of Kazakhstan's initiatives, together with the National Bank of Kazakhstan, a Road Map to increase the share of national currencies in mutual settlements between the SCO member States

was developed and sent to the parties for consideration. At the same time, the draft concept of cooperation in the field of digitalization and information and communication technologies, as well as the Memorandum of understanding between the AIFC and the SCO Secretariat, developed jointly with the Uzbek side, are under approval of the parties.

Cooperation within the SCO is today one of the important directions of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan. Constructive participation and focus on equal dialogue with the SCO partner countries contributes to the growth of mutual trust and understanding between States, strengthens the position of Kazakhstan not only in the region but also at the international level.

For more effective development of the organization, in our opinion, the following is necessary

The first, it is necessary to strengthen the economic component in the SCO's activities. Security issues are, of course, a priority area, but they are hidden from the population of the SCO member States, and therefore the image of this organization in public perception is low. The implementation of specific economic projects can help to solve this problem.

Secondly, it is necessary to strengthen the prognostic and analytical component in the SCO's activities; this is where the deficit is felt. This in turn, would improve the quality of decision-making.

Thirdly, member States do not yet have a common vision of the threats and challenges to regional security. And without this, it is impossible not only to build a long-term strategy for the development of the organization, but also a strategy for ensuring security in the SCO space.

The solution of all these problems will raise the cooperation of the member States of the organization to a qualitatively new level of development and will contribute to a more effective formation of the SCO common space.

References

- 1 Шанхайская организация сотрудничества [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mfa.gov.kz/ru/content-view/shos>
- 2 Бактымбет А.С. Предпосылки развития международной экономической интеграции / А.С. Бактымбет, С.С. Бактымбет // Вестн. ЕНУ им. Л. Гумилева. — 2012. — № 1. — С. 391–395.
- 3 Бактымбет А.С. Модели интеграционного сотрудничества Казахстана в условиях новой геополитической ситуации / А.С. Бактымбет, С.С. Бактымбет // Вестн. КазУЭФМТ. — 2014. — № 3. — С. 19–24.
- 4 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://kursiv.kz/news/politika/2016-04/rk-i- knr-obsudili-sopryazhenie-nurly-zhol-i-odin-poyas-odin-put>
- 5 Шалтыков А.И. ШОС как фактор нового интеграционного порядка [Электронный ресурс] / А.И. Шалтыков, А.М. Тиналиева // Вестн. КазНПУ. — 2015. — Режим доступа: <https://articlekz.com/article/19163>
- 6 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/7>
- 7 Статистика внешней и взаимной торговли Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://economy.gov.kz/ru/kategorii/komitet-po-statistike>
- 8 Циндаоская Декларация Совета Глав государств-членов шанхайской организации сотрудничества [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://rus.sectSCO.org/documents/>

А.С. Бақтымбет, Г.Н. Гамарник, Ә.С. Бақтымбет, С.С. Бақтымбет

Шанхай ынтымақтастық ұйымының даму проблемалары мен перспективалары

Мақалада интеграциялық үдерістерді дамыту жағдайында ерекше өзектілікке ие болатын Шанхай ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ) елдерінің өзара саудасының негізгі мәселелері қарастырылған. ШЫҰ-ға қатысушы-елдердің өзара саудасындағы ынтымақтастықты дамыту ШЫҰ-ға мүше-мемлекеттер арасындағы өзара есеп айырысудағы ұлттық валюталардың үлесін арттыру бойынша оңтайлы тетіктерді іздеу міндетін алға қояды. ШЫҰ шеңберіндегі өзара іс-қимыл бүгінгі күні Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. ШЫҰ бойынша әріптес елдермен тең құқықты диалогқа сындарлы қатысу мен мақсат қою мемлекеттер арасындағы өзара сенім мен түсіністіктің өсуіне ықпал етеді, Қазақстанның тек өңірде ғана емес, сонымен қатар Еуразиялық континенттегі аймақтық қауіпсіздік пен стратегиялық тұрақтылықтың кепілі ретінде халықаралық деңгейде де ұстанымын нығайтады. Ішкі және сыртқы орта факторларына негізделген ынтымақтастықты дамыту мәселелері қаралады. Қатысушы елдердің ұлттық экономикаларының дамуының әсері, әлемдік экономика және геосаясаттың трендтері қарастырылған. ШЫҰ бірыңғай кеңістігін қалыптастыру бойынша ұсыныстар берілді.

Кілт сөздер: интеграциялық процестер, ынтымақтастық, сыртқы сауда, экспорт, импорт, тауар айналымы, ШЫҰ.

А.С. Бақтымбет, Г.Н. Гамарник, Ә.С. Бақтымбет, С.С. Бақтымбет

Проблемы и перспективы развития Шанхайской организации сотрудничества

В статье рассмотрены основные проблемы взаимной торговли стран Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), приобретающие особую актуальность в условиях развития интеграционных процессов. Развитие сотрудничества во взаимной торговле стран-участниц ШОС ставит задачу поиска оптимальных механизмов по увеличению доли национальных валют во взаиморасчетах между государствами-членами ШОС. Взаимодействие в рамках ШОС является сегодня одним из важных направлений внешней политики Республики Казахстан. Конструктивное участие и нацеленность на равноправный диалог со странами-партнерами по ШОС способствуют росту взаимного доверия и понимания между государствами, укрепляют позиции Казахстана не только в регионе, но и на международном уровне, как гаранта региональной безопасности и стратегической стабильности на Евразийском континенте. Рассмотрены проблемы развития сотрудничества, обусловленные факторами внутренней и внешней среды. Изучены влияние развития национальных экономик стран-участниц, тренды мировой экономики и геополитики. Даны предложения по формированию единого пространства ШОС.

Ключевые слова: интеграционные процессы, сотрудничество, внешняя торговля, экспорт, импорт, товарооборот, ШОС.

References

- 1 Shankhaiskaia orhanizatsiia sotrudnichestva [Shanghai Cooperation Organization]. *mfa.gov.kz*. Retrieved from <http://www.mfa.gov.kz/ru/content-view/shos>
- 2 Baktymbet, A.S. & Baktymbet, S.S. (2012). Predposylki razvitiia mezhdunarodnoi ekonomicheskoi intehratsii [Prerequisites for the development of international economic integration]. *Vestnik ENU imeni L. Gumileva — Herald ENU after L. Gumilyova*, No. 1, 391–395 [in Russian].
- 3 Baktymbet, A.S. (2014). Modeli intehratsionnoho sotrudnichestva Kazakhstana v usloviakh novoi heopoliticheskoi situatsii [Models of integration cooperation of Kazakhstan in the new geopolitical situation]. *Vestnik KazUEFMT — Herald: KazUEFMT*, No. 3, 19–24 [in Russian].
- 4 *kursiv.kz*. Retrieved from <https://kursiv.kz/news/politika/2016-04/rk-i-knr-obsudili-sopryazhenie-nurly-zhol-i-odin-poyas-odin-put> [in Russian].
- 5 Shaltykov, A.I. & Tinalieva, A.M. (2015). ShOS kak faktor novoho intehratsionnoho poriadka [SCO as a factor in the new integration order]. *Vestnik KazNPU — Herald: KazNPU*. Retrieved from <https://articlekz.com/article/19163> [in Russian].
- 6 *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz/official/industry/31/statistic/7>
- 7 Statistika vneshnei i vzaimnoi torhovli Respubliki Kazakhstan [Statistics of foreign and mutual trade of the Republic of Kazakhstan]. *economy.gov.kz*. Retrieved from <http://economy.gov.kz/ru/kategorii/komitet-po-statistike> [in Russian].
- 8 Tsindaoskaia Deklaratsiia Soveta Hlav hosudarstv-chlenov shankhaiskoi orhanizatsii sotrudnichestva [Qingdao Declaration of the Council of Heads of Member States of the Shanghai Cooperation Organization]. *rus.sectesco.org*. Retrieved from <http://rus.sectesco.org/documents/> [in Russian].

З.Т. Сатпаева

Институт экономики, Алматы, Казахстан
(E-mail: szt_kz@mail.ru)

Анализ деятельности региональных технопарков Казахстана

Статья посвящена изучению деятельности региональных технопарков Казахстана. Основным методом исследования послужил экономико-статистический анализ. За информационную базу взяты аналитические отчеты АО «Национальное агентство технологического развития» и данные с веб-сайтов региональных технопарков. Ограничением исследования стало отсутствие у большинства региональных технопарков публичных отчетов об их деятельности. В ходе анализа было выявлено, что в Казахстане с 2004 г. при участии средств государственного бюджета было создано 10 региональных технопарков, в основном обеспечивающих среднетехнологичный сектор экономики. Однако на сегодняшний день действует только 5 технопарков, что во многом связано с низкой эффективностью их деятельности. В последние годы идет работа по передаче региональных технопарков в конкурентную среду, что требует пересмотра понятия «технопарк» в Предпринимательском кодексе Республики Казахстан и разработки нормативных документов, определяющих его деятельность.

Ключевые слова: региональный технопарк, производственно-технологическая подсистема, инновационная инфраструктура.

Развитие инновационной системы и управление инновационной инфраструктурой было возложено на АО «Национальное агентство по технологическому развитию» (НАТР) в целях содействия в обеспечении координации процессов инновационного развития и предоставления мер государственной поддержки [1, 2]. В 2019 г. АО «НАТР» преобразовано в «QazTechVentures», деятельность которого направлена на развитие технологического предпринимательства через инструменты венчурного финансирования, бизнес-инкубирования и технологического консалтинга [3].

Основным инфраструктурным звеном инновационной системы Казахстана с момента ее формирования являются технологические парки. Согласно Предпринимательскому кодексу Республики Казахстан они представляют собой юридические лица, созданные «Национальным институтом развития в области технологического развития или автономной организацией образования, владеющим на праве собственности или иных законных основаниях территорией с единым материально-техническим комплексом, где создаются благоприятные условия для реализации индустриально-инновационной деятельности» [4]. Следует отметить, что, согласно данному определению, к их числу невозможно отнести технопарки, созданные частным сектором.

Внедрение и работа технопарков в Казахстане осуществлялись по европейской модели [5]. В республике была сформирована двухуровневая система технопарков — национальные и региональные. Последние представлены в таблице 1.

Т а б л и ц а 1

Региональные технопарки Казахстана

Наименование технопарка	Город	Дата создания	Участники	Секторы приоритетного направления развития технологий
1	2	3	4	5
ТОО «Технопарк TechnopolisPolitech» (до 2017 г. «Технопарк КазНТУ им. К.И. Сатпаева»)	Алматы	09.09. 2004 г.	КазНТУ им. К.И. Сатпаева, ТОО «Renaissancecompany» (53,7 %)	Нефтегазовый сектор, металлургия, машиностроение, экология, геологоразведка, информационные технологии
ТОО «Технопарк Алатау» (до 2012 г. «Alatau IT City» (27.06.2005 г.))		12.09. 2012 г.	АО «НАТР» (100 %)	ИКТ
ТОО «Алматинский региональный технопарк»		20.04. 2005 г.	АО «НАТР» (100 %)	Транспортное машиностроение, производство строи-

1	2	3	4	5
(ликвидирован в 2017 г.)				тельных материалов, металлургическая промышленность, химическая промышленность
ТОО «Технопарк «Сары-Арка» (до 2012 г. ТОО «Технопарк UniScienTech»)	Караганда	01.03. 2004 г.	АО ЦИТТ (84,3 %), АО «НК СПК «Сарыарка»	Горно-металлургическая промышленность, производство новых материалов, машиностроение, химическая промышленность, экология и энергосбережение
ТОО «Технопарк «Алгоритм»	Уральск	14.07. 2004 г.	АО «РИЦ «Градиент», АО ЦИТТ (35,6 %), РГКП «ЗКАТУ им. Жангир Хана», АО НИИ «Гидроприбор»	Нефтегазовое машиностроение и металлопереработка, нефтехимия, приборостроение
ТОО «Восточно-Казахстанский региональный технопарк «Алтай»	Усть-Каменогорск	31.10. 2008 г.	ВКГТУ им. Д. Серикбаева, ТОО «КБ ГМО», АО «ЦИТТ» (50,3 %)	Технологии и разработки
ТОО «Региональный технопарк г. Астаны» (ликвидирован в 2017 г.)	Астана	19.09. 2007 г.	АО «НАТР» (100 %)	Машиностроение, строительные материалы
ТОО «Региональный технопарк в Южно-Казахстанской области» (ликвидирован в 2017 г.)	Шымкент	15.08. 2008 г.	АО «НАТР» (доля 91,9 %), ТОО «РИЦ «Максимум» (8,1 %)	Агропромышленный комплекс, биотехнологии и фармацевтика
ТОО «Кызылординский технологический парк» (ликвидирован в 2006 г.)	Кызылорда	05.01. 2005 г.	ГКП «Кызылорда-Инновация» (51 %), КГУ им. Коркыт Ата (40 %)	Нефтепереработка, сельское хозяйство, фармакология и строительные материалы
ТОО «Северо-Казахстанский региональный технопарк «Кызылжар» (ликвидирован в 2013 г.)	Петропавловск	20.01. 2009 г.	-	Ресурсо- и энергосберегающие технологии, экологически чистые технологии, новые строительные материалы, креативные технологии, исследования и технологии в области астрофизики

Примечание. Составлено автором на основе источников [6–17].

Основным видом деятельности казахстанских технопарков было технологическое бизнес-инкубирование (ТБИ), выражающееся в оказании «субъектам индустриально-инновационной деятельности на начальном этапе их функционирования услуг по предоставлению помещений, оборудования, ведению бухгалтерского учета, юридическому, информационному и консультационному сопровождению, привлечению инвестиций, управлению проектами» [4] на безвозмездной основе. При этом период оказания услуг ТБИ одного проекта не должен был превышать 24 месяцев с общей стоимостью услуг ТБИ не более 8000 МРП в год. Заявителями на получение услуг ТБИ могли быть юридические и физические лица [18]. В 2014 г. программа технологического бизнес-инкубирования была приостановлена [19].

В период с 2010 по 2013 гг. в рамках Программы технологического бизнес-инкубирования технопарками было рассмотрено 1099 проектных предложений, из которых отобрано для дальнейшего продвижения 116 (10,56 %) (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

Реализация программы технологического бизнес-инкубирования

Показатели	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.
Сумма, выделенная на программу ТБИ, млн тг	245	306	241	307
Количество заявок, поданных на услуги ТБИ	105	209	153	164
Количество проектов, прошедших внешнюю экспертизу	-	125	-	-
Количество проектов, получивших финансирование, из них	36	40	20	20
Распределение по технопаркам				
ТОО «Региональный технопарк г. Астаны»	10	14	13	9
ТОО «Алматинский региональный технопарк»	7	8	-	1
ТОО «Восточно-Казахстанский региональный технопарк «Алтай»	4	5	1	2
ТОО «Региональный технопарк в Южно-Казахстанской области»	4	5	1	3
ТОО «Технопарк «Сары-Арка»	0	3	0	3
ТОО «Технопарк КазНТУ им. К.И. Сатпаева»	8	3	4	2
ТОО «Технопарк «Алгоритм»	3	2	0	0
ТОО «Технопарк «Алатау»	0	0	1	0
Распределение по отраслям				
Энергетика, в том числе альтернативная	-	7	1	0
Строительство, производство строительных материалов	-	8	1	0
Обрабатывающая промышленность	-	-	0	1
Машиностроение	-	2	3	3
Сельское хозяйство, переработка сельскохозяйственной продукции	-	12	5	1
Экология, переработка промышленных отходов	-	2	0	2
ИКТ	-	6	8	8
Горно-металлургический комплекс	-	-	0	2
Легкая промышленность	-	-	0	5
Фармацевтическая отрасль	-	-	1	0
Химическая отрасль	-	-	1	0
Другие отрасли	-	3	-	-

Примечание. Составлено автором по источникам [6, 7, 20, 21].

ТОО «Региональный технопарк г. Астаны», ТОО «Технопарк КазНТУ им. К.И. Сатпаева», ТОО «Алматинский региональный технопарк», ТОО «Восточно-Казахстанский региональный технопарк «Алтай» и ТОО «Региональный технопарк в Южно-Казахстанской области» показали высокую активность в оказании услуг ТБИ. Однако, как видно из таблицы, технопарки обеспечивали в основном среднетехнологический сектор.

Еще одним видом услуг казахстанских технопарков является предоставление в аренду офисных помещений малым компаниям, в том числе инновационным. Помещения производственного назначения отсутствуют во всех региональных технопарках, за исключением технопарка «Алатау» (табл. 3).

Т а б л и ц а 3

Характеристика региональных технопарков Казахстана

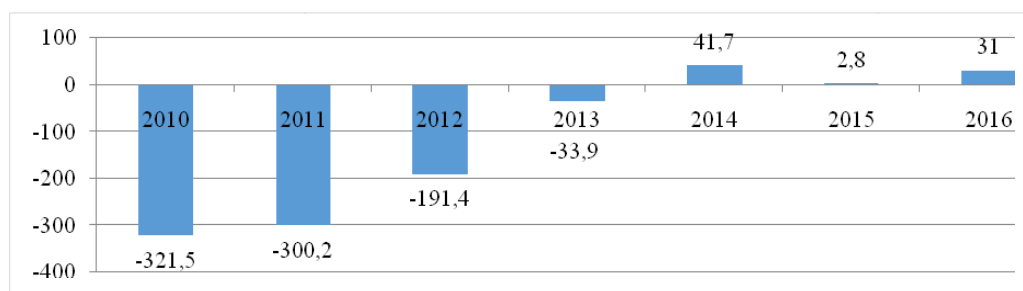
Показатели	2012 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.
Общая площадь технопарков, кв. м	30973	31331	31331	34351
Полезная площадь, кв. м	19988	18081	18081	-
Занимаемая арендаторами площадь, кв.м (%)	18137 (90,7)	17100 (91,46)	16815 (93)	16462 (92)
Общая доля инновационных компаний, %	62	67	67	87

Примечание. Составлено автором по источникам [6–9, 19].

Из таблицы 3 следует, что наблюдается рост общей доли инновационных компаний в технопарках. Однако они не стали ядром инновационных систем в регионах. В организации работы большинства технопарков имеются системные проблемы. Они, выступая как обычные бизнес-инкубаторы для малого местного бизнеса, занятого в традиционных секторах, не выполняют главную задачу — поддержку развития наукоемкого предпринимательства, повышение инновационной активности фирм. Они оторваны от бизнес-среды и не смогли выстроить взаимодействие с вузами и научными организациями [22, 23], и вместо выполнения своей основной функции, технопарки в основном играют роль бизнес-центров, предоставляющих в аренду служебные помещения, лаборатории, оказывающих административную поддержку и консалтинговые услуги [24].

В период с 2014 г. по 2016 г. региональные технопарки Казахстана показывали положительную прибыль (рис. 1).

Примечание. Составлено автором на основе источника [19].

Рисунок. Динамика консолидированной чистой прибыли региональных технопарков Казахстана за 2010–2016 гг., млн тг

Из рисунка следует, что технопарки вышли на положительную прибыль в 2014 г. Прибыль 2016 г. значительно превышает прибыль 2015 г. При этом половина технопарков понесла убытки в 2016 г. (табл. 4).

Т а б л и ц а 4

Величина уставного капитала и прибыли региональных технопарков Казахстана, тыс. тг

Технопарк	Уставной капитал	Прибыль		
		2014 г.	2015 г.	2016 г.
ТОО «Региональный технопарк г. Астаны»	23542	17535	-10494	-2592
ТОО «Алматинский региональный технопарк»	588235,3	-11498	-5838	1052
ТОО «Восточно-Казахстанский региональный технопарк «Алтай»	858209,8	16133	-8778	-22474
ТОО «Региональный технопарк в Южно-Казахстанской области»	430436,4	10166	19453	32945
ТОО «Технопарк «Сарыарка»	885771,8	-14787	1147	-980
ТОО «Технопарк КазНТУ им. К.И. Сатпаева»	56178,4	3429	276	-5295
ТОО «Технопарк «Алгоритм»	1335468,2	232	1032	242
ТОО «Технопарк «Алатау»	957415,5	25007	5990	28123

Примечание. Составлено автором на основе источников [19, 25].

ТОО «Региональный технопарк г. Астаны» и ТОО «Восточно-Казахстанский региональный технопарк «Алтай» в 2015 и 2016 гг. несли лишь убытки; в то же время ТОО «Региональный технопарк в Южно-Казахстанской области», ТОО «Технопарк «Алгоритм» и ТОО «Технопарк «Алатау» не несли убытков, но и сумма прибыли была очень низкая. Прибыль технопарков очень низкая, при очень большой сумме уставного капитала. В большинстве из них не наблюдается положительной динамики роста, технопарки продолжают нести убытки, несмотря на то, что многие существуют более 10 лет и ежегодно выделяются целевые гранты на их поддержание.

В 2015 г. было принято решение о передаче ТОО «Технопарк КазНТУ им. К. Сатпаева», ТОО «Технопарк Сарыарка», ТОО «Технопарк «Алтай» и ТОО «Технопарк «Алгоритм» в конкурентную среду в период с 2016 по 2020 гг. [26]. В 2017 г. долю Агентства в ТОО «Технопарк КазНТУ им. К. Сатпаева» приобрело ТОО «Renaissancecompany», а ТОО «Региональный технопарк ЮКО», ТОО «Региональный технопарк г. Астана» и ТОО «Алматинский Региональный технопарк» были ликвидированы [17].

Таким образом, на сегодняшний день в Казахстане действует 5 региональных технопарков, деятельность которых во многом схожа с функциями бизнес-инкубаторов. Они показывают очень низкий уровень прибыльности. Обеспечивая среднетехнологичный сектор экономики, технопарки не стали ядром формирования наукоемких производств в регионах. Региональные технопарки в Казахстане созданы в основном при участии средств государственного бюджета. Следует обратить внимание на развитие частных структур в формировании технопарков, что требует пересмотра понятия «технопарк» в Предпринимательском кодексе РК. У большинства региональных технопарков отсутствуют публичные отчеты об их деятельности, что не позволяет провести качественный анализ их деятельности. Данный факт говорит о необходимости разработать нормативные документы, которые позволят регламентировать деятельность технопарков и проводить аттестацию для определения их соответствия требованиям, предъявляемым к подобным структурам. Это позволит повысить прозрачность их деятельности и будет способствовать росту взаимодействия между ними и остальными элементами инновационной системы.

Список литературы

- 1 Постановление Правительства Республики Казахстан «О некоторых вопросах Акционерного общества «Национальный инновационный фонд». Утверждено 21 июля 2011 года, № 836 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>
- 2 Постановление Правительства Республики Казахстан «О мерах по реализации Указа Президента Республики Казахстан от 22 мая 2013 года № 571 «О некоторых мерах по оптимизации системы управления институтами развития, финансовыми организациями и развития национальной экономики». Утверждено 25 мая 2013 года, № 516 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>
- 3 О компании [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://qaztech.vc/agency/>. 17.04.2019.
- 4 Предпринимательский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан. Утверждено 29 октября 2015 года, № 375-V ЗРК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>
- 5 Постановление Правительства Республики Казахстан «О Концепции формирования и развития индустриально-инновационной инфраструктуры (специальные экономические и индустриальные зоны, технопарки, бизнес-инкубаторы)». Утверждено 26 декабря 2007 года, № 1294 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>
- 6 Годовой отчет АО «Национальное агентство по технологическому развитию» за 2012 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2015/03/2012Otchet_rus.pdf. 12.05.2016.
- 7 Годовой отчет АО «Национальное агентство по технологическому развитию» за 2013 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2015/07/ann_report_2013_rus.pdf. 14.05.2016.
- 8 Годовой отчет АО «Национальное агентство по технологическому развитию» за 2014 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2015/10/GO-2014-23.06.2015-rev-1-korrektiya-07.07.2015.pdf>. 15.05.2016.
- 9 Годовой отчет АО «Национальное агентство по технологическому развитию» за 2015 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2016/11/NATD_11_01_RUS.pdf. 17.05.2016.
- 10 Становление технопарка через бизнес-инкубатор [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zakon.kz/76583-stanovlenie-tekhnoparka-cherez-biznes.html>. 20.02.2017.
- 11 О технопарке ТОО «Восточно-Казахстанский региональный технопарк «Алтай» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://vkrt.kz/?page_id=44. 15.01.2017.
- 12 Технопарк «TechnopolisPolitech» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://satbayevuniversity/ru/technopark>. 15.04.2019.
- 13 О технопарке ТОО «РТ ЮКО» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://rtpuko.kz>. 15.01.2017.
- 14 О технопарке ТОО «Технопарк КазНТУ им. К.И. Сатпаева» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://tpntu.kz/>. 15.01.2017.
- 15 О технопарке ТОО «Технопарк Алатау» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.aitec.kz/ru/329-o_tehnoparke.html. 20.02.2017.
- 16 Обзор инновационного развития: Казахстан. — Нью-Йорк; Женева: ООН, 2012. — 174 с.
- 17 Годовой отчет АО «Национальное агентство по технологическому развитию» за 2017 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://qaztech.vc/bitrix/redirect.php?event1=document&event2=download&goto=/upload/iblock/96e/Vypiska-Pravleniya-KHol_dinga-po-GO-NATR-za-2017-ot-4.07.2018-_27_18.pdf. 14.04.2019.

18 Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Правил оказания услуг технологического бизнес-инкубирования, а также определения стоимости таких услуг». Утверждено 20 сентября 2012 года, № 1226 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>

19 Годовой отчет АО «Национальное агентство по технологическому развитию» за 2016 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2017/09/Godovoj-otchet-AO-NATR-2016-final.pdf>. 10.10.2017.

20 Годовой отчет АО «НИФ» за 2011 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2015/03/2011Rus-na-sajt.pdf>. 10.05.2016.

21 Отчет НАТР 2012 года «Развитие инновационной инфраструктуры» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.kbngo.kz/images/stories/ccnewsletter/Files/razvitiye_inovacionnoi_infrastruktury.pdf. 16.05.2016.

22 Бишимбаев В. Инновационная инфраструктура: опыт и пути развития [Электронный ресурс] / В. Бишимбаев. — Режим доступа: http://i-news.kz/news/2013/03/15/6928472-innovacionnaya_infrastruktura_opyt_i_put.html. 29.03.2015.

23 Радошевич С. Продвижение инноваций через технопарки в Казахстане / С. Радошевич, М. Мырзахмет // Beyond Transition. — 2006. — № 12. — С. 21.

24 Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции инновационного развития Республики Казахстан до 2020 года». Утверждено 4 июня 2013 года, № 579 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>

25 Реестр государственного имущества [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://gr5.gosreestr.kz/p/ru/gosreestrinformations>. 20.12.2016

26 Постановление Правительства Республики Казахстан «О некоторых вопросах приватизации на 2016–2020 годы». Утверждено 30 декабря 2015 года, № 1141 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>

З.Т. Сатпаева

Қазақстанның аймақтық технопарктерінің қызметін талдау

Мақала Қазақстанның аймақтық технопарктерінің қызметін зерттеуге арналған. Зерттеудің негізгі әдісі экономикалық-статистикалық талдау болды. Ақпараттық базаға «Технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттік» АҚ-ның талдамалық есептері және аймақтық технопарктердің сайттарынан алынған деректер жатады. Зерттеудің шектеуіне көптеген аймақтық технопарктердің қызметі туралы жария етілген есептердің болмауы болды. Талдау барысында Қазақстанда 2004 жылдан бастап мемлекеттік бюджет қаражатының қатысуымен экономиканың орта технологиялық секторын қамтамасыз ететін 10 аймақтық технопарк құрылғаны анықталды. Алайда, көбінесе олардың қызметінің тиімділігінің төмендігіне байланысты, қазіргі таңда тек 5 технопарк жұмыс істейді. Соңғы жылдары аймақтық технопарктерді бәсекелестік ортаға беру бойынша жұмыс жүргізілуде, бұл «технопарк» ұғымын Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексінде қайта қарауды және оның қызметін айқындайтын нормативтік құжаттарды әзірлеуді талап етеді.

Кілт сөздер: аймақтық технопарк, өндірістік және технологиялық шағын жүйе, инновациялық инфрақұрылым.

Z.T. Satpayeva

Analysis of Kazakhstan's regional technoparks activity

The article is devoted to the study of Kazakhstan's regional technoparks activities. The main research method was the economic and statistical analysis. The information base was the analytical reports of JSC «National Agency for Technological Development» and data from the websites of regional technoparks. The limitation of the research was the lack of public reports on its activities in the majority of regional technoparks. The analysis revealed that since 2004 in Kazakhstan 10 regional technoparks mainly providing the medium-tech sector of the economy were established with the participation of the state budget funds. However, today there are only 5 technology parks, which is largely due to the low efficiency of their activities. In recent years, activity has been done on transferring regional technoparks to a competitive environment, which requires a revision of «technopark» concept in The Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan and the development of regulatory documents defining its activities.

Keywords: regional technopark, industrial and technological subsystem, innovation infrastructure.

References

1 Postanovleniie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan. O nekotorykh voprosakh aktsionernoho obshchestva «Natsionalnyi innovatsionnyi fond». Utverzhdeno 21 iyulia 2011 hoda, No. 836 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan]. adilet.zan.kz. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

- 2 Postanovleniye Pravitelstva Respubliki Kazakhstan «O merakh po realizatsii Ukaza Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 22 maia 2013 hoda No. 571 «O nekotorykh merakh po optimizatsii sistemy upravleniia institutami razvitiia, finansovymi orhanizatsiiami razvitiia natsionalnoi ekonomiki». Utverzhdno 25 maia 2013 hoda, No. 516 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 3 O kompanii [About company]. *qaztech.vc*. Retrieved from <https://qaztech.vc/agency/>. 17.04.2019 [in Russian].
- 4 Predprinimatelskii kodeks Respubliki Kazakhstan. Kodeks Respubliki Kazakhstan. Utverzhdno 29 oktiabria 2015 hoda, No. 375-V ZRK [Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 5 Postanovleniye Pravitelstva Respubliki Kazakhstan «O Kontseptsii formirovaniia i razvitiia industrialno-innovatsionnoi infrastruktury (spetsialnye ekonomicheskie industrialnye zony, tekhnoparki, biznes-inkubatory)». Utverzhdno 26 dekabria 2007 hoda, No. 1294. [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 6 Hodovoi otchet AO «Natsionalnoie ahentstvo po tekhnolohicheskomu razvitiuu» za 2012 hod [Annual report of JSC «National Agency for Technological Development» for 2012]. *natd.gov.kz*. Retrieved from http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2015/03/2012Otchet_rus.pdf. 12.05.2016 [in Russian].
- 7 Hodovoi otchet AO «Natsionalnoie ahentstvo po tekhnolohicheskomu razvitiuu» za 2013 hod [Annual report of JSC «National Agency for Technological Development» for 2013]. *natd.gov.kz*. Retrieved from http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2015/07/ann_report_2013_rus.pdf. 14.05.2016 [in Russian].
- 8 Hodovoi otchet AO «Natsionalnoie ahentstvo po tekhnolohicheskomu razvitiuu» za 2014 hod [Annual report of JSC «National Agency for Technological Development» for 2014]. *natd.gov.kz*. Retrieved from <http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2015/10/GO-2014-23.06.2015-rev-1-korreksiya-07.07.2015.pdf>. 15.05.2016 [in Russian].
- 9 Hodovoi otchet AO «Natsionalnoie ahentstvo po tekhnolohicheskomu razvitiuu» za 2015 hod [Annual report of JSC «National Agency for Technological Development» for 2015]. *natd.gov.kz*. Retrieved from http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2016/11/NATD_11_01_RUS.pdf. 17.05.2016 [in Russian].
- 10 Stanovlenie tekhnoparka cherez biznes-inkubator [Formation of a technopark through a business incubator]. *zakon.kz*. Retrieved from <http://www.zakon.kz/76583-stanovlenie-tekhnoparka-cherez-biznes.html>. 20.02.2017 [in Russian].
- 11 O tekhnoparke TOO «Vostochno-Kazakhstanskii rehionalnyi tekhnopark «Altay» [About LLP «East Kazakhstan Regional Technopark«Altai»]. *vkrt.kz*. Retrieved from http://vkrt.kz/?page_id=44. 15.01.2017 [in Russian].
- 12 Tekhnopark «TechnopolisPolitech» [«Technopolis Politech» Technopark]. *satbayev university/ru*. Retrieved from <https://satbayevuniversity.ru/technopark>. 15.04.2019 [in Russian].
- 13 O tekhnoparke TOO «RT YUKO» [About LLP «RT YUKO»]. *rtpuko.kz*. Retrieved from <http://rtpuko.kz>. 15.01.2017 [in Russian].
- 14 O tekhnoparke TOO «Tekhnopark KazNTU imeni K.I. Satpaeva» [About LLP «K.I. Satpayev KazNTU» Technopark]. *tpntu.kz/*. Retrieved from <http://tpntu.kz/>. 15.01.2017 [in Russian].
- 15 O tekhnoparke TOO «Tekhnopark Alatau» [About LLP«Alatau Technopark»]. *aitc.kz/ru*. Retrieved from http://www.aitc.kz/ru/329-o_tekhnoparke.html. 20.02.2017 [in Russian].
- 16 Obzor innovatsionnogo razvitiia: Kazakhstan [Innovation Development Review: Kazakhstan]. (2012). New-York; Geneva: UN [in Russian].
- 17 Hodovoi otchet AO «Natsionalnoie ahentstvo po tekhnolohicheskomu razvitiuu» za 2017 hod [Annual report of JSC «National Agency for Technological Development» for 2017]. *qaztech.vc*. Retrieved from https://qaztech.vc/bitrix/redirect.php?event1=document&event2=download&goto=/upload/iblock/96e/Vypiska-Pravleniya-KHol_dinga-po-GO-NATR-za-2017-ot-4.07.2018-27_18.pdf. 14.04.2019 [in Russian].
- 18 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdanii Pravil okazaniia usluh tekhnolohicheskogo biznes-inkubirovaniia, a takzhe opredeleniia stoimosti takikh usluh». Utverzhdno 20 sentiabria 2012 hoda, No. 1226 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 19 Hodovoi otchet AO «Natsionalnoie ahentstvo po tekhnolohicheskomu razvitiuu» za 2016 hod [Annual report of JSC «National Agency for Technological Development» for 2016]. *natd.gov.kz*. Retrieved from <http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2017/09/Godovoj-otchet-AO-NATR-2016-final.pdf>. 10.10.2017 [in Russian].
- 20 Hodovoi otchet AO «NIF» za 2011 hod [Annual report of JSC «NIF» for 2011]. *natd.gov.kz*. Retrieved from <http://natd.gov.kz/wp-content/uploads/2015/03/2011Rus-na-sajt.pdf>. 10.05.2016 [in Russian].
- 21 Otchet NATR 2012 hoda «Razvitie innovatsionnoi infrastruktury» [Report of JSC «NATD» for 2012]. *kbngo.kz*. Retrieved from http://www.kbngo.kz/images/stories/ccnewsletter/Files/razvitie_inovatsionnoi_infrastryctyri.pdf. 16.05.2016 [in Russian].
- 22 Bishimbayev, V. Innovatsionnaia infrastruktura: opyt i puti razvitiia [Innovation infrastructure: experience and ways of development]. *i-news.kz*. Retrieved from http://i-news.kz/news/2013/03/15/6928472-innovatsionnaya_infrastruktura_opyt_i_puti.html. 29.03.2015 [in Russian].
- 23 Radoshevich, S., & Myrzakhmet, M. (2006). Prodvizhenie innovatsii cherez tekhnoparki v Kazakhstane [Promoting Innovation through Technoparks in Kazakhstan]. *Beyond Transition*, 12, 21 [in Russian].
- 24 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdanii Kontseptsii innovatsionnogo razvitiia Respubliki Kazakhstan do 2020 hoda». Utverzhdno 4 iunia 2013 hoda, No. 579 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 25 Reestr hosudarstvennogo imushchestva [Register of state property]. *gr5.gosreestr.kz*. Retrieved from <https://gr5.gosreestr.kz/ru/gosreestrinformations>. 20.12.2016 [in Russian].
- 26 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan «O nekotorykh voprosakh privatizatsii na 2016–2020 hody». Utverzhdno 30 dekabria 2015 hoda, No. 1141 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

R.O. Bugubayeva, M.K. Zhetpisbayeva, G.I. Gimranova, A.T. Abdikarimova, R.S. Bespayeva

*Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan
(E-mail: prur@keu.kz)*

Analyses of the oil industry and its impact on the economy of the Republic of Kazakhstan

The oil and gas industry of the Republic of Kazakhstan is of strategic importance for the development of the Republic of Kazakhstan. Over the years, the industry has shown high growth rates of production, an increase in the share of GDP of Kazakhstan. However, we can not say that this industry has a great multiplier effect in the development of the national economy. There are many bottlenecks, including in terms of increasing the «local content» in the oil industry of Kazakhstan. Domestic enterprises and firms are not sufficiently integrated into the production process of oil and gas companies, are not represented among the suppliers of necessary products. The oil and gas industry has not become a «growth point» for the economy of Kazakhstan. The article analyzes the specifics of the modern oil and gas sector of the Republic of Kazakhstan in the context of globalization processes in the world economy, assesses the development of the oil and gas sector and its contribution to the macroeconomic indicators of the national economy. The importance of the oil and gas sector in the development of the processing industry of Kazakhstan and the problem of increasing the local content in the product of the oil and gas industry of Kazakhstan is studied.

Keywords: oil and gas sector, export, import, local content, share in GDP.

Oil and natural gases are the main sources of energy, and it is clear that their dominant role will continue not only until the end of the century, but also at the beginning of the next century. With an unconditional increase in the rate of growth in the use of alternative energy sources, oil and gas in 2020–2025, it is likely to provide at least half of the total energy consumption in the world.

Today, Kazakhstan's budget by more than 40 % of its occupancy rate depends on income received in the form of taxes and fees from the oil sector. From this fact it can be concluded that the oil sector is a strategic base and priority in the integrated development of the economy of Kazakhstan. That is why the development of the oil sector in the current economic situation is of particular importance.

According to the statistics Committee of the Ministry of national economy of Kazakhstan, crude oil production in 2018 amounted to 77.5 million tons in real terms, which is 6.3 % more than in 2017; in monetary terms — 12.2 trillion tenge. Almost two thirds (60.9 %) of production was in Atyrau region (47.2 million tons, +11.6 % per year), 23.3 % — in Mangistau region (18 million tons, +0.7 % per year) and 8.3 % — in Kyzylorda region (6.4 million tons, -6.2 % per year).

In the reporting period, gas condensate was produced in the amount of 12,863 million tons (decrease in production compared to 2017 by 3.1 %), natural gas — 55,486 billion cubic meters (+4.8 %).

According to JSC «NC «KazMunaiGas», the company produces 28 % of the total oil and gas condensate production in Kazakhstan, provides 65 % of oil transportation by oil trunk pipelines and 77 % of oil transportation by tankers from the port of Aktau, processes 82 % of Kazakhstan's oil with a share of the retail market of oil products in 17 %.

According to the press service of «KazTransOil», in 2018 increased oil supplies to 4 refineries of Kazakhstan. KazTransOil delivered 16 million 149 thousand tons of oil (1 million 383 thousand tons more than in 2017) through the system of oil trunk pipelines [1].

The export direction has been strengthened: oil exports for 11 months of 2018 reached 63.2 million tons and 33.7 billion dollars. US (+2.3 % in real terms, +43 % — in monetary terms).

World statistics give different estimates of oil and gas reserves in the Republic of Kazakhstan.

Today, the state balance of Kazakhstan takes into account the reserves of 256 fields of hydrocarbon raw materials, including oil — 223, condensate — 58 and free gas — 202 fields. In accordance with Table 1, the confirmed crude oil reserves in Kazakhstan for 2017 amounted to 5540 million tons. In terms of proven hydrocarbon reserves, we occupy one of the leading places in the world, second only to some countries of the Middle East, Latin America, as well as Russia and the United States. Kazakhstan's share in the world's proven reserves of hydrocarbons is 3.2 % for oil (about 5 billion tons), and 1.5 % for gas (about 2 trillion cubic meters). At the same time, projected resources for oil reach 9.3 billion tons, for gas — 6 trillion. m³ and condensate — 1.8 billion tons.

Table 1

Confirmed crude oil reserves, million tons

Country	2013	2014	2015	2016	2017
Kazakhstan	3240	4180	5120	5260	5540
Europe	2345,6	2417,5	2139,6	2063,5	2014,3
CIS	18140	17652	18969,7	20456	23912
World reserves	184567	198253,7	202996,4	171591	170800

Crude oil resources in 2017 amounted to 77.5 million tons, including 68.1 million tons of production in the country and 6.0 million tons of imports. Of the total resources in the domestic market, consumption amounted to 14.2 million tons and 52.9 million tons were exported.

Let's calculate the share of Kazakhstan in the market of oil reserves of European and CIS countries in the world market. Let's present the obtained data graphically.

As can be seen from the data in Figure 1, Kazakhstan has significant oil reserves: only the country ranks thirteenth in the world in terms of proven reserves. However, the total reserves of Kazakhstan's oil is very difficult to estimate, as a significant part of it is concentrated in the shelf of the Caspian sea.

The difference in reserves estimates is due to the relative lack of knowledge of the Caspian sea basin.

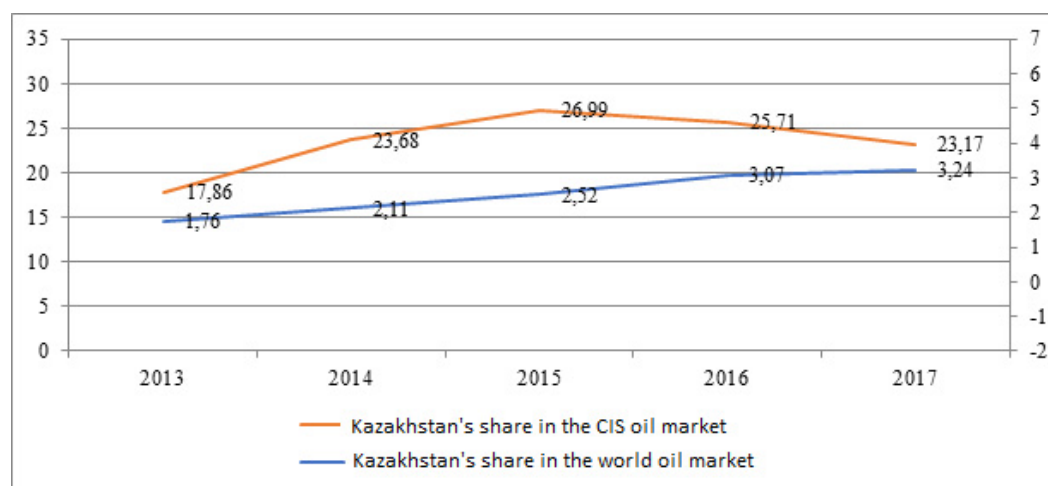

Figure 1. The Share of Kazakhstan in the market of the oil reserves of the CIS countries and in the global market

Today, about 240 oil and gas fields are registered in Kazakhstan, some of them are presented in Table 2.

It is estimated that Kazakhstan can claim half of all oil reserves in the Caspian sea, which can make the Republic one of the ten largest world oil producers and exporters in the first decade of the XXI century [2].

Table 2

Some of oil and gas fields registered in Kazakhstan

Field	Discovery	Estimated reserves, mil. tons	Development operator
1	2	3	4
Kashagan: East and West	2000	6400	NCOC
Tengiz	1979	3100	Tengizchevroil
Uzen	1961	1100	Kazmunaigaz
Karachaganak	1979	1000	KPO
Kalamkas	1976	510	Mangistaumunaigaz
Zhanazhol	1978	500	CNPC-Aktobemunaigaz
Zhetybai	1961	330	Mangistaumunaigaz
Aktoty	2003	269	NCOC

1	2	3	4
Kalamkas-more	2002	156	NCOС
Kairan	2003	150	NCOС
Kenkiyak	1959	150	CNPC-Aktobemunaigaz
Kumkol	1984	90	Turgai Petroleum PetroKazakhstan Kumkol Resources
North Buzachi	1975	70	Buzachi Operating Ltd, Zhalgiztubemunai
Karazhanbas	1974	50	Karazhanbasmunai

However, a serious obstacle to the development of oil reserves of the Caspian sea remains the uncertainty of its legal status, disputed by five coastal States for several years, which in principle does not stop the exploration and development of Caspian resources, but, nevertheless, creates a serious negative background. The process of solving this problem has moved from the «dead point» after the signing in February 1998 of the Agreement between Russia and Kazakhstan on the delimitation of the Northern part of the Caspian sea, which corresponds to the initial interest of the Republic in the division of the shelf into national sectors.

Another obstacle to the rapid development of oil production in the Caspian region is the problem of oil transportation to the main markets and the presence of fierce competition from Russia and the Gulf countries, there is also a problem of poor quality of North Caspian oil, which has a high content of sulfur and hydrogen sulfide.

The resource potential of the Republic allows to increase oil production to 120–140 million tons per year. The domestic market may consume about 20 million tons in the next 10–15 years, which may lead to further growth of this figure to 26–30 million tons.

Let's calculate the share of Kazakhstan in the oil production market according to Table 4 and present the data in the form of the following Figure 2:

Oil production in 2017 in Kazakhstan amounted to 209.6 thousand tons/day. — this is 79.2 million tons of oil, of which about 56.4 million tons are exported.

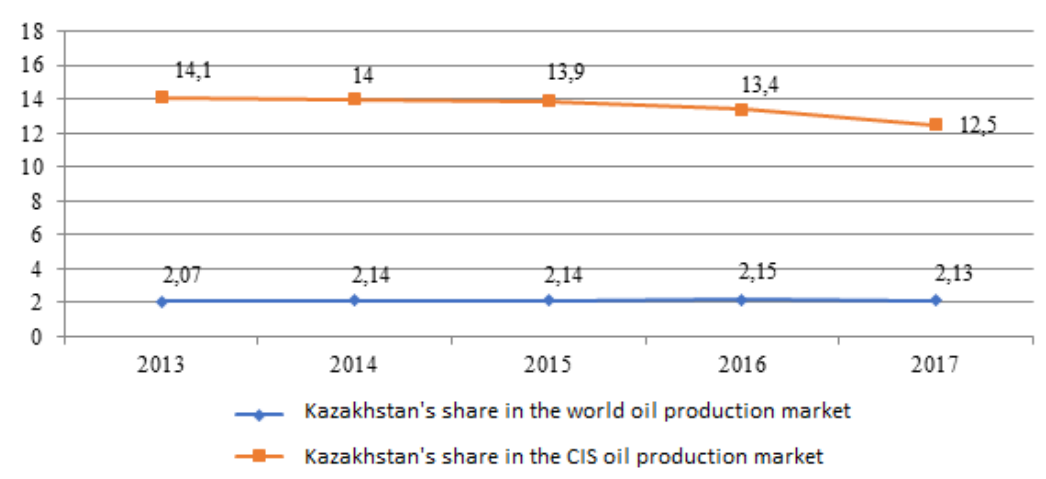

Figure 2. Kazakhstan's Share of the oil production market

In order to coordinate the situation on the market and ensure stable income, the Organization of oil exporting countries was established in 1960. It currently consists of 12 States, which account for 85 % of proven oil reserves, more than 40 % of oil production and about 60 % of exports.

It should be borne in mind, however, that some companies provide other estimates of stocks, which in turn may not coincide with the estimates of the government. The fact is that it is very difficult to make such an assessment: every year new information appears, forcing a new look at the situation with hydrocarbon reserves around the world.

As can be seen from Figure 3, oil production in Kazakhstan is increasing annually. Thus, if in 2010 the amount of oil produced amounted to 79.7 million tons, in 2018 it is already 90.3 million tons.

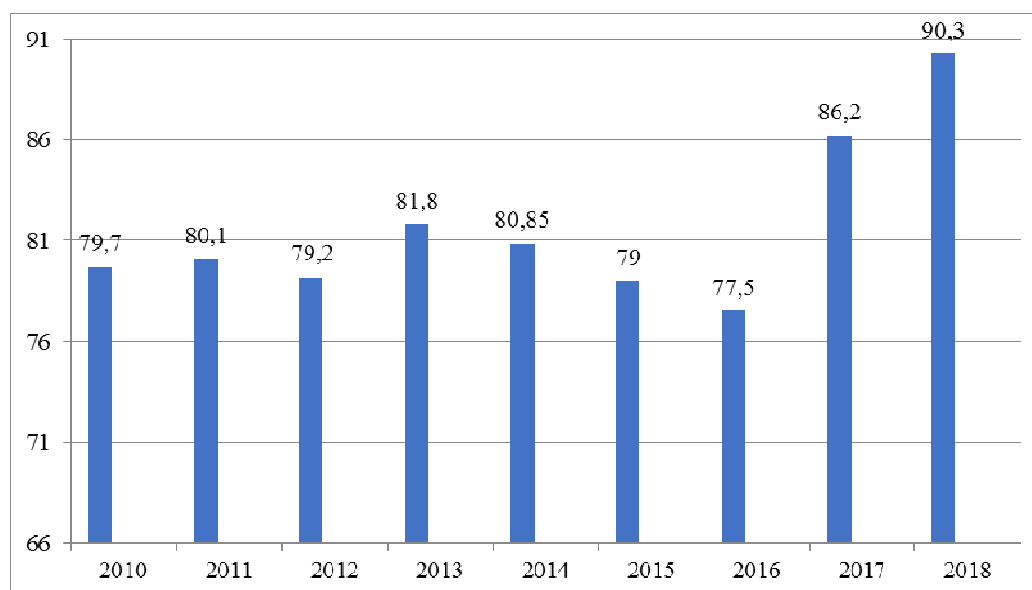

Figure 3. Dynamics of oil and gas condensate production in Kazakhstan, million tons

In the future, the volume of oil and gas production in Kazakhstan will tend to increase significantly. Experts predict that in the near future Kazakhstan may enter the «top ten» of the leading oil-producing countries, standing on a par with Kuwait. The growth of Kazakhstan's oil and gas production is associated with two factors. First, this is due to a significant increase in foreign capital inflows, especially foreign direct investment in the oil and gas industry. Secondly, a significant impact on the situation in the oil and gas sector of Kazakhstan's economy has a favorable situation on the world markets of hydrocarbons, which recovered after the global economic crisis. Oil and gas areas of the Republic, where according to official statistics there are more than 180 oil and 50 condensate fields, occupy an area of about 62 % of the territory of Kazakhstan.

The growth of Kazakhstan's oil and gas production is associated with two factors. First, this is due to a significant increase in foreign capital inflows, especially foreign direct investment in the oil and gas industry. Secondly, a significant impact on the situation in the oil and gas sector of Kazakhstan's economy has a favorable situation on the world markets of hydrocarbons, which recovered after the global economic crisis [3]. Oil and gas areas of the Republic, where according to official statistics there are more than 180 oil and 50 condensate fields, occupy an area of about 62 % of the territory of Kazakhstan.

Oil production in the country is carried out by about 50 companies, while currently only 11 companies have annual indicators with a volume of over 1 million tons of oil, including gas condensate. They produce almost 90 % of the total production of Kazakh oil. The leader of oil production is considered JV «Tengizchevroil» with annual production of 28.6 million tons (according to 2018). The second and third places are taken by Karachaganak petroleum operating and KazMunaiGas Exploration and Production.

The rapid development and even more impressive prospects of the oil industry of the Republic of Kazakhstan form favorable conditions for the creation of a powerful processing industry here, which is able not only to fully meet the domestic needs for oil refining and petrochemicals, but also to supply it to foreign markets. Recently, the authorities of the Republic of Kazakhstan pay much attention to the problems of oil refining and petrochemistry. This is a good basis for further development.

Oil refining industry of Kazakhstan is represented by three large enterprises — JSC «Atyrau refinery», PetroKazakhstan Oil Products (formerly JSC «Shymkentnefteorgsint») and JSC «Pavlodar petrochemical plant». Their total production capacity allows to process up to 18.5 million tons of oil.

As can be seen from the data in Figure 4, there is an increase in the production of petroleum products in Kazakhstan. There are three major oil refineries in Kazakhstan — in Pavlodar, which provides oil products to the Northern region of the country, in Atyrau — in the Western region, and in Shymkent — in the southern region. Modernization of Pavlodar petrochemical plant was completed in December 2017. At the same time, the modernization of Atyrau refinery was completed. Earlier in September 2016, the project «Construction of a Complex for the production of aromatic hydrocarbons at the Atyrau refinery» was completed. The project «Construction of a deep oil refining Complex at Atyrau refinery» is at the launch stage.

In March 2018, the launch of the main installation of the complex — catalytic cracking was carried out, as a result of which the production of high-octane gasoline was increased by more than 2 times.

As for the reconstruction and modernization of the Shymkent refinery, the first stage was completed in June 2017, the second — March 15, 2018. To date, mechanical completion and commissioning works have been carried out. The leadership of the Atyrau and Shymkent plants decided to build a catalytic cracking unit, with which it will be possible to achieve the deepest oil refining to obtain additional volumes of light oil products. This explains the significant amount of investment in these two refineries.

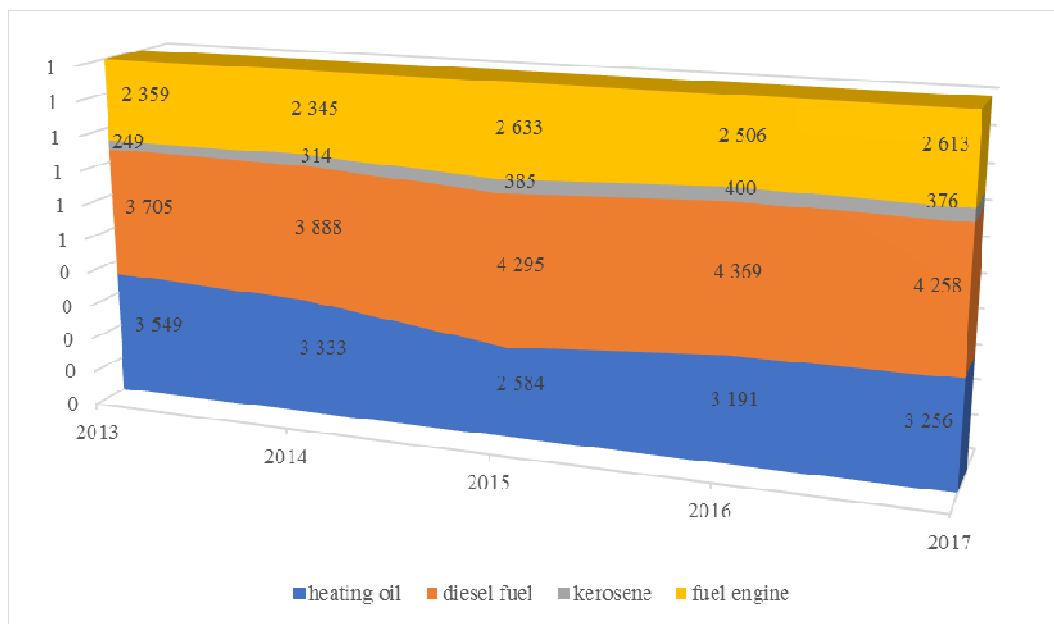

Figure 4. Production of some oil products (in thousand tons)

Despite the efforts of the government to diversify and modernize the economy, the oil and gas sector is still the basis of economic and industrial development of Kazakhstan. Although the share of oil production in GDP has steadily declined in recent years, its decline is primarily due to the delay in the introduction of new fields, in particular, Kashagan, as well as a significant decline in world oil prices in 2014–2015. Another constraint on production growth is the limited capacity of export transport infrastructure. At the end of 2016, the share of the oil and gas industry in the country's GDP amounted to 10.4 %, an increase of slightly 0.1 % compared to the previous year in accordance with Figure 5.

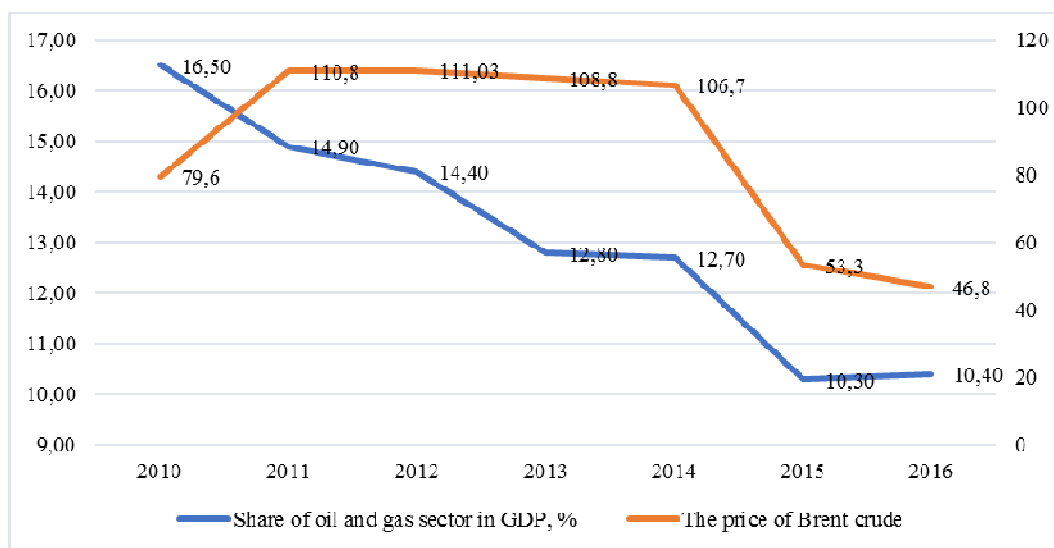

Figure 5. Oil and gas sector share of GDP and Brent oil price

Research shows that there are opportunities for diversification of the industry in the direction of creating competitive export petrochemical products with high added value.

Therefore, to create a full technological cycle for the deep processing of hydrocarbon raw materials and the development of high-tech industries, saturation of the domestic market with basic petrochemical products, as well as export of competitive Kazakh products, it is planned to implement the developed investment projects for the creation of petrochemical industries and investment projects for the modernization of all refineries.

Considering the existing global imbalance between the level of oil production and consumption, Kazakhstan has good potential to annually increase the volume of its oil production and, accordingly, the export of UVS to world markets. This assumption is confirmed by the fact that during the years of independence of the Republic the share of exported oil from the total volume of its production increased from 61 % in 1998 to 92 % in the first half of 2017.

At the same time, the growth of exports should not cause a decrease in domestic consumption of fuel resources, as domestic refineries (for example, Pavlodar refinery and partially Shymkent refinery), which today work with West Siberian oil from Russia, can process our own raw materials. At the same time, it is necessary to constantly improve the system of administrative regulation of the national market of petroleum products. This will be facilitated by the recently adopted Code «On subsoil and subsoil use», which protects the interests of the state as the owner of the subsoil, and the interests of subsoil users.

Thus, considering the above, it can be stated that the role and place of the oil complex of Kazakhstan in the world oil market is gaining importance, despite the increasing difficulties in oil production not only in Kazakhstan but also in the world.

Currently, one of the most important tasks of the development of the economy of Kazakhstan is the diversification of industry and the development of competitive domestic products of the manufacturing industry. Monitoring of procurement of goods, works and services of the subjects of monitoring allows to determine the state of the manufacturing industry and to obtain operational information on the share of local content in the procurement of goods, works and services (Table 3).

Table 3

List of the most purchased by subsoil users of the oil and gas sector in the Atyrau region of works and services with a zero indicator of the share of local content

No.	Name and brief (additional) description of purchased works and services	Name of subsoil user	Purchase amount, billion tenge
1	Consulting services to assist in ensuring the sustainability and reliability of engineers	Tengizchevroil LLP	342,4
2	Transportation of liquids and gases through pipelines	Tengizchevroil LLP	147,8
3	Services for the production of production modules for onshore oil and gas plants	Tengizchevroil LLP	202,5
4	Pipeline transportation services for crude or refined oil and petroleum products	Tengizchevroil LLP	148,5
5	Design services for the development of process control, safety and fire and gas systems	Tengizchevroil LLP	40,6
6	Partner costs	NCOC	83,0
7	Services in repair and maintenance of the equipment of lifting and loading and unloading	Tengizchevroil LLP	41,0
8	Suppliers of supervision services for operation and management of loading terminals and facilities	Tengizchevroil LLP	36,6
9	Services in the field of engineering for the design of enterprises and processes in the chemical industry	Tengizchevroil LLP	38,0
10	Civil engineering design services	Tengizchevroil LLP	51,9
		TOTAL:	1 132,3

In accordance with the reporting data of subsoil users of the oil and gas sector for 12 months of 2018, the volume of purchases of this industry from the total volume of purchases of goods, works and services (more than 16 trillion tenge) amounted to 31,2 %.

Measures to assist domestic producers in promoting their products to the service market of subsoil use are carried out by the government of the Republic of Kazakhstan on a systematic basis. But, it should be noted that in the procurement of subsoil users of the oil and gas sector, the share of local content in goods is still low (13.6 %).

After analyzing the reports of subsoil users oil and gas sector on procurement of goods, works and services, it is revealed that at the end of 12 months 2018 the total volume of procurement of goods, works and services subsoil users oil and gas sector amounted to 5 215,8 billion tenge, the share of local content was 37,5 % in the amount of 1958,5 billion tenge.

From them:

– the volume of purchase of goods — 399.8 billion tenge, local content — 13,6 % in the amount of 54,5 billion tenge;

– the volume of work performed — amounted to 3 486,0 billion tenge, local content — 37,9 % in the amount of 1321,8 billion tenge,

– the volume of services rendered — amounted to 1330.0 billion tenge, local content — 43.8 % in the amount of 582,2 billion tenge.

Information on the shares of local content in the procurement of subsoil users of the oil and gas sector by region is shown in Figure 6.

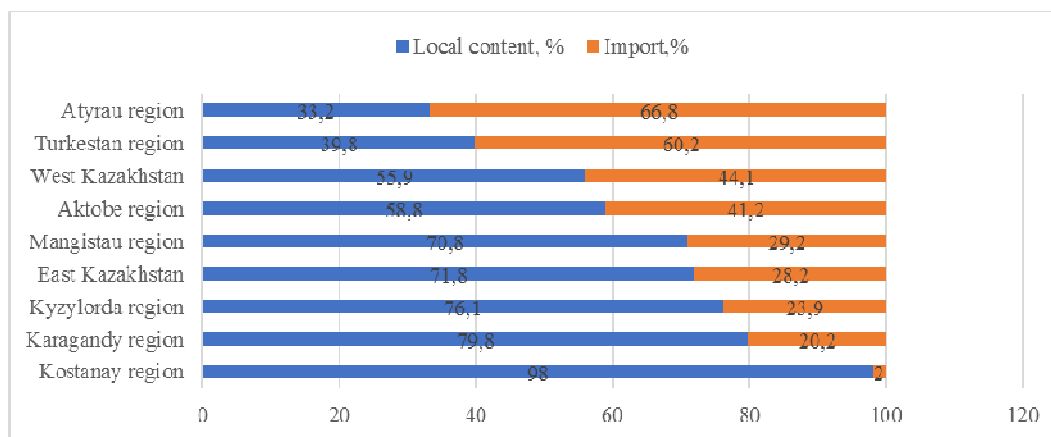

Figure 6. Local content in the regions of subsoil users of the oil and gas sector

At the same time, these types of services and works are provided by Kazakh suppliers (Table 4).

Table 4

A list of the most purchased by subsoil users of the oil and gas sector in the Atyrau region of goods with a zero indicator of the share of local content

No.	Name and brief (additional) description of purchased goods	Purchase amount, billion tenge
1	Pipe production	61,9
2	Valves and spare parts	53,5
3	Pumping products	33,0
4	Throttles, flaps, valves and bushings, throttle	22,6
5	Compressors and parts to them	11,3
6	Wellhead equipment and Christmas tree	9,8
7	Cable product	1,3
8	Chemical reagents, inhibitors	7,0
9	Light industry products, including personal protective equipment	7,8
10	Food industry products	1,0
	TOTAL:	209,2

The second place in the volume of purchases of goods, works and services in the amount of 351.9 billion tenge was taken by subsoil users of the oil and gas sector in the West Kazakhstan region. The leading positions among the subsoil users of the oil and gas sector in the region are held by such companies as «Karachaganak petroleum operating BV» with a total volume of purchases of goods, works and services 272.4 billion tenge, the share of local content in which 59.9 % in the amount of 163.1 billion ₸, and LLP «Zhaikmunai» with a total volume of purchases of goods, works and services 74.7 billion tenge and the share of local content 40.1 %. The total share of local content in the West Kazakhstan region amounted to 55.9 % in the amount of 196.7 billion tenge, while the region went down by 7 (seven) place in the ranking of regions.

The third place in the volume of purchases of goods, works and services in the amount of 167.1 billion tenge was taken by subsoil users of the oil and gas sector in Aktobe region. Leading positions among subsoil users in this region are held by such companies as JSC «CNPC AMG» and JSC «KMK Munai». The total share of local content in Aktobe region amounted to 58.8 % in the amount of 98.2 billion tenge, while the region occupies 6 (sixth) place in the ranking of regions. The least purchase of goods, works and services among the nine regions was carried out by subsoil users of Kostanay and Turkestan regions, totaling 31.9 million tenge and 3.1 million tenge, respectively. At the same time, the volume of local content in the procurement of goods, works and services among all regions ranks first Kostanay region with a share of local content– 98.0 % (the amount of LC was 31.3 million tenge). Mining companies in the region is LLP «Teniz Petroleum» and LLP «Energy». The main purchase of these enterprises fell on various types of services, such as legal, consulting, translation, garbage collection, etc., which served to increase the share of local content.

Thus, based on the above, we can conclude that the main reason for the low rate of local content in the procurement of subsoil users of the oil and gas sector in most areas was the following factor:

- subsoil users purchase only a small part of goods, works and services from domestic producers. In addition, the purchase of Kazakh goods is still dominated by non-high-tech products, the purchase of high-tech products from domestic producers is insignificant.

During the analysis of the procurement of subsoil users revealed that the purchase of goods with local content is dominated by non-high-tech and not typical for the oil and gas industry products. However, it should be noted that some types of specialized pipe products, wellhead equipment, tanks, chemical reagents, spare parts for pumps, fuels and lubricants, workwear, concrete products, metal structures and other types of goods were purchased from Kazakh manufacturers in a smaller volume than from foreign manufacturers. Due to the fact that the main criterion for subsoil users for the purchase of goods is quality, such goods as equipment with special technical characteristics necessary for the exploration and production of oil and gas are of foreign origin.

According to the results of 12 months of 2018 compared to the same period of 12 months of 2017, there was an increase in the total amount of goods, works and services by 666.9 billion tenge and a decrease in the share of local content by 3.7 %.

The increase in the total purchase of goods, works and services was due to an increase in the purchase of such companies as: LLP «Tengizchevroil», JSC «SNPS-Aktobemunaigas», «Karachaganak petroleum operating BV», «NCOC».

Based on the analysis of the procurement of goods, works and services of subsoil users of the oil and gas sector, the following reasons can be identified that affect the reduction of local content:

- subsoil users purchase only a small part of goods, works and services from domestic producers, preference is given to foreign suppliers;
- lack of high-quality goods, works and services that meet all qualification requirements for use in large-scale projects of large subsoil users;
- non-compliance of goods, works and services to the project needs, lack of certificates such as ISO, API, ASME, ASTM;
- lack of experience in the oil and gas industry, as well as the availability of outdated equipment;
- no feedback from the supplier after receiving bids from him, lack of knowledge and competence of the supplier when working with the tender process and documents;
- providing unsubstantiated and uncompetitive price offers and not fully provided information when completing questionnaires;

- lack of certificates of origin of goods of the form «ST-KZ» at the majority of the Kazakhstan suppliers caused by unwillingness in registration and representation of these certificates on own production in connection with small term of its action and high cost;

- the absence of sanctions for failure to comply with local content obligations in previously concluded subsoil use contracts.

In addition, one of the reasons for the low rates of local content in the goods was the dependence of Kazakh companies on the presence or absence of advanced technologies in their Arsenal. Unfortunately, the desire for technological leadership among domestic service contractors, focused more on operational earning money, is much weaker than that of foreign competitors. The purchase of Kazakh goods is still dominated by non-high-tech products, the purchase of high-tech products from domestic manufacturers is insignificant (many domestic manufacturers do not have certificates, such as ISO, API, ASME, ASTM).

From the presented analysis it is clear that the main share of purchases of goods, works and services of the oil and gas industry is formed by the largest oil and gas companies LLP «Tengizchevroil», «Nord Caspian operating company N.V». and «Karachaganak petroleum operating B.V».

According to the results of 2018, the main share of purchases of goods, works and services of the largest subsoil users falls on the company LLP «Tengizchevroil». The reason for such huge costs is related to the implementation of the company's Future expansion project/Wellhead pressure management project (hereinafter — FEP/WPMP). Given the high requirements for the quality of goods, works and services provided under the FEP/WPMP, most of the purchases are imported, of which more than half of the volume of work (53 %) was purchased from the Korean company Daewoo Shipbuilding & Marine Engineering.

As shown by the analysis of purchases of subsoil users of the oil and gas sector, pipe, pump, cable products, chemical reagents and other products, subsoil users buy from foreign suppliers or from domestic suppliers engaged in dealer activities of goods of foreign origin.

At the same time, it is necessary to take into account that in Kazakhstan there is a production of part of necessary goods, such enterprises as LLP «Kazakhstan Plant of Oil Equipment», LLP «KSP Steel», LLP «Kaztsentroelektroprovod», JSC «Kazenergokabel», LLP «Kazkompresormash», JSC «Ust-Kamenogorsk plant of industrial valves» are domestic companies that produce a list of similar imported commercial products of domestic production with a certificate of origin of the form «CT-KZ».

It follows that the domestic market allows to provide subsoil users with goods similar to imported ones.

At the same time, the purpose of Kazakh companies is to obtain a large tender and the opportunity to participate in subcontracting work in the framework of large projects, such as LLP «Tengizchevroil», «Karachaganak petroleum operating BV» and «Nord Caspian operating company N. In». But it should be noted that large lots of large subsoil users require the presence of potential suppliers not only the requirements for the quality of the delivered goods (or work/services), the existence of strict conditions of liability (fines for non-compliance with the terms of the contract by the supplier), but also the availability of sufficient funds. These conditions are not feasible for most domestic companies.

To date, the following problematic issues remain relevant for domestic enterprises:

- - lack of highly qualified personnel in the oil and gas industry;
- closed tender procedures of large operators — non-transparent selection of potential bidders;
- large oil and gas operators play a complex of works, including several types of operations. The consolidation of lots does not allow the Kazakh business to participate in the procurement of operators.

In order to increase local content in the procurement of goods, works and services of major oil and gas operators, the following is proposed:

- when implementing large oil and gas projects, it is necessary to set requirements for large customers to attract Kazakh design and engineering companies as partners;

- to consider the possibility of making changes to the tender procedures of large oil and gas operators in terms of increasing transparency (announcement of the tender, reasons for rejection and Protocol of the results of the award);

- to recommend subsoil users of the oil and gas sector to consider splitting lots into more medium/small volumes of work. Splitting large contracts into smaller lots will allow small and medium-sized businesses to develop better.

References

- 1 Sultanov B. Statistical review of world energy in 2017 [Electronic resource] / B. Sultanov. — Access mode: <http://www.bloomberg.com/>, free
- 2 Стратегия экономических реформ Республики Казахстан: науч. изд. / под общ. ред. Б.К. Султанова. — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2005. — 224 с.
- 3 Токмурзиев М. Ценообразование в нефтедобывающей отрасли Республики Казахстан: влияние и особенности / М.Токмурзиев // Молодой ученый. — 2011. — № 8. — С. 173–177.

Р.О. Бугубаева, М.К. Жетписбаева, Г.И. Гимранова, А.Т. Абдикаримова, Р.С. Беспбаева

Мұнай саласын және оның Қазақстан Республикасының экономикасына әсерін талдау

Қазақстан Республикасының мұнай-газ саласы Қазақстан Республикасының дамуы үшін стратегиялық маңызға ие. Өткен жылдар ішінде сала өндіріс көлемінің жоғары өсу қарқынын, ҚР ЖІӨ үлесінің ұлғаюын көрсетті. Сонымен қатар, бұл сала ұлттық шаруашылықты дамытуда үлкен мультипликативті әсер етті деп айтуға болмайды. ҚР мұнай өнеркәсібінде «жергілікті қамтуды» арттыру бөлігінде көптеген шектеулі орындар бар. Отандық кәсіпорындар мен фирмалар мұнай-газ компанияларының өндірістік процесіне жеткіліксіз интеграцияланған, қажетті өнім берушілер қатарында аз ұсынылған. Мұнай-газ саласы ҚР экономикасы үшін «өсу нүктесіне» айнала алмады. Мақалада әлемдік экономикадағы жаһандану үдерістері контекстінде Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы мұнай-газ секторының ерекшелігіне талдау жүргізілді, мұнай-газ секторының дамуына және оның ұлттық экономиканың макроэкономикалық көрсеткіштеріне қосқан үлесіне баға берілді. ҚР қайта өңдеу өнеркәсібін дамытудағы мұнай-газ секторының маңызы және Қазақстанның мұнай-газ саласы өніміндегі жергілікті қамтуды арттыру мәселесі зерттелді. Зерттеу әдістері ретінде қойылған міндеттерді шешу үшін авторлар статистикалық әдістерді (деректерді жинау, талдау және салыстыру) пайдаланды.

Клт сөздер: мұнай-газ секторы, экспорт, импорт, жергілікті қамту, ЖІӨ-дегі үлесі.

Р.О. Бугубаева, М.К. Жетписбаева, Г.И. Гимранова, А.Т. Абдикаримова, Р.С. Беспбаева

Анализ нефтяной промышленности и ее влияние на экономику Республики Казахстан

Нефтегазовая отрасль Республики Казахстан имеет стратегическое значение для развития Республики Казахстан. За прошедшие годы отрасль показывала высокие темпы роста объемов производства, увеличение доли в ВВП РК. Вместе с тем нельзя говорить о том, что данная отрасль оказывает большой мультипликативный эффект в развитии национального хозяйства. Имеется много узких мест, в том числе и в части увеличения «местного содержания» в нефтяной промышленности РК. Отечественные предприятия и фирмы недостаточно интегрированы в производственный процесс нефтегазовых компаний, мало представлены в числе поставщиков необходимой продукции. Нефтегазовая отрасль так и не стала «точкой роста» для экономики РК. В статье проведен анализ специфики современного нефтегазового сектора Республики Казахстан в контексте глобализационных процессов в мировой экономике, дана оценка развития нефтегазового сектора и его вклада в макроэкономические показатели национальной экономики. Исследованы значение нефтегазового сектора в развитии перерабатывающей промышленности РК и проблема увеличения местного содержания в продукте нефтегазовой отрасли Казахстана. В качестве методов исследования авторами для решения поставленных задач использовались статистические приемы (сбор, анализ и сравнение данных).

Ключевые слова: нефтегазовый сектор, экспорт, импорт, местное содержание, доля в ВВП.

References

- 1 Sultanov, B.K. Statistical review of world energy in 2017. *bloomberg.com*. Retrieved from <http://www.bloomberg.com/>, free
- 2 Sultanov, B.K. (2005). Stratehiia ekonomicheskikh reform Respubliki Kazakhstan: nauchnoe izdanie [Strategy of economic reforms of the Republic of Kazakhstan [Strategy of economic reforms of the Republic of Kazakhstan: scientific publication]. Kazakhstan Institute of strategic studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty [in Russian].
- 3 Tokmurziev, M. (2011). Tsenoobrazovanie v nefteobvayushchei otrasli Respubliki Kazakhstan: vliianie i osobennosti [Pricing in the oil industry of the Republic of Kazakhstan: impact and features]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 8, 173–177 [in Russian].

S.G. Shaushenova¹, Sh.U. Niyazbekova², A.A. Nurpeisova³, S.K. Yerzhanova⁴

¹*LTM Arc MS, Taraz, Kazakhstan;*

²*S. Yu. Witte Moscow University, Russia;*

³*S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan;*

⁴*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan*

(E-mail: salta_27@mail.ru)

The current state of road construction production in Zhambyl region

The article discusses the issues of economic efficiency of road construction modernization, assesses the development of the current state of road construction production and addresses the problems of economic efficiency of road construction production in the Zhambyl region. Since road construction, the purpose of which is to create the country's transport system, including the road network, has been and remains one of the main production areas, providing solutions to both national and regional socio-economic problems, since the state and development of roads directly affects gross product, price level, coefficient of commercial use of roads by industries. The transport potential of the region is not only the object of management, but also determines the possibilities of socio-economic development of the region. It is concluded that the transport industry should develop at a faster pace than other sectors of the economy. In a market economy and high growth of the country's automobilization, restructuring and modernization of the road construction industry is needed, using innovative mechanisms for financing and rational use of funds in the road construction industry.

Keywords: transport infrastructure, highways, transport, region, development, roads, engineering structures designed, efficiency

The development of modern society is characterized not only by the deepening division of labor and the complication of production and commercial interrelations, but also the desire of people for closer communication and contact. Transport infrastructure plays an important role in the implementation of these trends. Transport development corresponds to the development of the territory and is a necessary connecting part in the movement of people and goods. The better developed transport infrastructure, the higher the competition and freedom of economic activity, the possibilities for improving conditions and raising the standard of living of the population of the region. In the Message to the People of Kazakhstan «Kazakhstan – 2030. Prosperity, security and improvement of the welfare of all Kazakhstanis», the President of Kazakhstan N. Nazarbayev set the task: «Kazakhstan must become part of the global transportation and communication system, which will require us to advance the development of the entire transport infrastructure of the country» [1].

Roads are a complex of engineering structures designed to ensure year-round, continuous, convenient and safe movement of vehicles with an estimated load and speeds set at any time of the year and in any weather conditions. The structure of this complex includes a roadbed, road pavement, bridges, pipes and other artificial structures, road construction and protective road structures, buildings and structures of road and motor transport services. Parameters and condition of all road elements and road structures determine the technical level and operational condition of the road.

The main transport and operational indicators of roads and road structures are provided speed and capacity, continuity, convenience and traffic safety, the ability to pass cars and trucks with axial load and total weight corresponding to the category of road [2].

That is why, in article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 17, 2001 N 245-II «On highways», the following main features were defined [3]:

– automatic roads as a complex of engineering structures intended for the movement of vehicles, providing continuous, safe movement of cars and other vehicles with fixed speeds, loads, dimensions, as well as land parcels provided for the placement of this complex (land of transport), and airspace above them within the established dimension;

– road activity as an activity for the design, construction, reconstruction and repair, as well as for the maintenance and use of roads and facilities on them;

– management of road activities as a set of measures aimed at organizing and ensuring safety and convenience on the roads, improving the transport and operational status of roads and structures, ensuring the order of

their protection, organizing the design, construction, reconstruction, repair, maintenance and use of roads the basis of state standards established by regulatory legal acts and the introduction of advanced technologies.

Thus, road construction includes both construction, and reconstruction, repair, maintenance of not only the roads themselves, but also the entire roadside infrastructure [4].

In modern conditions, the center of gravity of road organizations is gradually and steadily moving from the construction of new roads to the preservation, maintenance and improvement of the technical level and operational condition of existing roads with methods of maintenance, repair and reconstruction. The main task was to increase the capital of road pavements, to ensure high speed, convenience and traffic safety, engineering equipment and road construction, architectural and aesthetic design and other tasks that make up the operational support complex for road functioning.

One of the departments of the Ministry is the Committee for Roads (CRO). As defined in the Regulation on the Committee for Roads of the Ministry of Transport and Communications of the Republic of Kazakhstan, the CR has territorial bodies in regions and subordinate state institutions that are not government bodies [5].

The main tasks of the Ring Road are:

- 1) implementation of the state policy in the development of the road network;
- 2) the maintenance of serviced roads and structures on them in a state that ensures uninterrupted and safe passage of vehicles;
- 3) control in the field of highways.

The Ring Road in accordance with the current legislation carries out the following functions assigned to it by the Ministry:

- 1) carries out state accounting of public roads;
- 2) coordinates the name and indices of public roads of regional significance;
- 3) coordinates lists of highways of regional and district significance;
- 4) coordinates the provision of land plots for the placement of road service facilities in the roadside areas or facilities outside of their limits, when access is required to access them;
- 5) provides for temporary short-term land use of land plots of land strip of roads, of international and republican significance, not used by road authorities or the concessionaire;
- 6) coordinates the placement in the right of way of trade, catering and other service facilities, as well as their advertising;
- 7) implements the implementation of investment and social policies in the road sector;
- 8) organizes works on construction, reconstruction, repair and maintenance of highways of republican significance in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan on public procurement and concessions.
- 9) exercise state control over the observance of the rules for the use of roads;
- 10) oversees the creation and operation of toll roads;
- 11) monitors the state of the roads, ensuring uninterrupted and safe traffic.

According to the Ministry of Transport and Communications of the Republic of Kazakhstan (MTC RK), the length of roads in Kazakhstan is 128 thousand kilometers, of which 85.6 thousand kilometers are public roads and 42.4 thousand kilometers are economic roads in the form of entrances to industrial enterprises, mines, farm and forestry, other industries, performing the role of technological roads [6].

Today, the density of public roads in the Republic of Kazakhstan is:

- 31,43 km per 1000 km² of territory;
- 5,78 km per 1000 inhabitants;

The density of the republican roads is:

- 8,44 km per 1000 km² of the territory;
- 1,55 km per 1000 inhabitants.

Public roads are divided by their significance into republican roads — 23044 km long, including 12 301 km international, and local roads, 62 636 km long. But, the unsatisfactory condition of the road surface leads to a decrease in operating speeds, an increase in operating transportation costs, and an increase in road traffic accidents. According to the international competitiveness rating for road quality, Kazakhstan ranks 109th. At the same time, according to the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan, the number of vehicles in the country is constantly growing (Table 1).

Table 1

Availability of vehicles in Kazakhstan, thousand units [7]

Regions of Kazakhstan	2013 y.	2014 y.	2015 y.	2016 y.	2017 y.
Republic of Kazakhstan	4 229,4	4 533,7	4 397,3	4 383,1	4 382,6
Akmolinsk region	172,4	213,4	208,2	208,1	208,2
Aktobe region	156,8	190,7	184,4	175,5	173,6
Almaty region	534,3	559,7	519,7	530,8	534,1
Atyrau region	154,2	140,1	140,9	137,6	137,4
West Kazakhstan region	123,9	136,6	138,6	135,5	134,6
Zhambyl region	264,6	222,8	216,1	232,5	222,0
Karaganda region	360,0	385,6	318,7	319,4	319,5
Kostanay region	198,9	243,6	206,5	205,1	203,3
Kyzylorda region	141,5	138,0	136,4	136,0	135,4
Mangystau region	118,1	172,1	168,7	164,6	162,7
South-Kazakhstan region	454,2	545,9	538,7	544,0	550,1
Pavlodar region	183,8	198,2	189,2	183,3	180,8
North Kazakhstan region	180,3	193,2	177,0	173,9	170,0
East Kazakhstan region	370,0	358,4	352,2	348,5	342,0
Nur-Sultan city	264,9	279,2	275,5	273,0	280,5
Almaty city	551,5	556,2	511,2	500,3	504,4

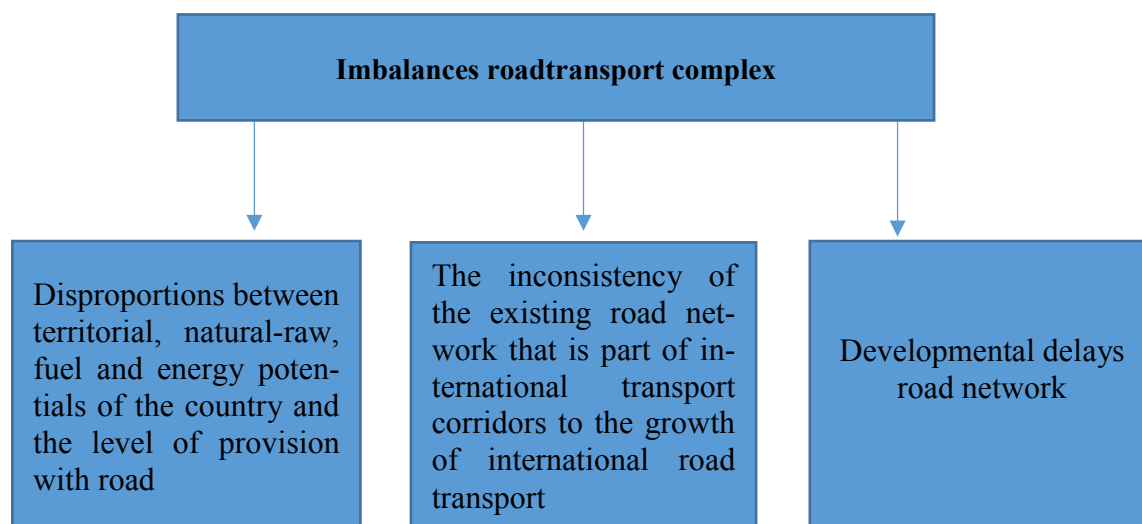
As follows from the data of the Department of Statistics of the Zhambyl Oblast, this region is also no exception. (Table 2) [7].

Table 2

Vehicles of Zhambyl region [7]

Name	2013 y.	2014 y.	2015 y.	2016 y.	2017 y.
Road transport	11405	12 575	15126	15276	16 307
Truck	2832	2942	4 048	4 325	4 389
Buses	47989	56349	84 900	100 409	119 349
Passenger car	10 335	10575	11126	11276	12 007
Urban electric transport	2832	2942	4 048	4 325	4 389
Trolleybuses	47989	56349	84 900	100 409	119 349

To ensure sustainable growth in the country, a coherent development of the economy and the road sector is necessary, but at present, there are a number of imbalances in this area (see Fig.).

Note. Designed by the authors.

Figure. Imbalances of the transport and road complex in the Republic of Kazakhstan

Imbalances of the transport and road complex, imbalances between the territorial, natural-raw materials, fuel and energy potentials of the country and the level of provision with roads, lag in development road network, inconsistency of the existing road network that is part of international transport corridors to the growth of international road transport. During construction, reconstruction, repair and maintenance of roads, state control is provided by the customer, an authorized state body on roads, and local executive bodies of the region, districts and cities, as well as design supervision by the developer of project documentation and production by the contractor.

Acceptance of the completed road works for operation, except for work on the current repair of roads, is carried out by the state acceptance commission (parts 1 and 2 of article 15 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On roads») [8].

Despite the fact that the road sector in the country shows consistently high rates of development, the problem of technical re-equipment remains unresolved — for example, the acquisition of a special transport fleet for road maintenance. The fleet in the farms is worn out to 70–80 %, and there is practically no serious own production of such machines in the country. For example, out of more than 1,700 units of road equipment of the fleet of RGP «Kazakhavtodor», the only service contractor, Kazakhstan's equipment is less than 10 %. In turn, Russian and Ukrainian car manufacturers, for whom Kazakhstan is an attractive sales market, intend to strengthen their presence here, taking into account the growing needs of the industry [9].

Today, for the timely execution of work on current repair, maintenance and landscaping of roads, the Kazakhautodor RSE has 14 regional branches, a representative office for civil defense and emergency situations, 87 road maintenance areas, 202 road maintenance points, 8 forest plantings.

In the Zhambyl region, the executive body that provides guidance on the development and implementation of state policy in the road sector is the Zhambyl oblast department of the Committee for Roads Highways. In total, the region has a network of local roads of more than 4,12 thousand km, of which regional value is more than 2,21 thousand km. The network of regional roads is more than 1,9 thousand kilometers.

The regional roads in the Zhambyl region are on the balance of the state institution «Department of passenger transport and roads of the Akimat of the Zhambyl region».

On average, in recent years, roads with a total length of 10.9 km and eight artificial structures were covered. Construction and repair of roads in the region were conducted on a large scale, helped by an increase in funding by 3,9 times. Transfers from the republican budget in the amount of 1355,7 million tenge were directed to the implementation of three investment projects.

In addition to the overhaul, one kilometer of which cost 30 million tenge, the cheaper repair (5 million tenge per kilometer of roadway) was also practiced. Thus, it was planned to allocate 1,332,7 million tenge from the republican budget, of which 524,6 million for medium repairs and 808,1 million for capital repairs; from the regional budget allocate 945 million tenge [10].

The technical and operational condition of the auto route of republican value is increasing every year. What can not be said about the roads of inter-district value, for the restoration of which a special program is needed.

Distribution of funds for capital, medium and current repairs by districts is made depending on the condition and length of the road network. The average cost of construction and reconstruction of 1 km of the road of the 4th technical category is 50,9 million tenge, overhaul of the 3rd technical category — 30,1 million tenge, medium repair — 4,0–7,0 million tenge, normative cost of 1 km of current repair — 139,6 thousand tenge. At the same time, the financing of current repairs is currently made only 31,6 % of the regulatory need. It is assumed that the implementation of the Program will improve the level of technical and operational condition of local roads, introduce new equipment and technologies in the production of road works, effectively use local road construction material for road works, provide additional jobs, attract investors, increase the turnover of the national economy. goods on the roads of regional and district significance. Thus, in the process of studying the peculiarities of the current state of the road infrastructure in Kazakhstan, there are a number of imbalances, inconsistencies of most roads with regulatory requirements, and an increase in the cost of maintaining and repairing roads.

The latest government decisions regarding road construction imply the modernization and improvement of the investment attractiveness of its facilities, and hence an increase in the level of competition and economic efficiency [11].

The state of road construction in the Zhambyl region is controversial: on the one hand there is some progress in expanding the road network, raising the level of their technical and operational condition, on the other — the previous approaches to organizing and carrying out repair work and building new roads are not eliminated.

It is necessary to provide for the accelerated construction and support network of highways, the expansion of the construction of transport routes in rural areas, the improvement of the quality of construction, repair and maintenance of roads, and the implementation of necessary measures to improve traffic safety. Therefore, the direction of the further construction of a network of well-planned highways should connect all prospective rural settlements of the region, which is also necessary to fully meet the needs of the economy and the population in transportation.

Thus, the regional efficiency of construction and reconstruction of roads is reflected in reducing the cost of transport products, reducing delivery time and transportation distance, improving cargo safety during transportation, reducing losses and increasing the mobility of production resources on this basis, increasing productivity modern forms of its organization and management.

References

- 1 Послание Президента страны народу Казахстана «Казахстан – 2030: «Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://photopavlodar.chat.ru/p2030> (дата обращения: 12.01.2019)
- 2 Васильев А.П. Ремонт и содержание автомобильных дорог: справочная энциклопедия дорожника (СЭД) / А.П. Васильев, Э.В. Дингес, М.С. Коганзон и др. — Т. II. — М.: ФГУП «Информавтодор», 2004. — С. 507.
- 3 Закон Республики Казахстан от 17 июля 2001 г. N 245-III «Об автомобильных дорогах» [Электронный ресурс] // «Казахстанская правда» от 02.08.2001 г. (с послед. изм., внесенными Законом Республики Казахстан от 17.07.2009 N 188-IV). — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/>
- 4 Церпенто Д.П. Учетное отражение затрат дорожного строительства и анализ расходов на обеспечение его качества: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12 – «Бухгалтерский учет, статистика» / Дмитрий Петрович Церпенто. — Саратов, 2005. — С. 193.
- 5 Положение о Комитете автомобильных дорог Министерства транспорта и коммуникаций Республики Казахстан. Утверждено приказом ответственного секретаря Министерства транспорта и коммуникаций Республики Казахстан от «24» декабря 2007 года № 272 // Материалы сайта Министерства транспорта и коммуникаций Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mtk.gov.kz/?mod=chapter&lng=rus>– (дата обращения: 12.01.2019)
- 6 Материалы сайта Министерства транспорта и коммуникаций РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа <http://mtk.gov.kz> (дата обращения: 02.12.2018). (Дата обращения: 20.01.2019)
- 7 Материалы Департамента статистики Жамбылской области [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zhambyl.stat.kz/index.php?action> (Дата обращения: 02.02.2019)
- 8 Постановление Правительства Республики Казахстан от 14 октября 2000 года N 1527 «О некоторых вопросах дорожной отрасли» // САПП Республики Казахстан, 2000 г., N 442, ст. 490 (с изм., внесенными Постановлениями Правительства РК от 05.12.00 г. № 1809; от 07.03.03 г. № 226).
- 9 Закон Республики Казахстан от 17 июля 2001 года № 245-III «Об автомобильных дорогах» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024144#– (дата обращения: 01.02.2019)

10 Материалы Департамента статистики Жамбылской области [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zhambyl.stat.kz/index.php?action=> (дата обращения: 10.02.2019)

11 Медрес Е.Е. Надежность, эффективность, качество системы управления дорожно-строительным предприятием / Е.Е. Медрес // Актуальные проблемы современного строительства: сб. докл. — Ч. 3 / СПбГАСУ. СПб., 2004. — С. 179–181.

С.Г. Шаушенова, Ш.У. Ниязбекова, А.А. Нурпеисова, С.К. Ержанова

Жамбыл облысындағы жол-құрылыс өндірісінің қазіргі жағдайы

Мақалада жол құрылысының экономикалық тиімділігі мәселелері қарастырылған, жол-құрылыс өндірісінің қазіргі жай-күйінің дамуына баға берілген және Жамбыл облысындағы жол-құрылыс өндірісінің экономикалық тиімділігі мәселелері зерттелген. Мемлекеттің және аймақтың әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуге мүмкіндік беретін жол құрылысының негізгі мақсаты еліміздің көлік жүйесін құру, оның ішінде автомобиль жол желісін құру болып табылғандықтан, негізгі өндірістік аймақтардың бірі болып табылады және жолдардың жай-күйі мен дамуы жалпы өнімге, баға деңгейіне, салалар бойынша автомобильді коммерциялық пайдалану коэффициентіне тікелей әсер етеді. Өндіріс көліктік әлеуеті тек басқару объектісі ғана емес, сонымен қатар аймақтың әлеуметтік-экономикалық даму мүмкіндігін де анықтайды. Көлік өнеркәсібі экономиканың басқа секторларына қарағанда жылдам қарқынмен дамуы керек деген қорытынды жасалынды. Нарықтық экономика және елдің автокөлік құралдарының жоғары өсуі жағдайында жол құрылысы саласын қаржыландыру мен қаржыны тиімді пайдаланудың инновациялық тетіктерін қолдана отырып, жол құрылысы саласын қайта құру және жаңғырту қажет.

Кілт сөздер: көлік инфрақұрылымы, автомобиль жолдары, көлік, өңір, даму, жолдар, жобаланатын инженерлік құрылыстар, тиімділік.

С.Г. Шаушенова, Ш.У. Ниязбекова, А.А. Нурпеисова, С.К. Ержанова

Современное состояние дорожно-строительного производства в Жамбылской области

В статье рассмотрены вопросы экономической эффективности модернизации дорожного строительства, дана оценка развития современного состояния дорожно-строительного производства и изучены проблемы экономической эффективности дорожно-строительного производства в Жамбылской области. Так как дорожное строительство, предназначением которого является создание транспортной системы страны, в том числе сети автомобильных дорог, было и остается одной из основных производственных сфер, обеспечивающих решение как общегосударственных, так и региональных социально-экономических задач, поскольку состояние и развитие дорог непосредственно влияют на валовой продукт, уровень цен, коэффициент коммерческого использования дорог отраслями экономики. Транспортный потенциал региона не только является объектом управления, но и определяет возможности социально-экономического развития региона. Сделан вывод о том, что транспортная отрасль должна развиваться опережающими темпами по сравнению с другими отраслями экономики. В условиях рыночной экономики и высокого роста автомобилизации страны необходимы реструктуризация и модернизация отрасли дорожного строительства, с применением инновационных механизмов по финансированию и рациональному использованию средств в сфере дорожного строительства.

Ключевые слова: транспортная инфраструктура, автомобильные дороги, транспорт, регион, развитие, дороги, проектируемые инженерные сооружения, эффективность.

References

- 1 Poslanie Prezidenta strany narodu Kazakhstana «Kazakhstan – 2030: «Prosvetanie, bezopasnost i uluchshenie blagosostoiianiia vseh kazakhstantsev» [Message of the President of the country to the people of Kazakhstan «Kazakhstan – 2030»: Prosperity, security and improvement of the welfare of all Kazakhstanis]. *photopavlodar.chat.ru*. Retrieved from <http://photopavlodar.chat.ru/p2030> [in Russian].
- 2 Vasiliev, A.P., Dinges, E.V., & Koganzon, M.S. et al. (2004). Remont i sodержanie avtomobilnykh doroh: spravochnaia entsiklopediia dorozhnika (SED) [Repair and maintenance of roads: Reference encyclopedia road builder (SED)]. (Vol. II). Moscow: FHUP «Informavtodor» [in Russian].
- 3 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 17 yuliia 2001 h. N 245-II «Ob avtomobilnykh dorohakh» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 17, 2001 N 245-II «On highways»]. «Kazakhstanskaia pravda» ot 02.08.2001 h. — «Kazakhstanskaya Pravda» dated 02.08.2001. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/> [in Russian].

4 Cerpento, D.P. (2005). Uchetnoe otrazhenie zatrat dorozhnogo stroitelstva i analiz raskhodov na obespechenie eho kachestva [Accounting reflection of the cost of road construction and cost analysis to ensure its quality. *Candidate's thesis*. Saratov [in Russian].

5 Polozhenie o Komitete avtomobilnykh doroh Ministerstva transporta i kommunikatsii Respubliki Kazakhstan. Utverzhdeno prikazom otvetstvennogo sekretaria Ministerstva transporta i kommunikatsii Respubliki Kazakhstan ot «24» dekabria 2007 hoda № 272 [The provision on the Committee for Roads of the Ministry of Transport and Communications of the Republic of Kazakhstan, approved by order of the responsible secretary of the Ministry of Transport and Communications of the Republic of Kazakhstan dated December 24, 2007 No. 272]. Materialy saita Ministerstva transporta i kommunikatsii Respubliki Kazakhstan — Materials of the website of the Ministry of Transport and Communications of the Republic of Kazakhstan. *mtk.gov.kz*. Retrieved from <http://www.mtk.gov.kz/?mod=chapter&lng=rus> [in Russian].

6 Materialy saita Ministerstva transporta i kommunikatsii RK [Materials of the site of the Ministry of Transport and Communications of the Republic of Kazakhstan]. *mtk.gov.kz*. Retrieved from <http://mtk.gov.kz> [in Russian].

7 Materialy Departamenta statistiki Zhambylskoi oblasti [Materials of the Department of statistics of the Zhambyl region]. *zhambyl.stat.kz*. Retrieved from <http://www.zhambyl.stat.kz/index.php?action> [in Russian].

8 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 14 oktiabria 2000 hoda N 1527 «O nekotorykh voprosakh dorozhnoi otrasli» [Government Decree of the Republic of Kazakhstan dated October 14, 2000 N 1527 «On some issues of the road sector»]. SAPP Respubliki Kazakhstan, 2000 h., N 442, st. 490 — SAPP of the Republic of Kazakhstan, 2000, N 442, art. 490 [in Russian].

9 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 17 yulia 2001 hoda № 245-II Ob avtomobilnykh dorohakh [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 17, 2001 No. 245-II On the roads]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024144# [in Russian].

10 Materialy Departamenta statistiki Zhambylskoi oblasti [Materials of the Department of statistics of the Zhambyl region]. *zhambyl.stat.kz*. Retrieved from http://www.zhambyl.stat.kz/index.php?action=uploader&cat=102&show_year [in Russian].

11 Madres, E.E. (2004). Nadezhnost, effektivnost, kachestvo sistemy upravleniia dorozhno-stroitelnyim predpriiatiem [Reliability, efficiency, quality of the management system of a road-building enterprise]. Aktualnye problemy sovremennoho stroitelstva — Actual problems of modern construction, Part 3, 179–181. SPSUACE. Saint Petersburg [in Russian].

С.Қ. Искендинова, Р.К. Конуспаев, Т.Ж. Демесинов

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: isksaule@mail.ru)**Ауыл шаруашылығын субсидиялау мәселелері**

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласындағы бюджеттік субсидиялау үрдістері зерттелді, агроөнеркәсіптік кешенді республикалық бюджеттен субсидиялау жүйесінің 2012–2018 жж. аралығында елеулі өзгерістерге ұшырау жағдайы талданды. Келесі бағыттар бойынша субсидиялауды жүзеге асыру бағыттары зерттелді: инвестициялық салымдар кезінде АӨК субъектісі шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу; АӨК субъектілерін қаржылық сауықтыру бағыты шеңберінде кредиттік және лизингтік міндеттемелер бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялау; ауылшаруашылығы малдарын, техника мен технологиялық жабдықтарды сатып алуға кредит беру, сондай-ақ лизинг кезінде сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау; АӨК саласындағы дайындаушы ұйымдарға есептелген қосылған құн салығы шегінде бюджетке төленген қосылған құн салығының сомасын субсидиялау. Субсидиялар белгілі бір ресурстар түрлерінің қолжетімділігін арттыру мақсатында берілгендіктен, субсидиялардың экономикалық мәні субсидиялар арналған кәсіпорындардың (саланың) бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылатыны қорытындыланды. Субсидиялау үрдісіндегі келесідей кемшіліктер анықталды: инвестициялық субсидиялау қағидаларында өңірлердің даму әлеуетіне қарай өлшемдер ескерілмейді; субсидиялау ережелерінде бағыттарды қаржыландырудың шекті көлемі регламенттелмеген, сол арқылы басымдықтың төменгі қатарындағы бағыттар үшін қаражаттың болмауы тәуекелі туындайды; ауыл шаруашылығы малдарын, техника мен технологиялық жабдықтарды сатып алуға несие беру сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау көп жағдайда өңірлерде сұранысқа ие емес. Қаражатты жоспарлау жыл сайын бөлінетін көлемдерді резервтеу және оларды одан әрі қайта бөлу мақсатында жүзеге асырылады. Лизинг алу кезінде сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау инвестициялық субсидиямен (ынталандыру жоспарында) қиылысатынын, ал мемлекеттік қолдау шараларын (кредиттер және технологиялық жабдықтар лизингі бойынша, ауылшаруашылық жануарларын сатып алуға, сондай-ақ инвестициялық субсидиялар бере отырып, ауылшаруашылық техникасының лизингі бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау) қоса атқару заңмен қарастырылғанын ескере отырып, субсидиялардың тиімділігін бағалау үрдісі және олардың салаға әсері күрделене түсуде. Айналым қаражатын толықтыру қысқамерзімді несиелендіруді ынталандыруды білдіреді және өндіріс көлемін ұлғайтуға және кенейтуге ықпал етпейді.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, агроөнеркәсіптік кешен, субсидия, бюджет, инвестиция, несие.

Ауыл шаруашылығын қаржылық қолдау мәселелері, соның ішінде аталған салаға бюджеттен субсидиялар бөлудің соңғы жылдары өзектілігі артып отыр, себебі бөлінген қаражаттардың толық игерілмеуі, тиімсіз пайдаланылуы көптеген мәселелер туындатуда. Бюджет кодексінің 35-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде көзделген жағдайларда мемлекеттік функцияларды орындаудың және республика немесе өңірді дамытудың әлеуметтік-экономикалық міндеттерін іске асырудың басқа тәсілі болмаған кезде ғана жеке және заңды тұлғаларға, оның ішінде шаруа немесе фермер қожалықтарына берілетін бюджеттен қайтарылмайтын төлемдер бюджеттік субсидиялар болып табылады [1].

АӨК-ні республикалық бюджеттен субсидиялау жүйесі 2012–2018 жж. аралығында елеулі өзгерістерге ұшырады (1-кесте).

1 - кесте

Агроөнеркәсіптік кешеннің 2012–2020 жылдары субсидиялау жүйесі

Субсидиялар	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018– 2020 жж. (жоспар)
1	2	3	4	5	6	7	8
Ауыл шаруашылығын қолдауға берілетін кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемесін өтеу	+	+	+	+	+	+	+
Сақтандыру төлемдерін субсидиялау	+	+	+	+	+	+	

1	2	3	4	5	6	7	8
Тұқым шаруашылығын қолдауды субсидиялау	+	+					
Асыл тұқымды мал шаруашылығын қолдауға арналған субсидиялау	+	+		+	+		
Мал шаруашылығы өнімдерінің өнімділігін және сапасын арттыруды субсидиялау	+	+		+	+		
Астықты экспорттау кезінде көлік шығыстарына арналған шығындардың құнын арзандату	+						
Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге биоагенттердің (энтомофагтардың) және биопрепараттардың құнын арзандату	-	+					
Ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісін басқару жүйелерін субсидиялау	+						
Бау-бақша жұмыстарының экономикалық қолжетімділігін арттыруды субсидиялау	-	+					
Гербицидтердің экономикалық қолжетімділігін арттыруды субсидиялау	-	+					
АӨК субъектілерін қаржылық сауықтыру бағыты шеңберінде кредиттік және лизингтік міндеттемелер бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялау		+	+	+	+	+	+
Дайындау ұйымдарына ҚҚС субсидиялау					+	+	+
Инвестициялық салымдар кезінде АӨК субъектісі шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу			+	+	+	+	+
Қайта өңдеуші кәсіпорындардың ауыл шаруашылық өнімін тереңдете қайта өндеп, өнім шығаруы үшін оны сатып алу шығындарын субсидиялау			+	+	+		
АӨК субъектілерінің қарыздарын сақтандыру және кепілдендіру шеңберінде субсидиялау			+	+	+	+	
Барлық субсидиялар саны	7	9	6	8	9	6	4

Ескерту. <https://www.esep.kz/> ресми сайтындағы Республикалық бюджеттің атқарылуы туралы Үкіметтің есептері негізінде авторлармен құрастырылды.

- жергілікті бюджеттер деңгейіне берілді;
- субсидиялау тоқтатылды;
- мемлекеттік қолдаудың жаңа шаралары.

Көрсетілген кезеңде:

- 1) астық экспорты және ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісін басқару жүйелерін дамыту кезінде көлік шығыстарына арналған шығындардың құнын субсидиялау тоқтатылды;
- 2) 7 субсидия жергілікті бюджет деңгейіне берілді: тұқым шаруашылығын қолдау; асыл тұқымды мал шаруашылығын қолдау; мал шаруашылығы өнімдерінің өнімділігін және сапасын арттыру; ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге биоагенттердің (энтомофагтардың) және биопрепараттардың құнын арзандату; бақша жұмыстарының экономикалық қолжетімділігін арттыру; гербицидтердің экономикалық қолжетімділігін арттыру; қайта өңдеуші кәсіпорындардың

ауылшаруашылық өнімін тереңдете қайта өңдеп, өнім шығаруы үшін оны сатып алу шығындарын субсидиялау.

2012–2016 жж. аралығындағы кезеңде республикалық бюджеттен АӨК субсидиялауға шамамен 280,7 млрд тг бөлінді, оның 280,2 млрд тг игерілді, 0,5 млрд тг игерілмеді, оның негізгі бөлігі (0,4 млрд тг) 2014 ж. тиесілі. Субсидиялардың жалпы көлемі 36,7 млрд тг, немесе 2012 ж. 55,8 млрд тг 2016 ж. 92,5 млрд тг дейін 65,8 %, артты (2-кесте).

2 - кесте

2012–2020 жж. аралығындағы субсидияларды бөлу және игеру серпіні, млрд тг

Субсидиялар	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	Жоспар	
								2019ж.	2020 ж.
Бөлінген қаражат көлемі	55,8	52,8	30,1	49,5	92,5	106,7	69,6	67,5	66,7
Игерілген қаражат көлемі	55,8	52,8	29,7	49,4	92,5	106,7	69,6	-	-

Ескерту. <https://www.esep.kz/> ресми сайтындағы Республикалық бюджеттің атқарылуы туралы Үкіметтің есептері негізінде авторлармен құрастырылды.

Алдағы үш жылдық кезеңге Үкімет белгілеген келесі бағыттар бойынша субсидиялауды жүзеге асыру ұсынылды:

- инвестициялық салымдар кезінде АӨК субъектісі шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу;
- АӨК субъектілерін қаржылық сауықтыру бағыты шеңберінде кредиттік және лизингтік міндеттемелер бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялау;
- ауыл шаруашылығы малдарын, техника мен технологиялық жабдықтарды сатып алуға кредит беру, сондай-ақ лизинг кезінде сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау;
- АӨК саласындағы дайындаушы ұйымдарға есептелген қосылған құн салығы шегінде бюджетке төленген қосылған құн салығының сомасын субсидиялау.

Субсидиялар белгілі бір ресурстар түрлерінің қолжетімділігін арттыру мақсатында берілгендіктен, субсидиялардың экономикалық мәні субсидиялар арналған кәсіпорындардың (саланың) бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады.

Инвестициялық субсидиялаудың мақсаты капитал сыйымдылығын төмендету және салынған инвестициялардың өтелімділігін арттыру жолымен АӨК басым бағыттарында (секторларында) инвестициялық жобаларды іске асыру шеңберінде тауарлардың, жұмыстар мен қызметтердің қолжетімділігін арттыру [2].

Инвестициялық субсидиялар 2014 ж. бастап беріледі және 2017 ж. жағдай бойынша 44 976 332 мың тг құрады. Ауыл шаруашылығында инвестициялық субсидиялауды іске асыру басталғаннан негізгі капиталға инвестициялар көлемі 113,3 млрд тг немесе 2013 ж. 139,6 млрд тг 2016 ж. 252,9 млрд тг дейін 81,2 %-ға, 116,3 млрд тг (46 %), оның ішінде инвестициялық салымдарды субсидиялау арқылы тартылған, 2018 ж. аталған көрсеткіш 208 698 млрд тг құрады.

Инвестицияларды тарту жөніндегі оң нәтижелерге қарамастан, Есеп комитетінің аудиторлық және сараптамалық-талдамалық қызметінің қорытындылары қаралатын субсидиялау тетігін жетілдіру үшін кемшіліктер мен резервтердің бар екендігін куәландырады. Жекелеген жағдайларда өңірлердің жобаны іске асыруға байланысты тәуекелдердің ескерілмеуі және экономикалық орындылығы бөлігінде субсидиялауға арналған өтінімдерді сапасыз қарауы байқалады.

АӨК субъектілерін қаржылық сауықтыру бағытындағы субсидиялаудың мақсаты: айналым қаражатын толықтыруға, негізгі құралдарды сатып алуға және құрылысқа, технологиялық жабдықтарды, ауыл шаруашылығы техникасын лизингке алуға пайдаланылған қарыз алушылардың кредиттік/кредиторлық және лизингтік міндеттемелерін қайта құрылымдау, қайта қаржыландыру, сондай-ақ сыйақы мөлшерін субсидиялау түрінде мемлекет тарапынан қолдау арқылы жоғарыда көрсетілген мақсаттарға кредит/лизинг алуға байланысты туындаған берешекті қайта қаржыландыру [3].

Бағдарлама 2013 ж. бастап іске асырылуда және 2016 ж. 31 желтоқсандағы жағдай бойынша республикалық бюджеттен бағдарламаны іске асыруға 50 653 704 мың тг бөлінді (игерілгені — 50 538 279,2 мың тг). АӨК субъектілерін қаржылық сауықтыру бағдарламасының негізгі көрсеткіші

жалпы берешек сомасы кемінде 500 млрд тг кредиттік және лизингтік міндеттемелерді сауықтыру болып табылады, 2018 ж. АӨК субъектілерінен 167 өтініш түсіп, барлығы орындалды.

Ұлттық банктің мәліметтеріне сәйкес, 2017 ж. 1 қаңтардағы жағдай бойынша ауыл шаруашылығындағы кредиттер 713 млрд тг құрайды, оның 348,7 млрд тг (48,9 %) күмәнді және үмітсіз болып табылады, бұл 2012 ж. деңгейге тең.

2013–2016 жж. арналған қаржылық сауықтыру бағдарламасы ауыл шаруашылығындағы күмәнді және үмітсіз кредиттер санының төмендеуіне айтарлықтай әсер еткен жоқ, бұрынғыдай, ауыл шаруашылығын кредиттеу кезіндегі жүйелі проблемалар болып қала береді. Аталған жағдайда бағдарлама АӨК субъектілерінің несиелік жүктемесін төмендету бойынша мәселені шешкен жоқ, сонымен қатар кейбір қарыздар бойынша негізгі қарыз және ол бойынша сыйақы бойынша төлемдер мөлшері ұлғайды.

2019 және 2020 жж. арналған қажеттілік қарыз алушылардың бағдарламадан күтілетін шығу факторын ескермейді. Көрсетілген субсидияларды одан әрі ұсыну ауыл шаруашылығындағы несиелік қоржынды жақсарту жөніндегі жүйелі мәселені шешпейді.

Ауыл шаруашылығы малдарын, техника мен технологиялық жабдықтарды сатып алуға несие беру сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау мақсаты: АӨК субъектілерінің қарыздарын кепілдендіру және сақтандыру кезінде кепілдік және сақтандыру сыйлықақысы бойынша комиссия бөлігін субсидиялау [4].

АӨК субъектісіне мемлекеттік қолдау ретінде кепілмен қамтамасыз ету болмаған кезде агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың және ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеудің мынадай басым бағыттарында сақтандыру сыйлықақысы немесе кепілдік жөніндегі комиссия құнының 50 %-ы өтеледі: Қарыздарды кепілдендіру мен сақтандыру шеңберінде субсидиялау 2014 ж. бастап жүзеге асырылады. 2014–2016 жж. аралығындағы кезеңде республикалық бюджет туралы Занды іске асыру туралы Үкіметтің қаулыларымен өңірлерге ағымдағы нысаналы трансферттер 2014 ж. — 185 763 мың тг, 2015 ж. — 649 715 мың тг және 2016 ж. — 418 782 мың тг бөлінді, 2018 ж. 16 134 млрд тг бөлініп, толығымен игерілді.

Мемлекеттік қолдауды іске асыру кезеңінде субсидия алушылар тек 3 облыстың (Ақмола, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстары) АӨК субъектілері болды. Бұл ретте көрсетілген салаларда қысқамерзімді несиелендірудің оң динамикасы байқалмайды. Мәселен, 2012–2016 жж. аралығында Солтүстік Қазақстан облысы бойынша берілген кредиттер көлемі ұлғайған жоқ және орта есеппен 3,9 млрд тг құрады. Осыған ұқсас динамика Ақмола (10,4 млрд тг) және Қостанай облыстарында (8,5 млрд тг) қалыптасты.

Лизинг алу кезінде сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау мақсаты: кредиттік лизингтік шарттар бойынша пайыздық мөлшерлемені арзандату 2017 ж. АӨК мемлекеттік бағдарламасы айналым қаражатын толықтыруға берілетін кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемесін субсидиялауды сақтай отырып, АӨК субъектілерінің инвестициялық шығындарын субсидиялауға кредиттер мен лизинг бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялаудан өту жоспарлануда [5].

АӨК субъектілерінің кредиттері, ауыл шаруашылығы техникасы мен жануарларының, технологиялық жабдықтардың лизингі бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялауға 2014–2016 жж. кезеңінде комиссия мақұлдаған қарыз шарттары жатады.

Айналым капиталын толықтыруға және ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдықтарын сатып алуға кредит беруді қолдау 2003 ж. бастап жүзеге асырылады.

Бюджет қаражатының едәуір көлемін бөлу (5,0 млрд тг астам) 2014 жылдан басталғанына байланысты, 2014–2016 жж. аралығында қолжеткізілген нәтижелер қаралды. 2018 жылдан бастап субсидия тек айналым қаражатын толықтыруға беріледі. Субсидия инвестициялық субсидиямен (ынталандыру жоспарында) қиылысатынын, ал мемлекеттік қолдау шараларын (кредиттер және технологиялық жабдықтар лизингі бойынша, ауыл шаруашылығы жануарларын сатып алуға, сондай-ақ инвестициялық субсидиялар бере отырып, ауыл шаруашылығы техникасының лизингі бойынша сыйақы мөлшерін субсидиялау) қоса атқару заңмен қарастырылғанын ескере отырып, субсидиялардың тиімділігін бағалау процесі және олардың салаға әсері күрделене түсуде. Айналым қаражатын толықтыру қысқамерзімді несиелендіруді ынталандыруды білдіреді және өндіріс көлемін ұлғайтуға және кеңейтуге ықпал етпейді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 «Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі» 2008 жылғы 4 желтоқсан № 95-IV (15.01. 2019 ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz>
- 2 Қазақстан Республикасы Премьер-министрінің орынбасары — Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2017 жылғы 1 ақпандағы № 48 бұйрығымен бекітілген агроөнеркәсіптік кешен субъектісі инвестициялық салымдар кезінде жұмсаған шығыстардың бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау қағидалары [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz>
- 3 Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы министрінің 2016 жылғы 5 мамырдағы № 205 бұйрығымен бекітілген Агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін қаржылық сауықтыру жөніндегі бағыт шеңберінде кредиттік және лизингтік міндеттемелер бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялау қағидалары [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz>
- 4 Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 30 қаңтардағы № 9–1/71 бұйрығымен бекітілген Агроөнеркәсіптік кешен субъектілерінің қарыздарын кепілдендіру және сақтандыру шеңберінде субсидиялау қағидалары [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz>
- 5 Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің Орынбасары — Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2017 жылғы 1 ақпандағы № 50 бұйрығымен бекітілген Ауыл шаруашылығы жануарларын сатып алуға, сондай-ақ ауыл шаруашылығы техникасының лизингі бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау қағидалары [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz>

С.К. Искендинова, Р.К. Конуспаев, Т.Ж. Демесинов

Проблемы субсидирования сельского хозяйства

Изучены тенденции бюджетного субсидирования в сфере сельского хозяйства Республики Казахстан, проанализирована ситуация с существенными изменениями системы субсидирования агропромышленного комплекса из республиканского бюджета в период с 2012 по 2018 гг. Рассмотрены направления осуществления субсидирования: возмещение части расходов, понесенных субъектом АПК при инвестиционных вложениях; субсидирование процентной ставки по кредитным и лизинговым обязательствам в рамках направления финансового оздоровления субъектов АПК; субсидирование ставок вознаграждения при кредитовании, а также лизинге на приобретение сельскохозяйственных животных, техники и технологического оборудования; субсидирование заготовительным организациям в сфере АПК суммы налога на добавленную стоимость, уплаченного в бюджет, в пределах начисленного налога на добавленную стоимость. В связи с тем, что субсидии предоставляются в целях повышения доступности определенных видов ресурсов, было констатируемо, что экономическим значением субсидий является повышение конкурентоспособности предприятий (отрасли), на которые направлены субсидии. В процессе субсидирования выявлены следующие недостатки: в правилах инвестиционного субсидирования не учитываются критерии в зависимости от потенциала развития регионов; в правилах субсидирования не регламентирован предельный объем финансирования направлений, тем самым возникает риск отсутствия средств для направлений из нижнего ряда приоритетов; кредитование на приобретение сельскохозяйственных животных, техники и технологического оборудования, субсидирование ставок вознаграждения в большинстве случаев не востребовано в регионах. Планирование средств осуществляется в целях резервирования ежегодно выделяемых объемов и их дальнейшего перераспределения. Учитывая, что субсидирование ставок вознаграждения при получении лизинга пересекается с инвестиционной субсидией (планом стимулирования), а применение мер государственной поддержки (субсидирование ставки вознаграждения по кредитам и лизингу технологического оборудования, на приобретение сельскохозяйственных животных, а также по лизингу сельскохозяйственной техники с предоставлением инвестиционных субсидий) предусмотрено законом, усложняется процесс оценки эффективности субсидий и их влияние на отрасль. Пополнение оборотных средств означает стимулирование краткосрочного кредитования и не способствует увеличению и расширению объемов производства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, субсидии, бюджет, инвестиции, кредит.

S.K. Iskendirowa, R.K. Konuspayev, T.Zh. Demesinov

Problems subsidies in the sphere of agriculture

The trends of budget subsidies in the sphere of agriculture of the Republic of Kazakhstan are studied, the situation with significant changes in the system of subsidizing the agro-industrial complex from the national budget in the period from 2012 to 2018 is analyzed. The directions of subsidizing in the following areas: reimbursement of expenses incurred by the subject of agriculture in investment; subsidizing the interest rate

on credit and leasing obligations in the direction of financial recovery of agribusiness entities; subsidizing interest rates for lending and leasing for the purchase of farm animals, machinery and technological equipment; subsidizing procurement organizations in the agricultural sector of the amount of value added tax paid to the budget within the accrued value added tax. Due to the fact that subsidies are provided in order to increase the availability of certain types of resources, it was stated that the economic importance of subsidies is to increase the competitiveness of enterprises (industry), which are targeted subsidies. In the process of subsidizing, the following shortcomings were identified: the rules of investment subsidies do not take into account the criteria depending on the potential of regional development; the rules of subsidizing do not regulate the maximum amount of funding for directions, thus there is a risk of lack of funds for directions from the lower number of priorities; lending for the purchase of farm animals, machinery and technological equipment subsidizing interest rates in most cases is not in demand in the regions. Planning of funds is carried out in order to reserve annually allocated volumes and their further redistribution. Taking into account that the subsidizing of interest rates in obtaining leasing intersects with the investment subsidy (incentive plan), and the application of state support measures (subsidizing the interest rate on loans and leasing of technological equipment, for the purchase of farm animals, as well as leasing of agricultural machinery with the provision of investment subsidies) is provided by law, the process of assessing the effectiveness of subsidies and their impact on the industry is becoming more complicated. Replenishment of working capital means stimulating short-term lending and does not contribute to the increase and expansion of production.

Keywords: agriculture, agro-industrial complex, subsidy, budget, investment, credit.

References

- 1 «Kazakstan Respublikasynyn Biudzhets kodeksi» 2008 zhyly 4 zheltoksan No. 95-IV (15.01. 2019 zh. berilhen ozherister men tolyktyrularmen) (2008) [Budget code of the Republic of Kazakhstan. General provisions, № 95-IV]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Kazakh].
- 2 Kazakstan Respublikasy Premer-ministrinin orynbasary — Kazakstan Respublikasy Auyl sharuashylyhy ministrinin 2017 zhyly 1 akpandahy No. 48 buiryhymen bekitilhen ahro onerkasiptik keshen subieektisi investitsiialyk salymdar kezinde zhumsahan shyhystardyn bir bolihin oteu boiynsha subsidiialau kahidalary [Rules of subsidizing the reimbursement of expenses incurred by the subject of agriculture in investment/Minister of agriculture of the Republic of Kazakhstan, No. 48, 2017]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Kazakh].
- 3 Kazakstan Respublikasy auyl sharuashylyhy ministrinin 2016 zhyly 5 mamyrdahy No. 205 buiryhymen bekitilhen Ahroonerkasiptik keshen subektilerin karzhylyk sauyktyru zhonindehi bahyt shenberinde kredittik zhane lizinhtik mindetmeler boiynsha paiyzdyk molsherlemeni subsidiialau kahidalary [Rules of subsidizing the interest rate on credit and leasing obligations under the direction of financial recovery of subjects of agriculture/Minister of agriculture of the Republic of Kazakhstan, No. 205, 2016]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Kazakh].
- 4 Auyl sharuashylyhy ministrinin 2015 zhyly 30 kantardahy No. 9–1/71 buiryhymen bekitilhen Ahroonerkasiptik keshen subiektillerinin karyzdaryn kepildendiru zhane saktandyru shenberinde subsidiialau kahidalary [Rules of subsidizing within guarantee and insurance of loans of subjects of agro-industrial complex/Minister of agriculture of the Republic of Kazakhstan, No. 9–1/71, 2015]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Kazakh].
- 5 Kazakstan Respublikasy Premer-Ministrinin Orynbasary — Kazakstan Respublikasy Auyl sharuashylyhy ministrinin 2017 zhyly 1 akpandahy No. 50 buiryhymen bekitilhen Auyl sharuashylyhy zhanuarlaryn satyp alu, sondai-ak auyl sharuashylyhy tekhnikasynyn lizinhi boiynsha syiaky molsherlemelerin subsidiialau kahidalary [Rules of subsidizing interest rates on the purchase of farm animals, as well as on leasing of agricultural machinery/Minister of agriculture of the Republic of Kazakhstan, No. 50, 2017]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Kazakh].

A.B. Tasmaganbetov¹, A.A. Abayev², A.S. Rahmanova¹, K.B. Tleukabylova¹

¹*K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan;*

²*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan*

(E-mail: aslandelo@mail.ru)

Theoretical and methodological bases of assessment of sustainable development of rural areas

The article considers the features of the assessment of sustainable development of rural areas taking into account the economic, social, environmental and institutional factors of the region. The main attention is paid to the indicator of socio-economic development of rural areas: gross regional product, actual final consumption of households, wages of employees, net taxes on production and others. According to the authors, to build the index, it is necessary to choose adequate indicators that will reflect the criterion of competitiveness and progressiveness of the industry structure. At the same time, it can be statistically available for evaluation. The article notes that for qualitative and quantitative assessment of sustainable development of rural areas should be used critical factors: economic capital, environmental resources, technical systems, geographical infrastructure, social infrastructure. The article defines «indicative plan-forecast» as the main tool of the strategy of sustainable development of rural territories. This reflects the most important priorities of socio-economic development of rural territories, methods and instruments of influence of state bodies on socio-economic development, the necessary volumes of economic resources. According to the authors, to assess the sustainable development of rural areas, it is necessary to calculate the indices taking into account the specifics of the competitiveness of regions and to determine the factors on the basis of the available analytical base.

Keywords: sustainable development, rural areas, indicator, economic factors, environmental factors, social factors, infrastructure

The transition to sustainable development of rural areas is impossible without an objective assessment of the existing financial, economic, social and environmental situations, as well as taking into account the institutional factors. However, there is currently no single methodology for comprehensive assessment of the sustainability of rural areas.

The existing mechanism for assessing the development of rural areas is based solely on the analysis of the so-called rating, expert assessments, which are used in certain industries, spheres. The mechanism is become the basis for ranking a particular territory in a number of administrative-territorial subjects. But, as a rule, even this assessment is not applied at the level of rural areas.

Usually, the development of the territory is estimated using indicators that are associated with the development of the regions of the country. According to G.N. Dugalova and D.T. Abenova, for indicators that perform the functions of socio-economic development of the region, it is necessary to include next [1]:

- indicator of «gross regional product», characterizing the process of production of goods and services;
- indicator of «actual final consumption of households», characterizing the final use of goods and services in the region. This indicator is important for studying the level of welfare;
- indicators of the income formation account (wages of employees, net taxes on production, gross profit of the economy and gross mixed income).

The indicators allow us to state the compliance of the socio-economic situation with the principles of sustainable development. However, an analysis of the economic, social and natural factors of the transition to sustainable development is needed to identify the causes leading to a given state.

Scientists V.I. Danilov-Danilyan and K.S. Losev state that indicators of sustainable development are classified into the following groups [2]:

- group of social factors: demographic dynamics and sustainability, income, health and education of the population, the level of poverty and others;
- group of economic indicators: changes in the characteristics and dynamics of consumption, production, the scale of implementation of «green» technologies and others;
- group of environmental indicators: indicators of conservation and restoration of natural resources (forests, water, soil, biodiversity), combating desertification and others;

– group of institutional indicators: creation of legal mechanisms for sustainable development at all levels, taking into account the priorities of sustainable development in the planning and management of the national economy, participation in international programs on sustainable development and so on.

Thus, sustainable development involves improving the quality of life of the entire population of the planet without increasing the use of natural resources to an extent that it would lead to an excess of the earth's capabilities as an ecological system. This is confirmed by S.N. Alpysbayeva and other scientists [3], who note that in order to bring the economy to the direction of sustainable resource-saving ecological and economic development, including at the regional level. It is necessary to develop new methodological approaches to assessing and measuring the quality of the country's economic system, taking into account environmental approaches.

An important condition for building an index that would most fully reflect how competitive a particular region is and the choice of adequate indicators that should sufficiently fully reflect the criterion of competitiveness and main competitive advantages. Which reflect the progressiveness of the industry structure, as well as be statistically accessible and contain a minimum of subjective interpretation. The choice of indicators is also determined by the availability of statistics on these indicators.

Thus, the main ranking indicators of the regions of the Republic is defined by scientists A.B. Temirova, A.Sh. Abdimomynova the indicators are [4]:

- economic development index;
- index of living standards of the population;
- index of scientific and innovative development;
- index of infrastructure development of the region.

In foreign practice, for multi-criteria and multidimensional systems, the pentagon-model is common, which received its name due to the geometric illustration in the form of a pentagon. The pentagon-model is generated from the original stylized pentagon-model [5], and allows us to consider significant (critical) factors that have quantitative and qualitative indicators for different systems, based on the formulated goals and conditions necessary to achieve them.

The pentagon approach is implemented in the field of energy policy, urban quality assessment, transport research, sustainable rural development. The results obtained showed its methodological effectiveness and reliability of the results obtained.

Currently, there are original models that allow to develop new areas of research. The following factors were used in this model: economic capital; environmental resources; technical systems; geographical infrastructure; social infrastructure.

In addition, the most recent example of a model published in 2009 to support sustainable rural development is based on the necessary conditions and concepts used in relation to the physical, social, economic, local and creative systems [6, 7].

In our opinion, one of the problems of rural development is the lack of a unified methodology for the analysis and evaluation of their sustainable development, which must necessarily take into account the specifics of the territory. Properly conducted analysis will help in the development of plans, programs of socio-economic development, will determine the actual socio-economic level of development of the territory at different stages and under certain operating conditions. It is an objective assessment of the situation in rural areas that should become the basis for management decisions and the formation of agricultural policy at the regional and local levels.

The most common tool for assessing sustainability is the indicator that quantifies the qualitative characteristics of the process. V.I. Frolov and E.O. Agafonova offer an indicative approach to the assessment of sustainable development of rural areas [8].

This approach is based on the calculation of indicators, each of which reflects a certain aspect of sustainable development, which may violate the integrity of the development picture of the territory.

Presented by R.M. Gazizov, method of evaluation of rural areas [9] is to calculate the aggregate indicator of sustainable development, based on the calculations of indicators of economic, social and environmental development. There are only three types of rural areas (high-resistant, medium-resistant and low-resistant areas), which makes it difficult to develop a long-term plan for the development of individual territories.

The proposed method of O.N. Kusakina, Yu.A. Dykan [10] includes the calculation of a multicomponent indicator of the state and development of rural areas, designed to determine the vector of their socio-economic development and justification of appropriate management decisions. This technique consists of seven stages:

- at the first stage, indicators that quantitatively characterize different groups of factors that determine the main components of rural areas are selected. This selection is preceded by a theoretical analysis of various factors that determine the development of rural areas;
- the second stage is associated with a general performance indicator, multi-component assessment and development of rural territories and visualization of relationships of the indicators determining the economic meaning of indicator;
- in the third stage, the calculation of points for each of the indicators and their scaling is carried out. This process involves the reduction of heterogeneous indicators measured in different units to dimensionless values varying from 0 to 1. These dimensionless values are calculated as the ratio of the difference between the indicator for a given year and the minimum value for the studied period of time and the difference between the maximum and minimum values of the indicators for this period;
- the fourth stage is aggregation of the scaled indicators into the final indicator. The final indicator is the arithmetic mean of the indices;
- at the fifth stage, the results of the influence of a set of factors are summarized and a component-by-component assessment of the state and development of rural areas of the region is carried out;
- at the sixth stage, the indicator of evaluation of each component of sustainable development of the region is determined using the calculated indices;
- on the seventh stage is the weighting of results multicomponent assessment and development of rural territories, based on the result of expert evaluation, summarizes the results of the influence of various factors on the assessment of the status and development of rural areas by year, identifies those that require revitalization through the development and implementation of system software institutionally-economic, socio-demographic and environmental events, providing a higher level and quality of life in terms of sustainable development of rural territories.

In the proposed methodology, target indicators act as criteria for assessing the implementation of tasks to ensure sustainable development of rural areas. In this regard, the list of key indicators can be expanded. Thus, qualitative and quantitative assessments of implementation results should be reflected:

- demographic policy and the creation of conditions for resettlement in rural areas;
- diversification of the rural economy and results of employment policies;
- development of social infrastructure (indicators of provision of social infrastructure).

The most important indicators of sustainable development of rural areas according to E.V. Voloshenko, K.Yu. Voloshenko are [11]:

- index of agricultural production in farms of all categories;
- level of employment of the able-bodied population (%);
- average monthly salary;
- per capita disposable resources of the rural population;
- the share of the population with available resources below the subsistence level in the total number of poor people (%);
- provision of the population with the total area of housing, the level of gasification of houses with network gas (%);
- provision of the population with drinking water (quality drinking water);
- provision of settlements (at least the largest) entrances on roads with high-quality hard surface;
- population size.

As we can see, these indicators of rural areas are developed on the basis of detailing the directions of sustainable development. Such indicators allow not only to assess the level of achievement of goals and tasks in specific socio-economic conditions, but also to identify how the development of rural areas in General corresponds to the specified parameters of sustainable development at the regional and national level, what is the efficiency and effectiveness of measures to achieve the target indicators.

Indicative planning and forecasting should become one of the main tools for forming a strategy for sustainable rural development. Indicative forecast plan is characterized by: the most important priorities of socio-economic development of rural areas; methods and tools of influence of state bodies on socio-economic development; the necessary volumes of economic resources.

According to scientists Zh.Zh. Suleimenov, S.G. Raimbekov the structure of the indicative plan-forecast of socio-economic development should include the following main indicators [12]:

- characterizing the goals and objectives of socio-economic development;
- state and dynamics of resource potential;
- indicators of the development of the production sector;
- development of non-productive sphere;
- state of the consumer market;
- state and development of market infrastructure.

The indicative plan-forecast of development of rural territories offered by scientists from positions of the expanded reproduction means formation of such ratios and proportions between separate elements of a social and economic complex which would create conditions for effective inclusion of the region in territorial division of work and the decision of the intraregional problems providing consistent advance in the social sphere, improvement of quality of life of the population.

However, indicators reflecting the economic, social and environmental situation in rural areas of the region should be used to calculate the indicative plan-forecast. Therefore, consider the methods of assessing the development of rural areas proposed by other scientists.

Thus, A. Bogachev offers a methodology for assessing the differentiation of rural areas on a complex integral indicator of the level of socio-ecological and economic development. There are 11 groups of indicators: demographic situation, labor market in rural areas, quality of life, agricultural sphere of activity, non-agricultural (alternative) sphere of activity, housing stock and housing security, engineering, transport, social, information and communication infrastructure, environmental situation, which allow to assess the multi-functional rural development [13].

This technique allows you to quickly and clearly calculate the indicator of sustainable development and quantify the difference between one region from another.

The method of integrated assessment of sustainable development of rural areas, proposed by I.I. Novikova and A.L. Medkov [14], considers the indicators of economic, social, environmental and institutional development, demographic, information and innovative indicators.

We consider the results of the monitoring of sustainable development of rural areas of Omsk region conducted by O.V. Shumakova and M.A. Rabkanova [15] interesting, but we would like to note that the number of analyzed indicators (53) and the score (-2 to 2) can be difficult for a wide range of users to understand, which can lead to distortion of the obtained results.

Developed by N.V. Logantsova [16] typologization of rural areas by the level of socio-economic security includes the method of rating and cluster analysis. This method of typologization allows to define system-forming branches, to consider opportunities and threats of development of rural areas, and also to optimize offers for the most perspective programs of planning of territorial development taking into account social-economic and agro-climatic conditions. The complexity of the typologization method of cluster analysis is the need to apply special knowledge and skills to work in a special application program for cluster zoning. The second disadvantage is the impossibility of forming clusters from a small number of districts.

The presented author's technique V.P. Cherdantsev, S.A. Shakleina express analysis of sustainable development of rural areas has its own characteristics. Express analysis consists of 5 stages [17]:

- introductory, which determines the relevance, purpose and objectives, as well as the object and subject of the study;
- theoretical, there is a choice of statistical indicators;
- expert, which carried out an expert assessment of the selected indicators;
- settlement, i.e. the system of a point estimation of economy of rural territories in dynamics for three years is developed;
- finally, there is a grouping of rural areas according to the level of sustainable development, depending on the amount of points scored.

This technique allows to develop a prospective plan of development of the territory taking into account the socio-economic situation, priority directions of development of agriculture, climatic conditions, historical and cultural factors and human demographic processes, and to evaluate the effectiveness of measures to improve the socio-economic situation in the territory, to provide targeted budget support and to predict the development of settlements.

E.V. Gorbenkova and E.V. Shherbina propose a model that includes five main systems and determine the critical factors necessary to achieve the goal of sustainable development of the settlement system: ecological system, economic system, administrative system, anthropogenic (physical system), social system (su-

prastructure). The totality of these systems determine the necessary conditions for the successful implementation of local and state government policies [18].

The ecological system is connected both with the quality and potential of the natural environment and with its stability under the influence of anthropogenic factors. The impact on the environment of production activities and forecasts of its changes in the framework of the study.

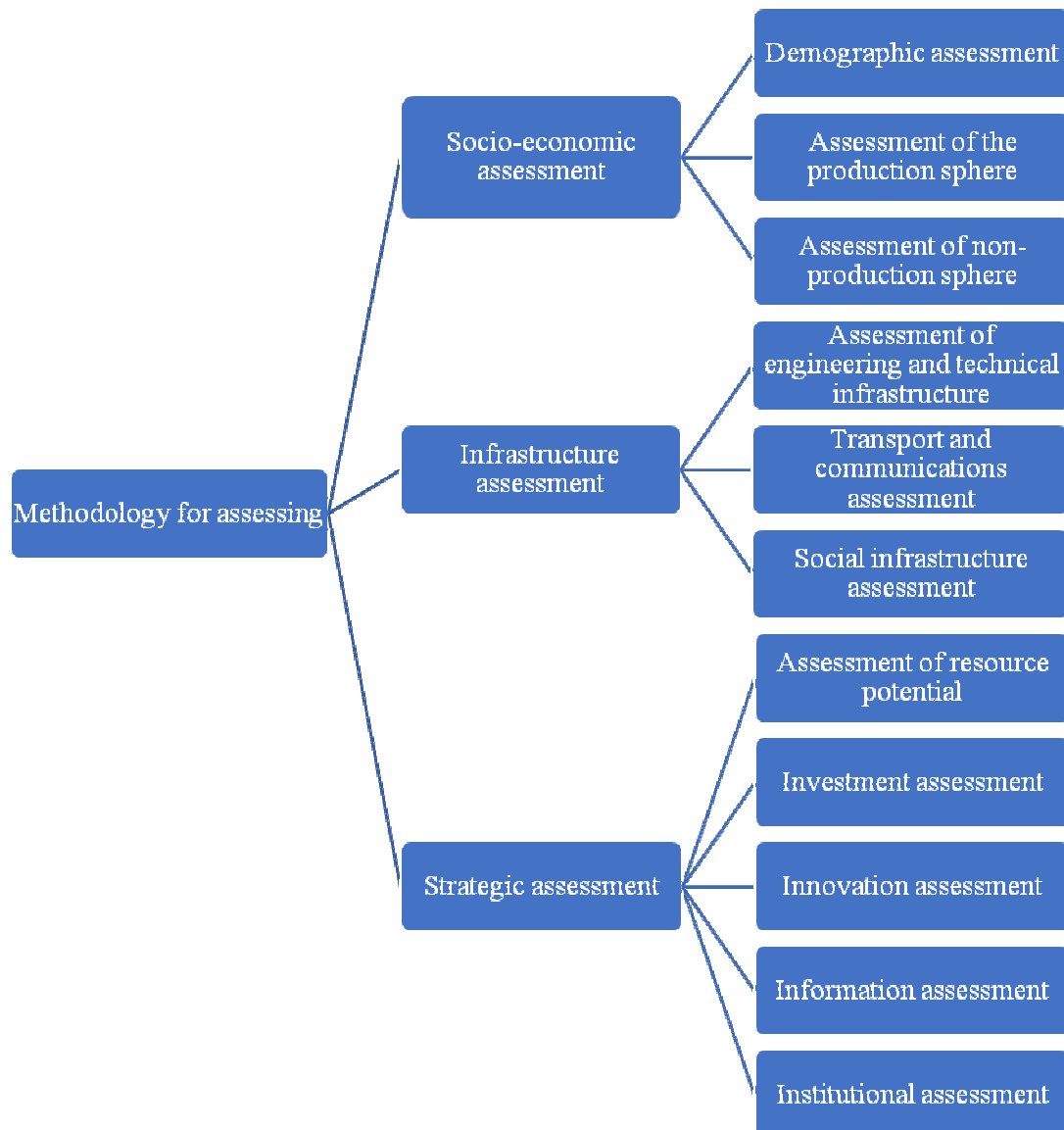
The economic system contains indicators characterizing economic activity.

The administrative system represents conditions and possibilities of the decision of administrative and administrative questions, including quality of administrative decisions and opportunities of their realization.

The anthropogenic (physical) system is the quality of production, through which it is possible to determine the welfare and standard of living of people.

The social system (suprastructure) characterizes the quality of social opportunities in rural areas.

We have considered different opinions of scientists on the application of various indicators of integrated assessment of regions and territories. In our opinion, the methodology for assessing rural development includes socio-economic assessment, infrastructure assessment and strategic assessment (see Fig.).

Source. Compiled by the authors [10, 12–14].

Figure. Methodology assessment of rural development

The essence of the proposed methodology for assessing the development of rural areas is that it characterizes:

- current state of socio-economic development of rural areas;
- the state of infrastructure of rural areas in terms of sustainable development;
- the necessary amount of economic resources needed for the strategic development of rural areas.

Thus, in order to assess the sustainable development of rural areas, it is necessary:

– to make calculation of indexes taking into account specificity of competitiveness of regions. The main indicators of the assessment may be the demographic situation, the labour market in rural areas, agricultural and non-agricultural activities, housing stock and housing security, infrastructure and others that allow to assess the multifunctional rural development.

– to define factors on the basis of available analytical base allowing to identify in due time changes of social and economic, institutional, ecological, demographic situation for the purpose of increase of validity of formation and timely updating of program documents of development of rural territorial formations.

References

- 1 Дугалова Г.Н. Устойчивое развитие экономики региона: сущность, показатели и факторы / Г.Н. Дугалова, Д.Т. Абенова // КазЭУ хабаршысы. — 2005. — № 5. — С. 238–243.
- 2 Данилов-Данильян В.И. Экологический вызов и устойчивое развитие: учеб. пос. / В.И. Данилов-Данильян, К.С. Лосев. — М.: Прогресс-Традиция, 2000. — 416 с.
- 3 Устойчивое социально-экономическое развитие региона: методология и практика / С.Н. Алпысбаева и др.]; Караганд. гос. ун-т; отв. ред. А.К. Кошанов; Карагандинский гос. ун-т. — Караганда: Изд-во КарГУ, 2003. — 464 с.
- 4 Темирова А.Б. Социально-экономическая дифференциация регионов Республики Казахстан / А.Б. Темирова, А.Ш. Абдимомынова // Вестн. РУДН. Сер. Экономика. — 2016. — № 1. — С. 58–68.
- 5 Akgun A.A. A systemic perspective on multi-stakeholder sustainable development strategies / A.A. Akgun, E.S. van Leeuwen, P. Nijkamp. — Amsterdam, FEWEB, VU University, 2011. (Research Memorandum. 2011–9)
- 6 Akgun A.A. Repositioning rural areas as promising future hot spots / A.A. Akgun, T. Baycan, P. Nijkamp. — Amsterdam, FEWEB, VU University, 22 p.
- 7 Akgun A.A. Creative capacity for sustainable development: A comparative analysis of European and Turkish rural regions / A.A. Akgun, T. Baycan, P. Nijkamp // International Journal of Foresight and Innovation Policy. — 2011. — No. 1/2/3. — P. 176–191.
- 8 Фролов В.И. Методические подходы к разработке показателей устойчивого развития сельских территорий / В.И. Фролов, Е.О. Агафонова // Экономическое возрождение России. — 2011. — № 4. — С. 76–89.
- 9 Газизов Р.М. Метод оценки сельских территорий и их типология на примере Красноярского края / Р.М. Газизов // Вестн. Алтайского гос. аграр. ун-та. — 2015. — № 3. — С. 195–201.
- 10 Кусакина О.Н. Методы оценки устойчивого развития сельских территорий / О.Н. Кусакина, Ю.А. Дыкань // Фундаментальные исследования. — 2015. — № 5–4. — С. 748–752.
- 11 Волошенко Е.В. Индикаторы устойчивого развития сельских территорий: региональное измерение / Е.В. Волошенко, К.Ю. Волошенко // Вестн. Рос. гос. ун-та им. И. Канта. — 2011. — Вып. 1. — С. 117–124.
- 12 Сулейменов Ж.Ж. Теория формирования стратегии устойчивого развития сельских территорий [Электронный ресурс] / Ж.Ж. Сулейменов, С.Г. Раимбеков. — Режим доступа: <https://izdenister.kaznu.kz/files/parts/2011/2011175.pdf>
- 13 Богачев А. Методические подходы к оценке уровня развития сельских территорий / А. Богачев // АПК: экономика и управление. — 9–2016. — С. 86–93.
- 14 Новикова И.И. Комплексное исследование устойчивого развития сельских территорий / И.И. Новикова, А.Л. Медков // Труды вольного экономического общества России. — 2011. — Т. 151. — С. 403–427.
- 15 Шумакова О.В. Мониторинг устойчивого развития сельских территорий региона / О.В. Шумакова, М.А. Рабканова // Вестн. Алтайской академии экономики и права. — 2012. — № 4. — С. 40–43.
- 16 Логанцова Н.В. Методика типологизации сельских территорий по уровню социально-экономической безопасности / Н.В. Логанцова // Экономика сельского хозяйства России. — 2013. — № 9. — С. 63–68.
- 17 Черданцев В.П. Методика экспресс-анализа устойчивого развития сельских территорий / В.П. Черданцев, С.А. Шаклеина // Аграрный вестн. Урала. — 2016. — № 03 (145). — С. 113–118.
- 18 Горбенкова Е.В. Методологические подходы моделирования развития сельских поселений / Е.В. Горбенкова, Е.В. Щербина // Вестн. МГСУ. — 2017. — Т. 12. — Вып. 10 (109). — С. 1107–1114.

А.Б. Тасмаганбетов, А.А. Абаев, А.С. Рахманова, К.Б.Тлеукабылова

Ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын бағалаудың теориялық және әдістемелік негіздері

Мақалада аймақтың экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және институционалдық факторларын есепке ала отырып, ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын бағалау ерекшеліктері қарастырылған. Негізгі назар ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық даму индикаторларына бөлінген: жалпы өңірлік өнім, үй шаруашылықтарын нақты түпкілікті тұтыну, жалдамалы қызметкерлердің еңбек ақысы, өндіріске таза салықтар және басқалар. Авторлардың пікірінше, индексті құру үшін салалық құрылымның бәсекеге қабілеттілігі мен прогрессивтілігін көрсететін, сондай-ақ бағалау үшін статистикалық қолжетімді болатын тиісті көрсеткіштерді таңдау қажет. Мақалада ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын сапалы және сандық бағалау үшін экономикалық капитал, экологиялық ресурстар, техникалық жүйелер, географиялық инфрақұрылым, әлеуметтік инфрақұрылым сияқты сыни факторлар пайдалануы тиіс деп көрсетілген. Мақалада ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту стратегиясының негізгі құралы ретінде «индикативтік жоспар-болжам» айқындалған, онда ауылдық аумақтарды әлеуметтік және экономикалық дамытудың аса маңызды басымдықтары, мемлекеттік органдардың әлеуметтік және экономикалық дамуға әсер ету әдістері мен құралдары, экономикалық ресурстардың қажетті көлемі көрсетілген. Авторлардың пікірінше, ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын бағалау үшін өңірлердің бәсекеге қабілеттілігінің ерекшелігін ескере отырып, индекстердің есебін жүргізу және қолжетімді сараптамалық база негізінде факторларды анықтау қажет.

Кілт сөздер: тұрақты даму, ауылдық аумақтар, индикатор, экономикалық факторлар, экологиялық факторлар, әлеуметтік факторлар, инфрақұрылым.

А.Б. Тасмаганбетов, А.А. Абаев, А.С. Рахманова, К.Б. Тлеукабылова

Теоретические и методические основы оценки устойчивого развития сельских территорий

В статье рассмотрены особенности оценки устойчивого развития сельских территорий с учетом экономических, социальных, экологических и институциональных факторов региона. Основное внимание уделено индикаторам социально-экономического развития сельских территорий: валовый региональный продукт, фактическое конечное потребление домашних хозяйств, оплата труда наемных работников, чистые налоги на производство и др. По мнению авторов, для построения индекса необходимо выбрать адекватные показатели, которые будут отражать критерий конкурентоспособности и прогрессивность отраслевой структуры, а также быть статистически доступными для оценки. В статье отмечено, что для качественной и количественной оценки устойчивого развития сельских территорий должны быть использованы критические факторы: экономический капитал, экологические ресурсы, технические системы, географическая инфраструктура, социальная инфраструктура. В статье в качестве основного инструмента стратегии устойчивого развития сельских территорий определен «индикативный план-прогноз», в котором отражаются важнейшие приоритеты социально-экономического развития сельских территорий, методы и инструменты воздействия государственных органов на социально-экономическое развитие, необходимые объемы экономических ресурсов. По мнению авторов, для оценки устойчивого развития сельских территорий необходимо произвести расчет индексов с учетом специфики конкурентоспособности регионов и определить факторы на основе доступной аналитической базы.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельские территории, индикатор, экономические факторы, экологические факторы, социальные факторы, инфраструктура.

References

- 1 Dugalova, G.N., & Abenova, D.T. (2005). Ustoichivoe razvitie ekonomiki rehiona: sushchnost, pokazateli i faktory [Sustainable development of regional economy: essence, indicators and factors]. *KazEU khabarshysy — Bulletin of KazEU*, 5, 238–243 [in Russian].
- 2 Danilov-Danilyan, V.I., & Losev, K.S. (2000). Ekolohicheskiy vyzov i ustochivoe razvitie [Environmental challenge and sustainable development]. Moscow: Prohress-Traditsiia [in Russian].
- 3 Alpysbayeva, S.N. & et al. (2003). *Ustoichivoe sotsialno-ekonomicheskoe razvitie rehiona: metodolohiia i praktika [Sustainable socio-economic development of the region: methodology and practice]*. A.K. Koshanov (Ed.). Karaganda: Izdatelstvo Karahandinskoho hosudarstvennoho uiversiteta [in Russian].

- 4 Temirova, A.B., & Abdimomynova, A.Sh. (2016). Sotsialno-ekonomicheskaya differentsiatsiya reghionov Respubliki Kazakhstan [Socio-economic differentiation of regions of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik RUDN. Seriya Ekonomika — Bulletin of the RUDN University. Economics Series, 1*, 58–68 [in Russian].
- 5 Akgun, A.A., Leeuwen, E.S. & van, Nijkamp, P. (2011). *A systemic perspective on multi-stakeholder sustainable development strategies*. Amsterdam, FEWEB, VU University. (Research Memorandum. 2011–9)
- 6 Akgun, A.A., Baycan, T., & Nijkamp, P. (). *Repositioning rural areas as promising future hot spots*. Amsterdam, FEWEB, VU University.
- 7 Akgun, A.A., Baycan, T., & Nijkamp, P. (2011). Creative capacity for sustainable development: A comparative analysis of European and Turkish rural regions. *International Journal of Foresight and Innovation Policy, 1/2/3*, 176–191.
- 8 Frolov, V.I., & Agafonova, E.O. (2011). Metodicheskie podkhody k razrabotke pokazatelei ustoichivogo razvitiia selskikh territorii [Methodological approaches to the development of indicators of sustainable rural development]. *Ekonomicheskoe vozrozhdenie Rossii — The economic revival of Russia, 4*, 76–89 [in Russian].
- 9 Gazizov, R.M. (2015). Metod otsenki selskikh territorii i ikh tipologii na primere Krasnoyarskogo kraia [Method of estimation of rural territories and their typology on the example of Krasnoyarsk region]. *Vestnik Altaiskogo gosudarstvennogo ahrarnogo universiteta — Bulletin of Altai State Agrarian University, 3*, 195–201 [in Russian].
- 10 Kusakina, O.N., & Dykan, Yu.A. (2015). Metody otsenki ustoichivogo razvitiia selskikh territorii [Methods of assessment of sustainable rural development]. *Fundamentalnye issledovaniia — Basic research, 5–4*, 748–752 [in Russian].
- 11 Voloshenko, E.V., & Voloshenko, K.Yu. (2011). Indikatory ustoichivogo razvitiia selskikh territorii: regionalnoe izmerenie [Indicators of sustainable rural development: regional dimension]. *Vestnik Rossiiskogo gosudarstvennogo universiteta imeni I. Kanta — Bulletin of the Russian State University named after Kant, Issue 1*, 117–124 [in Russian].
- 12 Suleimenov, Zh.Zh., & Raimbekov, S.G. Teoriia formirovaniia strategii ustoichivogo razvitiia selskikh territorii [Theory of formation of sustainable rural development strategy]. *izdenister.kaznu.kz*. Retrieved from <https://izdenister.kaznu.kz/files/parts/2011/2011175.pdf> [in Russian].
- 13 Bogachev, A. (2016). Metodicheskie podkhody k otsenke urovnia razvitiia selskikh territorii [Methodological approaches to assessing the level of rural development]. *APK: ekonomika i upravlenie — AIC: Economics and Management, 9–2016*, 86–93 [in Russian].
- 14 Novikova, I.I., & Medkov, A.L. (2011). Kompleksnoe issledovanie ustoichivogo razvitiia selskikh territorii [Comprehensive study of sustainable rural development]. *Trudy volnoho ekonomicheskogo obshchestva Rossii — Proceedings of the Free Economic Society of Russia, Vol. 151*, 403–427 [in Russian].
- 15 Shumakova, O.V., & Rabkanova, M.A. (2012). Monitorinh ustoichivogo razvitiia selskikh territorii rehiona [Monitoring of sustainable development of rural areas in the region]. *Vestnik Altaiskoi akademii ekonomiki i prava — Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law, 4*, 40–43 [in Russian].
- 16 Logantsova, N.V. (2013). Metodika tipolohizatsii selskikh territorii po urovniu sotsialno-ekonomicheskoi bezopasnosti [Methods of typologization of rural areas on the level of socio-economic security]. *Agricultural Economics of Russia — Ekonomika selskogo khoziaistva Rossii, 9*, 63–68 [in Russian].
- 17 Cherdancev, V.P., & Shakleina, S.A. (2016). Metodika ekspress-analiza ustoichivogo razvitiia selskikh territorii [Methods of rapid analysis of sustainable rural development]. *Ahrarnyi vestnik Urala — Agrarian Bulletin of the Urals, 03 (145)*, 113–118 [in Russian].
- 18 Gorbenkova, E.V., & Shherbina, E.V. (2017). Metodologicheskie podkhody modelirovaniia razvitiia selskikh poselenii [Methodological approaches of rural settlements development modeling]. *Vestnik MHSU — Bulletin of MGSU, Vol. 12, Issue 10 (109)*, 1107–1114 [in Russian].

S.S. Daribekov¹, A.S. Daribekova², Z.A. Yeskerova¹, A.S. Akhmetova¹

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Karaganda Academy «Bolashaq», Kazakhstan
(E-mail: seka28@mail.ru)*

Assessment of the role of fuel and energy resources in ensuring the energy security of Kazakhstan

This article is devoted to the assessment of the role of fuel and energy resources of energy security in Kazakhstan. At the same time, the definitions of «energy security» are considered, the structure of the fuel and energy resources of the country, which are important for the state, is evaluated by various indicators that are strategically important for the development of the state's economy. Promotion of the country's economy is impossible without modernization of the existing technology, which allows to increase the efficiency of fuel and energy resources not by percent, but by several times due to utilization of losses and involvement of renewable energy sources in the turnover. The main problem is that the concept of its provision goes beyond the uninterrupted supply of energy resources for the needs of the economy, the world community has faced fundamentally new problems that require a change in traditional approaches to ensuring the energy security of the country.

Keywords: energy security, fuel and energy resources, balance of resources and distribution of crude oil, power plants.

In the Strategy «Kazakhstan–2050» the first President of the Republic of Kazakhstan drew attention to the fact that «... Kazakhstan is one of the key elements of global energy security. Our country, which has large reserves of world-class oil and gas, will not deviate from its policy of reliable strategic partnership and mutually beneficial international cooperation in the energy sector» [1]. In this regard, it is required from the public authorities of a reasonable, rational and effective implementation of long-term activities aimed at ensuring the energy security of the country

Every year there is an increase in energy consumption and meeting demand is a priority. We can say that at the moment ensuring energy security is an urgent direction, which has increased significantly in recent years due to the action of both internal and external factors.

In Western literature, many researchers in this area of the 2000s [2] have formulated energy security as «4As»:

- availability (availability of resources in a geological sense);
- accessibility (the ability to access resources in a geopolitical sense);
- affordability (acceptability of supply in the financial and economic sense);
- acceptability (acceptable terms of delivery in a social and environmental sense).

Meanwhile, there are some doubts that the 4As formula is unlikely to help conceptualize the «new» paradigm of energy security, since it is generally believed that energy security means different things in different situations for different people.

This observation has a logical explanation.

Firstly, the energy system of one country is different from another; accordingly, there are different problems and different tasks to solve them.

Vo-the second, the concept of energy security applies to other issues in the field of energy, since energy poverty and ending with climate change issues.

In this regard, energy security depends, first of all, on the degree of provision of countries with energy resources. It can be distinguished:

- countries with small own stocks;
- countries with an average supply of energy resources;
- countries rich in their own resources.

In the first case, countries are heavily dependent on imports and energy security is often understood to a greater extent as «security of supply» — the creation of guaranteed internal and external energy sources in order to overcome external energy dependence, that is, «4As» mentioned above. This is confirmed by the wording of the name of the EU energy strategy, which sounds like «Strategy for ensuring the security of energy supply». This approach reflects the vision of the problem of energy security solely on the part of importing countries [2].

For the second category of countries with medium energy reserves, the ability to meet energy needs on their own is of great importance. In the case of a relatively rich own resource base, the main emphasis is on maintaining the so-called «demand stability» [3, 4].

Thus, energy security is classified into «security of supply», «the possibility of providing own energy resources» and «stability of demand».

A definition is widespread in the world community, which is presented by the World Energy Council: energy security is the belief that energy will be available in the quantity and quality that is required under given economic conditions [5]. That is, the ability of the state's fuel and energy complex to meet the energy needs of its economy through the production of fuel and electricity of the required quantity and quality, delivering at an affordable price to ensure the normal functioning of the economy and its development, the existence of the nation and the protection of its interests.

An analysis of the definitions of the concept of «energy security», which are presented in various sources, allows us to talk about its multifaceted nature, since energy security:

1) is an integral part of economic security, as well as the entire national security system. Therefore, the state implements tactical and strategic measures of influence on energy security with the help of economic, organizational and legal mechanisms and their tools (investment, tax, price, licensing, monetary, regulatory and others);

2) depends primarily on the degree of provision of countries with energy resources. Therefore, the key role in energy relations is assigned to the interests of states seeking to ensure maximum access to energy resources, or the most favorable conditions for the sale of their energy resources on world markets;

3) is defined as the state of protection of an object from internal and external threats, in which the state is able to ensure energy independence and sustainable development to meet the needs of society and the state in energy resources;

4) involves ensuring the sustainable functioning of the fuel and energy complex. Damage to fuel and energy facilities (nuclear and hydroelectric power stations, oil platforms, gas and oil pipelines, hydrocarbon storage, power lines and others) can lead to emergencies and significant losses for the national economy.

At the present stage of development, the fuel and energy complex (FEC) management system in Kazakhstan is undergoing active transformations. One of the elements of the program of broad socio-economic modernization of the economy is to increase the level of energy security. This problem is considered as the primary problem that predetermines a long-term state development strategy. The resolution of energy security management issues as one of the most important links in the economically sustainable development of the fuel and energy complex is caused by the ever-increasing threats to national economic security, due to the increased influence of the energy factor.

Consider the structure of the fuel and energy balance of the Republic of Kazakhstan for 2012–2016 (Table 1).

Compared to last year, the extraction (production) of fuel and energy resources (hereinafter referred to as FER) increased by 4.8 %, the share of which in the resource part amounted to 75 %.

In 2017, 298.3 million tons of standard fuel or 74.3 % of the total fuel and energy resources were consumed in the domestic market of the republic, of which 16.1 % was spent on conversion to other types of energy and 34.7 % was spent on production and technological and other needs.

Due to the significant reserves of fossil fuels, according to the World Bank (hereinafter referred to as the World Bank), Kazakhstan is one of the twenty world leaders in the production of primary energy resources with a total annual volume of about 160 million tons of oil equivalent [6]. According to the IEA and the World Bank, in terms of the level of consumption of primary energy resources, the republic, in view of the relatively low population and the corresponding scale of the economy, is in the world ranking at 28th place, which corresponds to 0.6 % of the total primary resources consumed in the world. At the same time, British Petroleum (hereinafter — BP) estimates the volume of domestic consumption of primary energy resources in Kazakhstan at the level of 60 million tons of oil equivalent, which corresponds to 34th place in the world.

According to the IEA, the largest share of primary resource consumption in Kazakhstan is accounted for by coal (more than 34 million tons of oil equivalent), which is the main type of fuel in Kazakhstan's energy sector. Significant volumes of gas consumption (about 28 million toe) are largely due to its active use (up to 67 %) in the oil and gas sector. The consumption of petroleum products is at the level of 12 million tons of oil equivalent. More than a third of the primary resources consumed in the Republic

of Kazakhstan are in the energy sector, a quarter in industry, while other categories (transport, agricultural, population) consume about 35 %.

The oil and gas industry is the «locomotive» of the economy of Kazakhstan, provides the largest influx of foreign investment and technology into the country, and allows accumulating financial reserves for the development of non-resource sectors and overcoming periods unfavorable for the economy.

Table 1

The structure of the fuel and energy balance of the Republic of Kazakhstan for 2013–2017

Indicator	Thousand tons. with fuel					Percentage of total				
	year									
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017
Resources — total	347 342	349,660	383 601	377,404	401578	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Balances at the beginning of the year	17,400	19 912	18 952	17,546	15389	5,0	5.7	4.9	4.6	3.8
Looted (produced)	301 112	295 729	287 174	286 645	300,460	86.7	84.6	74.9	76.0	74.8
Received from all sources	12 551	24,039	66,373	60 988	73,860	3.6	6.9	17.3	16,2	18,4
Import	16,280	9 981	11 102	12 225	11 870	4.7	2.9	2.9	3.2	3.0
Distribution — total	347 342	349,660	383 601	377,404	401 578	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Consumed within the republic	139 572	147 543	149,619	146 806	236 395	40,2	42,2	39.0	38.9	58.9
– for the production of electric and thermal energy	55 311	62 144	43,599	44 127	48 113	15.9	17.8	11,4	11.7	12.0
– on production technology and other needs	84,260	85 399	106 020	102 679	103 413	24.3	24.4	27.6	27,2	25.8
Losses	9 806	8 339	6,707	7,788	5,798	2,8	2,4	1.7	2.1	15.4
Other consumption	21,492	21,068	51 957	55,025	61 853	6.2	6.0	13.5	14.5	5.7
Released to other enterprises and the public	16 387	21,877	23,291	23,484	23 016	4.7	6.3	6.1	6.2	1.4
Export	139 960	130,088	134 339	128,684	145,312	40.3	37,2	35.0	34.1	36,2
Bunkering	8	85	142	235.4	245	0.002	0.02	0.04	0.1	0.06
Balances at the end of the year	20 118	20 661	17,546	15 389	13,827	5.8	5.9	4.6	4.1	3.4

Note. Compiled by the author of the source [7].

In Kazakhstan, to one degree or another, all the redistribution of the oil industry is present, but the most developed sector is the extraction of hydrocarbons. Crude oil in 2017 amounted to 87 million tons, including 72.9 million tons of production in the republic and 0.02 million tons of imports. Of the total resources on the internal debt intake was about 16.3 Mill. Tons and released on the export of 67.8 Mill. Tons (Table 2).

Table 2

Analysis of resource balances and crude oil distribution

Indicator	2013 y.	2014 y.	2015 y.	2016 y.	2017 y.	2017/2016, %
1	2	3	4	5	6	7
Resources, thousand tons	79 962,7	71 996.3	80 593.2	80,039.9	86 997.2	108.6
Remaining fuel at the beginning of the year	3 217.4	3,292	2 743.5	2 161,1	2,435.8	112.7
Production (mining)	69 483.6	67 908	66 520.6	65,569.6	72 924.9	111.2
Other income	-	624.5	11,278.1	12 302.2	11 613.4	94.4
Import	7 261.7	171.8	51.1	7.0	23	3 times
Distribution	79 962,7	71 996.3	80 593.2	80,039.9	86 997.2	108.7

1	2	3	4	5	6	7
Used up — total	19 216.5	16 503	15 705.8	16,270.7	16,276.6	100.3
for the production of electric and thermal energy	98.1	eleven	11.7	13	eleven	84.6
for production and technological and other needs	16 567.9	16,492	15 694.1	16 257.8	16 265.5	100.1
Other consumption	2 550.5	-	-	-	-	-
Released to the public	-	-	-	-	-	-
Losses	577.4	553	346.1	364.1	388.1	106.6
Export	56 884.5	52 008.7	62,380.3	60 969.3	67 839.4	111.3
Remaining fuel at the end of the year	3 284.2	2 931	2 161,1	2 435.8	2 493.1	102.4

Note. Compiled by the author of the source [7].

Currently, most of the fields developed in the Republic of Kazakhstan are characterized by a low oil recovery ratio (CIF). Moreover, in the period since 1995, there has been a decrease in the average CIN for the country from 42 to 25 %.

The volume of oil production (including gas condensate) in Kazakhstan in 2017 increased by almost three times: in 1991 26.6 million .Tonn to 73 million tons. In terms of oil production, Kazakhstan ranks 17th in the ranking of oil producing states and 2nd place among the CIS countries, second only to Russia.

The share of the oil and gas sector in the structure of Kazakhstan's GDP is more than 20 %, including all types of activities (production, processing, transportation and related services). Oil accounts for more than 65 % of the country's total export revenue, half of total government revenue is oil revenue. Demand for petroleum products is partially filled by their imports (Table 3).

Table 3

The production of petroleum products in Kazakhstan for 2013–2017 yy.

Indicator	2014 y.	2015 y.	2016 y.	2017 y.	2017/2016, %
Gasoline, thousand tons	3 023	2 864.1	2 938.9	3 054.7	103.9
Kerosene	113,828	33,400	1,700	600	64.7
Gasols (diesel)	5,039	4,488	4,652	4 352	94.6
Fuel oil	3,877	3 899, 4	3 101	3 36 4,5	109.7
Oil and shale bitumen	602,2	599.9	604.6	809.4	109.7

Note. Compiled by the author of the source [7].

In 2017 compared to 2016 production of heating oil increased by 8.5 %, motor gasoline by 3.9 %, oil and shale bitumen by 9.7 %, gas oil production decreased by 6.4 %, as well as kerosene by 35.3 %.

Due to insufficient refining infrastructure and relatively low market capacity, Kazakhstan is noticeably behind the majority of oil producing countries in terms of the share of crude oil consumed in the domestic market. At present, the main consumers of oil in the republic are three large oil refineries — Atyrau (Atyrau Refinery), Pavlodar (Petroleum Refinery) and Shymkent (PKOP). The total capacity of all primary processing plants in Kazakhstan is 15 million tons per year. Although these plants are capable of providing deep oil refining, relatively simple technologies are generally applied to them. As a result, in the oil refining industry of Kazakhstan there is a pronounced bias towards the production of fuel oil (residual oil fuel), which does not correspond to the structure of domestic demand for oil products. Kazakhstan's oil refineries currently collectively cover only about 87 % of domestic demand; the remaining 13 % is accounted for by imports (Table 4).

Table 4

Consumption, export, import of motor gasoline by region of Kazakhstan for 2017

	Domestic consumption	Export	Import
Akmola	185.2		9.8
Aktobe	148.4	2,3	19.9
Almaty	559.6		21,4
Atyrau	647.1		1.8
West Kazakhstan	368.7		37.0
Zhambyl	433.8		17.4
Karaganda	246.8		
Kostanay	167.3		10,4
Kyzylorda	162.5		
Mangystau	69.1		
South Kazakhstan	1,030.2		
Pavlodar	1 306,2		
North Kazakhstan	174.5		166.6
East Kazakhstan	338.8		
Nur-Sultan city	393.0		70.8
Almaty city	724.9		717.7
The Republic of Kazakhstan	6956.1		1072.8

Note. Compiled by the author of the source [7].

A major refinery modernization program is currently being implemented, after completion, by which the range of products will change significantly — a larger share in it will belong to light oil products (motor fuel).

As of January 1, 2018, according to the assessment of the State Commission on Mineral Reserves of Kazakhstan (GKZ), gas reserves in the country (state balance) were estimated at 4 trillion. m³ (this indicator has remained at approximately the same level over the past few years). A distinctive feature of natural gas reserves in Kazakhstan is the fact that they are mainly represented by associated gas; therefore, gas production is carried out mainly simultaneously with the production of liquid hydrocarbons.

According to the results of 2017, the volume of gas production in the Republic of Kazakhstan amounted to 46.4 billion m³. At the same time, the main gas producing companies in Kazakhstan are Karachaganak Petroleum Operating (hereinafter — KPO) and Tengizchevroil LLP (hereinafter — TCO), whose gas production accounts for more than 75 %. Almost half of the gas produced in Kazakhstan is used for re-injection into the reservoir, consumed by subsoil users to meet other own needs, or burned. At the same time, the commercial production volumes at the field in 2017 as a whole remained at the same level (about 9.6 billion m³). As a result, Kazakhstan ranks 29th in the world ranking of commercial gas producers with a 0.6 % share in world production.

Unlike the export-oriented oil transportation system, the gas transmission system of Kazakhstan was created during the Soviet era for the transit of Central Asian gas. As a result, the share of transit in the total volume of gas transportation in Kazakhstan currently reaches about 80 %. For several years (until 2008), more than 100 billion m³ of transit gas were pumped through the gas pipeline system per year.

The total length of gas pipelines is 15,265 km and a throughput of up to 180 billion m³ / year. The main gas pipeline system of Kazakhstan includes 28 compressor stations with a total capacity of more than 2,000 MW.

There are three large gas processing plants in Kazakhstan (Kazakh, Tengiz and Zhanazholsky), and there is a gas processing scheme from the Karachaganak field outside the country at the Orenburg gas processing plant in Russia. The total capacity of the three above-mentioned plants is about 20 billion m³ / year. Unlike other CIS countries with large volumes of energy consumption, the share of gas in the total structure of final consumption in Kazakhstan is not so significant and amounts to just over 13 billion m³.

With proven coal reserves of 33.6 billion tons (the balance sheet value is 34.1 billion tons), which is 4 % of the global total, Kazakhstan is one of the world leaders in coal production and consumption. The country ranks eighth in the world in terms of coal reserves, which are sufficient to maintain the cur-

rent production rate for at least 300 years. Kazakhstan ranks tenth in the world among the largest coal-mining countries; in 2015, the total volume of coal production amounted to 96.4 million tons [8].

Coal can literally, without exaggeration, be called the fuel of the Kazakh economy, since the share of coal in the country's fuel and energy balance is the highest among other former republics of the USSR. After 1990, the share of coal in the balance of total primary energy consumption was 50–60 %, exceeding 66 % in some years. Coal is widely used in the economy of Kazakhstan, especially in the electric power industry, heavy and mining industries, in other sectors related to mining, and in the municipal sector.

Power plants are the largest consumers of coal, which account for more than half of total consumption (68 % in 2017). The shares of metallurgy and other industries in the overall structure of coal consumption are comparable with the indicator characteristic of the municipal sector (approximately 17–18 % of the total consumption). More than 25 % of the coal mined in Kazakhstan is exported (in 2016, net exports amounted to about 34.2 million tons). Obviously, Kazakhstan could supply abroad large volumes of coal, if not for remoteness from the largest export markets and, accordingly, high transport costs.

The electric power industry includes the production, transmission and supply of electric and thermal energy and is the basis for the functioning of the economy and the country's livelihoods. The Unified Electric Power System of Kazakhstan (UES) works in parallel with the UES of Russia and the unified energy system of Central Asia. Electricity production in Kazakhstan is carried out by 69 power plants of various ownership forms. The total installed capacity of Kazakhstan's power plants as of January 1, 2018 is 21.3 GW; available power — 17.5 GW. Gaps and power limitations amounted to 3800 MW. In 2017, electricity generation amounted to about 94 billion kWh, its consumption — 92.3 billion kWh.

Kazakhstan has 8 power plants of national importance, 15 — industrial power plants, and 46 — regional power plants. Electric networks include: power lines with a voltage of 0.4 — 1150 kV; electrical substations 0.4 — 1150 kV.

Electricity production in 2016 amounted to 82.7 billion kWh, 2017. — 91.5 billion kWh. In 2017. exports amounted to 5.7 billion kWh of electricity to Russia. Electricity is supplied from Russia, mainly, Western Kazakhstan consumers and Central Asia — the consumers of South Kazakhstan. Thus, 1.3 billion kWh of electricity was imported, of which 1 % from Kyrgyzstan, 99 % from Russia. Electricity consumed in the domestic market of the republic in 2017 city — 86 Bln. KW. ch that was from. Total resources — 87.7 %. Losses of electricity in 2017 amounted to 6.5 %.

Based on the current state of the fuel and energy complex in ensuring energy security, it is possible to determine whether the fuel and energy complex has internal forces and resources to realize the existing capabilities and counter threats, and which internal shortcomings need to be addressed as soon as possible.

Firstly, given the strategic importance of energy for the economy of Kazakhstan as a whole, it is not surprising that the energy sector is heavily influenced by the state.

Secondly, a consistent policy in the energy sector allowed Kazakhstan to create a National Fund for managing the country's oil wealth

Thirdly, despite the increase in production of basic hydrocarbons, a sufficient influx of investments, the implementation of various projects, as well as the improvement of a number of indicators, the industry has systemic problems associated with high costs of transporting energy resources and a high level of depreciation of fixed assets.

Fourth, public administration is aimed at a «multi-vector» approach to the energy development strategy, however, regulatory documents with the EAEU countries are not well developed.

Fifth, despite the identified weaknesses and threats, the fuel and energy complex of Kazakhstan has enormous opportunities for the use of natural gas in the transport sector, the development of a large petrochemical industry based on gas, the alternative use of coal as fuel (coal chemistry) and the development of the nuclear industry.

The above factors suggest that despite the existing pros and cons, further advancement is impossible without modernizing the existing technology, which allows increasing the efficiency of the use of fuel and energy resources not by percent, but several times due to the utilization of losses and the involvement of renewable energy sources in the turnover.

From the point of view of public administration, energy security should be ensured in conjunction with economic, environmental and social factors, since energy security determines the degree of protection of the fuel and energy complex and energy systems from threats that can destabilize the uninterrupted supply of fuel and energy resources to the population and the economic complex. Any, and thereby undermine its economic and social development.

References

- 1 Назарбаев Н.А. Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства / Н.А. Назарбаев // Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана от 14 декабря 2012 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/>
- 2 Шестопалов П.В. Энергетическая безопасность: определение понятия и сущность / П.В. Шестопалов // Бизнес в законе. — 2012. — № 5. — С. 200, 201.
- 3 Аргинбаева Г.М. Энергетическая безопасность управления нефтегазовой промышленностью Казахстана // Прорывные экономические реформы в условиях риска и неопределенности: сб. междунар. конф. — Уфа: АЭТЕРНА, 2017. — С. 7–12.
- 4 Елибаева А. Энергетическая безопасность Казахстана как фактор устойчивого развития / А. Елибаева // Вестн. КазНУ. — Алматы, 2011. — С. 48–52.
- 5 IEA [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.iea.org/topics/energysecurity>.
- 6 The World Bank Data Catalog [Electronic resource]. — Access mode: <https://datacatalog.worldbank.org>
- 7 Данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz
- 8 АО KAZENERGY. Национальный энергетический доклад 2017 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kazenergy.com/>

С.С. Дарибеков, А.С. Дарибекова, З.А. Ескерова, А.С. Ахметова

Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі отын-энергетикалық ресурстардың ролін бағалау

Мақала Қазақстандағы энергетикалық қауіпсіздік үшін отын-энергетикалық ресурстардың ролін бағалауға арналған. Сонымен бірге «энергетикалық қауіпсіздік» анықтамалары қарастырылған, мемлекет үшін негіз болып табылатын отын-энергетикалық ресурстар элементтерінің құрылымын мемлекет экономикасын дамыту үшін стратегиялық маңызды әртүрлі көрсеткіштер бойынша бағалау берілген. Қолда бар технологияны жетілдірусіз ел экономикасын алға жылжыту мүмкін емес, бұл отын-энергетикалық ресурстарды пайдалану тиімділігін пайыздық емес, бірнеше есе арттыруға, шығындарды жоюға, сонымен қатар жаңартылатын энергия көздерін айналымға тартуға мүмкіндік береді. Негізгі проблема — экономиканың қажеттіліктері үшін энергия ресурстарын үздіксіз жеткізумен ғана шектелмей, әлемдік қоғамдастық алдында елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің дәстүрлі тәсілдерін өзгертуді қажет ететін түбегейлі жаңа проблемалар пайда болуды қамтамасыз ету тұжырымдамасы болып табылады.

Кілт сөздер: энергетикалық қауіпсіздік, отын-энергетикалық ресурстар, ресурстар теңгерімі және шикі мұнайды бөлу, электр станциялары.

С.С. Дарибеков, А.С. Дарибекова, З.А. Ескерова, А.С. Ахметова

Оценка роли топливно-энергетических ресурсов в обеспечении энергетической безопасности Казахстана

Статья посвящена оценке роли топливно-энергетических ресурсов энергетической безопасности в Казахстане. При этом рассмотрен термин «энергетическая безопасность», приведена оценка структуры основополагающих для государства элементов топливно-энергетических ресурсов страны различными показателями, которые являются стратегически важными для развития экономики государства. Продвижение экономики страны невозможно без модернизации существующей технологии, позволяющей повысить эффективность использования топливно-энергетических ресурсов не на проценты, а в несколько раз, за счет утилизации потерь и вовлечения в оборот возобновляемых источников энергии. Основная проблема заключается в том, что концепция ее обеспечения выходит за рамки бесперебойной поставки энергоресурсов для нужд экономики, перед мировым сообществом возникли принципиально новые проблемы, требующие смены традиционных подходов к вопросу обеспечения энергетической безопасности страны.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, топливно-энергетические ресурсы, баланс ресурсов и распределения сырой нефти, электростанции.

References

- 1 Nazarbaev, N.A. Stratehiia «Kazakhstan – 2050»: novyi politicheskii kurs sostoiavshehosiia hosudarstva [Message from the President of the Republic of Kazakhstan — Leader of the nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan]. Astana (14 dekabria 2012 hoda). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/> [in Russian].
- 2 Shestopalov, P.V. (2012). Enerheticheskaia bezopasnost: opredelenie poniatii i sushchnost [Energy security: definition of the concept and essence]. *Biznes v zakone – Business in law, No. 5, 200, 201* [in Russian].
- 3 Arginbaeva, G.M. (2017). Enerheticheskaia bezopasnost upravleniia neftefazovoi promyshlennosti Kazakhstana [Energy security of management of the oil and gas industry of Kazakhstan]. Proceedings from Breakthrough economic reforms in the face of risk and uncertainty: *Sbornik Mezhdunarodnoi konferentsii – Collection of int. conferences.* (pp. 7–12). Ufa: AETERNA [in Russian].
- 4 Arginbaeva, G.M. (2011). Enerheticheskaia bezopasnost upravleniia neftefazovoi promyshlennosti Kazakhstana [Energy security of Kazakhstan as a factor of sustainable development]. *Vestnik Kazakhskoho hosudarstvennogo universiteta – Bulletin of KazNU, 48–52.* Almaty [in Russian].
- 5 IEA. *iea.org*. Retrieved from <https://www.iea.org/topics/energysecurity>.
- 6 The World Bank Data Catalog [The World Bank Data Catalog]. *iea.org*. Retrieved from <https://www.iea.org/topics/energysecurity>.
- 7 Dannye Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from www.stat.gov.kz [in Russian].
- 8 AO KAZENERGY [Natsionalnyi energeticheskii doklad 2017]. *kazenergy.com*. Retrieved from <http://www.kazenergy.com> [in Russian].

Г.П. Коптаева¹, Г.Н. Агабекова¹, Г.С. Бердибекова¹, Л.И. Чернобай²

¹Университет «Мирас», Шымкент, Казахстан;

²Львовский политехнический национальный университет, Украина
(E-mail: guljanka_a@mail.ru)

Приоритетные направления модернизации системы регионального управления

Цель исследования — изучение современного состояния и приоритетных направлений модернизации системы регионального управления. По результатам проведенного анализа представлен механизм модернизации регионального управления в Казахстане, который должен сформироваться в трех аспектах: эволюция функций, полномочий органов регионального управления; внедрение стимулирующих механизмов управления регионом; разработка, апробирование и внедрение инновационных форм территориальной организации хозяйства. В этой связи модернизация регионального управления должна быть в русле максимального учета интересов всех сторон, чтобы обеспечить условия для эффективной деятельности экономических субъектов на данной территории. Модернизацию территориального управления следует сформулировать на основе системы, нацеленной на формирование устойчивого и сбалансированного воспроизводства социального, хозяйственного и природного потенциалов территории. Основным условием в данном случае должна выступать позитивная динамика характеристики уровня и качества жизни населения. Устойчивость как важнейший признак территориального развития основана на длительном процессе сохранения возможностей, возникающих в процессе воспроизводства территориальных возможностей (среды социального, природно-ресурсного, хозяйственного назначения). Соблюдение для любой региональной системы определенных пропорций, формирующих ее потенциал (например, между численностью населения и развитием транспортной сети, между развитием торговой сети и площадью жилых зон), есть сбалансированность территориального развития.

Ключевые слова: приоритеты, направления, модернизация, система, регион, управление, территория, устойчивость, инновации.

Поиск оптимальной схемы управления регионом в Казахстане проходит противоречиво. С одной стороны, оно опирается на логику сохранения и укрепления Казахстана как унитарного государства. С другой — установленное Конституцией право на местное самоуправление предполагает передачу полномочий по решению местных проблем на уровень регионов. Государственные органы, реализующие функции регионального управления, пока недостаточно четко представляют механизмы взаимодействия с местными исполнительными органами и возможности полного использования общественных, коммерческих и государственных структур. Кроме того, в нашей экономике сегодня превалирует сырьевая ориентированность (нефтедобыча, черная и цветная металлургия), около 70 % территории по многим климатическим и географическим показателям мало пригодны к нормальному существованию, поэтому без реформирования регионального управления, усиления роли государства в решении экономических проблем территорий, невозможно создать конкурентоспособную экономику.

В свете сказанного нам представляется, что модернизация регионального управления в Казахстане должна проходить в трех аспектах:

- 1) эволюция функций, полномочий органов регионального управления;
- 2) внедрение новых механизмов управления регионом, которые вызваны углублением рыночных реформ;
- 3) разработка, апробирование и внедрение инновационных форм территориальной организации хозяйства.

Складывается понятие регионального менеджмента. Естественно, что при разработке практических аспектов регионального управления необходимо учитывать уроки мирового опыта [1]. Нельзя без корректировок применять в наших условиях ни одну из известных концепций управления регионом. Следует провести серию экономических экспериментов в «полюсах роста» — наиболее экономически развитых регионах. Только в ходе практической работы станет ясно, оформятся ли эти поиски в самостоятельную «казахстанскую» парадигму региональной политики или произойдет ее «поглощение» формирующейся в настоящее время более общей парадигмой «регионального самоуправления».

Концепция региональной политики, разработанная в 1996 г., базировалась в основном на методах территориального планирования, применявшихся у нас в период командной экономики. На практике их суть сводилась к прямому государственному перераспределению между регионами материальных, финансовых и, в ряде случаев, трудовых ресурсов. Достаточно очевидно, что переход к рыночной экономике и отказ государства от прямого вмешательства в региональное развитие должны привести к смещению центра тяжести методов регионального управления на косвенные социально-экономические регуляторы.

В условиях Казахстана в качестве таких регуляторов целесообразно использование различных бюджетных рычагов: разделение налоговых поступлений, трансферты различных видов, дотации и субвенции, регулирование доходных и расходных полномочий. Установление стабильных и «прозрачных» правил межбюджетных отношений, их формализация на основе объективных критериев и методик, рациональное сочетание стимулов для укрепления региональными властями своей доходной базы с осуществляемым из центра выравниванием бюджетных доходов являются общими принципами регулирования.

Анализ показывает, что на современном этапе региональную политику в Казахстане определяют две тенденции. Во-первых, доминирование власти акимов над местными институтами и представительными органами. Во-вторых, уменьшение вмешательства центра в общественную жизнь регионов и значительная самостоятельность областных и районных акимов. Чтобы ограничить власть акимов многие предлагают их выборность. Однако, как показывает международная практика, региональное управление не ограничивается только введением выборности субъектов исполнительной власти, а связано с эффективным государственным регулированием, разработкой и внедрением в практику научно обоснованных региональных программ, выделением фондов и дотаций.

На начальном этапе реформы выявились четыре основные модели экономического управления региональных властей: а) проведение рыночных преобразований; б) увеличение региональных доходов путем форсирования экспорта, используя различия мировых и внутренних цен; в) завоевание для своего региона особых льгот и преференций (налоговые льготы, субсидии, инвестиции, трансферты из республиканского бюджета и др.); г) сохранение элементов плановой экономики (дотирование сельского хозяйства, контроль за ценами, запрет на вывоз отдельных видов ресурсов) [2].

По мере либерализации цен и приближения внутренних цен к мировым, отмены региональных льгот возможности продолжения реформы по моделям 2 и 3 постепенно исчерпывались. В процессе приватизации и углубления рыночных реформ элементы плановой экономики изживали себя. Поэтому первая модель регионального реформирования, дополняемая мерами социальной защиты определенных групп населения, получила наибольшее распространение в нашей стране.

В выступлениях Президента Н.А. Назарбаева по проблемам стратегии становления и развития Казахстана раскрываются основные направления экономического роста страны и модернизации территориального управления. Стратегия развития РК до 2030 года также нацеливает на достижение устойчивых экономических ориентиров результативности, увеличение объемов социального потребления, переход на новое качество жизни [3]. На конкретизацию и реализацию стратегии развития страны направлена также Программа Правительства РК. При этом есть ряд внешних факторов, которые оказывают влияние на институциональный характер регионального управления в Казахстане. При этом необходимо выделить именно геополитические факторы. Это — большая территория, низкая плотность населения, разнообразные запасы сырьевых ресурсов, которые являются приманкой для многих государств и транснациональных корпораций, которые стремятся сломать протекционистские барьеры и владеть сырьевыми ресурсами.

Наряду с внешними, на региональное развитие оказывают воздействие внутренние факторы. Во-первых, рыночные преобразования в регионах стали необратимыми, однако происходит вращение в рынок региональных бюрократий и имеет место практика административного предпринимательства. Во-вторых, региональные финансово-промышленные группировки во взаимодействии с областным руководством пытаются самостоятельно выйти на международную торговую арену без вмешательства центра.

Рассмотрев внешние и внутренние факторы, определяющие содержание регионального управления, нами предлагается установить приоритеты и реализовать системный подход для модернизации территориальной организации хозяйства. Поэтому в качестве основных приоритетов модернизации нами выделяются: интеграция на индустриальной основе всех регионов страны для улучшения единого рыночного пространства; более рациональное освоение природных и трудовых ресур-

сов; обеспечение равновесия в жизненном уровне отдельных социальных групп, сбалансированности их интересов с политикой государства.

Осуществление модернизации на региональном уровне целесообразно проводить ориентируясь на достижение устойчивости в стратегическом периоде времени. Целевой направленностью стратегии устойчивого человеческого развития должно стать увеличение физического, человеческого или природного потенциала. В конечном итоге это должно привести к тому, чтобы будущее поколение имело возможность удовлетворять свои потребности на уровне не ниже, чем имеет такую возможность нынешнее поколение людей.

Модернизация регионального управления затрагивает такие уровни взаимоотношений, как регион и центр; регион и местное самоуправление на уровне города, района, поселка и т.д.; регион и общественные организации (различные ассоциации, союзы, фонды и др.), а также регион и коммерческие структуры. При этом взаимоотношения центра и региона предполагают использование принципа, основанного на разделении процессов ведения и передачи полномочий. Наряду с традиционными, чаще используются такие косвенные методы регулирования, как политика ведения денежно-кредитных операций, методы начисления амортизационных отчислений, определение суммы налоговых ставок, привлечение средств внебюджетных фондов целевого назначения. При этом особый акцент делается на состоянии международной экономики: методах сбора таможенных пошлин и экспортных премий, системе государственного страхования риска, проведении экспортных операций и т.д.

Среди традиционных методов на уровне непосредственного управления регионом, на наш взгляд, должны доминировать административно-распорядительные методы управления. Содержательной основой его постулатов выступают региональные и республиканские акты нормативно-правового характера в форме распоряжений, приказов и постановлений. Экономические методы воздействия на развитие региона выражены в поддержании низкого уровня инфляции, минимального размера дефицита бюджета региона, в стимулировании экономического и социального роста, повышении доходности инвестиций, направляемых в экономически и социально значимые проекты, в фондовые инструменты.

Социальные методы управления развитием региона могут быть выражены: предоставлением социальной помощи; содействием увеличению потребления материальных и духовных благ малообеспеченными группами населения; реализацией региональных программ использования природных ресурсов, создания необходимой экологической обстановки, культивирования здорового образа жизни.

В качестве обоснования принимаемых акимами управленческих решений на региональном уровне могут выступать такие механизмы управления, как планирование с учетом рисков, аналитический, прогнозный, имитационный методы, а также регулирующие воздействия, позволяющие повысить уровень объективности и обоснованности организационных решений.

Взаимодействие республиканских исполнительных и представительных органов с органами местного государственного управления возможно на основе договора-соглашения. Целью соглашения должно быть проведение согласованной экономической политики, формирование благоприятной среды для реформ и межрегионального взаимодействия, создание равных для всех регионов условий по реализации полномочий в сфере управления, децентрализация функций по развитию экономики регионов и делегирование ряда полномочий на места.

Как известно, местное государственное управление на всех уровнях осуществляют акимы. Нами предлагается перераспределить функции в рамках местной власти. Так, при необходимости аким может поручить выполнение функции руководителя исполнительного органа специалисту-менеджеру, работающему по контракту. По согласованию с акимом менеджер города (района, поселка, аула) формирует аппарат исполнительного органа. При этом для полноценного выполнения своих функций аким должен иметь достаточно полномочий, права и обязанности, средства для их исполнения: коммунальную собственность, местный бюджет и право устанавливать ставки местных налогов и сборов в рамках действующего законодательства.

Для выполнения своих функций аким создает систему предприятий и служб (департаменты, управления, отделы) коммунального хозяйства. Они осуществляют обслуживание населения в контрактной форме, которая возможна в следующих основных видах: 1) государственный заказ; 2) аренда коммунальной собственности; 3) концессия — когда Аким на договорной основе поручает частному лицу функционирование за свой счет и на свой риск той или иной службы, которая удовлетворяет потребности населения на более высоком уровне, чем установлено стандартами; 4) заинтересованное управление, т.е. предоставление коммунальных услуг возлагается на юридиче-

ское лицо, его доход не зависит от прибыли, результатом являются показатели, установленные местной администрацией; 5) совместное управление — осуществляется путем наличия права голоса в соответствии с государственной долей в уставном капитале частного предприятия.

Проблемы управления экономикой регионы должны решаться в рамках разработанной концепции местного самоуправления. На наш взгляд, модернизацию народнохозяйственного комплекса региона следует вывести за пределы взаимодействия различных видов собственности. Структуру местного хозяйства необходимо формировать, исходя из возможностей ее разнообразия, включая различные комплексы социального назначения, необходимость включения которых обусловлена требованиями всесторонности развития района в плане промышленном, строительном, аграрном, торговом-сервисном, жилищно-коммунальном, культурно-бытовом.

Собственность местных исполнительных органов выступает в данном случае в качестве основы в процессе формирования хозяйства. Однако существуют и определенные ограничения в сфере распространения влияния муниципальных органов власти на сферу коммерции. Как показывает зарубежная практика, муниципальные органы должны иметь возможность воздействия, а значит, и управления только теми объектами региональной экономики, которые не несут в себе коммерческой составляющей. Данные объекты при этом должны финансироваться из средств местного бюджета.

По мере осуществления реформ и роста самостоятельности регионов формируется новая сфера интересов и ответственности местных властей. Интересы могут быть в части активной разработки месторождений, оставления большей доли налоговых поступлений в местной казне, получения государственных средств на инвестиционные проекты. Эти интересы являются частью мотивационных факторов, составляют основу жизнедеятельности, поскольку реализуются на конкретной территории.

Одной из важных форм модернизации государственного регионального управления становятся региональные программы. Правительство сегодня реализует несколько программ, но преимущества программного подхода в полной мере не используются. Наиболее важные на сегодня программы: развитие приграничных регионов; помощь районам экологических бедствий (Арал); развитие депрессивных городов (Жанатас); регионов, отстающих в своем развитии; районов с особыми климатическими условиями и т.п. Как видно, эти программы решают кризисные вопросы, о прорывных проектах речи нет. Для эффективного управления региональными программами, на наш взгляд, необходимо:

- 1) создавать региональные фонды из бюджетных и внебюджетных средств, направленные на конкретные цели научно-технического прогресса, социальную поддержку населения, экологическое оздоровление и др.;

- 2) организовать ассоциации экономического взаимодействия, социально-предпринимательские корпорации, союзы городов, промышленных предприятий, финансово-промышленные группы и другие инновационные структуры управления в регионе;

- 3) выделить проблемные, кризисные, отсталые регионы, требующие государственной селективной поддержки, регионы с гипертрофированным развитием добывающих отраслей и тяжелыми климатическими условиями, узкой отраслевой специализацией хозяйства, аграрным перенаселением, недостаточной финансовой базой для поддержания прожиточного минимума.

В этих целях необходимо продумать систему модернизации территориального управления, которая должна вместить последовательность следующих действий: 1) всесторонне обоснованный прогноз регионального развития; 2) установление единых стандартов социальной защиты; 3) организационная, правовая, информационная поддержка регионов в тех областях деятельности, где компетенция и возможности региональных властей недостаточны или ограничены; 4) применение экономических механизмов и регуляторов.

В свете изложенного прогноз должен охватить все процедуры: анализ, экспертную оценку, мониторинг процесса регионального управления, определение исполнителей. На сегодня осуществляется только небольшая часть указанных процедур, если бы региональные менеджеры следовали научным принципам, экономическую неравномерность в развитии территорий можно было бы быстрее преодолеть.

Модернизацию территориального управления следует сформулировать на основе системы, нацеленной на формирование устойчивого и сбалансированного воспроизводства социального, хозяйственного и природного потенциалов территории. Основным условием в данном случае должна выступать позитивная динамика характеристики уровня и качества жизни населения. Устойчивость как важнейший признак территориального развития основана на длительном процессе сохранения воз-

возможностей, возникающих в процессе воспроизводства территориальных возможностей (среды социального, природно-ресурсного, хозяйственного назначения). Соблюдение для любой региональной системы определенных пропорций, формирующих ее потенциал (например, между численностью населения и развитием транспортной сети, между развитием торговой сети и площадью жилых зон), есть сбалансированность территориального развития.

Возможности реализации модели устойчивого регионального развития в каждом регионе зависят от действия широкой совокупности факторов и угроз. Наиболее значительными из них являются территориальная дифференциация природно-климатических, экономических и социальных условий, разный характер хозяйственного освоения отдельных территорий, особенности расселения, неравномерность в обеспеченности региональными ресурсами.

Наиболее общим тезисом в выстраивании модели регионального управления является видение четкого ориентира в деятельности, что позволяет, во-первых, оценить ход процесса управления; во-вторых, отражает желаемое, возможное и необходимое состояние управляемой системы; в-третьих, определяет содержание управленческих воздействий и функций; в-четвертых, определяет объем и состав управленческой информации. Представление региональных руководителей и менеджеров о состоянии экономики и факторах успеха способствует поиску инноваций, способных повысить эффективность местного управления. Мы считаем, что при условии выполнения указанных на схеме видов деятельности региональными исполнительными органами, успех модернизации в системе управления территорией будет обеспечен.

Территориальное управление осуществляется из трех источников власти: центральные государственные органы, центральные исполнительные органы и местные исполнительные органы. Управление территорией нацелено на внедрение рациональности в размещении производства, углублении специализации и комплексном развитии регионов.

Развитие самоуправления возможно лишь на основе правильного и конкретного распределения компетенции между центральными и местными органами. При этом следует всесторонне учитывать региональную специфику, так как регионы имеют разный экономический, производственный и социально-культурный потенциал, собственную инфраструктуру. Различаются регионы и по степени реализации проводимых преобразований и восприятию людьми этих реформ. Все это объективно подводит к тому, что успех, в конечном счете, будет зависеть фактически от работы на местах [4].

С учетом сказанного на примере Туркестанской области разработана схема выработки вариантов управленческих решений по развитию региона. Область выбрана неслучайно, здесь сосредоточено 15 % населения страны, имеются все отрасли экономики, многообразны и природные ресурсы. Схема предполагает расширение полномочий местных органов, усиление их координирующей роли, более действенное участие в решении экономических проблем хозяйствующих субъектов.

Управленческая модель направлена на решение конкретных задач:

- последовательное повышение удельного веса региона как субъекта управления в общем объеме управленческих функций, существенное замещение территорией некоторых функций министерств в вопросах экономики и социальной сфере;
- усиление в деятельности территориальных органов внимания к проблемам потребления местных ресурсов, использования общей для регионов инфраструктуры;
- расширение функций не прямого руководства, а координации деятельности; балансировка, контроль за развитием всех элементов рыночного хозяйства на территории;
- эффективное воздействие на региональный рынок, формирование рыночных отношений между предприятиями, помощь в создании предпринимательских союзов, ассоциаций;
- эффективное управление коммунальной собственностью, участие в процедурах санации и банкротства местных предприятий;
- повышение качества жизни населения области в настоящем и будущем за счет сохранения для будущих поколений возможностей удовлетворять свои потребности;
- внедрение ресурсосберегающих технологий и рост наукоемкого производства; экологическая безопасность территории для проживания населения в настоящем и будущем, восстанавливаемость экосистем.

Анализ фактической социально-экономической дифференциации регионов Казахстана приводит к выводу о неосуществимости полного выравнивания территорий в обозримой перспективе. Уменьшению отставания экономически менее развитых регионов способствуют два направления: 1) более

активное включение отстающих, депрессивных территорий в национальный рынок; 2) совершенствование экономической базы отставших регионов путем модернизации устаревших структур.

Наиболее приоритетной задачей является преодоление межрегионального социального неравенства. Для этого необходимо одновременно двигаться с двух сторон: 1) рост экономической активности в наиболее бедных регионах, которая увеличивает занятость, доходы населения и бюджетов; 2) возрастание социальных трансфертов из республиканского бюджета (повышение пенсий, пособий, заработной платы в бюджетном секторе, минимальной заработной платы). Эти задачи целесообразно осуществлять одновременно с модернизацией территориальных форм организации хозяйства.

Для определения региональных приоритетов модернизации нами принята типология, согласно которой выделено три группы регионов с позиции формирования душевых доходов. Именно доходы отражают уровень заработной платы и всякого рода выплаты, бонусы и характеризуют уровень благосостояния населения.

В первой группе имеются регионы, обладающие уникальными запасами стратегических ресурсов и высоким импульсом для развития научно-производственного потенциала. Им принадлежит решающая роль в интеграции экономики республики в мировое хозяйство, однако здесь налицо экономическая и социальная отсталость села, неблагоприятная экологическая обстановка (Атырауская и Мангыстауская области, гг. Астана и Алматы).

Ко второй группе относятся регионы с отраслями тяжелой индустрии, которые имеют благоприятные условия для создания высокотехнологических наукоемких производств, развития машиностроения, энергетики (Карагандинская, Павлодарская, Актюбинская, Западно-Казахстанская и Восточно-Казахстанская области).

В третьей группе сосредоточены регионы, определяющие формирование продовольственного фонда страны. В этих областях есть отсталые, депрессивные районы, имеющие неблагоприятные условия проживания, что лимитирует возможность экономических преобразований (Костанайская, Северо-Казахстанская, Акмолинская, Алматинская, Жамбылская, Кызылординская и Туркестанская области).

Приоритеты модернизации регионального управления зависят от специфики региона [5, 6]. Например, для западных регионов в качестве приоритетов можно отметить:

1. Диверсификацию экономики, которая подразумевает строительство новых производств по глубокой переработке нефти, развитие отраслей обрабатывающей промышленности, сферы услуг, формирование адекватной институциональной среды, развитие морских портов, судоходства и трубопроводного транспорта.

2. Переход к новым ресурсосберегающим и экологически чистым технологиям, позволяющим не только комплексно использовать природные ресурсы, но и обеспечить восстановление нарушенных экосистем; создание условий для повышения экологической безопасности территории.

3. Создание, в первую очередь, в сельских населенных пунктах рабочих мест, стимулирование и поддержка человеческого развития, основанного на улучшении условий проживания, повышении квалификации местного населения.

В качестве приоритетов модернизации для центральных и восточных регионов нами определены следующие:

1. Структурно-технологическая модернизация производства за счет создания новых наукоемких производств, обновления и реконструкции действующих производств, стимулирование внедрения инноваций, развитие исследовательских структур, создание технопарков и технополисов.

2. Формирование системы экологической безопасности хозяйственного комплекса регионов, внедрение чистых технологий, очистных сооружений и производств по утилизации отходов, создание эффективных систем водоснабжения, восстановление ландшафта и биоразнообразия.

3. Развитие инфраструктуры, обеспечивающей стратегические интересы Казахстана как транзитного государства, формирование транспортных коридоров и создание условий для развития международного экономического сотрудничества.

Приоритеты в модернизации регионального управления северной зоны:

1. Восстановление, технологическая модернизация действующих производств и создание новых производств обрабатывающего комплекса, диверсификация структуры хозяйства, обеспечение энергетической независимости экономики региона.

2. Развитие сельского хозяйства, стимулирование деловой активности, формирование бизнес-инкубаторов, технопарков, рыночной инфраструктуры.

3. Проведение социальной политики по возрождению населенных пунктов, улучшению демографической ситуации, развитию человеческого потенциала. Развитие рекреационных зон, расширение возможностей.

Оптимальная модернизация регионального управления для южной зоны требует реализации следующих приоритетов:

1. Развитие систем водоснабжения и водоотведения, восстановление орошаемого земледелия, природных пастбищ и севооборота. Формирование центров агробизнеса, сельской инфраструктуры в зоне проживания населения.

2. Поддержка деловой активности и развитие предпринимательства с целью повышения занятости населения и его рационального расселения, поддержка здравоохранения, проведение политики возрождения населенных пунктов, осуществление инициатив по развитию человеческого капитала, оказанию помощи населению в освоении новых специальностей и навыков.

3. Повышение туристической привлекательности исторических памятников, развитие культурно-исторического и архитектурного наследия, создание новых туристических структур и гостиничных комплексов.

Следует отметить, что перечисленные приоритеты в модернизации регионального управления требуют для их реализации длительного времени, радикальных преобразований и значительных средств. Вместе с тем с течением времени приоритеты могут изменяться, дополняться при сохранении единства целей устойчивого развития. Механизмы реализации приоритетов могут быть самыми различными и включать экономические, социальные и экологические, нормативно-правовые, административные и другие методы [7].

При построении экономического механизма реализации указанных приоритетов модернизации регионального управления можно адаптировать известные в практике развитых стран методы экономического регулирования:

- проведение политики субвенций, нацеленной на помощь предприятиям, временно испытывающим определенные трудности в связи со сложившимися социально-экономическими и экологическими условиями;

- стимулирование частных инвесторов, привлекаемых с целью решения проблем региональной политики;

- внедрения системы компенсаторики по дополнительным затратам хозяйствующих субъектов, размещающих свои предприятия в районах, обусловленных сложностями природно-географического содержания;

- введение территориально дифференцированных норм амортизации для финансирования ускоренной амортизации и достижение через это скорейшего обновления основных фондов;

- повышение уровня цен экологически чистой продукции;

- увеличение запретов предприятиям, загрязняющим окружающую среду, в особенности в неблагоприятных регионах.

В программе модернизации территориальных производственных систем следует отразить межрегиональный уровень (например, в развитии транспортных потоков, таможенные проблемы и т.п.), региональный уровень (компактные экономические районы, например, г. Туркестан), внутрирегиональный уровень (развитие гг. Темиртау, Щучинска или Капчагая и др.).

К основным методологическим принципам, на которых основана комплексная программа территориального развития, относятся: научность, обоснованность, синхронность целей программы на каждом этапе ее выполнения; целевая направленность и системность мероприятий программы; вариантная разработка программы с учетом неопределенности (альтернативности) условий ее реализации; ресурсная обеспеченность программы; адресность заданий программы (исполнители, сроки, контрольные показатели и т.п.); обеспечение управляемости программы (создание необходимых правовых, организационных, финансовых механизмов) [8].

Инициатором разработки программ регионального развития должна выступать местная администрация. Обоснования предлагаемой программы должны включать формулирование важнейших проблем, анализ причин их возникновения; оценку социально-экономической эффективности программы, потребностей в ресурсах и возможных источниках их удовлетворения, рекомендации о составе государственных заказчиков, разработчиков и исполнителей программы.

Для реализации программы: а) открывается финансирование; б) госзаказчик заключает с исполнителями программы государственные контракты на финансирование из бюджета и внебюд-

жетных источников; в) создается дирекция; г) показатели программы должны ежегодно уточняться; д) привлекаются взносы участников программы, целевые отчисления от прибыли предприятий, заинтересованных в выполнении программы, кредиты банков, средства населения, иностранные инвестиции и т.д.; е) предусматривается также возможность создания специальных финансовых фондов [9, 10].

Область, город или иное территориальное образование можно охарактеризовать как многоцелевую систему. Поэтому очень важно систематизировать цели территорий: 1) по иерархии; 2) как долгосрочные и краткосрочные; 3) цели, отвечающие интересам отдельных групп.

Цель национальной экономики как системы в нашем понимании — обеспечение экономического роста на основе индустриально-инновационного обновления, чтобы построить экономически процветающее государство, решить демографические, экологические, социальные проблемы, поднять на высокий уровень качество жизни и благосостояние народа. На основе этого главной целью развития экономики региона является создание социально ориентированного рынка, который эффективно регулируется государством с точки зрения природных условий, использования трудовых ресурсов и минимизации затрат, выгодной специализации региона.

Эти цели в дальнейшем преобразуются в конкретные задачи и рабочие задания. Постановка цели предполагает, что сначала задается определенный уровень или результат, который должен быть достигнут, и потом просчитываются шаги, действия к современному состоянию. Это позволит преодолеть ведомственную разобщенность, разграничить функции между центром и регионами. Задачами регионального управления являются:

- проведение анализа и оценка общей ситуации с позиции возможности региона;
- проведение анализа и оценка конкретных проблем, требующих принятия экстренных мер реагирования, таких как локализация безработицы, барьеры в развитии малого бизнеса и т.д.;
- проведение анализа и оценка последствий внедренных реформ по земельным отношениям, праву собственности, новым источникам бюджетных поступлений, коммерциализации социальной сферы и т.д.

В регионе есть крупные хозяйствующие субъекты, чьи интересы могут не совпадать с интересами территории, например, в части социальных и экологических программ. В этой связи модернизация регионального управления должна быть в русле максимального учета интересов всех сторон, чтобы обеспечить условия для эффективной деятельности субъектов на данной территории.

Список литературы

- 1 Жалелева Р.З. Приоритеты совершенствования структуры хозяйства регионов Казахстана / Р.З. Жалелева. — Алматы: Ин-т экономики МОН РК, 2011. — 30 с.
- 2 Бримбетова Н.Ж. Социально-экономическая дифференциация регионов Казахстана и стратегические приоритеты их развития / Н.Ж. Бримбетова. — Алматы, 2011. — 26 с.
- 3 Назарбаев Н.А. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. Послание Президента народу Казахстана / Н.А. Назарбаев. — Астана: Елорда, 2007. — 120 с.
- 4 Зуев С.Э. Управление территориальным развитием / С.Э. Зуев, Е.О. Ларионова. — М.: Дело, 2015. — 318 с.
- 5 Хасенов Ж. Реализация структурно-территориальных проблем региональной политики / Ж.Хасенов // Финансы Казахстана. — 2011. — № 1. — С. 88–90.
- 6 Бурлаков Л.Н. Модернизация системы регионального и местного самоуправления в Казахстане / Л.Н. Бурлаков. — Астана, 2011. — С. 170.
- 7 Раимбеков С. Модернизация системы регионального и местного самоуправления / С.Раимбеков // АльПари. — 2011. — № 6. — С. 7–12.
- 8 Матаев Т.М. Региональное развитие и проблемная территория: моногр. / Т.М. Матаев. — Алматы, 2008. — 124 с.
- 9 Сибирская Е.В. Региональная экономическая политика и механизмы ее реализации: моногр. / Е.В. Сибирская. — Воронеж: Научная книга, 2011. — 148 с.
- 10 Двас Г.В. Управление региональной экономикой на основе теории надежности / Г.В. Двас. — СПб.: Наука, 2015. — 358 с.

Г.П. Коптаева, Г.Н. Агабекова, Г.С. Бердибекова, Л.И. Чернобай

Өңірлік басқару жүйесін жаңғыртудың басым бағыттары

Зерттеудің мақсаты өңірлік басқару жүйесін жаңғыртудың қазіргі жағдайы мен басым бағыттарын зерттеу. Жүргізілген зерттеудің нәтижесі бойынша Қазақстандағы өңірлік басқаруды жаңғыртудың үш аспектіде жүргізілудің тиімді механизмі ұсынылды: аймақтық басқару органдарының құзыреттіліктері, қызметтер эволюциясы; шаруашылықты территориялық ұйымдастырудың инновациялық түрлерін әзірлеу, сынап көру және енгізу. Зерттеудің нәтижелері бойынша анықталғандай, ҚР экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және басқа да территориялық ерекшеліктерін ескере келе, аймақтық мүдделерді қолдау керек. Осыған байланысты аймақтық басқарудың модернизациялау жүйесі сол территориядағы экономикалық субъектілердің тиімді іс-әрекетіне жағдай жасауы үшін барлық тараптардың мүдделерін мейлінше ескеруге негізделуі тиіс. Аумақтық басқаруды жаңғырту аумақтың әлеуметтік, экономикалық және табиғи әлеуетін орнықты және теңдестірілген қалпына келтіруге бағытталған жүйе негізінде құрылуы керек. Бұл жағдайда халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасының сипаттамаларының оң динамикасы болуы керек. Тұрақты даму аумақтық дамудың маңызды белгісі ретінде аумақтық мүмкіндіктерді (әлеуметтік, табиғи ресурстар, экономикалық орта) көбейту процесінде туындайтын мүмкіндіктерді сақтаудың ұзақ үрдісі негізделген. Өз әлеуетін қалыптастыратын белгілі бір пропорцияларды (мысалы, халық саны мен көлік желісін дамыту, сауда желісінің дамуы мен тұрғын аудандарының аумағы) кез келген өңірлік жүйеге сәйкестігі аумақтық дамудың балансы болып табылады.

Кілт сөздер: басымдықтары, бағыттары, жаңғырту, жүйе, аймақ, басқару, аумақ, жаңғырту, тұрақтылық, инновациялар.

G.P. Koptayeva, G.N. Agabekova, G.S. Berdibekova, L.I. Chernobay

Priority areas for the modernization of the regional management system

The purpose of the research in the article was to study the current state and priorities for the modernization of the regional government system. According to the results of the study, a mechanism for the modernization of regional management in Kazakhstan is presented, which should be formed in three aspects: the evolution of the functions and powers of the regional management bodies; the introduction of incentive mechanisms for managing the region; development, testing and implementation of innovative forms of territorial organization of the economy. According to the research it was found out that support of regional interests is required taking into account economic, social, environmental and other features of the territory of Kazakhstan. In this regard, the modernization of regional governance should be in line with the maximum consideration of the interests of all parties in order to provide conditions for the effective operation of economic entities in a given territory. The modernization of territorial administration should be formulated on the basis of a system aimed at the formation of a sustainable and balanced reproduction of the social, economic and natural potentials of the territory. The main condition in this case should be the positive dynamics of the characteristics of the level and quality of life of the population. Sustainability as the most important sign of territorial development is based on the long process of preserving the opportunities arising in the process of reproduction of territorial possibilities (social, natural resource, economic environment). Compliance with any regional system of certain proportions that form its potential (for example, between population size and the development of the transport network, between the development of the trading network and the area of residential zones) is a balance of territorial development.

Keywords: priorities, directions, modernization, system, region, management, territory, modernization, sustainability, innovations.

References

- 1 Zhaleleva, R.Z. (2011). *Prioritety sovershenstvovaniia struktury khoziaistva rehionov Kazakhstana [Priorities for improving the structure of the economy of the regions of Kazakhstan]*. Almaty: Institut ekonomiki MON RK [in Russian].
- 2 Brimbetova, N. (2011). *Sotsialno-ekonomicheskaiia differentsiatsiia rehionov Kazakhstana i stratezhicheskie prioritety ikh razvitiia [Socio-economic differentiation of the regions of Kazakhstan and the strategic priorities of their development]*. Almaty [in Russian].
- 3 Nazarbayev, N.A. (2007). *Kazakhstan na porohe novoho ryvka vpered v svoem razvitii. Poslanie Prezidenta narodu Kazakhstana [Kazakhstan is on the threshold of a new breakthrough in its development. Message from the President to the people of Kazakhstan]*. Astana: Elorda [in Russian].
- 4 Zuev, S.E., & Larionova, E.O. (2015). *Upravlenie territorialnym razvitiem [Management of territorial development]*. Moscow: Delo [in Russian].

5 Khasenov, G. (2011). Realizatsiia strukturno-territorialnykh problem rehionalnoi politiki [Implementation of structural and territorial problems of regional policy]. *Finansy Kazakhstana – Finance of Kazakhstan*, 1, 88–90 [in Russian].

6 Burlakov, L.N. (2011). *Modernizatsiia sistemy rehionalnoho i mestnoho samoupravleniia v Kazakhstane* [Modernization of the system of regional and local self-government in Kazakhstan]. Astana [in Russian].

7 Raimbekov, S. (2011). Modernizatsiia sistemy rehionalnoho i mestnoho samoupravleniia [Modernization of the system of regional and local self-government]. *Al Pari – Alpari*, 6, 7–12 [in Russian].

8 Mataev, T.M. (2008). *Rehionalnoe razvitie i problemaia territoriia* [Regional development and problem area]. Almaty [in Russian].

9 Sibirskaya, E.V. (2011). *Rehionalnaia ekonomicheskaiia politika i mekhanizmy ee realizatsii* [Regional economic policy and mechanisms for its implementation]. Voronezh: Nauchnaia kniha [in Russian].

10 Dvas, G.V. (2015). *Upravlenie rehionalnoi ekonomikoi na osnove teorii nadezhnosti* [Regional economy management based on the theory of reliability]. Saint Petersburg: Nauka [in Russian].

K.M. Utepkaliyeva, R.K. Sabirova, M.D. Dingazieva, A.R. Tazhidenova

*Kh. Dosmukhamedov Atyrau State University, Kazakhstan
(E-mail: k.utepkaliyeva@asu.edu.kz)*

Improvement of the economic efficiency of vegetable production in the agrarian sector

Improvement in the efficiency of vegetable production and marketing and the economic justification behind it is a topic of scientific and practical interest in the agricultural sector. This article examines the economic nature and problems of the increase in efficiency of vegetable production in the Atyrau region, Kazakhstan that remains insufficiently researched from the economical point of view. The study showed that whilst the demand for vegetable products increases significantly every year, the share of the Atyrau region in the gross collection of vegetable produce in the country is about 2 %. As a result, vegetables mostly are being imported from the southern regions of the country and the neighboring countries. Transportation and other associated with import expenses affect the increase in the cost and price of vegetables. In order to address the growing demand and high prices of vegetables, there is a need to increase the economic efficiency of vegetable production in the Atyrau region. Market conditions influence the efficiency of vegetable production both in the Republic and in the region. The increase in the volume of vegetable production in the Atyrau region depends on agricultural state support. The purpose of this research paper to explain approaches to the development of issues of improving the economic efficiency of vegetable production. Methodological parts of the research paper consists of several methods such as comparison of socio — economic data. The result (value) of this work is to identify the interdependence of efficiency and productivity in agriculture. The results of the study are based on the effect of combining efficiency in agriculture and its impact on labor productivity. The results can also be applied in determining the direction of financing agricultural, especially in improving productivity in vegetable farming farms.

Keywords: economic efficiency, production efficiency, production costs, vegetable growing, agrarian sector of the economy, farming enterprises, increase of efficiency, profitability level, cost price, complexity of vegetable production, profitability of production.

Introduction

The study examines the increase in economic efficiency of vegetable production and aims to identify the factors and conditions for efficiency improvement and the development of practical recommendations on economic analysis and forecasting. The importance and variety of aspects of the subject of discussion call for a comprehensive study of a wide range of issues, including methodological ones.

Improvement of food innervation is particularly urgent in the context of globalization and integration of Kazakhstan into the world economy. The situation in the world food market is characterized by increased agricultural requirements for products. Sustainability and quality are the main requirements in the food markets. There are a number of standards, that proposed products should conform, the most common of them are excellent quality, environmental and health sustainability, competitiveness in domestic and global markets [1].

Materials and methods

There are two approaches to address the issues of the improvement in the economic efficiency of vegetable production. The first approach is characterized by a detailed analysis of the economic system elements, indicating the extent that each of them affects the results of the vegetable production process. Example of the methods of this approach is the index method. The second approach is assessing the economic system as a whole, attracting a minimum number of indicators characterizing the development of vegetable production. With this approach, many individual elements of the production process are combined and expressed in the form of several generalized indicators. These two trends of the scientific approach reflect the actual situation: the management of vegetable farming requires knowledge of all aspects and elements of its work and continuous assessment of the operation process.

The second approach is used in the development of generalized indicators of vegetable production efficiency. The analysis of the category of economic efficiency and related ideas about the criteria and summary indicators of efficiency of vegetable production is carried out within the framework of the economic science itself using its methodological tools, rules, and categories. Problems of economic efficiency of production in

the literature are posed as the task of measuring production costs and results. Thus, the focal point in determining the quantitative indicators that measure the efficiency of vegetable production is the correct determination of costs and the corresponding results of production activities. Identification of all costs and all the effects associated with the activities of agricultural formation, as well as determining the extent to which a particular cost element includes the value of one or another of the result indicator constitutes in itself a critical challenge.

Economic efficiency of vegetable production shows the final beneficial effect of the use of production means and labor, the return of total investment. Efficiency is not only the ratio of costs and results of production but also the quality, usefulness of products to the consumer.

An assessment of specific activities in the industry is the criterion of economic efficiency. This feature is associated with the growth of use values based on increasing productivity and rational use of production resources. Accumulated use value is a useful effect only at the stage of consumption. At this stage, it is best seen how the production is performed and how it is advisable.

The main and particular criteria of economic efficiency of vegetable production are the production of consumer values per capita, average annual employee, the gross output, gross income of vegetable cooperatives. To increase the maximum growth of vegetable production, the minimum cost of production of resources-fertilizers, fuel, energy, as well as the cost of environmental protection, improving product quality are measured. The main criterion is the increase in the net value added at the lowest cost of direct and indirect labor based on rational use of land, material and labor resources.

Results and discussions

The high economic and social importance of vegetable production has led to the accelerated development of vegetable production worldwide. The transformation of vegetable growing into one of the main or the basic branch of agriculture, based on the developed material and technical base, the active use of science and technology, which is the subject of special care of the state, is a characteristic feature of each economically developed country with a high standard of living. For example, in Japan, about 11 % of arable land is allocated for vegetable crops. In terms of acreage and gross output, vegetable production in this country ranks second after rice growing. Vegetable growing is highly developed in the USA, Holland, France, Italy, Spain, England and many other countries. The full provision of the population with vegetable products is considered in countries with developed economies as a necessary condition for improving the welfare of society.

Economic justification of the problems of increasing the efficiency of production and sale of vegetable products is of scientific and practical interest. Vegetable growing in the Atyrau region remains insufficiently covered by the agricultural sector in economic terms.

Improving the efficiency of agricultural production is one of the most important economic problems. Its success affects the acceleration of agricultural production and the rapid creation of an abundance of agricultural products in the country. Industries that form the agribusiness industry, including vegetable growing face large challenges in the field of improving the efficiency of production and implementation.

Table shows, the production of vegetables for 5 years in the country increased by 24 %, in the region by 39 %. The share of the Atyrau region in the structure of the gross harvest of vegetable products in the country is about 2 %, although the demand for vegetable products increases significantly every year. As a result, to meet the growing demand, vegetables are imported from both the southern regions of the Republic and neighboring countries. As a result, transportation and other costs are increased, which affect the growth of the cost and price of imported vegetable products. Therefore, it is urgent to increase the production of vegetables in the Atyrau region at a lower cost.

T a b l e

Production of vegetable products in the Republic of Kazakhstan and Atyrau region for 2012–2017 yy., thousand tons

Years	Republic of Kazakhstan	Atyrau region	Share of the region in the Republic,%
1	2	3	4
2012	3 061.5	51.4	1.7
2013	3 241.5	51.6	1.6
2014	3469.9	61.8	1.8

1	2	3	4
2015	3564.9	71.1	2
2016	3795.2	71.7	1.9
2017	3 791.1	71.5	1.8
Absolute change 2017 — 2012, %	729.6	20.1	-
Relative change in 2017- 2012, %	124	139	-

The successful development of vegetable production depends on the availability of labor, transport routes near the markets. This implies concentration and specialization of production in the suburban areas of large cities and in the raw material areas of the processing industry. As there are higher prices for the sale of products, it is possible to use a thermal waste industry for heating greenhouses and hotbeds. In the nearest farms to the city, the profitability of vegetables is higher than in the remote ones. Suburban farms sell products in large quantities through direct links and have specialized production. Growing of vegetables in raw material areas are arranged taking into account the requirements of the processing industry: the presence of specialized farms, a high concentration of crops near vegetable-canning plants. For the canning industry, it is important to have a uniform supply of products for processing. The cost of canned food depends on the cost of vegetables produced in the area, i.e. they occupy a large share (up to 75 %) in the system. The allocation of acreage for special crops, the implementation of inter-farm specialization contributes to reducing the cost of vegetables.

Regarding the diversification of crop production, natural and economic factors, as well as economic risks and the attitude of producers to them, have practical value for producers. Effective economic structuring, according to scientists, is based on the competent use of such phenomenon as the covariance of the results of the production of different types of products [2].

According to Professor Michael P. Todaro, economic efficiency is the production of a product with the maximum possible value with the use of resource-saving technologies and taking into account the availability of solvent demand.

Efficiency, according to N. Wall, J. Marcuse, D. Line, is an efficient use of resources and can be calculated in many ways, among which the following [3] are most widely used:

- labor efficiency: productivity (output per worker);
- production efficiency: production losses (percentage of waste in production);
- financial efficiency: turnover of assets (sales volume provided by the company's assets).

According to economists, the efficiency of social production is an economic category that characterizes the effectiveness of production in comparison with production resources and social needs, and efficiency is the relative effect, the effectiveness of the process, operations, project, defined as the ratio of the effect, result in the costs spent on its production. Production efficiency is its effectiveness, the ratio of the results of production activities and labor and material resources spent on their achievement. The essence of the process of production efficiency is to increase the economic results for each unit of cost. Efficiency is the ability to bring effect, to act. Production efficiency is a situation when at the existing level of knowledge and a given amount of productive resources a certain amount of other goods cannot be produced.

In his work, Professor A.S. Pelikh points out: The main criterion of economic efficiency is the maximum increase in the efficiency of social work due to the rational use of material, labor, financial resources in the process of production and delivery of products to the consumer. In the framework of the methodical relation, this criterion is most fully expressed in the indicator of the comparative economic efficiency—the minimum of the given expenses [4].

Before considering the issues of improving the economic efficiency of agricultural enterprises, it is necessary to define the concept of economic efficiency. In economic literature, this concept is interpreted in different ways. For example, some scientists believe that economic efficiency is a relative measure of the effect obtained in relation to the costs or resources used to achieve this effect.

V. Garfinkel and V. Shvander indicate that the concept of production efficiency includes social efficiency (reducing the share of manual labor, the improvement of working conditions). In addition, the authors note, for a complete idea of the overall cost-effectiveness we need generalized characteristic value and physical indicators. The general and comparative economic efficiency of costs in planning and designing is used. The general economic efficiency is defined as the ratio of effect to capital investments, and comparative one — as the ratio of the difference of current costs to the difference of capital investments per options. At the

same time, general and comparative economic efficiency complement each other. Profitability ratios are used for generalized performance characteristics. Others point out that economic efficiency is measured by comparing the results of production (effect) with the costs or resources used [5].

M.N. Timokhin said that efficiency is a complex category reflecting the performance of all objective relations and processes. The complexity of efficiency reflects the increasing consumption of society in search of its new opportunities in accelerating the rise of the productive force of collective labor [6].

Each definition has its positive and negative sides. In our opinion, the economic efficiency of agricultural enterprises should characterize the interests not only of agricultural producers, but also the interests of entrepreneurs (suppliers, agents, etc.) in the functioning, development, and growth of agricultural enterprises. As the agricultural enterprise, investing the capital for the acquisition of resources (seeds, fertilizers, agricultural machines, etc.) and paying expenses (compensation, leasing payments of taxes, etc.) produces vegetables and after their sale, funds are received and the capital is circulated. Therefore, the faster the capital turnover, the more effect the agricultural enterprise will get.

The most important factor in achieving efficiency in the production of vegetables is to increase the technological and technical level of vegetable production. In the world of vegetable production is a rapid process of modernization, aimed at the introduction of high-performance, energy-saving technologies sharply increased requirements for the quality of products supplied for processing and consumption.

Thus, having studied the different opinions of the authors-economists, we believe that economic efficiency is the ratio of effect and cost, which ensures the payback of the latter.

Vegetable growing is a labor-intensive industry. To cultivate 1ha of vegetable crops 600 to 800 people an hour are spent that 35 to 45 times are higher compared to grain production. Labor costs for cultivation and harvesting are calculated according to flow process charts. Tomatoes, carrots, cucumbers are especially labor-intensive crops, labor costs for their production are 3–4 times higher than the cultivation of cabbage. Due to the high labor intensity and low yield, the cost of vegetables remains high. Prices for vegetables are determined on a contractual basis. Fresh vegetables, delivered mainly to the points of sale, are paid for at retail prices minus the trade discount. The collective farms sell rare vegetables (squash, spinach, turnip) to procurement organizations at retail prices with a 20 % discount.

A large amount of money is spent on the storage of vegetable products due to the large losses as vegetable stores with open ventilation are necessary, the construction of which is expensive, but they are worthwhile.

While studying problems of increase of economic efficiency of vegetable production, the main purpose is the identification of factors and conditions of growth of vegetable production efficiency and development of practical recommendations on the economic analysis and forecasting. The importance and diversity of aspects of the problems of increasing the vegetable production economic efficiency require an integrated study of a wide range of issues, including methodological.

Conclusions

Economic efficiency of agricultural enterprises includes many elements, such as sustainable growth and development of agricultural enterprises, improving the competitiveness of vegetable products. The growth of agricultural enterprises is mainly an increase in its size and the expansion of production (production of vegetables, sales, number of employees, etc.). Development means a qualitative change and renewal of the economic system, increasing the efficiency of its functioning on the basis of improving technology, technique and organization of labor in all units and improving the quality of vegetable products.

References

- 1 Заворотин Е.Ф. Механизм инновационно-инвестиционного развития в агропромышленном комплексе регионов / Е.Ф. Заворотин, Г.У. Акимбекова, Д.В. Сердобинцев // Проблемы агрорынка. — 2017. — № 4. — С. 19–29.
- 2 Кусаинов Т.А. Информатизация процессов выбора эффективной структуры и сочетания сельскохозяйственных посевов в условиях неопределенности / Т.А. Кусаинов, Г.С. Мусина // Проблемы агрорынка. — 2018. — № 2. — С. 58–66.
- 3 Кошанов А.К. Экономические основы и эффективность формирования кластеров в АПК: моногр. / А.К. Кошанов, А.А. Ризаходжаев. — Туркестан: Типогр. «Туран» при МКТУ им. Х.А. Ясави, 2012. — 175 с.
- 4 Экономика отрасли / под ред. А.С. Пелиха. — Ростов н/Д.: Феникс, 2003. — 445 с. — С. 440.
- 5 Горфинкель В.Я. Экономика предприятия: учеб. / В.Я. Горфинкель. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 670 с.
- 6 Куватов Р.Ю. Повышение эффективности АПК / Р.Ю. Куватов. — Алматы: Қайнар, 2012. — С. 166.

К.М. Утепкалиева, Р.К. Сабирава, М.Д. Дингазиева, А.Р. Тажиденова

Экономиканың аграрлық секторындағы көкөніс өнімдерін өндірудің экономикалық тиімділігін арттыру

Мақалада экономиканың аграрлық секторындағы көкөніс өнімдерінің экономикалық тиімділігін арттырудың экономикалық маңызы мен мәселелері қарастырылды. Өсімдік өнімдерін өндірудің және сатудың тиімділігін жоғарылату мәселелерін экономикалық негіздеу ғылыми және тәжірибелік қызығушылық тудырады. Атырау облысында көкөніс шаруашылығы әлі де аграрлық сектормен экономикалық тұрғыдан жеткіліксіз болып келеді. Республикада көкөніс өнімдерінің жалпы өнімінің құрылымында Атырау облысының үлесі шамамен 2 %-ды құрайды, дегенмен, жыл сайын көкөніс өнімдеріне деген сұраныс артып келеді. Нәтижесінде өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру үшін көкөністер республиканың оңтүстік өңірлерінен де, жақын шетелдерден де импортталады. Сонымен қатар көлік және басқа да шығындар өсіп келеді, бұл өндіріс шығындарының артуына және импортталатын көкөніс өнімдерінің бағасына әсер етеді. Сондықтан Атырау облысындағы көкөніс өнімдерінің экономикалық тиімділігін арттырудың өзектілігі пісіп-жетілді. Нарық конъюктурасы республика және аймақ көлемінде де көкөніс өнімдерін өндіру тиімділігіне ықпал етеді. Атырау облысында көкөніс өнімдерінің көлемі артып келеді, ал тұрақты өсім ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың нәтижесі болып табылады. Берілген мақаланың мақсаты — көкөніс өндірісінің экономикалық тиімділігін жоғарылату мәселелерін қарастыруда ұстанымдарды түсіндіру. Мақаланың әдістемелік жағы экономиканың осы секторының әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін салыстырмалы талдаудан тұрады. Берілген жұмыстың құндылығы — ауыл шаруашылығындағы тиімділік пен өнімділіктің өзара байланысын анықтау. Зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығындағы тиімділік әсерінің үйлесуі мен оның еңбек өнімділігіне ықпалына негізделген, ауыл шаруашылығында қаржыландыру бағыттарын анықтауда, әсіресе шаруа қожалықтарының көкөніс шаруашылығында өнімділікті жақсартуда қолдануға болады.

Кілт сөздер: экономикалық тиімділік, өндіріс тиімділігі, өндірістік шығындар, көкөніс шаруашылығы, экономиканың аграрлық секторы, агроөнеркәсіптік кешен, тиімділікті арттыру, рентабельділік деңгейі, көкөніс өндірісінің еңбек қарқындылығы, өндірістің пайдалылығы.

К.М. Утепкалиева, Р.К. Сабирава, М.Д. Дингазиева, А.Р. Тажиденова

Повышение экономической эффективности производства овощной продукции в аграрном секторе экономики

В статье рассмотрены экономическая сущность и проблемы повышения экономической эффективности производства овощной продукции в аграрном секторе экономики. Экономическое обоснование проблем повышения эффективности производства и реализации овощной продукции представляет научный и практический интерес. Овощеводство Атырауской области до сих пор остается недостаточно освещенной отраслью сельского хозяйства в экономическом отношении. Доля Атырауской области в структуре валового сбора овощной продукции по республике составляет около 2 %, хотя спрос на овощную продукцию с каждым годом значительно возрастает. В результате для удовлетворения возрастающего спроса овощи importируют как из южных регионов республики, так и из стран ближнего зарубежья. Вследствие этого повышаются транспортные и другие затраты, которые влияют на рост себестоимости и цены привозной овощной продукции. Поэтому назрела насущность повышения экономической эффективности производства овощей в Атырауской области. Конъюнктура рынка влияет на эффективность производства овощной продукции как в масштабах республики, так и региона. Объем производства овощей по Атырауской области повышается, причем стабильный рост является результатом государственной поддержки сельского хозяйства. Целью данной исследовательской статьи является объяснение подхода в разработке вопросов повышения экономической эффективности овощного производства. Методологическая часть статьи состоит из сравнительного анализа социально-экономических показателей данного сектора экономики. Ценностью данной работы является выявление взаимозависимости эффективности и производительности в сельском хозяйстве. Результаты исследования основаны на сочетании эффективности в сельском хозяйстве и его влиянии на производительность труда. Результаты могут быть применены в определении направления финансирования в сельском хозяйстве, особенно улучшений производительности в овощеводстве крестьянских хозяйств.

Ключевые слова: экономическая эффективность, эффективность производства, затраты производства, овощеводство, аграрный сектор экономики, агроформирования, повышение эффективности, уровень рентабельности, трудоемкость производства овощей, прибыльность производства.

References

- 1 Zavorodin, E.F., Akimbekova, G.U., & Serdobintsev, D.V. (2017). Mekhanizm innovatsionno-investitsionnoho razvitiia v ahropromyshlennom komplekse rehionov [Mechanism of innovation and investment development in agribusiness of the regions]. *Problemy ahrrorynka – Problems of the agricultural market, No. 4*, 19–29 [in Russian].
- 2 Kusainov, T.A., & Musina, G.S. (2018). Informatizatsiia protsessov vybora effektivnoi struktury i sochetaniia selskokhoziaistvennykh posevov v usloviakh neopredelennosti [Informatization of processes of selection of effective structure and combination of agricultural crops under uncertainty]. *Problemy ahrrorynka – Problems of the agricultural market, No. 2*, 58–66 [in Russian].
- 3 Koshanov, A.K., Rizakhozhaev, A.A. (2012). *Ekonomicheskie osnovy i effektivnost formirovaniia klasterov v APK [Economic fundamentals and the efficiency of formation of clusters in agriculture]*. Turkestan: Tipohrafiia «Turan» pri MKTU imeni Kh.A. Yasavi [in Russian].
- 4 Palikha, A.S. (Eds). (2003). *Ekonomika otrasli [Economics of the industry]*. Rostov-on-Don: Feniks [in Russian].
- 5 Gorfinkel, V.Ya. (2007). *Ekonomika predpriatiia [Economics of enterprise]*. (4d Ed.). Moscow: YuNITI-DANA [in Russian].
- 6 Kuvatov, R.Yu. (2012). *Povyshenie effektivnosti APK [Improving the efficiency of agriculture]*. Almaty: Kainar [in Russian].

S. Zhiyentayev, Z. Dosmukhamedova

*A. Baitursynov Kostanay State University, Kazakhstan
(E-mail: kost.hor@mail.ru)*

State regulation of agriculture in Kazakhstan within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU)

State regulation of agricultural production of any country, including Kazakhstan, in modern conditions is and will be quite a relevant topic. The aim of the article is the theoretical substantiation of this thesis and its confirmation by the example of the agricultural production of Kazakhstan. In this case, it is necessary to take into account the peculiarities of the agrarian production itself when Kazakhstan joins the world economic community as an independent state. In modern conditions, competition in the EAEU is increasing, which provides an objective basis for considering the state regulation of the agricultural sector. When writing the article, the method of scientific abstraction, the method of comparative analysis, as well as other research methods that made it possible to identify the need for state regulation of agricultural production, were used. A retrospective analysis of the agrarian production of Kazakhstan was carried out, contradictions that persist as part of the development and implementation of a Single agrarian policy of the EAEU countries were identified, and proposals were made to resolve these contradictions. The results of the work will ensure adequate efficiency in the implementation of agricultural support programs for the country, and the implementation of the principles of protectionist agricultural production policies in Kazakhstan will create the agro-economic basis of its food security.

Keywords: government support, agriculture, food security, integration, protectionism, Common agrarian policy, EAEU, competition, monopolism, market relations.

The question of the relationship between the state as a subject of regulation of the agrarian sector and the state as a business entity, as well as the problem of the relationship of this subject with other subjects, is still the subject of heated debate. Unity in its consideration has not been achieved either among theoretical scholars or among practitioners of agriculture, or among politicians. At the same time, it cannot raise doubts that both of these state roles have no symbolic meaning at all. This convincingly demonstrates the practice prevailing in various countries.

A retrospective analysis of these relations shows that generally government regulation of the economy has served as the basis for Keynesian theory the relevance of which does not disappear even now. «My criticism is directed against the failure of the theoretical foundations of the laissez-faire doctrine,... and also against the statement that the interest rate and the amount of investment are automatically set at the optimal level, and that therefore concern for the trade balance is only a waste of time. We, academic economists, turned out to be too self-confident, mistakenly considering as childish stubbornness that for centuries has been the primary concern of public administration» [1; 127].

At the initial stage of development of transitional processes in agriculture in Kazakhstan, the point of view of free development of market relations was decisive. It was believed that agriculture as a branch of the national economy is most adapted to the market of perfect competition and can do without a system of state regulation. But the practice of management quickly showed the inconsistency of this approach [2; 527–530]. Now in Kazakhstan there is a clear understanding that the formation and functioning of market relations is impossible without government intervention and regulation.

Analyzing the economic theory of the transition period and state intervention in the economy, Professor A. Nouv notes: «Should the government adhere to a certain policy and strategy, take measures to stimulate investment and technical progress? Here, Japan, South Korea, and Taiwan can serve as examples of a positive government strategy, including selective protectionist measures, soft loans, etc. It is useful to draw the attention of our «eastern» colleagues to the role of the government in the post-war reconstruction of Western Europe, for example, in the implementation of the Marshall Plan. Then the economy of these countries was not left to the mercy of market forces» [3].

In Kazakhstan, from the 90s to the present, there are still very few sources of private financing and the capital market is not developed, and if the state leaves the investment sphere, the level of investment will fall below the recovered, and net investment will become negative.

The agrarian crisis and the ongoing reform in Kazakhstan had a structural focus. In the pre-reform period, the state was the defining form of regulation of the entire economy. The state embraced all spheres of

economic and social life, and the degree of nationalization was practiced as one of the most important indicators of the socio-economic maturity of the production and economic process.

In this regard, A. Modin rightly notes that «there is an urgent need for «implanting» the actual organizational principle in the process of establishing market relations, to a large extent the revival of the regulatory influence of the state on the development of production and ensuring its social orientation, on integrating the economy into the international division of labor, on the formation of cooperative relations, investment and scientific and technical resources» [4; 41].

The first stage of the reform showed that the implementation of the socio-economic transformation to the market has a long-term character. In the conditions of an unstable economic situation, not only foreign investors refuse to invest their capital in the agricultural production of the republic due to its low profitability, but the villagers themselves are not particularly keen to create independent farms.

In addition, the implementation of the reform by monetarist methods aggravated the previously existing monopoly «at the entrance» to the agrarian sector of the industry producing agricultural machinery. This monopolism was expressed primarily in the disparity of prices.

The most important aspect of creating a competitive environment is overcoming the monopolism of the processing industries. On the one hand, the market for agricultural raw materials is developing, although weak, but market competition between producers of agricultural products, and on the other, practically all raw materials are purchased by a monopolized processing industry with a developed network of production and social infrastructure, procurement organizations, storage facilities, etc. A situation arises when the processing industry branches, having made a minimum of expenses, «winds up» the final price of the agricultural product, taking the lion's share of income from agriculture.

In addition to this monopoly «at the exit», there is a monopoly «at the entrance», when business entities do not have the choice of the necessary agricultural equipment, in this case because of the monopolism of industrial industries. The latter dictate the conditions to agricultural producers, constantly overestimating the prices of their products. The disparity in prices between industrial and agricultural goods that has developed under monopoly conditions hinders the realization of the very idea of agrarian reform and the formation of market relations in agriculture. That is why, in our opinion, it is necessary to state regulation of these relations in the agricultural production.

The experience of developed countries showed that market relations alone are not able to carry out structural changes in the economy, as well as provide strategic changes in science and technology. The market does not give the desired effect in situations where there is a need to implement large investment projects with long payback periods. Here it is impossible to do without the help and participation of the state, which stimulates the scientific and technical progress (STP) and determines the structural policy. The experience of these countries shows [5; 519–551] that in the conditions of crisis and aggravation of problems of agricultural production, the state applies fairly rigid direct administrative methods agreed with economic entities.

The transitional state of the economy of Kazakhstan as a whole, the crisis experienced by agriculture in particular, require not only indirect, but also direct government intervention. However, here it is necessary to especially emphasize that the decisions taken by the state in the person of its economic bodies are thoroughly thought out, taking into account the specifics of various agricultural regions of the republic, and actually influencing the processes of formation of market structures.

The main task of state regulation of market relations in agriculture is the creation of a competitive environment that ensures the transformation of the agricultural sector itself into market rails. The whole set of problems of the analyzed sector of the economy of Kazakhstan defines the basic principles of this regulation.

Agrarian Protectionism. The protection of national agricultural production was carried out by various developed and less developed countries at various times. The implementation of this principle is carried out in two directions.

The first is to protect market relations in agriculture from other sectors of the economy. The second is to protect national agricultural production from the expansion of foreign agricultural goods. Imports of foreign agricultural products, even less cheap and of higher quality, adversely affect the financial and economic condition of local economic entities and divert limited national currency resources from investing in the agricultural sector of the economy. The growth of imports of foreign agricultural products and foodstuffs will limit the development of the agrarian sector, as well as enterprises processing agricultural raw materials. In addition, the import of these products threatens the food security of Kazakhstan.

The competitive struggle within the EAEU will also increase. This is due not only to the operation of objective economic laws, but also to the tendencies of the economic development of countries included in the

Eurasian Economic Union. It is no coincidence that the International Conference «Legal Aspects of Ensuring Equal Conditions for Competition in the Territory of the Single Economic Space», held in Kostanay on October 2, 2014, confirmed this process and revealed a number of serious contradictions within the SES. At this conference, it was announced that state subsidies in percent in the cost of 1 centner of milk (100 %) for Russia is 6.9, Belarus — 18.9, Kazakhstan — 4.9 [6; 11].

Accordingly, taking into account the real natural and climatic conditions, which are different in these countries and more favorable in Belarus, and also with such a sufficiently high state support, the competitiveness of Belarusian products will be much higher.

Currently, more than half of dairy products in the northern regions of Kazakhstan are represented by Belarus products, which clearly reduces the competitiveness of local producers. Ultimately, this undermines the food security of Kazakhstan. If this situation continues for the next 5 years, local producers, without increasing government support, can be ousted from the dairy market.

Competition in the framework of the EAEU will also increase. This is connected not only with the operation of objective economic laws, but also with the trends of economic development of the countries belonging to the EAEU. The international conference «Legal Aspects of Ensuring Equal Conditions of Competition on the Territory of the Common Economic Space», held in Kostanay on October 2, 2014, confirmed this process and revealed a number of serious contradictions within the then Common Economic Space (CES). Until now the states have not worked out a single agrarian policy and the concept of collective food security [7; 753–771]. In addition, the entry of Kazakhstan into the World Trade Organisation (WTO) will exacerbate internal contradictions in the sale of agricultural products, in the establishment and development of small and medium-sized domestic business.

If in previous crises a decline in exports of one type of raw material was compensated for by an increase in exports of another, then this crisis will not provide such an opportunity for Kazakhstan, since it itself is structural in nature. It is the raw material orientation of the country's exports that becomes the worst prerequisite and condition for the worsening of the crisis relations in the country. Analyzing the model of R. Solow, economists drew attention to the fact that «other things being equal», a country with a smaller amount of per capita capital should grow faster — an effect resulting from a diminishing return on capital. However, another major growth factor — the level of technology — is characterized by increasing returns: the higher it is, the faster the growth. In addition, a lagging country risks falling into a trap of poverty or an industrial trap; in these cases, it moves along equilibrium (supported by the market) trajectories of slow growth [8]. And the law of R. Solow will now act in reverse or not work at all.

The most important principle of state regulation, which is of particular relevance in the conditions of formation of market relations in agriculture in Kazakhstan, is the principle of combining economic and social goals [9; 21].

One of the defining principles of state regulation is the responsibility of all economic entities before the society (state) for the production of necessary agricultural products and their quality, payment of taxes for land and others, as well as the strict implementation of the necessary regulatory requirements for land use and land tenure. It should be noted that this principle of regulation is effective in countries with developed market economies and contributes to the creation of a progressive socio-economic structure of agricultural production.

The following principle is the social security of peasant farms. The state regulates the market prices for agricultural products in order to maintain producers' incomes at a certain level. It is known that in many countries in agricultural production a structural policy is pursued aimed primarily at increasing the profitability of farm (peasant) farms.

A characteristic feature of the current state of agricultural production in Kazakhstan is the coexistence and combination of elements of heterogeneous control systems. On the one hand, the directive methods of regulation in the conditions of transitional economy, which apply to the newly formed economic entities in order to preserve the food security of the republic, remained. On the other hand, as the real competitive environment between them and the previously mentioned monopolism «at the entrance» and «at the output» of the agrarian sector is created, the principle of indicative regulation will become increasingly important as the most adequate to the emerging market relations (Table 1).

The principle of programmed regulation, carried out at the macroeconomic and microeconomic levels, acquires special significance in the establishment and functioning of market relations in agriculture of Kazakhstan. Macroeconomic programs determine the basic proportions of the economy as a whole and its various industries.

State funds for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan

Year	Amount (billion tenge)	Amount (mln. USD)	Growth for the next period in%	Objectives of the program
2003–2005*	81	521.9	284	Ensuring food security. Kazakhstan based on the formation of an effective system of agro-industrial complex and the production of competitive products
2004–2010 [†]	230.8	1631.9	250	Creation of normal conditions for the livelihood of the village (village) based on the optimization of rural settlement
2006–2010 [‡]	576.7	4328.9	180	Ensuring the sustainability of the agro-industrial complex based on the growth of productivity and profitability of its industries and the development of national competitive advantages of domestic products
2010–2014 [§]	1035.9	69924.2	301	The development of a competitive agro-industrial complex of the country, ensuring food security and increasing exports
2013–2020**	3122.2	20721.4	76	Creating conditions for increasing the competitiveness of the subjects of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan
2017–2021 ^{††}	2374.2	7167	-	Ensuring the production of competitive agricultural products in demand in the markets

Note. The US dollar exchange rate in January of the corresponding year.

They affect the mechanisms of competition and are aimed at overcoming the monopoly of individual sectors of the national economy, as well as the elimination of the dictates of the former administrative-command methods of economic regulation. At the macroeconomic level, the program determines the main proportions within the industry and the economic conditions of management between direct producers of agricultural products. Naturally, the implementation of the principle of program regulation at the macroeconomic and microeconomic levels should not contradict each other.

The financial resources of the state were directed to the fulfillment of the triune task: a) strengthening the competitiveness of local agricultural producers; b) increase the export potential of the agricultural production of Kazakhstan; c) strengthening the food security of the country.

To accomplish this task, Kazakhstan adopted a number of specific programs for the development of agrarian production. There was a logical connection between these programs, as well as continuity. Un-

* The decree of the President of the Republic of Kazakhstan of June 5, 2002 No. 889 About the State agrofood program of the Republic of Kazakhstan for 2003–2005 // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1031396#pos=0;0 (date of access: 05.02.2019)

[†] Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of July 10, 2003 No. 1149 On the State Program for the Development of Rural Territories of the Republic of Kazakhstan for 2004–2010 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042156#pos=0;200 (date of access: 05.02.2019)

[‡] Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan of June 30, 2005 No. 654 On the Action Plan for the Implementation of the Concept of Sustainable Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2006–2010 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30022534#pos=0;200 (date of access: 05.02.2019)

[§] Approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of October 12, 2010 No. 1052 Program for the development of the agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan for 2010–2014 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P100001052> (date of access: 05.02.2019)

** Approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of February 18, 2013 No. 151 Program for the development of the agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan «Agribusiness — 2017» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000151> (date of access: 05.02.2019)

^{††} On approval of the State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021 and introduction of amendments and additions to Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 No. 957 «On approval of the List of State Programs» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36271876#pos=0;0 (date of access: 05.02.2019)

fortunately, these programs were not implemented to the end, due to the fact that the funds allocated by the state were not utilized during this period.

Table 2

Financing of existing programs for the development of agrarian and industrial complex (AIC)

State	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	million USD	million USD	million USD	million USD	million USD	million USD
Republic of Belarus [*]	546.2	675.8	707.4	723.8	787.3	-
Republic of Kazakhstan [†]	-	1085.8	1215.9	1134.9	1477.0	1660.9
Russian Federation [‡]	-	3703.0	3145.8	2924.1	-	-

Note. The US dollar exchange rate in January of the corresponding year.

The President of the country set the real task «to increase by 2.5 times the labor productivity and export of processed agricultural products by 2022»[§].

The Table 2 shows that the volume of state financing of agriculture in Kazakhstan is quite high. This follows from the three-pronged task of developing the country's agricultural production. Taking into account the peculiarities of agricultural production in Kazakhstan, as well as the factors mentioned earlier, the Ministry of Agriculture plans to get the effect of state financing by 2022.

Kazakhstan is an agro-industrial country. In our opinion, it is very difficult for the republic to compete with economically developed countries in the production of high-tech products in the near future. However, it is quite realistic to use your agricultural potential in the production and sale of agricultural products.

Today our republic is among the first ten countries in the world exporting wheat grain and flour. This niche in the international market is important, since «food production is the very first condition for the life of direct producers and of all production in general» [10]. In this sense, the republic has everything necessary to strengthen its position in the international market, where organic Kazakhstani agricultural products are in demand [11; 884–891]. Moreover, according to the forecasts of the UN Commission on Food and Agriculture, in the next 3 years, the production of grain crops will be reduced due to unfavorable climatic conditions and a decrease in acreage. Global grain consumption in the season 2018–2019 is projected to be 2,649 million tons, which is slightly lower than the November forecast, but still 1.3 % higher than in the season 2017–2018. The adoption of Conservation Agriculture (CA) in Europe varies according to the ecological regions of the continent. Although Europe is behind other countries in adoption of CA, the indicators for future progress are encouraging.

Two major factors will contribute to this: the growth of grain consumption in developing countries due to the constantly growing population and the increase in grain processing for technical purposes [12; 1–13]. Kazakhstan is able to put into circulation another 6 million hectares of sown area.

Program regulation at the forefront puts the principle of a combination of voluntariness and mandatory participation of economic entities in it. Secondly, in the course of program regulation, these entities take a share in the financing of program activities. The state compensates only part of the costs incurred by direct producers of agricultural products in the implementation of program activities. Ultimately, this stimulates a more efficient use of financial support from the state with one-time operational mobilization of the resources of individual economic entities. Guaranteed state support in the provision of financial resources, agricultural equipment, fer-

^{*} Resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus of March 11, 2016 No. 196 The State Program for the Development of Agrarian Business in the Republic of Belarus for 2016–2020. <https://www.mshp.gov.by/programms/a868489390de4373.html> (date of access: 05.02.2019)

[†] Order of November 2, 2017 No. 553 Moscow «On approval of a detailed schedule for the implementation of the State Program for the Development of Agriculture and Regulation of Agricultural Products, Raw Materials and Food for 2013–2020» for 2017 and for the planning period 2018 and 2019. <http://mcx.ru/activity/state-support/programs/program-2013-2020/> (date of access: 05.02.2019)

[‡] On approval of the State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021 and introduction of amendments and additions to Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 No. 957 «On approval of the List of State Programs» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36271876#pos=0;0 (date of access: 05.02.2019)

[§] Message from the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan.5 October 2018 http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g (date of access: 05.02.2019)

tilizers, etc. carried out only under certain conditions specified in the contracts. Thus, the state provides substantial assistance to those groups of agricultural producers that fulfill the conditions of the program.

The impact of any mechanism, including state programmatic regulation, has its positive and negative sides on the formation of market relations in agriculture. The blocking of negative consequences is correlated by the target orientation of state support to economic entities.

Direct regulation of agricultural production consists in drawing up long-term programs and mandatory production plans for economic entities. The objects of planning and forecasting are only a certain part of the volume of agricultural production produced, its quality, the most likely buyers, and guaranteed prices by the state. Unlike the previous administrative-command methods of managing agriculture, there is no complete dictate over agricultural producers; it is given complete economic freedom.

Thus, the above-mentioned features of agricultural production cause more active state regulation.

The principles of state regulation of market relations in agriculture are carried out by certain methods and specific tools aimed at fulfilling the tasks set.

The state can regulate these relations legally. It establishes the legitimate «rules of the game» governing relations between enterprises, resource providers and consumers. On the basis of legislation, the government is able to perform the functions of an arbitrator in the field of economic relations, identify cases of dishonest practices by economic agents, and use power to impose appropriate penalties. These provisions are very relevant for the organization of broken inter-farm relations between industrial and agricultural enterprises in Kazakhstan.

The main functions of state regulation of market relations in agriculture are:

- ensuring sectoral restructuring of the national economy;
- creation of a competitive environment for various economic entities;
- overcoming monopoly «at the entrance» and «at the exit» from the agricultural sector;
- the establishment of price parity between the products of industry and agriculture;
- regulation of supply and demand for agricultural products;
- support of incomes of newly formed economic entities;
- protection of the ecology of the environment as a living environment for a person and the sphere of capital investment in agriculture;
- introduction of the achievements of STP;
- ensuring socio-economic transformations in the agrarian sector itself;
- preservation of the national food security of the republic as one of the most important factors of social stability of Kazakhstan;

The following basic tools are used to accomplish these tasks:

- government procurement, storage and sale of main types of agricultural products;
- guaranteed prices with surcharge above the market price;
- guaranteed state accelerated depreciation of fixed and circulating assets of agricultural enterprises, including the cost of maintaining the economic fertility of the land;
- full state financing of the most priority directions of development of agricultural production;
- a share subsidizing of investments of economic entities focused on the implementation of the main tasks of the state regulation of the agro-industrial complex;
- quota arrangement for production and sales of a number of types of agricultural products;
- quota arrangement for agricultural areas;
- payments per unit of production or consumed resources;
- guaranteed state loans with solid bank interest;
- preferential loans for newly formed business entities;
- their preferential taxation;
- state insurance of agricultural producers.

A retrospective analysis of agricultural production in Kazakhstan shows that the set of tools designed to regulate market relations in it is very limited.

It should be noted that various tools are used to perform a certain function of state regulation. There is a certain close relationship between the individual functions of state regulation. And the tools aimed at performing these functions often complement each other, contribute to a more rapid and effective achievement of the goal.

In modern conditions, when the domination of international monopolies in the economic life of society is indisputable, and 80 % of the export of capital and goods is carried out under their control, it is practically impossible for Kazakhstan to pursue an independent economic policy.

At the same time, even the limited resources available can significantly improve the mechanism of state regulation, increase the efficiency of funds allocated to support agricultural production, and also mitigate the recession. Directly in agriculture, a gradual competitive environment is already emerging for various economic entities. Here the state should influence mainly indirectly, by economic methods, without administrative means of influence. The economic regulators themselves should be applied carefully, without weakening and, especially, not replacing market incentives, which should be given priority, i.e. the principle of *laissez-faire* noted earlier should prevail. Ignoring this requirement will lead to the fact that the still fragile market mechanism will falter, and its very functioning «slip». The use of such state regulation tools as tax policy, quotas of production and sales, and others without any restrictions, can negate the market mechanism, and production in the industry can «move out» again to centralized planning. It should be borne in mind that among economic regulators neither economic science nor real economic practice as a criterion of economic truth revealed the ideal, which, having a positive effect on one commodity market, would be just as useful on another.

The most important instrument of state regulation of market relations in agriculture are prices. Earlier it was noted that the tools complement each other, and the impact of this turns out to be more effective. Under these conditions, the role of this regulatory mechanism is especially increasing. The latter should be complemented by income support for agricultural producers.

Under the conditions of the functioning of the EAEU, the role and importance of the Kostanay region have significantly increased, since it is still the largest region producing high-quality grain varieties, which is exported abroad. The production of this type of product requires a smaller share of government support.

Contradictions of state support (subsidies) to milk producers, indicate that a Single agrarian policy is not fully implemented within the framework of the EAEU. Ultimately, the current situation leads to the fact that each country conducts its protectionist agricultural activities.

The experience of recent years has shown that the material direction in the development of the farmers' movement is the cooperation of farmers in sales, supply, processing and storage [13; 651–662]. Without joint efforts, it is almost impossible to ensure the profitability of these farms.

In modern conditions, the solution of most of the problems of farms rests on the issues of financing and lending. Due to the underdeveloped infrastructure, farms are currently unable to reach their potential and make a significant breakthrough in agricultural production [14; 71–75, 15; 495].

For all the importance of state support to farms, which has been much and interestedly discussed lately, in our opinion, the most urgent now is to reform and improve the efficiency of large agricultural structures that form the core of the agricultural production system historically established in Kazakhstan. The choice of priorities is crucial if only because the limited resources available to the state are quite obvious. Spraying them will inevitably reduce the effectiveness of reforms. Under these conditions, it is necessary to develop programs for reorientation and technological re-equipment of farms aimed at improving the competitiveness of products.

The question is not whether or not to allow the state into the sphere of market agrarian relations, but to determine the extent, boundaries, directions and mechanisms of its participation. To what extent is direct centralized regulation of agrarian relations permissible, in which cases it is advisable to influence the agrarian sector through a system of indirect economic levers? These very specific questions are the subject of controversy.

But the answers to these questions rest on the choice of an economic model of agricultural development that allows for a greater or lesser level of liberalism.

The assumption of a significant level of liberalism means the scope of market relations and, accordingly, a decrease in the regulatory impact of the state on the agricultural sector. Otherwise, the state plays a much more active role, including in the development of social relations and the social sphere in agriculture.

At the same time, in the case of the second model, the danger of a decrease in efficiency due to the suppression of market principles increases significantly. Yet for the current stage, despite this threat, there is a tendency towards an increase in centralized regulation of the agricultural sector. In this case, it is not about extensive expansion of the spheres of state influence, but about improving the mechanisms of its impact, developing a system of indirect regulatory tools, information and consulting services. This system does not block the market, but contributes to its more efficient functioning.

Therefore, the growth of state influence is not at all identical to the weakening of market principles and the infringement of the rights of independent economic entities of the agricultural sector. The role of these subjects in the decision-making process in modeling the development of their farms and the economic situation as a whole is not only not weakening, but, conversely, becoming more active.

State regulation of business entities, figuratively speaking, creates a kind of infrastructure that creates the necessary conditions for the social orientation of market relations.

Meanwhile, it is precisely the problem of linking these diverse interests, the development of the economic freedom of each of the subjects while maintaining and consolidating common interests is key in the formation of an effective socially oriented market economy. In the absence of centralized state regulation and orientation exclusively on the laws of the spontaneous market, as a panacea for all ills, the result can be no less pitiable than when hypertrophied a centralized state.

The rigidity of market relations based on the right of the strongest inevitably leads to the suppression of the economic freedom of a larger number of economic agents, the emergence of monopolization of economic life. The emergence of monopolies, as is known, leads to twofold consequences, to a decrease in economic efficiency, firstly, and to an increase in unfair social and economic privileges, to the exacerbation of inequality and intensification of conflicts in the social sphere, secondly.

Naturally, in industrialized countries with strong democratic traditions, in the political and institutional system of which there is a desire to take into account and respect the interests of each individual, market principles in the economy are certainly linked to government regulation. The development of the latter occurs in various and complex forms. The complexity of the subjectivity of this process, the differentiation and differentiation of the functions of various subjects and levels of regulation are traced. In different Western countries, where government regulation of economic entities is based on a developed system of flexible economic incentives and levers, the goal of government regulation is to harmonize market relations based on encouraging healthy competition, as well as ensuring social balance in society.

Thus, state regulation does not mean the elimination of the state from the economic sphere and not even in diminishing its role, but only a qualitative change in the nature of its economic activity, mechanisms regulating the behavior of economic entities.

References

- 1 Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранные сочинения / Д.М. Кейнс. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
- 2 Kalymbek B. Problems and Perspectives of Joining Agriculture of Kazakhstan to the World Trade Organization / B. Kalymbek, M.G. Alimzhanova // *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. — 2013. — No. 81. — P. 527–530.
- 3 Ноув А. Какой должна быть экономическая теория переходного периода? / А. Ноув // *Вопросы экономики*. — 1993. — № 1. — С. 21.
- 4 Модин А. Организационные функции государства в процессе движения к рыночной экономике / А. Модин // *Рос. экон. журн.* — 1993. — № 1. — С. 41.
- 5 Cnossen S. VAT and agriculture: lessons from Europe / S. Cnossen // *International Tax and Public Finance*. — 2018. — No. 25. — P. 519–551.
- 6 Жиентаев С.М. Проблемы продовольственной безопасности Казахстана / Байтурсыновские чтения — 2016. Наука, производство, бизнес: современное состояние и пути инновационного развития страны: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 25-летию Независимости РК (15 апреля 2016 года). [В 3-х ч]. — Ч. 1. — Костанай: КГУ им. А. Байтурсынова, 2016. — С. 7–11.
- 7 Алтухов А. Повышение межгосударственной интеграции в агропромышленном комплексе стран ЕАЭС / А. Алтухов, А. Семин // *Европейский науч.-исслед. журн.* — 2018. — Т. 21, Ч. 2. — С. 753–771.
- 8 Солоу Р. Вклад в теорию экономического роста / Р. Солоу // *Ежеквартальный журнал экономики*. — 1956. — Февраль. — Т. 1, Ч. 70. — С. 65–94.
- 9 Киселев В.С. Государственное регулирование сельского хозяйства в условиях рыночной экономики: обзорная информация / В.С. Киселев. — М.: ВНИИТЭИ, 1992. — С. 48–50.
- 10 Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. — М.: Политиздат, 1978. — С. 184–185.
- 11 Aigarina G.T. Ensuring food security of the Republic of Kazakhstan as a fundamental of modern agricultural policy / G.T. Aigarina, Z. Akshatayeva, M.G. Alimzhanova // *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. — 2014. — No. 143. — P. 884–891.
- 12 Mizanbekova S. Food supply security: the case of EAEU member-states / S. Mizanbekova, M. Uspanova, D. Kunanbaeva // *Journal of Entrepreneurship Education*. — 2018. — Vol. 21, Issue 3. — P. 1–13.
- 13 Неганова В. Совершенствование государственной поддержки АПК региона / В. Неганова, А.В. Дудник // *Экономика региона*. — 2018. — Т. 14, Вып. 2. — С. 651–662.

14 Yergaliyev R. The Development of the Logistics System of Kazakhstan as a Factor in Increasing its Competitiveness / R. Yergaliyev, Z. Raimbekov // *Procedia Economics and Finance*. — 2016. — No. 39. — P. 71–75.

15 Zhiyentayev S. Transition of Kazakhstan's agro-industrial sector / S. Zhiyentayev // *Science: Integrating Theory and Practice: materials of International Conference*. (February 23–24, 2014). — Bozeman, MT, USA: ICET, 2014. — Part 2. — P. 495–497.

С. Жиентаев, З. Досмухамедова

Еуразиялық экономикалық одақ аясында Қазақстанның ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу

Кез келген елдің, оның ішінде Қазақстанның да ауыл шаруашылық өндірісін мемлекеттік реттеу қазіргі жағдайда және болашақта да өзекті тақырып болып табылады. Мақаланың мақсаты осы тезисті теориялық тұрғыдан негіздеу және оны Қазақстанның аграрлық өндірісі үлгісінде растау болып табылады. Бұл ретте Қазақстанның әлемдік экономикалық қоғамдастыққа дербес мемлекет ретінде кірген кезде аграрлық өндірістің ерекшеліктерін ескеру қажет. Қазіргі жағдайда Еуразиялық экономикалық одақта (ЕАЭО) бәсекелік күрес күшейіп жатыр, бұл аграрлық сектордың мемлекеттік реттелуін қарау үшін объективті негізді береді. Мақаланы дайындау кезінде ғылыми абстракциялық, салыстырмалы талдаудың әдістері, сонымен қатар ауыл шаруашылық өндірісін мемлекеттік реттеу қажеттілігін айқындауға мүмкіндік берген зерттеулердің басқа да әдістері қолданылды. Қазақстанның аграрлық өндірісінің ретроспективалық талдауы өткізілді, ЕАЭО елдерінің Бірыңғай аграрлық саясатын әзірлеу және іске асыру аясында сақталатын қайшылықтар айқындалды, осы қайшылықтарды шешу үшін ұсыныстар жасалды. Жұмыстың нәтижелері елдің ауыл шаруашылығын қолдау бағдарламаларын іске асырудың тиімділігін қамтамасыз етеді, ал Қазақстанның ауыл шаруашылық өндірісінің протекционистік саясатының принциптерін іске асыру оның азық-түлік қауіпсіздігінің агроэкономикалық негіздерін құруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: мемлекеттік қолдау, ауыл шаруашылық, азық-түлік қауіпсіздігі, интеграция, протекционизм, Бірыңғай аграрлық саясат.

С. Жиентаев, З. Досмухамедова

Государственное регулирование сельского хозяйства Казахстана в рамках Евразийского экономического союза

Государственное регулирование сельскохозяйственного производства любой страны, в том числе и Казахстана, в современных условиях является и будет достаточно актуальной темой. Целью статьи является теоретическое обоснование этого тезиса, а также его практическое подтверждение на примере аграрного производства Казахстана. При этом следует учесть особенности самого аграрного производства при вхождении Казахстана в мировое экономическое сообщество как самостоятельного государства. В современных условиях усиливается конкурентная борьба в ЕАЭС, что дает объективную основу для рассмотрения государственного регулирования аграрного сектора. При подготовке статьи были использованы методы научной абстракции, сравнительного анализа, а также другие методы исследований, которые позволили выявить необходимость государственного регулирования сельскохозяйственного производства. Был проведен ретроспективный анализ аграрного производства Казахстана, выявлены противоречия, сохраняющиеся в рамках разработки и реализации Единой аграрной политики стран ЕАЭС, сделаны предложения для разрешения этих противоречий. Результаты работы позволят обеспечить адекватную эффективность от реализации программ поддержки сельского хозяйства страны, а реализация принципов протекционистской политики сельскохозяйственного производства Казахстана создаст агроэкономические основы его продовольственной безопасности.

Ключевые слова: государственная поддержка, сельское хозяйство, продовольственная безопасность, интеграция, протекционизм, Единая аграрная политика.

References

- 1 Keins, D.M. (2007). *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneh. Izbrannye sochineniia [The General Theory of Employment, Interest and Money. Selected writings]*. Moscow: Eksmo [in Russian].
- 2 Kalymbek, B., & Alimzhanova, M.G. (2013). Problems and Perspectives of Joining Agriculture of Kazakhstan to the World Trade Organization. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 81, 527–530.
- 3 Nouv, A. (1993). Kakoi dolzhna byt ekonomicheskaiia teoriia perekhodnoho perioda? [Economics of the Transitional Period—a Critical Review]. *Voprosy ekonomiki — Economic issues*, 1, 21 [in Russian].

- 4 Modin, A. (1993). Orhanizatsionnye funktsii hosudarstva v protsesse dvizheniia k rynochnoi ekonomike [Organizational functions of the state in the process of moving towards a market economy]. *Rossiiskii ekonomicheskii zhurnal — Russian Economic Journal*, 1, 41 [in Russian].
- 5 Cnossen, S. (2018). VAT and agriculture: lessons from Europe. *International Tax and Public Finance*, 25, 519–551.
- 6 Zhiyentayev, S. (2016). Problemy prodovolstvennoi bezopasnosti Kazakhstana [Problems of food security of Kazakhstan]. Proceedings from Baitursynov Readings 2016. Science, production, business: current status and ways of innovative development of the country: *Mezhdunarodnaita nauchnaia-prakticheskaiia konferentsiia (15 apreliia 2016 hoda) — International Scientific and Practical Conference*. (Parts 1-3. Part 1, pp. 7–11). Kostanai: KHU imeni A. Baitursynova [in Russian].
- 7 Altukhov, A., & Semin, A. (2018). Povyshenie mezhhosudarstvennoi intehratsii v ahropromyshlennom komplekse stran EAES [Increasing Interstate Integration in the Agro-Industrial Complex of the EAEU Countries]. *Evropeiskii nauchno-issledovatel'skii zhurnal — European Research Studies Journal*, Vol. XXI, 2, 753–771 [in Russian].
- 8 Solou, R. (1956, February). Vklad v teoriuu ekonomicheskoho rosta [A Contribution to the Theory of Economic Growth]. *Ezhekvartalnyi zhurnal ekonomiki — The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 1, Part 70, 65–94.
- 9 Kiselev, V.S. (1992). *Hosudarstvennoe rehulirovanie selskoho khoziaistva v usloviakh rynochnoi ekonomiki: obzornaia informatsiia [State regulation of agriculture in a market economy: overview information]*. Moscow: VNIITEI [in Russian].
- 10 Marks, K. (1978). *Kapital. Kritika politicheskoi ekonomii [Capital. Criticism of political economy]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
- 11 Aigarina, G.T., Akshatayeva, Z., & Alimzhanova, M.G. (2014). Ensuring food security of the Republic of Kazakhstan as a fundamental of modern agricultural policy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No. 143, 884–891.
- 12 Mizanbekova, S., Uspanova, M., & Kunanbaeva, D. (2018). Food supply security: the case of EAEU member-states. *Journal of Entrepreneurship Education*, Vol. 21, Issue 3, 1–13.
- 13 Neganova, V.P. & Dudnik, A.V. (2018). Sovershenstvovanie hosudarstvennoi podderzhki APK rehiona [Improving the State Support of Agriculture in a Region]. *Ekonomika rehiona — Economy of Region*, 14(2), 651–662 [in Russian].
- 14 Yergaliyev, R., & Raimbekov, Z. (2016). The Development of the Logistics System of Kazakhstan as a Factor in Increasing its Competitiveness. *Procedia Economics and Finance*, 39, 71–75.
- 15 Zhiyentayev, S. (2014). Transition of Kazakhstan's agro-industrial sector. Science: Integrating Theory and Practice: *materials of International Conference*. (Part 2, P. 495–497). Bozeman, Montana, USA.

А.Е. Манасбай

*Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: manasbay_a@mail.ru)*

Привлечение частного сектора в портовую отрасль Казахстана

Статья направлена на определение наиболее оптимальных форм участия частного сектора в предоставлении услуг порта Актау с учетом типа рассматриваемой услуги. Для достижения поставленной цели решены следующие задачи: рассмотрены традиционные формы участия частного сектора в организации портовых услуг, выявлены существующие формы участия частного сектора в организации услуг порта Актау, определены формы собственности на активы и услуги порта Актау. На основе контент-анализа, описательного и сравнительного, сделаны следующие выводы. Первое, реформы в мировой портовой отрасли характеризуются, прежде всего, использованием концессионных договоров, предусматривающих участие частного сектора, а не продажу активов морских портов частному сектору. Второе, в порту Актау применяются следующие формы участия частного сектора в портовой отрасли: создание совместных предприятий, доверительное управление и передача части порта частному владельцу. Третье, в порту Актау частный и государственный сектор сосуществуют: и государственный, и частный сектор имеют в собственности основные активы порта, соответственно, оказывают портовые услуги путем использования данных активов. Четвертое, на сегодняшнем этапе развития наиболее оптимальным видится передача активов порта Актау (нефтеналивной, паромный и зерновой терминалы) в долгосрочную аренду частной стороне на условиях обеспечения минимального грузооборота/минимального арендного платежа. Сухогрузные причалы предложено передать частному сектору на условиях концессии. Пятое, законодательное ограничение по запрету реализации морских терминалов в рамках концессии является существенным ограничением для дальнейшего выстраивания эффективной операционной модели управления и изменению отношений с частными стивидорными компаниями.

Ключевые слова: частный сектор, государственно-частное партнерство, приватизация, концессия, долгосрочная аренда, портовая отрасль, услуги портов, морской терминал, причал, перевалка грузов.

Введение

В Стратегии развития Республики Казахстан до 2050 года одним из основных направлений является «глобальная инфраструктурная интеграция и развитие транзитного потенциала». Соответственно для достижения поставленной цели на долгосрочную перспективу необходимо принять среднесрочные меры по эффективному использованию транспортного потенциала республики. С учетом того, что морские порты являются одним из важных транспортных инфраструктурных элементов логистической системы страны, в последние годы проведены масштабные мероприятия по строительству дополнительных терминалов в северной части порта Актау. В настоящее время пропускная способность порта оценивается в 21 млн т в год, что позволяет удовлетворить стратегические потребности страны в обеспечении транспортировки собственных и транзитных грузов в среднесрочной перспективе. Стоит отметить, что до настоящего времени стимулировался в основном количественный рост. При этом условия функционирования морских портов характеризуются ужесточением конкуренции, быстрым изменением конъюнктуры и повышением степени неопределенности рынка.

На сегодняшний день производственные мощности порта Актау загружены практически на 30 % (грузооборот сократился с 10–13 млн т в 2010–2014 гг. до 5–6 млн т в 2015–2017 гг., что привело к снижению загрузки с 75 % в 2010 г. до 30 % в 2017 г.). Снижение грузооборота вызвано сокращением перевалки нефти, металла и паромных грузов.

В связи с чем для полноценного использования имеющихся производственных мощностей порта Актау стоит задача поиска эффективной модели управления. Реформы в управлении портами связаны с привлечением частного сектора в отрасль и изменением отношений собственности. При этом приватизация порта Актау рассматривается в качестве наиболее эффективного средства для увеличения объема перевалки грузов [1]. Данную политику связывают с изменением роли государства в экономике, путем «сокращения роли государства и государственных монополий, снижение барьеров для ведения бизнеса, стимулирование роста частных, в особенности средних предприятий» [2]. Однако возникает вопрос: «Нужно ли приватизировать государственную собственность в порту Актау для увеличения объема перевалки грузов?».

Целью данного исследования является определение наиболее оптимальных форм привлечения частного сектора в организации услуг порта Актау, для достижения которой поставлены следующие задачи:

- рассмотреть традиционные формы участия частного сектора в организации портовых услуг;
- определить формы собственности на активы и услуги порта Актау;
- выявить существующие формы участия частного сектора в организации услуг порта Актау.

Основная часть

Если обратиться к теоретическим разработкам в области управления портами, то можно обозначить две концепции, которые определяют подход к принципам управления морскими портами [3]:

– макроэкономическая — порты рассматриваются как инструмент решения важных экономических и политических задач страны;

– микроэкономическая — порты выступают как субъекты экономической деятельности, целью которой является обеспечение рентабельности, капитальных вложений и получение при этом максимальной прибыли.

Первая концепция ориентирует своих сторонников на сохранение государственной собственности на активы портов и, в первую очередь, их инфраструктуру. При этом наблюдается тенденция применения форм государственно-частного партнерства, когда активы порта могут передаваться частному сектору на условиях долгосрочной аренды.

Вторая — порождает тенденцию приватизации портов в целом, включая инфраструктуру, либо приватизацию услуг, оказываемых ими. Однако после введения частного участия в морских портах существует необходимость в регулировании новых частных операторов. Так как конкуренция не всегда может быть использована в качестве замены для регулирования.

На наш взгляд, с учетом стратегических задач Казахстана в области развития транспорта, которая заключается в глобальной инфраструктурной интеграции и развитии транзитного потенциала, необходимо придерживаться макроэкономической концепции.

Согласно общемировым тенденциям развития портовой отрасли участие частного сектора обусловлено рядом факторов. Среди них можно выделить две основные группы. С одной стороны, необходимостью создания новых источников финансирования инфраструктуры или оборудования с целью сокращения государственных расходов [4]. С другой — необходимостью увеличения грузооборота и улучшения опыта управления портами или необходимостью повышения эффективности некоторых видов деятельности [5]. Что касается эффективности морских портов и вида собственности, то некоторые авторы указывают на то, что можно найти примеры отсутствия связи между эффективностью и типом портовой собственности. В литературе часто сравнивают порты Сингапура и Гонконга. Оба порта являются высокоэффективными, причем первый является государственным, а второй — частным. Многие авторы подчеркивают, что представляется довольно сложным сделать простой вывод относительно собственности и эффективности порта [6].

В случае Казахстана можно предположить, что основной целью привлечения частного сектора в морские порты является увеличение объема перевалки грузов.

При выборе наилучшей формы для внедрения частного участия в организации портовых услуг существует несколько альтернатив в зависимости от размера порта и типа услуги [7]. Среди различных возможностей можно отметить следующие:

- приватизация, когда все активы и обязательства передаются частному сектору;
- передача частному сектору части морского порта, т.е. частный сектор строит, эксплуатирует и владеет активами;
- концессия, т.е. государственный сектор не утрачивает права собственности на портовую инфраструктуру, и даже новые объекты, построенные частными фирмами, передаются государственно-му сектору по истечении определенного периода времени;
- создание совместных предприятий. Этот тип сотрудничества может быть между портовыми властями и частными фирмами, как, например, в Шанхае (Китай), Келанге (Малайзия) и других азиатских портах с крупными инвестиционными проектами, где портовые власти создали много совместных предприятий для разработки и эксплуатации новых терминалов;
- лизинг, т.е. сдача в аренду портовых активов для использования частными операторами в течение фиксированного периода времени, без обязательств осуществления инвестиций;

– лицензирование, предоставление портовых услуг операторами собственными активами с использованием инфраструктуры порта за определенную плату;

– контракт на управление, портовая администрация является собственником инфраструктуры и портовых сооружений, но решение о ее функционировании принимает частная компания, которая может обеспечить более коммерческий подход к операциям. Как инвестиционные, так и коммерческие риски в данном случае несет государственный сектор.

В мире имеется опыт полной приватизации портов, например, в Новой Зеландии и Великобритании. Приватизация в портовой отрасли обладает определенной спецификой, и, по мнению многих экспертов, данная мера считается наиболее рискованной формой реформ, которая не всегда является единственным способом повышения эффективности и управления [8]. В последнее время наибольшую популярность приобрели формы участия частного сектора в рамках концессионных схем, когда частные компании строят новые объекты (терминалы) и эксплуатируют уже существующие.

При выборе из приведенного выше списка вариантов для определения наилучшей альтернативы привлечения частного сектора для оказания услуг в порту Актау будем придерживаться мнения, что данная мера необходима для увеличения объема перевалки грузов с учетом ограничений, с которыми сталкивается администрация порта.

Для проведения исследования на первом этапе в сочетании с контент-анализом проводится сравнительный анализ действующей модели порта Актау с традиционными формами участия частного сектора в портовой отрасли, соотношения в его деятельности государственного и частного секторов.

На втором этапе представляется схематичная модель порта Актау, где более подробно определяются формы собственности на активы и оказываемые услуги.

В исследовании использовались нормативно-правовые акты Республики Казахстан в области регулирования торгового мореплавания, информация Министерства индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан, документы (стратегии развития, отчеты, стандарты) Акционерного общества «Национальная компания «Актауский морской торговый порт» (далее — АМТП) и других субъектов рынка морских перевозок, а также личные наблюдения.

Администрация порта в общем понимании — это юридическое лицо, которое владеет или распоряжается от имени государства или местных властей территорией и акваторией порта. В соответствии с законодательством Республики Казахстан в порту Актау данным органом АМТП. Учредителем АМТП является Правительство Республики Казахстан в лице Комитета государственного имущества и приватизации Министерства финансов Республики Казахстан, единственным акционером АМТП является Акционерное общество «Фонд национального благосостояния «Самрук-Казына» [9].

Как указывалось выше, в мировой практике участие частного сектора в портовой отрасли можно обозначить следующими формами: приватизация, передача части морского порта, концессия, создание совместных предприятий, лизинг, аренда, контракт на управление.

В соответствии с законодательством государственно-частное партнерство в РК реализуется следующим образом: концессия, доверительное управление государственным имуществом, имущественного найма (аренды) государственного имущества, лизинг, договора, заключаемые на разработку технологии, изготовление опытного образца, опытно-промышленное испытание и мелкосерийное производство, контракта жизненного цикла, сервисного контракта и т.д. [10].

Если рассматривать формы участия частного сектора в порту Актау, то наблюдается следующая картина. В порту Актау можно наблюдать участие частного сектора в строительстве, владении и эксплуатации терминалов. В частности, АМСТ является владельцем земельного участка на территории порта Актау, который, в свою очередь, построил и эксплуатирует 3 терминала на территории порта, т.е. является владельцем активов и оказывает услуги как по швартовке и перевалке, так и по складированию грузов. То есть на территории порта Актау два конкурента — два владельца сухогрузных терминалов: АМСТ и АМТП.

АМТП находится в доверительном управлении АО «НК «Казакстан Темир Жолы» [9]. Возможно, данное решение вполне обоснованно с точки зрения достижения стратегической цели — «глобальная инфраструктурная интеграция и развитие транзитного потенциала». Планируется, что управляющая компания обеспечит рост транзитных перевозок, выполняемых в смешанных перевозках, что требует полного согласования экономического механизма, параметров технического состояния транспортных средств и технологических процессов транспортировки грузов.

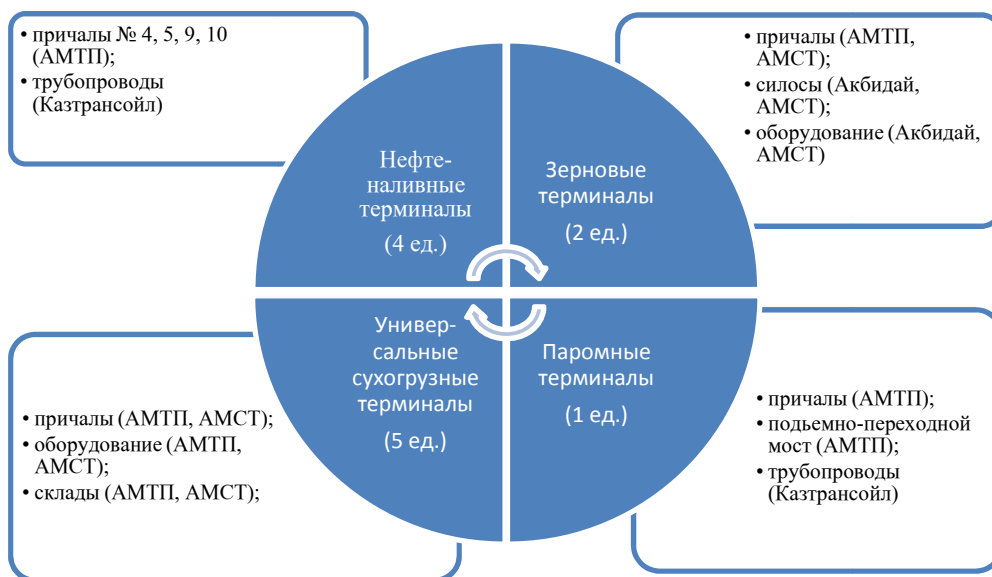

Если рассматривать создание совместных предприятий на территории порта Актау, то также можно наблюдать присутствие совместного предприятия в лице АМСТ, учредителями которого являются: «Interport Development PTE. Ltd» — 60 % доли участия; АО «KTZ Express» — 30 % и АМТП — 10 %.

В рамках данного исследования проводится анализ собственности на основную инфраструктуру порта (активы) и услуги порта Актау для перевалки грузов на терминалах. Вместе с тем опишем форму собственности на активы в акватории порта Актау и земельные участки. Владельцем активов (навигационные буи, подходной канал, мол, волнолом, радиолокационные системы) в акватории порта Актау является АМТП. В соответствии с Земельным кодексом Республики Казахстан земельные участки в порту Актау принадлежат акимату Мангистауской области и находятся во временном долгосрочном пользовании у АММТП. Владельцами внутрипортовой инфраструктуры (авто и ж/д дороги) являются АММТП и ТОО «Актауский морской северный терминал» (далее — АМСТ). Вместе с тем подъездные железнодорожные пути к порту Актау, ж/д участок в периметре порта, подходящий к паромному причалу, и земельные участки под ним находятся в собственности АО «Каскор-Транссервис» (далее — КТС).

На территории порта Актау расположено тринадцать действующих причалов. Владельцем десяти причалов является АМТП: четыре нефтеналивных причала, три сухогрузных причала, зерновой терминал, причал для маломерных судов и паромный причал, который также может быть использован в качестве нефтеналивного причала. Владельцем трех причалов является ТОО «Актауский морской северный терминал» (далее — АМСТ): два универсальных и один зерновой терминалы. Технологическое оборудование — трубопроводы (суперструктура) для нефтеналивных операций находится на балансе нефтяного оператора — Казтрансойл, осуществляющего их эксплуатацию, техническое обслуживание и ремонт. На зерновых терминалах силосы и оборудование для погрузки зерна (суперструктура) находится на балансе АМСТ и АО «Акбидай Терминал» (далее — Акбидай). На паромном терминале владельцем причала является АМТП, ж/д участок в периметре порта, подходящий к паромному причалу, и земельные участки под ним находятся в собственности КТС. На универсальных сухогрузных причалах перегрузочное оборудование и складские помещения принадлежат АММТП и АМСТ.

Распределение активов на терминалах и причалах порта Актау представлено на рисунке 1.

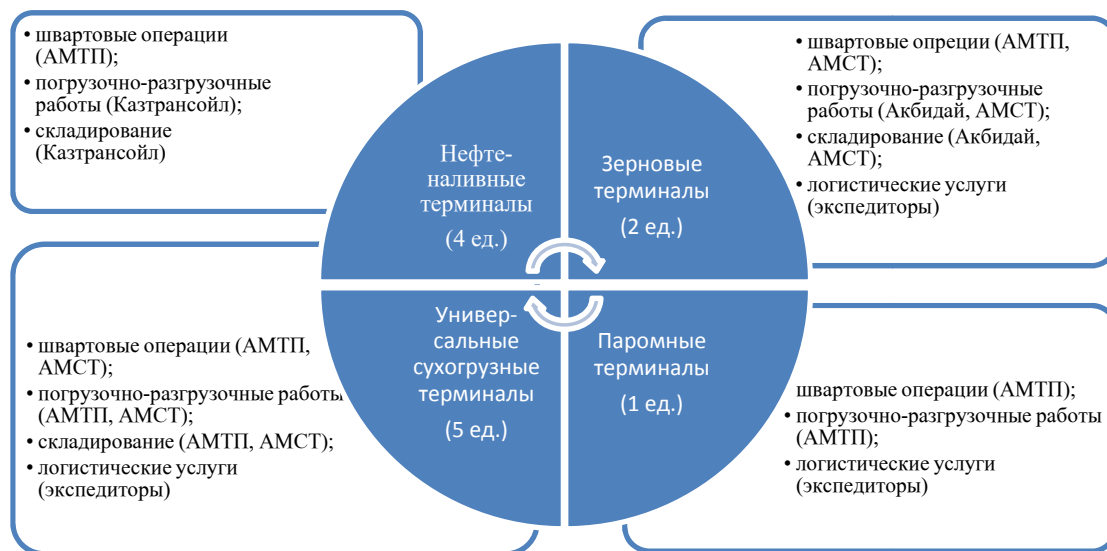
Источник. Составлено автором.

Рисунок 1. Распределение активов на терминалах порта Актау

В международной практике основная инфраструктура портов находится в государственной собственности, кроме приватизированных портов. В порту Актау владельцами основной инфраструктуры являются АМТП, как представитель государственного сектора, и АМСТ — частный сектор. Суперструктурой (перегрузочное, терминальное оборудование, краны) также владеет как АММТП, так

и АМСТ, нефтяные операторы (Казтрансойл, Терминалекс) и Акбидай, ж/д участок в периметре порта, подходящий к паромному причалу, и земельный участок и под ним находятся в собственности КТС.

При осуществлении погрузочно-разгрузочных работ услуги по перевалке грузов оказываются как АМТП, так и частными компаниями-операторами. Распределение функций по оказанию портовых услуг представлено на рисунке 2.

Источник. Составлено автором.

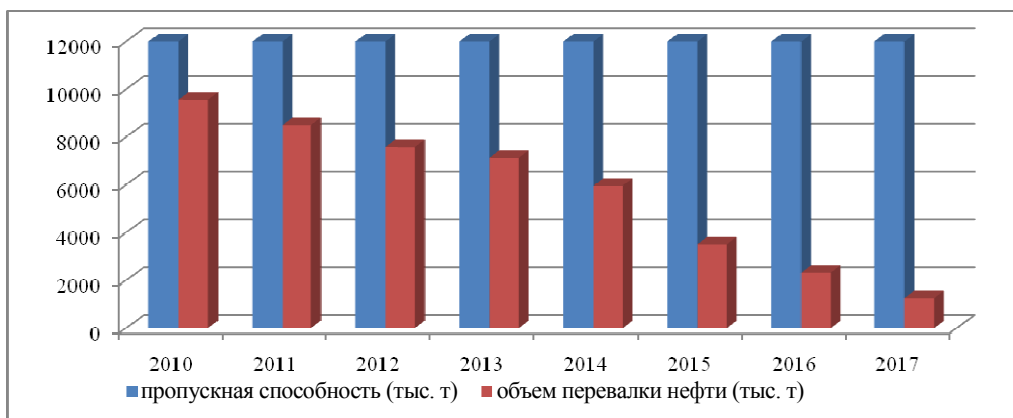
Рисунок 2. Распределение функций по оказанию портовых услуг

Частные операторы — Казтрансойл, Акбидай и КТС осуществляют перевалку грузов собственными силами, используя на договорной основе причальную инфраструктуру АМТП для перевалки зерна на зерновом терминале (погрузку зерна из зерновых силосов на суда); перевалку нефти с трубопроводного транспорта на нефтеналивном терминале (налив нефти и нефтепродуктов, бункеровка танкеров топливом, маслами и пресной водой); по перевалке паромных грузов через паромный терминал (погрузку и выгрузку вагонов и цистерн на паромы). По сути, происходит непрерывный технологический процесс осуществления операций с определенным грузом.

АМСТ на собственных терминалах самостоятельно осуществляет погрузочно-разгрузочные работы.

Швартовые операции осуществляются владельцами причалов — АМТП и АМСТ.

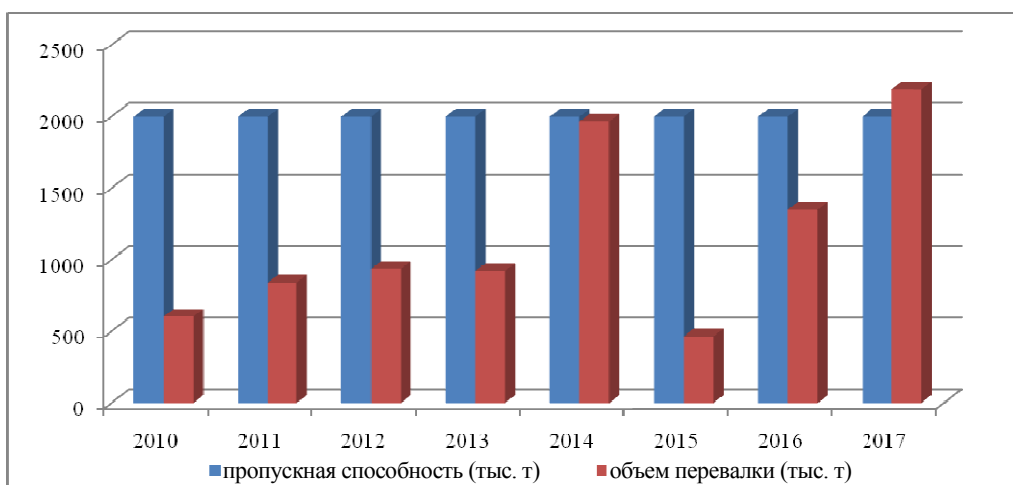
Далее рассмотрим загрузку терминалов в порту Актау. Нефтеналивные причалы находятся в собственности АМТП. Технологическое оборудование — трубопроводы (суперструктура) для нефтеналивных операций находится на балансе нефтяного оператора — Казтрансойл, который осуществляет их эксплуатацию, техническое обслуживание и ремонт. Казтрансойл осуществляет перевалку грузов собственными силами, используя на договорной основе причалы АМТП для перевалки нефти (налив нефти и нефтепродуктов, бункеровка танкеров топливом, маслами и пресной водой). Однако наблюдается снижение перевалки нефти на терминалах порта Актау (рис. 3) и соответственно на сегодняшний день загрузка составляет порядка только 10 % от пропускной способности в 12 млн т. При этом конкурентных нефтяных терминалов в порту Актау не имеется, однако потенциальными конкурентами являются трубопроводы.

Источник. Составлено автором.

Рисунок 3. Динамика перевалки нефти через терминалы АМТП

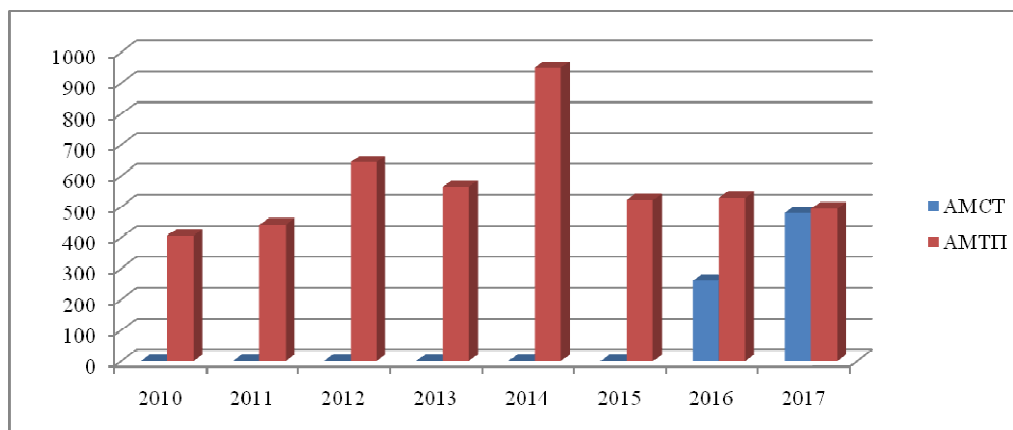
На паромном терминале владельцем причала является АМТП, ж/д участок в периметре порта, подходящий к паромному причалу, и земельные участки под ним находятся в собственности КТС, который осуществляет погрузку и выгрузку вагонов и цистерн на паромы собственными силами, используя причал АМТП. Перевалка паромных грузов в порту Актау колеблется в зависимости от политической и экономической ситуации в прикаспийских странах. В перспективе существует риск оттока паромных грузов во вновь построенный порт Курык. Динамика перевалки паромных грузов показана на рисунке 4.

Источник. Составлено автором.

Рисунок 4. Динамика перевалки паромных грузов через терминалы АМТП

В порту Актау имеется 2 зерновых терминала. Владелец одного причала на зерновом терминале является АМТП, силосы и оборудование для погрузки зерна находится на балансе Акбидай, который осуществляет перевалку зерна собственными силами, используя на договорной основе причальную инфраструктуру АМТП. Второй зерновой терминал (причал, силосы и оборудование) находится в собственности АМСТ. По сути два зерновых терминала являются конкурентами. Динамика перевалки зерна через терминалы АМСТ и АМТП представлена на рисунке 5.

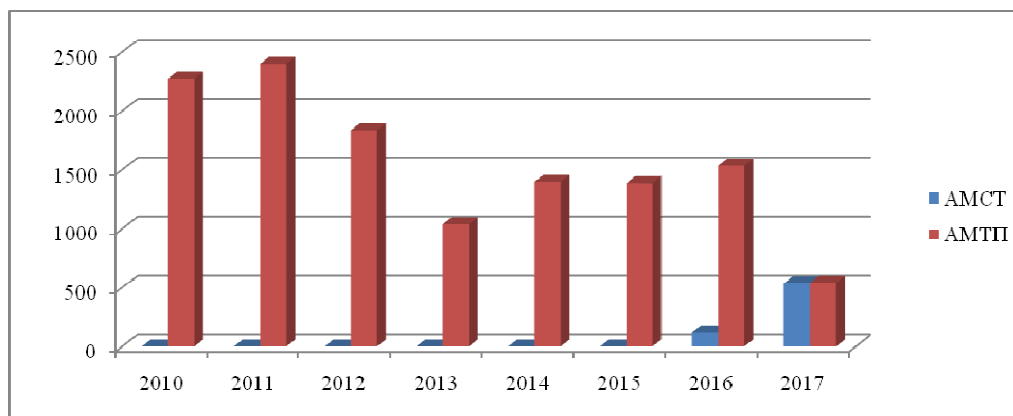

Источник. Составлено автором.

Рисунок 5. Динамика перевалки зерна через терминалы АМСТ и АМТП (тыс. т)

На сегодняшний день АМТП взымает причальный сбор за объем переваленного груза через свои терминалы (зерновой, нефтеналивной и паромный), т.е. заключает договора под отдельные отгрузки и не имеет инструментов влияния для привлечения грузопотока. Для решения сложившейся ситуации можно предложить администрации порта передать имеющиеся причалы частным операторам в долгосрочную аренду на условиях обеспечения оператором необходимого минимального грузооборота/минимального арендного платежа.

Если рассматривать перевалку грузов на сухогрузных терминалах порта Актау, то наблюдается следующее: владельцем 3-х сухогрузных терминалов (причалы, оборудование, склады) является АМТП, владельцем 2-х терминалов — АМСТ. Ввиду схожей номенклатуры переваливаемых грузов и оказываемых услуг существует высокая конкуренция между терминалами АМТП и АМСТ. В связи с чем наблюдается отток объемов грузов из терминалов АМТП на терминалы АМСТ (рис. 6).

Источник. Составлено автором.

Рисунок 6. Динамика перевалки сухих грузов через терминалы АМСТ и АМТП (тыс. т)

Вместе с тем для повышения эффективности использования сухогрузных терминалов АМТП можно рассмотреть вариант передачи последних частному сектору на условиях концессии. Однако, в соответствии с законодательством Республики Казахстан, морские терминалы не могут быть реализованы в рамках государственно-частного партнерства, в том числе в рамках концессии [11]. Данная норма, по нашему мнению, является существенным ограничением для дальнейшего выстраивания эффективной операционной модели управления и изменению отношений с частными стивидорными компаниями.

На основе проведенного исследования сделаны следующие выводы:

- реформы в мировой портовой отрасли характеризуются прежде всего использованием концессионных договоров, предусматривающих участие частного сектора, а не продажей активов морских портов частному сектору;
- в порту Актау применяются следующие формы участия частного сектора в портовой отрасли: создание совместных предприятий, доверительное управление и передача части порта частному владельцу. Насколько эффективны данные формы частного участия оценить пока не представляется возможным ввиду короткого срока реализации;
- в порту Актау частный и государственный секторы сосуществуют: и государственный, и частный, секторы имеют в собственности основные активы порта, соответственно оказывают портовые услуги путем использования данных активов;
- на сегодняшнем этапе развития наиболее оптимальным видится передача активов порта Актау (нефтеналивной, паромный и зерновой терминалы) в долгосрочную аренду частной стороне на условиях обеспечения минимального грузооборота/минимального арендного платежа, повысит эффективность использования причалов за счет заинтересованности последних максимально загрузить причалы. В свою очередь, данная мера позволит также увеличить объем технологических связанных услуг морского порта (услуги судозахода, буксирные, бункеровочные услуги и т.д.);
- сухогрузные причалы предлагается передать частному сектору в рамках концессии. Концессионные договоры можно рассматривать как промежуточное решение между государственной собственностью и полной приватизацией порта;
- законодательное ограничение по запрету реализации морских терминалов в рамках концессии является существенным ограничением для дальнейшего выстраивания эффективной операционной модели управления и изменению отношений с частными стивидорными компаниями. Концессионные соглашения широко используются в портовой отрасли всего мира для сотрудничества между государственным и частным секторами.

Список литературы

- 1 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2015 года № 1141 «О некоторых вопросах приватизации на 2016–2020 годы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 2 Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 3 Кузнецов А.И. Генезис моделей развития портов в современной транспортной науке / А.И. Кузнецов, А.В. Галин // Вестн. гос. ун-та морского и речного флота им. адмирала С.О. Макарова. — 2015. — № 2 (30). — С. 141–153.
- 4 Thompson L.S. Global Trend to Railway Concessions Delivering Positive Results. Public Policy for the Private Sector / L.S. Thompson, K.J. Budin. — Note no. 134, December, World Bank. — Washington DC, 1997.
- 5 Baird A.J. Port privatization Objectives, extent, process and the UK experience / A.J. Baird // International journal of Maritime Economics. — 2000. — № 2(3). — P. 177–194.
- 6 Juhel M. Government Regulation of Port Activities: What Balance Between Public and Private Sectors? / M. Juhel // International Course on Privatization and Regulation of Transport Services. World Bank. — Washington DC, 1997.
- 7 Trujillo L. Privatization and regulation of the sea port industry. Universidad de Las Palmas de Gran Canaria Dpto / L. Trujillo, G. Nombela. Analisis Economico Aplicado, Las Palmas de Gran Canaria (Spain).
- 8 Port reform toolkit. Alternative port management structures and ownership models / The international bank for reconstruction and development. — The World Bank, 2007. — 78 p.
- 9 Постановление Правительства Республики Казахстан от 4 декабря 2012 года № 1539 «О реорганизации Республиканского государственного предприятия на праве хозяйственного ведения «Актауский международный морской торговый порт» Министерства транспорта и коммуникаций Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 10 Закон Республики Казахстан «О государственно-частном партнерстве» от 31 октября 2015 года № 379-V [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.
- 11 Постановление Правительства Республики Казахстан от 6 ноября 2017 года № 710 «Об утверждении перечня объектов, не подлежащих передаче для реализации государственно-частного партнерства, в том числе в концессию» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.

А.Е. Манасбай

Жеке меншік секторды Қазақстанның порттық саласына тарту

Мақалада қызмет көрсету түрін ескере отырып, Ақтау порты қызметтерін көрсетуге жеке сектордың қатысуының ең оңтайлы формаларын анықтау көзделіп отыр. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттер шешілді: жеке меншік сектордың порт қызметтерін ұйымдастырудағы дәстүрлі нысандары қарастырылды, Ақтау порты қызметтерін ұйымдастыруда жеке сектордың қатысуының қазіргі формалары, Ақтау портының активтері мен қызметтеріне меншік нысандары анықталды. Мазмұнды талдау, сипаттама және салыстырмалы негізде мына қорытындылар жасалды. Біріншіден, жаһандық порттық индустриядағы реформалар, ең алдымен, жеке меншік секторға теңіз порты активтерін сатумен емес, жеке меншік сектордың қатысуымен концессиялық келісімшарттарды пайдалану арқылы сипатталады. Екіншіден, Ақтау портында жеке сектордың қатысуының келесі формалары пайдаланылады: бірлескен кәсіпорындар құру, сенімді басқару және порттың бір бөлігін жеке меншікке беру. Үшіншіден, Ақтау портында жеке меншік және мемлекеттік секторлар: мемлекеттік және жеке меншік секторлар порттың негізгі активтеріне ие, тиісінше, осы активтерді пайдалану арқылы порт қызметтерін қамтамасыз етеді. Төртіншіден, дамудың қазіргі кезеңінде ең оңтайлы болып Ақтау порты активтерін (мұнай, паром және астық терминалы) ең аз айналым / минималды жалдау төлемі жағдайында ұзақ мерзімді жалдау үшін жекеменшікке аудару болып табылады. Құрғақ жүк айлақтарын концессиялық негізде жеке секторға беру ұсынылады. Бесіншіден, концессия шеңберінде теңіз терминалдарын сатуға тыйым салу туралы заңнамалық шектеулер операциялық басқарудың тиімді үлгісін одан әрі құру және жекеменшік стивидорлық компаниялармен қарым-қатынасты өзгерту үшін айтарлықтай шектеу болып табылады.

Кілт сөздер: жеке меншік сектор, мемлекеттік-жекешелік әріптестік, жекешелендіру, концессия, ұзақ мерзімді жалдау, порттық саласы, порт қызметтері, теңіз терминалы, айлақ, жүктерді ауыстырып тиеу.

A.E. Manasbay

Attraction of the private sector into the port industry of Kazakhstan

This article is aimed at identifying the most appropriate forms of private sector involvement in the provision of Aktau port services considering the type of the services being offered. To achieve this goal, the following methods have been used: traditional forms of private sector participation in the organization of port services were considered, existing forms of private sector participation in the organization of Aktau port services were identified and ownership forms for Aktau port assets and services were identified. Based on the descriptive, comparative and content analysis the following conclusions have been made. First, reforms in the global port industry are characterized primarily by the use of concession contracts involving private sector participation, and not the sale of seaport assets to the private sector. Second, the following forms of private sector participation in the port industry of port Aktau are used: creation of joint ventures, trust management and transfer of part of the port to a private owner. Third, the private and public sectors coexist: both the public and private sectors own the main assets of the port, respectively, provide port services through the use of these assets. Fourth, at the present stage of development, the most optimal is the transfer of assets of the port of Aktau (oil, ferry and grain terminal) to the private party for a long-term lease under the conditions of minimum turnover / minimum rental payment. It is proposed to transfer dry cargo berths to the private sector on a concession basis. Fifth, legislative restriction on the prohibition of the sale of sea terminals within the framework of the concession is a significant restriction for further building an effective operating management model and changing relations with private stevedoring companies.

Keywords: private sector, public-private partnership, privatization, concession, long-term lease, port industry, port services, marine terminal, berth, transshipment.

References

- 1 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 30 dekabria 2015 hoda No 1141 «O nekotorykh voprosakh privatizatsii na 2016–2020 hody» [On some issues of privatization for 2016–2020]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Russian].
- 2 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan No. 636 ot 15.02.2018 hoda «Stratehicheskii plan razvitiia Respubliki Kazakhstan do 2025 hoda» (2018) [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 636, February 15 «Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025»]. *zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Russian].
- 3 Kuznetsov, A.L., & Galin, A.V. (2015). Henezis modelei razvitiia portov v sovremennoi transportnoi nauke [Genesis of port development models in modern transport science]. *Vestnik Hosudarstvennogo universiteta morskogo i rechnogo flota imeni admirala S.O. Makarova — Bulletin of Admiral Makarov State University of maritime and inland shipping, No. 2 (30)*, 141–153 [in Russian].

4 Thompson, L.S. & Budin, K.J. (1997). Global Trend to Railway Concessions Delivering Positive Results. Public Policy for the Private Sector, Note no. 134, December, World Bank, Washington DC.

5 Baird, A.J. (2000). Port privatization Objectives, extent, process and the UK experience. *International journal of Maritime Economics*, No. 2(3), 177–194.

6 Juhel, M. (1997). Government Regulation of Port Activities: What Balance Between Public and Private Sectors? *International Course on Privatization and Regulation of Transport Services*. World Bank. Washington DC.

7 Trujillo, L. & Nombela, G. Privatization and regulation of the sea port industry. Universidad de Las Palmas de Gran Canaria Dpto. Analisis Economico Aplicado, Las Palmas de Gran Canaria (Spain).

8 Port reform toolkit. Alternative port management structures and ownership models / The international bank for reconstruction and development. The World Bank (2007).

9 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 4 dekabria 2012 hoda No. 1539 «O reorganizatsii Respublikanskoho hosudarstvennogo predpriiatiia na prave hoziastvennogo vedenia «Aktauskii mezdunarodnii morskoi torhovyi port» Ministerstva transporta i kommunikatsii Respubliki Kazakhstan» [About reorganization of the Republican state enterprise on the right of economic management «Aktau international sea trade port» of the Ministry of transport and communications of the Republic of Kazakhstan]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Russian].

10 Zakon Respubliki Kazakhstan «O hosudarstvenno-chastnom partnerstve» ot 31 oktiabria 2015 hoda No. 379-V [On public-private partnership dated Oktober 31, 2015 No. 379-V]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz>.<http://adilet.zan.kz> [in Russian].

11 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 29 noiabria 2017 hoda No. 710 «Ob utverzhdenii perechnia obektov, ne podlezhashikh peredache dlia realizatsii hosudarstvenno-chastnoho partnerstva v tom chisle v konzhessiui» [About the approval of the list of the objects which are not subject to transfer for implementation of public-private partnership, including in concession]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz>.<http://adilet.zan.kz> [in Russian].

D.M. Temirbayeva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: dina130707@mail.ru)*

Analysis of social support for households with children in Kazakhstan

The article analyzes social payments to households with children in Kazakhstan. The article presents a comprehensive model of support for families with children, which includes a system of state benefits, social benefits, as well as measures to promote employment in the country and tax benefits. The main directions of social support to families of mothers with children under one year, children with disabilities are revealed. The assessment of state targeted assistance to low-income families and large families, as well as to families that have lost a breadwinner and have taken children under guardianship or guardianship is carried out. The analysis revealed that the well-being of households or individuals is determined by the per capita current cash income of the population, which is used to determine the level of poverty, inequality, dynamics of living conditions of the population. A comparative analysis of the amount of social benefits per year in the country and the system of periodic social benefits for the child in a number of countries has been carried out. The solution of problems of households with children depends on the developed tactics and strategy of the state in the field of social policy. The well-being of households with children depends to a large extent on the state's social policy and state programmes.

Keywords: level of human development, social payments, social expenditures, household welfare, targeted social assistance of a new format, subsistence minimum, social infrastructure.

Over the years of Kazakhstan's independence, the issues of improving the quality of life of households with children have been and remain one of the priorities of the social policy of the state [1].

In accordance with the Strategy «Kazakhstan-2030» was formed the national model of social security and currently a number of important social programs aimed at improving the welfare of Kazakhstan. In order to provide social support to families and create the necessary qualitative conditions for the younger generation to develop, the state national model of support for motherhood and childhood has been created [2].

To date, Kazakhstan has formed a comprehensive state model of support for households with children, which includes a system of social benefits and payments, as well as measures to promote employment and tax benefits.

According to the world rating, Kazakhstan is one of the countries with the highest level of human development. Thus, in 2018, according to the rating of the human development index of the UN development Program, the Republic took 58th place among 189 countries, and in 2017, in the rating of the human capital development index of the world economic forum, among 130 countries, it took 29th place. Also, Kazakhstan is included in the group of countries with a uniform distribution of income in terms of income differentiation. As for this year, the Republic for the first time entered the highest category of the UN rating as a country with a very high level of human development. In this group there are 59 countries, together with our country in their number and on the 49th place Russia.

According to the Strategy «Kazakhstan-2050: new course of the established state», the Strategic development Plan of Kazakhstan until 2025, the Message of the President Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan «Constructive public dialogue — the Foundation of stability and prosperity of Kazakhstan» dated 2 September 2019 social stability in Kazakhstan society and the decision of problems of strengthening of social safety are priorities of the state.

The main characteristics of the level of welfare of households in the country are cash incomes, their structure and size, indicators of differentiation of their distribution. According to the statistics Committee of the Ministry of national economy of Kazakhstan, in the 2nd quarter of 2018 cash income of households amounted to 153,725 tenge per capita, this figure is 9.3 % higher compared to the previous period. There are significant differences in the living standards of the population in urban and rural areas (Table 1).

According to this table, it can be seen that the income of the urban population exceeds the income of the rural population by 57,000 tenge. As the analysis of household income structure shows, the main source of income of urban and rural population is income from work, it is 75 % of the total income.

Cash income of the population of Kazakhstan in the 2nd quarter of 2018

Indicators	Republic as a whole	Urban area	Countryside
Cash income, total	153,7	177,9	121,0
Income from employment	115,1	132,7	91,3
among them:			
– income from employment	98,4	118,5	71,2
– income from entrepreneurial and independent activities	16,7	14,3	20,1
Social transfers	32,0	36,9	25,3
Financial assistance from outside (relatives, alimony)	4,5	5,6	3,1
Other income	2,0	2,5	1,3
Average household size, people	3,4	3,1	4,0

Note. Compiled by the author on the basis of the source [1].

Since January 2019, there have been changes in the social security system, all benefits and social benefits have grown. More than 365 billion tenge is planned to support households with children in 2019 [3].

Today, in Kazakhstan social support is provided to five categories of households (families):

First, mothers and families with children under one year.

Second, large households.

Third, households with children with disabilities.

Fourth, low-income families.

Fifth, families who have lost a breadwinner and took children under guardianship or guardianship.

Consider and analyze each of these items.

In the country, at the birth of a child, the mother is paid a one-time allowance, the amount of which depends on the order of birth of the child. In 2019, the amount of this benefit was:

– for the birth of the first, second, third child-95 950 tenge;

– for the fourth and more children-159 075 tenge.

The benefit has increased by 38 per cent over the past three years. In 2018, benefits in the amount of 40.7 billion tenge were allocated to support families of this category, and all benefits were received by 395 000 people.

In our country, social support for the care of a child up to one year is provided to both working and non-working mothers. This type of benefit is paid every month and its amount ranges from 14,544 tenge to 22,473 tenge. According to the results of 2018, more than 125,000 people received such benefits on resupply, the total amount was 30 billion tenge. The benefit has increased by 19 per cent over the past three years. If the mother worked and received social contributions for her work, the social benefits are allocated from the State Social insurance Fund. The payment for the care of a child up to one year is 40 % of the average monthly income of a woman for the last two years.

The amount of maternity benefits depends on the average monthly income of a woman over the past 12 months. At the end of 2018, the average amount of this payment amounted to 391 170 tenge.

In 2018, 400,000 households received payments from the state insurance Fund for maternity and childhood in the amount of 165 billion tenge.

Also, the state provides subsidies to women mandatory pension contributions in the amount of 10 % of the average monthly income, which is taken into account in the calculation of social benefits in order not to interrupt the pension savings during the period of parental leave.

Table 2 provides an analysis of the social benefits paid to households with children.

Table 2

The amount of benefits and social benefits established from 1-January 2019

Categories of persons entitled to benefits	Amount of payments, tenge
One-time benefits for the birth of a child	
Soc.benefits for the birth of the first, second, third child	95 950
Soc.allowance for the birth of a fourth or more child	159 075
Child care benefits up to one year	
First child care	14 544
Second child care	17 196
Third child care	19 822
Care for a fourth or more child	22 473
Allowance to the mother or father raising a disabled child	
Allowance to the mother or father raising a disabled child	31 183
Allowance for the care of a disabled person of group 1 from childhood	31 183
Benefits of a large mother	
Benefits for mothers with many children «Altyn Alka», «Kumis Alka», who received the title of «mother-heroine», awarded the orders of «Maternal glory» 1 and 2 degrees	16 160

Note. Source [1].

Women's rights and guarantees are protected by the labour Code. It is not allowed to terminate an employment contract on grounds of staff reduction with pregnant women and women with children under three years, as well as single mothers raising a child under 14 years or a disabled child under 18 years.

In Kazakhstan, mothers with many children are given special attention, they are provided with a number of benefits. As indicated in table 2 above, the monthly state allowance is paid to mothers with many children in different categories. This benefit is for life and is granted regardless of the mother's income, and is not tied to the subsistence level. The amount of the benefit is currently 16,160 tenge and is revised annually depending on the level of inflation. These honorary titles are currently held by 237,000 mothers. 45 billion tenge was allocated from the country's budget for the payment of this benefit in 2018.

Mothers with many children awarded with pendants «Altyn Alka», «Kumis Alka» are exempt from paying vehicle tax and land tax, state duty when carrying out notarial and legally significant actions when registering their residence, issuing passports and identity cards, etc

Large families with 4 or more minor children are paid a special state allowance. Last year, 271 thousand families received such benefits in the amount of 32.8 billion tenge.

With regard to pensions, mothers who have given birth to 5 or more children and raised them up to the age of 8 are entitled to retire at age 53.

Separate measures of state support are provided for low-income families. On April 1, 2019, a new procedure for providing targeted social assistance for low-income families was introduced. To date, the Republican average size of targeted assistance is 13471,7 tenge. Currently, income below the poverty line is considered to be less than 70 % of the subsistence minimum. The subsistence minimum in 2019 is 29,698 tenge. Of the total amount of funds allocated for the provision of this state aid, 54.7 % were paid to families from rural areas (Table 3).

According to official data of the state bodies of coordination of employment and social programs of July 1, 2019, 46.6 thousand families were assigned housing social assistance. The average amount of this benefit is 3928,8 tenge. 63.3 % of the total benefits paid are directed to residents from urban areas.

In addition, our country provides separate social support measures for families with children with disabilities, for families who have lost a breadwinner and others.

So, social support for children with disabilities assumes payment of the child allowance up to 16 years in size 41 578 tenge per month, from 16 to 18 years depends on the group of disability: if the first group is 57 021 tenge, for the second group — 47 220 tenge for the third group — 35 638 tenge.

Analysis of targeted social assistance of the new format

	Targeted social assistance of the new format		Housing assistance		Assistance in reimbursement of expenses for home schooling of disabled children	
	Number of recipients (thousand people)	Average size (KZT)	Number of recipients (thousand people)	Average size (KZT)	Number of recipients (thousand people)	Average size (KZT)
Republic of Kazakhstan	1574.0	13471.7	46.6	3928.8	12.7	5329.1

Note. Compiled by the author on the basis of the source [1].

In addition to these benefits, benefits are provided to persons up to the age of majority raising a disabled child. At the end of 2018, an average of 80.6 thousand people received this type of benefit. The amount of the benefit in 2019 is 31 183 tenge.

Since July 1 last year, on behalf of the President, a benefit for the care of a disabled person of the first group from childhood over 18 years has been proposed and introduced. Over the past 2018, this type of benefit was received by about 11.5 thousand families. And in 2019, the amount of the benefit is 31 183 tenge.

In addition, children, taking into account individual requests, are provided with free and gratuitous technical means (prosthetic and orthopedic devices, Surdo -, tiflo-controllers), the necessary means of transportation (strollers, chairs), preventive sanatorium rehabilitation, necessary hygiene products and so on.

Households that have lost a breadwinner receive state benefits from the budget in the amount of 25,541 tenge for one dependent and up to 62,663 tenge for six or more children. If the breadwinner of the family worked, additional payments are provided from the state social insurance Fund (SSSF).

In General, all these measures implemented within the framework of the state social assistance for the development of motherhood and childhood had a positive impact on the demographic growth of the population of the Republic. So, over the past ten years, the birth rate in the country has increased by 10 %, and if in 2008 356.6 thousand children were born, and in 2018 — 391 thousand children).

For comparison, we present an analysis of social benefits in foreign countries, this analysis shows the differentiation in payments (Table 4).

Table 4

Periodic child benefit system in a number of countries

Country	Maximum size (3–12 years)		Amount of benefit depends on		Maximum age child's (ucasegosia)	Control income's	Comments
	in dollars. USA per year	% from medium-sheer salaries	age's children's	numbers children's			
1	2	3	4	5	6	7	8
Australia	3613	8	+ / -	+ (с 4-го)	20(24)	Yes, family income	Part 1: benefit or tax deduction
	2901	6	-	0	15(18)	Yes, income second partner's	Part 2: single-income families; benefit or tax deduction
Austria	2150	4	+	-	19(27)	No	low-income families — additional payments on the 3rd child and more
	836	2	0	0	-	-	tax credit without expiration
Belgium	1739	3	+ / -	+ / -	17(24)	No	for the unemployed size benefits increases with the 7th months of unemployment

Analysis of social support for households with children in Kazakhstan

1	2	3	4	5	6	7	8
Britain	1883	3	0	-	15(18)	No	for the second and subsequent children rates fixed
	1090	3	0	+		Yes, aggregate family income	tax credit without expiration families with income not higher 116 410 USD. USA
Hungary	765	7	0	+	18(23)	No	-
Germany	2530	4	0	+(four)	18(25)	No	tax credit without expiration in the form of a monthly deduction
	2300	4	—	—	—	Yes	additional payment unemployed
Greece	135	0	0	+ / -	17(21)	No	+ employer payments (5 % of employee income per child)
Denmark	2306	4	-	0	17	No	-
Ireland	2628	6	0	+(three)	15(18)	No	-
Iceland	3153	5	-	+	17	Yes, decline size's at excess limit's	for children under 7 years there is additional payment
Spain	398	1	0	0	17	Yes, aggregate family income	«the means-tested» families with annual income no higher than \$12,770. US (43 % of average salary)
Italy	1495	5	0	+	17	Yes, income households, subject taxation	the allowance is paid employers
Canada	1194	3	0	+(three)	17	Yes, family income, subject taxation	tax credit without expiration
	1851	5	0	-	-		for low-income families
Latvia	433	2	0	+	15(19)	No	-
Lithuania	331	3	-	+(three)	12(23) and 18(24)	No	for families with 3 children
Luxembourg	3846	6	+	+	17(26)	No	the maximum amount of the allowance reaches for 12-year-olds
Netherlands	1488	3	+	0	17	No	-
Norway	1987	3	0	0	17	No	-
Portugal	536	2	+ / -	-	16(24)	Yes, income, correlated to minimum salary	higher benefits for children under 1 year
Poland	278	2	+	0	17(20)	Yes, aggregate income households	there are additional payments; introduced in 2007 tax credit without expiration

Note. Data: OECD Family database, PF7.1.

All measures to provide budget transfers in the form of natural benefits are aimed at improving the standard of living of families with children, but some of them are intended only for low-income families [4].

Labour law measures based on an institutional mechanism are more important as Natal policies than as poverty reduction measures, but they increase household consumption at a time of social risk to pregnancy, childbirth and the care of young children. For example, parental leave itself, if not paid, acts as a birth policy,

but the amount paid for parental leave acts as a measure to reduce social risk. The possibility of parental leave also does not affect the reduction of poverty in the family, only its payment plays a role [5].

Measures to provide social services, education, health care, children's recreation, aimed at creating the opportunity to get this service (security) and the absence of costs for the consumption of services (accessibility), of course, reduce family poverty and indirectly stimulate the birth rate [6].

Improving the welfare, quality and standard of living of the population are priority areas of development of Kazakhstan. Kazakhstan has set itself the strategically important task of becoming one of the thirty most developed countries in the world. This task is feasible only in the presence of competitive human capital with a high standard of living.

References

- 1 Министерство труда и социальной защиты населения РК. Официальная статистическая информация [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://enbek.gov.kz/>
- 2 План нации — 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (май 2015 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://akorda.kz/>.
- 3 Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Официальная статистическая информация [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://stat.gov.kz/>.
- 4 Павленок П.Д. Основы социальной работы / П.Д. Павленок. — Киев: Инфра, 2007 — 256 с.
- 5 Осипов Г.В. Социология и социальное мифотворчество / Г.В. Осипов. — М.: Норма, 2002. — 615 с.
- 6 Инновационное развитие индустрии Казахстана. В помощь кураторам студенческих групп: сб. 3 / под ред. акад. НАН РК А.М. Газалиева. — 3-е изд., перераб. и доп. — Караганда: Изд-во Караганд. гос. техн. ун-та, 2016. — 232 с.

Д.М. Темирбаева

Қазақстанда балалары бар үй шаруашылығындағы әйелдердің әлеуметтік қорғалуын талдау

Мақалада Қазақстандағы балалары бар үй шаруашылығындағы әйелдерге әлеуметтік төлемдердің төленуіне талдау жүргізілді. Мемлекеттік жәрдемақылар, әлеуметтік төлемдер, сондай-ақ елдегі жұмыспен қамтуға жәрдемдесу жөніндегі шаралар мен салық салу кезіндегі жеңілдіктер жүйесін қамтитын балалы отбасыларды қолдаудың кешенді моделі келтірілген. Бір жасқа дейінгі балалары бар аналарға, мүгедек балаларға әлеуметтік қолдаудың негізгі бағыттары айтылған. Аз қамтамасыз етілген отбасыларға және көп балалы отбасыларға, сондай-ақ асыраушысынан айырылған және балаларды қорғаншылыққа немесе қамқоршылыққа алған отбасыларға берілетін мемлекеттік атаулы көмекке бағалау жүргізілді. Нәтижесінде үй шаруашылығындағы немесе жекелеген азаматтардың әл-ауқаты халықтың жан басына шаққандағы ағымдағы ақшалай табыстарымен анықталады, олар кедейлік деңгейін, тенсіздікті, халықтың өмір сүру жағдайының серпінін анықтау үшін пайдаланылады. Елдегі әлеуметтік төлемдердің жылдар бойынша мөлшеріне және бірқатар елдердегі балаға арналған мерзімді әлеуметтік жәрдемақылар жүйесіне салыстырмалы талдау жүргізілді. Балалары бар үй шаруашылығындағы әйелдердің мәселелерін шешу әлеуметтік саясат саласындағы мемлекеттің әзірленген тактикасы мен стратегиясына байланысты. Балалары бар үй шаруашылығындағы әйелдердің әл-ауқаты едәуір дәрежеде мемлекет жүргізіп жатқан әлеуметтік саясатқа және іске асырылып жатқан мемлекеттік бағдарламаларға байланысты.

Кілт сөздер: адам дамуының деңгейі, әлеуметтік төлемдер, әлеуметтік шығындар, үй шаруашылықтарының әл-ауқаты, жаңа форматтағы атаулы әлеуметтік көмек, ең төменгі күнкөріс деңгейі, әлеуметтік инфрақұрылым.

Д.М. Темирбаева

Анализ социальной поддержки домохозяйств с детьми в Казахстане

В статье проведен анализ социальных выплат домохозяйствам с детьми в Казахстане. Приведена комплексная модель поддержки семей с детьми, которая включает систему государственных пособий, социальных выплат, а также мер по содействию занятости в стране и льготы при налогообложении. Раскрыты основные направления социальной поддержки семьям, матерям, имеющим детей до одного года, детей инвалидов. Проведена оценка государственной адресной помощи малообеспеченным семьям и многодетным семьям, а также семьям, потерявшим кормильца и взявшим детей под опеку или попе-

чительство. В результате было выявлено, что благосостояние домашних хозяйств или отдельных граждан определяется душевыми текущими денежными доходами населения, которые используются для определения уровня бедности, неравенства, динамики условий жизни населения. Проведен сравнительно-сопоставительный анализ размеров социальных выплат по годам в стране и системы периодических социальных пособий на ребенка в ряде стран. Выявлено, что решение проблем домохозяйств с детьми зависит от разработанной тактики и стратегии государства в области социальной политики. Благосостояние домохозяйств с детьми в значительной степени зависит от проводимой социальной политики государства и реализуемых государственных программ.

Ключевые слова: уровень человеческого развития, социальные выплаты, социальные расходы, благосостояние домохозяйств, адресная социальная помощь нового формата, прожиточный минимум, социальная инфраструктура.

References

- 1 Ministerstvo truda i sotsialnoi zashchity naseleniia RK. Ofitsialnaia statisticheskaia informatsiia [Ministry of labor and social protection. Official statistical information]. *enbek.gov.kz*. Retrieved from <http://enbek.gov.kz/> [in Russian].
- 2 Plan natsii — 100 konkretnykh shahov po realizatsii piati institutsionalnykh reform Hlavy hosudarstva Nursultana Nazarbaeva (mai 2015 h.) [The national plan — 100 concrete steps to implement the five institutional reforms of President Nursultan Nazarbayev (may 2015)]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz/> [in Russian].
- 3 Ministerstvo natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan. Ofitsialnaia statisticheskaia informatsiia [Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan. Official statistical information]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz/> [in Russian].
- 4 Pavlenok, P.D. (2007). *Osnovy sotsialnoi raboty [Foundations of social work]*. Kiev: Infra [in Russian].
- 5 Osipov, G.V. (2002). *Sotsiologhiia i sotsialnoe mifotvorchestvo [Sociology and social myth-making]*. Moscow: Norma [in Russian].
- 6 Gazalieva, A.M. (Ed.). (2016). *Innovatsionnoe razvitie industrii Kazakhstana. V pomoshch kuratoram studencheskikh hrupp [Innovative development of Kazakhstan's industry. To help curators of student groups]*. (3d ed.). Karaganda: Izdatelstvo Karahandinskoho hosudarstvennoho universiteta [in Russian].

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

УДК 669.15–198

Б. Ахметжанов, К.Б. Тажибекова, А.А. Шаметова

*Карагандинский государственный технический университет, Казахстан
(E-mail: kashamida@mail.ru)*

Анализ и оценка экономического эффекта использования углей для производства ферросплавов и аглопроизводства

Статья посвящена поиску новых способов использования более дешевого сырья, так как снижение энергетических затрат при производстве ферросплавов и аглопроизводстве становится первоочередной задачей. В связи с недостаточностью исследования особенностей применения альтернативных видов топлива в металлургии, в представленной работе рассмотрены теоретические предпосылки возможности использования каменных углей, направленные на достижение оптимального расхода сырья, электроэнергии и снижение себестоимости продукции, проведены анализ и оценка экономической эффективности их использования в производстве ферросплавов и аглопроизводстве. В работе приведены результаты исследования возможности применения бурых углей Казахстана для металлизации железорудного сырья и железосодержащих отходов. С целью решения вопросов эффективности использования средне- и высокосольных углей в ферросплавном производстве и аглопроизводстве были изучены известные способы спекания агломерационной шихты, проведены оценка и анализ мирового и отечественного рынка ферросплавов и агломератов, осуществлен расчет калькуляционных расходов ферросплавного и аглопроизводства, определена экономическая эффективность использования слабококующихся углей в производстве ферросплавов и агломератов. Обоснована экономическая эффективность перехода к использованию слабококующихся углей в производстве ферросплавов, позволяющая обеспечить снижение себестоимости на 23 %, цены на 11 % и повышение эффективности на 10,6 %. В аглопроизводстве, соответственно, наблюдается снижение себестоимости на 7 %, снижение цены на 5,5 % и повышение эффективности на 10,8 %.

Ключевые слова: ферросплавное производство, аглопроизводство, слабококующие угли, использование, анализ, оценка, себестоимость, экономический эффект.

Вопросы, определяющие возможности использования слабококующихся углей в металлургии, остаются еще не достаточно изученными. Существующие результаты исследований дают неоднозначное и, в основном, лишь качественное их толкование, а возможности традиционных научных подходов в значительной степени исчерпаны. В рыночных условиях применение различных видов кокса, полукокса и термоантрацита требует поиска новых альтернативных видов топлива. Подобным альтернативным вариантом замены были предложены каменные угли. Однако исследования их качественных физико-химических свойств, особенностей применения в металлургии изучены мало. Необходимо разработать оптимальные составы восстановительных смесей для выплавки ферросплавов, технологические регламенты с использованием каменных углей. Поэтому возникла необходимость изучить теоретические предпосылки возможности использования

каменных углей при производстве ферросплавов, на их основе разработать технологические процессы, направленные на достижение оптимального расхода сырья, электроэнергии и снижение себестоимости продукции.

Внедрение в производство новых технологий по производству ферросплавов и агломератов с использованием слабококсуемых углей требует определения экономической эффективности и целесообразности данной технологии. Значительный дефицит коксовой мелочи и ее высокая стоимость делают актуальными работы, связанные с изысканием путей сокращения расхода и поиском более дешевых заменителей агломерационного топлива (В.П. Воробьев, В.М. Страхов, Ю.П. Канаев, В.Н. Карнаухов и другие).

Накопленный промышленный опыт производства ферросплавов подтверждает эффективность использования слабококсуемых углей в качестве углеродистого восстановителя. Однако применение слабококсуемых углей нуждается в предварительном исследовании их специфических свойств в части изучения их физико-химических свойств.

Несмотря на некоторый положительный опыт, бурые угли в исходном состоянии редко применяются в металлургии и электротермии неорганических веществ по целому ряду причин. Во-первых, зачастую металлургические предприятия располагаются на значительном удалении от буроугольных месторождений, а транспортировка бурого угля на расстояние свыше 300 км экономически и технологически нецелесообразна (высокая влажность, опасность самовозгорания и т.д.). Во-вторых, исходный бурый уголь имеет высокую влажность (27–38 %) и выход летучих веществ (45–48 %). Такие показатели влажности и выхода летучих веществ зачастую не соответствуют требованиям, предъявляемым к углеродистым восстановителям для металлургических процессов. В частности, при нагреве из исходного бурого угля начинают выделяться летучие вещества, содержащие большое количество смолистых веществ, которые затрудняют ход процесса и могут привести к выходу из строя газоочистки. В-третьих, бурый уголь имеет пониженную механическую и термическую прочность, что может привести к увеличению выхода мелких классов и, соответственно, ухудшению газопроницаемости шихты при использовании в печах шахтного типа.

Исследованиям и разработке теории тепломассообменных процессов при агломерации железорудного сырья посвящено большое количество теоретических и экспериментальных исследований. Наибольший вклад в развитие теории и технологии агломерационного процесса внесли работы А.С. Телегина, Ю.А. Фролова, А.А. Авдеенко, Б.А. Боковикова и других.

Ежегодно в мире производится около 35 млн т ферросплавов. Основным сегментом среди производимых ферросплавов является феррохром, доля в объемах производства которого в мире составляет 24 %. На втором месте по объемам — силикомарганец, доля которого составляет 21 % в мировом производстве. Третье место занимает ферросилиций, с долей 20 % в мировом производстве, а на четвертом месте ферромарганец с долей 13 %. Вместе перечисленные выше ферросплавы занимают более 78 % мирового производства. Среди стран, основных производителей ферросплавов, необходимо отметить Китай, с долей в мировых объемах 46 %, ЮАР, занимающую 14,2 %. Заметными экспортёрами также являются Украина, Казахстан, Бразилия, Индия, Япония, Норвегия и Франция [1].

Из таблицы 1 видно, что лидером среди стран СНГ по производству ферросплавов является Казахстан, который представлен группой компаний ERG, являющейся одним из основных производителей железной руды и глинозема в мире.

В СНГ основными производителями ферросплавов являются Казахстан, Россия и Украина.

Таблица 1

Производство ферросплавов в СНГ, тыс. т

Ферросплав	ERG (Казахстан)	ЧЭМП (Россия)	ПРИВАТ (Украина)
Феррохром высокоуглеродистый	1500	100	
Феррохром	90	210	
Силикомарганец	150	150	690
Ферромарганец		36	180
Ферросилиций	24	530	80
Итого	1 764	1050	950

Динамика производства ферросплавов в Казахстане преставлена на рисунке 1.

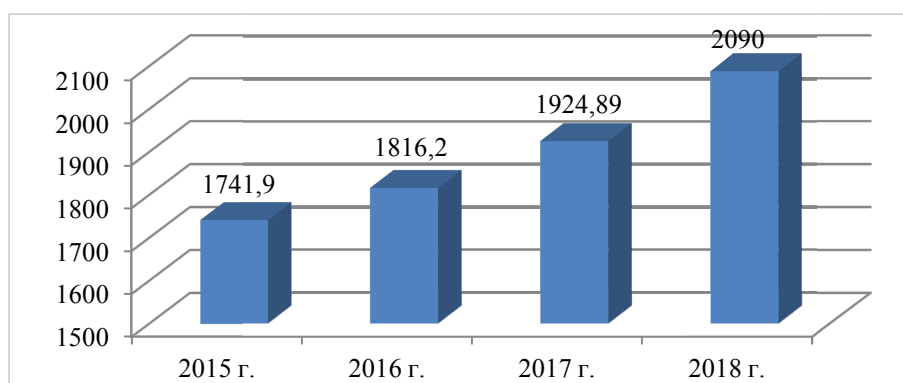

Рисунок 1. Динамика производства ферросплавов, тыс. т

Из рисунка следует, что объем производства ферросплавов в стране ежегодно растет. В 2016 г. рост составил 75 тыс. т (4,2 %) по сравнению с прошлым годом, в 2017 г. на 108,69 тыс т (5,98 %), а в 2018 г. на 165,11 тыс. т (8,9 %).

Среди всех ферросплавов большой удельный вес (около 40 %) занимает высокоуглеродистый феррохром (рис. 2).

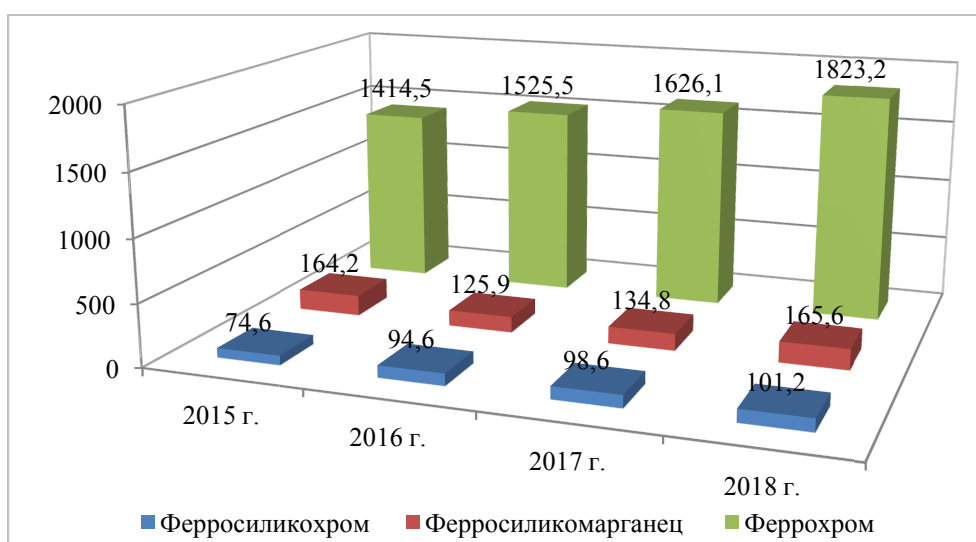

Рисунок 2. Динамика производства основных видов ферросплавов, тыс. т

Производство ферросплавов в стране имеет положительную динамику, ежегодный рост составляет от 4 до 8 %, большой удельный вес в структуре производства ферросплавов занимает феррохром от 81 до 87 %, и с каждым годом объем производства растет. Объемы ферросиликохрома и ферросиликомарганца также растут, но их удельный вес меньше 20 % от объема производства ферросплавов. Удельный вес ферросиликомарганца составляет от 7 до 9 %, а ферросиликохрома от 4 до 5 % от объема ферросплавов (рис. 3) [2].

В соответствии с рисунком 2, за последние три года в структуре производства ферросплавов значительных изменений не было, удельный вес феррохрома увеличился на 1 %, а ферросиликохрома на 1 %, только удельный вес ферросиликомарганца сократился на 2 %.

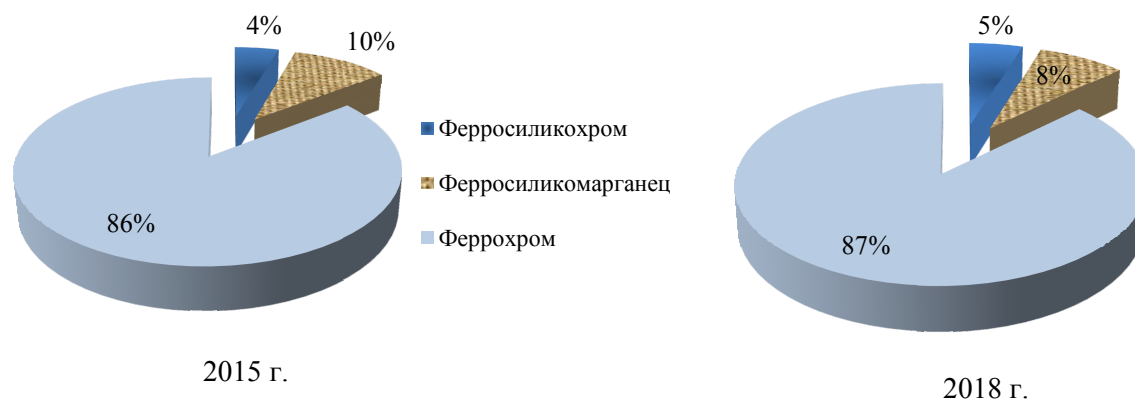

Рисунок 3. Структура производства ферросплавов в Казахстане

Основными заводами, производящими ферросплавы, являются Аксуский завод ферросплавов, Актюбинский завод ферросплавов, Темиртауский электрометаллургический комбинат, Таразский металлургический завод.

Ферросплавы Казахстана пользуются спросом и на мировом рынке. Казахстан является одним из основных экспортеров ферросплавов (рис. 4).

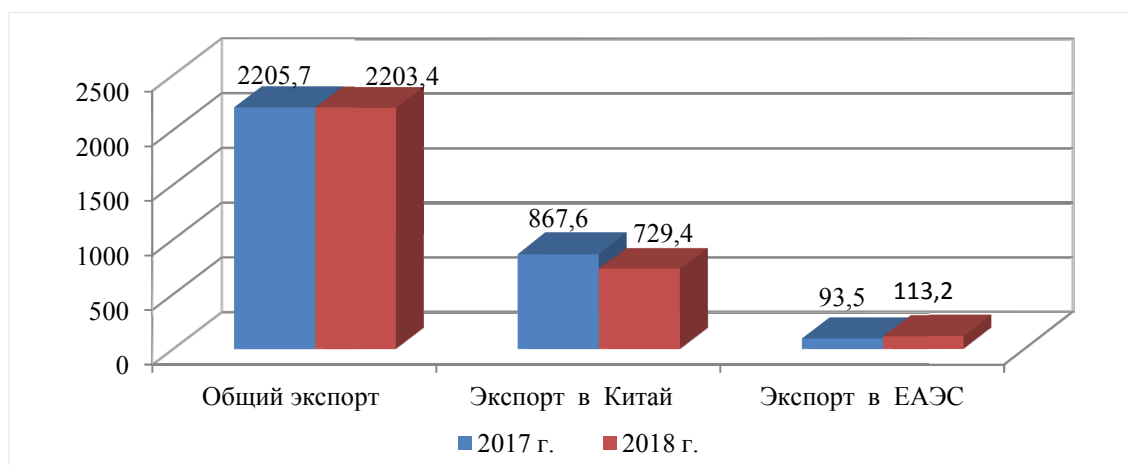

Рисунок 4. Динамика экспорта ферросплавов, млн долл. США

В соответствии с рисунком 3, в 2018 г. объем экспорта ферросплавов сократился на 0,1 % и составил 17 % доли экспорта промежуточных товаров.

В структуре экспорта большую долю — 40 % занимает экспорт в Китай, объем которого в 2018 г., по сравнению с прошлым годом, сократился на 16 %, экспорт в страны ЕАЭС, наоборот, увеличился на 21 %, основными странами-экспортерами стали Россия и Беларусь.

В таблице 2 и на рисунке 5 представлены химические составы и удельные расходы шихтовых материалов для получения ферросиликоалюминия марки ФС55А20.

Таблица 2

Химический состав шихтовых материалов для выплавки ферросиликоалюминия марки ФС55А20

Материал	A ^c	V ^c	W	S	SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	MgO	P ₂ O ₅	TiO ₂
Углистая порода	56,67	16,00	2,50	0,20	57,82	31,37	1,77	2,00	0,21	0,02	1,10
Кварцит	-	-	0,50	-	96,8	0,62	0,35	0,29	0,15	0,011	-

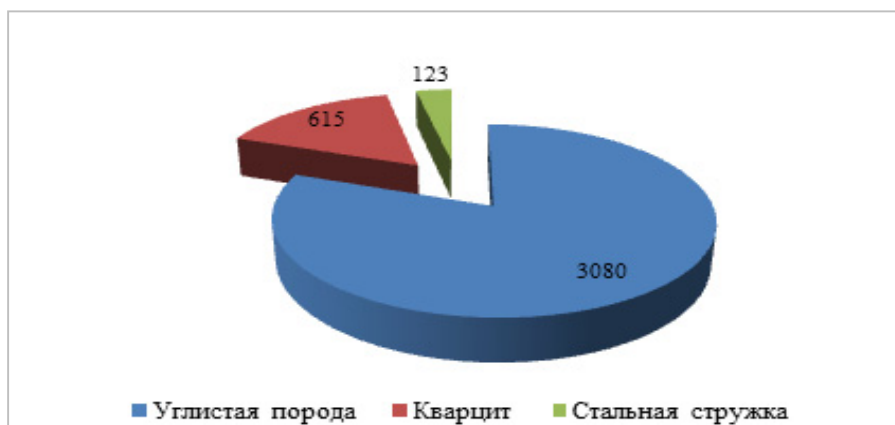

Рисунок 5. Удельный расход материалов на получение 1 т ферросиликоалюминия марки FC55A20

В соответствии с таблицей 2 и рисунком 5, в структуре шихтовых материалов для выплавки ферросиликоалюминия большой удельный вес занимают углистая порода и кварцит.

Для анализа и оценки экономической эффективности использования слабоокисляющихся углей в ферросплавном производстве проведем анализ себестоимости ферросплавов (табл. 3). Из таблицы 3 видно, что удельный вес восстановителя в структуре себестоимости ферросплава, в зависимости от вида ферросплава, различный, самый большой удельный вес восстановителя у среднеуглеродистого ферромарганца, что составляет 47,4 %, у ферросилиция — 14,9 %.

В рамках научно-исследовательской темы «Научно-технологическое обоснование расширения сырьевой базы ферросплавной отрасли за счет вовлечения в технологический процесс слабоокисляющихся углей и техногенных отходов» был рассмотрен вариант использования слабоокисляющихся углей при производстве FC55A20.

Т а б л и ц а 3

Структура себестоимости ферросплавов

Материал	Структура себестоимости, %						
	Сырье	Восстановитель	Электро-энергия	Электроды	Расходы по переделу	Общие заводские расходы	Непроизводственные расходы
Ферросилиций	3,8	14,9	49,6	2,2	22,6	4,9	2,0
Феррохром углеродистый	33,4	10,7	33,0	2,4	15,9	3,3	1,7
Ферромарганец углеродистый	52,4	12,0	9,8	2,3	18,0	4,2	1,3
Ферромарганец среднеуглеродистый	27,3	47,4	2,7	1,3	16,5	3,4	1,4

В рамках выполнения поставленных задач исследования был проведен расчет калькуляции себестоимости и экономии производства ферросплава (табл. 4). Расход сырья, материалов, электроэнергии и цены на них приняты на основе данных Комитета статистики РК [3].

Расчет калькуляции себестоимости и экономии производства ферросплава

Наименование статей затрат	Базовый вариант			Предлагаемый вариант			Экономия (-) /перерасход (+)
	Цена, тг	ФС 65		Цена, тг	ФС55А20		
		Кол-во	Сумма, тг		Кол-во	Сумма, тг	
1 Сырье и основные материалы:							
– кварцит, т	175000	1,1	192500	175000	0,615	107625	-84875
– кокс (сухой), т (углистая порода для нового варианта)	55 000	0,47	26250	14000	3,08	43120	16870
– железная стружка, т	75 000	0,22	16500	75 000	0,123	9225	-7275
Всего задано, тг			235250			159970	-75280
2 Расходы по производству:							
– электроэнергия технологическая, тыс. кВт·ч/т	17500	14	245000	17500	12	210000	-35000
– самообжигающиеся электроды, т	560000	0,027	15120	56000	0,027	1512	
– прямые расходы на оплату труда, тг			33600			33600	
– вспомогательные материалы			11760			11760	
общие по производству, тг			305480			256872	
Всего себестоимость, тг			540730			416842	-123888

В соответствии с таблицей 3, разработанный вариант технологии производства ФС55А20 экономически выгоден (экономия составляет на 1 т 123 888 тг) по сравнению с базовым вариантом (ФС 65).

Также при разработанном варианте было выявлено, что снижается расход электроэнергии на 2 тыс кВт, материалов на 75 280 тг/т за счет усовершенствования технологии производства ферросплава марки ФС55А20 по сравнению с базовым вариантом (ФС 65), следовательно, разработанная технология экономически целесообразна.

Значимым достоинством применения ФСА для обработки стали является его цена. Представленный на рисунке 6 график отражает динамику сравнительных цен на ФСА в ведущих стран производителей стали.

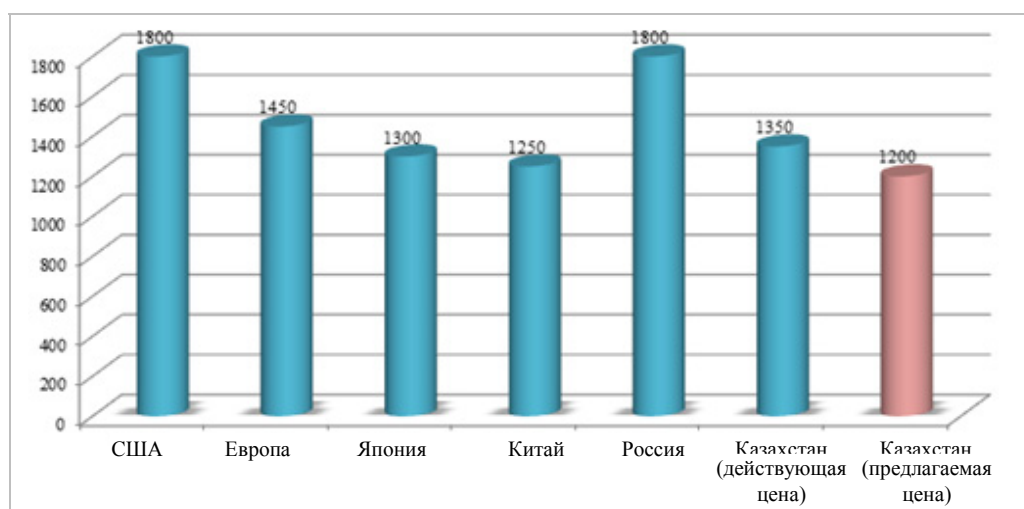

Рисунок 6. Сравнительный анализ цен на ферросиликоалюминий за ноябрь 2018 г., долл./т

В соответствии с рисунком 6 производство ферросиликоалюминия с использованием слабококующих углей является более дешевой по цене и соответственно выгодной для покупателей и продавцов на мировом рынке и может конкурировать с основным производителем данной продукции – Китаем [4; 6].

Проведенные расчеты, представленные в таблице 5, позволяют определить экономическую эффективность производства ферросплава с использованием слабококующихся углей [5; 624].

Т а б л и ц а 5

Расчет экономической эффективности ферросплава ФС55А20

Показатели	Формула расчета	Результат, тг	Результат, %
Снижение себестоимости ферросплава	$C_c = C_p - C_b$ $C_c = (1 - C_p / C_b) \times 100 \%$	123888	22,91
Снижение цены ферросплава	$C_c = C_p - C_b$ $C_c = (1 - C_p / C_b) \times 100 \%$	57600	11,11
Экономический эффект	$Ээ = C_p - C_p$ $Ээ = (1 - C_p / C_p) \times 100 \%$	43958	10,6

В соответствии с таблицей 3 экономическая эффективность перехода к использованию слабококующихся углей в производстве ферросплавов позволит обеспечить снижение себестоимости на 23 %, снижение цены на 11 % и повысить эффективность на 10,6 %.

Интенсификация производства черных металлов требует повышения объема производства агломерата и окатышей, необходимых для получения чугуна и стали. Несмотря на то, что агломерация железных руд является хорошо изученным процессом, увеличение выпуска продукции, повышение удельной производительности установок, вовлечение в производство руд различного генезиса и другие факторы способствуют выпуску агломерата невысокого качества [6; 213]. Вклад в снижение качества агломерата вносит и агломерационное топливо, которым традиционно является коксовая мелочь. Вследствие незначительного выхода косовой мелочи от валового кокса (5–7 %) отмечается постоянная нехватка ее для аглопроизводства. Это приводит к тому, что на фабрики поставляется кокс класса 10–25 мм, 20–40 мм и более 40 мм, который позже дробится до технологической крупности. Это определяет явную экономическую нецелесообразность крупных классов кокса и перспективность внедрения технологий использования новых видов агломерационного топлива, в частности, слабококующихся углей [7; 20].

В результате исследования были определены основные элементы, формирующие себестоимость агломерата (табл. 6).

Т а б л и ц а 6

Анализ структуры себестоимости единицы общего агломерата

Наименование показателя	Удельный вес, %
Себестоимость всего, в т. ч.	100
1. Сырье и основные материалы: металлосодержащее сырье, флюсы, топливо в шихту (коксовая мелочь)	87,10
2. Расходы по переделу	11,5
3. Общепроизводственные расходы	1,40

В соответствии с таблицей 5 агломерационное производство является ресурсоемким производством, так как доля, приходящаяся на статью «Сырье и основные материалы», может занимать в среднем до 80–85 % от общего значения себестоимости производства. Следовательно, основным резервом снижения себестоимости и повышения экономической эффективности производства являются изменения в структуре используемого сырья и топлива; в структуре цен сырьевых материалов [8; 152].

В рамках научно-исследовательской темы был рассмотрен вариант применения слабококующихся углей в качестве агломерационного топлива и проведен расчет себестоимости и экономии

производства агломерата. Расход сырья, материалов, электроэнергии и цены на них приняты на основе данных Комитета статистики РК.

С целью сравнения экономической эффективности аглопроизводства, основанного на использовании коксовой мелочи и слабококсуемых углей, было проведено сопоставление цен на топливо, входящих в состав аглошихты, как основного материала для производства агломерата, а также цены 1 т углерода в этих материалах. Результаты сравнения приведены в таблице 7.

Т а б л и ц а 7

Средняя цена шихтовых материалов

Материалы	Цена 1 т, тг	Среднее содержание углерода, %	Цена 1 т, тг
Коксовая мелочь	37815	80	47268,75
Углистая порода для нового варианта	14000	80	47268,75

В соответствии с таблицей 6 стоимость коксовой мелочи как агломерационного топлива более чем в 2,5 раза превышает стоимость слабококсуемых углей. При этом среднее содержание углерода в обоих вариантах совпадает. По показателю теплоты сгорания слабококсуемые угли достаточно высоки и не уступают коксовой мелочи.

Рассмотрим влияние изменения элементов себестоимости на сумму общих затрат при производстве единицы агломерата, по каждому виду агломерата в разрезе основных статей материальных затрат (табл. 8).

Результаты аналитических расчетов, представленных в таблице 7, показывают, что материальные затраты в целом по всем видам агломерата увеличились в основном за счет роста цен на ресурсы (базовый вариант).

По предлагаемому варианту использование слабококсуемых углей в качестве топлива в шихту позволяет снизить материальные затраты на сырье и основные материалы до 6 %.

Т а б л и ц а 8

Влияние факторов на сумму прямых материальных затрат на единицу продукции

Вид агломерата и материала	Изменение материальных затрат, тг/т (базовый вариант)			Изменение материальных затрат, тг/т (предлагаемый вариант)		
	общее	в т.ч. за счет		общее	в т.ч. за счет	
		норм расхода	цены		норм расхода	цены
1	2	3	4	5	6	7
Агломерат офлюсованный доломитизированный						
Металлосодержащее сырье	18760	-1130,44	19899,44	18760	-1130,44	17999,44
Флюсы	-2150,6	25,88	-2175,2	-2150,6	25,88	-2175,2
Топливо в шихту (коксовая мелочь/углистая порода)	798,4	-66,4	843,8			
				166,7	-3,2	169,8
Итого	17407,8	-1171,44	18568,04	16776,1	-1110,62	17694,04
Агломерат высокоосновной						
Металлосодержащее сырье	16830,88	-114,8	18920,7	16830,88	-114,8	17820,7
Флюсы	1226,4	-27,4	1264	1226,4	-17,4	1233
Топливо в шихту (коксовая мелочь/углистая порода)	723,16	0	723,16			
				134,18	0	134,18
Итого	18780,44	-142,68	20907,86	18191,46	-135,06	19887,88
Агломерат шламовый						
Металлосодержащее сырье	-					
	16820,52	933,24	18001,1	-16820,52	933,24	18001,1
Флюсы	893,68	442,68	1205,3	893,68	442,68	1005,3
Топливо в шихту (коксовая мелочь/углистая порода)	-863,84	-64,44	928,24			
				-252,87	-10,9	263,1

1	2	3	4	5	6	7
Итого	-16790,68	1311	20134,64	-16179,71	1362,16	19269,5
Агломерат промывочный						
Металлосодержащее сырье	16891,36	-149,68	17041,68	16891,36	-149,68	17041,68
Флюсы	-1110,68	130,24	-1209,56	-1110,68	130,24	-1189,56
Топливо в шихту (коксовая мелочь/ углистая порода)	840,8	-25,88	1004,92			
				233,8	-11,02	223,7

Таким образом, замена коксовой мелочи в агломерационной шихте для производства стали на более дешевые слабококующиеся угли позволит снизить затраты по статье «Сырье и основные материалы» (табл. 9) и, в целом, по себестоимости производства.

Таблица 9

Затраты на сырьё и материалы (средние показатели по видам агломератов)

Элемент затрат	Затраты с использованием коксовой мелочи, тг/т	Затраты с использованием слабококующихся углей, тг/т	Отклонение, тг/т
Сырьё и основные материалы	19111,9	17876,8	-1235,1

Тогда себестоимость производства 1 т агломерата снизится на 1476,9 тг (табл. 10).

Таблица 10

Изменение себестоимости агломерата

Себестоимость агломерата с использованием железорудного концентрата и железной руды	Себестоимость агломерата с использованием железосодержащих материалов вторичного происхождения	Отклонение
21967,8	20490,9	-1476,9

Проведенные расчеты в таблице 10 позволяют определить экономическую эффективность производства 1 т агломерата с использованием слабококующихся углей.

Таблица 11

Расчет экономической эффективности производства 1 т агломерата

Показатели	Формула расчета	Результат, тг	Результат, %
Снижение себестоимости производства 1 т агломерата	$C_{сa} = C_p - C_b$ $C_{сo} = (1 - C_p / C_b) \times 100 \%$, где $C_{сa}$ — абсолютное снижение себестоимости, тг; $C_{сo}$ — относительное снижение себестоимости, тг; C_p — себестоимость предлагаемого варианта, тг; C_b — себестоимость базового варианта, тг	1476,9	7
Снижение цены производства 1 т агломерата	$C_{цa} = C_p - Ц_b$ $C_{цo} = (1 - C_p / Ц_b) \times 100 \%$, где $C_{цa}$ — абсолютное снижение цены, тг; $C_{цo}$ — относительное снижение цены, тг; C_p — цена предлагаемого варианта, тг; $Ц_b$ — цена базового варианта, тг	1302,9	5,5
Экономический эффект	$Э_{эa} = C_p - C_p$ $Э_{эo} = (1 - C_p / C_p) \times 100 \%$	2206,2	10,8

В соответствии с таблицей 10 экономическая эффективность перехода к использованию слабококующихся углей в производстве агломератов позволит обеспечить снижение себестоимости на 7 %, снижение цены на 5,5 % и повысить эффективность на 10,8 %.

Таким образом, можно сделать вывод, что любое изменение в структуре цен сырьевых материалов или в их расходе оказывают существенное влияние на технико-экономические показатели и эффективность работы предприятий, в частности, использование слабококующихся углей в составе шихты позволяет значительно снизить себестоимость агломерата.

Статья выполнена в рамках реализации проекта, согласно договора № 209 на программно-целевое финансирование от 19 марта 2018 года по подпрограмме 1, на тему «Оценка технико-экономической эффективности и технологической возможности использования слабококующихся углей Казахстана в ферросплавном производстве и в качестве бездымного топлива для бытовых нужд». Регистрационная карта № 01.01–22/161 от 13.04.2018 г. Номер госрегистрации № 0118РК00698.

Список литературы

- 1 Информационно-аналитический сайт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.metaltorg.ru/>
- 2 Сайт ТОО «Энергосервис» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://energoservice.kz/>
- 3 Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz/>
- 4 Ахметжанов Б. Обоснование необходимости использования высокозольных углей для производства стали / Б. Ахметжанов, К.Б. Тажибекова, А.А. Шаметова // Вопросы экономических наук. — 2019. — № 2. — С. 6–13.
- 5 Akhmetzhanov B. Coalsupplychainmanagementandeconomicsefficiencyofusinghigh-ash coking coal in ferroalloy manufacturing / B. Akhmetzhanov, K. Tazhibekova, A. Shametova, A. Urazbekov // International Journal of Supply Chain Management. — 2019. — Vol. 8, No. 5. — P. 624–632.
- 6 Коротич В.И. Агломерация рудных материалов / В.И. Коротич, Ю.А. Фролов, Г.Н. Бездежский. — Екатеринбург: ГОУ ВПО «УГТУ-УПИ», 2003. — 400 с.
- 7 Страхов В.М. Буроугольный полуккок. Возможности его использования как топлива в агломерации железных руд / В.М. Страхов // Кокс и химия. — 2007. — № 8. — С. 20–26.
- 8 Зельберг Б.И. Шихта для электротермического производства кремния / Б.И. Зельберг. — Челябинск: Металл, 1994. — 320 с.

Б. Ахметжанов, К.Б. Тажибекова, А.А. Шаметова

Феррокорытпа және аглоөндіріс үшін көмірді пайдаланудың экономикалық тиімділігін талдау және бағалау

Мақала арзан шикізатты пайдаланудың жаңа тәсілдерін іздеуге арналған, себебі феррокорытпа және аглоөндірістегі энергетикалық шығындарды азайту бірінші кезектегі міндет болып табылады. Металлургияда отынның баламалы түрлерін қолдану ерекшеліктерін зерттеудің жеткіліксіздігіне байланысты ұсынылған жұмыста шикізаттың, электр энергиясының онтайлы шығынына қолжеткізуге және өнімнің өзіндік құнын төмендетуге бағытталған тас көмірді пайдалану мүмкіндігінің теориялық алғышарттары қарастырылды, феррокорытпа өндірісі мен аглоөндірісте оларды пайдаланудың экономикалық тиімділігін талдау және бағалау жүргізілді. Жұмыста темір кен шикізаты мен құрамында темір бар қалдықтарды металдандыру үшін Қазақстанның қоңыр көмірін қолдану мүмкіндігін зерттеу нәтижелері келтірілген. Феррокорытпа өндірісі мен агроөндірістегі орташа және жоғары көмірді пайдаланудың тиімділігі мәселелерін шешу мақсатында агломерациялық шихтаны күйдірудің белгілі тәсілдері зерделенді, феррокорытпалар мен агломераттардың әлемдік және отандық нарығын бағалау және талдау жүргізілді, феррокорытпа мен аглоөндірістің калькуляциялық шығыстарын есептеу жүзеге асырылды, феррокорытпалар мен агломераттар өндірісінде әлсіз кокстелетін көмірді пайдаланудың экономикалық тиімділігі анықталды. Феррокорытпа өндірісінде әлсіз көмірді пайдалануға көшудің экономикалық тиімділігі өзіндік құнды 23 %-ға төмендетуді, бағаны 11 %-ға төмендетуді және тиімділікті 10,6 %-ға арттыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Ауыл шаруашылығы өндірісі үшін — өзіндік құнның 7 %-ға төмендеуі, бағаның 5,5 %-ға төмендеуі және тиімділіктің 10,8 %-ға артуы байқалды.

Кілт сөздер: феррокорытпа өндірісі, аглоөндіріс, әлсіз уытты көмірлер, пайдалану, талдау, бағалау, өзіндік құн, экономикалық тиімділік.

B. Akhmetzhanov, K.B. Tazhibekova, A.A. Shametova

Analysis and evaluation of the economic effect of coal use for Ferroalloy and sinter production

The article is devoted to the search for new ways of using cheaper raw materials, as the reduction of energy costs in Ferroalloy and sinter production becomes a priority. Due to the insufficiency of the study of the features of the use of alternative fuels in metallurgy, the paper considers the theoretical background of the possibility of using coal, aimed at achieving optimal consumption of raw materials, electricity and reducing the cost of production, the analysis and evaluation of the economic efficiency of their use in Ferroalloy production and sintering. The paper presents the results of the study of the possibility of using brown coal in Kazakhstan for the metallization of iron ore and iron-containing waste. To address issues of efficiency of use of medium and high-ash coal in Ferroalloy production and agricultural production were investigated, the known methods of sintering of sinter charge, the estimation and analysis of world and domestic market of ferroalloys and agglomerates, calculation of imputed costs in the Ferroalloy and agroproduktstve, the economic efficiency subconsumers coal in the production of ferroalloys and agglomerates. The economic efficiency of the transition to the use of low-coking coal in the production of ferroalloys is justified, which allows to reduce the cost by 23 %, reduce the price by 11 % and increase the efficiency by 10.6 %. For sinter production, respectively-cost reduction by 7 %, price reduction by 5.5 % and efficiency increase by 10.8 %.

Keywords: Ferroalloy production, sintering production, low-toxic coals, use, analysis, evaluation, cost, economic effect.

References

- 1 Informatsionno-analiticheskii sait [Information and analytical website] *metaltorg.ru*. Retrieved from <https://www.metaltorg.ru>. [in Russian]
- 2 Sait TOO «Enerhoservis» [Limited liability Partnership website]. *energoservice.kz*. Retrieved from <http://energoservice.kz> [in Russian].
- 3 Komitet po statistike Ministerstva natsionalnoi ehkonomiki RK [Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from: <http://www.stat.gov.kz> [in Russian].
- 4 Ahmetzhanov, B., Tazhibekova, K.B., & Shametova, A.A. (2019). Obosnovanie neobhodimosti ispolzovania visokozolnykh uhlei dlia proizvodstva stali [Rationale for the use of high-ash coal for steel production]. *Voprosi ekonomicheskikh nauk – Questions of economic Sciences*, 2, 6–13 [in Russian].
- 5 Akhmetzhanov, B., Tazhibekova, K., Shametova, A., & Urazbekov, A. (2019). Coal supply chain management and economic efficiency of using high-ash coking coal in ferroalloy manufacturing. *International Journal of Supply Chain Management*, 8, 5, 624–632.
- 6 Korotich, V.I., Frolov, Yu.A., & Bezdezhskii, H.N. (2003). *Ahlomeratsia rudnykh materialov [Agglomeration of ore materials]*. Ekaterinburg: HOU VPO «UHTU-UPI» [in Russian].
- 7 Strakhov, V. M. (2007). Burouholnyi polukoks. Vozmozhnosti ego ispolzovania kak topliva v ahlomeratsii zheleznykh rud [Brown coal semi-coke. Possibilities of its use as fuel in agglomeration of iron ores]. *Koks i khimia – Coke and chemistry*, 8, 20–26 [in Russian].
- 8 Zelberh, B.I. (1994). *Shikhta dlia elektrotermicheskoho proizvodstva kremnia [Charge for electrothermal silicon production]*. Cheliabinsk: Metall [in Russian].

B.T. Smailov, R.K. Andarova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: b_smaylov@bk.ru)*

Innovative vector of development of modern healthcare system in Kazakhstan: organizational and economic mechanisms and extrapolation of foreign experience

The article is devoted to the study of organizational and economic mechanisms of innovative development of the healthcare system of Kazakhstan on the basis of extrapolation of effective foreign experience. The key problems of innovation in various fields of medicine are highlighted. The mechanism of technology transfer, the practical state with the use of advanced technologies is relevant. The mechanism of the public-private partnership for long-term financing of healthcare and providing positive animation is proved. In the field of innovations in the organization of healthcare, the basic mechanism is the introduction of compulsory social health insurance, the specifics of which are analyzed in the article. In the field of regulation of procedures relevant and modern is the introduction of information elements. Their structure and mechanism are also discussed in the present article. The article also considers the organization of clusters of medical innovations. The result of the implementation of the cluster approach should be an increase in productivity and innovation activity of enterprises belonging to the cluster, as well as an increase in the intensity of development of small and medium-sized businesses, which can significantly strengthen the innovative component of its activities in the promotion of the most effective medical technologies.

Keywords: technology transfer in medicine, public-private partnership in healthcare, compulsory social health insurance, strategic partnership in healthcare, smart medicine, hospital information systems.

In an open economy, innovation is universal. Modern medicine is an example of the active introduction of innovative products, technologies and organizational elements. The most significant in terms of long-term effect are the following areas: innovations in treatment, innovations in the organization of healthcare, innovations in the regulation of medical care procedures. What are the applied elements of innovative implementation in the healthcare system of our country?

Actually innovations in treatment are innovative forms of diagnostics, new methods of treatment, use of new dosage forms, new forms of the organization of preventive actions. In the development of this area of innovation the practice of the previous period is particularly important. This applies, in particular, to the trajectory of development of domestic medical science [1]. So, earlier in the institutional plan the domestic medical science traditionally developed within profile research and development works (R&D) of research institutes (SRI) in close connection with the leading scientific institutions of the USSR performing head functions practically in all directions of medical science. At the same time, a significant importance was attached to fundamental research, followed by their development in their own R&D and implementation of their developments. Achievements of world science and advanced foreign experience were used extremely rarely and in small volumes, and there was no direct borrowing of foreign science and practices achievements. Many medical disciplines developed only within the University science and did not have sufficient materials and technical base and scientific potential. Therefore, within the framework of a sovereign state, the most urgent problem was the development of new scientific potential with new priorities: determining the orientation of scientific research, the formation of a modern system of scientific medical information, a modern mechanism for the examination of inventions, authentic to the new time of training and certification of scientific personnel, etc. On this basis, it can be stated that the healthcare system in Kazakhstan lagged behind the vector of modernization and innovation of world medicine.

The first step for innovative development opportunities is to increase access to international medical scientific research through well-known databases. The creation of a system of scientific medical research in accordance with international principles and standards will allow Kazakhstan to achieve the goals of improving the competitiveness of the country in General and medical science in particular. The experience of leading countries, in particular the United States in the field of medical science shows that \$1 invested in R&D accounts for \$9 of gross domestic product (GDP) growth [2].

Today, the United States is seeking to provide leadership in all areas of scientific knowledge and the priority is medical science. It should be noted that the problems of development of scientific activity are problems for all countries of the world, and they are implemented in each state in different ways. Mainly re-

search in the field of management, organization and planning of scientific activities aimed to improve the scientific policy and management of scientific activities. The national institutes of health was found in 1887, when the hygiene Laboratory was established. It was reorganized in 1930 into the National Institutes of Health (NIH). NIH invests more than \$38 billion annually in medical research for the American people. More than 80 % of NCD funding is spent through nearly 50,000 competitive grants involving more than 325,000 researchers and more than 3,000 universities, medical schools, and other research institutions in each state and around the world. [3] Additional funding is intended, in particular, to attract highly qualified specialists who study the most dangerous modern pathologies associated with neuro-degenerative, oncological, cardiovascular and some other diseases.

In the health sector, government support is also being provided to expand the use of new technologies to improve healthcare, in particular to provide access to electronic health records for the majority of Americans. Consideration of the distribution of resources in the areas of research allows you to get an idea of the priority directions of their implementation. In the last decade, for example, not only in the United States, but also in other developed countries, the intensity of research in the field of new technologies, such as information and communication, nano-and biotechnology, which have an increasing impact on all aspects of society [4]. In this regard, the problem of technology transfer as the basis of innovations in treatment is actualized for Kazakhstan.

The institutional basis for the mechanism of quality transfer was the creation of the National medical holding. It unites 6 innovative medical centers: JSC «national scientific center of motherhood and childhood», JSC «national center of neurosurgery», JSC «Republican children's rehabilitation center», JSC «national scientific center of Oncology and transplantation», JSC «Republican diagnostic center» and JSC «national scientific cardiac surgery center». Innovative characteristics of the holding's clinics are: provision of highly specialized innovative and technological medical care; modern hospital management; international quality and safety standards.

Confirmation of the quality of medical services is the successful passage of the international accreditation of Joint Commission International (JCI) clinics of the holding. In total, there are 5 JCI accredited clinics in the former Soviet Union, 4 of which are located in Kazakhstan — in the National medical holding. JCI accreditation is the «gold standard» for medical organizations, evidence of the highest quality of medical care, patient safety, professional application of treatment methods and management in medical practice.

In applied terms, the transfer of new treatment technologies has led to the introduction of the following unique methods of diagnosis, treatment and rehabilitation:

- uterine artery embolization and in vitro fertilization (IVF) — at the National center for motherhood and childhood;
- microsurgical removal of a herniated disc at the lumbar level;
- laser vaporization of intervertebral discs; surgery to remove brain tumors and angiographic examination of the vascular system of the brain and spinal cord;
- new methods for the treatment of Parkinson's disease — at the National center of neurosurgery;
- biofeedback psycho-emotional correction;
- posturography;
- robotic kinesotherapy on the apparatus «Lokomat» — in the Republican children's rehabilitation center;
- implantation of VAD circulatory support devices;
- heart transplantation and prosthetic heart valves-at the National scientific cardiac surgery center;
- bone marrow, kidney, liver transplantation, as well as embolization of prostate vessels, liver, etc. — at the National center of Oncology and transplantation.

On the basis of these advanced clinics, more than 110 thousand Kazakhstani patients have already been treated. Along with this, 140 kidney transplants were performed in patients with such a serious illness as chronic renal failure, 114 bone marrow transplants were performed in patients with malignant tumors of the hematopoietic system.

Despite the obvious successes in the introduction of new technologies, it is necessary to highlight a number of problems in the development of innovations in treatment. The target function for this is to ensure the availability of new treatment methods. Unfortunately, the use of innovative technologies is not universal. There is no mechanism of animation and new techniques, and new dosage forms. To solve this systemic problem, a comprehensive solution of the following 4 tasks is required. These include:

- lack of financial resources for the widespread introduction of advanced technologies;
- lagging behind in the level of development of the latest world analog techniques;
- lack of introduction of innovative technologies in the regions;
- lack of professional staff for the functioning of the «new innovative medicine».

What are the ways to solve these problems?

In order to ensure the effective functioning of the health system, who recommends that at least 6–8 % of GDP be allocated with budgetary funding in developed countries and at least 5 % of GDP in developing countries. The share of healthcare expenditures in Kazakhstan is only 3.8 % [5]. Therefore, to solve the first problem — the lack of financial resources — it is very promising to introduce the mechanism of public-private partnership (PPP).

PPP is recognized as one of the most effective forms of attracting the private sector to create and finance public infrastructure. The main reason for the use of PPP in the health sector is to reduce the costs of the state, to achieve a rational ratio of price and quality, the transfer of risks to the private sector, the provision of advanced medical services. This is evidenced by the experience of foreign countries that have long practiced PPP projects. The most successful projects were in the UK, Germany, Spain, Sweden, etc. The largest PPP models are: construction, reconstruction and operation contracts; management and lease contracts; service and mixed contracts. At the same time, new technical solutions are applied, leading to the use of innovative technologies. For effective implementation of PPP projects in the health sector of Kazakhstan it is necessary to justify their specificity by country [6–8]:

1. The main thing in PPP projects in the UK is the reconstruction and construction of new health facilities (the project of a private financial initiative allowed for 20 years to reconstruct 106 hospitals and build 128).

2. in Germany, PPPs focus on two objectives: new construction and an increase in the share of private health facilities. A classic example is the construction of a € 132m proton therapy centre in Essen as part of a PPP, which was transferred to private management for a period of 15 years with an estimated cost savings of 20 %.

3. Sweden has agreements with private investors for the management of public hospitals, ambulances and laboratory services. In addition, the largest project is the construction of an ultra-modern University clinic «New Karolinska Solna».

4. in Spain, the public national health system owns 40 % of hospitals, the remaining 60 % of hospitals are private. At the same time, most of the private hospitals operate on the basis of a PPP concession agreement, which allows them to receive public funding. Also in Spain, there are several schemes of co-financing in the framework of public-private partnerships in the provision of medical services in the event of occupational injuries and diseases. In addition, the state has traditionally procured from private providers 15 to 20 per cent of highly specialized medical services, such as high-resolution diagnostics and outpatient surgery.

In Kazakhstan, there are no fully implemented PPP projects, but some aspects are being implemented within the framework of the Unified national health system. In particular, it is planned to implement 22 projects: 9 hospitals and 13 outpatient organizations (APO). In addition, since 2013, the private sector has been involved in the implementation of the state order within the guaranteed volume of free medical care. An effective mechanism for the implementation of socially significant PPP projects is clearly visible on the example of program hemodialysis. Thus, private hemodialysis providers account for 34 % and provide 40 % of services [6].

Effective development of healthcare is possible only through continuous investment and innovation using the mechanism of public-private partnership. The use of the model of public-private partnership in the healthcare system can generate a number of positive social and economic effects for society: technical and technological re-equipment of the industry; increasing the efficiency of resource use; creation of conditions and prerequisites for the effective functioning of health facilities owned by the state, their optimal management and rational operation; improvement of the quality of medical services, thanks to the growth of quality standards provided by the state in contracts with private companies — operators.

For innovation in the regions we have now taken the following measures: opening of competence centers of advanced technologies, organization of training courses for doctors from the regions, outreach workshops in the regions by mentoring, inviting the world's leading experts in various fields of medicine. The purpose of these events is not only to improve the skills of health workers, but also to teach them the best international technologies. Every year, on average — within the framework of the national budget-on the basis of the hold-

ing clinics are organized about 15 master classes, about 130 mentors are invited, about 100 doctors and nurses and 30 managers in healthcare are sent for training to the leading clinics of the world.

To solve the problem of mastering the latest world technologies, it is necessary to systematically ensure the primary level of obtaining innovative technologies — to ensure strategic partnership with leading foreign universities, initiators of innovations. For this purpose the following model of relationship is assumed. In terms of criteria for selecting strategic partners, it is necessary to highlight the presence of a University clinic, being in the TOP 300 in the ranking, multi-level training of doctors and academic mobility. The main areas of cooperation are improving the management system in medical universities, increasing the scientific potential of teaching staff of universities, improving educational programs, the development of scientific activities of medical universities. Mechanisms of implementation of strategic partnership are consulting, mentoring, joint management, trust management. This model contributes to the formation of long-term partnership, testing of new medical techniques, the entry of medical institutions into the General research algorithm.

To solve the fourth task — to improve the quality of medical personnel — it is necessary to modernize medical education. The main directions of its implementation are:

- transition to the autonomy of higher education institutions;
- Informatization of medical universities;
- development and establishment of University clinics;
- improving the competence model of teaching staff and increasing the capacity of teachers according to international standards;
- formation of an effective model of career development (doctor-teacher-scientist);
- involvement of students in international scientific events.

The next set of actual practical tasks is innovations in healthcare organization. The most important in this regard is the transition to a system of compulsory health insurance. It is the nature and essence of the national model of CHI that determines the quality and degree of provision of health services to the population. The General model of health insurance in the country will have a social orientation [9]. The parameters of this model are as follows. The principles of solidarity, inclusiveness and justice are taken as the basis of the domestic model of MSHI. The system is not cumulative and does not provide for a personalized distribution of funds, that is, medical services will be received by all citizens equally, regardless of who and how many of them deducts. The amount of deductions will depend on wages — the more a person receives, the greater the amount of his deductions, respectively. The interest rate for the entire working population was approved as a single one.

Solidary financing is monthly contributions and contributions to the health insurance Fund from employers, employees, self-employed and the state, which acts as the main payer and contributes funds for the socially unprotected population.

Participants of compulsory health insurance will have access to:

- primary healthcare (polyclinic services) will be provided in outpatient and day hospital conditions, including prevention, diagnosis, treatment of diseases and conditions, monitoring of pregnancy, medical manipulations;
- specialized and high-tech medical care will include: prevention, diagnosis, treatment of diseases requiring the use of special methods and complex medical technologies;
- planned medical care will be provided in inpatient conditions for diseases and conditions that do not threaten the life of the patient;
- provision of medicines in accordance with the approved list of diseases;
- nursing care-assistance to persons who are unable to self-care, in need of constant outside care or supervision due to illness;
- palliative care-maintaining the quality of life of patients with incurable, life-threatening and severe diseases at a possible comfortable level for a person.

The state guarantees the following types of medical care free of charge (i.e. regardless of compulsory insurance):

- ambulance and air ambulance;
- medical care for socially significant diseases such as Oncology, tuberculosis, diabetes, psychiatric pathology, as well as in emergency cases;
- immunization.

It should be noted that the social insurance model chosen in Kazakhstan is similar in purpose to the insurance mechanisms in a number of developed countries, in particular, in Germany. The German healthcare system is also based on compulsory social insurance. In the organization of healthcare in Germany clearly divided the functions of regions, hospitals to provide medical care, the individual doctor. Thus, strategic and annual plans for the development of the hospital network are developed in each region. They are based on an assessment of population needs and hospital capacity. As part of these plans, the health authorities give sanctions for investments, including the construction of new medical facilities, the purchase of new equipment and medicines [10]. In terms of the development of hospital care, there are strict rules of contractual relations, enshrined in the German social code. Contracts for the provision of healthcare under compulsory health insurance are concluded only with those hospitals that participate in quality assurance programmes. And for the assessment and selection of quality indicators and their monitoring, the state authorities have developed a special program. Considerable attention is paid to the provision of healthcare to people with low incomes. In particular, in each region there are programs to Finance medical care for persons whose income does not allow them to participate in compulsory health insurance schemes. In addition, there is a mechanism of joint insurance: so if the income of each family member does not exceed a certain minimum, then all are jointly insured without making additional contributions. The CHI system is therefore the preferred option for low-income families, single-income families and the elderly to receive healthcare. Medical activity is also insured. Every doctor is obliged to insure his / her professional liability. Under this condition, the injured party has a chance of receiving compensation from the insurance Fund, and not from the funds of the medical institution or CHI funds.

Thus, the German model combines the high social efficiency of medical care guaranteed by the Federal and regional authorities and the responsibility of both the medical institution and the individual doctor for the results of medical care. These advantages of health insurance are the socio-economic reference point for the national healthcare.

Highly developed countries with innovative health systems tend to have low levels of private spending. On average, in the countries of the Organization for economic cooperation and development (OECD), the share of private spending is on average 28 %, the state budget and social insurance accounts for 72 %. In Kazakhstan, the ratio is 35 % and 65 % respectively [11]. A high proportion of private expenditure in financing healthcare system in Kazakhstan, which is largely backed by no medical insurance, and citizen participation in the direct payment of medical services, is a major risk factor for the health system as a whole, since it is associated with high volatility of demand for medical services. Therefore, one of the ways out of this situation is the development of voluntary health insurance (VHI), which allows you to fully or partially cover the costs of the insured citizen for medical services not provided by the MSHI system, in selected clinics and on selected terms at the expense of the insurance company.

In this regard, the experience of Spain in the development of voluntary health insurance (VHI), which operates independently of the public sector (complete rejection of CHI is impossible) and is complementary. This type of insurance is mainly used to provide services for which there is a waiting list in the public sector (for example, specialized medical care) or to obtain such assistance, which is only partially provided under the free medical care program (for example, dental care for adults). Overall, 13 per cent of the population is covered by VHI, with coverage varying significantly by region.

Finally, we will focus on innovations in the regulation of medical care procedures.

First of all, they are associated with the reform of the healthcare system on the basis of innovative approaches using IT, such as: «smart medicine», remote prevention, «electronic medicine». Their development is aimed, first of all, at solving many important issues. Such as, for example, the expansion of access to high-quality medicine for the entire population of the country; the fight against bureaucracy, which becomes an obstacle, both for patients who often need prompt medical care, and for medical workers, making it difficult for them to perform their direct duties; exchange of health information on the basis of integrated health systems.

For example, in Spain, one of the first stages of the development of the system of public health services in digital format was the program «Medical service online» (Sanidad en línea), aimed at upgrading the Central information cluster of the health system on the basis of individual patient numbers and electronic medical records [8].

In Kazakhstan, the use of it innovations in the healthcare system is a fairly new practice, but the prospects for its rapid and successful development are obvious and are only a matter of time. Thus, within the framework of the task of Informatization of the healthcare system, the State program of reforming and development of healthcare was formed, according to which the investment project «Creation of a Unified

health information system of the Republic of Kazakhstan» (UISZ) is being implemented. Under this project, all health organizations are equipped with modern IT infrastructure, an integrated system of medical information about patients is created, an electronic passport of the country's population health is formed. Since 2004, the Ministry of health has been implementing the investment project «development of mobile and telemedicine in aul (rural) healthcare in Kazakhstan».

Kazakhstan, in turn, has already achieved success—the first among the CIS countries, having made the transition to integrated Informatization of the healthcare system.

What are the main applied problems in this direction? This is, first of all, the lack of universality of health Informatization. Secondly, the uneven use of automated procedures, and thirdly, the insufficient professional base to cover the entire population with «electronic medicine». To resolve these problems, the following system modernization measures are planned in the country. The core of the Informatization model is the interoperability platform (patient's personal account). Its filling is carried out through 5 channels:

- 1) electronic passport of the patient (patient's access channel to the state of health);
- 2) information systems of the Ministry of health of the Republic of Kazakhstan (management decision-making channel);
- 3) FSMS information system (channel for financing medical services);
- 4) hospital information systems (GIS) (automation channel of medical organizations and personnel);
- 5) smart medicine (channel for remote information about the health of the patient).

The most time-consuming is the formation of hospital information systems. However, they are more rationalize modern medicine. After all, the main objectives of hospital information systems are

- automation of all processes in the medical institution,
- the transition to a paperless form of the medical information.
- improving the quality of medical care,
- implementation of the mechanism of accounting for actual costs of healthcare providers.

The innovative model of healthcare development, based on the unity of science, education and practice, international partnership with leading countries and research centers and the development of public-private partnership, should have a special mechanism of management, dictating the presence of a dichotomy of two principles: economic efficiency and social justice. The State program of healthcare development of the Republic of Kazakhstan «Densaulyk» for 2016–2020 is aimed at the formation of such a model [12]. This is especially true for the current state of the healthcare system in Kazakhstan, which according to the report of the world economic forum «Global competitiveness index» for 2018 is characterized by weak positions on the indicator «Health» (96th place among 140 countries) and a significant decrease in the rating on this indicator by 3 positions compared to 2017 [13].

It is important to emphasize that the modernization of health potential should be realized through the development, implementation and implementation of medical innovations through the development of cluster strategies related to the promotion of innovations in the market through their commercialization. These directions of innovative modernization of the national healthcare system should form the basis of the Draft State program for improving the health of the population of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 [14].

As the main objectives of the innovative cluster strategy in the health sector of Kazakhstan it is necessary to highlight the following:

- integration of efforts of scientific and educational medical organizations, practical healthcare in the field of creation of new methods of diagnostics and treatment based on biotechnologies and nanotechnologies;
- development of entrepreneurial approach in the field of medical innovations dissemination and their effective commercialization;
- improving the competitiveness of domestic innovative medical products in the domestic and foreign markets;
- formation of a new management system of innovative medical activity;
- improving the technological level of the domestic system of medical care;
- integration of domestic and foreign innovative medical developments in the activities of leading regional medical centers;
- creation of a new model of personnel work, providing not only training for the introduction and use of medical technologies, but also continuous improvement of their skills in a continuous mode;

- attracting domestic and foreign investors for the development and implementation of high-performance technologies;
- consolidation of efforts with leading domestic and foreign research centers to promote the most effective medical technologies;
- development of information and communication environment for optimal promotion of innovations.

The organization of clusters of medical innovations taking into account the goal and objectives is designed to promote the development of the health sector of the national innovation system. The result of the implementation of the cluster approach should be an increase in productivity and innovation activity of enterprises belonging to the cluster, as well as an increase in the intensity of development of small and medium-sized businesses, which can significantly strengthen the innovative component of its activities in the promotion of the most effective medical technologies. The development of each new medical technology will only reach its goal when the innovation cycle is completed: fundamental development-production of the product-its production on an industrial scale-the introduction (use) of the product in the clinic for the diagnosis, treatment and prevention of diseases. In Kazakhstan, the introduction of new technologies in practical healthcare is sometimes delayed for years. And there are a number of serious reasons for this: the underdevelopment of public-private partnership as a tool to attract investment in domestic science; lack of qualified personnel in the field of commercialization of high-tech products in the field of medicine; insufficient demand for new technologies for the production of drugs, immunobiological and other drugs, diagnostics, medical equipment.

These are the General parameters of the innovation vector in the development of healthcare of the Republic of Kazakhstan.

References

- 1 Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011–2015 годы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001113>
- 2 Porter M.E. US Competitiveness 2001: Strengths, Vulnerability and Long-Term Priorities [Electronic resource] / M.E. Porter, D. Van Opstal. — Washington: Council on Competitiveness, 2001. — 86 p. — Access mode: <https://link.springer.com>
- 3 Human Development Reports [Electronic resource]. — Access mode: <http://hdr.undp.org/>
- 4 OECD Communications Outlook [Electronic resource].— Access mode: <https://www.oecd-ilibrary.org>
- 5 Кинаятов А. Планирование управления инвестициями и развитие государственно-частного партнерства в сфере здравоохранения Казахстана / А. Кинаятов, Г. Темирбекова // Менеджер здравоохранения Республики Казахстан. — 2015. — № 4. — С. 61–65.
- 6 Избасаров Б. Государственно-частное партнерство в сфере здравоохранения / Б. Избасаров // Менеджер здравоохранения Республики Казахстан. — 2015. — № 1. — С. 14–19.
- 7 European Health Report, 2018 — World Health Organization [Electronic resource]. — Access mode: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/379862/who-ehr-2018-eng.pdf?ua=1.
- 8 Системы здравоохранения: время перемен. Испания: реферат обзора. — Европейская обсерватория по системам и политике здравоохранения [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/155557/E94549sumR.pdf
- 9 Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 405-V ЗРК «Об обязательном социальном медицинском страховании» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000405>
- 10 Антропов В. Здравоохранение в Германии: исцеление для всех / В. Антропов // Современная Европа. — 2006. — № 3. — С. 125–135.
- 11 Добровольное медицинское страхование в Казахстане: Проблемы и перспективы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://allinsurance.kz/articles/market/4796-dobrovolnoe-meditsinskoe-strakhovanie-v-kazakhstane-problemy-i-perspektivy>
- 12 Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016–2020 гг. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000176>
- 13 Рейтинг стран мира по уровню Глобальной конкурентоспособности по версии Всемирного экономического форума [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>.
- 14 Проект Государственной программы улучшения здоровья населения Республики Казахстан на 2020–2025 годы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.rcrz.kz/images/content/proekt_GPRZ_20-25.pdf.

Б.Т. Смайлов, Р.К. Андарова

Қазақстанның заманауи денсаулық сақтау жүйесінің инновациялық даму векторы: ұйымдық-экономикалық механизмдері

Мақала Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласындағы инновациялық қызметті дамытуға арналған. Медицинаның түрлі салаларына инновацияны енгізудің негізгі мәселелері айқындалды. Технологиялар трансфертінің механизмі, озық технологияларды пайдаланудағы тәжірибелік жағдай өзекті болып табылады. Денсаулық сақтауды ұзақ мерзімді қаржыландыруды және оң мультипликацияны қамтамасыз ету мақсатында МЖӘ механизмі негізделген. Денсаулық сақтау ұйымдарындағы инновация саласындағы міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруды енгізу базалық механизм болып табылады, оның ерекшелігі мақалада талданған. Рәсімдерді регламенттеу саласында ақпараттандыру элементтерін енгізу өзекті және заманауи болып табылады. Олардың құрылымы мен механизмі ұсынылған мақалада зерттелген. Сонымен қатар мақалада медициналық инновациялар кластерлерін ұйымдастыру қарастырылған. Кластерлік тәсілді іске асырудың нәтижесі кластерге кіретін кәсіпорындардың өнімділігі мен инновациялық белсенділігінің өсуі, сондай-ақ барынша тиімді медициналық технологияларды ілгерілетуде өз қызметінің инновациялық құраушысын едәуір күшейте алатын шағын және орта бизнесті дамыту қарқындылығын арттыру болуы тиіс.

Кілт сөздер: медицинадағы технологиялар трансферті, денсаулық сақтаудағы мемлекеттік-жеке меншік әріптестік, міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру, денсаулық сақтаудағы стратегиялық әріптестік, смарт-медицина, госпитальдық ақпараттық жүйелер.

Б.Т. Смайлов, Р.К. Андарова

Инновационный вектор развития современной системы здравоохранения Казахстана: организационно-экономические механизмы

Статья посвящена развитию инновационной деятельности в сфере здравоохранения Республики Казахстан. Выделены ключевые проблемы внедрения инноваций в различные области медицины. Актуальным представляется механизм трансферта технологий, практическое состояние с использованием передовых технологий. Обоснован механизм ГЧП для долгосрочного финансирования здравоохранения и обеспечения позитивной мультипликации. В области инноваций в организации здравоохранения базовым механизмом является внедрение обязательного социального медицинского страхования, специфика которого проанализирована в статье. В области регламентации процедур актуальным и современным является внедрение информатизационных элементов. Их структура и механизм также рассмотрены в статье. Авторами также изучена организация кластеров медицинских инноваций. Результатом реализации кластерного подхода должен стать рост производительности и инновационной активности предприятий, входящих в кластер, а также повышение интенсивности развития малого и среднего бизнеса, который сможет значительно усилить инновационную составляющую своей деятельности в продвижении наиболее эффективных медицинских технологий.

Ключевые слова: трансферт технологий в медицине, государственно-частное партнерство в здравоохранении, обязательное социальное медицинское страхование, стратегическое партнерство в здравоохранении, смарт-медицина, госпитальные информационные системы.

References

- 1 Hosudarstvennaia prohramma razvitiia zdavookhraneniia Respubliki Kazakhstan «Salamatty Kazakstan» na 2011–2015 hody [State program of health care development of the Republic of Kazakhstan «Salamatty Kazakhstan» for 2011–2015]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001113> [in Russian].
- 2 Porter, M.E., & Van Opstal, D. (2001). US Competitiveness 2001: Strengths, Vulnerability and Long-Term Priorities. Washington, Council on Competitiveness. *link.springer.com*. Retrieved from <https://link.springer.com>
- 3 Human Development Reports. *hdr.undp.org*. Retrieved from <http://hdr.undp.org/>
- 4 OECD Communications Outlook. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org>
- 5 Kinayatov, A., & Temirbekova, G. (2015). Planirovaniya upravleniia investitsiiami i razvitie hosudarstvenno-chastnoho partnerstva v sfere zdavookhraneniia Kazakhstana [Investment management planning and development of public-private partnership in the healthcare sector of Kazakhstan]. *Menedzher zdavookhraneniia Respubliki Kazakhstan — Health care Manager of the Republic of Kazakhstan*, 5, 61–65 [in Russian].
- 6 Izbasarov, B. (2015). Hosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v sfere zdavookhraneniia [Public-private partnership in health-care]. *Menedzher zdavookhraneniia Respubliki Kazakhstan — Health care Manager of the Republic of Kazakhstan*, 1, 14–19 [in Russian].

- 7 European Health Report (2018). World Health Organization. of Kazakhstan «Salamatty Kazakhstan» for 2011–2015]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/379862/who-ehr-2018-eng.pdf?ua=1
- 8 Sistemy zdravookhraneniia: vremia peremen. Ispaniia: referat obzora [Health systems: a time of change. Spain: summary of the review] *Evropeiskaia observatoriia po sistemam i politike zdravookhraneniia — European Observatory on health systems and policies*. Retrieved from http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/155557/E94549sumR.pdf [in Russian].
- 9 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 16 noiabria 2015 hoda № 405-V ZRK «Ob obiazatelnom sotsialnom meditsinskom strakhovanii» [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 16, 2015 No. 405-V SAM «On compulsory social health insurance»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000405> [in Russian].
- 10 Antropov, V. (2006). Zdravookhranenie v Hermanii: istselenie dlia vsekh [Health care in Germany: healing for all]. *Sovremennaya Evropa — Modern Europe*, 3, 125–135 [in Russian].
- 11 Dobrovolnoe meditsinskoe strakhovanie v Kazakhstane: Problemy i perspektivy [Voluntary health insurance in Kazakhstan: Problems and prospects]. *allinsurance.kz*. Retrieved from <https://allinsurance.kz/articles/market/4796-dobrovolnoe-meditsinskoe-strakhovanie-v-kazakhstane-problemy-i-perspektivy> [in Russian].
- 12 Hosudarstvennaia prohramma razvitiia zdravookhraneniia Respubliki Kazakhstan «Densaulyk» na 2016–2020 hh. [The state program of development of health care of the Republic of Kazakhstan «Densaulyk» for 2016–2020]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000176> [in Russian].
- 13 Reitinh stran mira po urovniu hlobalnoi konkurentosposobnosti po versii Vsemirnogo yekonomicheskoho foruma [Ranking of world countries in terms of Global competitiveness according to the world Economic Forum]. *gtmarket.ru*. Retrieved from <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info> [in Russian].
- 14 Proekt Hosudarstvennoi prohrammy uluchsheniia zdorovia naseleniia Respubliki Kazakhstan na 2020–2025 hody [Draft State program for improving the health of the population of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025]. *rcrz.kz*. Retrieved from http://www.rcrz.kz/images/content/proekt_GPRZ_20-25.pdf [in Russian].

B.K. Spanova¹, E.B. Romanko², A.O. Musabekova², Zs. Huszti³

¹Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan;

²Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;

³University of Pecs, Hungary

(E-mail: salta_27@mail.ru)

Social policy of modern Kazakhstan: problems and prospects

The current state of social policy in Kazakhstan was studied. The purpose, objectives and definitions of social policy in the broad and narrow sense of the word are shown, the structure of social policy is reflected. The basic principles of social policy are substantiated. The instruments of state social policy are considered. The assessment of directions and functions of social policy, the main purpose of social policy, conditions of transition of the Republic of Kazakhstan to the social state, the role of the State budget is given. National Fund, in the social sphere of the state. It is noted that in the next decade in the activities of the state priority are five key areas, the Republic of Kazakhstan is at the second stage of transition to a socially oriented market economy. The implementation of tasks on the basis of the Address of the First President of the Republic of Kazakhstan «growth of well-being of Kazakhstanis: increase of income and quality of life» is analyzed. The key indicators of social sphere provision, criteria of targeted social assistance: social measures of the First President under the program «Aleumettik kamkorlyk» are presented. The renewal of social policy will contribute to improving the quality of life of the population; social policy is an interdependent process: the state creates conditions for social well-being. It is proved that Kazakhstan needs an updated social policy, in this regard, the Government should establish clear and transparent procedures for providing support to those who really need, organize control over the distribution, and the planned introduction of social cards of citizens can help this. All this should be facilitated by common approaches to the guaranteed volume of social support for citizens regardless of the region of residence. It is indicated that the head of state instructed the Government to develop common approaches, strengthen measures to strengthen social support of citizens and the availability of housing for socially vulnerable segments of the population. It is concluded that the social policy of the state can be effective only if it is aimed at creating jobs and involving the working-age population in the country's economy. It is necessary to solve the main tasks: — to create an effective model of social and labor relations; — to develop the social initiative of citizens; — to create an effective state system of management of social processes in Kazakhstan.

Keywords: social policy, social protection, social state, social insurance, social security, social assistance, social functions, social sector, addressed social assistance, social support.

Social policy refers to government policy in the field of social security, as well as the study of its development, application and influence. Social policy is one of the most important directions of the state's internal policy. It is called upon to ensure expanded reproduction of the population, harmonization of political relations, political stability, and civil harmony. The goal of social policy is to increase the welfare of the population, ensuring a high level and quality of life, characterized by the following indicators: income as a material source of livelihood, employment, health, housing, education, culture, ecology. The immediate goal of social policy: - to provide a deprived life and society to individuals and groups of the population a decent human existence. It is specific in the form of assistance and support to people in need, is: - providing socially recognized basic needs for food, clothing, housing, utilities, medical and cultural services; - assistance to those wishing to find work; - promoting social justice in the distribution of income and property. Figure 1 shows the social policy of the state.

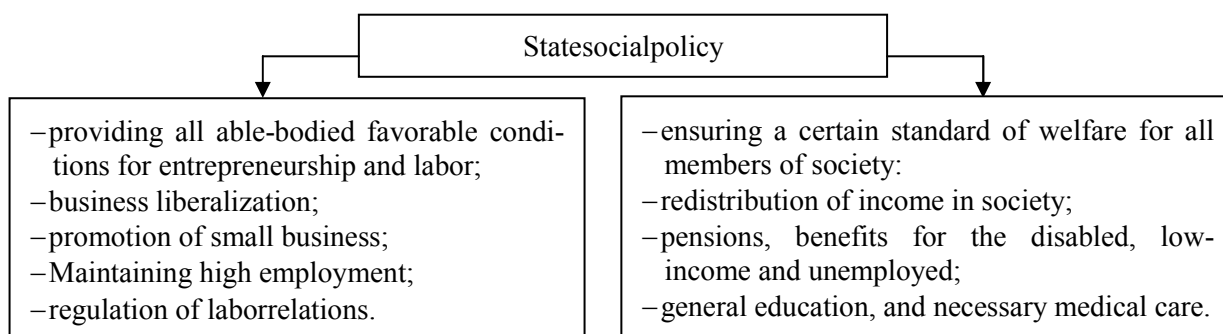

Figure 1. State social policy

State social policy provides for the solution of the following tasks:

- Ensuring equal opportunities in the exercise of the right to education and a share in public welfare through the fair distribution of income and property (capital);
- Reduction of undesirable market-driven differences between rich and poor when income and capital occur;
- Ensuring greater freedom, justice, respect for human dignity, ensuring the development of the individual, active participation in public life and the right to a share of responsibility to society;
- Further improvement of socio-political tools and provisions governing the existing structure in order to ensure basic social rights and expand the social security network.

When we speak about the social policy of the state, it primarily means government actions aimed at the distribution and redistribution of income of various members and groups of society. So you can define social policy in the narrow sense of the word. In the broad sense of the word, social policy is one of the areas of macroeconomic regulation, designed to ensure social stability of the society and create, as far as possible, the same «starting conditions» for citizens of the country. Figure 2 shows the structure of social policy.

The main principles of social policy are:

- protection of living standards by introducing various forms of compensation with increasing prices and indexing;
- providing assistance to the poorest families;
- Issuance of unemployment assistance;
- ensuring a social insurance policy, setting a minimum wage for employees;
- the development of education, the protection of environmental health, mainly by the State’s
- pursuing an active policy aimed at providing qualifications.

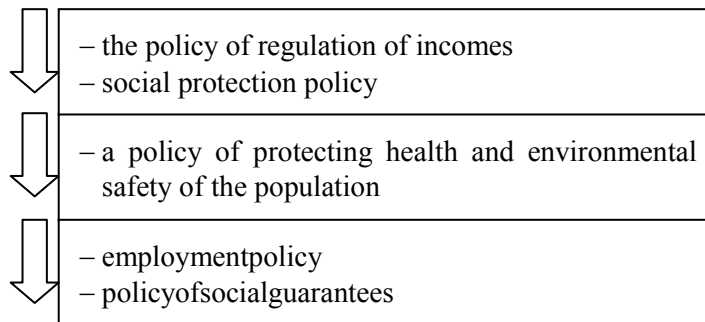

Figure 2. Social Policy Framework

The area of government policy that is considered social includes education, health, housing, social insurance, including retirement benefits and individual social services. Considering social policy in a practical sense, it is usually understood as a combination of specific measures and measures aimed at providing for the livelihoods of the population. Figure 3 shows the directions and functions of social policy.

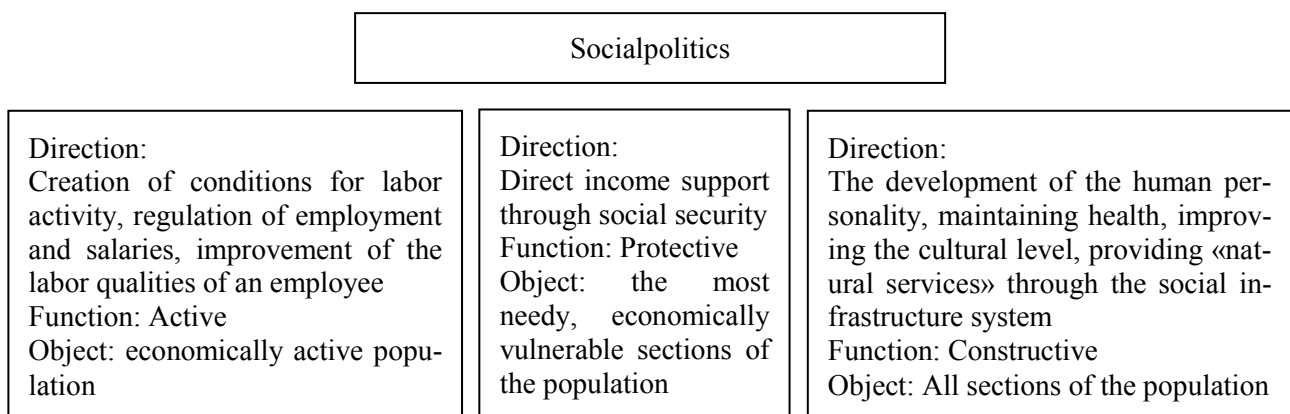

Figure 3. Directions and functions of social policy

Instruments of state social policy are divided into three groups:

- administrative, creating framework conditions for the social order in the country;
- financial, consisting in the redistribution of funds in favor of socially weak persons and population groups;

- The restriction of freedom of business contracts is the essence of this instrument — in the state's interference in contracts between employers and employees for the purpose of protecting the interests of the latter.

It is customary to distinguish between types of social policies: state, regional, corporate and others, depending on who the main initiator (subject) of these measures is.

The main purpose of social policy is perhaps the best satisfaction of the material, cultural and spiritual needs of citizens of society [1].

The use of shock methods of market transformations revealed the most acute problems not only in the economy, but also in the social sphere, the living conditions of the entire population. This caused the objective need for a greater social orientation of reforms, the definition of social priorities and clarification of the very concept of its social orientation. Social orientation involves the selection of public priorities, targeted stimulation of certain areas and directions of activity [2].

In the next decade, five key areas are priority in the activities of the state:

1. Preparing for post-crisis development.
2. Ensuring sustainable development.
3. Provision for the future — improving the competitiveness of human capital in order to achieve sustainable economic growth, prosperity and social well-being of Kazakhstanis.
4. Providing the population with high-quality social and housing services.
5. Strengthening interethnic harmony, security, stability of international agreements.

Currently, the Republic of Kazakhstan is at the second stage of transition to a socially oriented market economy, which is characterized by the construction of a welfare model of the population of the Republic of Kazakhstan, focused on modern characteristics.

In the message of the First President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan in 2018, «Growth in the welfare of Kazakhstanis: improving incomes and quality of life,» it is noted that the key to success of the state is the development of the main wealth — a person.

The government, each head of a state body, state-owned company needs to change approaches in work. The main priority should be the growth of well-being of Kazakhstanis.

The state budget of Kazakhstan has been socially oriented for many years — the expenditures under the article «social assistance and social security» are traditionally the largest and together with expenditures on education and health make up about half of all costs.

A significantly high level of social spending is supported by the largest transfers from the national fund, which in recent years have been from 2.5 to 4.4 trillion tenge per year, i.e. and the national fund was widely involved in the implementation of the social function of the state.

The well-being of Kazakhstanis depends primarily on the stable growth of income and quality of life.

Incomes grow when a person is hardworking, is a professional in his field, receives a decent salary, or has the opportunity to open and develop his own business.

In this regard, from January 1, 2019, the Government was instructed to increase the minimum wage by 1.5 times from 28 to 42 thousand tenge.

This will directly affect the 1 million 300 thousand people who work in all sectors of enterprises of various forms of ownership.

The increase will cover 275 thousand employees of budgetary organizations, whose salaries will grow by an average of 35 %.

For these purposes, from the republican budget for 2019–2021, allocate 96 billion tenge annually.

In this case, the minimum wage will not be tied to the cost of living.

The new minimum wage will be a catalyst for the growth of wages in general throughout the economy.

The effective implementation of these measures will increase the incomes of Kazakhstanis through increased salaries and the creation of new jobs.

The second component of well-being is an increase in living standards.

The issues of quality and accessibility of education, health care, housing, comfortable and safe living concern every Kazakh family.

In this regard, the Government should review budget spending priorities with a focus on the social sector, security and infrastructure.

Within 5 years, it is necessary to bring spending on education, science and healthcare from all sources to 10 % of GDP [3].

Social policy in the Republic of Kazakhstan has always been at the forefront and is a priority for all major program documents, such as the Kazakhstan-2050 Strategy and the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025.

In Kazakhstan, the social functions of regional and especially local authorities are wider than in many countries of the world, and the financial resources for their implementation are minimal and a way out of this deadlock should be made by the state's social obligations, which can be defined as a constitutional or legislatively fixed set of social benefits (services, benefits, subsidies), which the state and only it undertakes to make available to its citizens, guaranteeing them a certain range of these benefits free of the latter (i.e. account of budgetary resources).

In 2019, more than 45 % of all republican budget expenditures were directed to the social sphere. At the same time, the mechanism and volumes of social support are changing, for example, the criterion for the provision of targeted social assistance: the income per family member, who should not have previously exceeded 50 % of the subsistence level (14,849 tenge), is now increased to 70 % (20,789 tenge), which significantly expanded the circle of recipients of targeted social assistance.

The First President's new social measures under the Social Care program became a huge help to low-income citizens: the number of recipients of targeted social assistance increased almost 2 times, the amount of assistance increased on average to 80–100 thousand tenge.

It is planned to issue 30 thousand grants up to 505 thousand tenge to youth, able-bodied invalids, low-income and large families so that they can realize their business ideas within 3 years. Beginning entrepreneurs within the framework of the Business Roadmap 2020 will be able to receive 600 grants worth 1.8 billion tenge.

The First President noted that we need to seriously update social policy, and this is an objective necessity, due to many factors, both external and internal. The main external factor is the intensification of international competition. Internal factors are associated with inefficient implementation of government programs, inefficient spending of budget funds, the shadow economy, and corruption. Updating social policy is a natural and ongoing process associated with a change in the structure of the population by income, by the number of family members, by an increase in the number of people applying for targeted social assistance.

The renewal of social policy will contribute to improving the quality of life of the population, that is, increasing incomes, the quality of education and improving health.

Social policy is an interdependent process: the state creates the conditions for social well-being, and the population seeks to improve health, improve education and skills to increase their income [4].

In the Address to the people of Kazakhstan: «Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan», the main task of the President of the country, Kasym-Zhomart Tokaev, announced the improvement of the welfare of the population.

In 2019, specific measures have already been taken to increase the incomes of the population, including socially vulnerable citizens.

However, a number of problems continue to persist. This is the current situation around targeted social assistance; insufficiently effective implementation has led to an increase in dependency among some of the population.

In this regard, the Government should establish clear and transparent procedures for providing support only to those who really need them, organize distribution control, severe penalties for any manifestations of fraud and corruption by introducing social cards of citizens.

The Head of State noted that it is necessary to strengthen coordination in the social sphere and instructions were given to the Government to develop unified approaches for the guaranteed volume of social support for citizens, regardless of the region of residence. Table shows the measures to strengthen social support and housing affordability provided for by the new Message of the President of the Republic of Kazakhstan.

Strengthening social support for the unemployed and self-employed, housing affordability

Expansion of short-term vocational training in the framework of the «Start Business» and «Young entrepreneur» programs	300 thousand people will be employed
Microcredit expenses increased by 85 billion tenge	Reaching 19 thousand people
Grant amount up to 18 billion tenge for new business ideas	Reaching 37 thousand people
From September 1 of this year, scholarships will be increased by 30 % in TiPo	Over 122 thousand students
Introduction of additional educational grants in universities	Education for 5 thousand children from low-income families
3 times increase in rental housing	3 thousand apartments a year for working youth
2-fold increase in housing construction by 2020 with the involvement of private investment	20 thousand apartments per year
Improving the effectiveness of the social support system	
In 2019, an increase in social spending to 7.1 trillion tenge	52 % of the state budget expenditure is social

It is necessary to constantly deal with the solution of acute social problems, providing assistance to the most needy, in this regard, the Government was instructed to prepare measures to achieve tangible results in this area. «We need to seriously update social policy», the President noted, in addition, it is necessary to create new jobs with decent pay, he pointed out that the fair distribution of national income is a matter of strategic importance. State budget funds must be allocated with a view to the future and the opening of jobs; special understanding will be given to obtaining affordable housing for citizens of different categories. «The task is to develop a unified housing policy».

The policy of developing human capital will continue. This is support for universal status and the provision of quality medical services. «We will adopt new laws that enhance the status of teachers and doctors, protecting their rights, and create conditions for them to improve their material condition».

The President indicated that it is necessary to reset the social policy of the state, the national economy should work to realistically increase the welfare of all our citizens.

The social policy of the state can be effective only if it is aimed at creating jobs and involving the able-bodied population in the country's economy. We followed this principle earlier and intend to adhere to it in the future.

Today, the purpose and meaning of social modernization is to prepare society for life in the conditions of a new industrial and innovative economy, to find the optimal balance between the accelerated economic development of Kazakhstan and the widespread provision of public goods, to establish social relations based on the principles of law and justice.

The main tasks should be solved:

- adopt fair laws and clear legal norms;
- create an effective model of social and labor relations;
- develop the social initiative of citizens;
- expand the capabilities of Internet technologies;
- develop a creative class;

– introduce a new motivation for labor activity, develop partnership interaction of all subjects of labor relations with the state. To create in Kazakhstan an effective state system for managing social processes [5].

The Figure 4 shows an example of social modernization in the field of education.

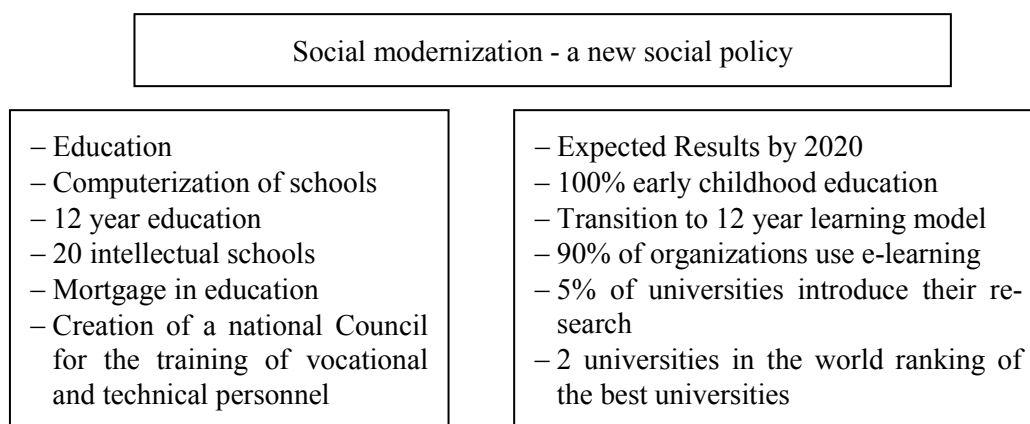

Figure 4. Social modernization in education

The social sphere of the Republic of Kazakhstan will develop in the future, so the expenses of the social sphere for 2020 are planned in the amount of 5691.5 billion tenge with an increase of 303.3 billion tenge or 44.7 % of the total expenditure (2021 — 6084.6 billion tenge, 2022 — 6461.3 billion tenge) A significant share of social sector spending is made up of social payments, for which 10.7 trillion tenge is provided for in a three-year period, of which 3.3 trillion tenge are expected in 2020.

Budget expenditures will be directed to the payment of pensions ahead of inflation by 20 % and benefits from indexations of a proportional level of information. Expenditures on the health care system for 2020–2022 will amount to 4.7 trillion tenge, of which in 2020 — 1.5 trillion tenge, of which in 2020 — 1.5 trillion tenge, or with an increase of 319.7 billion tenge to current year level.

All this will create conditions for social well-being, increase the welfare of the population, and ensure a high level and quality of life for citizens of the Republic of Kazakhstan.

To build a society of social well-being, the fundamental technological platform in the country should be the joint responsibility of citizens and the state for the quality of life of vulnerable groups and the level of social protection of the population.

For this purpose, it is necessary to coordinate the actions of all government agencies involved in social policy, determining the creation of new jobs and increasing employment, including in rural areas, as a priority for their functioning, to ensure the employment of parents with many children, and to organize their re-training to obtain a specialty that is in demand on the market.

It should be noted that the transition to an integrated model of the provision of social services involves not only the organization of benefits and benefits, but also the opening of centers for supporting the family, the development of targeted social assistance.

The main preventive measures of a state scale are identified, including providing people with work, turning villages into points of sustainable development of the region.

It is noted that targeted social assistance should be provided only to those especially in need, which must be taken into account by modern methods of social work.

The government needs to adjust the mechanism for allocating targeted social assistance so that it becomes transparent, fair, motivates to work, and not to an idle lifestyle.

References

- 1 Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922 «О Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2020 года» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.minplan.gov.kz>
- 2 Экономическая и социальная политика: учеб.-метод. комплекс для подготовки магистрантов: учеб.; под общ. ред. Н.А. Волгина, В.И. Кушлина. — М.: Изд-во РАГС, 2010. — 560 с.
- 3 К обновлению социальной политики // Казахстанская правда. — 2019. — 11 июня. — № 131 (29008). — С. 5.
- 4 Индустриальная Караганда. — 2018. — 6 окт. — № 111 (22370). — С. 1.
- 5 Послание Президента РК Токаева Касым-Жомарта. Конструктивный общественный диалог — основа стабильности и процветания Казахстана [Электронный ресурс]. — 2019. — 2 сент. — Режим доступа: <https://www.akorda.kz/>

В.К. Спанова, Е.Б. Романько, А.О. Мусабеева, Ж. Хусты

Заманауи Қазақстанның әлеуметтік саясаты: мәселелері мен болашағы

Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың қазіргі жағдайы зерттелген. Сөзіміздің кең және тар мағынасында әлеуметтік саясаттың мақсаты, міндеттері мен анықтамалары көрсетілген, әлеуметтік саясаттың құрылымы бейнеленген. Әлеуметтік саясатты жүргізудің негізгі принциптері негізделген. Мемлекеттік әлеуметтік саясаттың құралдары қарастырылған. Әлеуметтік саясаттың бағыттары мен функцияларына, әлеуметтік саясаттың басты мақсатына, Қазақстан Республикасының әлеуметтік мемлекетке өту шарттарына, мемлекеттік бюджеттің, ұлттық қордың рөліне баға берілген. Таяу онжылдықта мемлекет қызметінде бес негізгі бағыт басым болып табылатыны, Қазақстан Республикасы әлеуметтік бағдарланған нарықтық шаруашылыққа көшудің екінші кезеңінде тұратыны атап өтілген. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыру: табыс пен өмір сапасын арттыру» Жолдауы негізінде міндеттерді орындау барысы талданған. Әлеуметтік саланы қамтамасыз етудің негізгі индикаторлары, атаулы әлеуметтік көмек көрсету өлшемдері: «Әлеуметтік қамқорлық» бағдарламасы бойынша Тұңғыш Президенттің әлеуметтік шаралары ұсынылған. Әлеуметтік саясатты жаңарту халықтың өмір сүру сапасын арттыруға ықпал ететіні, әлеуметтік саясат — бұл өзара келісілген процесс екендігі, мемлекет әлеуметтік әл-ауқат үшін жағдай жасайтыны айтылған. Қазақстанға жаңартылған әлеуметтік саясат қажет екені дәлелденген, осыған байланысты Үкімет шын мәнінде мұқтаж адамдарға қолдау көрсетудің нақты және ашық рәсімдерін белгілеуге, бөлуге бақылауды ұйымдастыруға тиіс екендігі, ал бұған азаматтардың әлеуметтік карталарын жоспарлап отырған енгізу көмектесе алатындығы пайымдалған. Осының барлығына тұратын өңіріне қарамастан азаматтарды әлеуметтік қолдаудың кепілді көлемінің бірыңғай тәсілдері ықпал етуі тиіс. Мемлекет басшысы Үкіметке бірыңғай көзқарастар әзірлеуді, азаматтарды әлеуметтік қолдауды күшейту және халықтың әлеуметтік осал топтары үшін тұрғын үйге қол жетімділікті күшейту жөніндегі шараларды күшейтуді тапсырғаны көрсетілген. Мемлекеттің әлеуметтік саясаты жұмыс орындарын құруға және еңбекке қабілетті халықты ел экономикасына тартуға бағытталған жағдайда ғана тиімді болуы мүмкін деген тұжырымдар жасалған. Әлеуметтік-еңбек қатынастарының тиімді моделін құру, азаматтардың әлеуметтік бастамасын дамыту, Қазақстанда әлеуметтік процестерді басқарудың тиімді мемлекеттік жүйесін құру сияқты негізгі міндеттер шешілуі керек.

Кілт сөздер: әлеуметтік саясат, әлеуметтік қорғау, әлеуметтік мемлекет, әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік көмек, әлеуметтік қызметтер, әлеуметтік сектор, атаулы әлеуметтік көмек, әлеуметтік қолдау.

В.К. Спанова, Е.Б. Романько, А.О. Мусабеева, Ж. Хусты

Социальная политика современного Казахстана: проблемы и перспективы

Изучено современное состояние социальной политики в Казахстане. Показаны цель, задачи и определения социальной политики в широком и узком смысле слова, отражена структура социальной политики. Обоснованы основные принципы проведения социальной политики. Рассмотрены инструменты государственной социальной политики. Дана оценка направлениям и функциям социальной политики, главное назначение социальной политики, условия перехода Республики Казахстан к социальному государству, роль Государственного бюджета и Национального фонда в социальной сфере государства. Отмечено, что в ближайшее десятилетие в деятельности государства приоритетными являются пять ключевых направлений. Республика Казахстан находится на втором этапе перехода к социально ориентированному рыночному хозяйству. Проанализировано выполнение задач на основании Послания Первого Президента Республики Казахстан «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни». Представлены ключевые индикаторы обеспечения социальной сферы, критерии оказания адресной социальной помощи: социальные меры Первого Президента по программе «Әлеуметтік қамқорлық». Обновление социальной политики будет способствовать повышению качества жизни населения; социальная политика — это взаимообусловленный процесс: государство создает условия для социального благополучия. Доказано, что Казахстану нужна обновленная социальная политика, в связи с этим Правительство должно установить четкие и прозрачные процедуры оказания поддержки тем, кто действительно нуждается, организовать контроль за распределением, а помочь этому может планирующееся введение социальных карт граждан. Всему этому должны способствовать единые подходы гарантированного объема социальной поддержки граждан вне зависимости от региона проживания. Указано, что Глава государства поручил Правительству разработать единые подходы, усилить меры по усилению социальной поддержки граждан и доступности жилья для социально уязвимых слоев населения. Сделаны выводы о том, что со-

циальная политика государства может быть эффективной только в том случае, если она нацелена на создание рабочих мест и вовлечение трудоспособного населения в экономику страны. Следует решить главные задачи: создать эффективную модель социально-трудовых отношений; развивать социальную инициативу граждан; разработать в Казахстане эффективную государственную систему управления социальными процессами.

Ключевые слова: социальная политика, социальная защита, социальное государство, социальное страхование, социальное обеспечение, социальная помощь, социальные функции, социальный сектор, адресная социальная помощь, социальная поддержка.

References

- 1 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 1 fevralia 2010 hoda № 922 «O Stratehicheskom plane razvitiia Respubliki Kazakhstan do 2020 oda» [On the Strategic Plan for the Development of the Republic of Kazakhstan until 2020]. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.minplan.gov.kz> [in Russian].
- 2 Volgina, N.A., & Kushlina, V.I. (Eds.). (2010). *Ekonomicheskaiia i sotsialnaia politika [Economic and social policy]*. Moscow: Izdatelstvo RAHS [in Russian].
- 3 К обновлению социальной политики [Towards updating social policy]. Kazakhstanskaia pravda — The Kazakhstanskaya Pravda newspaper, No. 131 (29008) dated June 11, 2019] [in Russian].
- 4 Industrialnaia Karahanda [Industrial Karaganda]. (No. 111 (22370) of October 6, 2018, p. 1) [in Russian].
- 5 Poslanie Prezidenta RK Tokaeva Kasym-Zhomarta. «Konstruktivnyi obshchestvennyi dialoh — osnova stabilnosti i protsvetaniia Kazakhstana» ot 2 sentiabria 2019 hoda [Message of the President of the Republic of Kazakhstan Tokaev Kassym-Zhomart. «Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan» September 2, 2019]. *akorda.kz*. Retrieved from <https://www.akorda.kz/> [in Russian].

L.V. Tashenova^{1,2}, A.V. Babkin², D.G. Mamrayeva¹¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*²*Peter the Great St. Petersburg Polytechnic University, Russia**(E-mail: larisatash_88@mail.ru)*

Digital transformation of industrial production in the context of Industry 4.0

The article explores the key components of the digital transformation of industrial production in the context of Industry 4.0, in particular: the introduction of IT technologies, which involve the using of Big Data, Blockchain technologies in production, robotics, computer-aided design systems, resource planning of industrial cluster enterprises, product life cycle management, and also process of the control systems of the production processes. An in-depth analysis of the number and content of scientific papers devoted to the research of the digital and innovative potential of the industrial cluster, indexed on the bases of Web of Science, Scopus, the Russian scientific citation index, has been carried out. This analysis revealed the relevance and depth of research, the definition and modern approaches to assessing the digital potential. The approaches, main indicators, and indicators for assessing digital potential proposed by Russian scientists A.V. Kozlov, A.B. Teslya, N.V. Gorodonova and A.A. Peshkova, Yu.A. Kovalchuk, I.V. Alekseyev and others. The author's definition of the concept «digital potential of an innovative-active industrial cluster» was given, the possible ways of its functioning were highlighted: provided that the traditional production process can be implemented, as well as with the active formation and development of digital potential. The concepts of the digital economy were also characterized and the directions of technology application in industrial production were defined: the «Internet of Things», «Big Data», «Blockchain» and «Cyberphysical Systems».

Keywords: Industry 4.0, digitalization, digital transformation of industry, industrial enterprises, industrial clusters, digital potential, approaches to assessing digital potential, digital factories.

In the context of modern economic development, the digitalization of industrial enterprises and especially industrial clusters is given the special attention, since the development of the Internet and its wide distribution, the emergence and using of a variety of cloud technologies and digital platforms, the active and almost universal using of additive technologies by the enterprises, and the development of digital factories has ensured the emergence global industrial networks that go beyond the usual understanding of «industrial enterprise».

Today we are talking about the innovative-active industrial clusters that can actively create, implement and commercialize innovative products, using all the advantages of industrial automation, thereby ensuring the transition of all industrial production to a new fourth stage of industrialization (Industry 4.0), which involves widespread digitalization, due to than the research of the digital potential of industrial enterprises and in particular clusters, operating on digital platforms (backbone innovative-active), is of particular relevance.

The analysis of the sources showed that in the modern scientific literature insufficient attention is given to the research of the concept of «digital potential» (Table 1). It is important to note that when searching in English databases, we used the phrase «digital potential», because, using the mask «digital potential of the industrial cluster / enterprise», no suitable scientific papers were found; in Russian-speaking — «digital potential of an industrial enterprise / cluster»; sorting of scientific articles was also carried out according to the following parameters:

- 1) years of publication: 2015–2019;
- 2) sources of information: scientific articles, books (including monographs), conference proceedings;
- 3) field of science: economics, management, business

Table 1

Number of scientific papers devoted to the research of the digital potential of the industrial cluster and indexed by WoS* databases, RSCI

Years	Number of publications in WoS	Share of publications,%	Number of publications in the RSCI	Share of publications,%
1	2	3	4	5
2015	52	9.5	1	2.2
2016	103	18.9	1	2.2
2017	112	20.6	6	13.0

1	2	3	4	5
2018	150	27.5	17	37.0
2019	128	23.5	21	45.7

*For searching process of the information used the section «Web of Science Core Collection».

Note. The table is compiled by the authors according to the databases WoS, Scopus, RSCI.

As can be seen from Table 1, the number of scientific papers, indexed in WoS on digital potential over the past 5 years is small. At the same time, as a qualitative analysis shows, about 95–98 % of all published articles are mainly devoted not to studying «digital potential», but to such scientific areas as: digital economy, digitalization of industries, digital transformation, digital communication, digitalization of the public services sector, cryptocurrencies, digital social media marketing, big data, the using of digital technologies in the innovative development of economies of countries and regions, company websites, etc. *Complex works reflecting the concept, structure and analysis of approaches to assessing digital potential have not been identified.*

As for the RSCI database, for the analyzed period (2015–2019), the number of scientific articles found relating directly or indirectly to the research topic was 46, of which only 4 of them disclosed the essence of digital potential, including an industrial enterprise.

No scientific publications covering aspects of the digital potential of industrial clusters in both databases over the past 5 years have been found, which once again confirms the relevance of the research conducted by the authors.

As before, many scientists identify the «digital potential» with the «innovative potential», introducing only some elements of digitalization into the structure of the latter, or considering the «digital potential», on the contrary, without reference to the main financial and economic indicators of the enterprise / cluster. Therefore, the number of publications considering the innovative potential of an industrial enterprise and cluster is much larger (Table 2). This is partly due to the fact that the concepts of «digital economy, digitalization, digitalization, digital infrastructure» have been introduced into the scientific circulation relatively recently [1].

Table 2

Number of scientific papers devoted to the research of the innovative potential of the industrial cluster and indexed by the basis of WoS *, Scopus, RSCI**

Years	Number of publications in WoS	Share of publications,%	Number of publications in the RSCI	Share of publications,%
2015	11	11.8	27	18.6
2016	17	18.3	30	20.7
2017	28	30.1	43	29.7
2018	19	20.4	26	17.9
2019	18	19.4	19	13.1

* To search for information, the «Web of Science Core Collection» section was used.
 ** Search in WoS was carried out by the mask «innovative potential of the industrial enterprise»; in RSCI — «innovative potential of the industrial cluster».

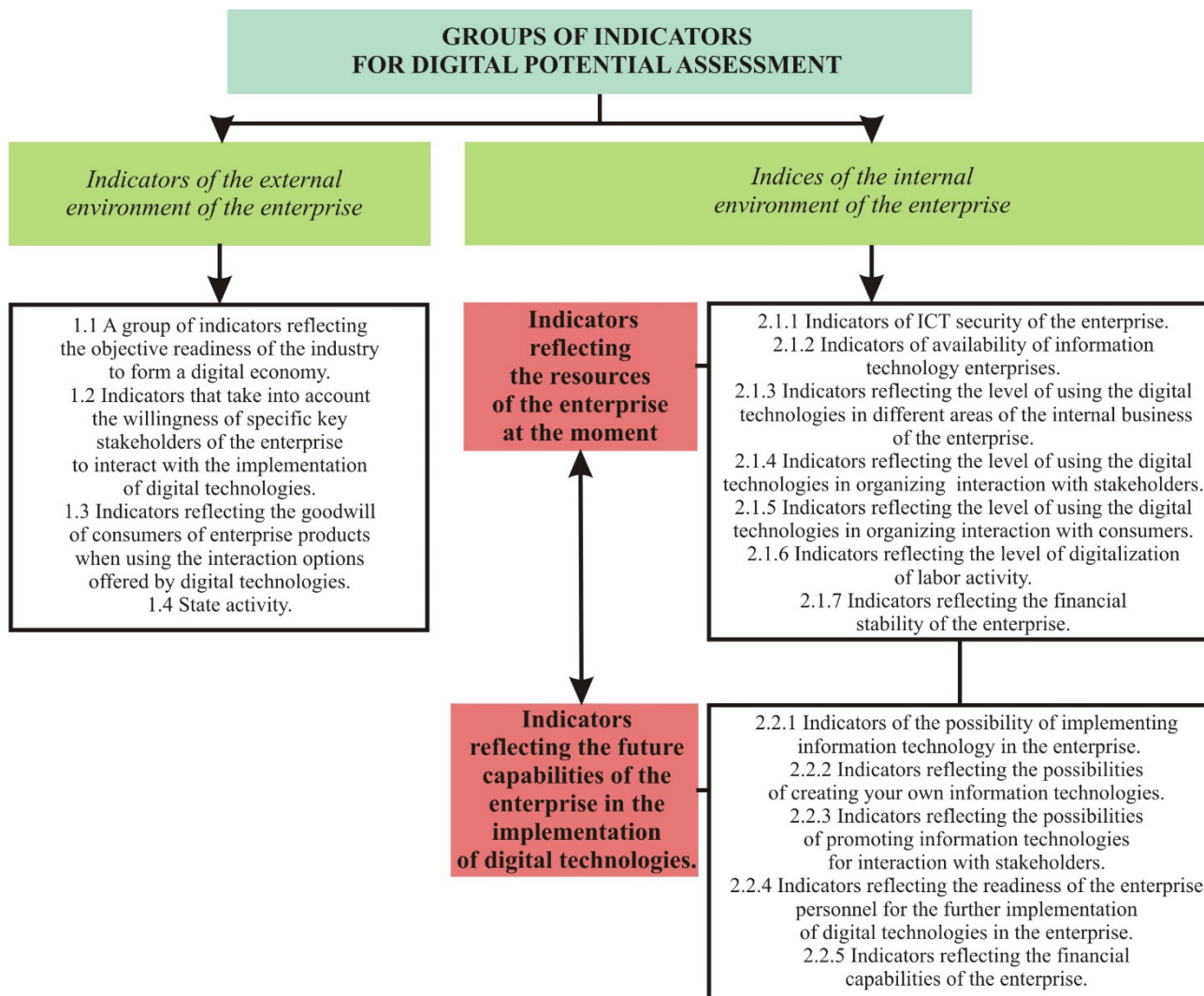
Note. The table is compiled by the authors according to the databases WoS, Scopus, RSCI.

However, it should be noted, that there is no generally accepted definition of the concepts of innovative cooperation as economic categories. The analysis showed that the structure of innovative cooperation has not been fully explored. Currently, there are several options for the structure of innovative cooperation and mutually beneficial cooperation. The economic potential of an industrial enterprise cannot be equal.

The digital potential of an innovative-active industrial cluster is a multifaceted system, includes many different factors that determine it, and therefore, analysis of approaches and methods for its assessment requires careful study and detailed consideration. Speaking about the analysis of approaches for assessing the digital potential of an industrial enterprise and cluster, in addition to the works described above, no others were found, which greatly complicates the analysis and identification of the most suitable approach, which at present would most accurately allow for the assessment of digital potential.

In this regard, we consider in more detail the existing approaches to assessing digital potential and, based on them, we outline its structure.

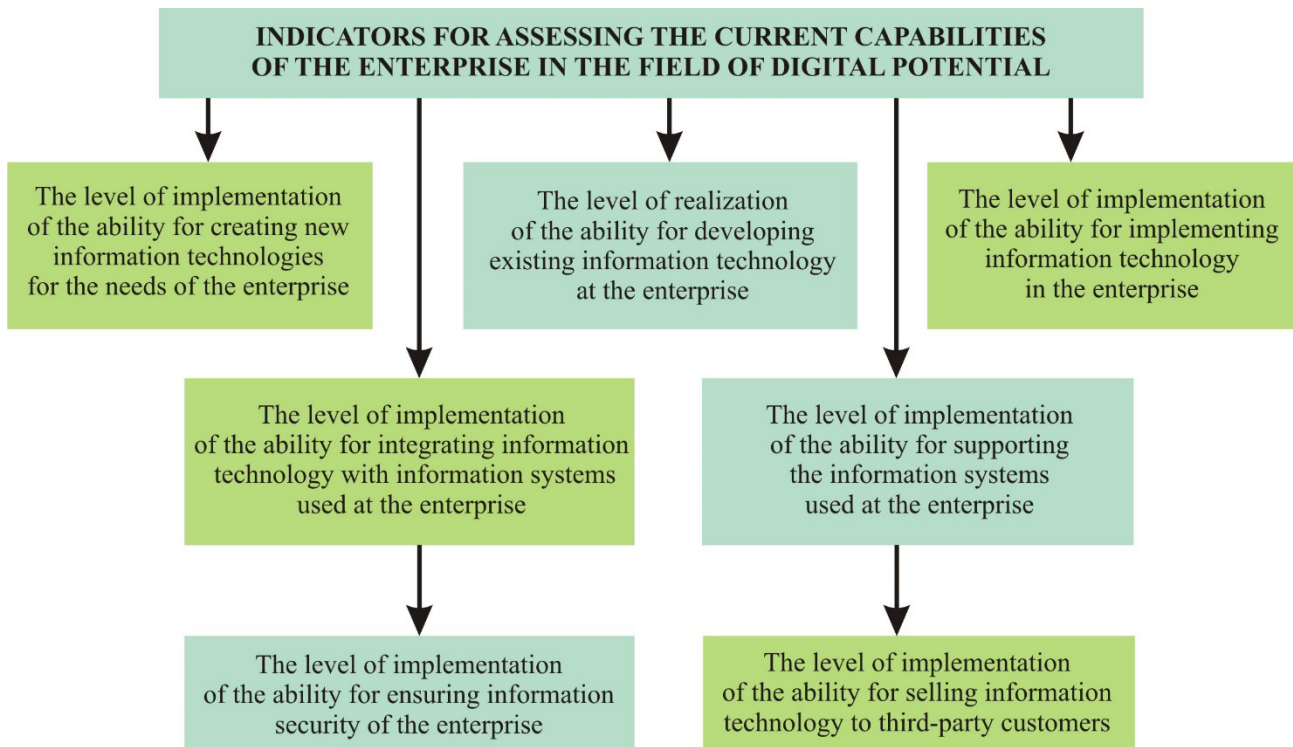
1. A.V. Kozlov, A.B. Teslya in the work «Digital Potential of Industrial Enterprises: Essence, Definition and Calculation Methods» they propose to evaluate the digital potential of an enterprise as a kind of integral assessment, which includes indicators of the external and internal environment (Fig. 1).

Note. The figure compiled by the authors based on the source [2].

Figure 1. A set of indicators for assessing digital potential, proposed by A.V. Kozlov, A.B. Teslya

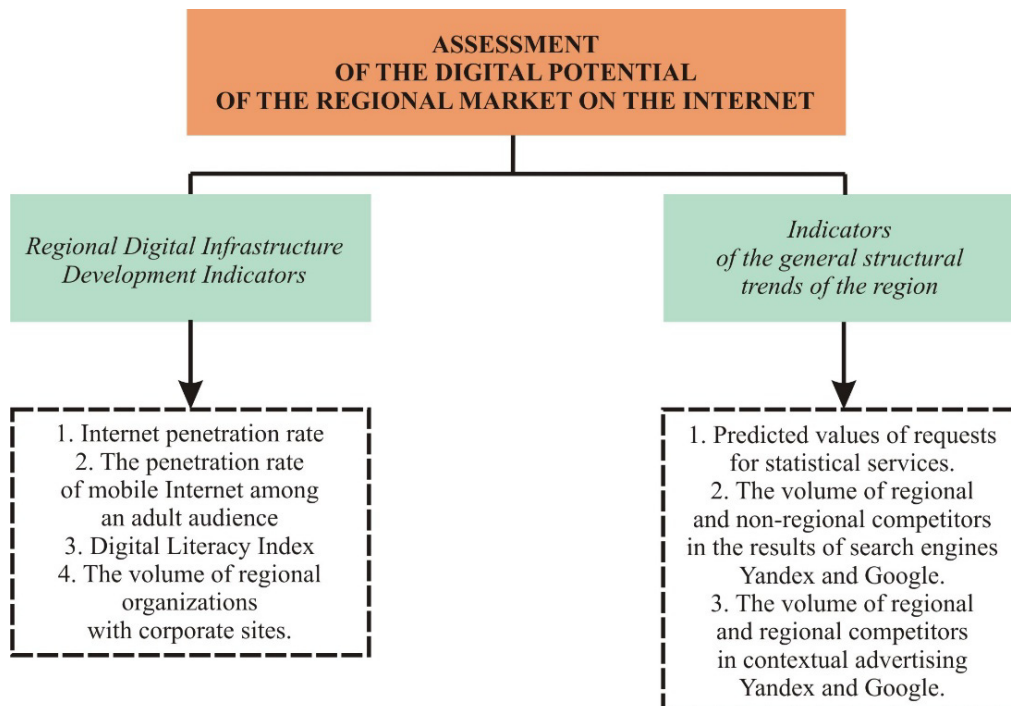
2. At the same time, N.V. Gorodonova and A.A. Peshkova in the scientific article «Development of the theoretical foundations of assessing the digital potential of an industrial enterprise» propose to evaluate the digital potential, taking into account the indicators of providing organizations with advanced hardware and software systems, the level of automation of certain business processes of the enterprises, the amount of costs for the development of the IT sphere (Fig. 2). At the same time, the authors note, that such an assessment is a determination of the current capabilities of the enterprise in the field of digital potential. N.V. Gorodonova and A.A. Peshkova in their work in addition to the proposed author’s methodology for assessing digital potential pay special attention to existing ones, including: a society informatization index, an ICT development index, a readiness index for a network economy, a methodology of the international McKinsey & Company, and Systemic Economic Analytics of the Defense Industrial Complex (developed by experts of the Institute of Economic Strategies of the Russian Academy of Sciences).

Note. Figure compiled by the authors based on the source [3].

Figure 2. Digital capacity assessment system developed by N.V. Gorodonova and A.A. Peshkova

3. Yu.A. Kovalchuk, I.V. Alekseyev in the framework of the publication «Digital Potential of Regional Markets as a New Strategic Factor for the Development of Franchised Enterprises» propose to evaluate the digital potential in the context of two groups of parameters: indicators of the development of the digital infrastructure of the region and indicators of the general structural trends of the region (Fig. 3).

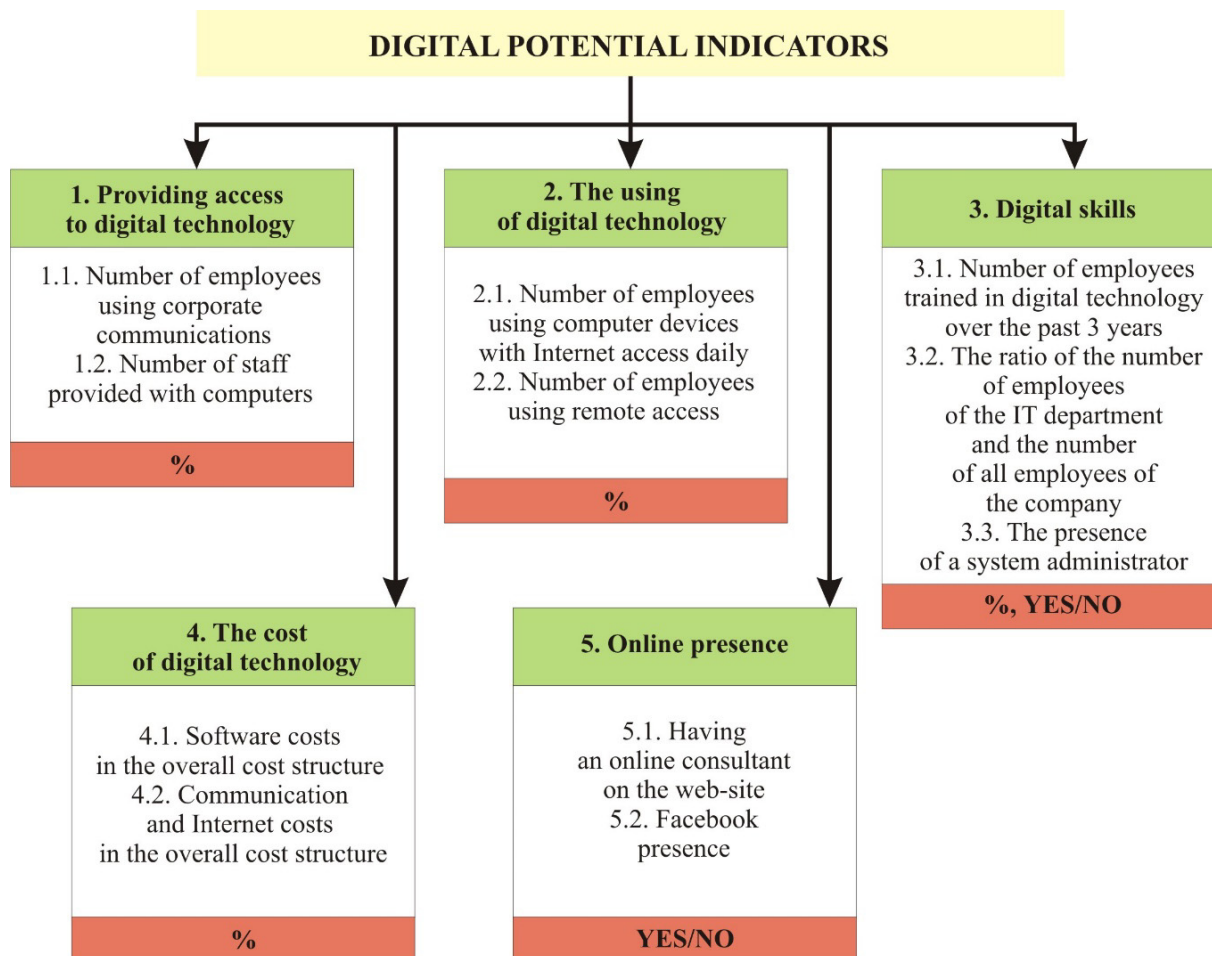
Note. Figure compiled by the authors based on the source [4].

Figure 3. The system of indicators for assessing the digital potential of the regional market on the Internet, created by Yu.A. Kovalchuk, I.V. Alekseyev

4. Y.V. Popov, K.A. Semyachkov, Yu.A. Moskalenko in the work «Comparative Assessment of the Digital Potential of Enterprises», the digital potential is estimated based on the digital readiness index developed by the WEF and the INSEAD international business school. Moreover, the authors distinguish the following groups of assessment parameters:

- providing access to information and communication technologies (includes 2 subparameters);
- application of information and communication technologies (includes 2 subparameters);
- skills in the application of information and communication technologies (includes 3 subparameters);
- costs of information and communication technologies (includes 2 subparameters);
- company presence in the network (includes 2 subparameters) (Figure 4).

According to the authors, the assessment carried out on the indicated groups of parameters allows us to see how efficiently and competently the company / individual enterprise uses digital resources.

Note. Figure compiled by the authors based on the source [5].

Figure 4. The main indicators and factors for assessing the digital potential proposed by Y.V. Popov, K.A. Semyachkov, Yu.A. Moskalenko

The analysis showed that the most of the scientific works today are mainly focused on conducting cross-country, cross-industry analyzes of the digitalization process, digital transformation, and the development features of digital economies, while no approaches to the analysis of the digital potential of an innovative-active industrial cluster have been found.

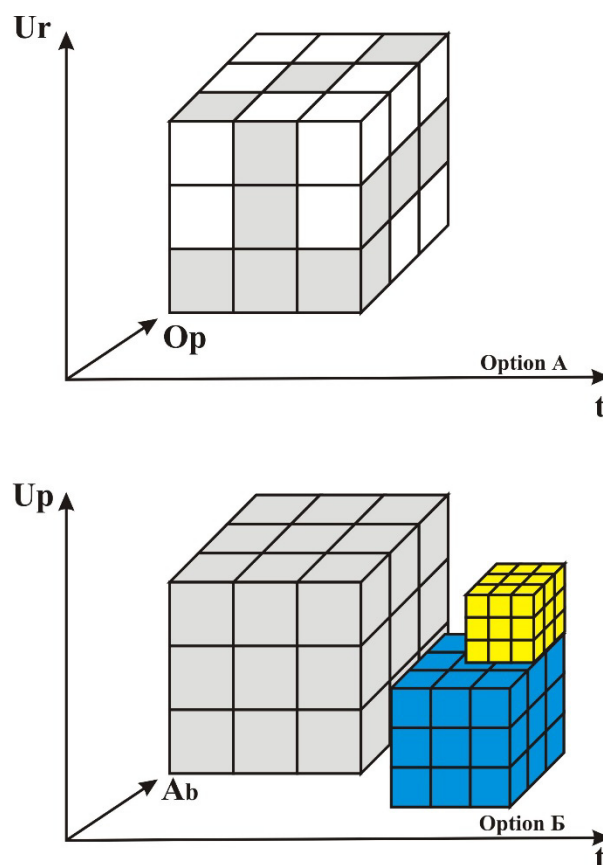
It should also be noted, that the existing approaches to assessing digital potential are built, practically, on the basis of factors that are directly related to the possibility of introducing modern ICT tools to the enterprise, while components that characterize the economic, financial, production stability of the enterprise are often overlooked, which, in turn, are part of the innovative and economic potential, in the research and understanding of which there are also certain discrepancies.

In 2013, as part of the publication «Measuring the full impact of digital capital», McKinsey introduced the concept of digital capital, which should be understood as a combination of traditional (servers, routers, software, etc.) and intangible assets: unique developments that contribute to the development of digital technologies; opportunities provided by digital technology; human capital; new business models built taking into account the requirements of the market, a functioning digital economy [6].

In essence, «digital capital» and «digital potential» are related and similar concepts. Analysts at the company determine that digital capital is a key factor in economic growth and population welfare.

However, we believe that «digital potential» should be understood as a combination of various sub-potentials (material, technical, scientific, organizational and managerial, infrastructure, financial and economic, human resources and information and communication), which should reflect two aspects of the enterprise / cluster: opportunities and his abilities.

This definition allows us to identify 2 possible ways of functioning of an innovatively active industrial cluster: the first — taking into account only its capabilities in the case of choosing traditional production methods without the active introduction of digital technologies; the second — with the maximum using of their abilities, which, coupled with a variety of digital technologies, will enable the industrial cluster to ensure efficiency in all its functioning systems (Fig. 5).

Note. The figure is made by the authors.

Figure 5. Variants of the functioning of the innovative-active industrial cluster under the condition of the traditional production process (option A), as well as with the active formation and development of digital potential (option B)

The characteristic of the axes in the figures presented is as follows:

- x-axis — t — time factor (long-term planning);
- y-axis: option A (U_r) — current level of resource using without digitalization elements (or with the presence of some of them); Option B (U_p) — the maximum using of the resource capabilities of an innovative-active industrial cluster after the introduction of modern IT technologies in all cluster management systems: information, logistics, production and management;
- z-axis: option A (O_p) — possibilities of an innovative-active industrial cluster; Option B (A_b) — the ability of an innovative-active industrial cluster.

What in this case should be understood as the active introduction of modern IT technologies? It's no secret, that the main «force» in the formation and dissemination of the concept of Industry 4.0 was the concepts of the Internet of Things, Big Data and Cyberphysical Systems, a brief description of each of which is presented in Table 3.

Table 3

Brief Description of Digital Economy Concepts

Name of concept	Characteristic	The direction of technology application in industrial production
Internet of things (IOT)	Equipping a variety of physical objects and systems with IT technologies to reduce their interaction with humans in the process of industrial production. The industry introduced the concept of IIOT — industrial Internet of things	Actively introduced in energy supply systems, in the transport industry. Successful implementation examples: jet engine prevention (used by General Electric); dry vacuum pump monitoring (used by Taiwan Smiconductor Manufacturing Company), etc.
Big Data	A set of methods and approaches for processing structured and unstructured data of a large volume and of various types	Improving energy efficiency, alarm management, data analysis technologies for quick DNA decryption, customer loyalty management, etc.
Blockchain	This is a continuous system of blocks containing information, built according to certain algorithms, capable of building relationships with decentralized databases	Prevention of cybercrime in various industries; active using in the industrial industry for the production of diamonds, allowing to have a historical database of all ever mined gems; digital identity; authentication; confirmation of access rights to resources
Cyberphysical systems	A concept that provides for the process of interaction of sensors installed at different objects of the production process, equipment of the industrial cluster and information systems (including digital platforms) for forecasting, self-tuning and adaptation to changes in production in the shortest possible time	Intelligent power grids, increasing transparency and manageability of supply chains, production of customized personal goods, etc.

Note. The table is compiled by the authors based on sources [7, 8].

Summing up all of the above, it should be noted, that the concept of «Industry 4.0» has become a driving force in the formation and development of digital economies around the world. Therefore, by analyzing the key components of Industry 4.0, by the active introduction of IT technologies we mean the using of Big Data, Blockchain, robotics, computer-aided design systems (CAD / CAM / CAE), industrial cluster enterprise resource planning (ERP) systems, and management systems in production product life cycle (PLM), production process management systems (MES), BPM business process management systems, an increase in the share of personnel capable and willing to work with high-tech equipment, introduction high-performance computers, active presence on the Internet (the presence of the site, pages in social and professional networks), and many others.

References

- 1 Жиц Г.И. Инновационный потенциал / Г.И. Жиц. — Саратов: Изд-во Саратов. гос. техн. ун-та, 1999. — 132 с.
- 2 Козлов А.В. Цифровой потенциал промышленных предприятий: сущность, определение и методы расчета / А.В. Козлов, А.Б. Тесля // Вестн. ЗабГУ. — 2019. — Т. 25, № 6. — С. 101–110.
- 3 Городнова Н.В. Развитие теоретических основ оценки цифрового потенциала промышленного предприятия: дискуссия / Н.В. Городнова, А.А. Пешкова. — 2018. — № 5 (90). — С. 74–84.

4 Ковальчук Ю.А. Цифровой потенциал региональных рынков как новый стратегический фактор развития франчайзинговых предприятий / Ю.А. Ковальчук, И.В. Алексеев // Вестн. Южно-Уральского гос. ун-та. Сер. «Экономика и менеджмент». — 2017. — Т. 11, № 2. — С. 149–158. DOI: 10.14529/em170222.

5 Попов Е.В. Оценка готовности отраслей РФ к формированию цифровой экономики / Е.В. Попов, К.А. Семячков // Инновации. — 2017. — № 4. — С. 37–41.

6 Беязкая Т.Н., Князькова В.С. Цифровой капитал и интеллектуальный потенциал электронной экономики: сб. докл. междунар. науч. конф., посвящ. 90-летию С.П. Капицы (16 февраля, 2018 г.). — М.: Изд-во Российского нового ун-та, 2018. — С. 64–72.

7 Коновалова Г.И. Развитие методологии оперативного управления производством на промышленном предприятии в концепции «Индустрия 4.0» / Г.И. Коновалова // Менеджмент в России и за рубежом. — № 2. — 2019. — С. 79–84.

8 Долженко Р.А. Современные платформы блокчейн: преимущества и перспективы использования / Р.А. Долженко // Менеджмент в России и за рубежом. — 2019. — № 3. — С. 59–68.

Л.В. Ташенова, А.В. Бабкин, Д.Г. Мамраева

Индустрия 4.0 контекстіндегі өнеркәсіптік өндірістің цифрлық трансформациясы

Мақалада Индустрия 4.0 контекстіндегі өнеркәсіптік өндірісті цифрлық трансформациялаудың негізгі компоненттері қарастырылған, атап айтқанда: өндірісте Big Data, Blockchain технологияларын, робототехника, автоматтандырылған жобалау жүйелерін, өнеркәсіптік кластерлік кәсіпорындардың ресурстарын жоспарлауды, өнімнің өмірлік циклін басқаруды, сонымен қатар процестерді басқару жүйесінің қамтитын IT-технологияларын енгізу. Web of Science, Scopus және ресей индексі бойынша ғылыми дәйектемедегі негізінде индекстелген индустриялық кластердің цифрлық және инновациялық әлеуетін зерттеуге арналған ғылыми еңбектердің саны мен мазмұнына терең талдау жасалды. Бұл талдау зерттеулердің өзектілігі мен тереңдігін, цифрлық әлеуетті бағалауға анықтама мен заманауи көзқарастарды анықтады. Ресей ғалымдары А.В. Козлов, А.Б. Тесля, Н.В. Городонова және А.А. Пешкова, Ю.А. Ковальчук, И.В. Алексеев және басқалар ұсынған цифрлық әлеуетті бағалау тәсілдері, негізгі индикаторлары және көрсеткіштері көрсетілген. «Инновациялық белсенді индустриялық кластердің цифрлық әлеуеті» ұғымына авторлық анықтама беріліп, оның жұмыс істеуінің мүмкін жолдары көрсетілген: дәстүрлі өндіріс процесі жүзеге асырылған жағдайда, сондай-ақ цифрлық әлеуетті белсенді қалыптастыру және дамыту жағдайында. Сонымен қатар цифрлық экономика ұғымдары сипатталған және өнеркәсіптік өндірісте технологияны қолдану бағыттары анықталған: «заттар интернеті», «үлкен деректер», «блокчейн» және «киберфизикалық жүйелер».

Кілт сөздер: Индустрия 4.0, цифрландыру, өнеркәсіптік цифрлық трансформациясы, өнеркәсіптік кәсіпорындар, өнеркәсіптік кластерлер, цифрлық әлеуеті, цифрлық әлеуетті бағалау тәсілдері.

Л.В. Ташенова, А.В. Бабкин, Д.Г. Мамраева

Цифровая трансформация промышленного производства в контексте Индустрии 4.0

В статье исследованы ключевые компоненты цифровой трансформации промышленного производства в контексте Индустрии 4.0, в частности: внедрение IT-технологий, подразумевающих использование на производстве технологий Big Data, Blockchain: роботизация систем автоматизированного проектирования; планирование ресурсов предприятий промышленного кластера, управление жизненным циклом изделия, а также системы управления производственными процессами. Проведен глубокий анализ количества и содержания научных работ, посвященных изучению цифрового и инновационного потенциала промышленного кластера, проиндексированных по базам Web of Science, Scopus, российского индекса научного цитирования. Данный анализ позволил выявить актуальность и глубину исследований, определил и современные подходы к оценке цифрового потенциала. Раскрыты подходы, основные индикаторы и показатели оценки цифрового потенциала, предложенные российскими учеными А.В. Козловым, А.Б. Тесля, Н.В. Городоновой и А.А. Пешковой, Ю.А. Ковальчуком, И.В. Алексеевым и другими. Дано авторское определение понятию «цифровой потенциал инновационно-активного промышленного кластера», выделены возможные пути его функционирования: при условии осуществления традиционного процесса производства, а также при активном формировании и развитии цифрового потенциала. Также охарактеризованы концепции цифровой экономики и определены направления применения технологии на промышленном производстве: «интернета вещей», «больших данных», «блокчейн» и «киберфизических систем».

Ключевые слова: Индустрия 4.0, цифровизация, цифровая трансформация промышленности, промышленные предприятия, промышленные кластеры, цифровой потенциал, подходы к оценке цифрового потенциала.

References

- 1 Zhic, G.I. (1999). *Innovatsionnyi potentsial [Innovation potential]*. Saratov: Izdatelstvo Saratovskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta [in Russian].
- 2 Kozlov, A.V. & Teslja, A.B. (2019). Tsifrovoy potentsial promyshlennykh predpriatii: sushchnost, opredelenie i metody rascheta [The digital potential of industrial enterprises: the nature, definition and calculation methods]. *Vestnik ZabHU — Bulletin of the TSU*, 6 (25), 101–110 [in Russian].
- 3 Gorodnova, N.V. & Peshkova, A.A. (2018). Razvitie teoreticheskikh osnov otsenki tsifrovogo potentsiala promyshlennogo predpriatii [Development of the theoretical framework for assessing the digital potential of an industrial enterprise]. *Diskussiiia — Discussion*, 5 (90), 74–84 [in Russian].
- 4 Koval'chuk, Ju.A. & Alekseev, I.V. (2017). Tsifrovoy potentsial rehionalnykh rynkov kak novyi stratezhicheskii faktor razvitiia franchaiziniovykh predpriatii [The digital potential of regional markets as a new strategic factor in the development of franchised enterprises]. *Vestnik Juzhno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya «Ekonomika i menedzhment» — Bulletin of the South Ural State University. Series «Economics and Management»*, 2 (11), 149–158. DOI: 10.14529/em170222 [in Russian].
- 5 Popov, E.V. & Semjachkov, K.A. (2017). Otsenki hotovnosti otraslei RF k formirovaniu tsifrovoy ekonomiki [Assessment of the readiness of Russian industries for the formation of a digital economy]. *Innovatsii — Innovations*, 4, 37–41 [in Russian].
- 6 Beljackaja, T.N. & Knjaz'kova, V.S. (2018). Tsifrovoy kapital i intellektualnyi potentsial elektronnoi ekonomiki [Digital capital and the intellectual potential of the electronic economy]. *Sbornik dokladov mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, posviashchennoi 90-letiiu S.P. Kapicy (16 fevralia, 2018 h.) — Proceedings of the international scientific conference dedicated to the 90th anniversary of Kapitsa, S.P.* Moscow: Izdatelstvo Rossiiskogo novogo universiteta [in Russian].
- 7 Konovalova, G.I. (2019). Razvitie metodologii operativnogo upravleniia proizvodstvom na promyshlennom predpriatii v kontseptsii «Industriia 4.0» [Development of the methodology of operational production management at an industrial enterprise in the concept of «Industry 4.0»]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom — Management in Russia and abroad*, 2, 79–84 [in Russian].
- 8 Dolzhenko, R.A. (2019). Sovremennye platformy blokchein: preimushchestva i perspektivy ispolzovaniia [Modern blockchain platforms: advantages and prospects of using]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom — Management in Russia and abroad*, 3, 59–68 [in Russian].

S.A. Kozhabayeva, G.S. Ukubassova, A.Kh. Galiyeva

*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: saule_285@mail.ru)*

Problems of formation and development prospects of small innovative business in Kazakhstan

The article identifies the main problems of the development of innovative activity and activity of enterprises, as well as the innovative potential of industries of the Republic of Kazakhstan. The authors of the article analyzed the indicators characterizing enterprises and the number of employees involved in research and development. The authors highlighted the main reasons restraining the activity of enterprises in the field of new technologies: low level of demand of industrial enterprises for innovative technologies; lack of financial resources for innovative development; lack of highly qualified workers employed in high technology sectors; lack of motivation of economic entities in the implementation of innovations; the lack of focus on business development of innovative human capital. According to the authors, small innovative businesses have special advantages in introducing new technologies: adaptability to new requirements of technological progress; the ability to quickly diversify the specialization of production; flexibility in expanding the range of products. The article offers recommendations on the development of small innovative business in Kazakhstan: the use of a modern interactive approach; use of advanced technologies; attracting scientists to implement innovative projects; stimulation of innovative activity of small businesses; development of partnership mechanisms between the state, private business and society.

Keywords: innovative business, innovative development, innovative activity, innovative activity, technological innovation, innovative potential, innovative products.

The innovative development of industry involves the formation of new technological systems by creating fundamentally new forms of organization and interaction mechanisms of all participants in the innovation process. The transition of the economy of the Republic of Kazakhstan to an innovative path of development is possible only on the basis of accelerated technological development of all sectors of the real sector of the economy. At the same time, it is important to take into account the current state in order to identify the most problematic places and reverse negative trends, to form a selective scientific, technical and innovative component focused on the implementation of reasonably chosen priorities that will ensure the successful development of a comparative narrow field of promising technological breakthroughs [1].

Before addressing the problem of assessing innovation in the industry of Kazakhstan, it is necessary to clarify the parameters for assessing the innovative level of the industry. In the economic literature, studies of the category «innovation level» are mainly carried out for micro and macroeconomic systems. At the same time, the presence of significant specifics of the innovative development of mesosystems requires its consideration in the formation of a system of indicators of the innovative level. Let us designate modern methods of analysis of economic systems used abroad and in domestic practice [2].

It should be borne in mind that the assessment of the innovative level of the economy is carried out using a system of indicators, some of which are not a criterion of effectiveness. Note that in the classification of assessments of the innovative level of the economic system, the following groups of indicators can be distinguished: indicators of the result of innovative activity; indicators of costs for innovation; indicators that correlate costs and results of innovation.

Currently, the monitoring of innovation in Kazakhstan does not include indicators that correlate the costs and results of innovative activities of industrial enterprises, and the indicators of results and costs of innovative activities mainly contain only statistical data, which does not allow an objective assessment of innovation. At the same time, indicators of the ratio of costs and results of innovative activities are the basis for clarifying the innovative level of economic systems.

In our opinion, the system of indicators of the innovation level, combining the statistical states of economic systems, should be supplemented by a group of indicators that allow us to assess the nature of the dynamics of their development. Using the information of the Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics, we will analyze the current state of science and innovative development of Kazakhstan [3].

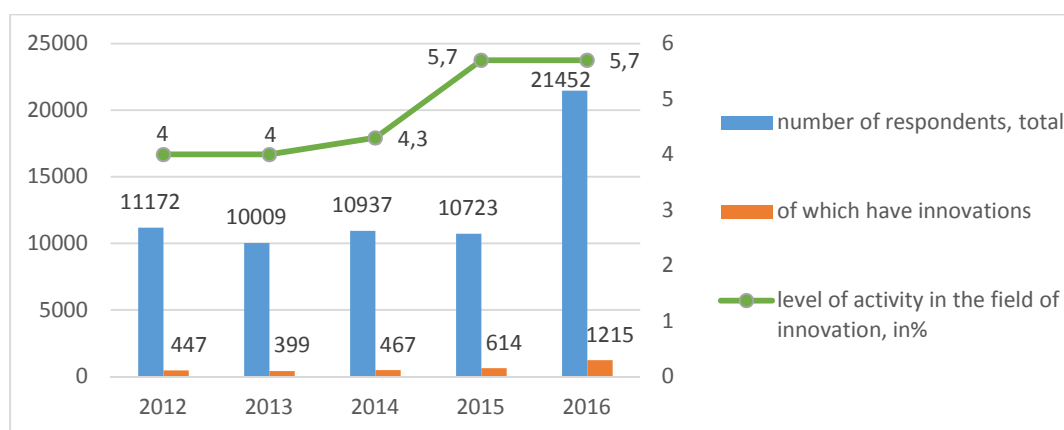
Analysis of the main indicators of innovation will be carried out according to Table 1.

Key indicators of innovation

Indicators	2013	2014	2015	2016	2017	2017 in % 2013
Domestic research costs in million tenge	34761,6	38988,7	33466,8	43351,6	51253,1	147,4
in% of GDP	0,22	0,23	0,15	0,16	0,17	77,3
Number of organizations performing research and development	421	414	424	412	345	81,9
The number of personnel engaged in development and research, people	16304	15793	17021	18003	20404	125,1
Fixed assets of organizations engaged in research, million tenge	19177	22003	22811	29527,5	37950,6	197,9
In% of total fixed assets	0,25	0,22	0,20	0,24	0,27	109,8

Source. Compiled by the authors on [4, 5].

The data in the table indicate that the internal costs of research and development for the period 2013–2017. increased by 47.4 % and in 2017 amounted to 51.3 billion tenge. At the same time, relative to the country's GDP, domestic costs decreased throughout the entire period, if in 2013 it was 0.22 %, then in 2017 it was 0.17 %, i.e. decreased by 22.7 %.

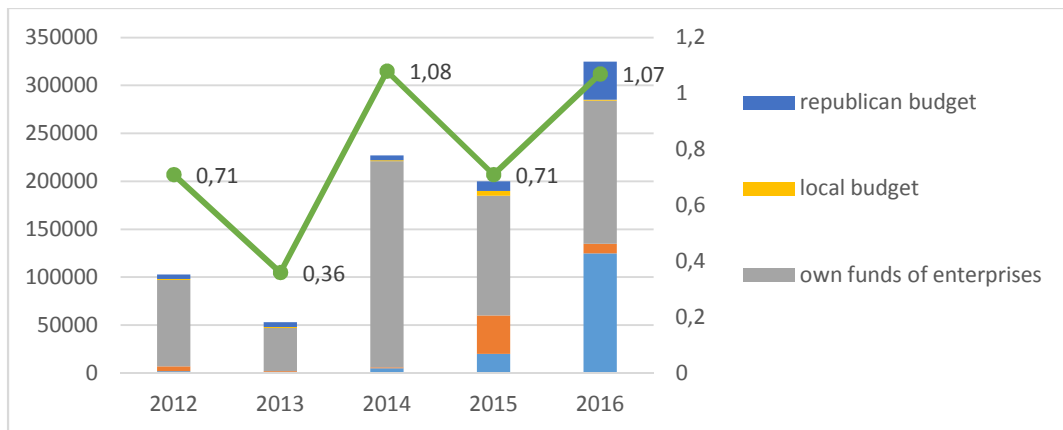

Source. Compiled by the authors on [4, 5].

Figure 1. The level of innovation activity

If we talk about the number of organizations that performed research and development, negative trends are observed here, which are expressed in a decrease of 76 organizations. If in 2013 421 organizations were engaged in research, then in 2017 — 345 organizations. It should be noted that the number of personnel engaged in research and development in 2017 increased by 25.1 % compared to 2013. Let us analyze the main indicators of innovative activity of enterprises according to Figure 1.

As can be seen from Figure 1, the number of enterprises participating in the survey on innovation for the period 2012–2016. increased from 11172 in 2012 to 21452. Among the respondents, the number of enterprises with innovations increased 2.7 times, i.e. from 447 to 1215, which affected, respectively, the level of innovative activity of enterprises, which from 4 % in 2012 increased to 5.7 % in 2016. In our opinion, a comprehensive assessment provides an objective picture of the state and level of innovative potential of Kazakhstan's industry. I would like to pay special attention to its qualitative characteristics, since in recent years there has been an increase in the volume of industrial products and an increase in innovation costs, but the level of introduction of new technologies in industry remains very low [6].

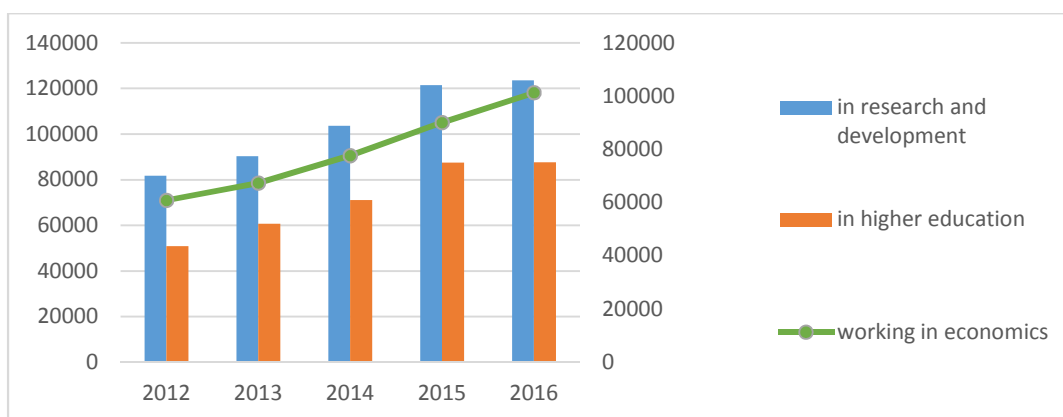

Source. Compiled by the authors on [4, 5].

Figure 2. Cost composition for technological innovations by financing sources, mln tenge

To analyze the structure of costs for technological innovation of enterprises by sources of financing, we use the data in Figure 2. From the analysis of the structure, it is clear that the costs of technological innovation are carried out mainly at the expense of enterprises. This, on the one hand, is a positive trend, on the other hand, domestic enterprises for the most part do not have sufficient financial resources to carry out large-scale creation and implementation of technological innovations in industrial production. At the same time, the share of total costs in the country's GDP for the analyzed period ranges from 1 %.

Analysis of the costs of innovation includes indicators such as the wages of personnel engaged in development; internal research and development costs; technological innovation costs. According to Figure 3, we analyze the level of wages of workers in research and development.

Source. Compiled by the authors on [4, 5].

Figure 3. Average monthly nominal wage, tenge

As can be seen from Figure 3, for 2012–2016, the average monthly nominal wage of specialists engaged in development is growing systematically, at the same rate as the average monthly wage of those working in the economy. Throughout the entire period, it can be noted that wages in research and development are significantly higher than those in the economy and in higher education. So in 2016, if the wage of those working in the economy was 101263 tenge, then in the field of research and development — 123560 tenge. Nevertheless, the wages of scientists in Kazakhstan are quite low, which does not attract young scientists to the field of science. Next, we analyze the costs of technological innovation by ownership according to table 3. Kazakhstani enterprises do not seek to do research and development independently and are not inclined to invest in the creation of new products. In this sense, even those enterprises that are engaged in the modernization of production are relatively inert. They prefer turnkey projects when technological solutions are already implemented in imported machinery and equipment.

In general, the analysis showed certain positive trends for 2012–2016. However, if we compare the results with the indicators of developed countries, then we have not yet reached a sufficient level of innovative activity of enterprises, and the efficiency of using the costs of technological innovation is not so significant.

The main reasons restraining the innovative activity of enterprises are the weak demand for innovation from industrial enterprises, a lack of financial resources for the development of science and innovation, and a shortage of highly skilled workers in high-tech sectors of the economy. In addition, the prevailing number of acquired new technologies over the number of transferred scientific developments and technologies, which indicates a low level of implementation of domestic scientific developments and technologies.

In our opinion, the state should pay more attention to mechanisms to stimulate the innovative activity of enterprises, then the latter will be interested in scientific development and research.

To solve these problems, institutional conditions are needed, in particular, improving the legislative framework and mechanisms of interaction between the state and the private sector, and the integration of science and production. In this regard, information and analytical support is of great importance, since the results of marketing and technological studies of markets and industries will help identify niches in international markets for Kazakhstani business. It is necessary to use the principles of coordination and motivation to coordinate the activities of all participants.

The main tool for innovative development should be government programs as complexes that are interconnected in terms of resources, time frames and executors of events, providing an effective solution to the most important scientific and technical problems in priority areas of economic development. Moreover, the formation of a national innovation system and information market, as well as the creation of modern means of communication, are important areas of stimulation and development of the domestic innovation economy.

This is due to the fact that for the creation and full functioning of the legal and regulatory system it is not enough to adopt a standard set of laws, it is also necessary to develop mechanisms and a structure for protecting legal norms that guarantee their mandatory implementation by all agents of the economy, including the state. Compliance with these principles requires systematic interaction among all participants in the innovation process.

It is necessary to create an effective national innovation system that would promote the promotion of innovation with the participation not only of industrial enterprises, but also of research, design organizations, financing and stimulation of which should be carried out in close connection with a set of measures throughout the entire research-production cycle. At the same time, the central role should be played by industrial enterprises, which form the demand for the knowledge economy, and it is they who transform knowledge into intellectual capital. It is no coincidence that Kazakhstan's lagging behind the global level in the development of industrial production is based not on a low level of research and development, but on a weak infrastructure of innovation and lack of motivation for producers to introduce innovations as a way of competition.

Thus, the innovative development of the manufacturing industry involves the formation of new technological systems by creating fundamentally new forms of organization and interaction mechanisms of all participants in the innovation process. At the same time, science acquires an innovative focus, and business — the role of an active participant in the knowledge economy. Society gains susceptibility and motivation for innovation, power structures activate the stimulation of the innovation process [7].

The place of any country in the global technological space is determined by an efficiently operating innovative system, that is, an effective system of institutions, which, with the help of its signals, allows you to create one or another brilliant technological achievement at the necessary time.

The structure of the innovation system includes entities (direct participants in the innovation processes and the institutions that regulate them), the innovation infrastructure and instruments of state support for innovation activities.

Participants in the innovation process are state development institutions, human resources in the field of science and development (state scientific organizations, scientific organizations at national companies, private research institutes, scientific personnel, research material and technical base), and the business sector (innovative enterprises, private investors and managers of innovative projects, business angels, venture funds).

The multisubjectivity of the innovation system ensures its stability, on the one hand, and inconsistency, on the other. Therefore, it is important both to create new institutions and to stimulate the reorientation of existing participants. In this regard, it is important to consider the state and development problems of the entrepreneurial sector, which in the future will become the leading subject of the innovation process in the country.

In Kazakhstan, the institutional foundations of a civilized innovation system have already been created. The legislative framework has been developed, the relevant development institutions have been created, and programs to support innovative activities have been adopted. The state acts as the main initiator, organizer and leader of the country's innovative development. Business cannot be considered as an equal partner yet; its activity is, rather, of a point-like nature. Despite this, there is an increase in the volume of innovative products (Table 2).

Table 2

The volume of innovative products in million tenge

2012	2013	2014	2015	2016	2017
156039,8	152500,6	111531,1	82597,4	142166,8	235962,7

Note. Compiled by the authors according to the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan, www.stat.kz.

In 2016, the volume of innovative products increased to 142,166.8 million tenge, which was a growth of 72.1 % compared to 2015, and in 2017 increased by 93,795.9 million tenge, or 60. 2 % compared to 2016.

In general, the state of innovation activity of Kazakhstani enterprises can be demonstrated by assessing changes in the main indicators of innovation activity (table 2).

A modern innovation system should be harmoniously represented not only by large innovative companies, but also in large numbers by small innovative enterprises. In developed countries over the past decades, the importance of small enterprises in the innovation sphere has grown, of the 58 largest inventions of the late 20th century (America and Western Europe), at least 46 belong to individuals, small firms, people who have not achieved recognition in large organizations, to innovators from reputable firms (but of a different profile). They are engaged in the development and experimental implementation of the results of research, where there is a high risk, for a while they become monopolists, and then either sell the rights to the goods or are absorbed. Large enterprises use small firms for pioneering work, and the authorities support this process with a system of special incentives. In the innovation sphere, on the one hand, the flexibility and initiative (enthusiasm) of small enterprises is used, and on the other hand, the financial and production capabilities of large enterprises. The advantages of small innovative enterprises are flexibility, the ability to quickly adapt to the new requirements of technological progress.

This is especially important in the context of deepening specialization and diversification of production, expanding the range of products, individualization of production and demand. Small innovative enterprises master the production of small-scale, unique products. With the development of scientific and technical progress, markets for new goods and services are constantly appearing, the capacity of which at first is small, does not require mass production. As the market is saturated, the primary demand for one or another type of consumer goods is satisfied, specific groups of buyers form specific requirements for a particular type of product. This leads to a demand for new models and modifications of existing products. Diversification of products requires new materials, new processing methods. As a result of the transition to small-scale and piece production from mass production, respectively, the optimal size of the enterprise decreases.

The construction and reprofiling of such enterprises require lesser costs that quickly pay off. There are opportunities in a short time to establish the production of new products on a modern technical basis. There is its own specificity in the forms of competition. Technological improvement of production is almost the only way to survive such enterprises. In addition, small innovative enterprises have fairly high indicators of the effectiveness of research work. In particular, the ratio of the number of innovations to the number of scientific personnel in them is 4 times higher than in large organizations, and the number of innovations per 1 dollar of research costs is 24 times.

Sources of financing for such structures are mainly specialized financial institutions. They are organized as partnerships that from various sources (funds of large corporations, banks, personal savings, pension and charitable funds, funds of insurance companies, donations, pension funds, etc.) form investment funds, used to support and lend to small investment enterprises.

Small innovative entrepreneurship is based on enthusiastic inventors. These people, obsessed with fundamentally new technical solutions, having created an experimental model of future serial production, need additional funds and are forced to turn to external sources for capital. If such sources are not found, then third parties enter the business, who are ready, with the appropriate serious scientific and commercial expertise of the product offered by the developers, to risk their own money to obtain high

profits. This greatly speeds up the process of creating a new instance. What could take 1.5–2 years, is carried out within 6–9 months.

In addition, a small innovative business has complete independence, enabling the company to freely change the scheme of work depending on the circumstances. This means the free choice of such research programs that are priority at the moment and give quick practical results. Everything must be subordinated to the achievement of the final effect.

The next advantage of this enterprise is related to the wide possibilities of qualified (talented) management in all areas of the company's functioning: from research to production and marketing of products.

Since small innovative entrepreneurship is very vulnerable, it needs government support like no other type of activity. In world practice, various forms of stimulation of small enterprises and individual investors have developed:

- direct financing (subsidies, loans), which reaches 50 % of the costs of creating new products and technologies (France, USA and others);
- the provision of loans, including without interest payments (Sweden);
- subsidies (in almost all developed countries);
- Creation of innovation introduction funds taking into account possible risks (England, Germany, France, Switzerland, Netherlands);
- non-repayable loans reaching 50 % of the costs of introducing innovations (Germany);
- reduction of state fees for individual inventors (Austria, Germany, USA, etc.);
- deferral of payment of duties or exemption from them, if the invention relates to energy saving (Austria);
- free record keeping at the request of individual inventors, free services of patent attorneys, exemption from payment of duties (Netherlands, Germany).

In Kazakhstan, a law was adopted to support small business, special programs have been developed, but no special support measures have been identified for small innovative business.

We believe that for the current stage of development of the economy and society of Kazakhstan, the characteristic processes are industrial modernization and the gradual transition on this basis to the post-industrial type of development, which has yet to establish itself in the world. Therefore, it is still necessary to develop and achieve widespread recognition of the concept of the formation of a post-industrial economy. The only reliable and realistic scenario for the long-term development of Kazakhstan is an innovative and breakthrough. The need for an innovative breakthrough scenario is dictated by the challenges of the 21st century, the economic imperatives of globalization and the effective resolution of critical situations that have arisen as a result of the modern recession of the world economy. In the context of the global economic recession and a decrease in the growth rate of reproduction efficiency, the establishment of a post-industrial technological mode of production, fifth and sixth technological modes requires a radical innovative renewal of the production apparatus (fixed capital), significant investments in innovation.

The innovative and breakthrough scenario proceeds from the fact that with the transition to a knowledge-based society, the establishment of a post-industrial scientific paradigm, it becomes possible to use a combination of favorable factors, quickly overcome the contradictions and dangers of the crisis period, and ensure the optimal trajectory of macroeconomic dynamics taking into account objectively existing constraints (primarily natural ecological and demographic).

This scenario can be considered moderately optimistic. Meanwhile, certain obstacles have ripened on the path of this process. Firstly, obsolete technologies are accumulated and spread in the world, which are imported on a large scale into countries of Eurasian civilization, including Kazakhstan in a modified form. A stream of pseudo-innovations, that is, improved technologies, but outdated, is growing. This impedes the implementation of the innovative and breakthrough scenario of the country's economic development and finds expression in a decrease in labor productivity growth rates. This critical situation can be resolved on the basis of growth in total investment in innovative economic renewal and their share in GDP, redistribution of investment in research and development, development of fifth and sixth technological innovations. Secondly, the critical situation of technological development in the countries of Eurasian civilization is manifested in the irrational structure of the economy and innovative and technological potential, which are focused on the priorities of industrial society and enhanced exploitation of nature. The solution to this critical situation can be found by restructuring the structure of the economy and its innovation and investment sector, increasing its share in GDP, focusing on the innovative development of human capital and resource-saving

technologies. Thirdly, the technological gap between the vanguard countries and most of the lagging countries, between the countries of Eurasian civilization and between the individual regions of these countries, is growing. This determines the low competitiveness of the products of lagging economies, the growing gap between wealth and poverty.

The main scientific, technical and innovative potential was concentrated in avant-garde civilizations — North American, Western European, Japanese. They spend on R&D 1.92 — 3.15 % of GDP (per capita — from 1726 to 3690 dollars), occupy key positions in the export of high technologies (Euro zone — 29.8 %, USA — 17.0, Japan — 9, 9 % of world exports). China caught up with the United States in terms of exports of high-tech goods (and, taking into account Hong Kong, it overtook the United States), but is significantly behind in the share of R&D expenditures in GDP (1.44 % versus 2.68).

Russia and Kazakhstan lost their leading positions in the field of scientific research during perestroika and the crisis. The share of science costs in Russia is almost half the global average (1.17 % versus 2.28 %), and the share in world high-tech exports does not exceed 0.3 %. The situation of Kazakhstan is even worse, here the costs of research and development are only 0.28 % of the country's GDP. The global economic crisis of the beginning of the XXI century. will widen the gap between countries due to the lack of the minimum necessary own scientific, personnel and investment potentials for the development of new technological structures [8].

The way out is in a partnership of avant-garde and lagging civilizations, advanced and developing countries, in order to bring together the level of their economic and social development. Fourth, a serious obstacle to the innovative development path is an acute shortage of personnel capable of effectively developing, mastering, producing and operating new technologies. We are talking about personnel at all levels of the technological chain — scientists, designers, engineers, technicians, skilled workers, managers, and civil servants. It is not a question of their quantity, but of the level of professional training, their ability to introduce radical innovations in their field of activity, associated with significant risk, but also with great success in the case of the successful formation and development of new innovative market niches.

In order to implement an innovative and breakthrough scenario for the development of the economy and society in Kazakhstan, an interactive approach based on assessing long-term trends in world economic and social development, using a set of interactive methods and identifying priority areas of domestic innovation activity is required. This approach involves the simultaneous use of a full set of project approach tools, stimulating economic growth, and progressive institutional transformations based on strengthening the role of the state and aimed at overcoming the negative consequences of the global economic crisis.

Thus, for the successful implementation of an innovative breakthrough scenario for the development of small innovative business in Kazakhstan, it is necessary:

- to apply a modern interactive approach based on assessing trends in long-term economic and social development on a global scale;
- use advanced technologies that enhance the competitiveness of products of domestic manufacturers;
- attract scientists to implement innovative projects that will enable Kazakhstani business to take a successful position in international markets;
- stimulate the innovative activity of small businesses, as this will increase the degree of interest in the scientific development of innovative technologies;
- develop mechanisms of partnership between the state, private business and society, while it would be advisable to use the principles of motivation and coordination, which would allow coordinating the actions of all participants.

References

- 1 Шарингер Л. Новая модель инвестиционного партнерства государства и частного сектора / Л. Шарингер // Российский экономический журн. — 2004. — № 9. — С. 8–22.
- 2 Кенжегузин М.Б. Наука и инновации в рыночной экономике: мировой опыт и Казахстан / М.Б. Кенжегузин, Ф. М. Днишев, Ф.Г. Альжанова. — Алматы: ИЭ МОН РК, 2005. — 256 с.
- 3 Днишев Ф.М. Технологическая модернизация и развитие инноваций в Казахстане / Ф.М. Днишев // Вестн. ЕНУ. Сер. экон. — 2012. — С. 10–22.
- 4 Смаилова А.А. Наука и инновационная деятельность Казахстана: стат. сб. / А.А. Смаилова. — Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2012. — 88 с.
- 5 Наука и инвестиции в Республике Казахстан. 2015–2018: стат. сб. — Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2018 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.kz/digital/investicii/Pages/default.aspx>.

6 Укубасова Г.С. Индустриялық-инновациялық инфрақұрылым элементтерінің белсенділігін арттыру тетіктері / Г.С. Укубасова, Е.Әмірбекұлы, С.А. Кожабаяева // Экономика и статистика. — 2018. — № 3. — С. 115–123.

7 Решетников А.В. Управление реализацией инновационного потенциала в промышленности / А.В. Решетников [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.smartcat.ru>

8 Почукаева О.В. Воздействие инновационного фактора на эффективность производства / О.В. Почукаева // Проблемы прогнозирования. — 2001. — № 5. — С. 133–144.

С.А. Кожабаяева, Г.С. Укубасова, А.Х. Галиева

Қазақстандағы шағын инновациялық бизнестің қалыптасу мәселелері және даму келешегі

Мақалада инновациялық қызметті дамыту және белсенділігін арттыру, сондай-ақ Қазақстан Республикасы өнеркәсіп салаларындағы кәсіпорындардың инновациялық әлеуетінің негізгі мәселелері кеңінен анықталған. Мақала авторлары кәсіпорындардағы тікелей зерттеумен және әзірлеумен айналысатын қызметкерлердің санын сипаттайтын көрсеткіштерге талдау жүргізген. Авторлар кәсіпорындардың жаңа технологиялар саласындағы белсенділігін тежейтін негізгі себептерді ашып көрсеткен: өнеркәсіптік кәсіпорындардың инновациялық технологияларға сұранысының төмен деңгейінің болуы; инновациялық дамуға арналған қаржы қаражатының жеткіліксіздігі; ғылымды қажетсінетін салаларда жұмыс істейтін біліктілігі жоғары қызметкерлердің жоқтығы; жаңа енгізілімдерді енгізуде экономикалық субъектілердің арасындағы қызығушылық ынтасының болмауы; бизнес субъектілерінің инновациялық адами капиталды дамытуға бағытталмауы. Авторлардың пікірінше, шағын инновациялық бизнес жаңа технологияларды енгізу бойынша ерекше артықшылықтарға ие: техникалық үдерістің жаңа талаптарына бейімделу; өндірістің мамандануын тез әртарапандыру мүмкіндігі; шығарылатын өнімнің түрлерін кеңейту ікемділігі. Мақалада Қазақстанда шағын инновациялық бизнесті дамыту бойынша бірқатар ұсыныстар берілген: қазіргі заманғы интерактивті тәсілді қолдану; озық технологияларды пайдалану; инновациялық сипаттағы жобаларды енгізу үшін ғалымдарды тарту; шағын бизнес субъектілерінің инновациялық белсенділігін ынталандыру; мемлекет, жеке бизнес және қоғам арасындағы әріптестік қарым-қатынас тетіктерін әзірлеу.

Кілт сөздер: инновациялық бизнес, инновациялық даму, инновациялық қызмет, инновациялық белсенділік, технологиялық инновациялар, инновациялық әлеует, инновациялық өнім.

С.А. Кожабаяева, Г.С. Укубасова, А.Х. Галиева

Проблемы становления и перспективы развития малого инновационного бизнеса в Казахстане

В статье выявлены основные проблемы развития инновационной деятельности и активности предприятий, а также инновационного потенциала отраслей промышленности Республики Казахстан. Авторами проанализированы показатели, характеризующие предприятия и численность работников, занимающихся исследованиями и разработками. Выделены основные причины, сдерживающие активность предприятий в сфере новых технологий: низкий уровень спроса промышленных предприятий на инновационные технологии; недостаточность финансовых средств на инновационное развитие; недостаток работников с высокой квалификацией, занятых в наукоемких отраслях; отсутствие мотивации экономических субъектов во внедрении нововведений; неориентированность субъектов бизнеса на развитие инновационного человеческого капитала. По мнению авторов, малый инновационный бизнес обладает особыми преимуществами по внедрению новых технологий: адаптированность к новым требованиям технических прогрессов; способность быстро диверсифицировать специализацию производства; гибкость в расширении ассортимента выпускаемой продукции. В статье предложены рекомендации по развитию малого инновационного бизнеса в Казахстане: применение современного интерактивного подхода; использование передовых технологий; привлечение ученых для внедрения проектов инновационного характера; стимулирование инновационной активности субъектов малого бизнеса; выработка механизмов партнерского отношения между государством, частным бизнесом и обществом.

Ключевые слова: инновационный бизнес, инновационное развитие, инновационная деятельность, инновационная активность, технологические инновации, инновационный потенциал, инновационная продукция.

References

- 1 Sharinger, L. (2004). Novaia model investitsionnogo partnerstva hosudarstva i chastnogo sektora [A new model of investment partnership between the state and the private sector]. *Rossiiskii ekonomicheskii zhurnal — Russian economic journal*, 9, 8–22 [in Russian].
- 2 Kenzheguzin, M.B., Dnishev, F.M., & Al'zhanova, F.G. (2005). *Nauka i innovatsii v rynochnoi ekonomike: mirovoi opyt i Kazakhstan [Science and innovation in market economy: world experience and Kazakhstan]*. Almaty: IE MON RK [in Russian].
- 3 Dnishev, F.M. (2012). Tekhnologicheskaiia modernizatsiia i razvitie innovatsii v Kazakhstane [Technological modernization and development of innovations in Kazakhstan]. *Vestnik ENU. Seriiia ekonomicheskaiia — Bulletin of ENU. Economic Series*, 10–22 [in Russian].
- 4 Smailova, A.A. (2012). *Nauka i innovatsionnaia deiatel'nost Kazakhstana. Statisticheskii sbornik [Science and innovation in Kazakhstan. Statistical compendium]*. Astana: Ahentstvo Respubliki Kazahstan po statistike [in Russian].
- 5 Nauka i investitsii v Respublike Kazakhstan. 2015–2018. Statisticheskii sbornik [Science and investment in the Republic of Kazakhstan. 2015–2018. Statistical compendium]. (2018). Astana: Ahentstvo Respubliki Kazahstan po statistike. *stat.kz*. Retriever from <http://www.stat.kz/digital/investicii/Pages/default.aspx> [in Russian].
- 6 Ukubasova, G.S., Amirbekuly, E., & Kozhabaeva, S.A. (2018). Industriialyk-innovatsiialyk infrakurylym elementterinin belsendilihin arttyru tetikteri [Mechanisms of increasing the activity of elements of industrial and innovative infrastructure]. *Ekonomika i statistika — Economics and statistics*, 3, 115–123 [in Russian].
- 7 Reshetnikov, A.V. Upravlenie realizatsiei innovatsionnogo potentsiala v promyshlennosti [Management of implementation of innovative potential in industry]. *smartcat.ru*. Retriever from <http://www.smartcat.ru> [in Russian].
- 8 Pochukaeva, O.V. (2001). Vozdeistvie innovatsionnogo faktora na effektivnost proizvodstva [Impact of innovation factor on production efficiency]. *Problemy prohnozirovaniia — Forecasting Problems*, 5, 133–144 [in Russian].

Г.Ж. Ахметова¹, П.Т. Байнеева¹, Р.С. Парманова², М. Яворска³

¹Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан;

²Казахская академия труда и социальных отношений, Алматы, Казахстан;

³Гуманитарно-экономический университет в Лодзи, Польша
(E-mail: gul_81_01@mail.ru)

Инновационная деятельность как основа развития региона

В статье исследован вопрос формирования и развития потенциала региона с позиции внедрения результатов инновационной деятельности, изучены исторические предпосылки развития самого понятия с позиции стадий развития общественно-производственной деятельности, а также сформирован механизм развития инновационного потенциала региона. Показано, что уровень инновационной активности способен положительно воздействовать на такие аспекты региона, как конкурентоспособность, импортозамещение, а также благосостояние населения региона. Особый акцент сделан на возможностях воздействия государственных структур на инновационный потенциал региона. Для регионов Казахстана крайне важным является создание инновационной системы, нацеленной на повышение качества жизни населения, а также на снижение экономики региона от сырьевой направленности. Применение механизмов стимулирования системы управления инновационной деятельностью на практике способно значительно улучшить состояние экономики региона. Особое внимание следует уделить возможности сопряжения отраслей РК с ведущими мировыми производителями. При этом курс должен быть взят на формирование системы опережающего развития инновационной активности. Такая политика способна предоставить значительные преимущества в развитии инновационной активности региона. В этом случае очень многое зависит от шагов государства по поддержке региона. Это одновременно является как положительным, так и отрицательным аспектом для региональной экономики.

Ключевые слова: инновации, развитие, стимулирование, трансформации, региональная экономика, управление, потенциал, преимущества, поддержка.

Тенденции, сформировавшиеся в мировом сообществе в последнее десятилетие, имеют ярко выраженную направленность, целью которой является формирование экономически развитого общества, благосостояние которого основывается на внедрении последних научно-инновационных достижений. Сырьевая направленность экономики постепенно отходит на второй план, выдвигая на первый индустриально-инновационный потенциал региона, основу которого формируют имеющиеся интеллектуальные ресурсы, а также внедрение наукоемких и информационных технологий. Постепенно формируется система отношений промышленности, науки и социума, основой которой выступают возможности инновационного развития отдельной территории. Причем формирующаяся система отношений является одновременно и основой развития, и основной движущей силой дальнейшего развития региона. Особенно формирование подобного типа отношений актуально для растениеводческого региона, способного сформировать продуктовую безопасность страны, а также выступить в роли одного из основных элементов программы импортозамещения на рынке.

Современные направления реструктуризации экономики отдельных регионов, нацеленные на модернизацию как структурной, так и технологической составляющей, предполагают активизацию инновационной активности как отдельных предприятий, так и целых отраслей. К этому же ведет и усиливающаяся конкуренция на международном рынке, а также повышающиеся требования к качеству и инновативности продукта со стороны конечных потребителей. Также огромное воздействие на необходимость активизации инновационной составляющей в экономике страны оказывает глобализация мировых рынков, что влечет за собой повышение уровня конкуренции среди товаропроизводителей. Инновационный путь развития как экономики в целом, так и отдельных ее отраслей основан на возрастании доли высокотехнологичных предприятий в структуре производства.

Комплексный подход в социально-экономическом развитии региона предусматривает формирование инновационной среды, способной обеспечить его количественный и качественный рост, а также определить основные составляющие инновационной среды. При этом создание инновационной среды предполагает совокупность факторов, способных положительно воздействовать как на уровень регионального, так и локального развития. Инновационная составляющая в развитии региона способна обеспечить высокий уровень его конкурентоспособности. Таким образом, получается замкнутый круг: внедрение инноваций влечет за собой повышение конкурентоспособности, дальнейший

рост которой требует дальнейшего наращивания инновационной активности региона. Данная взаимосвязь инновационной активности и эффективности деятельности региона отмечена в трудах М.Портера [1]. По мнению ученого, существует прямая зависимость уровня развития региона от применяемой инновационной стратегии. Таким образом, основу конкурентного преимущества отдельного региона формирует ее инновационный потенциал.

В более расширенном представлении само понятие конкурентоспособности региона можно рассмотреть сквозь призму сформировавшихся отношений в социально-экономической сфере, дальнейшее развитие которых неизбежно приведет к созданию новых продуктов, отраслей и сфер экономики. Комбинаторика в данном случае направлена на создание инновационных продуктов, обеспечивая, таким образом, лидерство по инновациям и повышение уровня конкурентоспособности региона.

Региональная инновационная деятельность — это возможности региона к созданию, адаптации и генерированию продуктов НТП с целью внедрения их в деятельность региональных структур с учетом дальнейшего повышения конкурентоспособности региона и благосостояния населения. Имеющийся ресурсный потенциал отдельной территории позволяет сформировать предпосылки для дальнейшего развития, однако он не является определяющим. На первый план выходит возможность отдельного региона в генерировании инновационных идей и возможности их применения на местах. Примером тому служит опыт Японии, практически не имеющей ресурсного потенциала для развития, но благодаря инновационной составляющей региональной экономики, занимающей лидирующие позиции на мировом рынке. Обратным примером можно представить опыт Казахстана, обладающего значительным ресурсным потенциалом региона, но вследствие отсталости инновационной составляющей в экономике, не способной на должном уровне использовать данный потенциал в полной мере, повысив конкурентоспособность региона. Дальнейшее затягивание сложившегося положения неизбежно приведет регион к более негативным последствиям, обусловленным продажей имеющихся ресурсов по низкой стоимости на экспорт, и дальнейшим оттоком получаемых финансов на потребительские нужды, минуя процесс инвестирования в инновации.

Существует определенная взаимосвязь между имеющимся потенциалом возможности развития инновационной деятельности и состоянием региона, обусловленное исторически сложившимися взаимосвязями [2, 3]. Эволюционные трансформации в обществе связаны с наличием ресурсного потенциала отдельного региона, а также с уровнем конкуренции, со спецификой организации производства. Исторические трансформации в понятии «инновационная деятельность» с позиции региона представим в виде таблицы.

Т а б л и ц а

Исторические трансформации в понятии «инновационная деятельность» с позиции региона

Факторы	Стадии развития			
	доиндустриальная	индустриальная	постиндустриальная	инновационная
1	2	3	4	5
Доминирующие факторы роста	Аграрный сектор	Промышленный сектор	Информационные ресурсы	Инновационные разработки
Активно развивающиеся отрасли экономики	Сельское хозяйство, рыбная, лесная и горнодобывающая	Машиностроение, легкая и пищевая промышленность	Наука, образование, торговля, финансы, страхование, здравоохранение	Венчурные фонды, инвестиции в инновации, финансирование НИОКР
Цель научных исследований	Совершенствование конвейерного типа производства	Освоение принципов массового производства	Стандартизация и сертификация продукции	Производство знаний
Основа формирования конкурентного преимущества регионов	Ассортиментная политика	Снижение издержек производства	Внедрение принципов функционально-стоимостного анализа	Инновационные разработки
Доминирующая отраслевая принадлежность	Уровень развития сельской инфраструктуры	Создание мультипликативного эффекта, опреде-	Уровень развития городской инфраструктуры	Центральным становятся инновационные центры,

1	2	3	4	5
региона		ляющего весь ход развития региона в целом		такие как Сколково, Силиконовая долина
Суть категории «инновационная деятельность»	Продуктовые инновации	Рыночные инновации	Потребительские инновации	Ценностные инновации
Роль инноваций на уровне региона	Повышение производительности экономики региона	Реализация потенциала региона	Рост качества жизни населения региона	Рост благополучия регионального общества

Как видно из данных таблицы, инновационная деятельность как экономическая категория прошла сложный путь, начиная с аграрных инноваций и заканчивая созданием венчурных фондов и центров инноваций по типу Сколково или Силиконовой долины. Трансформационные изменения затронули не только сущность данного понятия, но и отразились на роли инновационной составляющей отдельного региона. Так основой формирования конкурентных преимуществ региона на начальном этапе выступала ассортиментная политика, т.е. возможность максимально разнообразить предлагаемый ассортимент товаров, на основе чего и строилась возможность развития потенциала отдельного региона. В дальнейшем акцент смещался на издержки, трансформируясь в конечном итоге в необходимость наличия инновационных разработок, как основную составляющую конкурентоспособности регионального развития.

Инновационная деятельность для отдельного предприятия должна быть основана на требовании рынка и ожиданиях потребителей и являться необходимым условием роста уровня конкурентоспособности. Для Казахстана, как страны, нацеленной на путь выхода на мировые рынки в качестве одного из основных игроков, именно инновационная деятельность может стать тем базовым элементом, способным воплотить намеченные планы в реальность. В этой связи в Казахстане на государственном уровне выделены приоритетные отрасли развития, одной из которых является сфера растениеводства. Именно в данных отраслях вопрос повышения инновационной активности является особенно актуальным, что служит для расширения исследований по данному направлению как среди ученых-фундаменталистов, так и среди практиков от предприятий отрасли.

Прежде чем коснуться прикладного вопроса по проблемам инновационной активности конкретно для растениеводческих предприятий Казахстана, остановимся на понятии и основных составляющих самого понятия «инновационная деятельность». В специальной литературе существует множество трактовок данного понятия, основаниям для которых являются результаты проведенных исследований. Однако можно выделить определенные закономерности и общие составляющие данного понятия, некую усредненную суть явления. В данном случае под инновационной деятельностью в общем смысле принято понимать уровень интенсивности внедрения инноваций, а также возможности мобилизации необходимых ресурсов для этих целей. Впервые наиболее полное определение инновационной активности встречается в трудах Й. Шумпетера [4]. Ученый предложил трактовать данное понятие через возможность внедрения новых комбинаций в развитии и трансформации. Если говорить предметно, то такие ученые, как А.В. Крайнова и О.С. Белокрылова [5, 6], трактуют инновационную деятельность с позиции восприимчивости предприятия к внедрению и освоению инноваций. Казахские ученые также в процессе проведенных исследований выдвинули свои трактовки понятия инновационной деятельности. Б. Байтанов [7] указывает на то, что отечественные предприятия более инертны в процессе внедрения инноваций и предпочитают получить проекты уже завершенными, когда технологические решения воплощены в производственный процесс. С этих позиций инновационная активность приобретает несколько другие формы, что свидетельствует о трансформационных изменениях в сознании конечных потребителей.

На Западе более распространена несколько иная трактовка понятия «инновационная деятельность». Инновации не являются конечной целью для иностранных предприятий, а служат катализатором для запуска динамичных процессов трансформационных изменений, конечной целью которых является экономическое равновесие [8, 9]. Инновации также рассматриваются как конечный резуль-

тат интеллектуальной деятельности, способный предложить рынку качественно иной аналог существующему на рынке [10].

Таким образом, инновационную деятельность необходимо рассматривать как комплексное понятие, включающее такие составляющие, как новизна создаваемого продукта, востребованность его на рынке, уровень рентабельности внедрения для предприятия, а также необходимость клиентоориентирования стратегии развития. Именно последняя составляющая и является тем краеугольным камнем, на котором основаны все усилия предприятий по инновационной активности, конечной целью которых является необходимость максимально удовлетворить запросы потребителей посредством постоянного разнообразия и видоизменения своей деятельности.

Инновационный тип экономического развития предполагает разработку и внедрение конкурентных преимуществ на основе создания высокотехнологичных производств, модернизации существующих, результатом чего должен стать продукт со значительной долей добавленной стоимости, основанной на применении последних достижений науки и внедрении передовых технологий. Именно возможность управления данным процессом является для предприятий ключевым вопросом дальнейшего развития экономики.

Процесс управления инновационной деятельностью предполагает оценку уровня инноваций на предприятии, подразумевающую применение определенной методики. Данная методика призвана оценить такие показатели, как необходимость внедрения инноваций, техническая и технологическая подготовленность предприятия к внедрению, экономическая эффективность от внедрения инноваций, востребованность результатов внедрения инноваций на рынке, имеющиеся аналоги на рынке и выявление преимуществ нововведения перед ними, возможность дальнейшей модернизации с целью создания непрерывного процесса инновативности на предприятии, а также реакция конкурентов на инновационные трансформации предприятия [11, 12].

В данное время именно предприятия сферы растениеводства Казахстана остро нуждаются во внедрении инноваций как в технологическом плане, так и в управленческом. Стимулирующим фактором в данном случае является близкое соседство с Китаем, являющимся сильнейшим игроком на мировом рынке вследствие возможности выпуска продукции по сниженным ценам, что обусловлено использованием более дешевой рабочей силы, а также активным внедрением принципов функционально-стоимостного анализа в производство конечной продукции. На этом фоне казахстанские производители должны мобилизовать имеющиеся ресурсы и направить их выпуск более качественной, чем у конкурентов, продукции, при этом не забывая о ценовой конкуренции со стороны Китая.

Сфера растениеводства относится к наиболее стратегически важным для РК отраслям экономики. Динамичное развитие отрасли способно оказать существенное воздействие на экономику регионов страны, обеспечить финансовую безопасность, создать дополнительные рабочие места, повысить благосостояние населения, а также способствовать развитию малого и среднего бизнеса. Особенно актуальным решение данных проблем является для южных регионов страны, так как именно на их территории сосредоточены как основные посевные наделы растениеводства, так и формируются кластеры, объединяющие значительную часть перерабатывающих предприятий региона.

Существует определенный алгоритм создания инновационной деятельности предприятия. Каждый этап подразумевает применение определенных механизмов управления.

1. Проведение НИОКР по разработке инновации.
2. Проведение функционально-стоимостного анализа имеющихся ресурсов.
3. Разработка технологического процесса производства нововведения.
4. Проектирование и испытание образцов, моделей.
5. Разработка организационно-экономических механизмов внедрения.
6. Формирование информационного обеспечения инновации.
7. Подготовка и переподготовка необходимых трудовых ресурсов.
8. Оформление документов на право обладания (патентов и лицензий).
9. Проведение маркетинговых исследований рынка.
10. Поиск инвесторов для запуска в производство.
11. Массовое освоение инноваций рынком сбыта.

Каждая инновация, вне зависимости от сферы возникновения, проходит названные выше одиннадцать этапов, начиная с зарождения идеи и заканчивая массовым освоением результатов НИОКР рынком сбыта. Для каждого этапа существуют свои особенности в управлении и развитии. Также разнятся данные этапы в зависимости от отрасли экономики. Для сферы растениеводства существует

ряд характерных особенностей в данном алгоритме. Особого внимания заслуживает этап расчета функционально-стоимостного анализа.

В развитых странах сформирован и успешно функционирует механизм развития инновационного потенциала региона. В обобщенном виде его можно представить в виде рисунка.

Рисунок. Механизм развития инновационного потенциала региона

В современных условиях внедрение инноваций напрямую связано с возможностью удержания лидирующих положений на рынке, с повышением уровня конкурентоспособности, а также с эффективностью производства как экономической категорией. В совокупности это ведет к необходимости комплексного осмысления роли инновационной деятельности в процессе развития растениеводства региона. Данный процесс можно охарактеризовать посредством целого ряда особенностей и факторов, способствующих возрастанию роли инновационной деятельности в дальнейшем развитии экономического сообщества.

В современных условиях формируются новые приоритеты в функционировании регионов, направленные на повышение конкурентоспособности экономики страны посредством ее диверсификации, снижения доли импорта и повышении доли экспорта в удельном весе производства высокотехнологичных товаров. Инновационная деятельность региона нацелена на повышение потенциала долгосрочной конкурентоспособности, формирование региональной экономики на базе наукоемких отраслей, а также обеспечение организационного и административного обеспечения инновационной деятельности территории. Таким образом, поддержка и развитие инновационной деятельности в регионе становится приоритетом, способным вывести экономику страны на качественно новый уровень развития, обеспечив устойчивые позиции в мировом распределении экономического потенциала [13, 14].

В процессе формирования инновационного потенциала региона раскрываются основные составляющие инновационных преимуществ, имеющиеся на той или иной территории и обусловленные ис-

торическим путем ее развития. Формирование инновационных преимуществ региона можно отнести к концептуальной основе стратегического развития страны.

Применение механизмов стимулирования системы управления инновационной деятельностью на практике способно значительно улучшить состояние экономики региона. Особое внимание следует уделить возможности сопряжения отраслей РК с ведущими мировыми производителями. При этом курс должен быть взят на формирование системы опережающего развития инновационной активности. Такая политика способна предоставить значительные преимущества в развитии инновационной активности региона. В этом случае очень многое зависит от шагов государства по поддержке региона. Это одновременно является как положительным, так и отрицательным аспектом для региональной экономики. С одной стороны, государству значительно легче выделить крупные средства на проведение фундаментальных инновационных разработок, что призвано ускорить темпы внедрения инноваций. Однако в условиях финансовой нестабильности мирового рынка государственные органы ограничивают финансирование инновационных программ, либо финансируют их по остаточному принципу. Это относится к негативному моменту, так как стремительные темпы выхода на рынок все новых товаров с улучшенными характеристиками не позволяют отдельным предприятиям региона заморозить внедрение инноваций на неопределенный срок. Следование этим курсом приведет регион к ситуации, когда разработанные инновации, на которые потрачены значительные средства, могут стать невостребованными вследствие их морального устаревания, а также появления на рынке более совершенных аналогов.

Подводя итоги, необходимо отметить, что регион обладает значительным потенциалом в активизации инновации, однако данный потенциал не используется в полной мере. В настоящий момент предпринимаются определенные шаги по активизации инновационной деятельности, разработаны государственные программы поддержки отраслей, сформированы институты, а также приняты определенные нормативные акты. Однако этого недостаточно, необходимо принятие комплексной программы развития инновационной деятельности региона, основанной на государственной поддержке данного направления в региональной экономике. Разработка механизма развития инновационного потенциала региона способна значительно поднять уровень его конкурентоспособности.

Список литературы

- 1 Терновых К.С. Агропромышленные интегрированные формирования: состояние и перспективы развития / К.С. Терновых, Н.Г. Нечаев, А.А. Измалков, Е.В. Попкова, В.С. Грибанов, А.А. Плякина. — Воронеж: ФГБОУ ВПО Воронежский ГАУ, 2013. — 245 с.
- 2 Баутин В.М. Концептуальные основы формирования инновационной экономики АПК / В.М. Баутин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2012. — № 1. — С. 6–9.
- 3 Бочарникова О.Ю. Управление развитием инновационной системы региона на основе использования институциональных инструментов / О.Ю. Бочарникова. — Воронеж, 2010 (Отд. полиграфии ВГТА). — 24 с.
- 4 Крайнова А.В. Инновационные факторы повышения конкурентоспособности российской экономики / А.В. Крайнова // Вестн. СГЭУ. — 2012. — № 4. — С. 46–50.
- 5 Мамай О.В. Методологические основы инновационного развития аграрного сектора региональной экономики: моногр. / О.В. Мамай; Федер. агентство по образованию, Самар. гос. экон. ун-т. — Самара: Изд-во СГЭУ, 2009. — 111 с.
- 6 Козлов В.В. Какой видится стратегия инновационного развития российского сельского хозяйства / В.В. Козлов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2010. — № 4. — С. 23–26.
- 7 Управление инновационной деятельностью в регионе (на примере ЦФО и Воронежской области): моногр. / Е.Н. Десятирикова [и др.]. — Воронеж: Научная книга, 2018. — 163 с.
- 8 Кузнецова А.И. Инновационная активность городского населения как фактор эффективного функционирования региональной экономики / А.И. Кузнецова // Вестн. МУ им. С.Ю. Витте. — 2016. — № 1(16). — С. 77–87.
- 9 Немченко А.В. Инновационная деятельность как основа формирования расширенного воспроизводства в регионе / А.В. Немченко // Науч.-метод. электрон. журн. «Концепт». — 2015. — № 821. — С. 11–15.
- 10 Трещевский Д.Ю. Управление инновационным развитием регионов: принципы, стратегии, инструментарий: моногр. / Д.Ю. Трещевский. — Воронеж: ИПЦ ВГУ, 2013. — С. 176.
- 11 Кузнецова А.И. Развитие инновационной среды промышленных предприятий как фактор импортозамещения / А.И. Кузнецова // Вестн. МУ им. С.Ю. Витте. — 2016. — № 4(19). — С. 19–24.
- 12 Валентей С.Д. Движение регионов России к инновационной экономике. — М.: Наука, 2016. — 401 с.
- 13 Егоров Е.Г. Научно-инновационная система региона: структура, функции, перспективы развития / Е.Г. Егоров, Н.В. Бекетов; М-во образования РФ, Якут. гос. ун-т им. М.К. Аммосова, АН Респ. Саха (Якутия). — М.: Академия, 2012. — 218 с.
- 14 Инновационный потенциал региональной экономики в системе экономических циклов: моногр. / Самар. гос. экон. ун-т, экон. фак.; науч. ред. А.П. Жабин. — Самара: Изд-во СГЭУ, 2014. — 363 с.

Г.Ж. Ахметова, П.Т. Байнеева, Р.С. Парманова, М. Яворска

Инновациялық іс-әрекет аймақ дамуының негізі ретінде

Мақалада аймақ әлеуетіне инновациялық іс-әрекеттердің нәтижелерін енгізу тұрғысынан қалыптастыру және дамыту мәселесі зерттелді, бұл ұғымның өзі қоғамдық-өндірістік іс-әрекетті дамыту сатылары тұрғысынан зерделенді, сонымен қатар аймақтық инновациялық әлеуетін дамыту механизмі қалыптастырылды. Инновациялық белсенділік деңгейі аймақтық бәсекеге қабілеттілік, импорт алмастыру секілді аспектілеріне, сонымен бірге аймақ тұрғындарының әл-ауқатына оң әсер ете алатындығы көрсетілді. Мемлекеттік құрылымдардың аймақтың инновациялық әлеуетіне әсер ету мүмкіндіктеріне ерекше назар аударылды. Қазақстанның өңірлері үшін тұрғындар өмірінің сапасын арттыруды, сонымен қатар аймақ экономикасының шикізаттық бағытқа тәуелділігін азайтуды көздейтін инновациялық жүйені құру аса маңызды болып табылады. Инновацияларды басқару жүйесін ынталандыру тетіктерін тәжірибеде пайдалану аймақтың экономикасын айтарлықтай жақсартуы мүмкін. Қазақстан Республикасының филиалдарын әлемдік жетекші өндірушілермен араласу мүмкіндігіне ерекше назар аудару керек. Сонымен бірге инновациялық қызметті жетілдіру жүйесін қалыптастыру үшін курсты қабылдау қажет. Мұндай саясат аймақтағы инновациялық қызметті дамытуда айтарлықтай артықшылықтарды қамтамасыз етуге қабілетті. Осы жағдайда көп нәрсе аймақты қолдау үшін мемлекеттің қадамдарына байланысты. Бұл аймақтық экономика үшін оң және теріс аспектілер болып табылады.

Кілт сөздер: инновация, даму, ынталандыру, қайта құру, аймақтық, экономика, басқару, әлеует, артықшылықтар, қолдау.

G.Zh. Akhmetova, P.T. Bayneyeva, R.S. Parmanova, M. Jaworska

Innovative activity as a basis for the development of the region

The article examines the issue of forming and developing the potential of a region from the standpoint of introducing the results of innovation activities, examines the historical background of the development of the concept itself from the standpoint of the stages of development of social and production activities, and also forms the mechanism for developing the innovative potential of the region. It is shown that the level of innovation activity can positively affect such aspects of the region as competitiveness, import substitution, as well as the well-being of the population of the region. Particular emphasis is placed on the possibilities of the impact of state structures on the innovative potential of the region. For the regions of Kazakhstan, it is extremely important to create an innovation system aimed at improving the quality of life of the population, as well as reducing the region's economy from the raw materials orientation. The use of incentive mechanisms for the innovation management system in practice can significantly improve the state of the region's economy. Particular attention should be paid to the possibility of interfacing the branches of the Republic of Kazakhstan with the world's leading manufacturers. At the same time, the course should be taken to form a system of advanced development of innovative activity. Such a policy is capable of providing significant advantages in the development of innovative activity in the region. In this case, a lot depends on the steps of the state to support the region. This is both a positive and a negative aspect for the regional economy.

Keywords: innovation, development, stimulation, transformation, regional, economy, management, potential, advantages, support.

References

- 1 Ternovykh, K.S., Nechaev, N.G., Izmailov, A.A., Popkova, E.V., Gribov, V.S., & Pliakina, A.A. (2013). *Ahropromyshlennye integrirovannye formirovaniia: sostoianie i perspektivy razvitiia [Agroindustrial integrated formations: state and development prospects]*. Voronezh: FGBOU VPO Voronezhskii HAU [in Russian].
- 2 Bautin, V.M. (2012). *Kontseptualnye osnovy formirovaniia innovatsionnoi ekonomiki APK [Conceptual foundations of the formation of an innovative economy of the agroindustrial complex]. Ekonomika selskokhoziaistvennykh i pererabatyvaiushchikh predpriatii – Economics of agricultural and processing enterprises, 1, 6–9 [in Russian]*.
- 3 Bocharnikova, O.Iu. (2010). *Upravlenie razvitiem innovatsionnoi sistemy rehionna osnove ispolzovaniia institutsionalnykh instrumentov [Management of the development of the innovation system of the region through the use of institutional tools]*. Voronezh [in Russian].
- 4 Krainova, A.V. (2012). *Innovatsionnye faktory povysheniia konkurentosposobnosti rossiiskoi ekonomiki [Innovative factors of increasing the competitiveness of the Russian economy]. Vestnik SHEU – Bulletin of the SSEU, 4, 46–50 [in Russian]*.
- 5 Mamai, O.V. (2009). *Metodologicheskie osnovy innovatsionnogo razvitiia ahrarnogo sektora rehionalnoi ekonomiki [Methodological foundations of the innovative development of the agricultural sector of the regional economy]*. Samara: Izdatelstvo SHEU [in Russian].

- 6 Kozlov, V.V. (2010). Kakoi viditsia stratehiia innovatsionnogo razvitiia rossiiskogo selskokhoziaistva [What is the strategy of innovation development of Russian agriculture]. *Ekonomika selskokhoziaistvennykh i pererabatyvaiushchikh predpriatii – Economics of agricultural and processing enterprises*, 4, 23–26 [in Russian].
- 7 Desiatirikova, E.N. (2018). *Upravlenie innovatsionnoi deiatelnosti v rehone [Management of innovation activities in the region]*. Voronezh: Nauchnaia kniha [in Russian].
- 8 Kuznetsova, A.I. (2016). Innovatsionnaia aktivnost horodskogo naseleniia kak faktor effektivnogo funktsionirovaniia rehionalnoi ekonomiki [Innovative activity of the urban population as a factor in the effective functioning of the regional economy]. *Vestnik MU imeni S.Iu. Vitte – Vestnik MU im. S.Y. Witte*, 1(16), 77–87 [in Russian].
- 9 Nemchenko, A.V. (2015). Innovatsionnaia deiatelnost kak osnova formirovaniia rasshirennoho vosproizvodstva v rehone [Innovation activity as the basis for the formation of expanded reproduction in the region]. *Nauchno-metodicheskii elektronnyi zhurnal «Kontsept» – Scientific-methodical electronic journal «Concept*, 821, 11–15 [in Russian].
- 10 Treshchevskii, D.Iu. (2013). *Upravlenie innovatsionnym razvitiem rehionov: printsipy, stratehii, instrumentarii [Management of regional innovation development: principles, strategies, tools]*. Voronezh: IPTs VHU [in Russian].
- 11 Kuznetsova, A.I. (2016). Razvitie innovatsionnoi sredy promyshlennykh predpriatii kak faktor importozameshcheniia [Development of the innovation environment of industrial enterprises as a factor of import substitution]. *Vestnik MU imeni S.Iu. Vitte – Bulletin of the MU them. S.Y. Witte*, 4(19), 19–24 [in Russian].
- 12 Valentei, S.D. (2016). *Dvizhenie rehionov Rossii k innovatsionnoi ekonomike [The movement of the regions of Russia to the innovation economy]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 13 Egorov, E.G., & Beketov, N.V. (2012). *Nauchno-innovatsionnaia sistema rehiona: struktura, funktsii, perspektivy razvitiia [Scientific and innovation system of the region: structure, functions, development prospects]*. Moscow: Akademia [in Russian].
- 14 Zhabin, A.P. (2014). *Innovatsionnyi potentsial rehionalnoi ekonomiki v sisteme ekonomicheskikh tsiklov [The innovative potential of the regional economy in the system of economic cycles]*. Samara: SHEU [in Russian].

N.N. Gelashvili¹, Y.D. Orynassarova², B.K. Zhumanova³

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan;*

³*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: denor1980@mail.ru)*

Problems of development of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan: solutions and tools

In article problems of development of social business in Kazakhstan taking into account tendencies of modern economy in which the significant role is played by various business models are considered. Social business in Kazakhstan can be considered new the direction of development of social policy in the state. In too time experience of foreign countries proves high efficiency of realization of social policy in the country by means of social business. In article basic barriers of development of social business are considered. It is proved that now social business in Kazakhstan develops in the traditional directions of service economy. And it substantially limits possibilities of further development of social business. To thereby become relevant search new by method of overcoming barriers in development of social business. And here the business models based on realization of nonconventional approaches in the organization of work can be of great importance. Search of financing of social projects remains a key problem. In article possible alternative ways of search of financing of social projects, besides traditional sources are considered.

Keywords: social business, non-profit organizations, monetization of social projects, socially responsible business, business model, crowd funding.

Introduction

In the Republic of Kazakhstan social entrepreneurship as a special form of business activity, it is possible to consider only the developing economic event. Rapid development of market economy negatively affected the solution of social problems of our society. And, in spite of the fact that our economy is socially oriented, now considerable the quantity of social problems appeared out of an attention zone from outside the state. It is important to note that such processes are characteristic not only of our country, but also of many others including advanced. And in these countries social entrepreneurship became the effective tool of the solution of a number of social problems of society.

Current trends of development of world social and economic space even more often show the mixed nature of economic activity based on partnership of private, noncommercial and state sectors in achievement of the goals of the public sector. Even more often commercial and non-profit organizations solve social problems of society while the state tries to create the most convenient conditions for their development. Social business expands the scale of the participation in implementation of social obligations of the state, at the same time social businessmen often act more effectively, than the state organizations. In foreign countries the phenomenon of social business gives considerable positive effect within transfer of a row social to function from the state to the sphere of private business.

Also Kazakhstan did not become an exception. Today in our country social business only gains steam in the development. But already faces a significant amount of obstacles: difficulties in receiving sufficient financing, imperfection of the legislation, low level of knowledge of society, low competence of business at organizers of such projects, etc. [1].

If to consider the main forms of the social enterprise in Kazakhstan, then are basic:

1. Non-profit organizations.
2. Social enterprises.
3. Socially responsible enterprises.
4. The enterprises practicing social responsibility.

Non-profit organizations (NPOs) which financing is, as a rule, carried out at the expense of the state or foreign grants remain the main form of social business in Kazakhstan. And sometimes these means are not enough. Therefore many non-profit organizations began search of ways of the organization of the activity taking into account that they will be able to get profit. And here an opportunity to find the market niche which could satisfy both needs of socially unprotected members of our society, and the socially oriented organizations rises an important question.

Long time the noncommercial sector of economy was generally designed to optimize the budgetary expenses of the state for the purpose of achievement of necessary social effect at the macroeconomic level. It was realized through grant financing of social projects. Grants on the sources were state or foreign public organizations. This policy of the public grant financing proceeds still. But it is important to understand that the state cannot constantly carry out financing of activity of non-profit organizations. The main goal of such organizations was more effective implementation of social projects, than the state. And today became obvious that if non-profit organization not to learn to look for additional sources of financing of the activity, then its efficiency to decrease. It is necessary to look for ways of monetization of the activity, to apply new ready platform solutions of financing of projects.

As practice of foreign social businessmen shows, diversified approach to financing of the activity creates steady financial base. Such sources traditionally are public foundations, private and corporate funds, foreign and international the organization [2–4]. But in Kazakhstan there is a problem of lack of skills of monetization of the activity by social businessmen.

Main part

Today in the Republic of Kazakhstan rather large number of projects within social entrepreneurship is implemented. So it was already told above, their main share is the share of the projects realized by non-profit organizations. Feature of implementation of such projects is that NPOs are urged to solve certain social problems, but not to organize the activity for the purpose of increase in the financial independence in any way. Therefore, in case of decrease in the amounts of financing from external sources (the state, patrons, sponsors, grants, own means), activity of NPO stops or its effectiveness decreases. And today many NPOs faced the fact that it is necessary to carry out search of ways of an exit to self-sufficiency. Thereby they try to pass into a rank of social businessmen where the main difference from classical understanding of NPO is social influence, innovation, self-sufficiency, financial stability, enterprise approach and scale of this social project [5, 6]. But many representatives of NPO face that have no sufficient skills in the organization of process of monetization of the activity.

Today social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan can be considered as the new phenomenon in modern economy. It gives the chance to estimate opportunities and readiness of business for execution of social responsibility to socially unprotected segments of the population. Now labor market places great demands on workers and not all can find applications for the skills. In particular, disability to become the limiting factor of obtaining worthy level of the salary and working conditions. In spite of the fact that within strategic development of a health care system and social protection of the population special attention is paid to disabled people (in particular for creation of equal opportunities), physically disabled people sometimes face the discriminating factors at employment. Therefore, recently, both from the state, and from business much attention began to be paid development of social responsibility of employers to society [7].

The main idea of formation and development of social entrepreneurship is that many social restrictions can be eliminated if to consider them from a position of receiving profit. At the same time two main problems are solved: first, business structures are interested in development social projects owing to receiving profit, and, secondly, the solution of social problems in society defuses social tension and increases quality of life of the population. The understanding of importance of development of this sector of economy from the state led to the fact that in strategic development plans for a health care system and social protection of the population considerable attention is paid to public-private partnership as one of the directions formation of social business in the Republic of Kazakhstan.

Today there is a question of fundamental bases of development of social entrepreneurship. Modern businessmen need understanding of effect of social business, its organizations, opportunities of receiving arrived. And there are various approaches to classification of social entrepreneurship as economic category [5; 46]. Also there are various approaches to a research of the phenomenon of social business owing to its certain uniqueness: it is joined on the verge of pure economy and social responsibility of business and the state.

In order that projects of social entrepreneurship were successful as in the economic plan, and social, creation of effective entrepreneurship models is necessary. Formation of an effective business model appears for such businessmen a difficult task as at best they have experience in the status of non-profit organization and begin the business activity rather intuitively, than on canons business of activity [8].

In this regard, social businessmen need methodical approaches to design of business models and the subsequent actions for development of the business. It causes the necessity of identification and the

strategic analysis of the typical business models used by social businessmen in Kazakhstan for development of recommendations about increase in their stability and development on the basis of strategic management.

It is impossible to say that the state does not assist to social businessmen. For example, within support of implementation of social projects the activity is carried out by Fund of development of the social projects «Samruk-Kazyna Trust» (enters into structure of quasi-public corporation «Samruk-Kazyna»), one of the purposes of which is support of social businessmen [9]. But, as shows the analysis of the realized projects [10], Fund, owing to the specialization, it is directed to realization enough large projects. Thereby without support of Fund there are left small projects, especially in regions. Here it is important to make a reservation that low qualification of social businessmen, especially concerning preparation of necessary documentation for participation in programs of Fund remains a big problem in regions.

Traditionally so it developed that the main social projects lie in the field of the help socially unprotected to segments of the population: children, disabled people, single mothers, pupils of orphanages, former prisoners, elderly people, etc. According to surveys conducted by experts of Almaty management university and British Council, the main share of projects is the share of education, work with physically disabled people (in particular, creation of jobs) and environmental protection [11]. Thus, it is possible to say that today in Kazakhstan social business develops in extremely limited quantity of the directions.

As practice of implementation of projects within social business shows, key basic problems are the imperfection of the legislation governing the relations within implementation of activity of social businessmen and search of effective ways of monetization and additional financing of projects. And if in the first case the state carries out measures for improvement of the legislation and in general businessmen cannot make direct impact on results, then in the second case results of activity of the social businessman directly depend on them.

As it was already told above, the major limiting factor of implementation of social projects is the limitation of financial resources [12]. Thereby now social businessmen began to look for possibilities of an exit to self-sufficiency of the projects. And here they faced other problems: definition of the effective business model, competent writing of the business plan of the project, the organization of sales of results of the activity (creation of demand for the goods and/or services), introduction of productive methods of management of personnel, search of investors, ignorance of the tax law in the field of commercial activity, etc.

Important component of success of development of system of monetization of activity of social businessmen we see in creation of an auxiliary view of activity. Now there is rather large number of business models of the social enterprises which allow to create the effective social project. The principle of definition of target group (to whom services will be rendered or for whom goods are focused), and creations of effective instruments of implementation of the profitable social project is the cornerstone of each business model.

As we said above, today the majority of social enterprises are focused on attracting people with disabilities. Since we view business models through the prism of target groups, from our point of view, the following characteristics are common features of these models that emerge from the analysis:

– Since the models are based on the involvement of people in difficult life situations into active economic life, i.e. with disabilities to work or graduates of orphanages, the range of offers within these models is highly diversified. Ensuring the overall profitability of the business model of its founders is trying to ensure by connecting to it the most different types of goods and services that target groups can produce, so the model also produces crafts and audio books, offers site development and other seemingly little related products.

– High diversification of the goods and services produced is not due to the excess of investment by the company, which is looking for more profitable niches, but rather the production of social value, when everyone who is willing is given the opportunity to try their hand at the market.

Monetization of activity of the organizations of social businessmen can become an important factor of development of social entrepreneurship in Kazakhstan. So, already now there is a number of successful examples of the fact that NPOs which carried out the activity within social projects without income generation earlier began to realize additional projects which make for them profit. As a rule, here it is possible to note projects in the field of training of children, including disabled people and also creation of jobs for physically disabled people. The other directions of the joint venture as a rule, do not make profit.

In the Republic of Kazakhstan there are examples of attempt of monetization of social projects. The Center of day stay for elderly people of «ASAR» where render services of stay of elderly people for the

purpose of observation of them for ensuring their safety [13] in the afternoon became one of them. It is not classical nursing home when there is a considerable range of services including medical. This project was directed to solving safety of elderly people when they cannot care for themselves fully any more, and cannot do without assistance. Initially this project was conceived as noncommercial, financing was supposed to be carried out due to the sponsor's help, grants, own means. But in process of development of the project it became clear that in this case monetization is possible, and the project can pay for itself. Nevertheless, summer of 2018 this project was closed because of lack of necessary financing, i.e., authors of the project could not find additional sources of financing and organize effective process of monetization of the activity.

Another example of successful monetization of a social project was the GreenTAL project. Initially, the project was planned as an additional assistance to people with disabilities. There was no problem of receiving additional income. At the same time, the author of the project, E. Askerov, was tasked with the further development of his project for self-sufficiency due to the fact that it was not possible to find additional sources of funding. In general, it can be said that the author of the project faced the fact that the monetization of a social project without financial support from outside is difficult today [1]. It should be noted here that E. Askerov focused on the development of his project on the fact that part of the market niches that GreenTAL serves now were not occupied in Astana (for example, decorative products made from natural materials). To occupy these niches of the market, in parallel with providing work for the socially unprotected population — this has become a key factor in the development of a social enterprise. and, according to the author of the project, the key problem of the development of social entrepreneurship is not the imperfection of the legislative framework, but the inability to find additional sources of funding. Sometimes potential investors are not interested in this. Thus, it becomes obvious that in addition to the main factors hindering the development of a social enterprise, there is a search for new ways of financing. Since the traditional methods of financing sometimes exhausted themselves.

Crowd funding can become one of the perspective directions of search of alternative ways of financing. Crowd funding is a possibility of collecting necessary means for implementation of the project on the basis of interest of target audience [14]. Now around the world crowd funding is one of effective instruments of collecting necessary means for implementation of projects. To become the main objective for the author of the project need of an accurate message to target audience about need of implementation of this project.

Within social entrepreneurship crowd funding can become the most effective of methods of monetization of the social project. But for a start the social businessman has to solve two important problems inherent in the joint venture: low awareness of society on the project and low level of business knowledge. Crowd funding in social business is also important problem the fact that the bulk of authors of projects do not consider crowd funding as a way of additional financing. It happens because of the staring opinion that crowd funding is a fund raising only on the Internet [15].

In the Republic of Kazakhstan there are already successful examples of crowd funding. For example, in Temirtau social organization (SO) «Temirtau Youth Club» realizes projects within the joint venture in a number of the directions: work with youth (including with children), volunteering, ecology, projects on strengthening of family, team of club cheerful and resourceful, etc. [16]. A large number of projects is implemented within partnership with «Zhas Otan» (youth wing of the party of Nur Otan). Within monetization by the management of SO «Temirtau Youth Club» the decision on the organization of production of clothes with logos was made. This undertaking yielded positive results: at existence of considerable communications with various public and commercial organizations which take part in social projects of Society commercial orders for logo products began to arrive that allowed to gain income. In too time of means for implementation of the project on the organization of production of logo products were received with use of system of crowd funding: fund raising was announced through social networks and within the charitable actions.

Other example of successful realization of crowd funding can become projects on platform decisions of «Start-time.kz» and «Baribirge.kz». These Internet platforms carry out search of sources of financing of commercial and noncommercial projects in the Republic of Kazakhstan [17]. According to reports on successful implementation of projects, the main share (58,4 %) fell on charity and creativity. At the same time a considerable part of projects lies in the field of work with physically disabled people. All funds for implementation of these projects were raised by means of crowd funding [18]. Thereby, it is clear to become that even by means of crowd funding applicants of projects sometimes solve social problems of society.

In too time it should be noted that if crowd funding as the instrument of search of additional financing and can take place in social business, then it does not guarantee high-quality implementation of monetization of the social project yet in general. Still relevant are problems of the business organization of the social project, its high-quality information maintenance. If solutions of the second current problem of the joint venture it is still possible with insignificant financial expenses (for example, constant participation in specialized information campaigns, participation in forums and meetings with business community, work with the Internet companies on promotion of the project in the Internet, etc.), then with business education of social businessmen everything is much more difficult. Today in Kazakhstan there is rather large number of business schools at which train in business bases. But training cost at such business schools is high [19]. And, in the conditions of extreme limitation of money at the social businessman, business training for it to become inaccessible. Also considerable restriction of high-quality business education is that today in the Republic of Kazakhstan there are no such experts who could train in conducting socially oriented business within the joint venture. Within support of social businessmen various meetings with representatives of business community and state organized on platforms of public organizations, business associations and public institutions are held. But they, as a rule, have formal character where problems of development of the joint venture are discussed, and finally sometimes do not bear in themselves practical benefits for the specific social businessman. Also within development of business education among such businessmen meetings and trainings which are provided by successful social businessmen who could realize the project productively will be organized. They impart experience, tell other social businessmen certain features of business. But a problem remains the fact that such business consultations have narrowly targeted character, success of implementation of the social project as a rule, lies only in a certain area. Thereby for the social businessman there are unresolved questions of the organization of business process, search of investors, monetizations of the project.

Conclusion

Thus, today it is possible to say that social entrepreneurship as a special form of business, only gains steam in the Republic of Kazakhstan. There is a large number of barriers to development of the joint venture: low availability of financial means, lack of information of society on such social projects, imperfection of the legislation, low skills of the social businessman in questions of the organization of business processes and management. One of the most important problems of the joint venture remains search of necessary financial resources. A solution of this problem monetization of the social project has to become possible. But before breaking to creation and implementation of the effective social project, it is necessary to find new ways of financing since traditional sources of investment sometimes sputtered out. And here the effective tool can become crowd funding which can help to solve not only a problem of financing, but also to increase knowledge of society of realization socially directed projects in the Republic of Kazakhstan.

Also unresolved is a problem of business education of social businessmen. Their low competence of the organization of effective business process, management, negatively affects the end result of implementation of the social project. The problem of availability of business education can be solved by redistribution of the arriving money in case of successful monetization of the project.

Article is executed within research work on the order of Committee of science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.

References

- 1 Askerov, E. About social entrepreneurship in Kazakhstan. *greental.kz*. Retrieved from <http://www.greental.kz/blog/post/emin-askerov-o-socialnom-predprinimatelstve-v-kazahstane>
- 2 Dees, J.G., & Emerson, J. (2001). *Enterprising nonprofits: A toolkit for social entrepreneurs*. New York: John Wiley & Sons.
- 3 Salamon, L.M., & Anheier, H.K., et al. (2014). Global Civil Society. Dimensions of the Nonprofit Sector. *The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies. Baltimore, Vol. 4, 10*.
- 4 Harvard Center To Study Nonprofit Sector. *exed.hbs.edu*. Retrieved from <http://www.exed.hbs.edu/programs/pmno/Pages/hauser-center.aspx>
- 5 Shaw, E. (2007). Social entrepreneurship: theoretical antecedents and empirical analysis of entrepreneurial processes and outcomes. *Journal of Small Business and Enterprise Development, Vol. 14, Issue 3, 418–434*.
- 6 Defourny, J., & Nyssens, M. (2010). Conceptions of social enterprise and social entrepreneurship in Europe and the United States: convergences and divergences. *Journal of Social Entrepreneurship, Vol. 1, Issue 1, 32–53*.
- 7 Social entrepreneurship: new tasks. *atameken.kz*. Retrieved from <http://www.atameken.kz/ru/news/23819-social-noe-predprinimatel-stvo-novye-zadachi>

- 8 Mair, J., Battilana, J., & Cardenas, J. Organizing for Society: A Typology of Social Entrepreneurial Models. *emes.net*. Retrieved from http://www.emes.net/content/uploads/events/4th-emes-international-research-conference-on-social-enterprise/Mair-Battilana-Cardenas-2012-JBE-Organizing-for-Society_01.pdf.
- 9 Fund of development of the social projects «Samruk-Kazyna Trust». *sk-trust.kz*. Retrieved from <http://www.sk-trust.kz/ru/menin-elim>.
- 10 Reports on activity of «Samruk-Kazyna Trust». *sk-trust.kz*. Retrieved from <http://www.sk-trust.kz/ru/documents/otcheti>.
- 11 Aytbay, I. Results of the research «Opportunities and the Prospects of Development of Social Business in Kazakhstan». *almai.edu.kz*. Retrieved from <http://www.almai.edu.kz/images/uploads/files/bda82b1d10db74df3098e7606c5e76f8.pdf>.
- 12 Problems of social entrepreneurship have to be covered more widely in media. *vteme.kz*. Retrieved from http://www.vteme.kz/news/problemny_sotsialnogo_predprinimatelstva_dolzny_bolee_shiroko_osveshatsja_v_smi/2017-09-19-217.
- 13 The center of day stay for elderly people of «Asar». *ru-ru.facebook.com*. Retrieved from <http://www.ru-ru.facebook.com/centerasar>.
- 14 Aytbayeva, A. Many a little: how to raise money through crowd funding. *the-village.kz*. Retrieved from <http://www.the-village.kz/village/business/opyt/1321-crowdfunding>.
- 15 JSC Fund of Development of Business Damu. *damu.kz*. Retrieved from <http://www.damu.kz/programmi/programmy-dlyanachinayushchikh-predprinimateley/crowdfunding>.
- 16 Information website Temirtau youth club. *tmk-mk.com*. Retrieved from <http://www.tmk-mk.com>.
- 17 The information website of the platform for placement of the Start-time.kz projects. *Start-time.kz*. Retrieved from <http://www.Start-time.kz>.
- 18 As crowd funding in Kazakhstan arises and how to cultivate the culture of mercy and mutual aid. *forbes.kz*. Retrieved from http://www.forbes.kz/finances/finance/kak_zarozhdaetsya_kraudfanding_v_kazahstane.
- 19 Anuarbek G. About trends in the sphere of business education. *kapital.kz*. Retrieved from <http://www.kapital.kz/business/64527/o-trendah-v-sfere-biznes-obrazovaniya.html>.

Н.Н. Гелашвили, Е.Д. Орынбасарова, Б.К. Жуманова

Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік кәсіпкерліктің даму мәселелері: шешімдері мен құралдары

Мақалада әр түрлі бизнес-модельдер маңызды рөл атқаратын қазіргі экономиканың үрдістерін есепке ала отырып, Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерліктің даму мәселелері қарастырылған. Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлік мемлекеттегі әлеуметтік саясатты дамытудың жаңа бағыты деп санауға болады. Сонымен қатар, шет елдердің тәжірибесі әлеуметтік кәсіпкерлік арқылы елдегі әлеуметтік саясатты іске асырудың жоғары тиімділігін дәлелдейді. Авторлар әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуындағы негізгі кедергілерді қарастырған. Қазіргі уақытта Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпкерлік сервистік экономиканың дәстүрлі бағыттары бойынша дамып келе жатқаны дәлелденді. Бұл әлеуметтік кәсіпкерлікті одан әрі дамыту мүмкіндігін едәуір шектейді. Осылайша әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытудағы кедергілерді еңсерудің жаңа әдісін іздеу өзекті болып табылады. Бұл жерде жұмысты ұйымдастырудағы дәстүрлі емес тәсілдерді іске асыруға негізделген бизнес-модельдер үлкен маңызға ие болуы мүмкін. Әлеуметтік жобаларды қаржыландыруды іздеу басты мәселе болып отыр. Мақала авторлары дәстүрлі көздерден басқа, әлеуметтік жобаларды қаржыландыруды іздестірудің балама тәсілдерін ұсынды.

Кілт сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, коммерциялық емес ұйымдар, әлеуметтік жобаларды монетизациялау, әлеуметтік жауапты бизнес, бизнес-модель, краудфандинг

Н.Н. Гелашвили, Е.Д. Орынбасарова, Б.К. Жуманова

Проблемы развития социального предпринимательства в Республике Казахстан: пути решения и инструменты

В статье рассмотрены проблемы развития социального предпринимательства в Казахстане с учетом тенденций современной экономики, в которой значительную роль играют различные бизнес-модели. Социальное предпринимательство в Казахстане можно считать новым направлением развития социальной политики в государстве. В то же время опыт зарубежных стран доказывает высокую эффективность реализации социальной политики в стране посредством социального предпринимательства. Авторами рассмотрены базовые барьеры развития социального предпринимательства. Доказано, что в настоящее время социальное предпринимательство в Казахстане развивается по традиционным направлениям сервисной экономики. И это в значительной степени ограничивает возможности дальнейшего развития социального предпринимательства. Тем самым становится актуальным поиск новых методов преодоления барьеров в развитии социального предпринимательства. Большое значение

могут иметь бизнес-модели, основанные на реализации нетрадиционных подходов в организации работы. Ключевой проблемой остается поиск финансирования социальных проектов. Авторами статьи представлены альтернативные пути поиска финансирования социальных проектов, помимо традиционных источников.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, некоммерческие организации, монетизация социальных проектов, социально ответственный бизнес, бизнес-модель, краудфандинг.

Y.A. Zhussupov¹, S.S. Baktymbet¹, G.A. Shmarlovskaya²

¹Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan Kazakhstan;

²Belarusian State University, Minsk, Belarus
(E-mail: erzhan2000@yandex.ru)

Innovative development in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan

The article discusses the methods of innovative development of the agricultural complex of the Republic of Kazakhstan. It should be noted that the development of the economy has always been carried out on the basis of the introduction of innovations, «but the centuries-old slowdown of this process did not allow it to be tested». Modern innovative processes are distinguished by the fact that they become a condition for development, innovations «form the basis for the development of socio-economic systems, determine the pace and scale of their growth, structural changes». One of the innovations of the innovative organization of production in the agricultural sector of the economy of Kazakhstan is the formation of clusters. Currently, the peculiarity of domestic agriculture is the presence of a large number of scattered small farms less capable of perceiving innovations. Therefore, the innovation direction of entrepreneurship development in the agricultural sector may be the enlargement of enterprises through their combination or merger. Large enterprises are able to diversify their production in order to insure themselves against accidental risks. Thus, the innovation of the agricultural sector of the economy of Kazakhstan can be carried out in many areas, covering both improving methods of state support for agricultural producers and the creation of new structures such as a cluster. The main criterion for innovative development is the formation of competitive advantages.

Keywords: agroindustrial complex, agriculture, agrarian sector, economy, development, infrastructure, innovations, growth potential, entrepreneurship, business, government support.

To bring the agricultural sector of Kazakhstan to new frontiers, it is necessary to fulfill the most important task: «Agriculture of Kazakhstan must be innovative».

Often the concept of innovation causes a simple farmer misunderstanding and even fear. What does it mean to innovate? How to do this in the absence of money? But innovation is not just some fundamental change in technology. Innovations are all those innovations that contribute to lower costs, increase production volumes, improve product quality, and ultimately grow farmers' incomes. Consider some of the remarks about the innovations of Michael E. Porter, a recognized specialist in strategies and competition, in his book «Competition».

«Companies are gaining competitive advantage through innovation. They approach the understanding of innovations in the broadest sense, using both new technologies and new methods of work... Innovations can be announced in a new product design, in a new production process, in a new approach to marketing or in a new training methodology. «Citing an example of the production of Japanese automobiles, M.Porter points out the growth factors of Japanese enterprises: «innovations in technological processes that provide leadership in creating new products that meet the requirements of the time, as well as the introduction of other practical methods to improve quality and productivity». The following provisions follow from this:

- innovation is a factor in increasing the competitiveness of enterprises;
- innovations are understood not only as new technologies, but also new methods of work: a new product design, a new production process, a new approach to marketing, a new methodology for advanced training, product quality and labor productivity.

M.Porter writes that for the most part, innovations are quite simple, do not lead to significant improvements and a major technological breakthrough. In other words, innovation must be understood not only as fundamental changes in technology and working methods, but also as small innovations that allow firms to gain competitive advantages.

Further, M.Porter analyzes the sources of innovation: investments in research on development or market research, new companies, expanding the scope of company activity, attracting new resources, another country with different conditions or methods of conducting competition [1]. Another important methodological point considered by M.Porter: «After the company achieves a competitive advantage through innovation, it is only able to maintain it through continuous improvements». It follows from this that the one-time introduction of innovation into production is not a guarantee of many years of effective functioning of the enterprise,

innovation must be introduced constantly: «the only way to maintain the gained competitive advantage is to constantly improve it». That is, innovation, like any product, has a life cycle.

Of particular relevance in modern conditions is the construction of an economic mechanism that ensures the effective, balanced and stable development of the sectors that form the agro-industrial complex. For the stable functioning of agriculture, which is represented by a sufficiently large number of large, medium-sized producers, and is subject to monopoly «pressure», both from the side of service and processing enterprises, and from the part of retail chains, it seems necessary to systematically consider the concept of agriculture. This will allow a deeper understanding of the laws, principles, methods, forms of building and implementing an effective organization of agricultural production, in cooperation with enterprises of other sectors of the agricultural sector based on cooperation, integration and modern concepts of strategic management.

It should be noted that the development of the economy has always been carried out on the basis of the introduction of innovations, «but the centuries-old slowdown of this process did not allow it to be tested». Modern innovative processes are distinguished by the fact that they become a condition for development, innovations «form the basis for the development of socio-economic systems, determine the pace and scale of their growth, structural changes».

As noted above, M.Porter said that the introduction of innovations provides competitive advantages. Russian scientists call the main socio-economic effect of implementing innovation to reduce the cost of a unit of output, that is, reduce total costs (living and materialized) per unit of output: «this determines the target function of introducing innovation, which resolves the contradiction between the ever-expanding economic needs of society and limited opportunities to satisfy them. « In principle, the cost reduction of a unit of production is nothing but a competitive advantage. On this, in general, the activity of any enterprise should be directed. At the same time, the entrepreneur must measure the additional costs of innovation with the effect obtained from its implementation: the effect should be higher than the innovative costs, only in this case does innovation make sense. Innovation should not beend in itself. The contradiction here is that new technology is always more expensive than old. But the prudent introduction of innovation allows you to get that very competitive advantage.

One of the innovations of the innovative organization of production in the agricultural sector of the economy of Kazakhstan is the formation of clusters. «A cluster, or an industrial group, as M.Porter notes, is a group of geographically neighboring interconnected companies and related organizations operating in a certain area, characterized by common activities and complementing each other». By this definition, a cluster is close to the concept of «agro-industrial complex». As we know, the agro-industrial complex is a functional diversified system, due to the close interconnection and interaction of agriculture and its associated sectors of the economy for the production of means of production for agriculture, processing and sale of agricultural products. So what is the difference between an agrarian cluster and agribusiness? The formation of the agro-industrial complex in the Soviet Union was accompanied by the directive establishment of relations between its spheres. Moreover, these relations passed through power structures. At the moment, the most important difference is that the agro-industrial complex is a group of unrelated industries and enterprises. The agro-industrial complex, which used to be a single functioning organism, lost its position during the reforms. This was a consequence of privatization by breaking up integral technological systems into property units and dividing material and technical resources, as a result of which large-scale production was replaced by small-scale production, the material and technical base of the complex was crushed, and it became impossible to use modern technologies and farming systems, that is, it was practically blocked the possibility of organizing production for a full cycle of agricultural work. Currently, this is a big brake on development. M. Porter emphasizes the main advantage of the cluster: «The cluster can be defined as a system of interconnected firms and organizations, the value of which as a whole exceeds the simple sum of the components».

M.Porter also defines other advantages of clusters:

- 1) «Clusters are better aligned with the very nature of competition and the sources of competitive advantage»;
- 2) «Clusters are better than industries, they use important connections, the complementarity of industries, the dissemination of technology, experience, information, marketing, as well as consumer awareness»;
- 3) «The perception of a group of companies and organizations as a cluster allows us to identify favorable opportunities for coordination and beneficial mutual influence in the areas of common interests without distorting competition or limiting the intensity of competition»;
- 4) «The cluster provides the opportunity for constructive and effective dialogue between related companies and their suppliers, with the government, as well as other involved institutions»;

5) «STATE and private investments aimed at improving the conditions for the functioning of the cluster benefit many companies at once» [2].

The most important feature of the cluster is that it stimulates the introduction of innovations: «Clusters influence the competition in three ways: firstly, by increasing the productivity of their member firms and industries; secondly, by increasing the ability to innovate and, thus, to increase productivity; thirdly, with the help of stimulating new business formations, obsessing with innovation and expanding the boundaries of the cluster. « Thus, the main difference between the cluster and the agro-industrial complex is that it contributes to increasing labor productivity, introducing innovations, and the emergence of new innovative business structures. The following factors contribute to the growth of labor productivity within the cluster:

- access to specialized factors of production and labor. M.Porternotes that «the availability of local resources minimizes the need for inventories and eliminates the need for import costs and the associated delays»;

- access to information: «proximity to each other, communications on supplies and technologies, as well as the presence of constant personal contacts and public relations facilitate the flow of information flows within clusters»;

- complementarity: «for example, in the tourism business, guest satisfaction depends not only on the supply of primary tourist facilities (beaches, historical sites), but also on the level of comfort and service in hotels in this region, restaurant services, availability and quality of souvenirs, and the state of airports, transport infrastructure, etc.;

- access to organizations and public goods: the ability to use the results of public investment in specialized infrastructure, educational programs, information, trade shows.

In Kazakhstan, grain companies of the republic are an example of the effective functioning of associations formed through vertical integration on the basis of a cluster approach to the organization of production. These enterprises began to do their business mainly in the financial and commercial sphere. Subsequently, through the acquisition of procurement, processing, serving and trading enterprises of the bakery system, they began to penetrate the grain business. Currently, several dozen large grain companies are powerful agrarian, industrial, commercial and financial groups in the grain market of the republic. Their penetration into this market was associated with the need to stabilize the supply of raw materials from agricultural enterprises. Later they began to invest in grain production. The ways of such penetration were the conclusion of contracts for the supply of fuels and lubricants, machinery, fertilizers, etc. to agricultural producers. in exchange for the harvest and transfer of the agricultural enterprise to the management of grain companies. The first path was accompanied by the transfer of the property of indebted enterprises as a result of a lack of working capital to repay the debt to grain companies. The second way, that is, transfer to management, was accompanied by the investment of agricultural production by grain companies on the security of land and property, which led to the formation of shared ownership in the process of gradual redemption of the agricultural enterprise by the grain company. In addition, the latter bought out property of financially insolvent enterprises during their reorganization and liquidation [3].

Currently operating on the grain market, grain companies of the republic have several advantages. Firstly, as a result of diversification of production, they carry less risk, which is associated with instability of weather conditions and the possibility of crop loss. Secondly, using the scale of production, they get the effect of reducing the average cost of production. Thirdly, they have collateral and can receive loans. Fourthly, for many of these companies the funds available to them allow them to build their own infrastructure units.

Food security of the country is an important component of the national security system and, as such, characterizes the economic stability and political independence of the state, its ability to provide the basic primary needs of its citizens without prejudice to national-state interests. The systemic model of food security in Kazakhstan contains problems of the country's agro-industrial complex and its economic security. The food security system is formed as a complex of subsystems, necessary and sufficient to ensure the intended purpose of food security — continuous, quantitative, structural and high-quality food supply for the population. The combination of elements of the food safety system into subsystems is based on functional, organizational, resource and technological principles. The backbone factor for the formation of the food security system is the agro-industrial complex. Subsystems of the agro-industrial complex, consumption, marketing, and distribution of food, as well as the food reserve, realize the main goal of the food security system. The remaining subsystems provide the implementation of this goal.

In livestock breeding, it is envisaged to develop transhumance livestock breeding by irrigating pastures, increasing the area of fodder crops with the aim of developing a fodder base, creating farm-reproducers,

feedlots and farms for breeding beef cattle, developing fisheries, fish processing industries, and increasing the export of fish products. Currently, the economy of Kazakhstan is demonstrating stable economic growth, ensuring sustainable development of agricultural production. However, many of its species do not undergo industrial processing due to the insufficient development of the processing sector of the agro-industrial complex. The processing of agricultural products in our region will develop through stimulation of the enterprise for the procurement of raw materials for the processing enterprise, as well as state support in the form of partial compensation of expenses for investments aimed at creating new or expanding existing production capacities in priority sectors of the agro-industrial complex.

According to the theory of M. Porter, innovations can also include new methods of state support for the agro-industrial complex sectors (preferential taxation, lending and subsidies, cheaper leasing of agricultural machinery and equipment), which contributed to the growth of agricultural productivity. In 2018, thanks to state support, half of all areas were sown and harvested with high-performance latest technology, and more than 70 percent of all crops used moisture-saving growing technologies. Grain-producing enterprises raised their productivity to 18.5, and in some places to 30 centners per hectare. The drip irrigation method was widely used for the first time in Israel, where in the conditions of water shortage in the 1950s, experiments on its introduction began. At first it was used in greenhouse production, but now it is widely used in open ground for growing vegetables, fruits and grapes [4]. The use of drip irrigation gives the greatest effect in areas of insufficient moisture, and this is also characteristic of Kazakhstan. The method is the most economical and at the same time effective way of watering. The main feature of drip irrigation is the supply of water to the root zone of each plant. Due to this, the minimum consumption of water and other resources (fertilizers, energy, labor costs) is ensured; the risk of plant diseases is reduced, since the vegetative mass and fruits do not get wet; spread of weeds is prevented, as the area between the rows remains dry. As a result, productivity is growing.

In previous years, large crop losses were associated with the use of obsolete equipment, old combines. The support provided by the state allowed agricultural producers to use leasing to purchase new machines. The state subsidizes up to 80 percent of the interest rate on loans issued by financial institutions to agricultural enterprises on equipment leasing.

Currently, the peculiarity of domestic agriculture is the presence of a large number of scattered small farms less capable of perceiving innovations. Therefore, the innovation direction of entrepreneurship development in the agricultural sector may be the enlargement of enterprises through their combination or merger.

The advantage of large-scale production over small-scale production is proved by the experience of the USA, where 72 % of small farms, owning 31 % of machinery and equipment, concentrating 44 % of the workforce, produce only 10 % of gross farm income. At the same time, they use land and equipment 4 times, and labor is 7 times worse than the remaining 28 % of large farms. Small farms cannot fully utilize advanced equipment and the latest technologies [5]. We agree with the opinion of Kazakhstani economists who believe that «the desire to increase the efficiency of agriculture by intensively reviving small farms at the beginning of the 21st century means a hopeless way to return to a historically outdated form of management»; «The experience of fermentation has shown that this path is associated with a huge decline in agricultural production, a greater loss of the created production and social potential in the countryside.

The most acceptable way for the development of agriculture turned out to be the reform of property relations based on the preservation of large-scale production. « Russian researchers point to «the limited and non-universal nature of small business in the modern economy, primarily due to its incapacity for large and capital-intensive projects and the deployment of large-scale R&D, as well as its instability».

In the Soviet period, Kazakhstan was a powerful agricultural region, an important supplier of many agricultural products that were produced on large-sized collective farms and state farms. A rather ill-conceived privatization policy in the agricultural sector has led to the destruction of large agricultural enterprises. The transformation of the latter into small disparate farming and peasant farms significantly reduced the efficiency of their management. Small plots of land were unsuitable for the use of modern agricultural machinery and technologies. The massive transition to small-scale land ownership contributed to the massive naturalization of the country's agriculture. Small-scale production became suitable only to meet the needs of the producer and his family and does not provide expanded reproduction. Due to the size of their business, only large enterprises are able to fully comply with the necessary technological cycle, introduce advanced technologies, and increase profitability due to production and sales volumes.

Large-scale enterprises of various forms of ownership have the following advantages:

- they are more susceptible to the achievements of scientific and technological progress;
- they have more opportunities to resist unfavorable natural and economic factors, solve issues of rural social development, improve intraeconomic economic relations, strengthen incentives for labor results, develop infrastructure;
- they mainly combine technologically more advanced production with the development of private ownership of the means of production, including land;
- Large farms can more effectively use fixed assets, production and social infrastructure, apply new equipment and technology.

A higher proportion of technological labor with the use of machinery and equipment in large agricultural enterprises leads to higher labor productivity in comparison with small farms; — they have more opportunities for the rational use of land, the use of scientifically based crop rotation. Owing to the economies of scale, they have costs per unit of land area, and the harvesting of land is significantly lower and the production efficiency is higher. Primary processing or deep processing of agricultural products, their storage and sale are also more efficiently carried out at large enterprises;

- at a large enterprise, the human factor is used more rationally. It has more opportunities to ensure a rational regime of work and rest; it is cheaper to share objects of non-production infrastructure;

- State subsidies also bring great benefits to large farms, since small-scale farming with a small production volume cannot produce and sell enough products on the market to receive significant assistance from various forms of price support. Due to its large volume of production, it is large-scale farming that benefits;

- in large corporate structures, as noted in the economic literature, the synergistic effects of concentration of production, centralization of capital and intersectoral integration are realized. This occurs as a result of the balance, coordination and synchronization of all stages of production, processing, storage and sale of products, elimination of their losses, improvement of their quality and degree of compliance with standards, elimination of many intermediary links between agriculture, industry and consumers, reduction of overhead and transportation costs, improved use of labor and raw materials;

- large enterprises have the opportunity to diversify their production in order to insure themselves against accidental risks. Along with grain production, they can grow industrial crops, vegetables, cattle for meat and milk, pigs, sheep, etc. In this case, even when the crop dies from natural disasters, for example, spring frosts, it is possible not to go broke and get income from other activities. The effect that is obtained in industry and other sectors as a result of narrow production specialization, which allows the use of highly skilled workers, to improve the quality of products, etc., is rather unstable in agriculture, again due to the dependence on natural and climatic conditions and a high degree of risk. The narrow specialization of agricultural enterprises cannot but show their negative impact on their financial stability in the event of inevitable fluctuations in market conditions. Experience shows that those who have a diversified structure of production can prevent a crisis. In addition to agricultural production, the activities of such large enterprises may include processing and other industrial production, which is a manifestation of vertical integration. Along with traditional agricultural activities, non-agricultural activities are developing, for example, storage, cleaning, drying of grain and oil seeds on on-farm elevators, the production of flour, vegetable oil, the manufacture of bricks and other building materials, MTS, a garage, a construction workshop, housing and communal services, social facilities areas (often unprofitable), etc. According to some reports, the sale of meat products in processed form can increase the profitability of livestock rearing by 15–20 %, ensuring the financial stability of the enterprise. Diversification of the economy brings even greater benefits when creating trade and marketing structures, since they form at least 20 % of the final retail price of food products.

Thus, the innovationization of the agricultural sector of the economy of Kazakhstan can be carried out in many areas, covering both the improvement of methods of state support for agricultural producers, and the creation of new structures such as a cluster. The main criterion for innovative development is the formation of competitive advantages.

References

- 1 Портер М. Конкуренция / М. Портер. — М.: Экономист, 2005. — С. 168–189.
- 2 Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельском хозяйстве / Н.Г. Белов. — М.: Финансы и статистика, 2013. — 187 с.

3 Беспехотный Г. Новые механизмы приоритетного развития сельского хозяйства / Г. Беспехотный // Экономист. — 2012. — 133 с.

4 Саигидмагомедов А.М. Бухгалтерский финансовый учет в сельском хозяйстве / А.М. Саигидмагомедов. — М.: Форум; INFRA-M, 2015 — С. 144.

5 Газалиев М.М. Стимулирование рационального использования сельскохозяйственных земель / М.М. Газалиев. — 2010. — 208 с.

Е.А. Жусупов, С.С. Бақтымбет, Г.А. Шмарловская

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің инновациялық дамуы

Мақалада Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін инновациялық дамыту әдістері қарастырылған. Экономиканың дамуы әрдайым инновацияларды енгізу негізінде жүзеге асырылады, «бірақ бұл процестің ғасырлар бойы баяулауы оны сынап көруге мүмкіндік бермеді». Заманауи инновациялық процестер олардың даму шартына айналуымен ерекшеленеді, инновациялар «әлеуметтік-экономикалық жүйелердің дамуының негізін құрайды, олардың өсу қарқыны мен ауқымын, құрылымдық өзгерістерді анықтайды». Қазақстан экономикасының аграрлық секторындағы өндірісті инновациялық ұйымдастырудың жаңашылдықтарының бірі кластерлерді қалыптастыру болып табылады. Қазіргі уақытта отандық ауыл шаруашылығының ерекшелігі — инновацияларды қабылдауға қабілеті аз шашыраңқы ұсақ шаруашылықтардың көптігі. Сондықтан агроөнеркәсіптік кешендегі кәсіпкерлікті дамытудың инновациялық бағыты кәсіпорындарды біріктіру немесе біріктіру арқылы кеңейту болуы мүмкін. Ірі кәсіпорындарда кездейсоқ тәуекелдерден сақтандыру үшін өз өндірістерін әртараптандыру мүмкіндігі бар. Осылайша, Қазақстан экономикасының аграрлық секторын инновациялау көптеген салаларда жүзеге асырылуы мүмкін, бұл ауылшаруашылық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау әдістерін жетілдіруді де, кластер сияқты жаңа құрылымдарды құруды да қамтиды. Инновациялық дамудың басты критерийі — бәсекелік артықшылықтарды қалыптастыру.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіп кешені, ауыл шаруашылығы, аграрлық сектор, экономика, даму, инфрақұрылым, инновациялар, өсу әлеуеті, кәсіпкерлік, бизнес, мемлекеттік қолдау.

Е.А. Жусупов, С.С. Бақтымбет, Г.А. Шмарловская

Инновационное развитие агропромышленного комплекса Республики Казахстан

В статье рассмотрены методы инновационного развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан. Нужно отметить, что развитие экономики всегда осуществлялось на основе внедрения инноваций, «но вековая замедленность этого процесса не позволяла его тестировать». Современные инновационные процессы отличаются тем, что они становятся условием развития, инновации «составляют основу развития социально-экономических систем, определяют темпы и масштабы их роста, структурные изменения». Одним из новшеств инновационной организации производства в аграрном секторе экономики Казахстана является формирование кластеров. В настоящее время особенностью отечественного сельского хозяйства считается наличие большого количества разрозненных мелких фермерских хозяйств, менее способных к восприятию инноваций. Поэтому инновационным направлением развития предпринимательства в аграрном секторе может стать укрупнение предприятий путем их объединения или слияния. Большие предприятия имеют возможность диверсифицировать свое производство, чтобы застраховать себя от случайных рисков. Таким образом, инновации в аграрном секторе экономики Казахстана могут вестись по многим направлениям, охватывать как совершенствование методов государственной поддержки сельхозпроизводителей, так и создание новых структур типа кластера. Главным критерием инновационного развития является формирование конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, аграрный сектор, экономика, развитие, инфраструктура, инновации, потенциал роста, предпринимательство, бизнес, государственная поддержка.

References

- 1 Porter, M. (2005). Konkurentsia [Competition]. *Economist*, 168–189 [in Russian].
- 2 Belov, N.G. (2013). *Kontrol i revisiia v selskom khoziaistve [Control and revision in agriculture]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
- 3 Bepakhotnyi, G (2012). Novye mekhanizmy prioritetnoho razvitiia selskoho khoziaistva [New mechanisms for priority development of agriculture]. *Economist*, 133 [in Russian].
- 4 Saigidmagomedov, A.M (2015). *Bukhhalterskii finansovyi uchet v selskom khoziaistve [Accounting financial accounting in agriculture]*. Moscow: Forum; INFRA-M [in Russian].
- 5 Gazaliev, M.M. (2009). *Stimulirovanie ratsionalnoho ispolzovaniia selskokhoziaistvennykh zemel [Stimulating the rational use of agricultural land]* [in Russian].

Н.А. Курманов¹, Г.К. Амирова¹, С.С. Тлеубердиева¹, Л.М. Муталиева¹, А.А. Быков²

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан;

²Беларусь мемлекеттік экономикалық университеті, Минск

(E-mail: Kurmanov_NA@enu.kz)

Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде инновациялық қызметтің тиімділігін талдау

Мақала Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) елдерінің арасындағы Ғаламдық инновациялық индекс бойынша ақпаратқа негізделген инновациялардың тиімділігіне қатысты кросс-талдаумен қамтылған. Авторлар ЕАЭО елдерінде ғаламдық инновациялық индекстің макро деңгейде экономикалық өсу мүмкіндіктері туралы ақылға қонымды тұжырымдарды жасау, соның ішінде Қазақстандағы инновациялар мен ғылым мен техникадағы прогрестің күшті және әлсіз жақтарын анықтау, бағалау және салыстырмалы талдау жасау үшін мүмкіндіктерді зерттеуде. Бағалау барысында инновациялық ресурстарды енгізудің тиімділігі жоғары елдерге Швейцария, Швеция, Нидерланды, Америка Құрама Штаттары жатқызылды. Талдау көрсеткендей, Қазақстан Республикасында инновациялық ресурстар жеткілікті түрде тиімді пайдаланылмаған, осы кезеңде осы саладағы шығындардың артуы қалаған нәтижеге әкелмейді. ЕАЭО елдеріндегі мәселе инновацияларға және оның тиімсіз құрылымына деген сұраныстың төмендігі болып табылады: ЕАЭО елдеріндегі кәсіпорындар өздерінің инновациялық қызметін жүзеге асырудан гөрі шетелден дайын жабдықты сатып алу тиімдірек деп санайды. ЕАЭО елдерінің Ғаламдық инновациялық индексі рейтингіндегі салыстырмалы сараптамасы Қазақстанның ең жоғары позициялары, ең алдымен, институттар мен инфрақұрылымдарды дамыту индикаторларымен қамтамасыз етіледі, бұл инновациялық ресурстарды пайдалану тиімділігінің барлық өлшемдерінде айтарлықтай жоғарылайды.

Кілт сөздер: ұлттық инновациялық жүйе, инновация, инновациялық қызмет, инновациялық әлеует, Ғаламдық инновациялық индекс, Қазақстан, ЕАЭО.

I. Кіріспе

Қазіргі жағдайда еліміздің экономикалық дамуының маңызды міндеті — терең білім экономикасына көшу. Бәсекеге қабілетті және серпінді халықаралық экономикада, жаңа ақпараттық дәуірде бұл міндетті іске асыру мемлекеттердің даму стратегиясында маңызды рөл атқарады. Осыған байланысты қазіргі заманғы өндірістерді дамытуға, дәстүрлі салаларда тиімділікті арттыруға бағытталған білімді пайдалану мемлекет дамуының маңызды факторы болып табылады.

Ішкі және сыртқы нарықтардағы бәсекелестіктің артуы үкіметтерге, кәсіпорындар мен ғалымдарға жаңа бәсекелестік артықшылықтарды іздеуге мәжбүр етеді. Ұлттық экономиканың, өңірдің, кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруда ғылыми-зерттеу қызметі және ғылыми-зерттеу нәтижелерінің жаңа өндірістік процестерге, өнімдерге, ұйымдастырушылық немесе маркетингтік басқару әдістеріне шебер трансформациясы маңызды рөл атқарады.

Қазақстан Республикасының экономикасындағы инновациялар, зерттеулер мен инновациялардың ерекше рөлін саясаткерлер, ғалымдар мен кәсіпкерлер айқындайды. Осыған байланысты, 2010 жылы Қазақстанның 2010–2014 жылдарға арналған Үдемелі индустриалды-инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Қазіргі уақытта 2015–2019 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының екінші мемлекеттік бағдарламасы аяқталуда.

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) мәліметтері бойынша, ЖІӨ-нің 3 % деңгейіндегі ғылыми қарқындылығы әлемнің жетекші экономикасы қол жеткізуге ұмтылатын ғылыми жүйенің жұмыс істеуі үшін оңтайлы болып табылады. 2017 жылға арналған Статистикалық комитеттің деректері бойынша Қазақстан Республикасының ЖІӨ-нің зерттеу қарқындылығы 0,13 % - ды құрады [1].

ҒЗЖ және одан кейінгі инновация — еліміздің ЖІӨ өсуіне әсер ететін басты элемент. Инновациялық потенциалды тиімсіз пайдалану ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге қосымша инвестициялар елдің ЖЖӨ-нің өсуіне жеткілікті әсер етпейтініне әкеледі. Осыған байланысты, қазіргі кездегі бар инновациялық әлеуетті пайдалану тиімділігі дәл осы.

Жұмыстың мақсаты — ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер арасындағы Ғаламдық инновациялық индекс бойынша ақпарат негізінде инновациялық қызметтің тиімділігін талдау.

Зерттеудің мақсаты:

- макро деңгейде инновациялардың тиімділігін бағалаудың негізгі тәсілдерін қарастыру;
- ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер арасында инновациялық қызметтің тиімділігін кросс-талдауға;
- Қазақстанның инновациялық жүйесінің әлсіз және күшті нүктелерін бағалау үшін алынған

деректер негізінде.

Мақаланың авторлары Ғаламдық Инновациялық Индекс (ГИ) негізінде инновациялық қызметтің тиімділігін талдайды. Салыстырмалы талдау үшін бес дамушы нарық таңдалды: Армения Республикасы, Беларусь Республикасы, Қырғыз Республикасы, Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы (ЕЭО елдерімен ұсынылған). Бұл үлгі Қазақстан экономикасымен салыстырудың мүмкіндіктері мен мүмкіндіктеріне негізделген кәсіби пікір негізінде құрылды. Мақалада Қазақстанның инновациялық жүйесінің күшті және әлсіз жақтарын бағалау үшін ГИ-тің көзқарастары мен деректерін пайдалану мүмкіндіктері көрсетілген.

II. Материалдар мен әдістер

Дамыған елдерде экономиканың инновациялық даму үдерістерін бағалау мәселесі ұзақ уақыт бойы пайда болды. 30 жыл бойы инновациялық дамудың күрделі индекстерін талдау әдістемесіне [2, 3], соның ішінде, шот-кесте әдісін, бенчмаркингке ерекше көңіл бөлінді.

Кешенді индекстер — әлеуметтік-экономикалық, оның күрделілігі, өзара байланысты және қайшы факторлар мен процестер сияқты үлкен жүйені зерттеуге мүмкіндік беретін бірнеше құралдардың бірі. Композиттік индекстерді талдау үшін кластерлеу әдістері (кластерлік объект — аймақ немесе ел) және факторлық талдау, сондай-ақ стандартты регрессиялық талдау әдісі қолданылады.

Кешенді индекстерді әзірлеуге әртүрлі сарапшылар қатысады және олардың нәтижелері әдетте екі негізгі мақсатты топтармен қолданылады. Бірінші топ — бизнесмендер, стратегиялық менеджерлер. Басқа топ — бұл ағымдағы және болашақ реттеу жүйесінің тиімділігі мен орындылығын бағалау, мақсаттың күшті және әлсіз тұстарын анықтау және талдау жасаумен айналысатын саясаткерлер. Тұрақты инновациялық даму тақырыбының кең таралуы арқасында, күрделі индекстерді пайдаланушылардың ауқымы (сонымен қатар олардың құрылысы үшін жиналған сараптамалық және эмпирикалық ақпарат) баспасөз өкілдері, әлеуметтік ғылымдармен байланысты және халықтың қызығушылық танытқан топтарының мамандарымен толтырылады.

Қазіргі уақытта ұлттық экономиканың инновациялық даму деңгейін бағалауға мүмкіндік беретін көптеген индекстер бар, олардың ішінде Ғаламдық инновациялық индекс (ГИ); Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі (GCI); Еуропалық инновациялық индексі (еуропалық инновациялық есептер кестесі, EIS); Bloomberg инновациялық индексі (БИ) және басқалары. Жоғарыда аталған жобаларда қолданылатын әдіснамалық тәсілдер айтарлықтай ерекшеленеді. Мәселен, техникалық сипаттамалармен қатар (құрамдас бөлікті өлшеу процедурасының конфигурациясы және т.б.) деректер көздерін таңдауда айырмашылық бар (ұлттық статистикалық қызметтерді сараптамалық іріктеу сараптамасына дейінгі толық зерттеуден).

Соңғы 10–15 жылда 150-ден астам түрлі кешенді индекстер әзірленді және жарияланды. Олардың барлығы ұлттық экономикалардың инновациялық дамуы, экономиканың, ғылымның және қоғамның өзара байланысы, әлеуметтік-экономикалық прогрестегі ғылыми-технологиялық кешеннің рөлі және т.б. сипаттайды. Алайда, олардың тек шағын бөлігі тұрақты негізде дамып, стратегиялық шешімдерге негіз болады.

Интеграцияланған инновациялық индекстер саяси шешімдер қабылдау құралдарына жатпайды, бірақ олар мемлекеттік саясаттың іске асырылған шараларының көрсеткіші және инновациялық дамудың тиімділігі көрсеткіші бола алады.

Интеграцияланған зерттеулермен байланысты ең озық және танымал жобалардың бірі Global Innovation Index (ГИ) болып табылады. ГИ 2007 жылдан бастап жылына бір рет жариялануда. Ғаламдық инновациялық индексті дайындау және жариялау жөніндегі жұмысты Іскерлік басқарудың еуропалық институты (INSEAD), Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымы және Корнелл университетіндегі Жоғары басқару мектебі жүзеге асырады. ГИ шеңберінде түрлі елдердің инновациялық дамуына салыстырмалы талдау жүргізіліп, географиялық және әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі (7 топ) бойынша топтастырылған. Ұлттық деңгейде инновацияларға кең көлемде (институттар, адами капитал және ғылым, инфрақұрылым, отандық нарықтың дамуы, бизнестің дамуы) және инновациялардың қол жеткізілген нәтижелерінің (технологияларды және білім экономикасын дамыту, шығармашылық нәтижелер) тиімділігіне талдау жасауға мүмкіндік беретін кеңістіктегі шығындардың қатынасы ретінде бағаланады.

Ғаламдық инновациялық индекс қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық прогрестің негізгі компоненттері мен факторларын толығымен көрсетеді (көп дәрежеде — экономикалық). ГИ-де «білімнің әсерін» сипаттайтын көрсеткіштер бар. ГИ-2017 рейтингі 82 көрсеткішке негізделген (олардың көпшілігі ұлттық статистикалық агенттіктерден алынған көрсеткіштер) және әлемнің барлық аймақтарының 127 елін қамтиды, онда планетаның жалпы халқының 92 % өмір сүреді және олар бірге Жаһандық ЖІӨ-нің 98 %-ын құрайды.

ГИ-2017 шығарылымы 2016 жылға арналған ақпарат негізінде дайындалды (деректердің жалпы көлемінің 38,7 %-ы), деректердің 38,1 %-ы 2015 жылы, 11,3 %-ы 2014, 5,7 %-ы 2013, Рейтингілік деректердің 3 %-ы 2006–2012 жылдарға арналған жағдайды көрсетеді.

ГИ-2017 82 көрсеткіш негізінде есептелген, ол деректер көзіне қатысты үш топқа бөлінеді:

– 58 көрсеткіш ұлттық агенттіктердің статистикалық деректерінің негізінде есептеледі;

– 19 көрсеткіш халықаралық рейтингтер негізінде есептеледі;

– 5 көрсеткіш Дүниежүзілік экономикалық форумның сауалнамасының деректері бойынша есептеледі.

Жаһандық инновация индексінің барлық көрсеткіштері 21 индикаторға енгізілген, олардың әрқайсысы бірнеше (2–5) көрсеткіштерді біріктіру арқылы қалыптастырылады. Үш рейтингтік көрсеткіштің топтары оған енгізілген индикаторларды біріктіру арқылы есептелген жеті компонентті құрайды.

ГИ рейтингісі соңғы екі субиндекснің орташа мәні ретінде есептеледі — инновациялық ресурстар және инновациялар нәтижелері:

1) Инновациялық ресурстардың субиндексі: бір реттік ресурстар және инновацияларды енгізу шарттары: 1. Институттар. 2. Адами капитал және ғылым. 3. Инфрақұрылым. 4. Ішкі нарықты дамыту. 5. Бизнесі дамыту.

2) Инновациялар нәтижелерінің кіші индексі: инновацияларды енгізудің практикалық нәтижелеріне қол жеткізді: 6. Технология мен білімді дамыту. 7. Шығармашылық қызметті дамыту [4].

Инновацияның тиімділік коэффициенті инновацияларды қалыптастырудың қол жеткізілген практикалық нәтижелерінің инновациялық және бір реттік ресурстарға қойылатын талаптарға қатынасы ретінде анықталады. Инновациялық қызметтің тиімділік факторы инновациялық белсенділіктің осы инновациялық әлеуеті бар жиынтық өнімділігін көрсетеді.

Ең соңғы есеп 2018 жылы жарияланды. Біздің зерттеу 2011–2017 жылдардағы ГИ рейтингін талдайды.

Ғаламдық инновациялар индексіндегі елдердің позициялары тек инновациялық дамудың жағдайлары мен тиімділігін бағалаудан ғана емес, сонымен қатар рейтингтің өзін қалыптастыру практикасындағы өзгерістерге байланысты. Осылайша жыл сайын есептеу әдіснамасын жетілдіру бойынша тиісті ұсыныстар жасалады, есептеу әдістемесіне өзгерістер енгізіледі (деректер көздері, елдердің құрамы, деректерде жоғалтылған құндылықтар мен шығарындыларды есепке алу және т.б.). Осылайша, ГИ әртүрлі факторлардың әсерін бағалауға және елдер арасындағы салыстыруды жүргізуге мүмкіндік береді, алайда алдыңғы жылдардағы нәтижелермен салыстыру әрдайым дұрыс емес және қосымша аналитикалық күштерді талап етеді. Тікелей салыстырмалы талдау мен индикаторлардан басқа, ГИ-нің жылдық есебінде берілген тақырып бойынша бірқатар талдамалық бөлімдер бар.

Осылайша, күрделі индекстер халықаралық деңгейде кешенді әлеуметтік-экономикалық жүйенің инновациялық дамуын бағалау үшін пайдаланылады. Бұл зерттеуде инновациялық белсенділіктің индексациясы және макро деңгейде рейтингтердің құрылысы қарастырылады.

Инновациялық қызметті талдау үшін мақала авторлары бес дамушы нарықтарды: Армения Республикасы, Беларусь Республикасы, Қырғыз Республикасы, Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы (ЕЭО елдерімен ұсынылған) таңдайды. ЕАЭО — 183,7 млн. Адам тұратын мемлекетаралық кеден шекаралары болмаған бірыңғай нарық [5]. ЕАЭО елдерінде дамудың макроэкономикалық параметрлері бойынша полярлық өзгеріс бар. ЕАЭО елдері экономикалық өсу стратегиясының, экономикалық дамудың ұлттық модельдерінде, ұлттық экономикалардың құрылымында, нарық көлемі, ресурстық әлеует, мемлекетаралық сауда-экономикалық ынтымақтастық деңгейінде айырмашылықтарға ие. Сонымен бірге, ЕурАзЭҚ-қа мүше мемлекеттердің болашақ экономикалық өсуін арттыру үшін мемлекеттік және жеке ғылыми зерттеулер мен халықаралық ынтымақтастықты тереңдету үшін кең мүмкіндіктер бар.

III. Әдебиетті шолу

Заманауи экономикадағы өзекті мәселелердің қатарында елдердің инновациялық әлеуетін қалыптастыру және дамыту факторларын, сондай-ақ ұлттық экономикалардың инновациялық

дамуының тиімділігін зерттеу болып табылады. Экономиканың инновациялық саласын дамытуды, сондай-ақ тиімді саясатты әзірлеуді көрсететін процестерді зерделеу кезінде интеграцияланған тәсілдер пайдалы, оның ішінде индекстің талдау әдісіне негізделген [6]. Ғалымдардың құрамдас индекстерге негізделген зерттеуге қызығушылығы негізінен өңірлер, инновациялық экожүйелер және ел сияқты өте күрделі нысандардың даму деңгейінің «табыстылығының» көп критерийлік бағалауын эмпирикалық жүзеге асыруды ұсынады. Мұндай зерттеулер зерттелетін объектілердің кемшіліктерін, проблемаларын және артықшылықтарын, сондай-ақ прогресті қиындататын немесе жеңілдететін факторларды анықтауға көмектеседі.

Hollanders және Esser «Инновациялық қызметті өлшеу» жұмысында Еуропалық Одақтың 27 елінің инновациялық қызметі бағаланды. Зерттеу барысында авторлар еуропалық инновациялық индексті (еуропалық инновациондық есеп шоты, EIS) құрастыру үшін алынған көрсеткіштерді пайдаланды. EIS екі негізгі топқа бөлінген инновациялық белсенділіктің 25 айнымалы мәнін қамтиды: кіріс параметрлері және инновациялық нәтижелер [7].

Кіру параметрлері, өз кезегінде, 3 негізгі топты қамтиды: инновациялық драйверлер, білімді жасау, білімді беру және қолдану. Авторлардың жүргізген талдауы нәтижесінде барлық елдер қолда бар ресурстарды пайдаланудың тиімділігіне сәйкес төрт топқа біріктірілді. Германия, Швеция, Ұлыбритания, Дания, Швейцария және Финляндия инновациялық көшбасшы болып табылады. Сонымен қатар, авторлар ресурстық тиімділік көрсеткішіне уақыт лагының әсері туралы зерттеулер жүргізді. Нәтижесінде, 3–4 жыл уақытын жоғалту көрсеткіші көрсеткішке айтарлықтай әсер етпейді [7].

Global Innovation Index (GII) индексіне назар аудару керек. (М.В. Попова) Айта кету керек, бұл әдіс 82-нен астам индикаторды ескереді, бұл оның сөзсіз артықшылығы болып табылады. Газет ГИИ-дің елдің инновациялық потенциалы ретінде инновацияны және оның нәтижесін бағалайтындығын қорытындылады [8].

Индикаторлар, кез-келген басқа сараптамалық-аналитикалық әдіс сияқты субъективизм мен жеңілдетулердің ерекшеліктерін қамтиды. Индикаторларды біріктіру кезінде кейбір маңызды ақпарат жоғалуы мүмкін, яғни, жеке ескертулердің ерекшеліктерін ескермейді. Жеке индикаторлардың өзара әсері тек ішінара ескеріледі [9,10]. Дегенмен қазіргі заманғы ғылыми дәстүрлерде күрделі индекстер күрделілікті біріктіру құралы ретінде қабылданады.

ЕАЭО сарапшылары Ғаламдық инновациялық индекстің әдіснамалық жетіспеушіліктерін атап өтті: патенттер мен пайдалы модельдер үшін көрсеткіштерді бағалаудың күрделілігі, сондай-ақ өнеркәсіптік меншік объектілеріне арналған есеп рәсімдерінің мүмкін еместігі, атап айтқанда, Еуразиялық патенттік конвенция [11].

Ғылыми әдебиетте инновациялық саланың тиімділігін талдау үшін пайдаланылатын ресурстарға арналған түрлі нұсқалар зерттелген. Осылайша, әртүрлі индикаторлар арасында ең танымал болып саналады: ғалымдардың саны миллион адамға [12, 13], интеллектуалдық меншік құқықтарын пайдалану құндылығы және ЖІӨ білімінің қарқындылығы [7]. Зияткерлік меншік құқықтарын, жоғары технологиялық экспортты, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды және төлемдерді экспорттаудан алынғаннан кейін төмендегі шығыс параметрлері есепке алынады.

«Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесінің инновациялық дамуы» инновациялық-зерттеушілік қызметтің уақыттық артта қалуымен сипатталады, себебі инвестициялардың өсуі нәтижелердің тез артуына әкелмейді [14]. Алайда Allanedrs және Esser эмпирикалық зерттеулері [7] көрсеткендей, уақытты жоғалту ресурстарды инновациялық нәтижелерге қайта есептеудің тиімділігіне әсер етпейді. GI, EIS сияқты негізгі индекстер уақытты кешіктіруді ескермейді.

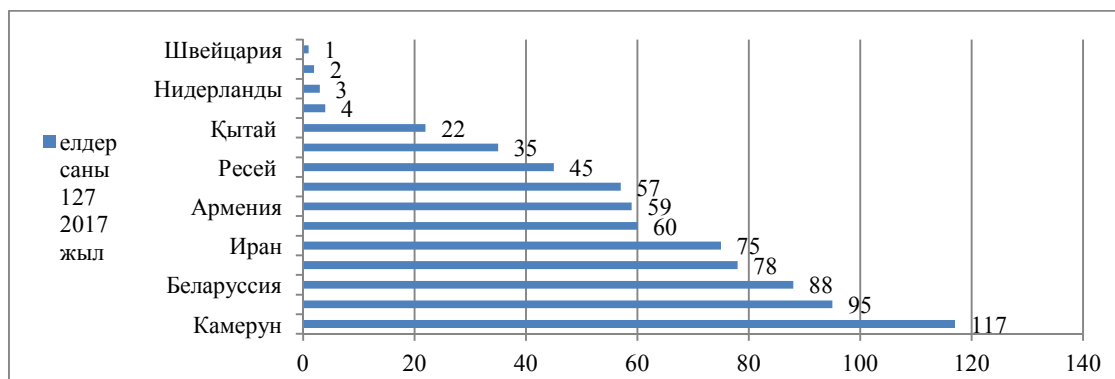
Макро деңгейде инновациялық қызметті зерттеу көптеген ғылыми ұйымдар мен институттармен жүргізілді. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) өз баяндамасында [15] әр түрлі сапалық және сандық көрсеткіштерді, инновациялық қызметтің нәтижелерін және 27 ЭЫДҰ елдеріндегі инновацияларды дамыту шарттарын зерттейді. Еуропалық комиссияның зерттеуі [16] макро деңгейде инновациялық қызметті бағалаудың кешенді әдістемесін ұсынады.

IV. Нәтижелер мен дәлелдер

Көптеген дамыған және дамушы елдерде өзгеретін технологиялық құрылымның экономикалық өсуі жаңа өндірістер мен технологияларды енгізумен байланысты. Әлемдік нарықтардағы жоғары бәсекелестік жағдайында халықаралық еңбек бөлінісінде мемлекеттің ролін арттырудың маңызды шарттарының бірі инновациялар мен өндірістің өзектілігін қамтамасыз ету болып табылады.

Жоғарыда айтылғандай, мемлекет пен әлемде болып жатқан инновациялық процестер туралы идеяларды білгісі келетін мемлекеттік органдардың басшылары, зерттеушілері мен басқа да тұлғалары Global Innovation Index (ГИИ) болып табылады.

1-сурет ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің басқа елдермен салыстырғанда Жаһандық инновациялық индекс бойынша позицияларын ұсынады.

Дерек көзі: [4].

1-сурет. ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің басқа елдермен салыстырғанда Жаһандық инновациялық индекстің рейтингісіндегі орны

Мәселен, жетінші жыл қатарынан Швейцария ГИИ жалпы рейтингін басқарады, онда 25 орынның 24-і табысы жоғары елдерге тиесілі — Қытай 22-ші орынды иемденеді. 2016 жылы Қытай әлемнің бірінші орташа табысты ел болды, ол ГИИ рейтингінде 25 елдің қатарына кіреді.

2011–2017 жж. Ғаламдық инновациялық индексінің рейтингін талдау. Біз жаһандық экономикада дамушы және дамыған елдердің инновациялық мүмкіндіктері арасындағы айырмашылық бар деп тұжырымдаймыз. Осыған байланысты, дамушы және дамыған елдердің инновациялық кемшіліктерін азайту бойынша күш-жігер жұмсау үшін, дамушы нарық елдеріне олардың инновациялық қызметінің күшті және әлсіз тұстарын түсіну қажет, содан кейін тиісті мемлекеттік саясатты әзірлеу және жүйені үйлестіру керек.

ГИИ-ге сәйкес мемлекеттің инновациялық даму деңгейі ЕАЭО-ға қатысушы Қазақстан мен басқа елдер болашақта технологиялық серпілісте шектеулерге ие екендігін көрсетеді (1-кесте).

1 - кесте

2011–2017 жылдардағы ГИИ деңгейінде ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің позициясы

Жыл	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Зерттеу елдер, саны	125	141	142	143	141	128	127
Армения	69	69	59	65	61	60	59
Беларуссия	- ¹	78	77	58	53	79	88
Қазақстан	84	83	84	79	82	75	78
Қырғызстан	85	109	117	112	109	103	95
Ресей	56	51	62	49	48	43	45
ЕЭО	59	55	65	52	52	47	50

Дерек көзі: [4, 17–23].

¹ Беларусь 2012 жылдан бастап ГИИ рейтингінде ұсынылған

2017 жылы Еуразиялық Экономикалық Одақ ГИИ рейтингінде 127 экономиканың 50-ші орын алады. 2016 жылмен салыстырғанда, Беларусь (79-дан 88-орын), Қазақстан (75-ден 78-ші орынға) және Ресей (43-тен 45-орынға) жағдайында өзгеріс тудырған үш позициялардың төмендеуі байқалды (47-ден 50-орынға дейін).

1-кестеде келтірілген деректерге талдау көрсеткендей, Қазақстанның 2011–2017 жылдарға арналған ГИИ рейтингіндегі позициясы. 6 сатыға көтеріліп, 19 қадаммен Ресей, Армения — 23, Қырғызстан — 9-ға жетті. Осы кезеңде Қазақстан үшін ең қолайлы болып 2016, 75-ші орын алды.

Жалпы, ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер ГИ рейтингінде жоғары емес. Айта кету керек, топтастырудың ең жақсы көрсеткіші (Ресей) рейтинг көшбасшысына (Швейцария) қарағанда екі есе төмен.

Содан кейін қоғамнан инновацияға деген сұранысты қамтамасыз ететін кіріс факторларының (институттар, адами капитал және зерттеулер, жалпы инфрақұрылым, нарықтардың күрделілігі және бизнес жүргізудің күрделілігі) күрделі индекстерінің өзгеру динамикасына қараймыз (2-кесте).

2 - кесте

**Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің 2011–2017 жылдарға арналған
Инновациялық ресурстардың кіші индексі бойынша ГТБ рейтингінде орналасуы**

Жыл	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Елдер саны	125	141	142	143	141	128	127
Армения	69	73	59	81	69	80	82
Беларуссия	- ¹	80	77	70	55	64	63
Қазақстан	84	67	84	69	75	65	64
Қырғызстан	85	90	117	90	94	92	86
Ресей	56	60	62	56	52	44	43

Дерек көзі: [4, 17–23].

¹ Беларуссия 2012 жылдан бастап ГИ рейтингінде ұсынылған

2-кестеде келтірілген деректер Қазақстан, Ресей және Беларуссия инновациялық ресурстық субиндексте өз позицияларын тұрақты түрде жақсартып отырғандығын көрсетеді. Дегенмен, 3-кестедегі деректерден көріп отырғанымыздай, инновациялық қызметтің тиімділігі тұрғысынан осы елдердің ЕАЭО-дағы ұстанымдары айтарлықтай әлсіз. Бұл осы елдердегі қолданыстағы инновациялық потенциалды тиімді іске асырудың жоқтығын көрсетеді.

Қоғамдағы инновациялар нәтижелерін көрсететін кешенді индекстердің өзгеру динамикасын (технологияларды және білім экономикасын дамыту, шығармашылық қызметтің нәтижелері) бағалауға мүмкіндік беріңіз.

3 - кесте

**Еуразиялық экономикалық одаққа мүше мемлекеттердің 2011–2017 жылдардағы
инновациялық нәтижелердің субиндексі бойынша ГИ рейтингіндегі рейтингі**

Жыл	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Елдер саны	125	141	142	143	141	128	127
Армения	60	68	47	55	51	43	47
Беларуссия	- ¹	75	79	50	58	103	109
Қазақстан	103	105	106	101	107	90	93
Қырғызстан	80	131	133	131	118	109	104
Ресей	50	49	72	45	49	47	51

Дерек көзі: [4, 17–23].

¹ Беларуссия 2012 жылдан бастап ГИ рейтингінде ұсынылған

3-кестеде келтірілген деректерге талдау көрсеткендей, ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің инновациялар нәтижелерінің субиндексіндегі позициясы жалпы ГИ рейтингінде мемлекеттердің позициясы динамикасымен тығыз байланысты және қоғамның инновацияларға қатысты неғұрлым бейжай болып келе жатқанын көрсетеді. Сонымен қатар, парадокс: бір жағынан, ЕАЭО елдерінде (Армениядан басқа) инновацияларды дамытуға әсер ететін факторлар мен жағдайлардың жақсаруы, екінші жағынан, қоғам инновацияларға қатысты пассивті болып келеді. Осыған байланысты ЕАЭО елдеріндегі проблемалар инновацияларға және оның тиімсіз құрылымына деген сұранысқа ие: ЕАЭО елдеріндегі кәсіпорындар өздерінің инновациялық қызметімен айналысуға қарағанда, шетелге дайын жабдықты сатып алу үшін тиімдірек. Мемлекет пен жекеменшік сектор инновацияларды енгізуге мүдделі емес. Осыған байланысты өндіріс құрал-жабдықтардың, технологиялар мен процестердің ескіруіне байланысты төмендейді. Осылайша, қоғамның инновацияға деген жаңылыстылығының салдарынан экономика тоқтап қалады.

Әлеуметтік сауалнама нәтижелері ЕЭО-ға мүше мемлекеттердің ГИ суб-индексіндегі ұстанымымен байланысты (4-кесте).

4 - кесте

ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің 2017 жылғы басқа елдермен салыстырғанда, ГИ субиндексіндегі позициясы

Көрсеткіштер	Армения	Беларуссия	Қазақстан	Қырғызстан	Ресей	Ұлыбритания	Швейцария	Болгария
Инновация ресурсы субиндексі								
Институттар	61,9	54,1	66,1	47,6	56,1	88,4	89,5	67,1
Адами капитал және зерттеулер	19,4	41,9	31	30,6	50,0	63,3	63,3	33,7
Инфрақұрылым	39	46,1	47,9	38,2	47,5	67,1	65,1	51,9
Ішкі нарықтың дамуы	50,5	41,9	43,2	46,9	47,1	70,2	67,5	43,9
Бизнесті дамыту	27,7	32,2	27,6	27,5	40,3	52,2	62,6	41,4
Инновациялар нәтижелерінің субиндексі								
Технология мен білім экономикасын дамыту	25,7	27,7	27,8	18,3	27,6	46,5	69,1	32
Шығармашылық қызметінің нәтижелері	37,5	11,7	21,9	17,4	31,0	60,5	62,5	44,1

Дереккөзі: [4]

Өкінішке орай, ЕАЭО елдерімен салыстырғанда, Қазақстанның әлсіз позициялары шығармашылық қызметтің, бизнес пен адам ресурстарының, оның ішінде елдегі ғылыми-зерттеу қызметін, білім деңгейі мен стандарттарын бағалауда байқалады [24, 25].

Бұдан кейін біз субиндекс және ГИ индикаторларына сәйкес Қазақстанның инновациялық дамуының күшті және әлсіз жақтарын егжей-тегжейлі бағалау жүргіземіз.

Қазақстан Республикасының инновациялық жүйесінің артықшылықтары мен кемшіліктері.

5-кестеде Қазақстанның инновациялық дамуының күшті және әлсіз жақтарын және субиндексстерге және ГИ индикаторларына сәйкес бағалау келтірілген.

5 - кесте

Қазақстанның инновациялық дамуының күшті және әлсіз жақтары: 2011, 2017

Индикаторлар	Рейтингі	
	2011	2017
1	2	3
○ Инновациялық тиімділік коэффициенті	112	116
Институттар	68	55
Саяси орта	76	67
Реттеу ортасы	82	54
● Жұмыстан босатылғаннан соң берілетін жәрдемақы құны	-	22
● Бизнес-орта	23	31
● Бизнесі ашу жеңілдігі	70	38
● Төлем қабілетсіздігі туралы шешімдерді қабылдаудың қарапайымдылығы	-	34
Адами капитал және ғылым	74	71
Білім беру	59	78
○ Білім беру шығыстары, ЖІӨ-ге%	55	104
● Орта білім берудегі оқушылар / мұғалімдер саны	15	1
Жоғарғы білім	53	57
● Ғылыми-техникалық мамандықтардың түлектері	-	26
○ ҒЗТК бойынша жалпы шығындар, ЖІӨ% -бен	69	92
○ Үш ірі компанияны зерттеуге және дамытуға орташа шығындар	-	43

1	2	3
● елдегі ең күшті үш жоғары оқу орнының QS рейтингі	-	35
Инфрақұрылым	60	60
АКТ	48	46
● АКТ қол жетімділігі	60	37
● Электрондық мемлекеттік қызмет көрсету жүйесін дамыту	24	31
Негізгі инфрақұрылым	24	49
● Электр энергиясын өндіру	41	33
● Жалпы капиталды қалыптастыру	17	28
Экологиялық тұрақтылық	-	94
○ энергияны тұтыну бірлігі үшін ЖІӨ	109	102
○ шығарылған ISO 14001 экологиялық сертификаттарының саны	-	99
Ішкі нарықты дамыту	75	80
○ Кредиттер	88	105
Микроқаржы ұйымдарының жалпы несие портфелі	54	59
Инвестициялар	82	53
● Инвесторларды қорғауға оңай (азшылық)	34	3
○ Венчурлық капитал операциялары	69	88
Сауда және бәсекелестік	54	52
○ Жергілікті бәсекелестіктің қарқындылығы (сарапшылардың пікірінше)	102	97
Бизнесті дамыту	60	87
Қызметкерлердің білімі	69	58
● Жоғары технологиялық қызметтер саласындағы қызметкерлер	44	41
● Жоғары білімі бар әйелдерді жұмысқа орналастыру	-	29
○ Инновациялық байланыстар	98	121
○ Кластерді дамыту деңгейі	67	109
○ Шетелдік қаржыландырылған зерттеулер мен әзірлемелер	75	88
○ Білімді алу	17	89
Технология мен білімді дамыту	81	88
Білімді құру	48	64
● Өтінім берушілердің ұлттық патенттік ведомстволармен ұсынған пайдалы модельдерге патенттік өтінімдер саны	-	26
○ Халықаралық патенттік өтінімдер саны	60	76
○ Ғылыми-техникалық мақалалардың саны	115	118
○ Білімге әсер ету	72	101
Жұмыспен қамтылғандарға шаққанда ЖІӨ өсу қарқыны	78	57
○ компьютерлік бағдарламалық қамтамасыз етуге жұмсалған шығындар	-	119
○ ISO 9001 сапа сертификаты, берілген сертификаттар саны	-	106
Білімді кеңейту	93	69
○ АКТ-ны экспорттау қызметтері	95	109
○ зияткерлік меншікке түскен табыс	94	101
● Жоғары технологиялық өнімдердің экспорты	47	30
○ Шығармашылық қызметті дамыту	113	95
○ Материалдық емес активтер	114	99
АКТ және бизнес моделін құру	98	85
○ Шығармашылық тауарлар мен қызметтер	83	107
Онлайн шығармашылық	-	72
○ ортақ деңгейдегі ортақ домендер	-	112

Ескерту. ГИ-2011 құрамында 125 ел, ГИ-2017 — 127, бұрын айтылған салыстырмалы талдаудың шектеулері ескеріле отырып;

(●) — ең күшті,

(○) — Қазақстанның инновациялық дамуының әлсіз жақтары (жалпы көрсеткіштер мен ГИ индикаторлары арасында).

Дерек көзі: ГИ деректеріне негізделген авторлардың сараптамалық бағалауы.

2017 жылғы деректерге сәйкес Қазақстанның инновациялық салада бәсекелестік артықшылықтары мынадай өлшемдерде шоғырланған:

1) Институттар (55 орын): жұмыстан босату (22 орын), бизнес ортасы (31), бизнесті бастау жеңілдігі (38), төлем қабілетсіздігі туралы шешімдер қабылдаудың қарапайымдылығы (34).

2) Инфрақұрылым (60 орын): АКТ-ға қолжетімділік (37), электронды мемлекеттік қызмет көрсету жүйесін дамыту (31), электр энергиясын өндіру (33), жалпы капиталды қалыптастыру (28).

Инновациялық жүйенің басқа да мықты жақтары: инвесторларды қорғау (азшылық) (3-орын), жоғары технологиялық қызметтерде жұмыс істейтін қызметкерлер (41), жоғары білімі бар әйелдерді жұмысқа орналастыру (29), зияткерлік меншікті пайдалану төлемдері (14) (26), ЖОО-ның үш жоғары оқу орнының рейтингісі (35), ұлттық патент иеленушілердің ұлттық патент ведомстволарына берілетін пайдалы модельдерге патенттік өтінімдер саны (26), жоғары технологиялық өнім экспортының көлемі (30).

Керісінше, келесі топтардың көрсеткіштері Қазақстанның ұстанымын нашарлатады:

1) адами капитал және ғылым (71 орын): білім беру шығыстары, ЖІӨ-ге% 104, зерттеулерге және дамытуға жалпы шығыстар ЖІӨ-ге% 92, ал үш ірі компанияларды зерттеуге және дамытуға орташа шығындар (43).

2) Ішкі нарықтың дамуы (80-орын): композиттік индикатор — несие (105), сондай-ақ таңдалған индикаторлар: венчурлық капитал (88) және жергілікті деңгейдегі бәсекелестіктің қарқындылығы (97).

3) Кәсіпкерлікті дамыту деңгейі (87 орын): шет елдік көздерден қаржыландырылатын зерттеулер мен әзірлемелер (88) және білімді алу (89), кластерлерді дамыту деңгейі (109), сондай-ақ индикаторлар.

4) Технология мен білім экономикасын дамыту (88 орын): халықаралық патенттік өтінімдер саны (76), ғылыми-техникалық мақалалар саны (118), білімнің әсер етуі (101), компьютерлік бағдарламалық қамтамасыз етуге жұмсалған шығындардың жалпы көлемі (119), ISO 9001 сапа сертификаты, берілген сертификаттардың саны (106), АКТ қызметтерінің экспорты (109), зияткерлік меншік кірісі (101).

5) шығармашылық қызметті дамыту (95-орын): материалдық емес активтер (99), шығармашылық тауарлар мен қызметтер (107), ортақ жоғарғы деңгейлі домендер (112).

Қазақстанның инновациялық жүйесінің басқа да әлсіз жақтарына мыналар жатады: энергия тұтыну бірлігіне ЖІӨ (102), ISO 14001 (99) шығарған экологиялық сертификаттар саны.

Қорытынды және тұжырымдар

1. Инновациялық дамуды макро деңгейде көрсететін көрсеткіштер мен рейтингтердің басты артықшылығы, олар көптеген облыстарда бағаланып, еліміздің инновациялық белсенділігін жан-жақты қамтитындығы болып табылады. Жиынтық аналитикалық көрсеткіш ретінде индекстер күрделі құбылыстарды салыстыру үшін қажет. Дегенмен, әртүрлі елдердің инновациялық белсенділігін талдай отырып, олар инновация көздерінің нақты сапалық ерекшеліктерін көрсетпейді. Осыған байланысты индекстердің мәндерін талдауға сыни көзқарас қажет.

2. Нәтижелер инновациялық ресурстарды Швейцария, Швеция, Нидерланды, АҚШ сияқты инновациялық нәтижелерге айналдыру тиімділігінің жетекші елдерінің бар екендігін көрсетеді. Әлемдік экономикада дамушы және дамыған елдердің инновациялық мүмкіндіктері бар. Осыған байланысты, дамушы және дамыған елдердің инновациялық кемшіліктерін азайту бойынша күш-жігер жұмсау үшін, дамушы нарық елдеріне олардың инновациялық қызметінің күшті және әлсіз тұстарын түсіну қажет, содан кейін тиісті мемлекеттік саясатты әзірлеу және жүйені үйлестіру керек. Сонымен қатар, егер Қазақстан туралы айтатын болсақ, біз келесі қорытынды жасауға болады: елдегі инновацияның қолданыстағы ресурстары тиімді пайдаланылмайды, осы кезеңде осы саладағы шығындардың артуы қалаған нәтижеге әкелмейді.

3. Елдердің инновациялық қызметін бағалау үшін шартты біртекті топтардың көрсеткіштерін және рейтингтерін пайдалану салыстырмалы талдау жасауға және осы елдердің инновациялық даму ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Жалпы, ЕАЭО-ға мүше мемлекеттер ГИІ рейтингінде жоғары емес. Айта кету керек, топтастырудың ең жақсы көрсеткіші (Ресей) рейтингтің көшбасшысы (Швейцария) қарағанда екі есе төмен.

ЕАЭО-ға мүше мемлекеттердің инновациялар субинадзасындағы позициялары мемлекеттердің жалпы ГИІ рейтингіндегі позицияларының динамикасымен байланысады және қоғамның

инновацияларға қатысты неғұрлым бей-жайдан келе жатқанын көрсетеді. Сонымен қатар, парадокс: бір жағынан, ЕАЭО елдерінде (Армениядан басқа) инновацияларды дамытуға әсер ететін факторлар мен жағдайлардың жақсаруы, екінші жағынан, қоғам инновацияларға қатысты пассивті болып келеді. Осыған байланысты ЕАЭО елдеріндегі проблемалар инновацияларға және оның тиімсіз құрылымына деген сұранысқа ие: ЕАЭО елдеріндегі кәсіпорындар өздерінің инновациялық қызметімен айналысуға қарағанда, шетелге дайын жабдықты сатып алу үшін тиімдірек.

4. ЕАЭО-ға қатысушы елдердің инновациялық әлеуетін талдау Қазақстанның салыстырмалы артықшылықтарын анықтады. Атап айтқанда, институттар мен инфрақұрылымды дамытудың жоғары қарқыны. Адам дамуының деңгейіне қатысты Қазақстан орта білім берудегі оқушылар / мұғалімдердің қатынасы бойынша көшбасшы. Сонымен қатар, ішкі нарық, бизнес, технология және шығармашылық белсенділікті, экономикалық еркіндікті дамыту сияқты бірқатар көрсеткіштер бойынша Қазақстан артта қалып отыр.

Ел арасындағы салыстырулардың нәтижелері Қазақстанның инновациялық жүйесін кешенді дамытуға бағытталған, теңдестірілген және жан-жақты саясаттың қажеттілігін растайды.

5. Траншекаралық талант пен білім алмасу арқылы инновациялық нәтижелерді кеңінен қолдануға болады. Біздің ойымызша, ЕурАзЭҚ-қа мүше мемлекеттердің болашақ экономикалық өсуін арттыру үшін мемлекеттік және жеке ғылыми-зерттеу шеңберіндегі халықаралық ынтымақтастықты тереңдету үшін кең мүмкіндіктер бар. Ұлттық деңгейдегі инновациялық саясат тікелей трансшекаралық білім таратуды дамытуға және халықаралық ынтымақтастықты дамытуға бағытталуы керек. Басқарушы құрылымдар ЕАЭО елдерінде білім мен технологияларды беруді, сондай-ақ олардың таралуын ұлғайтуға тырысуы керек.

Кейінгі зерттеулерде ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелілігін және ұйымдардың инновациялық қызметінің тиімділігіне талдау жасау жоспарланып отыр. Бұл зерттеулер еліміздің ұлттық инновациялық саясатындағы осалдықтарды анықтауға және болашақ даму нүктелерін анықтауға көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртiбi: <http://stat.gov.kz>
- 2 Grupp H. Managing new product development and innovation: A microeconomic toolbox / H. Grupp, S. Maital. — Cheltenham: Edward Elgar, 2001.
- 3 Grupp H. Indicators for national science and technology policy: how robust are composite indicators? / H. Grupp, M.E. Moge // Research Policy. — 2004. — Vol. 33, No. 9. — P. 1373–1384.
- 4 GII. Innovation feeding the world. WIPO, Cornell University, INSEAD, 2017. — 463 p. [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.globalinnovationindex.org>.
- 5 Евразийский экономический союз в цифрах: краткий стат. сб. // Евразийская экономическая комиссия. — 2018. — 206 с.
- 6 Nardo M. Handbook on constructing composite indicators: methodology and user guide / M. Nardo, M. Saisana, A. Saltelli, S. Tarantola, A. Hoffman, E. Giovannini. — Paris: OECD, 2008.
- 7 Hollanders H. Measuring Innovation Efficiency. INNO Metrics / H. Hollanders, F. Celikel-Esser. — 2007. [Electronic resource]. — Access mode: http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-h/gdb/07/eis_2007_Innovation_efficiency.pdf/. (Accessed 6 October 2018).
- 8 Popova M.V. International Experience for Construction of Innovative Development Indices [Electronic resource] / M.V. Popova // Modern Scientific Researches and Innovations, (3). — 2013. — Access mode: <http://web.snauka.ru/issues/2013/03/23033> (Accessed: 7 October 2018) (in Russian)
- 9 Molle F. Water poverty indicators: Conceptual problems and policy issues / F. Molle, P. Mollinga // Water Policy. — 2003. Vol. 5, No. 5–6. — P. 529–544.
- 10 Abson D.J. Using principal component analysis for information-rich socio-ecological vulnerability mapping in Southern Africa / D.J. Abson, A.J. Dougill, L.C. Stringer // Applied Geography. — 2012. — Vol. 35, No. 1–2. — P. 515–524.
- 11 Аналитический доклад «Экономическое развитие Евразийского экономического союза и государств-членов в 2017 году: международные рейтинги». — М.: Департамент макроэкономической политики ЕЭК, 2017. — 131 с.
- 12 Sharma S. Inter-Country R&D Efficiency Analysis: an Application of Data Envelopment Analysis / S. Sharma, V. Thomas // Scientometrics. — 2008. — 76 (3). — 483–501. DOI: 10.1007/s11192-007-1896-4.
- 13 Wang E.C. Relative Efficiency of R&D Activities: a Cross-Country Study Accounting for Environmental Factors in the DEA Approach / E.C. Wang, W. Huang // Research Policy. — 2007. — 36 (2). — 260–273. DOI: 10.1016/j.respol.2006.11.004.
- 14 Kirdasinova, K.A., Turmakhanbetova, S.S., Shavakhmetova, S.T., Mukhadzhanova, A.G., & Nurmukhametov, N.N. Innovative Development of the Education System in the Republic of Kazakhstan / K.A. Kirdasinova, S.S. Turmakhanbetova, S.T. Shavakhmetova, A.G. Mukhadzhanova, N.N. Nurmukhametov // International Business Management. — 2016. — 10(16). — 3449–3460.

15 OECD. Ministry of Economic and Business Affairs and Centre for Economic and Business Research: Benchmarking Innovation Policy and Innovation Framework Conditions [Electronic resource]. — 2004. — Access mode: <http://www.oecd.org/site/worldforum/33705586.pdf>.

16 Technopolis group & MIOIR (2012): Evaluation of Innovation Activities. Guidance on methods and practices. Study funded by the European Commission, Directorate for Regional Policy.

17 GII. Winning with Global Innovation. WIPO, Cornell University, INSEAD [Electronic resource]. — 2016. — 451 p. — Access mode: <https://www.globalinnovationindex.org>

18 GII. Effective Innovation Policies for Development. WIPO, Cornell University, INSEAD [Electronic resource]. — 2015. — 453 p. — Access mode: <https://www.globalinnovationindex.org>

19 GII. The Human Factor in Innovation. WIPO, Cornell University, INSEAD [Electronic resource]. — 2014. — 429 p. — Access mode: <https://www.globalinnovationindex.org>

20 GII. The Local Dynamics of Innovation. WIPO, Cornell University, INSEAD [Electronic resource]. — 2013. — 417 p. — Access mode: <https://www.globalinnovationindex.org>

21 GII. Stronger Innovation Linkages for Global Growth. WIPO, INSEAD [Electronic resource]. — 2012. — 462 p. — Access mode: <https://www.globalinnovationindex.org>

22 GII. Accelerating Growth and Development. INSEAD [Electronic resource]. — 2011. — 381 p. — Access mode: <https://www.globalinnovationindex.org>

23 Griliches Z. Issues in Assessing the Contribution of Research and Development to Productivity Growth / Z. Griliches // The Bell Journal of Economics. — 1979. — 10 (1). — 92–116.

24 Yeleussov A. Education quality assurance strategy in Kazakhstan / A. Yeleussov, N. Kurmanov, B. Tolysbayev // Actual Problems in Economics. — 2015. — 164. — P. 142–150.

25 Kurmanov N. Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development / N. Kurmanov, B. Tolysbayev, D. Aibossynova, N. Parmanov // Economic Annals-XXI. — 2016. — 158(3–4(2)). — P. 57–60. DOI: <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V158-13>

Н.А. Курманов, Г.К. Амирова, С.С. Тлеубердиева, Л.М. Муталиева, А.А. Быков

Анализ эффективности инновационной деятельности в странах Евразийского экономического союза

В статье проведен межстрановой анализ эффективности инновационной деятельности на основе информации Глобального инновационного индекса среди стран Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Авторами исследованы возможности применения Глобального инновационного индекса для формирования обоснованных выводов о потенциале экономического роста на макроуровне, выявления, оценки и сопоставительного анализа слабых и сильных сторон прогресса в инновационной и научно-технологической сферах в странах ЕАЭС, включая и Казахстан. В ходе оценки выяснилось, что такие страны, как Швейцария, Швеция, Нидерланды, США и ряд других, имеют максимальную эффективность преобразования ресурсов инноваций в результаты инноваций. Результаты анализа показали, что в Республике Казахстан имеющиеся ресурсы инноваций используются недостаточно эффективно и на данном этапе увеличение затрат в этой сфере не принесет желаемого результата. Проблемой в странах ЕАЭС является низкий спрос на инновации и их недействительная структура: предприятиям в странах ЕАЭС выгоднее приобретать за рубежом готовое оборудование, чем заниматься собственной инновационной деятельностью. Сопоставительный анализ стран ЕАЭС в рейтинге Глобального инновационного индекса демонстрирует, что относительно высокие позиции Казахстана обеспечены, прежде всего, показателями развития институтов, инфраструктурой при существенном отставании по всем измерениям эффективности использования ресурсов инноваций.

Ключевые слова: национальная инновационная система, инновации, инновационная деятельность, инновационный потенциал, Глобальный инновационный индекс, Казахстан, ЕАЭС.

N.A. Kurmanov, G.K. Amirova, S.S. Tleuberdiyeva, L.M. Mutaliyeva, A.A. Bykov

Analysis of efficiency of innovation activities in the countries of the Eurasian Economic Union

The article contains a cross-country analysis of the effectiveness of innovation based on information from the Global Innovation Index among the countries of the Eurasian Economic Union (EAEU). The authors are exploring the possibility of using the Global Innovation Index to form reasonable conclusions about the potential for economic growth at the macro level, to identify, evaluate and compare the strengths and weaknesses of the progress in innovation and science and technology in the EAEU countries, including Kazakhstan. During the evaluation, it turned out that countries such as Switzerland, Sweden, the Netherlands, United States

and a number of others have the maximum efficiency in transforming innovation resources into innovation results. From the analysis it follows that the Republic of Kazakhstan has the available resources of innovation not effectively used, at this stage the increase in costs in this area will not bring the desired result. From the analysis it follows that the problem in the EAEU countries is low demand for innovations and its inefficient structure: it is more profitable for enterprises in the EAEU countries to purchase ready-made equipment abroad than to engage in their own innovative activities. A comparative analysis of the EAEU countries in the ranking of the Global Innovation Index shows that the relatively high positions of Kazakhstan are ensured, first of all, by indicators of the development of institutions and infrastructure, with a significant lag in all measurements of the efficiency of resource use of innovation.

Keywords: national innovation system, innovation, innovation activity, innovation potential, Global Innovation Index, Kazakhstan, EAEU

References

- 1 Kazakstan Respublikasy Ul'tytk ekonomika ministrlhi Statistika komiteti [Committee on Statistics of Ministry of National Economics of the RK. The official statistical information]. (2016). *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz> [in Russian].
- 2 Grupp, H., & Maital, S. (2001). *Managing new product development and innovation: A microeconomic toolbox*. Cheltenham: Edward Elgar.
- 3 Grupp H., & Moge M.E. (2004). Indicators for national science and technology policy: how robust are composite indicators? *Research Policy*, Vol. 33, 9, 1373–1384.
- 4 GII. (2017). Innovation feeding the world. WIPO, Cornell University, INSEAD. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org>.
- 5 Evraziiskii ekonomicheskii soiuz v tsifrakh [The Eurasian Economic Union in numbers]. *Evraziiskaia ekonomicheskaiia komissiia — Eurasian Economic Commission*. Moscow [in Russian].
- 6 Nardo M., Saisana M., Saltelli A., Tarantola S., Hoffman A., Giovannini E. (2008). Handbook on constructing composite indicators: methodology and user guide, Paris: OECD.
- 7 Hollanders H., Celikel-Esser F. (2007) Measuring Innovation Efficiency. INNO Metrics. Retrieved from http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-h/gdb/07/eis_2007_Innovation_efficiency.pdf/. (Accessed 6 October 2018).
- 8 Popova M. V. (2013) International Experience for Construction of Innovative Development Indices. Modern Scientific Researches and Innovations, (3). Retrieved from <http://web.snauka.ru/issues/2013/03/23033> (Accessed: 7 October 2018) (in Russian)
- 9 Molle F., Mollinga P. (2003). Water poverty indicators: Conceptual problems and policy issues. *Water Policy*, Vol. 5, No. 5–6, pp. 529–544.
- 10 Abson D. J., Dougill A. J., Stringer L. C. (2012). Using principal component analysis for information-rich socio-ecological vulnerability mapping in Southern Africa. *Applied Geography*, Vol. 35, No. 1–2, pp. 515–524.
- 11 Analiticheskii doklad «Ekonomicheskoe razvitiie Evraziiskoho ekonomicheskoho soiuza i hosudarstv-chlenov v 2017 godu: mezhdunarodnye reitinh» [Analytical report «Economic Development of the Eurasian Economic Union and Member States in 2017: international ratings»]. (2017). Moscow: Departament makroekonomicheskoi politiki EEK [in Russian].
- 12 Sharma, S., & Thomas, V. (2008). Inter-Country R&D Efficiency Analysis: an Application of Data Envelopment Analysis. *Scientometrics*, 76 (3), 483–501. DOI: 10.1007/s11192-007-1896-4.
- 13 Wang, E.C., & Huang, W. (2007). Relative Efficiency of R&D Activities: a Cross-Country Study Accounting for Environmental Factors in the DEA Approach. *Research Policy*, 36 (2), 260–273. DOI: 10.1016/j.respol.2006.11.004.
- 14 Kirdasinova, K.A., Turmakanbetova, S.S., Shayakhmetova, S.T., Mukhadzhanova, A.G., & Nurmukhametov, N.N. (2016). Innovative Development of the Education System in the Republic of Kazakhstan. *International Business Management*, 10(16), 3449–3460.
- 15 OECD. (2004). Ministry of Economic and Business Affairs and Centre for Economic and Business Research: Benchmarking Innovation Policy and Innovation Framework Conditions. *oecd.org*. Retrieved from <http://www.oecd.org/site/worldforum/33705586.pdf>.
- 16 Technopolis group & MIOIR (2012): Evaluation of Innovation Activities. Guidance on methods and practices. Study funded by the European Commission, Directorate for Regional Policy.
- 17 GII. (2016). Winning with Global Innovation. WIPO, Cornell University, INSEAD. *globalinnovationindex.org*. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org>
- 18 GII. (2015). Effective Innovation Policies for Development. WIPO, Cornell University, INSEAD. *globalinnovationindex.org*. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org>
- 19 GII. (2014). The Human Factor in Innovation. WIPO, Cornell University, INSEAD. *globalinnovationindex.org*. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org>
- 20 GII. (2013). The Local Dynamics of Innovation. WIPO, Cornell University, INSEAD. *globalinnovationindex.org*. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org>
- 21 GII. (2012). Stronger Innovation Linkages for Global Growth. WIPO, INSEAD. *globalinnovationindex.org*. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org>

22 GII. (2011). Accelerating Growth and Development. INSEAD. *globalinnovationindex.org*. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org>

23 Griliches, Z. (1979) Issues in Assessing the Contribution of Research and Development to Productivity Growth. *The Bell Journal of Economics*, 10 (1), 92–116.

24 Yeleussov, A., Kurmanov, N., & Tolysbayev, B. (2015). Education quality assurance strategy in Kazakhstan. *Actual Problems in Economics*, 164, 142–150.

25 Kurmanov, N., Tolysbayev, B., Aibossynova, D., & Parmanov, N. (2016). Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development. *Economic Annals-XXI*, 158(3–4(2)), 57–60 DOI: <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V158-13>

Е. Бейсембай

*Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова, Казахстан
(E-mail: beisembai_ersultan@mail.ru)*

Цифровая экономика как фундаментальная основа интенсивного развития постиндустриального общества

В статье рассмотрены современные теоретическо-методологические основы становления и развития цифровой экономики в условиях перехода глобальных производственно-хозяйственных процессов к постиндустриальному этапу эволюции. Особое внимание акцентировано на научное структурирование понятий традиционная и цифровая экономика, классификационные направления и виды цифровой экономики, положительные аспекты влияния цифровой экономики на общую макроэкономическую ситуацию с учетом ее эволюционных этапов, критерии разграничения цифровой экономики от аналоговой. В целях выработки организационных этапов перехода экономики на цифровой формат обозначены отрасли экономики, выступающие фундаментом цифровизации всех подсистем социально-экономической и производственных сфер. Как следствие, разработана методология трансформации экономики от традиционного типа к цифровому по объектному и предметному признаку. В качестве объектов цифровизации были обозначены государственные и частные организации, а также организации, функционирующие в формате государственно-частного партнерства. В роли предмета цифровизации обозначены научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, трансферт технологий. При этом представлены расчетно-экономические методы оценки инвестиций в цифровизацию экономики. Проведенные исследования носят прикладной характер и могут получить широкое распространение на практике в рамках реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан». В качестве основных методов исследования применялись системный подход, анализ и синтез, наблюдение, постановка гипотез.

Ключевые слова: цифровая экономика, аналоговая экономика, критерии цифровой экономики, теория и методология цифровизации, отрасли цифровизации, эволюция цифровизации, инфраструктура цифровизации, методология трансформации, инвестиции, экономический рост.

В научном мире считается, что как таковой новый термин «цифровая экономика» впервые появился в 1995 г. Данный термин был введен и использован в научном лексиконе американским ученым-программистом (информатиком) Николасом Негропonte из Массачусетского университета [1, 2]. На современном этапе развития теоретических и методологических основ развития экономики данный термин широко используется во всем мире и динамично вошел в нормативный лексикон не только профессиональных экономистов, менеджеров, маркетологов, финансистов, но и политиков, предпринимателей, журналистов, специалистов в области других профессиональных направлений [1].

В последние годы один из главных и значимых аналитическо-информационных докладов Всемирного банка был ориентирован на отчет о состоянии цифровой экономики в глобальном мировом пространстве. Доклад был опубликован под названием «Цифровые дивиденды» [1]. По нашему мнению, название доклада мысленно ориентирует на прямую корреляционную связь между цифровизацией экономики и потенциальной выгодой от данной тенденции. Однако в научном сообществе, научных трудах и публикациях отмечается, что четкого и конкретизированного понятия «цифровая экономика» не существует, а имеющиеся определения носят «размытый» характер. Для научного поиска точного определения «цифровая экономика» учеными предлагается обозначить четкие отличительные границы двух понятий:

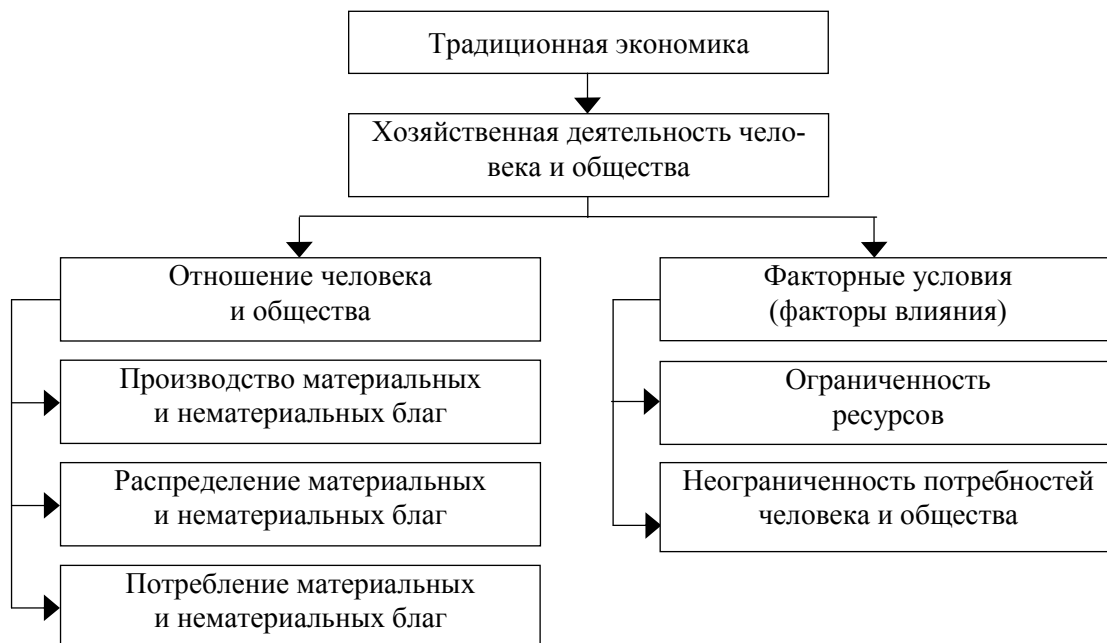
- аналоговая экономика;
- цифровая экономика.

Термин «аналоговая экономика», как правило, не употребляется. Под аналоговой экономикой подразумевается только одно слово — экономика. Тем не менее, отождествляя термины «экономика» и «аналоговая экономика» и рассматривая их как синонимы, в научной литературе и учебниках под аналоговой экономикой понимается хозяйственная деятельность человека и общества в совокупности отношений, складывающихся по поводу производства, распределения и потребления материальных и нематериальных благ при двух проблемных факторных условиях:

- ограниченность ресурсов;
- неограниченность потребностей человека и общества [1–3].

Структурирование понятия «традиционная экономика» представлено на рисунке 1.

Примечание. Составлено автором по источникам [1–3].

Рисунок 1. Структурирование понятия «традиционная экономика»

В научном мире исходной базовой предпосылкой поиска наиболее точного определения цифровой экономики является применение к данному термину следующих современных категорий:

- компьютеры и компьютерная техника;
- интернет и сетевые технологии;
- сотовая связь;
- информационно-коммуникационные технологии.

Как отмечается в научном сообществе, компьютеры и компьютерная техника, интернет и сетевые технологии, сотовая связь, информационно-коммуникационные технологии есть не что иное, как специфические предметы потребления, которые формируют такие нематериальные блага, как виртуальная информация, выраженная в специальном инновационном формате — цифровом.

По нашему мнению, «краеугольным камнем», разграничивающим аналоговую экономику от цифровой, является формат представления нематериальных благ. К нематериальным благам в рассматриваемом аспекте могут быть отнесены:

- информация делового, производственного характера;
- информация социального характера, духовные ценности;
- денежные средства, которые не принято относить к материальным ресурсам.

Как следствие, если нематериальные блага представлены аналоговой информацией, то и экономика является аналоговой. Если нематериальные блага представлены в цифровом формате, то, соответственно, и экономика является цифровой.

С технико-экономической научной точки зрения цифровой формат — это тип сигналов в электронике, использующих дискретные состояния. Дискретность состояния означает, что любая информация преобразуется в цифровой сигнал и существует как последовательность чисел во времени. Для цифровизации информации обычно используются два числа «0» и «1», именуемые битами [4]. В аналоговых информационных потоках используется непрерывное изменение сигнала [4].

С точки зрения ряда научных взглядов цифровые нематериальные блага отождествляют с цифровой виртуальной реальностью [1].

Виртуальная реальность присутствовала и в аналоговой экономике, например, в мысли человека, музыке, кино, но с появлением новых технологий ее получилось оцифровать [1].

В процессе поиска определений цифровой экономике в научных кругах также предприняты попытки к разграничению ее видов, что может позволить в перспективе выработать классификационные группы. Так, например, профессор Р. Мещеряков считает, что к термину «цифровая экономика» существует два научно-методических подхода:

- классический;
- расширенный.

Согласно «классическому подходу» цифровая экономика — это экономика, при которой основные производственные цели сосредоточены на создании цифровых услуг для конечных потребителей. Примерами цифровых услуг в классической цифровой экономике могут служить:

- телемедицина;
- дистанционное обучение;
- цифровой медиа-контент (кино, телевидение, книги, музыка и прочие виды цифровых услуг).

Расширенный подход говорит о том, что «цифровая экономика» ориентирована не только на создание цифровых услуг для конечных потребителей, но и расширенное применение цифровых технологий в процессе всех видов производств и хозяйственной деятельности.

Р. Мещеряков, отмечает, что некоторые эксперты, ученые считают, что надо динамично расширять цепочку товаров и услуг, которые производятся с использованием цифровых технологий.

В данном аспекте актуально отметить такие инновационные термины, как

- интернет вещей;
- Индустрия 4.0;
- умная фабрика (завод);
- сети связи пятого поколения;
- инжиниринговые услуги прототипирования.

Аналогично представленному выше подходу некоторые авторы делят электронную экономику на «прямую» (чистый онлайн-бизнес) и «косвенную» (цифровая деятельность смешанных предприятий) [5]. Понимание цифровой экономики с классической и расширенной точки зрения позволяет предположить, что существует множество сфер и секторов экономики для ее цифровизации. В частности, цифровую экономику по сферам можно разделить на такие элементы, как:

- цифровой производственный сектор;
- цифровой непромышленный сектор (цифровизация услуг).

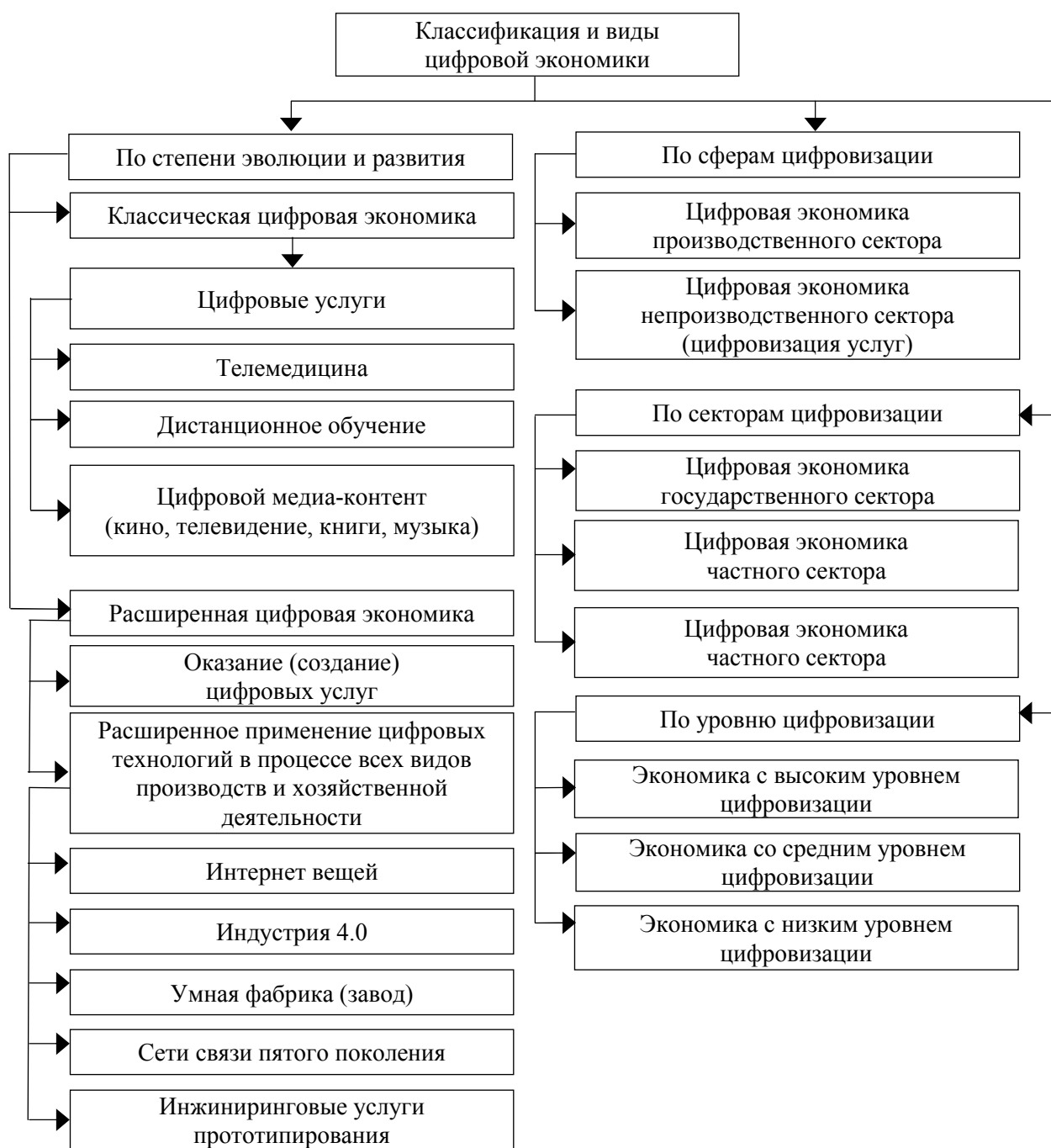
По секторам цифровую экономику можно систематизировать по таким элементам, как

- цифровой государственный сектор экономики;
- цифровой частный сектор экономики;
- цифровой иностранный сектор экономики.

Также в зависимости от цифровизации от темпов цифровизации сфер и секторов экономики, цифровую экономику можно систематизировать по уровням цифровизации:

- экономика с высоким уровнем цифровизации;
- экономика со средним уровнем цифровизации;
- экономика с низким уровнем цифровизации.

В комплексе классификационные подходы и виды цифровой экономики представлены в соответствии с рисунком 2. Цифровая экономика имеет больше возможностей обгонять по темпам роста и тенденциям интенсификации аналоговую экономику. Кандидат экономических наук А. Энговатова, давая авторское определение цифровой экономики, отмечает, что она основана на кардинально инновационных методах генерирования, обработки, хранения, передачи информационных данных, с учетом развития цифровых компьютерных технологий.

Примечание. Составлено автором по источникам [1, 5].

Рисунок 2. Виды цифровой экономики

По мнению М.Л. Калужского, цифровая экономика — это специальная коммуникационная среда экономической деятельности в сети интернет или с использованием сети интернет, а также формы, методы, инструменты и результаты реализации данной деятельности [6].

Уникально-авторское определение цифровой экономики дает К. Келли, который понимает под цифровой экономикой совокупность коммуникаций. Ученый отмечает, что коммуникации — основное центровое звено цифровых технологий, средств связи и, как следствие, самой экономики [7, 8].

Ряд ученых отмечает, что «цифровая (электронная) экономика» — это экономика, характерной особенностью которой является максимальное удовлетворение потребностей всех ее участников за счет использования цифровой информации, в том числе и персональной. Это становится возможным благодаря развитию информационно-коммуникационных и финансовых технологий, а также доступности инфраструктуры, обеспечивающих вместе возможность полноценного взаимодействия

в гибридном мире всех участников экономической деятельности — субъектов и объектов процесса создания, распределения, обмена и потребления товаров и услуг [9, 10].

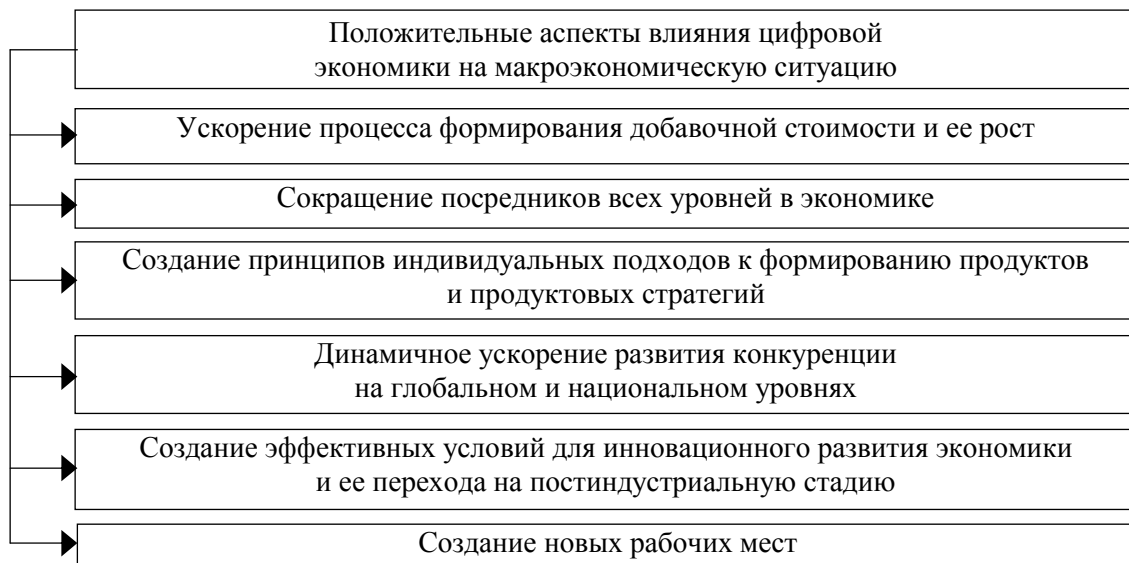
А. Энговатова акцентирует внимание на то, что в цифровой экономике кардинальную трансформацию претерпевают существующие бизнес-модели, которые в своей практике используют предприятия, фирмы, компании [1]. В бизнес-моделях, основанных на цифровых технологиях, существенно меняется процесс формирования добавочной стоимости:

- резко сокращается значение посредников всех уровней в экономике;
- увеличивается значение индивидуального подхода к формированию продукта и продуктовых стратегий [1].

Также в дополнение следует отметить, что учеными отмечается рост цифровой экономики, который имеет комплексное широкое влияние на всю макроэкономическую систему в целом [11]. На системном уровне в динамике предпринимаются попытки оценить периоды воздействия цифровой экономики на традиционные (аналоговые) сектора экономики [5, 12]. Например, консалтинговая корпорация «Boston Consulting Group» говорит о «четырёх волнах перемен, захлестнувших потребительские товары и розничную торговлю» [13]. Другие авторы предполагают, что в результате распространения цифровой экономики продолжит динамично и интенсивно развиваться конкуренция на глобальном и национальных уровнях [14].

Л.Н. Устинова отмечает, что цифровая трансформация способствует созданию инновационных продуктов на основе комплекса передовых технологий. Цифровые технологии играют решающую роль в обеспечении долговременного устойчивого развития. Выявление новых технологических решений осуществляется на основе исследований, проводимых на базе информационных технологий [10, 15].

С учетом изложенного выше, положительные аспекты влияния цифровой экономики на макроэкономическую ситуацию можно представить в соответствии с рисунком 3.

Примечание. Составлено автором по источникам [5, 10–15].

Рисунок 3. Положительные аспекты влияния цифровой экономики на макроэкономическую ситуацию

Ряд ученых экономистов, например А.Ю. Мальцев, отмечают, что цифровая экономика, ввиду наличия определенных свойств нематериального функционирования, позволяет преодолеть ограничения, которые свойственны классической (аналоговой) экономике. Преодоление ограничений может быть констатировано следующими научными фактами:

- материальная продукция не может быть использована несколькими людьми, для цифровых продуктов такой барьер отсутствует: они могут быть скопированы и распространены среди неограниченного круга лиц — потенциальных потребителей нематериальной цифровой информации;
- материальная продукция подвергается износу в процессе использования. Цифровые продукты не теряют первоначальных физических свойств. Тем не менее цифровая продукция может иметь оп-

ределенные тренды морального износа, в связи с чем цифровые технологии могут совершенствоваться в процессе эксплуатации;

– рынки цифровых нематериальных товаров и услуг позволяют избежать ограничений по размеру площадей, свойственных обычным торговым помещениям, а значит и по объему ассортиментно-номенлатурных позиций, количеству одновременно обслуживаемых клиентов [16].

В комплексе, по нашему мнению, критерии разграничения цифровой экономики от аналоговой, можно представить в таблице.

Т а б л и ц а

Критерии разграничения цифровой экономики от аналоговой

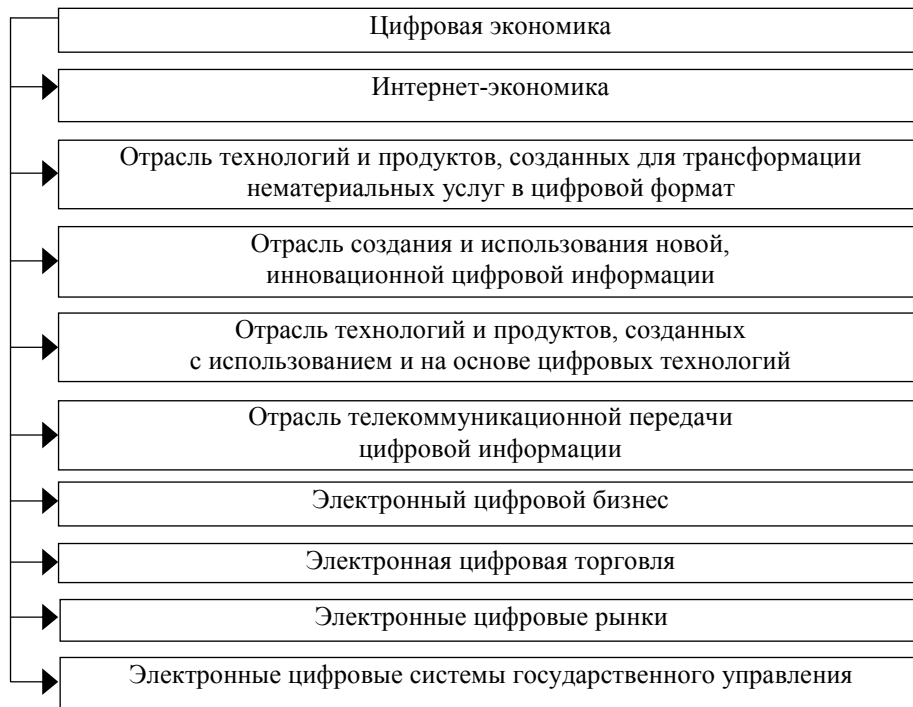
Укрупненные организационные элементы экономики	Характеристика критериев разграничения	
	аналоговая экономика	цифровая экономика
Отношение человека и общества	Отношение человека и общества строится на принципах передачи и получения информации с использованием материальных и виртуальных аналоговых ресурсов	Отношение человека и общества строится на принципах передачи и получения информации с использованием материальных и виртуальных цифровых ресурсов
Производство материальных и нематериальных благ	В производстве материальных и нематериальных благ задействованы технологии с использованием информации материального и виртуального аналогового характера	В производстве материальных и нематериальных благ задействованы инновационные технологии с использованием информации материального и виртуального цифрового характера
Распределение материальных и нематериальных благ	Распределение материальных благ строится исключительно на передаче материальной и виртуальной аналоговой информации	Распределение материальных благ строится исключительно на передаче материальной и виртуальной цифровой информации
Потребление материальных и нематериальных благ	В качестве потребления используются материальные ресурсы и нематериальные ресурсы виртуального характера на принципах передачи аналоговой информации	В качестве потребления используются материальные ресурсы и нематериальные ресурсы виртуального характера на принципах передачи цифровой информации
Ограниченность ресурсов	Для повышения эффективности использования ресурсов применяются исключительно аналоговые информационные технологии	Для повышения эффективности использования ресурсов применяются исключительно цифровые информационные технологии
Неограниченность потребностей человека и общества	Проблема неограниченных потребностей человека и общества решается путем поиска новых технологий эффективного производства дополнительных материальных благ	Проблема неограниченных потребностей человека и общества решается путем поиска новых технологий эффективного производства дополнительных нематериальных благ в цифровом формате

Примечание. Составлено автором.

Системное и динамичное использование в экономике цифровой информации требовало выработку принципов ее глобальной централизации, что создало основы для появления интернета. С учетом последнего, в первые годы своего существования цифровая экономика рассматривалась как интернет-экономика, или веб-экономика, из-за зависимости от подключения (доступа) к интернету.

Однако экономисты, бизнесмены и предприниматели-практики утверждают и констатируют факт, что цифровая экономика является более развитой и сложной, чем интернет-экономика, которая, согласно одному определению, просто означает совокупность нематериальных цифровых экономических ценностей, полученных из сетевого пространства — интернета [17].

Цифровая экономика, наряду с отраслью интернет-экономики, включает в себя, в соответствии с рисунком 4, ряд других неотъемлемых и тесно взаимосвязанных отраслей.

Примечание. Составлено автором по источнику [17].

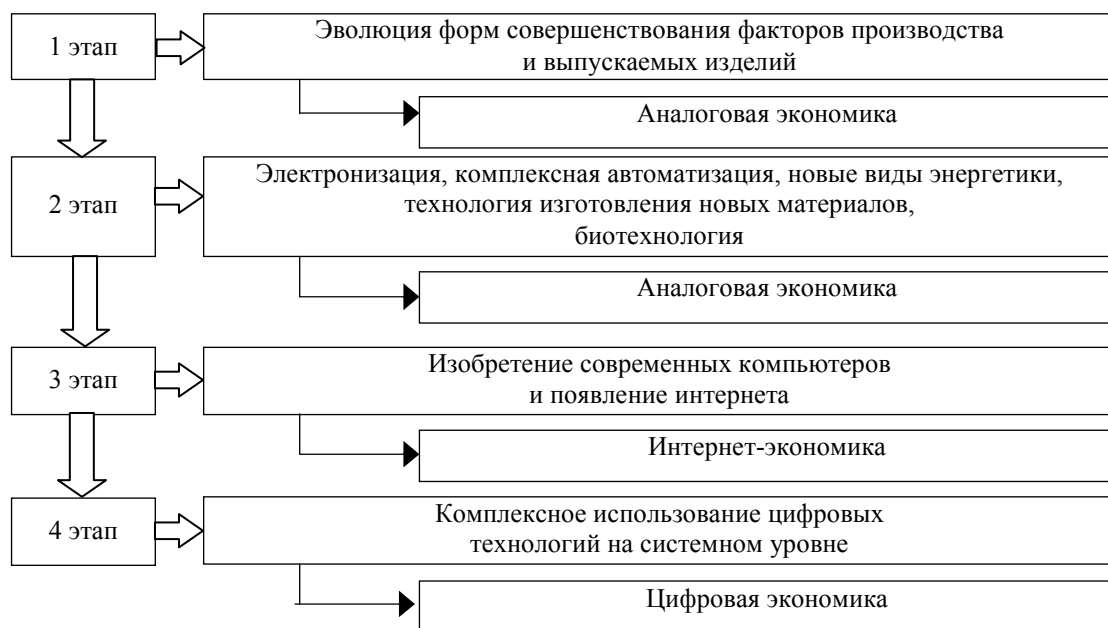
Рисунок 4. Основные отрасли цифровой экономики

Цифровая экономика отражает переход от третьей промышленной революции к четвертой. Третья промышленная революция, иногда называемая цифровой революцией, относится к изменениям, произошедшим в конце XX века, в связи с переходом от аналоговых электронных и механических устройств к цифровым технологиям.

Четвертая промышленная революция базируется на цифровой революции и создает прямые основы для интенсивного развития цифровой экономики. В общем виде эволюционные этапы становления цифровой экономики представлены в соответствии с рисунком 5.

Исследуя и анализируя современные научные подходы к пониманию сущности цифровой экономики и основных подсистем ее функционирования, можно констатировать тот факт, что, по нашему мнению, цифровая экономика — это система динамичного и интенсивного поведения человека и общества, в процессе производства, распределения и потребления материальных и нематериальных цифровых благ, созданных на принципах комплексного и всестороннего использования цифровой информации. Цифровая информация создается в системе подотраслей цифровой экономики и потребляется как конечными, так и промежуточными потребителями — организациями, предприятиями, фирмами и компаниями различных организационно-правовых форм.

Цифровая экономика может располагать неограниченными ресурсами, технологиями для производства нематериальных цифровых благ, а также позволять удовлетворять неограниченные потребности в нематериальной цифровой информации.

Примечание. Составлено автором по источнику [18, 19].

Рисунок 5. Эволюционные этапы становления цифровой экономики

В структурированном виде понятие цифровой экономики можно представить в соответствии с рисунком 6.

Примечание. Составлено автором.

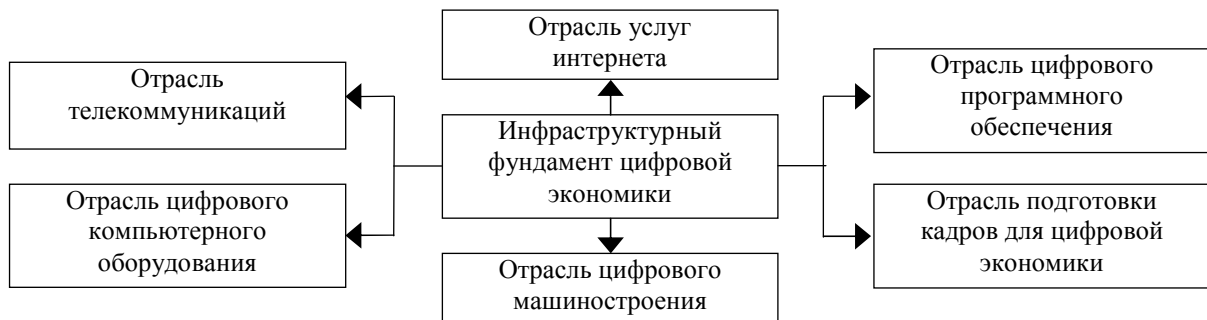
Рисунок 6. Структурирование понятия «цифровая экономика»

По нашему мнению, можно констатировать тот факт, что цифровая экономика — это сложное и многогранное явление, непосредственно связанное с динамичным и расширенным созданием нематериальных благ в цифровом формате и оказывающее значительное влияние на организационно-

экономические процессы в сфере материального производства, социально-экономические процессы в жизни как отдельного человека, так и общества в целом.

Построение и динамичное развитие цифровой экономики предполагают применение на практике реализации комплекса мероприятий, поэтапных шагов, которые должны быть приведены в целостную эффективно-функционирующую систему. Последнее делает актуальным исследование методологии трансформации от экономики традиционного типа к цифровой экономике.

Эволюция цифровой экономики не может носить одномоментный характер как в среднесрочном, так и стратегическом периодах. Становление и развитие цифровой экономики связано с поэтапным формированием комплекса отраслей, которые образует инфраструктурный фундамент цифровой экономики. К данным отраслям экономики, в соответствии с рисунком 7, по нашему мнению, следует отнести: отрасль услуг интернета; отрасль телекоммуникаций; отрасль цифрового компьютерного оборудования; отрасль цифрового машиностроения; отрасль цифрового программного обеспечения; отрасль подготовки кадров для цифровой экономики.

Примечание. Составлено автором.

Рисунок 7. Инфраструктурный фундамент цифровой экономики

Ведущие отрасли цифровой экономики производят согласно теории отрасли, одинаковую или схожую, подобную продукцию, общего целевого назначения, потребителями которой выступает как частный, так и государственный сектор экономики, в том числе организации, функционирующие на принципах государственно-частного партнерства. При этом, в соответствии с рисунком 8, для построения цифровой экономики, с точки зрения объектного признака, первичным этапом может служить цифровизация государственной системы управления экономикой, а вторичным этапом — цифровизация частного сектора экономики или при всех прочих равных условиях данные процессы могут идти параллельно-последовательно.

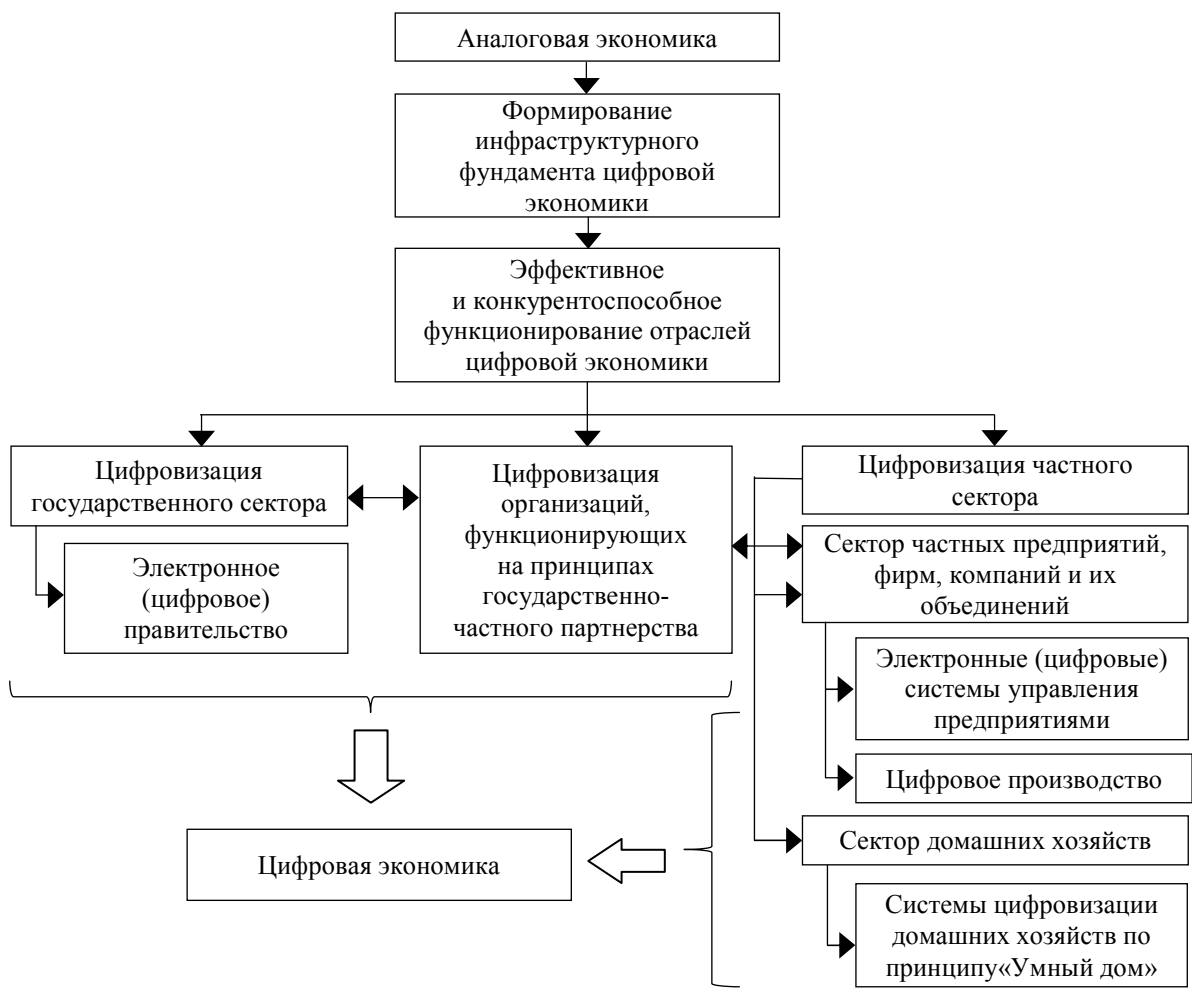
С точки зрения предметного признака при цифровизации экономики могут разрабатываться собственные технологии функционирования инфраструктурных отраслей экономики на принципах НИОКР или применяться трансферт технологий. Моделирование трансферта технологий в рамках построения цифровой экономики представлено на рисунке 9.

В соответствии с методологией трансформации от экономики традиционного типа к цифровой экономике по предметному признаку (НИОКР и трансферт технологий), инвестиции в проектирование и создание цифровой экономики составят

$$I_{ц.э.} = I_{ц.э.}^{НИОКР} + I_{ц.э.}^{Т.Т.} + I_{ц.э.}^{ПЦУ(П)},$$

где $I_{ц.э.}$ — суммарные, совокупные инвестиции в создание цифровой экономики; $I_{ц.э.}^{НИОКР}$ — инвестиции в проектирование, создание цифровых технологий в рамках выполнения НИОКР; $I_{ц.э.}^{Т.Т.}$ — инвестиции в проектирование, создание цифровых технологий в рамках трансферта цифровых технологий; $I_{ц.э.}^{ПЦУ(П)}$ — инвестиции в цифровую экономику со стороны потребителей цифровой продукции, услуг.

Примечание. Составлено автором.

Рисунок 8. Методология трансформации от экономики традиционного типа к цифровой экономике по объектному признаку

Примечание. Составлено автором.

Рисунок 9. Методология трансформации от экономики традиционного типа к цифровой экономике по предметному признаку (НИОКР и трансферт технологий)

С учетом того, что инвестиции в НИОКР по проектированию и развитию отраслей цифровой экономики связаны с инновациями, в системе последних могут быть выделены венчурные инвестиции. В данном аспекте инвестиции в НИОКР будут представлять совокупность следующих инвестиций:

$$I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{НИОКР}} = I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{К.И.И.}} + I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{В.И.И.}},$$

где $I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{К.И.И.}}$ — классические инвестиции в инновации по созданию цифровой экономики; $I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{В.И.И.}}$ — венчурные инвестиции в инновации по созданию цифровой экономики.

В общем виде инвестиционная модель по проектированию и развитию цифровой экономики примет вид:

$$\left\{ \begin{array}{l} I_{\text{Ц.Э.}} = I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{НИОКР}} + I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{Т.Т.}} + I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{ПЦУ(П)}}; \\ I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{НИОКР}} = I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{К.И.И.}} + I_{\text{Ц.Э.}}^{\text{В.И.И.}}. \end{array} \right.$$

При всех прочих равных условиях инвестиции в цифровую экономику должны вызвать прирост ВВП, при этом срок окупаемости инвестиций составит

$$T_{\text{Ц.Э.}}^{\text{И}} = \frac{I_{\text{Ц.Э.}}}{\Delta \text{ВВП}},$$

где $T_{\text{Ц.Э.}}^{\text{И}}$ — срок окупаемости инвестиций в цифровую экономику; $\Delta \text{ВВП}$ — среднегодовой прирост ВВП, вызванный инвестициями в цифровую экономику.

В комплексе, исследуя вопросы методологии трансформации экономики традиционного типа к цифровой экономике, можно сделать вывод, что непосредственно сама методология представляет собой совокупность методов, последовательность этапов (шагов), которые должны сформировать эффективно функционирующие рынки цифровых технологий, цифровых товаров и услуг.

Основными методами, этапами трансформации экономики традиционного типа к цифровой экономике выступают построение инфраструктурных основ цифровизации; поиск и определение источников инвестиций в цифровизацию, в том числе венчурных инвестиций, формирование предложение и спроса на рынке цифровых технологий. Аккумулирующим потенциалом спроса в экономической системе выступают государственный и частный секторы экономики, а также организации, функционирующие на принципах государственно-частного партнерства.

Список литературы

- 1 Цифровая экономика: как специалисты понимают этот термин [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ria.ru/20170616/1496663946.html>
- 2 Nicholas Negroponte. Bits & Atoms. University of Phoenix [Electronic resource] / Nicholas Negroponte. — 2013. — Access mode: <https://www.phoenix.edu>
- 3 Макконнелл К.Р. Экономикс / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. — 14-е изд. — М.: Инфа-М, 2005. — 972 с.
- 4 Цифровой формат [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Цифровой_формат
- 5 Taking leadership in a digital economy [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.telstra.com.au/business-enterprise/download/document/business-telstra-deloitte-digital-taking-leadership-in-a-digital-economy.pdf>
- 6 Калужский М.Л. Маркетинговые сети в электронной коммерции: институциональный подход / М.Л. Калужский. — М.; Берлин: Директ-Медиа, 2014. — 402 с.
- 7 Kelly K. New Rules for the New Economy: 10 radical strategies for a connected world / K. Kelly. — New York: Viking, 1998. — 224 p.
- 8 Гасанов Г.А. Цифровая экономика как новое направление экономической теории / Г.А. Гасанов, Т.А. Гасанов // Региональные проблемы преобразования экономики. — 2017. — No. 6.
- 9 Введение в «цифровую» экономику / А.В. Кешелава, В.Г. Буданов, В.Ю. Румянцев и др.; под общ. ред. А.В. Кешелава; гл. «цифр.» конс. И.А. Зимненко. — ВНИИГеосистем. — 2017. — 28 с. (На пороге «цифрового будущего». Кн. первая).
- 10 Баранов Д.Н. Сущность и содержание категории «цифровая экономика» / Д.Н. Баранов // Вестн. Москов. ун-та им. С.Ю. Витте. Сер. 1. Экономика и управление. — 2018. — № 2 (25).
- 11 Абрамов С. Суперкомпьютеры: обратные рекорды / С. Абрамов // Наука и жизнь. — 2019. — № 1. — С. 42–45.
- 12 The New Digital Economy. How it will transform business [Electronic resource]. — Access mode: <http://myclouddoor.com/www/wp-content/uploads/Whitepapers/The-New-Digital-Economy.pdf>

13 Digital's Disruption of Consumer Goods and Retail [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.bcg.com/publications/2012/retail-consumer-products-digitals-disruption.aspx>

14 Электронная экономика [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная_экономика

15 Устинова Л.Н. Роль цифровых технологий в эффективной работе инновационного кластера // Инновационные кластеры в цифровой экономике: теория и практика: тр. науч.-практ. конф. с междунар. участием 17–22 мая 2017 года / под ред. д-ра экон. наук, проф. А.В. Бабкина. — СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2017. — 592 с.

16 Мальцев А.Ю. Цифровая экономика / А.Ю. Мальцев // Экономика и социум. — 2018. — No. 1 (44).

17 Азизкулов Д.М. Цифровая экономика: понятие, особенности и перспективы на российском рынке [Электронный ресурс] / Д.М. Азизкулов. — Режим доступа: http://vectoreconomy.ru/images/publications/2018/3/economic_theory/Azizkulov.pdf

18 Научно-техническая революция [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Научно-техническая_революция

19 Лукиных Т.Н. Информационные революции и их роль в развитии общества [Электронный ресурс] / Т.Н. Лукиных, Г.В. Можаяв. — Режим доступа: http://huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/3/luk_moz.htm

Е. Бейсембай

Сандық экономика постиндустриалды қоғамның қарқынды дамуының негізі ретінде

Мақалада ғаламдық өндірістік-шаруашылық үдерістердің эволюцияның постиндустриялық кезеңіне өту жағдайындағы сандық экономиканың қалыптасуы мен дамуының қазіргі теориялық-әдіснамалық негіздері қарастырылған. Дәстүрлі және сандық экономика ұғымдарын ғылыми құрылымдауға, сандық экономиканың жіктелу бағыттары мен түрлеріне, сандық экономиканың эволюциялық кезеңдерін ескере отырып, жалпы макроэкономикалық жағдайға әсер етуінің оң аспектілеріне, сандық экономиканы аналогтан ажырату критерийлеріне ерекше назар аударылды. Экономиканың цифрлық форматқа көшуінің ұйымдастырушылық кезеңдерін әзірлеу мақсатында әлеуметтік-экономикалық және өндірістік салалардың барлық кіші жүйелерін цифрландырудың іргетасы болып табылатын экономика салалары белгіленген. Соның салдарынан экономиканың дәстүрлі түрден объектілік және пәндік белгілері бойынша сандық түрге түрлендіру әдістемесі әзірленді. Цифрландыру объектілері ретінде мемлекеттік және жеке ұйымдар, сондай-ақ мемлекеттік-жеке меншік әріптестік форматында жұмыс істейтін ұйымдар белгіленді. Цифрландыру пәні аясында ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар, технологиялар трансферті белгіленген. Бұл ретте экономиканы цифрландыруға инвестицияларды бағалаудың есептік-экономикалық әдістері ұсынылған. Жүргізілген зерттеулер қолданбалы сипатқа ие және «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде практикада кеңінен таратылуы мүмкін. Зерттеудің негізгі әдістері ретінде — жүйелі тәсіл, талдау және синтез, бақылау, гипотезалар қою қолданылды.

Кілт сөздер: сандық экономика, аналогтық экономика, сандық экономиканың критерийлері, цифрландыру теориясы мен әдіснамасы, цифрландыру саласы, цифрландыру эволюциясы, цифрландыру инфрақұрылымы, трансформация әдіснамасы, инвестициялар, экономикалық өсу.

Ye. Beisembai

The digital economy as a fundamental foundation intensive development of post-industrial society

The article discusses the modern theoretical and methodological foundations of the formation and development of the digital economy in the context of the transition of global production and economic processes to the post-industrial stage of evolution. Particular attention is paid to the scientific structuring of the concepts of traditional and digital economies, classification areas and types of the digital economy, the positive aspects of the influence of the digital economy on the general macroeconomic situation, taking into account its evolutionary stages, and the criteria for distinguishing the digital economy from the analogue one. In order to develop the organizational stages of the transition of the economy to a digital format, the sectors of the economy are designated that act as the foundation for the digitalization of all subsystems of socio-economic and industrial spheres. As a result, a methodology has been developed for transforming the economy from a traditional type to a digital one on an object and subject basis. As objects of digitalization, public and private organizations, as well as organizations operating in the format of public-private partnerships, were designated. As the subject of digitalization, research and development, technology transfer are indicated. At the same time, the calculation and economic methods for assessing investments in the digitalization of the economy are presented. The conducted studies are applied in nature and can be widely used in practice within the framework of

the implementation of the State program «Digital Kazakhstan». The main research methods used were a systematic approach, analysis and synthesis, observation, and hypotheses.

Keywords: digital economy, analog economy, digital economy criteria, digitalization theory and methodology, digitalization industries, digitalization evolution, digitalization infrastructure, transformation methodology, investments, economic growth.

References

- 1 Tsifrovaia ekonomika: kak spetsialisty ponimaiut etot termin [Digital economy: how professionals understand this term]. *ria.ru*. Retrieved from <https://ria.ru/20170616/1496663946.html> [in Russian].
- 2 Nicholas Negroponte. Bits & Atoms. University of Phoenix. 2013. *phoenix.edu*. Retrieved from <https://www.phoenix.edu>
- 3 McConnell, K.R., & Bru, S.L. (2005). *Ekonomiks [Economics]*. (14d ed.). Moscow: Infa-M [in Russian].
- 4 Tsifrovoy format [Digital format]. *ru.wikipedia.org*. Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/Цифровой_формат [in Russian].
- 5 Taking leadership in a digital economy. *telstra.com*. Retrieved from <https://www.telstra.com.au/business-enterprise/download/document/business-telstra-deloitte-digital-taking-leadership-in-a-digital-economy.pdf>
- 6 Kaluzhsky, M.L. (2014). *Marketinhovye seti v elektronnoi kommertsii: institutsionalnyi podkhod [Marketing networks in electronic commerce: an institutional approach]*. Moscow; Berlin: Direkt-Media [in Russian].
- 7 Kelly, K. (1998). *New Rules for the New Economy: 10 radical strategies for a connected world*. New York: Viking.
- 8 Hasanov, G.A., & Hasanov, T.A. (2017). Tsifrovaia ekonomika kak novoe napravlenie ekonomicheskoi teorii [Digital economy as a new area of economic theory]. *Rehionalnye problemy preobrazovaniia ekonomiki — Regional problems of economic transformation, No. 6*.
- 9 Keshelava, A.V., Budanov, V.G., & Rumyantsev, V.Yu., et al. (2017). Vvedenie v «tsifrovuiu» ekonomiku [Introduction to the Digital Economy]. A.V. Keshelava (Ed.). ch. «Digits». Cons. I.A. Zimnenko. VNIIGeosistem — VNIIGeosystem, 28. (On the threshold of the «digital future». Book One).
- 10 Baranov, D.N. (2018). Sushchnost i sodержanie katehorii «tsifrovaia ekonomika» [The essence and content of the digital economy category]. *Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.Ju. Vitte. Seriya I. Ekonomika i upravlenie — Bulletin of the Moscow University named after S.Yu. Witte. Series I. Economics and Management, N 2 (25)* [in Russian].
- 11 Abramov, S. (2019). Superkompiutery: obratnye rekordy [Supercomputers: Records]. *Nauka i zhizn — Science and Life, No. 1*, 42–45 [in Russian].
- 12 The New Digital Economy. How it will transform business. *myclouddoor.com*. Retrieved from <http://myclouddoor.com/www/wp-content/uploads/Whitepapers/The-New-Digital-Economy.pdf>
- 13 Digital's Disruption of Consumer Goods and Retail. *bcg.com*. Retrieved from <https://www.bcg.com/publications/2012/retail-consumer-products-digital-disruption.aspx>
- 14 Elektronnaia ekonomika [Electronic economy]. *ru.wikipedia.org*. Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/Электронная_экономика [in Russian].
- 15 Ustinova, L.N. (2017). Rol tsifrovyykh tekhnologii v effektivnoi rabote innovatsionnogo klastera [The role of digital technologies in the effective operation of the innovation cluster]. Proceedings from Innovation clusters in the digital economy: theory and practice: *Trudy nauchno-prakticheskoi konferentsii s mezhdunarodnym uchastiem (17–22 maia 2017 hoda) — proceedings of a scientific and practical conference with international participation*. (592 p.). A.V. Babkina (Ed.). Saint Petersburg: Izdatelstvo Politehnicheskogo universiteta [in Russian].
- 16 Maltsev, A.Yu. (2018). Tsifrovaia ekonomika [Digital economy]. *Ekonomika i sotsium — Economics and society, No. 1 (44)* [in Russian].
- 17 Azizkulov, D.M. Tsifrovaia ekonomika: poniatie, osobennosti i perspektivy na rossiiskom rynke [Digital economy: concept, features and prospects in the Russian market]. *vectoreconomy.ru*. Retrieved from http://vectoreconomy.ru/images/publications/2018/3/economic_theory/Azizkulov.pdf [in Russian].
- 18 Nauchno-tekhnicheskaiya revoliutsiia [Scientific and technological revolution]. *ru.wikipedia.org*. Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/Научно-техническая_революция [in Russian].
- 19 Lukinykh, T.N., & Mozhaeva, G.V. Informatsionnye revoliutsii i ikh rol v razvitiu obshchestva [Information revolutions and their role in the development of society]. *huminf.tsu.ru*. Retrieved from http://huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/3/luk_moz.htm [in Russian].

E.K. Kunyazov

*S. Toraigyrov Pavlodar State University, Kazakhstan
(E-mail: kunyazov_erlan@mail.ru)*

Ways to intensify innovation and import substitution in macrologistic systems of the Republic of Kazakhstan in the context of international integration

The article discusses the current priorities for the development of macrologistic systems of the Republic of Kazakhstan that contribute to the development of innovation and import substitution in industry and the business sector. Particular attention is paid to the organizational and economic foundations of building macrologistic systems and their types, taking into account the vertical and horizontal integration of material and intangible flows, economic integration of the economies of near and far abroad countries. In the process of conducting the research, the current areas of production within the framework of the operation of vertical macrologistic systems in the Republic of Kazakhstan, taking into account the factors of international integration, are identified, the problems of macro-logistic that impede innovative development and import substitution in economic sectors are formulated. In order to solve logistics problems at the macro level, economic policy directions are proposed in two directions — with the participation of Kazakhstani enterprises and enterprises of near and far abroad, with the participation of the state. Practical recommendations have been developed for each direction, which predetermine the increasing role of macro-logistic systems in the innovative development of the economy, and the implementation of import-substitution business projects. The studies are applied in nature and can be widely used in practice in the framework of improving the industrial and innovative development policy of Kazakhstan, integrating the country into the global economy. The main research methods used were a systematic approach, analysis and synthesis, observation, and hypotheses.

Keywords: globalization, international integration, economic union, customs union, innovation, import substitution, logistics, macro-logistic systems, vertically integrated, production potential.

At the present stage of globalization, the participation of national macro-logical systems in world processes is intensifying. The density of economic relations within the transboundary territories in the context of international integration is increasing. With the changing political structure of the world, the role of national macro-logical unions is growing, which have an impact on global economic development trends.

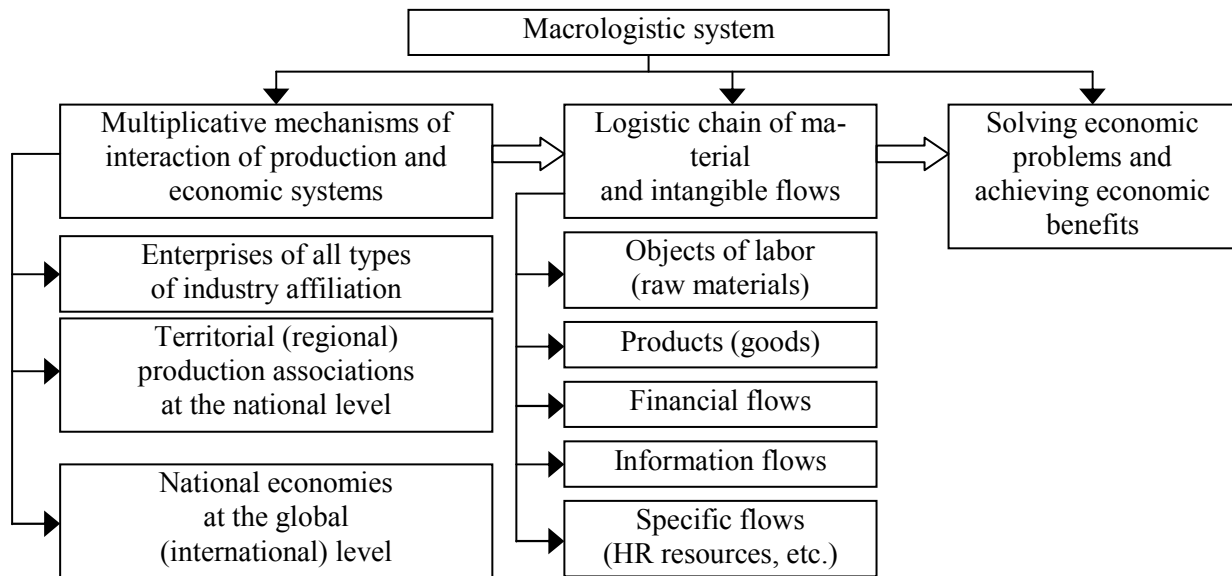
The current economic situation is characterized by the uncertainty of the prospects for world economic growth amid the displacement of the center of world economic activity from West to East, from America and Europe to Asia, from developed countries to developing ones. Accordingly, the influence of large developing economies and macro-logistic systems with their participation is growing dynamically. [1].

The Republic of Kazakhstan in the context of world globalization at the present stage seeks to create appropriate conditions for the protection of national economic interests, taking into account the growing trends of competition and scientific and technological progress. One of the significant tools to increase the innovativeness and competitiveness of the national economy, to create high-tech import-substituting industries, is the integration of the country's macro-logical system into the international macro-logical systems of other countries.

The deepening of market relations, the integration of the macro-logical system of the Republic of Kazakhstan into the international economic space, contributed to the development of the country's economy, the expansion of sales markets, attracting new investments to the economy, primarily in the manufacturing sector.

Despite the positive trends in Kazakhstan's participation in the international division of labor, there remains a wide range of unresolved problems, such as the low innovative activity of industrial enterprises, the low level of cooperation and integration of industrial enterprises focused on the production of high value-added products. The latter requires consideration and search for reserves to increase the role of the country's macro-logical systems in the industrial and innovative development of Kazakhstan, taking into account all potential factors of international integration [2, 3].

The earlier scientific studies that we carried out made it possible to formulate a refined definition of the macrologistic system [4]. In our opinion, in accordance with Figure 1, the macro-logistical system of the Republic of Kazakhstan is the multiplicative mechanisms of interaction between enterprises of all types of industry, territorial (regional) production associations at the national level, as well as national economic systems at the global (international) level, oriented towards solving economic problems and achieving economic benefits for all participants in the supply chain of material and intangible flows.

Note. Figure designed by the author.

Figure 1. The conceptual apparatus of the macro-logistic system

The formation, functioning and development of macro-logical systems of the Republic of Kazakhstan presupposes the existence of the necessary relevant organizational and economic foundations, which, in turn, in our opinion, can be systematized in two directions (levels):

- global level;
- national level.

Of particular relevance, in the context of international integration, is the country's macro-logistical system, which is being built at the global level.

The global level of construction, functioning and development of macro-logical systems takes into account aspects of the logistical integration of the economy into global market relations.

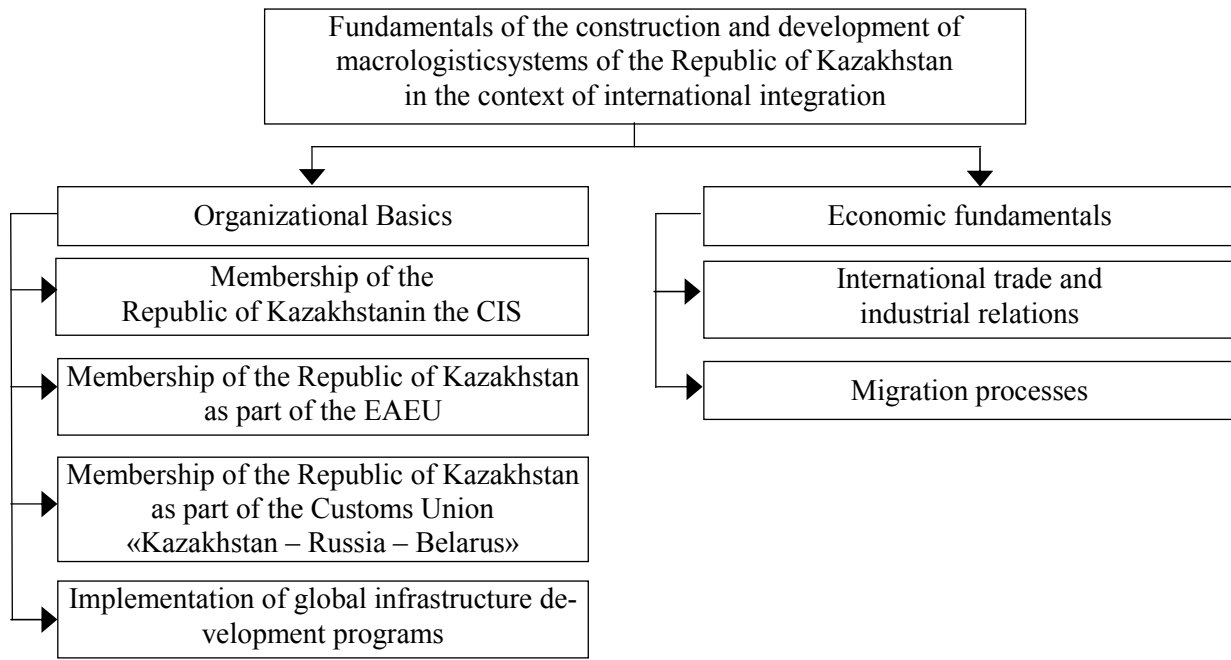
The organizational foundations of the construction, functioning and development of macro-logical systems at the global level can be determined in such areas as: membership of the Republic of Kazakhstan in the CIS; membership of the Republic of Kazakhstan in the EAEU; membership of the Republic of Kazakhstan in the Customs Union «Kazakhstan – Russia – Belarus»; implementation of global infrastructure development programs.

Research and analysis of the economic foundations of macro-logical systems at the global levels suggests the presence of trends in international trade operations, migration processes.

In the complex, in our opinion, the foundations for the construction and development of macro-logical systems of the Republic of Kazakhstan in the context of international integration can be represented in accordance with Figure 2.

The principles of industrial and innovative development within the framework of the functioning of macro-logical systems, taking into account the organizational foundations, are based on the integration relations of production and business entities located in the territories of various states. The main objectives of integration within the framework of industrial and innovative development are:

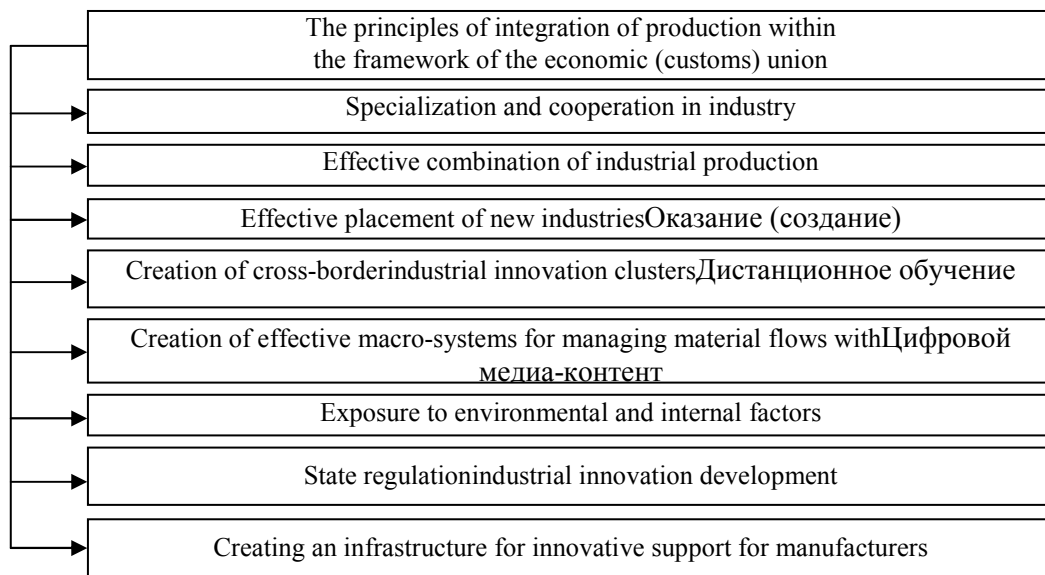
- ensuring the progressive development of scientific and technological progress in the countries of the economic union;
- intensification of the creation of new high value-added industries in the sphere of small, medium and large business;
- intensification of the implementation of research and development work;
- a significant increase in the competitiveness of countries participating in the economic union in relation to third countries [5].

Note. Compiled by the author.

Figure 2. Basics of the construction and development of macro-logical systems of the Republic of Kazakhstan in the context of international integration

The basic principles of integration aimed at innovative development in the functioning of the macro-logical system are presented in Figure 3.

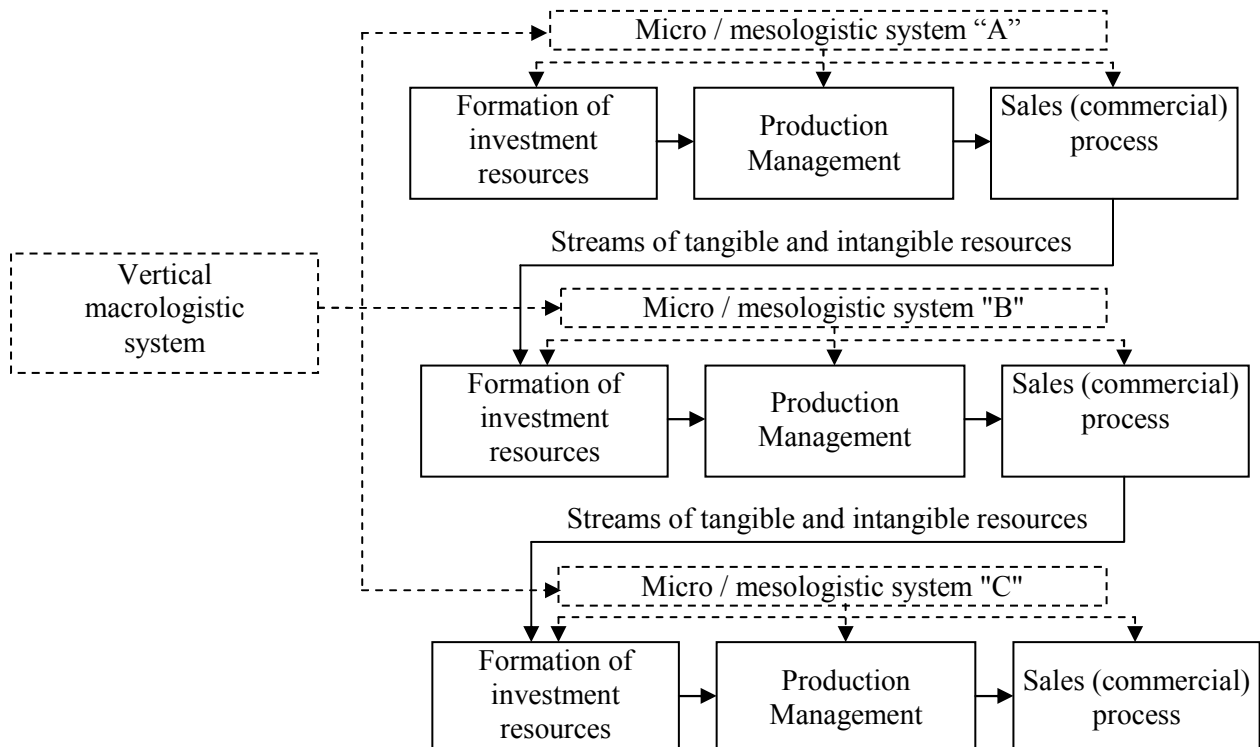

Note. Compiled by the author.

Figure 3. Integration principles aimed at innovative development in the framework of macro-logical systems at the global level

For the intensification of innovation and import substitution, in the Republic of Kazakhstan, vertical macro-logical systems are of particular importance.

Vertical macro-logical systems cover the flow of resources between enterprises whose activities are technologically interconnected [6]. Each enterprise acts as a link in one technological chain. The model of the vertical macro-logical system is shown in Figure 4.

Note. Figure designed by the author.

Figure 4. Model of a vertical macro-logistic system

In the vertical macro-logical system, there are long-term, stable ties between enterprises, which are formed for the joint manufacture of any finished commodity products, ready for consumption, form economic cooperation [7].

Vertical macro-logistic systems in the Republic of Kazakhstan have not yet received widespread and wide distribution, but they are gradually starting to gain momentum.

At the present stage, vertical macro-logical systems in the Republic of Kazakhstan, taking into account the factors of international integration, are being developed in the areas presented in accordance with the Table 1.

Table 1

Current areas of production within the framework of the functioning of vertical macro-logical systems in the Republic of Kazakhstan, taking into account factors of international integration

The name of the development of macrologistic systems	Name of production	Brief description of products
1	2	3
Pharmaceuticals	Production and pharmaceutical company Eleas LLP	Full-fledged contract manufacturing of injectable powder antibiotics (cephalosporins and carbapenems), in vials
Electronics	KazTechInnovations LLP	He specializes in contract manufacturing of high-tech radio electronics for all sectors of the economy and industry
	LLP «Contract manufacturing» «Delta-IT»	He specializes in contract manufacturing of high-tech radio electronics for all sectors of the economy and industry
	JSC Factory «LG Electronics»	Production of household appliances under the LG brand
Engineering	JSC «ASIA — AUTO»	Multi-brand production of cars

1	2	3
	Daewoo Bus Kazakhstan LLP	Multipurpose Bus Manufacturing
	JSC «Tulpar-Talgo»	Production of passenger locomotives and wagons

Note. Compiled by the author.

In the field of pharmaceuticals, the vertical macro-logistic system is represented by the Eleas Production and Pharmaceutical Company LLP.

The production of Eleas is focused on the production of injectable drugs that meet modern requirements for the production of sterile medicines — Quality Standard ST RK 1617–006 «Good Manufacturing Practice» [8].

The company is open to consider various mutually beneficial cooperation options:

- to locate the local production of solid dosage forms;
- on joint promotion of products (goods) to the markets of interest;
- participation of Kazakhstani enterprises in existing and future investment projects in Kazakhstan and the EAEU countries [8].

In the field of electronics, the vertical macro-logistic system is represented by the following enterprises: KazTechInnovations LLP; LLP «Contract manufacturing» Delta-IT «; JSC Factory «LG Electronics».

KazTechInnovations LLP specializes in the contract manufacturing of high-tech radio electronics for all sectors of the economy and industry, where the quality and reliability of the products are of particular importance:

- industrial electronics;
- transport;
- telecommunications and wireless communications;
- electronics security systems and communications instrumentation for the needs of states;
- military electronic industry [9].

KazTechInnovations LLP provides integrated contract manufacturing services: from selection and delivery of components, development and testing of prototypes to automated production [9].

In order to create competitive products in the international high-tech and innovation market, in 2007 in the Republic of Kazakhstan, the enterprise Delta-IT Contract Manufacturing LLP was established [10].

The company has been a member of the Free Economic Zone Alatau-IT city Information Technology Park since 2007.

Today, the localization of production is more than 60 %, which classifies manufactured products, according to the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan, to the category of goods produced on the territory of the Republic of Kazakhstan [10].

In 1998, the LG Electronics factory was built in Almaty, which today is the first and only enterprise in Central Asia to produce world-class electronics. The latest innovative developments and technologies available today in Korea are used to manufacture the latest innovative LG OLED TVs with 4K, Ultra HD resolution within Kazakhstan, an assortment of Smart TV features on the new webOS 2.0 platform [11].

In 2002, the ASIA AVTO Joint-Stock Company was established in the Republic of Kazakhstan [12].

The parent enterprise is an automobile assembly plant located in the capital of East Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk. The company has branches in all major cities of Kazakhstan.

The goal of the company «ASIA AUTO» is the creation in the Republic of the automotive industry, allowing to produce competitive cars, and meeting the needs of the population of Kazakhstan and some of the neighboring countries.

The strategy of «ASIA AUTO» involves the phased formation of the automotive cluster — the creation of an automobile assembly plant; opening of paint and welding production in it, development of a sales and service network. The establishment of the plant is designed to stimulate the formation in the Republic of related industries of automotive components, components and spare parts, such as batteries, tires, glass, electrical equipment, hardware [12].

On September 27, 2007, the opening ceremony of the Daewoo bus production plant at the production facilities of SemAZ LLP in Semey, East Kazakhstan, Republic of Kazakhstan, took place [13].

The creation of the Daewoo Bus Kazakhstan automobile plant fully meets the goals set by the President of the country of the Kazakhstan-2030 Development Strategy. This is the formation in the country of high-

tech industries not in the raw materials sector of the economy, oriented to export. The main goal that the bus plant will contribute to is the development of the automotive industry of Kazakhstan.

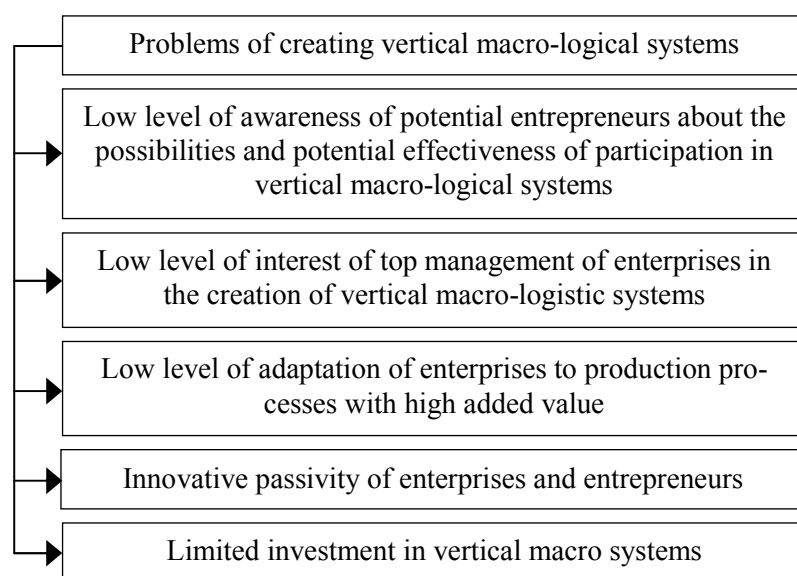
This production was the first in Kazakhstan automobile assembly plant of a full cycle, including not only the assembly of components and assemblies from imported car kits, but also assembly-welding, and painting of bodies. Investments in the enterprise amounted to 5 million dollars. The production capacity of the plant is 1,200 buses per year.

The founders of Daewoo Bus Kazakhstan LLP on an equal footing are the Kazakhstan company Semipalatinsk Automobile Assembly Plant LLP and the Korean company Daewoo Bus Global Corporation [13].

In 2011, a plant for the production of high-speed passenger cars «Tulpar-Talgo» was built in Astana, which has no analogues in the CIS. The construction of the plant was carried out with the joint cooperation of Kazakhstan Temir Zholy Joint-Stock Company and the Spanish company Patentes Talgo. The project was implemented as part of the state program of forced innovation and industrial development, with the support of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev [14].

The demonstration of examples of vertical macro-logistic systems in the Republic of Kazakhstan shows that this area is a priority and important for industrial and innovative development. Meanwhile, it should be noted that the dynamics of creating vertical macro-logical systems, including those oriented not only at innovations, but also at import substitution, is relatively passive. Over the years of the development of a market economy and the implementation of four programs of industrial and innovative development, no more than 7 small and medium high-tech vertically integrated industries have been created. This fact indicates the presence of system-forming organizational and economic problems in the development of vertical macro-logical systems.

The problems of creating vertical macro-logical systems oriented to the innovative development of production and import substitution are presented in accordance with the Figure 5.

Note. Figure designed by the author.

Figure 5. Problems of creating vertical macro-logistic systems in the Republic of Kazakhstan, focused on the innovative development of production and import substitution

In our opinion, the following guidelines should be used for the development of macro-logical systems focused on innovation and the policy of import substitution:

- progressive development of production integration processes;
- achieving a high level of balance of material flows in the context of export-import operations;
- increase of material flows with a high level of added value and their orientation towards industrial and innovative development within the framework of all potential organizational foundations (CIS, EAEU, Kazakhstan-Russia-Belarus Customs Union);
- the formation in the system of economic cooperation of countries of vertical production relations based on a cluster approach.

Directions for the development of macro-logical systems focused on innovative activity and the policy of import substitution can be carried out in two directions:

- with the participation of Kazakhstani enterprises and enterprises of near and far abroad;
- with the participation of the state.

For the purposes of industrial and innovative development, enterprises should pay special attention to improving the efficiency of using production and economic potential, while mechanisms should be developed to improve the resource potential of business entities, which would cover:

- intellectual capital, know-how, including the management system in accordance with advanced international standards;
- production capital, including advanced technologies;
- highly qualified and competitive personnel.

Kazakhstani enterprises, within the framework of integration cooperation, should be interested in mobilizing capital on the world market and strive to create a favorable investment climate to attract foreign investors, while the latter have the opportunity to decide on investment in a particular country. In this case, the main emphasis should be on entrepreneurial capital, and not financial. To attract entrepreneurial capital, not only the current conditions of its application are important, but also the strategic goals pursued by enterprises investing capital: conquering new markets, reducing production costs.

Practical recommendations to enhance the role of macro-logical systems in the industrial and innovative development of Kazakhstan, in our opinion, can be based on the following areas:

- practical recommendations for enterprises within the cooperative chains (joint ventures, concerns, trusts, holdings, syndicates);
- practical recommendations for government management services in charge of economic and industrial production (regional departments of the economy and budget planning, regional departments of business and industry);
- practical recommendations for enterprises and organizations participating in the logistics service infrastructure.

The main practical recommendations in these areas are presented in the Table 2.

Table 2

**Practical recommendations for increasing the role of macro-logical systems
in the industrial and innovative development of Kazakhstan**

Potential participants in macrologistic systems	Recommendations for enhancing the role of macro-logical systems in industrial and innovative development
1	2
Enterprises included in integrated production (joint ventures, concerns, trusts, holdings, syndicates)	Creation of joint specialized enterprises
	The formation and development of cooperative relationships
	Formation of integrated innovative industries, technological clusters with a full production cycle
	Implementation of the principles of innovation management
	Improving the marketing of business entities and implementing the principles of logistics marketing
	Implementation of modern mechanisms for controlling logistics processes
Public administration services in charge of economics and industrial production	Development of joint regional and regional medium-term, long-term and strategic plans for the development of the economy and industry of the border territories of the Commonwealth countries
	Development of joint medium-term, long-term and strategic plans for the development of the state logistics infrastructure (roads, air traffic, railway communication)
	Holding international development conferences economics and industry border areas of Russia and the Republic of Kazakhstan
	Holding joint exhibitions «Industry — Business — Partnership» of the Republic of Kazakhstan and the countries of near and far abroad

1	2
Enterprises and organizations — participants of the logistics service infrastructure	Improving investment mechanisms for creating a logistics service infrastructure
	Improving the range of professional services in the field of international logistics
	Development and provision of consulting, training services in the field of international logistics

Note. Compiled by the author.

Along with the foregoing, practical recommendations can also be developed to customs authorities on increasing the role of macro-logistic systems in the industrial and innovative development of Kazakhstan.

The development of practical recommendations to the customs authorities should be based on the following principles:

- Customs authorities are an instrument for the implementation of both domestic and foreign public policies;
- Customs authorities should work closely with existing logistics centers and logistics companies;
- Customs authorities should directly and indirectly contribute to improving the effectiveness of participants in foreign economic activity.

In the context of the expansion of foreign economic activity of enterprises of the Republic of Kazakhstan, countries participating in vertical macro-logical systems, the interaction of customs authorities should be carried out taking into account the fact that they are positioned at external borders with third countries. At the same time, customs posts can be endowed with new functions that contribute to increasing the efficiency of the economies of integration countries. The existing and proposed functions of the customs authorities are presented in the Table 3.

Table 3

Existing and proposed functions of customs authorities

Existing functions of the customs authorities	Proposed Additional Customs Functions
<ul style="list-style-type: none"> – the implementation of customs clearance and customs control, the creation of conditions conducive to the acceleration of trade through the customs border; – collection of customs duties, taxes, customs duties, taking measures for their enforcement; – ensuring compliance with the procedure for moving goods and vehicles across the customs border; – ensuring compliance with established prohibitions and restrictions on goods transported across the customs border; – ensuring the protection of intellectual property rights; – the fight against smuggling and other crimes, administrative offenses in the field of customs; – exercising control over currency operations of residents and non-residents related to the movement of goods and vehicles across the customs border; – maintaining customs statistics on foreign trade; – implementation of cooperation with customs and other competent authorities of foreign states, international organizations involved in customs matters; – providing information and advice in the field of customs; – carrying out research work in the field of customs. 	<ul style="list-style-type: none"> – expanding the areas of customs statistics, including the conduct of price statistics and statistics on certain technical parameters of goods and cargo being transported; – providing comprehensive statistical information (development of mechanisms for providing information) to logistics centers and logistics companies; – Development of joint customs administration programs with logistics centers and companies.

Note. Compiled by the author.

Together, the proposed ways of intensifying innovation and import substitution in the macro-logistical systems of the Republic of Kazakhstan in the context of international integration will allow: creating joint ventures; to expand technology; implement broad areas of scientific and technical cooperation between enterprises; to develop international trade as the most traditional direction of international economic activity; to develop international financial exchanges (international stock markets, international borrowing, as well as electronic currency exchange systems).

With regard to innovative development and import substitution, the implementation of the proposed measures will allow:

- create new innovative industries within the framework of the participants in the foreign economic activity of Kazakhstan, enterprises of the countries of near and far abroad;
- increase the efficiency and economic feasibility of trade between Kazakhstan and the countries of near and far abroad, aimed at creating added value;
- increase the efficiency of cooperation of enterprises of Kazakhstan with high-tech and innovation-oriented foreign enterprises.

References

- 1 Шкваря Л.В. Международная экономическая интеграция в мировом хозяйстве: учеб. пос. / Л.В. Шкваря. — М.: Инфра-М, 2016.
- 2 Алшанов Р. В число 30 развитых стран мира — «через тернии к звездам» / Р. Алшанов // Казахстанская правда. — 2016. — 23 дек. — С. 8, 9.
- 3 Сагадиев К. Великие перевалы суверенных лет / К. Сагадиев // Казахстанская правда. — 2016. — 22 нояб. — С. 4.
- 4 Kunyazov E. Contemporary methodical approaches to the design of economic mechanisms for the development of macrologistical systems in accordance to international integration factors [Electronic resource] / E. Kunyazov // News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan series of social and human sciences. — 2019. — Vol. 1, No. 323. — P. 196–205. — Access mode: <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.30>
- 5 Кристенсен М.К. Дилемма инноватора. Как из-за новых технологий погибают сильные компании / М.К. Кристенсен. — М.: Альпина Паблишер, 2015.
- 6 Шумаев В. А. Основы логистики / В.А. Шумаев. — М.: Юрид. ин-т МИИТ, 2016. — С. 20. — 314 с.
- 7 Романько Е.Б. Необходимость взаимосвязанного изучения и практического использования маркетинга и логистики / Е.Б. Романько // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. «Экономика». — 2015. — № 3(79).
- 8 ТОО Производственно-фармацевтическая компания ЭЛЕАС [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://nursultan.hh.kz/employer/2308875>
- 9 В Алматы запустили завод электроники [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://bnews.kz/news/robotov_ochki_virtualnoi_realnosti_i_brasleti_dlya_zakluchennih_proizvodyat_v_almati/
- 10 ТОО Контрактное производство «Delta-IT» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.deltait.kz/home.html>
- 11 Завод LG Electronics в Казахстане [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.lg.com/kz/about-lg/factory>
- 12 Азия Авто. Казахстанский автосборочный завод [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://aziaavto.kz/ru/o-kompanii>
- 13 Автозавод Daewoo Bus Kazakhstan [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.daewoobus.kz/ru/about-us>
- 14 Завод по производству пассажирских вагонов «ТҰЛПАР-ТАЛЫҒО» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://tulpartalga.kz/kompaniya/o-kompanii.html>

Е.К. Кунязов

Халықаралық интеграция жағдайында Қазақстан Республикасының макрологистикалық жүйелеріндегі импортты алмастыру және инновацияны күшейту жолдары

Мақалада өнеркәсіп пен кәсіпкерлік сектордағы инновациялар мен импорт алмастыруды дамытуға ықпал ететін Қазақстан Республикасының макрологистикалық жүйелерін дамытудың өзекті басымдықтары қарастырылған. Материалдық және материалдық емес ағындардың тік және көлденен интеграциясын, таяу және алыс шетел елдері экономикаларының экономикалық интеграциясын ескере отырып, макрологистикалық жүйелер құрылысының ұйымдастырушылық және экономикалық негіздеріне, олардың түрлеріне ерекше назар аударылды. Зерттеу жүргізу процесінде халықаралық интеграция факторларын есепке ала отырып, Қазақстан Республикасында тік макрологиялық жүйелердің жұмыс істеуі шеңберінде қолданыстағы бағыттар, өндірістер белгіленген, экономика салаларында инновациялық даму мен импортты алмастыруға кедергі келтіретін макрологистика

мәселелері тұжырымдалған. Макроденгейде логистика мәселелерін шешу мақсатында екі бағыт бойынша — қазақстандық кәсіпорындар мен таяу және алыс шетел кәсіпорындарының қатысуымен, мемлекеттің қатысуымен экономикалық саясаттың бағыттары ұсынылды. Әрбір бағыт үшін экономиканың инновациялық дамуындағы макрологистикалық жүйелердің рөлін арттыруды, импорт алмастыру бойынша бизнес-жобаларды іске асыруды алдын ала анықтайтын практикалық ұсынымдар әзірленді. Жүргізілген зерттеулер қолданбалы сипатқа ие және Қазақстанды дамытудың индустриялық-инновациялық саясатын жетілдіру, елдің жаһандық экономикаға кіруі шеңберінде практикада кеңінен тарай алады. Зерттеудің негізгі әдістері ретінде — жүйелі тәсіл, талдау және синтез, бақылау, гипотезалар қою қолданылды.

Кілт сөздер: жаһандану, халықаралық интеграция, экономикалық одақ, кеден одағы, инновациялар, импортты алмастыру, логистика, макрологистикалық жүйелер, тік интеграцияланған өндірістер, өндірістік әлеует.

Е.К. Кунязов

Пути интенсификации инноваций и импортозамещения в макрологистических системах Республики Казахстан в условиях международной интеграции

В статье рассмотрены актуальные приоритеты развития макрологистических систем Республики Казахстан, способствующих развитию инноваций и импортозамещению в промышленности и предпринимательском секторе. Особое внимание акцентировано на организационные и экономические основы построения макрологистических систем и их виды с учетом вертикальной и горизонтальной интеграции материальных и нематериальных потоков, экономической интеграции экономик стран ближнего и дальнего зарубежья. В процессе проведения исследования обозначены действующие направления производства в рамках функционирования вертикальных макрологистических систем в Республике Казахстан с учетом факторов международной интеграции, сформулированы проблемы макрологистики, препятствующие инновационному развитию и импортозамещению в отраслях экономики. В целях решения проблем логистики на макроуровне предложены направления экономической политики по двум направлениям — с участием казахстанских предприятий и предприятий ближнего и дальнего зарубежья и с участием государства. Для каждого направления разработаны практические рекомендации, предопределяющие повышение роли макрологистических систем в инновационном развитии экономики, реализации бизнес-проектов по импортозамещению. Проведенные исследования носят прикладной характер и могут получить широкое распространение на практике в рамках совершенствования индустриально-инновационной политики развития Казахстана, интеграции страны в глобальную экономику. В качестве основных методов исследования применялись системный подход, анализ и синтез, наблюдение, постановка гипотез.

Ключевые слова: глобализация, международная интеграция, экономический союз, таможенный союз, инновации, импортозамещение, логистика, макрологистические системы, вертикально-интегрированные производства, производственный потенциал.

References

- 1 Shkvarya, L.V. (2016). *Mezhdunarodnaia ekonomicheskaiia intehratsiia v mirovom khoziaistve [International economic integration in the world economy]*. Moscow: Infra-M [in Russian].
- 2 Alshanov, R. (2016). V chislo 30 razvitykh stran mira — «cherez ternii k zvezdam» [Among the 30 developed countries of the world — «through thorns to the stars»]. *Kazakhstanskaia pravda — Kazakhstanskaia pravda, Dec 23, 8–9* [in Russian].
- 3 Sagadiev, K. (2016). Velikie perevaly suverennykh let [Great passes of sovereign years]. *Kazakhstanskaia pravda — Kazakhstanskaia pravda, Nov 22. 4* [in Russian].
- 4 Kuniyazov, E. (2019). Contemporary methodical approaches to the design of economic mechanisms for the development of macrologistical systems in accordance to international integration factors. *News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan series of social and human sciences, Vol. 1, No. 323 (2019), 196–205*. Retrieved from <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.30>
- 5 Christensen, M.K. (2015). *Dilemma innovatora. Kak iz-za novykh tekhnologii pohibaiut silnye kompanii [The dilemma of the innovator. How powerful companies die because of new technologies]*. Moscow: Alpina Publisher [in Russian].
- 6 Shumaev, V.A. (2016). *Osnovy lohistiki [Fundamentals of Logistics]*. Moscow: Uridicheskii institut MIIT [in Russian].
- 7 Romanko, E.B. (2015). Neobkhodimost vzaimosviazannogo izucheniia i prakticheskogo ispolzovaniia marketinha i lohistiki [The need for an interconnected study and practical use of marketing and logistics]. *Vestnik Karahandinskoho universiteta. Seriiia Ekonomika — Bulletin of the Karaganda University. Series «Economics», No. 3 (79)* [in Russian].
- 8 TOO Proizvodstvenno-farmatsevticheskaiia kompaniia ELEAS [Partnership with limited liability Production and Pharmaceutical Company ELEAS]. *nur-sultan.hh.kz*. Retrieved from <https://nur-sultan.hh.kz/employer/2308875> [in Russian].

9 V Almaty zapustili zavod elektroniki [Electronics factory launched in Almaty]. *bnews.kz*. Retrieved from https://bnews.kz/news/robotov_ochki_virtualnoi_realnosti_i_brasleti_dlya_zakluchennih_proizvodyat_v_almati/ [in Russian].

10 TOO Kontraktное proizvodstvo «Delta-IT» [Partnership with limited liability Contract manufacturing «Delta-IT»]. *deltait.kz*. Retrieved from <http://www.deltait.kz/home.html> [in Russian].

11 Zavod LG Electronics v Kazakhstane [LG Electronics factory in Kazakhstan]. *lg.com*. Retrieved from <https://www.lg.com/kz/about-lg/factory> [in Russian].

12 Aziia Avto. Kazakhstanskii avtosborochnyi zavod [Asia Auto. Kazakhstan car assembly plant]. *aziaavto.kz*. Retrieved from <http://aziaavto.kz/ru/o-kompanii> [in Russian].

13 Avtozavod Daewoo Bus Kazakhstan [Car factory Daewoo Bus Kazakhstan]. *daewoobus.kz*. Retrieved from <http://www.daewoobus.kz/ru/about-us> [in Russian].

14 Zavod po proizvodstvu passazhirskikh vahonov «TULPAR-TALHO» [Factory for the production of passenger cars «TULPAR-TALGO»]. *tulpartalgo.kz*. Retrieved from <http://tulpartalgo.kz/kompaniya/o-kompanii.html> [in Russian].

Б.Н. Жабытай¹, Н.С. Досмағанбетов¹, Г.К. Айбасова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан;

²Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: bayana_7778@mail.ru)

Қалалық инфрақұрылымның инновациялық дамуын басқарудың негізгі бағыттары мен жетілдіру жолдары

Мақалада Нұр-Сұлтан қаласының мысалында қаланың инновациялық дамуын және оның инфрақұрылымын басқару мәселелерінің негізгі бағыттары мен жетілдіру жолдары қарастырылды. Мақаланың негізгі мақсаты қалалық инфрақұрылымды инновациялық тұрғыда дамытудың өңірлік инвестициялық, өнеркәсіптік, көліктік және экологиялық саясатын тиімді түрде жүзеге асыру, сонымен қатар, шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау мен дамыту арқылы қалалық инфрақұрылымды инновациялық дамыту ерекшеліктерін мен мәселелерін анықтау және талдау болып табылады. Нұр-Сұлтан қаласының үлгісінде қалалық инфрақұрылымды инновациялық дамытудың аталған саясат түрлерін жүргізу жағдайының және өңірдегі шағын және орта бизнестің қазіргі уақыттағы даму көрсеткіштері туралы тиісті органдардың статистикалық деректері келтірілген. Мақаланың теориялық негіздері ондағы қарастырылған негізгі ой-пікірлер мен ұсыныстар, пайымдаулар мен қорытындылар инновациялық дамуды басқару теориясына белгілі бір үлес қосады және қаланың және оның инфрақұрылымының инновациялық дамуын тиімді басқару кезінде пайдаланылуы мүмкін. Себебі, мұндағы тиімді басқару теориясы қаланың тұрақты экономикалық өсуін қамтамасыз ету үшін және оның инфрақұрылымының инновациялық дамуын басқарудың негізгі мазмұнын, құрылымы мен қызметтерін, әдістері мен нысандарын үнемі түрлендіре түседі.

Кілт сөздер: инфрақұрылым, қалалық инфрақұрылым, инновациялық даму, кешенділік, арнайы экономикалық аймақ, инвестициялық саясат, шағын және орта бизнес, өнеркәсіптік саясат, көліктік саясат, экологиялық саясат.

Әрбір қала үшін инфрақұрылымдық дамудың нақты және анық кешені қажет. Инфрақұрылымдық даму кез-келген қаланың шаруашылық өмірінің қалыптасуы мен дамуына әсер етеді, өйткені, «кешенділік» ретінде сипатталатын инфрақұрылым сапасы қаланың экономикалық өсуі үшін аса маңызды, себебі, оның барлық тұтынушылары әрдайым инфрақұрылымның барлық қызметтерін қажетсінеді.

Қазіргі заманауи жағдайларда қалалық инфрақұрылымның инновациялық дамуын басқару мәселелері келесі белгілермен сипатталады:

- шаруашылық етуші субъектілердің шектеулі территорияларда әрекет етуі;
- қалалық инфрақұрылымды дамытудың мақсаты нақты бір қаланың дамуына арналған өзара байланысқан көрсеткіштердің және олардың мәндерінің жиынтығын білдіреді;
- қалалық инфрақұрылымның даму бағдарламасын іске асыру үшін негізінен жергілікті ресурстардың қолданылуы;
- қалалық инфрақұрылымды дамытудың барлық бағдарламалары біртұтастылық ретінде оның барлық салаларының дамуын қарастырады, бағдарламаның жүзеге асырылуын басқару бір орталықтан іске асырылады.

Осылайша, инновациялық экономиканы дамытуға көшу жергілікті билік органдарының алдына қалалық инфрақұрылымның барлық элементтерінің тиімді жұмысына ықпал ететін шаруашылық жүргізудің жаңа нысандарын дамыту міндеттерін қояды. Бұл ретте қалалық атқарушы органдар қаланы дамытудың әр түрлі мәселелерін шешуде ғана емес, шаруашылық жүргізуші субъектілердің, кәсіпорындар мен қалалық әкімдікке бағынбайтын басқа да ұйымдардың әкімшілігінде да маңызды рөл атқарады. Ол үшін басқарудың біртұтас жүйесін қалыптастыру, қалалық инфрақұрылым басшылығының сапасын жақсарту қажет. Жергілікті басқару органдарының қызметі қалалық инфрақұрылымның инновациялық дамуын ұйымдастыру мен басқаруға жүйелі тәсілді қалыптастыруға бағытталуы тиіс [1].

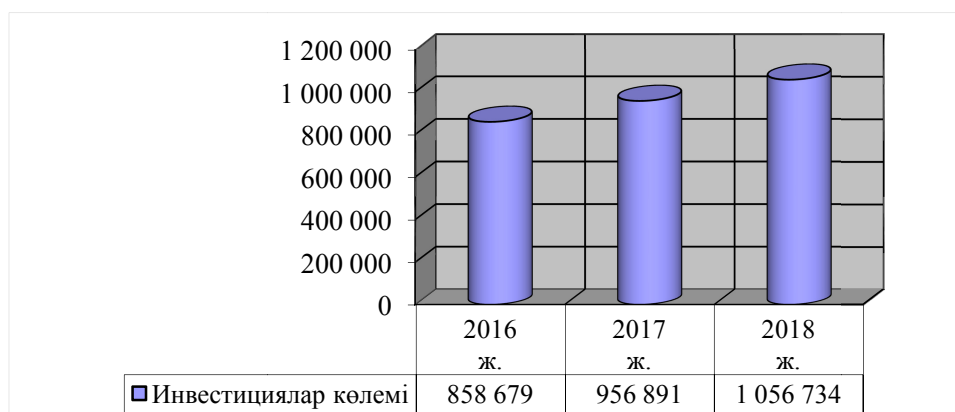
Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, қалалық инфрақұрылымды дамыту инфрақұрылымды дамытуды ынталандыратын мақсатты өңірлік инвестициялық, өнеркәсіптік, көліктік, экологиялық саясаттарды жүргізбей, сондай-ақ, шағын және орта бизнесті дамытпай мүмкін болмайды.

Инвестициялық саясат. Әрбір қаланың, мысалы, Нұр-Сұлтан қаласының инвестициялық саясаты сыртқы және ішкі факторлардың жиынтығымен айқындалатын ерекшелікке ие. Сонымен қатар, Нұр-Сұлтан қаласының инвестициялық саясатында жалпы ерекшеліктерді атап өтуге болады, олардың қатарына мыналарды жатқызуға болады:

- осы қала үшін аса маңызды маңызы бар объектілер мен қызмет бағыттарын басым дамыту;
- қолда бар өндірістік, табиғи-ресурстық әлеуетті және мәдени-демографиялық ерекшеліктерді барынша пайдалану және дамыту;
- қаланың барлық аумағының әлеуметтік-экономикалық жағдайын теңестіру, оның шеңберінде бір экономикалық кеңістік құру және нығайту.

Статистика органдарының мәліметтеріне сәйкес, 20 жылдың ішінде Нұр-Сұлтан қаласына тартылған инвестициялардың жиынтық көлемі шамамен 8 трлн. теңгені құрады. 2018 жылғы қаңтар-желтоқсанда Нұр-Сұлтан қаласы бойынша, негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 1 056 734 млрд. теңгені құрады, бұл 2017 жылмен салыстырғанда 10,4 %-ға көп. Ал 2018 жылғы қаңтар-желтоқсанда Нұр-Сұлтан қаласы бойынша, негізгі капиталға салынған шетелдік инвестициялар көлемі 256 млрд. теңгені құрады, бұл 2017 жылмен салыстырғанда 31,2 %-ға көп. Қаржыландыру көздері бөлінісінде мемлекеттік бюджет қаражаты 30 %-ды, кәсіпорындар мен ұйымдардың меншікті қаражаты — 55 %-ды, банктердің кредиттері — 5 %-ды, басқа да қарыз қаражаты — 10 %-ды құрайды (сурет 1.).

Ескерту. [2] Дерек көзі негізінде құрастырылған.

1-сурет. 2016–2018 жж. Нұр-Сұлтан қаласы бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі, млн.тг.

Төмендегі кестеден, Нұр-Сұлтан қаласында экономикалық салалар мен қызметтердің негізгі қолданылу бағыттары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялардың көлемін көруге болады.

1 - к е с т е

2015–2017 жж. Нұр-Сұлтан қаласында қолданылу бағыты бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі, млн.тг.

№	Қолданылу бағыттары	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
1	2	3	4	5
1	Өнеркәсіп	126 132 (16 %)	122 379 (14 %)	100 684 (11 %)
2	Құрылыс	9 888 (1 %)	6 874 (1 %)	7 469 (1 %)
3	Көтерме және бөлшек сауда	14 527 (2 %)	14 187 (2 %)	18 941 (2 %)
4	Көлік және қоймалау	189 434 (24 %)	186 245 (22 %)	209 864 (22 %)
5	Тұру және тамақтану бойынша қызметтер көрсету	7 224 (1 %)	34 030 (4 %)	67 768 (7 %)
6	Жылжымайтын мүлікпен операциялар	176 107 (23 %)	189 577 (22 %)	357 572 (37 %)
7	Кәсіби, ғылыми және техникалық қызметтер көрсету	9 953 (1 %)	11 588 (1 %)	19 422 (2 %)

1	2	3	4	5
8	Білім беру	52 743 (7 %)	58 332 (7 %)	56 563 (6 %)
9	Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	14 334 (2 %)	7 041 (1 %)	4 689 (0 %)
10	Өнер, көңіл көтеру және демалыс	25 347 (3 %)	9 852 (1 %)	9 474 (1 %)
11	Ақпарат және байланыс	21 266 (3 %)	7 032 (1 %)	14 875 (2 %)
12	Қаржылық және сақтандыру қызметтері	10 976 (1 %)	10 376 (2 %)	6 976 (1 %)
13	Қызметтің басқа да түрлері	124 395 (16 %)	201 529 (24 %)	82 654 (9 %)

Ескерту. [2] Дерек көзі негізінде құрастырылған.

Кестеден көріп отырғанымыздай, Нұр-Сұлтан қаласында қолданылу бағыттары бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялардың басым бөлігін өнеркәсіп, көлік және қоймалар, жылжымайтын мүлікпен операциялар жасау салалары иемденіп отыр.

Нұр-Сұлтан инвестиция тарту орталығына және инвестициялық жобалардың астанасына айналды. Нұр-Сұлтан қаласының экономикалық-іскерлік әлеуеті инвестициялар үшін айтарлықтай басымдықтар ашады. Қаланың белсенді қолдауының, оның әлемдік деңгейдегі Нұр-Сұлтан имиджінің арқасында ол бизнесті жүргізу үшін өте тартымды болып отыр. Жоғарыда атап өткеніміздей, бүгінде Нұр-Сұлтан қаласы экономикасына тартылатын барлық инвестициялардың 55 %-ы жеке меншік капитал есебінен болып табылады.

Тиімді инвестицияларды тарту міндеттерін «Нұр-Сұлтан — жаңа қала» арнайы экономикалық аймағы (АЭА) шешеді. Ол бүкіл әлемде өңірде инвестициялар ағынын ынталандыру құралы ретінде қолданылатын «еркін экономикалық аймақ» ролінде әрекет етеді. АЭА құрылған сәттен бастап оның аумағына 2,0 трлн астам инвестиция тартылды, жобаларды іске асыру кезінде инвестицияның 50 % (1,2 трлн. теңге) игерілді [2].

Осылайша, инвестициялық саясаттың басымдықтары болып инфрақұрылымды нығайту және дамыту, оның ішінде көлік инфрақұрылымын дамыту, сумен жабдықтау және энергиямен қамтамасыз ету, агроөнеркәсіптік кешенді қолдау, өнеркәсіпті дамыту, экология, әлеуметтік секторды дамыту саналады. Осыған байланысты, республикалық бюджет қаражаты, тікелей инвестициялар қоры, «Бизнестің жол картасы-2020» Бірыңғай бағдарламасы, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры, «Baiterek Venture Fund» акционерлік қоғамы және басқа да көздер есебінен қаржыландыру арқылы қаланы дамыту үшін өмірлік маңызы бар инвестициялық жобаларды іске асыру бойынша жұмыстар жалғастырылады [3]. «Астана» Халықаралық қаржы орталығы арқылы жаңа, әсіресе жасыл инвестицияларды тартуға жәрдемдесу мақсатында халықаралық қаржы және экономикалық ұйымдармен өзара іс-қимыл күшейтіледі [4]. Қаланың инвестициялық мүмкіндіктерін, оның инновациялық әлеуетін ұсыну, сондай-ақ, экономикалық форумдарға, көрмелерге, сауда-экономикалық ынтымақтастық жөніндегі комиссияларға қатысу мақсатты ақпараттық-насихаттау жұмыстары жалғастырылады [5].

Қала нарығын өз өндірісінің өнімдерімен толық толықтыру мақсатында болашақта инвестициялық жобаларды іске асыру болжанып отыр.

Өнеркәсіптік саясат. Болашақта Нұр-Сұлтан қаласының өнеркәсіптік өндірісінің өсуі негізінен ағаш өңдеу, машина жасау, металлургия өнеркәсібі, тамақ өнеркәсібі, жеңіл өнеркәсіп, құрылыс материалдары мен құрылыс индустриясының жабдықтары өндірісі, электр энергиясы, газ және су өндірісі, пластмасса және резеңке бұйымдары өндірісі салаларында тұрақты жұмыс істейтін кәсіпорындар көлемінің ұлғаюы есебінен қалыптасады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми деректері бойынша, 2018 жылы Нұр-Сұлтан қаласының өнеркәсіп кәсіпорындары (шағын кәсіпорындарды, қосалқы өндірістерді, үй шаруашылығы секторын қоса алғанда) қолданыстағы бағамен 601,7 млрд. теңгеге өнім өндірді, бұл 2017 жылғы деңгейімен салыстырғанда 104,8 %-ды құрады. Өңдеу өнеркәсібінде 2018 жылы 2017 жылғы деңгейімен салыстырғанда 111,2 %-ға өсіп, республика бойынша бірінші орынға шықты. Машина жасау өнеркәсібіндегі өндіріс көлемі 8,2 есеге артты; жеңіл өнеркәсіп өнімдерін өндіру 86,7 %-ға; металлургия өнеркәсібіндегі өндіріс көлемі 218,3 %-ға өсті. Сонымен қатар, өзге де металл емес минералдық өнімдер өндірісі 34,6 %-ға, резеңке және пластмасса бұйымдары өндірісі 29,9 %-ға төмендеді. Электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптауда 2018 жылғы қаңтарда 2017 жылғы қаңтардағы деңгейімен салыстырғанда нақты көлем

индексі 2 %-ға өсті. 2018 жылдың қаңтар айында сумен жабдықтау, кәріз жүйесі, қалдықтардың жиналуын және таратылуын бақылауда 2017 жылғы қаңтардағы деңгейімен салыстырғанда нақты көлем индексі 118 %-ды құрады [6].

Өнеркәсіпті дамыту үшін жағдайлар жасау қаланың бірінші қажеттіліктегі тауарларға деген сұраныстарын қанағаттандыруды, сондай-ақ, экспорттық әлеуетті дамытуды, өз шикізаттық ресурстарынан бәсекеге қабілетті өнім шығаруды игеруді қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта, қалада өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының іскерлік белсенділігін жандандыру бойынша өте маңызды жұмыстар атқарылуда. Өңдеуші өнеркәсіпте өндірістің жаңа түрлері игерілді:

1. Тамақ өнеркәсібі өндірісі: ұн, нан, ұннан жасалған кондитерлік және макарон өнімдері, ет, жұмыртқа, сүт, табиғи шырын және құрамында шырыны бар сусындар, сүт және ірімшік өнімдері, таза ауыз су, минералды сулар және алкогольсіз сусындар, шұжық өнімдері және жартылай фабрикаттар және т.б.

2. Машина жасау өндірісі: ауыл шаруашылығы машиналары, жабдықтар мен сорғылар, «Talgo» жолаушылар вагондарын шығару, тікұшақтар шығару, компрессорлық жабдықтар мен станоктар, фотоэлектрлік модульдер, жол қоршаулары, жарық диодты техника және т.б.

3. Ағаш өңдеу өндірісі: ағаш-аралау материалдары, ағаш терезелер, есіктер, витраждар, жиһаз, ағаш құрылыс материалдары, ағаш бұйымдар, ағаш үйлер мен моншалар, күркелер және т.б.

4. Пластмасса және резеңке бұйымдары өндірісі: керамикалық санитарлық-техникалық бұйымдар, шыны пластик құбырлар және үлгілік бұйымдар, композициялық сүрек, көп қабатты желімделген фанер, пластикалық есіктер мен терезелер, жарық люктері мен фонарлар, жылумен жабдықтау және сумен жабдықтау жүйелеріне арналған құбырлар мен фитингтер, пластмасса табақтар, полиэтилен құбырлары, тауарларға арналған пластикалық қаптамалар және т.б.

5. Құрылыс материалдары өндірісі: құрылыс ерітінділері, әк, жылу оқшаулағыш, цемент қоспалары, бетоннан жасалған бұйымдар, құрылыс болат құрастырмалары, тауарлық бетон және құрғақ бетон қоспалары, құрғақ құрылыс қоспалары, азаматтық, өнеркәсіптік құрылысқа арналған темір-бетон құрастырмалары, қабырға блоктары, сымнан жасалған бұйымдар, металлопластикалық және алюминий бұйымдарын жасау және монтаждау, силикатты және қаптайтын кірпіш, жабынқыш, қалыптар, шыны, металл құрастырмалары, ақ цемент, газ блоктары, пеноблоктар мен құмблоктары, жабын плиталары және бетон құбырлар және т.б.

6. Жеңіл өнеркәсіп өндірісі: киім және керек-жарақтар, арнайы киім, кәсіби және нысанды киім, т.б.

7. Электр энергиясы, газ бен су өндірісі.

Алайда, өнеркәсіптік саясатта кейбір кемшіліктер бар:

– экспортқа бағытталған және импортты алмастыратын өндірістердің аз ғана саны, технологиялардың төмен деңгейі;

– ішкі инвестициялардың жеткіліксіз саны;

– кәсіпорындардағы моральдық және физикалық тұрғыдан ескірген жабдықтар;

– шығарылатын өнім сапасының халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі [7].

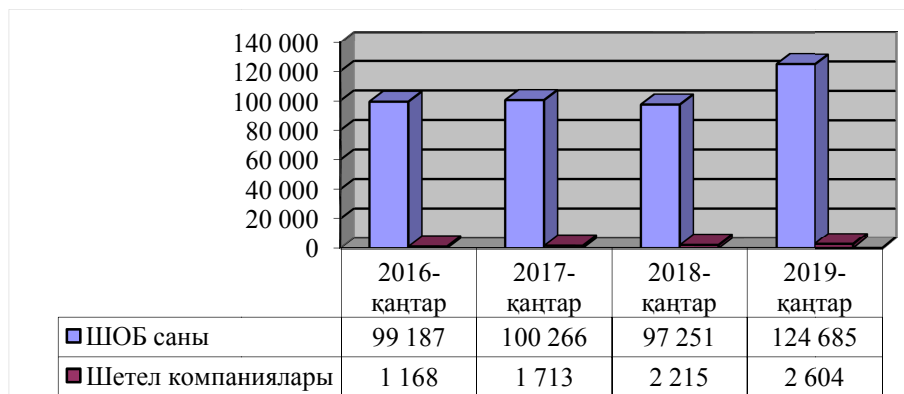
Шағын және орта бизнес. Нұр-Сұлтан қаласында кәсіпкерліктің тұрақты дамуын қолдау және қамтамасыз ету бәсекеге қабілетті тауарлар өндірісі мен қызметтер көрсетуді қалыптастырудың және кеңейтудің ең басты бағыттарының бірі, жаңа жұмыс орындарын құрудың құралы және бюджетті толтырудың, сонымен қатар, экономиканың әртүрлі салаларында оның үлес салмағын арттырудың көзі ретінде қарастырылады.

Қазіргі уақытта, мемлекеттік қолдаудың шағын және орта бизнестің (ШОБ) экономиканы дамытудың аса маңызды факторы ретіндегі қалыптасуын қамтамасыз етіп отыр. Шағын және орта бизнесті қолдау және дамыту бағдарламаларын жүзеге асыру қалада жеке кәсіпкерлікті қалыптастыру мен дамытудың негізін қалауға мүмкіндік береді.

Тәуекелі төмен және инвестициялардың аз бөлігін талап ететін шағын және орта бизнестің экономикадағы ұтқырлығы мен икемділігі аз ғана уақыттың ішінде қалыптасып отырған жағдайды, бірінші кезекте, сауда мен қызмет көрсету саласындағы жағдайды өзгертуге және тұрақтандыруға мүмкіндік берді.

Нұр-Сұлтан қаласының қалалық инфрақұрылымын әрі қарай инновациялық тұрғыда дамытуда ШОБ-ты мемлекет тарапынан қолдаудың маңызы өте зор. Ол қаланың болашақ инфрақұрылымдық даму басымдықтарына сәйкес, ШОБ субъектілерін қолдау және қаржыландыру шаралары арқылы жүзеге асырылатын болады. Ендігі кезекте, осы шаралардың нәтижелерін төмендегі көрсеткіштер арқылы сипаттап көреміз.

Қалада шағын және орта бизнеске иық артатын экономиканың өзіндік жеткілікті құрылымы қалыптасқан. Мәселен, 2018 жылы қалада шағын және орта бизнестің өндiрген шығарылым көлемi 4 889 млрд. теңгеге жеттi. Нұр-Сұлтан қаласы Қазақстан өңірлерінің ішінде жиынтық қосылған құн көрсеткішіндегі шағын және орта бизнестің үлесі бойынша көшбасшы өңiрге айналып отыр, сәйкесінше, 2018 жылы шағын және орта кәсіпкерліктің жалпы өңірлік өнімдегі үлесі 54,4 %-ды құрады және бұл Қазақстан өңірлерінің арасында ең жоғары көрсеткіш болып табылады. Ал 2019 жылғы қаңтардағы деректерге сәйкес, Нұр-Сұлтан қаласында шағын және орта бизнеспен айналысатын шаруашылық жүргізуші субъектілердің саны 124 685 бірлікті және шетелдік компаниялардың саны 2 604 бірлікті құрады (сурет 2).

Ескерту. Дерек көзі негізінде құрастырылған [8].

2-сурет. 2016–2019 жж. Нұр-Сұлтан қаласындағы іс жүзіндегі ШОБ және шетел компанияларының саны

Нұр-Сұлтан қаласының әлеуметтік-экономикалық дамуының бағдарламасында көрсетілген ең басты және негізгі басымдықтардың бірі ретінде ШОБ субъектілерін қаржыландырудың, олардың бизнес-жобаларын субсидияландырудың және микро несиелендірудің жаңа тетіктерін әзірлеу шаралары қарастырылады. Оны Нұр-Сұлтан қаласы бойынша «Бизнестің жол картасы-2020» Бірыңғай бағдарламасын жүзеге асыру аясында атқарылып жатқан іс-шаралар нәтижелерінен көруге болады. Мәселен, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорының бағдарламаны жүзеге асыруы шеңберінде Нұр-Сұлтан қаласында 2010 жылдан бастап 2019 жылдың 1-ақпан айының аралығындағы уақытта мойындалған ШОБ жобаларының саны 805-ке жетті және осы жобалар 186,81 млрд. теңгеге несиелендірілді [9, 4].

Осындай мәліметтер негізінде Нұр-Сұлтан қаласы бағдарламаның орындау аясында ШОБ субъектілерін несиелендірудің, бизнес-жобаларды мойындаудың және оларды субсидияландырудың алғашқы үш белсенді өңірдің қатарына кіріп отыр. Жалпы алғанда, ШОБ сегменті қалалық инфрақұрылымды дамытудың аса маңызды бағыттарының бірі болып қала береді.

Көліктік саясат. Көліктік саясаттың мақсаты болып көліктің барлық түрлерімен тасымалдау қызметтері нарығын дамыту, экономика мен халықтың көліктік қамтамасыз етудегі қажеттіліктерін қанағаттандыру, транзиттік мүмкіндіктерді, оның ішінде жаңа автомобиль және темір жол тораптарын салу есебінен іске асыру табылады.

Қазіргі уақытта, Нұр-Сұлтан қаласының автомобиль көлігінде толық монополиясыздандыру жүргізілді және бәсекелестік орта құрылды. Мамандандырылған көлік компаниялары жүзеге асыратын жолаушылар тасымалы көлемінің өсу үрдісі жүріп жатыр. Жеңіл рельсті көлік (LRT), жүрдек автобус көлігі (BRT) және зияткерлік көлік жүйесі (ITS) кіретін «Нұр-Сұлтан қаласының жаңа көлік жүйесі» жобасы аясында Нұр-Сұлтан көлік кешенін дамыту және жаңғырту бағдарламасы жүзеге асырылуда.

Даму және жаңғырту бағдарламасы нақты белсенділік субъектілерінің ниеті мен қызметін осы қызметке зиян келтірмей, барлық мүдделі адамдар үшін ашық етуге мүмкіндік беретін құрал болып табылады. Бағдарламада іс-әрекет ниеттері мен жұмыс құрылымы тұжырымдалады және толық түрде ұсынылады. Қызмет бағдарламасының болуы қалалық басқарудың жариялылығын арттырады, өйткені жұмыс істеп тұрған субъектілердің іс-әрекеті басталғанға дейін ниеттерімен танысуға және дәйектілігі бағдарламада ұсынылған іс-әрекеттермен ниеттерді ұштастыруға мүмкіндік пайда болады.

Қазіргі экономика жағдайында қаланың инновациялық дамуын және оның инфрақұрылымын басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру шоғырландыру, ілгерілеушілік, ашықтылық, серпінділік қағидаттарын арттырады. Бұл ретте қаланың және оның инфрақұрылымының тұрақты өсімін қамтамасыз ету үшін инновациялық дамуды басқарудың негізгі құрылымдары мен қызметтері, әдістері мен нысандары мақсатты түрде өзгертіледі.

Зерттеу барысында көптеген мәселелер қойылған және негізделген жауаптарды талап етеді, ал ұсынылып отырған ұсынымдар нарықтық шаруашылықтың кеңістік және уақыт жағдайында Қазақстанның әртүрлі қалаларында одан әрі тәжірибелік сынақтан өткізуді қажет етеді [0, 3–4].

Экологиялық саясат. Экологиялық саясаттың мақсаты қаланың экологиялық және экономикалық мүдделерінің өзара үйлесімділігін ескеретін, бірақ міндетті түрде біріншісіне басымдық бере отырып, табиғатты қорғау іс-шараларын іс жүзінде жүзеге асыру негізінде қоршаған ортаға түсетін жүктемені азайту болып табылады. Қалада шаруашылық қызметтің экологиялық қауіпті түрлерін жүзеге асыратын кәсіпорындарда міндетті өндірістік мониторинг жүргізу жүйесі енгізілетін болады.

Қаланың экологиялық саясаты келесі қағидаттарды сақтаумен жүзеге асырылады:

- қоршаған ортаны қорғау қазіргі және болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін әділ қанағаттандыруды қамтамасыз етуі тиіс;
- адамдар табиғатпен үйлесімде салауатты және жемісті өмір сүруге құқылы;
- аймақтың экожүйесінің дұрыс жағдайы мен тұтастығын сақтау, қорғау және қалпына келтіру мақсатында халықаралық ынтымақтастық.

Қаланың экологиялық инфрақұрылымы қала ортасының маңызды элементі болып табылады, ол көгалдандыру жүйесін, адамдардың өмір сүруіне қолайлы аймақтар мен аумақтарды қамтиды. Экологиялық инфрақұрылымды дамыту қаланың сыртқы ортасының метеорологиялық жағдайларын, сәулет-қала құрылысы дизайнын және табиғи-ландшафтық қаңқасын түзетуді ескере отырып құрылатын қалалық қоныстану құрылымдарын көлемді-жоспарлы ұйымдастыру жолымен қамтамасыз етіледі.

Қаладағы ағымдағы экологиялық жағдайды ескере отырып, Нұр-Сұлтанды дамытудың стратегиялық міндеті қалдықтарды азайту және қайта өңдеу болып табылады. Астанада келесі кезеңдерді көздейтін қалдықтарды басқару жүйесі енгізіледі: қалдықтар көлемін қысқарту, қайта өңдеу, қайта пайдалану және кәдеге жарату. Қалдықтардың көлемін қысқарту, оларды қайта пайдалану, қайта өңдеу және көму жөніндегі бастамаларды қолдауды, ресурстарды тиімді пайдалануды ынталандыруды көздейтін қалдықтарды кәдеге жарату бағдарламасы қоршаған орта үшін теріс салдарларды жұмсарту кезінде қала экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруды қамтамасыз етеді. Бағдарламаны енгізу нәтижесі 2020 жылға қарай шамамен 30 %-ға және 2030 жылға қарай 80 %-ға қоқыс үйіндісіне шығарылатын қалдықтар көлемін қысқарту болуы тиіс.

Табиғатты қорғау қызметін тұрақтандыру мен үнемі жақсарту және қаланың экологиялық қауіпсіздігін стратегиялық қамтамасыз ету үшін:

– табиғатты қорғау және табиғатты пайдалану саласында қала тұрғындары мен кәсіпорындары басшыларының менталитетін өзгерту, ластанудың жеке көрсеткіштерін төмендету, қоршаған орта мен тіршілік ету ортасының жағдайын басқару үшін әлеуметтік, экономикалық, экологиялық және гигиеналық мониторингтің ақпараттық-талдау жүйелерін пайдалана отырып жағдай жасау;

– көлік құралдарының экологиялық қауіпсіздігі жөніндегі шаралардың қалалық кешенді бағдарламаларын жаңарту, оның ішінде қала аумағында экологиялық талаптарға жауап бермейтін автокөлікті пайдалануға тыйым салуды кезең-кезеңмен енгізу, катализаторларды енгізу, пайдаланылған автомобиль газдарының бейтараптандырғыштарын пайдалану, қаладағы экологиялық жағдайды ескере отырып, көлік ағындарын ретке келтіру схемасын құру үшін нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу;

– ғылымды қажетсінетін және ресурс үнемдейтін технологиялар негізінде өндірістік саланы қайта ұйымдастыруды, экологиялық қауіпсіздік талаптарына сәйкес жаңа өндірістерді орналастыруды ынталандыру;

– қалалық су жинағыштарды тиімді санитарлық қорғауды қамтамасыз ету, артезиан ұңғымаларынан сумен қамтамасыз етудің қайталанатын жүйелерін дамыту, қаланың су жинағыштарын кезең-кезеңмен қайта жаңартуды жүргізу;

– қаланың бірыңғай алқабы және табиғи қаңқасының негізі ретінде қалаға іргелес аумақтардың сапасын жақсарту, өсімін молайтуды кеңейту және жақсарту, мониторингті ұйымдастыру, рекреация аймақтары мен тыныштық аймақтарын бөлу және жабдықтау арқылы аумақтарды аймақтарға бөлу;

– кәсіпорындардың шығарындыларға квоталар нарығына белсенді шығуына қол жеткізу;

– қаланың сол жақ жағалауын су басуды болдырмау жөніндегі құрылыстарды жайластыруды қамтамасыз ету;

– жер үсті су ресурстарының жағдайын және Есіл өзенінің жағасының эстетикалық түрін жақсартуға бағытталған іс-шаралар жоспарын әзірлеу;

– Есіл өзенінің және оның ағынының ластануын, қоқыстануын және сарқылуын болдырмау, су тоғандарының жануарлар мен өсімдіктер дүниесі объектілерінің тіршілік ету ортасын сақтау, сондай-ақ су қорғау аймағында немесе белдеуде (автомашиналарды жууға тыйым салу белгілерін, сондай-ақ, тұрақтарды, жағажайларды және т. б. орналастыруға жол бермейтін белгілерді орнату) шаруашылық пайдаланудың арнайы режимін сақтау мақсатында Нұр-Сұлтан қаласының өзендерінде су қорғау аймақтары мен белдеулерін орнатуды қамтамасыз ету;

– халықты экологиялық ағарту орталығын құру қажет.

Осы міндетті шешу Нұр-Сұлтан қаласын әлеуметтік-экономикалық дамытудың 2016–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында және Нұр-Сұлтан қаласын көгалдандырудың 2030 жылға дейінгі кешенді схемасында көзделген қала ішіндегі жасыл желектер мен саябақ аймақтарының алаңын одан әрі ұлғайтуды көздейді.

Қала әкімшілігі мониторинг және әртүрлі көтермелеу жүйесі арқылы қала кәсіпорындарында улы шикізатты жоюға, өндіріс үдерісі аяқталғанға дейін қалдықтар мен қалдықтардың барлық түрлерінің көлемі мен уыттылығын азайтуға бағытталған «барынша таза өндіріс» стратегиясын енгізуді қолдайтын болады. Сарапшылардың бағалауы бойынша, кәсіпорындардың «барынша таза өндіріс» стратегиясын қолдану нәтижелері:

– шикізатты, электр энергиясын, суды тұтынуды қысқартудан;

– қалдықтарды төмендетуден;

– кәсіпорын қаражатын үнемдеуден;

– қала аудандарында экологиялық жағдайды жақсартудан көрініс табады.

Неғұрлым таза өндірістің негізінде технологияларды жетілдіру, білім мен біліктілікті арттыру жатыр. Сондай-ақ, халықаралық қаржы ұйымдары қолданатын әдіснамаларды ескере отырып, Нұр-Сұлтан қаласында табиғат қорғау іс-шараларын қалалық жоспарлауды және қаржыландыруды жетілдіру тетігі әзірленетін болады [11].

Осылайша, қаланың инновациялық дамуы таяу уақытта экономиканың түрлі салаларындағы жаңа стратегиялық іс-қимылдарды, бағдарламалар мен жобаларды іске асыру арқылы қамтамасыз етілетін болады.

Қорытындылай келе, Нұр-Сұлтан қаласының қалалық инфрақұрылымының инновациялық дамуын сапалы басқарудың негізгі алғышарты инвестициялық, өнеркәсіптік, көліктік және экологиялық саясаттардың жүзеге асырылуының, сонымен қатар, шағын және орта бизнестің дамуының жоғары қарқыны болып табылатынын атап өтуге болады. Осының барлығы қалалық инфрақұрылымның инновациялық дамуының негізгі элементтері мен кезеңдерін белгілеуге мүмкіндік береді. Мәселен, қала алдында тұрған мақсаттар мен міндеттерді іске асыру үшін қала инфрақұрылымын дамытуға және экономиканың өндірістік және әлеуметтік құрылымын жетілдіруге бағытталған экономиканың басым секторларына инвестициялар ағынын ынталандыру қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Голованов В.И. Современное управление инфраструктурой городского хозяйства: учеб. / В.И. Голованов и др. — М.: Научный консультант, 2018. — 314 с.
- 2 Инвестиции г. Астана. Бизнес-портал Астаны [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.astana2050.kz/ru>
- 3 Меры поддержки инвестиционных проектов г.Нур-Султан ТОО «Городской центр развития инвестиции «ASTANA INVEST» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://investinastana.kz/ru>
- 4 Данные Международного финансового центра «Астана» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://aifc.kz/ru>
- 5 Информационная поддержка — услуги для инвесторов г.Нур-Султан ТОО «Городской центр развития инвестиции «ASTANA INVEST» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://investinastana.kz/ru>
- 6 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://stat.gov.kz>
- 7 Промышленность г. Астана. Бизнес-портал Астаны [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://astana2050.kz/ru>
- 8 Социально-экономический обзор г.Астаны. ТОО «Городской центр развития инвестиции «ASTANA INVEST» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://investinastana.kz/ru/econom>
- 9 Ежедневные данные о ходе реализации программы «Дорожная карта бизнеса – 2020» Фонда развития предпринимательства «Даму» от 01.02.2019 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://damu.kz/programmi/dorozhnaya-karta-biznesa-2020/ezhenedelnye-dannye-o-khode-realizatsii-programmy-dorozhnaya-karta-biznesa-2020/>
- 10 Программа модернизации транспортного комплекса города Нур-Султан на 2015–2019 годы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://zakon.kz/4777818-programma-modernizacii-transportnogo.html>
- 11 Стратегический план устойчивого развития города Астаны до 2030 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus>

Б.Н. Жабытай, Н.С. Досмаганбетов, Г.К. Айбасова

Основные направления и пути совершенствования управления инновационным развитием городской инфраструктуры

В статье рассмотрены основные направления и пути совершенствования вопросов управления инновационным развитием города и его инфраструктурой на примере города Нур-Султан. Основной целью статьи являются эффективная реализация региональной инвестиционной, промышленной, транспортной и экологической политики инновационного развития городской инфраструктуры, а также выявление и анализ проблем и особенностей инновационного развития городской инфраструктуры через государственную поддержку и развитие малого и среднего бизнеса. На примере города Нур-Султан приведены статистические данные соответствующих органов о состоянии проведения данных видов политики инновационного развития городской инфраструктуры и современных показателях развития малого и среднего бизнеса в регионе. Теоретические основы статьи, предусмотренные в ней основные мысли и предложения, суждения и выводы вносят определенный вклад в теорию управления инновационным развитием и могут быть использованы при эффективном управлении инновационным развитием города и его инфраструктуры.

Ключевые слова: инфраструктура, городская инфраструктура, инновационное развитие, комплексность, специально-экономическая зона, инвестиционная политика, малый и средний бизнес, промышленная политика, транспортная политика, экологическая политика.

B.N. Zhabytay, N.S. Dosmaganbetov, G.K. Aybasova

The main directions and ways to improve the management of innovative development of urban infrastructure

The article discusses the main directions and ways to improve the management of innovative development of the city and its infrastructure on the example of Astana. The main purpose of the article is effective implementation of regional investment, industrial, transport and environmental policy of innovative development of urban infrastructure, as well as identification and analysis of problems and features of innovative development of urban infrastructure through state support and development of small and medium-sized businesses. On the example of the city of Astana the statistical data of the relevant authorities on the state of these types of policy of innovative development of urban infrastructure and modern indicators of small and medium-sized businesses in the region are given. Theoretical foundations of the article the main ideas and suggestions, judgments and conclusions provided in it make a certain contribution to the theory of management of innovative development and can be used for effective management of innovative development of the city and its infrastructure. Since the theory of effective management is constantly

transforming the basic content, structure and functions, methods and forms of management of innovative development of the city and its infrastructure to ensure sustainable economic growth of the city.

Keywords: infrastructure, urban infrastructure, innovative development, complexity, special economic zone, investment policy, small and medium business, industrial policy, transport policy, environmental policy.

References

- 1 Golovanov, V.I. & et al. (2018). *Sovremennoe upravlenie infrastrukturoi horodskoho khoziaistva [Modern management of urban infrastructure]*. Moscow: Nauchnyi konsultant [in Russian].
- 2 Investitsii h. Astana. Biznes-portal Astany [Investments Astana. Business portal of Astana]. *astana2050.kz*. Retrieved from <http://www.astana2050.kz/ru> [in Russian].
- 3 Mery podderzhki investitsionnykh proektov h. Astana TOO «Horodskoi tsentr razvitiia investitsii «ASTANA INVEST» [Measures of support of investment projects in Astana LTD «center of Urban development investment «ASTANA INVEST»]. *investinastana.kz*. Retrieved from <https://investinastana.kz/ru> [in Russian].
- 4 Dannye Mezhdunarodnoho finansovoho tsentra «Astana» [Data of the international financial center «Astana»]. *aifc.kz/ru*. Retrieved from <https://aifc.kz/ru> [in Russian].
- 5 Informatsionnaia podderzhka — usluhi dlia investorov h. Astana TOO «Horodskoi tsentr razvitiia investitsii «ASTANA INVEST» [Information support-services for investors Astana «City center for investment development LTD «ASTANA INVEST»]. *investinastana.kz*. Retrieved from <https://investinastana.kz/ru> [in Russian].
- 6 Dannye Komiteta po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://www.stat.gov.kz> [in Kazakh].
- 7 Promyshlennost h. Astana. Biznes-portal Astany [Industry Astana. Business portal of Astana]. *astana2050.kz*. Retrieved from <http://www.astana2050.kz/ru> [in Russian].
- 8 Sotsialno-ekonomicheskii obzor h. Astany. TOO «Horodskoi tsentr razvitiia investitsii «ASTANA INVEST» [Socio-economic review of Astana. «Astana INVEST» City center of investment development LTD]. *investinastana.kz*. Retrieved from <https://investinastana.kz/ru/econom> [in Russian].
- 9 Ezhenedelnye dannye o khode realizatsii prohrammy «Dorozhnaia karta biznesa – 2020» Fonda razvitiia predprinimatelstva «Damu» ot 01.02.2019 h. [Weekly data on the implementation of the program «business Road map 2020 «entrepreneurship development Fund «Damu» from 01.02.2009]. *damu.kz*. Retrieved from <https://www.damu.kz/programmi/dorozhnaya-karta-biznesa-2020/ezhenedelnye-dannye-o-khode-realizatsii-programmy-dorozhnaya-karta-biznesa-2020/> [in Russian].
- 10 Prohramma modernizatsii transportnoho kompleksa horoda Astana na 2015–2019 hodv [The program of modernization of the transport complex of the city of Astana for the period 2015–2019]. *zakon.kz*. Retrieved from <https://www.zakon.kz/4777818-programma-modernizatsii-transportnogo.html> [in Russian].
- 11 Stratehicheskii plan ustoichivoho razvitiia horoda Astany do 2030 hoda [Strategic plan for sustainable development of Astana city until 2030]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://www.adilet.zan.kz/rus> [in Russian].

А.К. Дарибаева¹, З.Р. Карбетова¹, Ш.Р. Карбетова²

¹Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан;

²Казахская академия труда и социальных отношений, Алматы, Казахстан
(E-mail: daribaeva_kak@mail.ru)

Совершенствование механизма управления инвестиционными рисками

В статье рассмотрены теоретические вопросы системы управления рисками: значение риска для экономики, методы оценки и анализа рисков. Особое внимание уделено определению целей при управлении рисками, а также методам оценивания риска. Изучены и проанализированы количественные и качественные методы оценки рисков. Приведены характеристики следующих основных методов оценки вероятности возникновения рисков: экспертные, статистические, расчетно-аналитические, аналоговые. Авторами проведены анализ и оценка инвестиционного риска на примере ТОО «Smart Solution Company», основным направлением деятельности которого является оптовая продажа товаров. На основе исследования сделан следующий вывод: инвестиционная деятельность ТОО «Smart Solution Company» производится на достаточно высоком и эффективном уровне. Оценка рисков инвестиционных проектов осуществляется в достаточно полном объеме, однако в процессе проведения оценки рисков инвестиционного мероприятия ТОО «Smart Solution Company» была выявлена неполнота как в применении имеющихся методов оценки инвестиционного риска, так и самих методов. Проведенные исследования позволили авторам разработать, в частности, следующие предложения для совершенствования деятельности ТОО «Smart Solution Company»: создание собственного web-сайта предприятия, открытие информационного терминала, разработка дополнительной услуги.

Ключевые слова: инвестиционный риск, размещение капитала, методы анализа рисков, система управления рисками, оценка инвестиционного риска, оптимальные инвестиционные решения.

В условиях рыночной экономики при наличии конкуренции и возникновении зачастую непредсказуемых ситуаций хозяйствования производственная или коммерческая деятельность невозможна без рисков. Однако и отсутствие риска, в конечном счете, наносит вред экономике, поскольку подрывает ее динамичность и эффективность [1].

В современных условиях инвестиционная деятельность во всех формах и видах сопряжена с риском, который представлен вероятностью возникновения непредвиденных финансовых потерь в ситуациях неопределённости условий инвестирования. Инвестиционный риск — вероятность отклонения величины фактического инвестиционного дохода от величины ожидаемого. Любая коммерческая организация в своей деятельности должна учитывать возможность появления инвестиционного риска и предусматривать меры по его снижению или недопущению вообще. Процедура оценки рисков инвестиционных проектов является составной частью процесса расчёта их экономической эффективности. В экономике Казахстана проблемам анализа и управления инвестиционными рисками уделяется недостаточное внимание.

Инвесторы при размещении капитала с целью его приумножения должны считаться с ролью риска. Как правило, они меняют структуру своих активов, в зависимости от стратегии предприятия и изменения экономической конъюнктуры, причём ожидают главным образом долгосрочных доходов. Риск инвестирования отождествляется с потенциальным уровнем угроз либо шансов получения ожидаемых инвестором результатов.

Стремление к корректной оценке рисков считается одной из фундаментальных идей современной экономики. Применение разнообразных современных методов оценивания риска позволяет уменьшить число ошибок, ограничивает иррациональную деятельность за счёт оптимального выбора и грамотных инвестиционных решений, что обуславливает актуальность темы исследования. Вследствие этого основная цель данной работы состоит в разработке теоретических положений и практических рекомендаций по формированию механизма управления инвестиционными рисками.

Профессиональное управление риском инвестиционных проектов требует корректного качественного и количественного оценивания риска. Качественное оценивание может отождествляться с выполняемым специализированными организациями определением категории риска, состоящим в присвоении конкретным инвестиционным проектам соответствующих рангов. Для количественного

оценивания риска инвестирования необходимо выбрать подходящие показатели, например, эквивалентную безрисковую доходность, либо вариацию (стандартное отклонение) доходности.

Управление рисками — это такая сфера менеджмента, добиться успеха в которой возможно, только применяя современные методы исследований [2]. Управление инвестиционными рисками осуществляется при помощи качественной и количественной оценки рисков. Количественная оценка рисков проводится путем экспертно-аналитического подхода, основная идея которого заключается в рассмотрении проблемы в виде когнитивной иерархической модели. В простейшем виде эта модель имеет три уровня: фокус (цель), набор рисков, альтернативные проекты. В том случае если речь идет о рисках инвестиционных проектов, то здесь выделяют:

- фокус-оценку приоритетов риска альтернативных инвестиционных проектов;
- набор рисков инвестиционных проектов;
- альтернативные инвестиционные проекты [3].

В процессе управления рисками важным моментом является определение целей и выбор метода воздействия на риски. В процессе управления рисками важно правильно определить размер возможных потерь, который определяется характером осуществляемых операций и объемом привлеченных для их реализации активов хозяйства. В экономической литературе предлагается система методов оценки вероятности возникновения рисков. Чаще всего используются следующие методы:

- экспертные;
- статистические;
- расчетно-аналитические;
- аналоговые [4].

Экспертные методы оценки применяются в том случае, когда отсутствуют необходимые информативные данные для осуществления расчетов или сравнений. Методы основываются на опросе квалифицированных специалистов.

Статистические методы оценки риска позволяют получить наиболее полное количественное представление об уровне риска и поэтому достаточно используются в практике. К недостаткам данных методов можно отнести необходимость наличия достаточно обширной статистической информации.

Расчетно-аналитические методы оценки дают возможность количественно оценить вероятность возникновения рисков на основе использования внутренней информационной базы самого хозяйства. Вероятность возникновения отдельных рисков устанавливается в зависимости от планов.

Аналоговые методы оценки позволяют определить уровень вероятности возникновения рисков по отдельным наиболее часто повторяющимся операциям хозяйства. Оценивая риск, который в состоянии принять на себя хозяйство, и разрабатывая методы его минимизации, рекомендуется прежде всего исходить из: наличия необходимых ресурсов для реализации программы финансирования возможных последствий риска; отношений с партнерами и потребителями, учитывая стратегию и основные цели. Для оценки риска используют различные методы (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Методы анализа рисков

Метод	Сущность	Применение
1	2	3
Количественные методы		
Консервативные прогнозы (метод аналогий)	Исследование предыдущего опыта по аналогичным проектам, анализ вероятностей возникновения потерь	Оценка рисков аналогичных проектов
Метод критических значений	Определение факторов повторяемости рисков (расчет величины критерия эффективности проекта к критическому пределу)	Мониторинг рисков
Метод ставки процента с поправкой на риск	Получение рискованной премии (увеличение безрисковой ставки процента на величину надбавки за риск)	Учет факторов риска
Анализ чувствительности	Однофакторный анализ (анализ изменения показателей деятельности, в результате изменения одного рискованного фактора)	Количественный анализ рисков, управление

1	2	3
«Дерево решений»	Формирование оптимальной стратегии, методом принятия статистических решений при выборе одного из альтернативных вариантов	Анализ рисков, управление
Корректировка нормы дисконта	Временное увеличение риска с неопределенным постоянным коэффициентом	Количественный анализ рисков
Метод сценариев	Многофакторный анализ (анализ изменения показателей деятельности, в результате изменения множества рисков фактора)	Количественный анализ рискованности
Статистический подход	Применение среднеквадратичного (стандартного) отклонения и числовых значений показателей дисперсии	Количественная оценка рисков нескольких вариантов проекта или нескольких проектов
Метод достоверных эквивалентов	Используя специальные формулы, рассчитываются коэффициенты достоверности (применение индексов)	Количественный анализ рисков инвестиционных проектов
Качественные методы		
Метод экспертных оценок	Анализ необходимой информации, с помощью логических и математико-статистических методов	Качественная оценка рисков, ранжирование и идентификация рисков
«Роза» («звезда»), «спираль»	Экспертная оценка рискованности	Ранжирование рисков
SWOT-анализ	Анализ, позволяющий оценить сильные и слабые стороны, возможности и угрозы	Экспертная оценка рисков

Примечание. Составлена авторами по результатам исследований.

Каждый из перечисленных методов управления рисками имеет свои достоинства и недостатки, поэтому обычно их используют в совокупности или в определенной комбинации.

Одним из анализов рисков является SWOT-анализ — это особая форма изучения рыночной ситуации, в которой оцениваются сильные и слабые стороны, потенциальные возможности и угрозы рисков. После SWOT-анализа делается вывод о планах на будущее и о том, как и в каком направлении хозяйство должно работать дальше.

Необходимость изучения вопроса управления рисками отчетливо обозначила всю остроту данной проблемы в Казахстане. Выход из этой ситуации возможен только в случае разработки определенной позиции по оценке рисков, которая должна обеспечивать прибыльность хозяйств, конкурентоспособность на рынке произведенной продукции, повысить социально-экономическое развитие регионов.

В доступных публикациях отсутствует единая и эффективная проработка теории риска инвестиционных проектов, в них описываются разнородные методы его оценивания. Использование разнородных методов оценивания риска инвестиционных проектов зависит от нескольких основных критериев их выбора, доступности информации с учётом её изменений во времени:

- условия инвестирования, в том числе временной горизонт инвестирования (долго- и краткосрочные оценки риска);
- владение методами оценивания риска и умение их применять в инвестиционной практике;
- знания и опыт в сфере оценивания уровня и вероятности событий, влияющих на инвестиционный риск, а также представления о трудоёмкости и издержках применения методов;
- значения макро-, мезо- и микроэкономических основ оценивания риска, уровень инвестиционного риска и его последствий с позиций результативности реализуемой стратегии развития предприятия, а также развития бизнес-среды;
- возможность применения компьютерных программ для оценивания риска в инвестировании.

Для удобства методы оценивания риска объединяются в пять принципиально отличающихся групп. Первая — методы корректировки эффективности инвестиционного проекта, в которых основные показатели эффективности инвестиционного проекта корректируются с учётом риска. Вторая группа — расчёт чувствительности, который основан на анализе изменений различных учитываемых

видов издержек и эффектов, а также на определении значений, критических для данного предприятия, при реализации данного инвестиционного проекта. Третья группа — вероятностно-статистические методы, которые более сложны в применении и связаны с расчётом вероятности (определении математических ожиданий) и статистическими технологиями измерения риска. Четвёртая группа — имитационные методы, позволяющие изучать влияние на эффективность инвестиций большого количества взаимозависимых переменных, а также дают возможность моделировать риск. Пятая группа — методы исследования операций (наибольшего внимания заслуживает теория игр). Данные методы учитывают различные комбинации неопределённых факторов, что помогает принимать оптимальные инвестиционные решения.

Проведен анализ и дана оценка инвестиционных рисков в компании (на примере ТОО «Smart Solution Company»). Основные показатели деятельности «Smart Solution Company» за 2015–2017 гг. представлены в таблице 2.

Таблица 2

Основные показатели деятельности «Smart Solution Company» за 2015–2017 гг.

Показатели	Год			Изменение (+;-)		Темп изменения, %	
	2015	2016	2017	2017 г. к 2016 г.	2016 г. к 2015 г.	2017 г. к 2016 г.	2016 г. к 2015 г.
Выручка от продажи продукции, тыс. тг	40544	43046	43118	2502	72	106,17	100,17
Себестоимость проданной продукции, тыс. тг	37655	39656	39370	2001	-286	105,31	99,28
Валовая прибыль, тыс. тг	2889	3390	3748	501	358	117,34	110,56

Примечание. Составлена авторами на основе источника [5].

Из таблицы 2 следует, что выручка от реализации товаров, продукции, работ, услуг в 2017 г. по сравнению с 2016 г., увеличилась на 2 502 тыс. тг, или на 6,17 %. В 2016 г. рост выручки от реализации составил по сравнению с 2015 г. 72 тыс. тг, или 0,17 %. Валовая прибыль «Smart Solution Company» за исследуемый период имеет ярко выраженную тенденцию к росту. Так, в 2015 г. она составила 2 889 тыс. тг, в 2016 г. — 3 390 тыс. тг, в 2017 г. — 3 748 тыс. тг. Полученные данные свидетельствуют, что темп роста валовой прибыли «Smart Solution Company» снижается. В 2017 г. он составил 17,34 %, а в 2016 г. — 10,56 %. Таким образом, в целом за период 2015–2017 гг. наблюдается тенденция основных показателей деятельности к росту.

Данные таблицы 3 свидетельствуют о наличии положительной динамики оптового оборота «Smart Solution Company». Пики подъема и спада спроса на продукцию «Smart Solution Company», реализуемую через склад «Smart Solution Company», совпадают с сезонностью продаж в рознице.

Таблица 3

Динамика оптового товарооборота склада «Smart Solution Company» за 2015–2017 гг.

Оптовый товарооборот	Год			Изменение (+;-)		Темп изменения, %	
	2015	2016	2017	2016 г. к 2015 г.	2017 г. к 2016 г.	2016 г. к 2015 г.	2017 г. к 2016 г.
1 квартал	68400	74080	73680	5680	-40	108,3	99,46
2 квартал	102920	105240	105200	2320	-40	102,25	99,96
3 квартал	106420	111200	112100	4780	900	104,49	100,81
4 квартал	127700	139940	140200	12240	260	109,16	100,1889
Итого за год	4054400	430460	431018	25020	558	106,44	100,13

Примечание. Составлена авторами на основе источника [5].

В 2016 г. оптовый товарооборот склада «Smart Solution Company» возрос на 6,44 %, а в 2017 г. — на 0,13 %. Самым большим товарооборотом отличается 4 квартал каждого года в исследуемом пе-

риде, наименьшим — 1 квартал. Самый высокий темп прироста — 9,16 % — наблюдался в четвертом квартале 2016 г.

При реализации проекта существует некоторая вероятность того, что реальный доход будет отличаться от прогнозируемого, т.е., существуют инвестиционные риски. Общий инвестиционный риск является суммой систематического (недиверсифицируемого) и несистематического (подлежащего диверсификации) рисков. По поводу систематического риска можно лишь отметить, что он составляет от 25 до 50 % по любым инвестиционным проектам. Несистематический риск (риск, который можно устранить или сократить посредством диверсификации), связанный с реализацией предлагаемого проекта.

Важной характеристикой инвестиционного проекта является его финансовый профиль, по данным которого легко определяются обобщающие финансовые показатели: максимальный денежный отток ресурсов; срок окупаемости инвестиций; интегральный экономический эффект проекта (табл. 4).

Т а б л и ц а 4

**Результаты расчёта показателей, служащих исходными данными
для построения финансового профиля проекта**

Показатели	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.
1 Приток наличностей (доход от продаж)	- 232	3 133	3 652	3 500	3 135	2 646
2 Отток наличностей (в основной и оборотный капитал и др.)	- 8 917	-	-	-	-	-
3 Сальдо (чистый поток наличности)	- 9 149	3 133	3 652	3 500	3 135	2 646
4 Кумулятивный поток наличности	- 9 149	- 6 016	- 2 364	+ 1 136	+ 4 271	+ 6 917

Примечание. Составлена автором на основе источника [6].

Для построения финансового профиля проекта используются исходные данные таблицы 4. Как видно по рассматриваемому инвестиционному проекту, погашение вложений может начинаться уже на следующий год после инвестирования. Совокупное погашение вложений может быть выполнено менее чем за три года, и в дальнейшем, начиная с конца 4-го года, происходит накопление чистого дохода.

По результатам наших исследований можно сделать следующий вывод. С учётом принятых допущений и в связи с тем, что происходящее постоянно изменение экономической ситуации требует её отслеживания, оценить окончательную стоимость данного инвестиционного проекта можно как ориентировочную, приблизительно равную ~ \$8 917. Выбор экономических и финансовых инструментов остаётся за менеджментом компании и может меняться в процессе реализации инвестиционного проекта. Проектная экономическая эффективность вложений, или рентабельность, проекта, составляет не менее 20 % в год, что соответствует современным требованиям кредитно-финансовых институтов.

На основании изложенного выше мы предлагаем для развития инвестиционной деятельности ТОО «Smart Solution Company», а также для привлечения новых клиентов в следующий инвестиционный проект для совершенствования развития предприятия разработать механизм управления инвестиционными рисками в рыночных условиях хозяйствования:

1. Создание собственного Web-сайта предприятия, где будет размещена вся информация, касающаяся предприятия и ассортимента товара: виды товара, наименование товара, фото данного товара. Посетителям сайта предоставляется возможность заказать товар, где клиент может выбрать ассортимент, количество интересующего его товара. Если сумма заказа превышает установленный лимит, то заказ доставляется бесплатно в указанное место.

2. Открытие информационного терминала. Данная стратегия будет направлена на привлечение покупателя за счет эффективности и скорости обслуживания в виде информационного обеспечения. Покупателю достаточно будет обратиться к терминалу, указать интересующий его товар и через несколько секунд ему будет представлена вся информация, касающаяся искомого товара: цена, оставшиеся размеры, количество на остатках и даже место расположения. Предполагаем разместить 2 терминала в магазине: в фойе и на территории торгового зала магазина.

3. Разработка новой дополнительной услуги. Сущность данной услуги заключается в следующем: при расчете покупателю не придется складывать товар самостоятельно, в этом ему поможет специальный служащий, который упакует товар. Данная услуга увеличит скорость обслуживания в два раза.

Процесс оценки рисков инвестиционных проектов в ТОО «Smart Solution Company» является неотъемлемой частью определения их эффективности. Точный прогноз осуществления инвестиционного проекта невозможен ни при каких либо обстоятельствах, так как при прогнозировании всегда присутствует неопределённость внешней среды, но существуют специальные методы, которые позволяют не только определить с большей или меньшей точностью множество возможных вариантов развития событий, но и описать поведение предприятия и условия реализации проекта для выделенных ситуаций.

Классификация способов оценки риска инвестиционных проектов в ТОО «Smart Solution Company» определяется видами условий принятия решений, т.е. видами риска и диапазоном его изменения.

Таким образом, инвестиционная деятельность ТОО «Smart Solution Company» производится на достаточно высоком и эффективном уровне. Оценка рисков инвестиционных проектов осуществляется в достаточно полном объёме, однако в процессе проведения оценки рисков инвестиционного мероприятия ТОО «Smart Solution Company» была выявлена неполнота как в применении имеющихся методов оценки инвестиционного риска, так и самих методов.

Проведенное исследование основных методик оценки рисков инвестиционных проектов позволяет сделать вывод, что концепция управления инвестиционным риском должна быть основана на объективном подходе к изучению инвестиционных рисков, в соответствии с которым для оценки и измерения риска необходимо использовать системный подход и применять различные комбинации неопределённых факторов, что помогает принимать оптимальные инвестиционные решения. При этом эффективность функционирования системы управления инвестиционным риском, исходя из основных положений системного подхода, должна определяться эффективным взаимодействием между частями системы, нежели результативной работой ее отдельных властей.

References

- 1 Исабеков Б.Н. Инновации и предпринимательство: учеб. / Б.Н. Исабеков, Л.К. Мухамбетова. — Астана, 2017. — 704 с.
- 2 Прокопьева М.В. Методы управления рисками инновационного проекта / М.В. Прокопьева // Молодой ученый. — 2009. — № 2. — С. 79–81.
- 3 Мищенко А.В. Методы управления инвестициями в логистических системах: учеб. пос. / А.В. Мищенко. — М.: ИНФРА-М, 2012. — 363 с.
- 4 Пономарева А.Е. Управление рисками / А.Е. Пономарева, А.Н. Кохан; Калинингр. гос. техн. ун-т [и др.]. — Калининград: БГАРФ, 2015. — 106 с.
- 5 Отчетные данные ТОО «Smart Solution Company». <https://toosmart-solution-cjмpani.satu.kz/>
- 6 Джеймс Пикфорд. Управление рисками / Пикфорд Джеймс; пер с англ. О.Н. Матвеевой. — М.: ООО «Вершина», 2004. — 352 с.

А.К. Дарибаева, З.Р. Карбетова, Ш.Р. Карбетова

Инвестициялық тәуекелді басқару механизмін жетілдіру

Мақалада тәуекелдерді басқару жүйесінің теориялық мәселелері қарастырылды: экономика үшін тәуекелдің мәні, тәуекелдерді бағалау және талдау әдістері. Тәуекелдерді басқарудағы мақсаттарды анықтауға, сондай-ақ тәуекелдерді бағалау әдістеріне ерекше көңіл бөлінген. Сандық және сапалық тәуекелдерді бағалау әдісі зерттелді және талданды. Тәуекелдердің пайда болу ықтималдығын бағалау үшін келесі негізгі әдістердің сипаттамалары келтірілген: сарапшы, статистикалық, есептеу-аналитикалық, аналогтық. «Smart Solution Company» ЖШС-нің мысалында авторлар инвестициялық тәуекелді талдады және бағалады, «Smart Solution Company» ЖШС-нің негізгі қызметі тауарларды көтерме саудада өткізу болып табылады. Зерттеу нәтижелері бойынша «Smart Solution Company» ЖШС-нің инвестициялық қызметі жеткілікті жоғары және тиімді деңгейде жүзеге асырылғаны туралы қорытынды жасалды. Инвестициялық жобалардың тәуекелдерін бағалау толық көлемде жүзеге асырылады, алайда «Smart Solution Company» ЖШС-нің инвестициялық шараларының тәуекелдерін

бағалау барысында инвестициялық тәуекелдерді бағалаудың қолданыстағы әдістерін қолдану кезінде де, әдістердің өзінде де сәйкессіздіктер анықталды. Жүргізілген зерттеулер авторларға, атап айтқанда, «Smart Solution Company» ЖШС-нің қызметін жетілдіру бойынша келесі ұсыныстарды әзірлеуге мүмкіндік берді: кәсіпорынның WEB-сайттын құру, ақпараттық терминалды ашу, қосымша қызметті дамыту.

Кілт сөздер: инвестициялық тәуекел, капиталды орналастыру, тәуекелдерді талдау әдістері, тәуекелдерді басқару жүйесі, инвестициялық тәуекелді бағалау, оңтайлы инвестициялық шешімдер.

A.K. Daribayeva, Z.R. Karbetova, Sh.R. Karbetova

Improving investment risk management

The article discusses the theoretical issues of the risk management system: the value of risk for the economy, methods for assessing and analyzing risks. Particular attention is paid to the definition of objectives in risk management, as well as methods of risk assessment. Quantitative and qualitative risk assessment methods were studied and analyzed. The characteristics of the following main methods for estimating the probability of occurrence of risks are given: expert, statistical, computational, analytical, analog. The authors analyzed and assessed investment risk using the example of Smart Solution Company LLP, the main activity of which is the wholesale sale of goods. Based on the study, the following conclusion was made that the investment activity of Smart Solution Company LLP is carried out at a sufficiently high and effective level. Risk assessment of investment projects is carried out in full enough, however, in the process of assessing the risks of an investment event of Smart Solution Company LLP, an incompleteness was revealed both in the application of the available investment risk assessment methods and the incompleteness of the methods themselves. The conducted research allowed the authors to develop, in particular, the following proposals for improving the activity of Smart Solution Company LLP: creating their own company WEB site, opening an information terminal, developing an additional service.

Keywords: investment risk, capital allocation, risk analysis methods, risk management system, investment risk assessment, optimal investment decisions.

References

- 1 Isabekov, B.N., & Mukhambetova, L.K. (2017). *Innovatsii i predprinimatelstvo [Innovation and entrepreneurship]*. Astana [in Russian].
- 2 Prokop'eva, M.V. (2009). *Metody upravleniia riskami innovatsionnoho proiekta [Methods of risk management innovation project]*. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 2, 79–81 [in Russian].
- 3 Mishchenko, A.V. (2012). *Metody upravleniia investitsiiami v lohisticheskikh sistemakh [Methods of investment management in logistics systems]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
- 4 Ponomareva, A.Ye., & Kokhan, A.N. (2015). *Upravleniye riskami [Management of risks]*. Kaliningrad: BHARF [in Russian].
- 5 Otchetnye dannye TOO «Smart Solution Company» [Reporting data of Smart Solution Company LLP]. *toosmart-solution-cjmani.satu.kz/*. Retrieved from <https://toosmart-solution-cjmani.satu.kz/> [in Russian].
- 6 Dzhheymy Pikford. (2004). *Upravleniye riskami [Management of risks]*. Moscow: OOO «Vershina» [in Russian].

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

ӘОЖ 338.43(1–856)

Г.Ғ. Шінет¹, Р.К. Андарова², Г.А. Жадигерова¹, Ш.А. Наркулова³

¹Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан;

²Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан;

³М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан
(E-mail: gulshat_zhadigerova@mail.ru)

Жұртшылық шаруашылығының ұжымдық кәсіпорындармен өзара қарым-қатынастарын дамытудың жолдары

Мақалада Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығындағы жұртшылық шаруашылығының әрекет етуін және оның бүгінгі таңдағы ауыл шаруашылық өнімдерді өндірудегі үлес салмағы қарастырылған. Мақалада кооператив ауыл шаруашылық қызметтің адами және материалдық факторлардың біріктірілетін және кооперацияланатын ерекше экономикалық бірлігі ретінде сипатталған. Шетелдердегі кооперативтердің даму деңгейлері мен ерекшеліктері көрсетілген. Сондай-ақ, жұртшылық шаруашылықтарының қарқынды дамуы үшін шаруашылық жүргізуші басқа ірі шаруашылықтармен өзара біріге отырып, әрекет ететін ынтымақтастығы ретінде кеңінен қарастырылған. Қазіргі кездегі жұртшылық шаруашылығы ауыл шаруашылық өндірісінің тең құқылы нысаны ретінде дамуына, оның дербес шаруа қожалығына трансформациялануына құқықтық және экономикалық алғышарттардың орнағандығы жайлы айта отырып, жеке-жеке тоқталған. Жұртшылық шаруашылығы мен ауыл шаруашылық кәсіпорындар арасындағы кооперацияның екіжақты пайдалы іс-әрекетінің маңыздылығы мен қажеттігін негіздеген. Жұртшылық шаруашылығы мен ауыл шаруашылық кәсіпорындардың өзара қызығушылықтарын көрнекі түрде сызбанұсқа ретінде көрсеткен. Бірқатар мәселелер қарастырылған: жұртшылық шаруашылығы мен ауыл шаруашылық кәсіпорындар арасында интеграциялық байланыстардың орнықтауы; жұртшылық шаруашылықтарының құқықтық және әлеуметтік мәртебесінің төмен деңгейі; материалдық-техникалық жабдықтардың, тыңайтқыштардың, мол өнімді мал мен ауыл шаруашылығы дақылдары сұрыптарының болмауы; мал санын көбейту және ет өнеркәсібіне арналған соғымдарды арттыруға байланысты жем-шөптің жетіспеушілігі.

Кілт сөздер: жұртшылық шаруашылығы, кооператив, интеграция, аграрлық сала, ауыл шаруашылық кәсіпорындар, шаруа (ферма) қожалықтары, өнім, тыңайтқыш, техникалық жабдық, ұжымдық шаруашылық.

Мәселенің өзектілігі

Қазіргі кездегі аграрлық саланың басқарушылық әлеуетін қалпына келтіру және нығайту жағдайында ауыл шаруашылығының барлық салаларының қалыпты әрі тиімді дамуына қажетті жағдайларды құру тек қана өндірістің ішкі резервтерін мақсатты пайдаланудың негізінде ғана мүмкін. Сол себепті ауылдағы қиын жағдайдан шығудың жолдарын меншік нысандары әртүрлі кәсіпорындардың (ұжымдық, шаруа (фермерлік) қожалықтары, жұртшылық шаруашылықтары) қуаттарын біріктіру арқылы, яғни кооперативтер жүйесі арқылы қарастырған жөн.

Әлемде ауыл шаруашылық кооперацияның пайда болуынан бері ауыл шаруашылық тауар өндірушілердің өзара көмек беруін қамтамасыз ете алатын, жеке шаруашылықтың техникалық және экономикалық артықшылығы және нарықта төлемқабілеттілігі бар ірі өндіріспен үйлестіре алатын, тиімді ұйымдық нысан қалыптаспаған. Шаруашылық жүргізудің кооперативтік нысаны көптеген елдердің шаруашылық өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Белгілі мәліметтер бойынша, әлемде 120 түрлі, 700 млн. адамды біріктіруші жалпы 1 млн.-нан астам кооперативтік ұйымдар әрекет етуде. Және солардың ішінде ауыл шаруашылық кооперациялар кең тараған [1].

Соңғы зерттеулер мен мақалалардың талдауы

Шетелдерде фермерлерге жеке дара шаруашылық жүргіздірмейді, кооперативтік шаруашылық жүргізу нысаны шаруашылық өмірдің белгілі бөлігін құрайды. Фермерлердің көпшілігі бір, екі, үш не одан да көп кооперативтердің (жабдықтау, өткізу, несиелік және тағы басқа) мүшелері болып табылады. Батыс елдерінің фермерлері екі жақты қорғанысқа ие болады, яғни мемлекеттік және кооперативтік. Реформалар кезінде елеулі шығындарды бастан кешірген және мемлекеттік қолдаулардан айырылған шаруалардың бүгінгі таңда шетелдік фермерлердің отандық нарықта ұсынып отырған өнімдерімен бәсекелесе отырып жеке дара, яғни ешқандай қолдаусыз күресулеріне тура келуде. Ірі кооперацияның беретінін сақтап қалу үшін жаңа шаруашылық жағдайларды ескере отырып, әрекет ететін кооперацияның қажеттігі туындауда. Академиктер Т.Мальцев, И.Моисеев және басқа да ғалымдардың айтуынша, кооперативтік шаруашылық жүргізуден толығымен бас тартатын болсақ, қарқынды өнім өндіретін егіншіліксіз өзін-өзі қамтамасыз ете алмайтын еліміз үшін бұл қатерлі жағдай болары анық. Еліміз үшін кооператив барлық кезде артықшылығы мол серіктестік ынтымақтастық, өзара көмек беру және тепе-теңдікке негізделетін азаматтардың еркін түрдегі еңбек бірлестігінің дәстүрлі түрі болып табылады.

Кооператив ауыл шаруашылық қызметтің адами және материалдық факторлардың біріктірілетін және кооперацияланатын ерекше экономикалық бірлігі болып табылады. Шаруалардың кооперациялануы арқылы жоғары нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігі тек қана ғалымдардың зерттеулерінің негізінде емес, сондай-ақ тарихи, табиғи, әлеуметтік және экономикалық жағдайларға сәйкес ауылдық аймақта тұратын ауыл халқының бірлесе отырып, еңбек етуге дайындығымен де дәлелденуде. Е.Г. Лысенконың айтуы бойынша, шаруалардың 70–80 пайызы әртүрлі себептерге байланысты бірлесе отырып, жұмыс істегілері келеді екен [2]. Қоғамдық шаруашылықтың қолдаусыз жұртшылық шаруашылығының жеке дара күресе отырып, әрекет етуі қиын жағдай болып табылады. Қоғамдық сала өндірісінің кемігендігінен оның орнын импортталатын төмен сапалы өнімнің шетелден толықтырылуы даусыз болып табылады. Сондықтан бүгінгі таңда ұжымдық шаруашылықтың және оның жұртшылық шаруашылықпен кооперациялануының дамуы өте маңызды және өзекті мәселе болып отыр.

Зерттеудің негізгі нәтижелері

Қазіргі кезде жұртшылық шаруашылығы ауыл шаруашылық өндірісінің тең құқылы нысаны ретінде дамуына, оның дербес шаруа қожалығына трансформациялануына құқықтық және экономикалық алғышарттар қалыптасқан:

– біріншіден, ауыл шаруашылық өндірісінің барлық нысандарының тең құқылығы заңмен бекітілген (жұртшылық шаруашылығы аграрлық салада шаруашылық жүргізудің тең құқылы нысаны ретінде мойындалған, «Шаруа қожалықтары туралы» заңға сәйкес; Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексіне сәйкес, барлық еңбек ұжымдары мен жеке тұлғаларға олардың қалауларына, мүмкіндіктеріне және қажеттіліктеріне байланысты шаруашылық жүргізудің нысандарын таңдау құқығы ұсынылған);

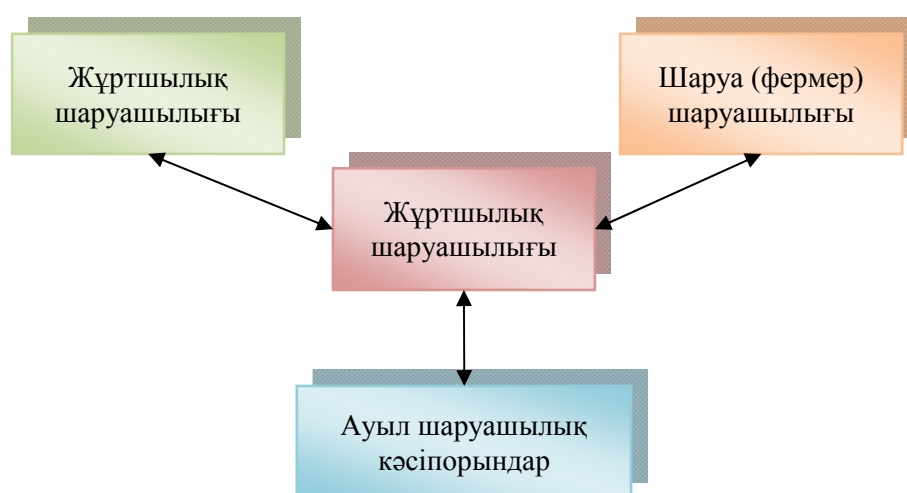
– екіншіден, жұртшылық шаруашылығындағы ұсталынатын мал санына барлық шектеулер алынып тасталған;

– үшіншіден, әрекет етуші заңға сәйкес үй іргесіндегі телім болып табылады.

Келісімшарттық негіздегі бастаумен жұртшылық шаруашылықтарының ауыл шаруашылық кәсіпорындармен кооперативтік байланыстарын қалпына келтіру бір жағынан, жұртшылық шаруашылығының өнім өндірісіне және өткізуіне қолайлы жағдай қалыптастырушы қоғамдық өндірістің де, жұртшылық шаруашылығының да тиімді дамуына, екінші жағынан, ауыл шаруашылық кәсіпорындардың жұмысшылардың экономикалық жағдайын жақсартуға септігін тигізеді.

Нарықтың экономикалық тиімді қолжетімді шегінен тыс болса, ауыл тұрғындарының жеке шаруашылықтарының да, тіпті, қоғамдық шаруашылықтардың өнімдері жалпылай болмаса да, айтарлықтай шамада сұранысқа ие болмайды және өткізудің тиімді бағасымен қамтамасыз етілмейді. Бұл жағдайда тек делдалдар ғана ұтады, олар халықтың өнімін қолма-қол ақшаға сатып алып, өздеріне тиімді бағамен қайта сатады. Өңдеуші кәсіпорындар жұмыссыз бос тұрады немесе толық қуатта жұмыс істемейді. Жұртшылық шаруашылықтар да, ауыл шаруашылық кәсіпорындар да қолайсыз жағдайда болады. Ауыл тұрғындары өз өнімдерін делдалдарға өткіздіре отырып, қоғамдық шаруашылық тарапынан шаруашылығын жүргізуге қолдау көрсетеді деп есептей алмайды. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарда жем-шөп, малдың жас төлі қолды боп жатады, өнімдер табысы мен салығы арқылы өндірістен тыс кетеді. Өңдеуші кәсіпорындардың да, ауыл шаруашылық кәсіпорындардың да, жұртшылық кәсіпорындарының да әрекет етуі қиындай түседі.

Сондықтан да жоғарыда айтылған мәселелерді шешу мақсатында және тауарлық өнімнің өндірілуін арттыру үшін жұртшылық шаруашылықтарының өзара, сондай-ақ шаруа (фермер) қожалықтары және ауыл шаруашылық кәсіпорындарымен бірігу қажеттілігі туындайды. Мұндай бірігуді 1-суреттен көруге болады.

Ескерту. Зерттеу барысындағы автормен дайындалған.

1-сурет. Жұртшылық шаруашылығының басқа шаруашылық жүргізуші субъектілермен бірігуінің сызбасы

Жұртшылық шаруашылықтарының өзара бірігуінің негізгі мақсаты ауыл шаруашылық өнімін өткізуде өзара ықпал ету, яғни ауыл шаруашылық жұмыстарын жүргізуден өзара пайда табу, өнім өткізуді, несие алуды, ауыл шаруашылық техникасын бірлесе отырып қолдануды қамтамасыз ету болып табылады. Мұнда экономикалық қарым-қатынастар сенімділік сипатында, яғни ешқандай келісімшарт жасаспай әрекет ететін болады.

Халықтың жұртшылық шаруашылықтарының әртүрлі кооперативтерін талдау бойынша жергілікті орналасу орны мен өндірістік қатынастардың ұзақ мерзімдегі тұрақтылығына байланысты жеке шаруашылықтардың өндіріс саласында да, айналым саласында да сәйкесінше кооперативтің болуы мүмкін және қажет болып табылады. Мұнда халықтың өз шаруашылығын, яғни жұртшылық шаруашылығын тиімдірек жүргізуіне дайындығы маңызды. Бұл кооперацияланудың әртүрлі нысандарын жан-жақты зерттеуді қажет етеді және елдің нақты аймақтарына зерттелген кооперативтердің тиімдірегін ұсынуды мақсат етеді.

Кооперация ретінде негізгі мақсаты кооперация үрдісінен тең бағалы тиімділікке жету болып табылатын тең құқылы және тең қызығушылықты серіктестердің ынтымақтастығын ұғынған жөн.

Жұртшылық шаруашылығының ауыл шаруашылық кәсіпорындарымен, шаруа (фермер) қожалықтарымен кооперациялануы тиімді болып табылады. Ал ауыл шаруашылық кәсіпорындарымен бірігуі ауыл шаруашылығымен айналысуға максималды мүмкіндік береді. Олар жеке секторды материалды-техникалық, қаржылық және жер ресурстарымен қамтамасыз етеді. Сондай-ақ жұртшылық шаруашылықтары мен ауыл шаруашылық кәсіпорындарының кеңістіктік

қоры бірдей болып келеді. Сондықтан кооперациялауда олар жеке шаруашылықтың негізгі серіктестері болып табылады.

Ресей ғалымдары В.А. Богдановский, К.В. Копачтың пікірі бойынша, кооперациялық және интеграциялық байланыстар жеке қосалқы шаруашылықтарындағы өнім алудың еңбек сыйымдылығын төмендетуге, барлық ауыл шаруашылық өндірісі мен халықтың өмір сүру тиімділігін арттыруға бағытталуы тиіс, бірақ нормаланған еңбек күші, демалыс күндер, жылына бір рет алынатын демалыс, зейнетақы сияқты әлеуметтік қол жеткізулерді жою есебінен болмауы тиіс [3, 4].

Ауыл шаруашылық кәсіпорындардың және жұртшылық шаруашылықтарының ынтымақтастығының механизмі екі жаққа да өзара қызығушылық пен өзара тиімділікке негізделеді, яғни келісімшарт негізіндегі қызметтер механизмі жұртшылық шаруашылығының және ауыл шаруашылық кәсіпорынның қызығушылықтарын үйлестіру арқылы құрылады. Жұртшылық шаруашылықтардың иелерінің қоғамдық шаруашылықтармен қатынасы, ең алдымен, жұртшылық шаруашылығы қосалқы, яғни қоғамдық өндірісті толықтырушы, ауыл шаруашылық кәсіпорнына кері емес, оған толықтырушы ретінде құралады.

Тауар өндірушілердің өздеріне негізделген кооперативтік бірлестік жұртшылық шаруашылығына қызмет етуші ұйымдардың ең орынды түрі болып табылады. Осыған орай, бір ауыл әкімшілігі территориясында орналасқан өндіруші-қызмет ұсынушы кооперативтерді ұйымдастыру әдістемесі құрылған. Бірлестіктің ұйымдастырылуына ауыл шаруашылық кәсіпорындар және шағын тауар өндірушілер, яғни жұртшылық шаруашылықтар қатысады. Ақша қаражаттарының қайнар көзі қатысушы шаруашылықтардың үлестік салымдары, несиелер, ұжымдық шаруашылықтардың материалдық қаражаттары, жергілікті бюджеттен аударымдар болады.

Кооперативтік бірлестіктің ұйымдастырылуы мен әрекет етуіне қажетті құжаттар жиынын әзірлеу қажет. Оған бірлестік жарғысы, құрылтайшылық келісімшарт, кооператив қызметтеріне бағалар тізімі.

Біріктіру үшін ең алдымен келесідей міндеттемелердің орындалуы қамтамасыз етілуі тиіс:

– жеке шаруашылықтарды жем-шөппен қамтамасыз ету, сақтау орындарына әзірлеу және жеткізіп беру қызметтерін көрсету;

– жеке шаруашылықтардың өнімдерін сатып алуды ұйымдастыру бойынша көмек көрсету;

– үй іргесіндегі телімде өңдеу бойынша, картоп отырғызуда, оларды жинауда, тасымалдауда, сондай-ақ жанармай және басқа да жүктерді жеткізуге көлікпен қамтамасыз етуге механикаландырылған жұмыстар жүргізу;

– қоғамдық объектілерге қызмет көрсетуге байланысты, тұрғындардың талаптары бойынша жөндеу-құрылыс жұмыстарымен байланысты бірқатар қызметтер жүргізу.

Мұндай жобаны жүзеге асыру жеке шаруашылықтың келешек даму мүмкіншіліктерін ашады, осы нысанның мүмкіндіктерін толық қолдануға мүмкіншілік береді, тұрғындарға ұсынылатын қызмет көрсетулердің жалпы көлемі көбейеді, аграрлық саладағы еңбек өнімділігі артады, сондай-ақ жұмыс күшінің және механикаландырылған құралдардың қоғамдық өндірістен тартылуы азаяды.

Ұжымдық кәсіпорындардағы мал шаруашылығы өнім өндірісінің азаюын жеке меншік секторы толықтыра алу үшін оның тауарлығының өсімін қамтамасыз ету үшін бірінші кезекте, тиімді жыл бойғы жем-шөппен қамтамасыз етуді құру қажет. Мал шаруашылығының негізгі жем-шөптік базасы өсімдік шаруашылығы болып табылады.

Ауыл шаруашылық кәсіпорынның материалдық ресурстарын ауыл шаруашылық кәсіпорынның өзі де, жұртшылық шаруашылығы да қолдана алатын болады. Егерде жұртшылық шаруашылықтарының жем-шөппен қамтамасыз етілуі, сондай-ақ бейресми қамтамасыз етілуі де ауыл шаруашылық кәсіпорынның малына жұмсалыуына мақсатталған жем-шөбі есебінен болатын болса, онда малдың өнімділігі төмендейді, малдың қырылуы орын алады, нәтижесінде кәсіпорынның жұмысшылары болып табылатын жұртшылық шаруашылық иелерінің жалақысы да төмендейді. Алайда жұртшылық шаруашылығының малына ауыл шаруашылық кәсіпорын тарапынан жем-шөппен қамтамасыз етуге жәрдем берілмесе, жұртшылық шаруашылық иелерінің жем-шөп әзірлеуіне тура келеді, ал бұл, өз кезегінде, жұртшылық шаруашылығында еңбек ету шығынын ұлғайтып, ауыл шаруашылық кәсіпорынындағы еңбек ресурстарының азаюына алып келеді.

Жұртшылық шаруашылығы да, ауыл шаруашылық кәсіпорыны да ауыл шаруашылық өнім өндіреді, сол себепті ауыл шаруашылық кәсіпорындар артық өнімді өткізуде көмек көрсете алады, яғни халықтан ауыл шаруашылық кәсіпорын өндірмейтін өнімді сатып алып, ал жұртшылық

шаруашылығы өндімейтін өнімімен қамтамасыз етуіне болады. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының сондай-ақ, өңдеуші кәсіпорындарымен, асханалармен, мектептермен, балабақшалармен ынтымақтаса отырып, әрекет етуіне мүмкіншілігі туындауда, ал ол, өз кезегінде, кәсіпорынның беделін және қосымша табыс табу мүмкіншілігін арттырады.

Осылайша, кооперативтік байланыстар орнату ауыл шаруашылық кәсіпорынның да, жұртшылық шаруашылығының да өнімдерін айтарлықтай шамада арттыруына мүмкіндік береді. Кооперация тек қана жеке тұлғаларды ғана емес, сондай-ақ заңды тұлғалардың, экономиканың әртүрлі салаларында кәсіпорындардың өзара қызметтің әрқилы түрлерін жүзеге асырушы шаруашылық аралық негізде бірігуін ұсынады.

Жұртшылық шаруашылықтардың байланыс түрлері мен олардың бірігуінде, олардың әрекет етуінің экономикалық негіздерін анықтаушы барлық факторларды ескерген жөн. Мәселен, жұртшылық шаруашылықтың өнімдері мен қызмет көрсетуші кәсіпорынның оған көрсеткен қызметтерінің бағалары, өнімді өндіру шығындары және транспорттық шығыстар.

Ауыл шаруашылық кооперациялардың тиімділігі ауыл шаруашылық өндірістің қарқындылығына әсер етуші факторлардың әсеріне байланысты. Кооперация бірқатар қағидалар негізінде дамуы тиіс. Олардың ең маңыздылары мыналар: кооператив мүшелігіне енуге еріктілік және одан шығу еркі, табыстың, сондай-ақ кооператив мүшелері арасында шығындар мен шығыстардың әділ бөлінуі.

Жеке сектордың интегралданған экономикасын құру бойынша жұмысты ұйымдастыру үшін мал шаруашылығын жүргізетін жұртшылық шаруашылығы иелерінің мүмкіндіктері мен қажеттіліктері туралы мәліметтер қажет болады. Осы мақсатта айтылған шаруашылықтарды куәліктендіру жүргізу қажет. Әрқайсысы бойынша, сондай-ақ елді мекендерде, ауылдық әкімшіліктерде және аудандарда жұртшылық шаруашылықтардың иелері мен ортақ иеленушілердің жастық және мамандану бойынша құрамдарын, жұртшылық шаруашылықтардың бар-жоқтығын, мал мен құсты, техника, жарамды жердің ауданын; жем-шөпке, жас төлге және құсқа, зооветеринарлық қызметтерге қажеттілігін; тауарлы өнімнің мүмкін көлемін анықтау қажет (кесте 1).

1 - кесте

Ірі қара малдың төлін бордақылаудағы жем-шөптің шығыны

Жасы, ай	Орташа тәуліктік өсім, г.	Жем-шөптер						Тірідей салмақта, кг.
		сүт		жем-шөп қоспасы	силос	шөп	сабан	
		қаймағы алынбаған сүт	қаймағы алынған сүт					
0-1	750	160	15	-	-	2	-	37-60
1-2	800	40	210	-	-	5	-	60-80
2-3	850	-	180	18	30	15	-	85-100
3-4	900	-	130	18	95	26	15	110-135
4-5	850	-	65	39	105	40	20	135-160
5-6	800	-	-	50	145	70	40	160-185
6-9	700	-	-	54	180	120	50	185-250
9-12	700	-	-	69	180	150	100	250-310
12-15	750	-	-	75	205	150	100	310-375
15-18	800	-	-	83	230	150	100	375-450
Жалпы	-	200	600	401	1170	728	425	-

Ескерту. Зерттеу барысында автормен құрылған.

Қызмет көрсетулердің түрлері берілген территориядағы ұжымдық кәсіпорындардағы шаралардың нақты жағдайына байланысты. Мұнда негізгі үш нұсқа бар:

Бірінші нұсқа. Ұжымдық шаруашылық айтарлықтай сәтті қызмет етіп жатса, жұртшылық шаруашылықтарға ішкі шаруашылық бөлімшелер арқылы қызмет көрсетулер оңтайлы болып табылады.

Ұжымдық кәсіпорын жұртшылық шаруашылықтар үшін келесідей іс-шараларды жасай алады: малдың жас төлін өсіру, жем-шөп әзірлеу, сондай-ақ бақшаларды өңдеу, өнімді сату, зооветеринарлық қызметтерді ұсыну.

Қызмет көрсетулерге келісімшарттар жақтардың міндеттемелерін және оларды жүзеге асыруға жауапкершілікті анықтауы тиіс. Міндеттемелерді орындауға жауапкершілікті бекітуде міндеттемені бұзу жағдайында санкция ол міндеттемені орындаудан босатпайтынын ескерген жөн. Келісімшартта жеке жауапкершілікке ие нақты тұлғалар көрсетілуі тиіс. Кәсіпорын алдындағы тұрғындарға қызмет көрсету бойынша ұжымдық жауапкершілік бөлімшелері оның шаруашылық есеп кірісінен залал үшін өтемақы арқылы ішкі шаруашылық қатынастар жүйесімен қамтамасыз етіледі. Ішкі шаруашылық бөлімшелер тек қана ауыл шаруашылық кәсіпорында ғана емес, сондай-ақ жеке сектордағы малға ветеринарлық қызмет көрсету бойынша тұқымдық кәсіпорында да, яғни сиырларды жасанды ұрықтандыруда да болуы мүмкін.

Екінші нұсқа. Ұжымдық кәсіпорын төлемқабілетсіздердің қатарына кіретін болса және мал басын айтарлықтай қысқартқан немесе толығымен жойған болса, басқа сызба бойынша қолданған орынды. Онда қоғамдық шаруашылық тек қана жұртшылық шаруашылықтың егін шаруашылығымен және малдың жас төлін өсірумен, жұртшылық шаруашылықтың өнімін өткізумен айналысады. Бұл жағдайда барлық қатынастар келісімшарт негізінде құрылады.

Үшінші нұсқа. Ұжымдық шаруашылық жойылу қарсаңында болғанда, оның жұртшылық шаруашылықпен қарым-қатынастары жайлы емес, керісінше иеліктегі жер үлестері және меншіктік пайлардың қалдықтары есебінен жұртшылық шаруашылықтар кооперативтерінің бірнешеуінің негізінде құрылғандығы туралы сөз қозғалады.

Осындай жұртшылық шаруашылықтармен ұжымдық сектордағы кәсіпорындармен қарым-қатынастары келесідей реттілікпен қарастырылады. Жұртшылық шаруашылықтардың кооперациялануы олардың ұжымдық ауыл шаруашылық кәсіпорындармен де, өңдеуші кәсіпорындармен де жоғарғы деңгейдегі қарым-қатынастарын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мұнда қарым-қатынастар жүйесінің келесідей үш бағыты болады:

– кәсіпорын немесе интеграцияланған құрылым жұртшылық шаруашылықтың кооперативіне пай енгізеді және оның бір мүшесі болады;

– кооперативтер интегралданған аудан құрылымы құрылтайшыларына кіреді (агрофирмалар, аудандық кооперативтер және т.б.);

– кооперативтердің кәсіпорындармен немесе агрофирмалармен қарым-қатынастары тек қана келісімшарт негізінде ұйымдастырылады.

Жұртшылық шаруашылықтардың кооперативтерінің аудандық агроөндірістік құрылымдарға енуі жабық циклды: халықтан өнімдерді сатып алу — оны өңдеу — өткізуді қамтамасыз етеді.

Мұнда әрбір ауылдық әкімшілік территориясында құрылған жеке қосалқы шаруашылықтардың кооперативтер жүйесі халықтағы өндірілген өнімнің артығын сатып алу бойынша жеке меншік аудандық агрофирма құра алады. Ол сондай-ақ, тұрғындарды қажетті өндіріс құралдарымен және жетпейтін жем-шөппен толықтыруға ұйымдастырылған қамтамасыз етуді орнатуға мүмкіндік береді. Жүйе өндірілген өнімді өткізумен, халыққа тыңайтқыш, улы химикаттар, өнеркәсіптік өнім жеткізумен айналысатын аудандық кооперативтермен жалғасын табады.

Осылайша, жұртшылықтың шаруашылықтарын дамытуға олардың іс-әрекетін мемлекеттік реттеудің объективті негіздерімен байланысты құқықтық және әлеуметтік-экономикалық жағдайлар туғызу қажет. Реттеу әдістерінің өзара үйлесуі жолымен жұртшылық шаруашылықтарды дамытудың қалыпты механизмін құру қажет.

Құқықтық және әлеуметтік-экономикалық шарттарды құрудың негізгі бағыттары келесідей:

– жұртшылықтың шаруашылықтарының дамуын қамтамасыз етуші нормативті-құқықтық базаны құру,

– өнімдерді өткізу және өңдеу, шаруашылықтарды жабдықтау салалары бойынша кооперацияларды мемлекеттік қолдау;

– жұртшылық шаруашылықтарының іс-әрекетіне жергілікті билік ұйымдарының, ауыл шаруашылық кәсіпорындардың қатынасы.

Жұртшылық шаруашылықтарының кооперативтік кәсіпорынмен (ұжымдық шаруашылықтар) байланыс механизмін жүзеге асыруын ірі қара малдың төлін бордақылау негізінде қарастырдық. Мұнда келісімшарттың мынадай негізгі шарттары белгіленді: бордақылау мерзімі — 1,5 жыл, бір бас малдың сойыс салмағы — 250 кг, өткізу бағасы — 1300 тг еттің әр кг. -на, жұмыс уақыты шығының нормасы — бір жылда бір бас малға 243 сағ., еңбек ақысын төлегенде жұмыс уақытының бір сағ. — 50 тг.

Есептеулер екі нұсқа бойынша жүргізілді: біріншісінде кооперативтік кәсіпорын жұртшылық шаруашылығына малдың төлін және жем-шөпті нарықтық бағамен беру арқылы жүзеге асырады (2-кесте).

2 - кесте

**Бірінші нұсқа бойынша жұртшылық шаруашылығымен
келісімшарттың экономикалық шарттарының есебі**

Көрсеткіштер	Жұртшылық шаруашылығы	Кооперативтік кәсіпорын	Жалпы
Бұзаудың нарықтық құны, тг.	-	25000	25000
Жем-шөпке шығындар, тг.	-	52600	52600
Сүтке жұмсалатын шығындар, тг.	44000	-	44000
Ірі қара малды бағудың еңбекақысы, тг.	23900	-	23900
Қатысушылардың жалпы шығындары, тг.	67900	77600	145500
Шығындарды үлестіру, %	46,7	53,3	100
Өнімдердің шығындарға сәйкес үлестірілуі, кг.	116,8	133,2	250
Өнімді өткізуден түсетін пайдасы, тг.	105120	119880	225000
Өткізуден түскен табыс, тг.	37220	42280	79500
Рентабельділік деңгейі, %	54,8	54,5	54,6

Ескерту. Автормен құрылған.

Ал келесіде өндірілген өнімнің шығындар сомасына пропорционалды түрде үлестіріледі (3-кесте).

3 - кесте

**Екінші нұсқа бойынша жұртшылық шаруашылығымен келісім-
шарттың экономикалық шарттарының есебі**

Көрсеткіштер	Жұртшылық шаруашылығы	Кооперативтік кәсіпорын	Жалпы
Бұзаудың нарықтық құны, тг.	-	20000	20000
Жем-шөпке шығындар, тг.	-	42070	42070
Сүтке жұмсалатын шығындар, тг.	44000	-	44000
Ірі қара малды бағудың еңбекақысы, тг.	23900	-	23900
Қатысушылардың жалпы шығындары, тг.	67900	62070	129970
Шығындарды үлестіру, %	52,2	47,8	100
Өнімдердің шығындарға сәйкес үлестірілуі, кг.	130,5	119,5	250
Өнімді өткізуден түсетін пайдасы, тг.	117450	107550	225000
Өткізуден түскен табыс, тг.	49550	45480	95030
Рентабельділік деңгейі, %	73	73	73

Ескерту. Автормен құрылған.

Жоғарыдағы жұртшылық шаруашылығына малдың төлін берудің ұсынылған нұсқаларын қарастыра отырып, ауыл шаруашылық кәсіпорындар қазіргі кезде қаржылық тұрақсыз жағдайда болғандықтан, олардың да өз қызығушылықтарын (жұмысшыларды орнықты ету, ресурстарды ұрлау мен мүлікті бұзуды жою, сондай-ақ өзінің дамуы үшін табыс табуы) ескеруі қажет.

Біздің ойымызша, ауыл шаруашылық кәсіпорындардың жұртшылық шаруашылықтарымен бірлесе отырып, өндіріспен айналысуына тек ауыл шаруашылық кәсіпорынның қызығушылығы ғана емес, сондай-ақ халықтың да өз шаруашылығын тиімді жүргізуге ынтасы мен дайындығы болуы тиіс. Сол себепті осы қатынастарды дамыту үшін бірлесе отырып жұмыс істеудің маңызды шарты жұртшылық шаруашылықтардың иелерінің жер үлестері болып табылады. Нарықтық жағдайда қоғамдық өндіріс жұртшылық шаруашылығының пайдасына, өзінің зиянына жұмыс жасай алмайды, өйткені малдың төлін және жем-шөпті жеке шаруашылықтарға таратып, өзіне пайда келтірмейді, ал ессесіне жұртшылық шаруашылықтары дами түседі. Сондықтан да біз ірі қара малдың төлін жем-

шөппен қоса жұртшылық шаруашылықтарына бағып, бордақылауына беру жөнінде жоғарыдағыдай ұсыныстар келтірдік. Онда жұртшылық шаруашылықтарының жер үлестері ауыл шаруашылық кәсіпорындарының пайдалануында болса, жұртшылық шаруашылықтар ауыл шаруашылық кәсіпорынның мал төлін жем-шөбін ала отырып, бордақылап, бағады. Осылайша ғана өзара пайдалы қызығушылықтар мен тиімді ынтымақтасу жөнінде сөз қозғауға болады [5].

Жұртшылық шаруашылықтарының басты мақсаттары өздерін қамтамасыз ететін өнімді өндіріп, оның белгілі бөлігін өткізіп, өзінің басқа қажеттіліктерін қанағаттандыруға жұмсау, ал ауыл шаруашылық кәсіпорынының мақсаты кәсіпорындағы жұмысшылардың тұрақты жұмыс жасауын орнықты ету, жер үлестерінен пайда табу болып табылады. Олар өздерінің дамуына жағымды сипат алып, жалпы алғанда ауыл шаруашылық өндірістің дамуына оңды септігін тигізеді.

Жұртшылық шаруашылығы мен ауыл шаруашылық кәсіпорынның ынтымақтастығының ұйымдастырушылық-экономикалық механизмі келесілерден тұрады:

– жұртшылық шаруашылығын өнім өндіру мен өткізу жағдайы бойынша жұртшылық шаруашылығының ауыл шаруашылық кәсіпорының өзара байланысының ұйымдастырылуы (жем-шөп, малдың жас төлін жеткізудің нақты мерзімін құруға дейінгі шаралар);

– келісімшарт негізінде екі жақты қызығушылықтарды жүзеге асырудың экономикалық (бағалық) механизмі;

– жұртшылық шаруашылықтары мен ауыл шаруашылық кәсіпорындардың байланысының ұйымдық нысаны ретінде келісімшарт жасасу, сондай-ақ ауыл шаруашылық кәсіпорын мен ет комбинаты арасында келісімшарт жасасу;

– жұртшылық шаруашылықтары мен ауыл шаруашылық кәсіпорындардың ауыл шаруашылық емес (өңдеуші) және басқа да кәсіпорындармен қызығушылықтарының байланыстырушы механизм.

Жұртшылық шаруашылықтарының және ауыл шаруашылық кәсіпорындардың ұйымдастырушылық байланыстары мен экономикалық қарым-қатынастары белгілі бір шарттарға сай жүзеге асуы тиіс.

Жұртшылық шаруашылығы үшін ауыл шаруашылық кәсіпорындармен де, өңдеуші кәсіпорындармен де, сондай-ақ мектеп, балабақша, асханалармен де жеткізіп берудің ұйымдастырушылық жағдайлары мен кестесі мәселесін шешудің принципіалды маңызы бар. Егер жұртшылық шаруашылығының өнімін өңдеуші кәсіпорындарына емес, ауыл шаруашылық кәсіпорындарына өткізетін болса, онда осы өнімді өткізуден ауыл шаруашылық кәсіпорындарының табыстарына салық салу мәселесі туындайды.

Қызығушылықтарды жүзеге асырудың экономикалық (бағалық) механизмі жұртшылық шаруашылықтарының да, ауыл шаруашылық кәсіпорындар мен өңдеуші кәсіпорындардың да өзара пайдасына шешіледі, яғни ауыл шаруашылық кәсіпорындар жұртшылық шаруашылықтарына малдың төлін, жем-шөптік ресурстар бөледі және халықпен олардың жер үлесін жалға алу жөнінде келісімшарт жасасады. Экономикалық одақтың қатысушылары арасындағы экономикалық байланыстарды реттеу, қарым-қатынастарды заңды келісім негізінде құру 2-суретке сәйкес аса маңызды.

Жұртшылық шаруашылықтарының ауыл шаруашылық кәсіпорындармен, шаруа (фермер) қожалықтарымен және өңдеуші кәсіпорындармен байланысының ұйымдастырушылық негізі үш жақты келісімшарт (жұртшылық шаруашылығы — ауыл шаруашылық кәсіпорын-өңдеуші кәсіпорын) болып табылады. Бұл келісімшарт екі бөліктен құралады: бір жағынан, жұртшылық шаруашылықтарының ауыл шаруашылық кәсіпорындармен өзара байланысын сипаттайтын болса, екінші жағынан, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының өңдеуші кәсіпорындарымен байланысын сипаттайды. Келісімшарттың былайша бөлінуі өңдеуші кәсіпорындардың жұртшылық шаруашылықтарымен арасындағы келісімшарттардың көптігін болдырмай, жұртшылық шаруашылықтарында өндірілген өнімнің өткізу мәселесін шешеді. Өңдеуші кәсіпорын жұртшылық шаруашылықтарында өндірілген өнімді халықпен бекітілген және құрастырылған кесте негізінде жинайды. Өнімді жинау ет комбинаттарының өкілдерімен елді мекендерде бекітілген уақытта жинақталады.

Ескерту. Зерттеу барысында автормен дайындалған.

2-сурет. Жұртшылық шаруашылықтарының ұжымдық шаруашылықтармен ынтымақтастығының механизмі

Шаруашылықтардағы өнім өндірісі туралы келісімшарттарда экономикалық және ұйымдастырушылық шаралардың жүйесі көрсетілуі тиіс, онда ресурстарды жеткізу және өнімді өткізудің шарттары қарастырылуы, малдың төлі мен жем-шөпті жеткізудің және өнімді өткізудің мерзімдері мен есептесудің әдістері мен нысандары нақтыланғаны жөн. Келісімшартта келісімшартты бұзғаны үшін жауапкершіліктің болатындығы сипатталуы қажет.

Жұртшылық шаруашылықтардың көпшілігінде сүтті сақтау, өткізу және өңдеу — шаруалардың басты проблемаларының бірі. Біріншіден, сүт тез бұзылатын азық-түлік түрі болып табылады, екіншіден, жұртшылық шаруашылықтары көпшілік жағдайда нарықтардан алыста орналасқан болып келеді, үшіншіден, дербес өткізу кезінде көлік шығындары ақталмайды. Осы себептерден жеке шаруашылықтардағы сүтті өткізу пайдасыз және мүмкін емес болып табылады. Бұл жағдайдан шығудың жолы — өңдеуші кәсіпорындармен интегралды байланыстарды орнату. Жұртшылық шаруашылықтарымен келісімшарттық қатынастар қалыптастыру сүт зауыты үшін осы шаруашылық жүргізуші категориядан шикізат келіп түсетіндігін жоспарлай отырып, жұмыс жасауына мүмкіншілік береді, өнім сапасын арттыруды бағалау арқылы ынталандырылады.

Ауыл шаруашылық кәсіпорындар олардың жақын маңайдағы территориясында орналасқан жұртшылық шаруашылықтарының иелерімен олардың иелік ететін жерлеріндегі жұмыстарды ұйымдастыруға жауап береді. Жұртшылық шаруашылықтар мен өңдеуші кәсіпорындар арасында өзара келісімшарттық қарым-қатынастармен байланыспаған, бірақ бұл байланыс бар және өткізу үрдісінде жүзеге асады. Өңдеуші кәсіпорындарға өнімді жинақтау және өткізілген өнімнің есептемесін жасау міндеттелген.

Кооператив келісімшарт негізінде басқа ұйымдармен қарым-қатынастар орнататын дербес ұйым болып табылады. Кооперативтердің мұндай түрі өзінің мүшелестеріне өндіріс құралдарымен камтамасыз етуге, өндірілген өнімді өткізуге, сондай-ақ жұртшылық шаруашылығы мен басқа

ұйымдарға кейбір технологиялық ауыл шаруашылық жұмыстарды жүзеге асыруға ұйымдастырылады. Сондықтан бірігудің бұл түрі тұтынушылық және өндірістік бола алады.

Шаруа (фермер) қожалықтарының елдегі және облыс көлеміндегі санының көп болуына байланысты жұртшылық шаруашылықтарының шаруа (фермер) қожалықтарымен кооперациялануының жекеленген аудандары болуы да мүмкін деп санаймыз. Экономикалық тұрғыдан, кооперативтің құрамына өндірістік мақсаты бар, материалды-техникалық құралдармен жабдықтауда ортақ қызығушылығы бар бір елді мекеннің жеке және шаруа қожалықтардың кіргені дұрыс. Бір ауыл шаруашылық өнімді өндіруші мен шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының арасында еңбек бөлінісі болуы мүмкін. Мәселен, шаруа қожалықтары жеке секторға ірі қара малдың төлін бордақылауға жеткізіп бере алады.

Қорытынды

Осылайша, өндірістің шағын тәсілінің артықшылығы мен ірі шаруашылықтың пайдалылығының бірігуіне ықпал ететін кооперация қазіргі жағдайдағы жұртшылық шаруашылығының тиімді әрекетін қамтамасыз ететін маңызды жағдай болып табылады. Жоғарыда айтылғандарды ескере келгенде, жұртшылық шаруашылығының кооперациялануы — оның дамуының перспективалық жолы болып табылатындығы анық.

Қорытындылай келгенде, жұртшылық шаруашылығының тиімді дамуы горизонтальды кооперацияланусыз, яғни басқа ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруші, өңдеуші, қызмет көрсету, сақтау және өткізу кәсіпорындарынсыз мүмкін емес деп айтуға болады. Жұртшылық шаруашылықтарының дамуы мен кеңеюі, басқа ұйымдық-құқықтық нысандардың кәсіпорындарымен кооперациялануын, сондай-ақ ауыл шаруашылығымен байланысты барлық өндірушілердің бірігуі мемлекет тарапынан келешегі бар жоба ретінде қарастырылуы тиіс. Мұндағы мемлекеттің негізгі мақсаты — экономикалық мінез-құлық ережелерін құру және оларды барлық экономикалық субъектілермен сақтауын қамтамасыз ету.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Буздалова И.Н. Сельскохозяйственная кооперация: теория, мировой опыт, проблемы возрождения / И.Н. Буздалова. — М.: Наука, 1998. — 256 с.
- 2 Лысенко Е.Г. Подсобные хозяйства населения России за 100 лет (история, теория, практика) / Е.Г. Лысенко. — М.: Россельхозакадемия, 2002. — 338 с.
- 3 Богдановский В.А. Кооперация в ЛПХ: проблемы и опыт / В.А. Богдановский // Личное и коллективное в современной деревне // Никоновские чтения. — 1997. — № 3. — С. 129–131.
- 4 Копач К.В. Межхозяйственное интеграционное объединение выгодно для ЛПХ / К.В. Копач // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2000. — № 6. — С. 38.
- 5 Ыдырыс С.С. Жұртшылық шаруашылықтарын дамыту проблемалары және оларды шешу жолдары / С.С. Ыдырыс, Г.Ф. Шинет // Аграрлық нарық проблемалары. — 2016. — № 2. — Б. 114–119.

Г.Г. Шинет, Р.К. Андарова, Г.А. Жадигерова, Ш.А. Наркулова

Пути развития взаимоотношений хозяйств населения с коллективными предприятиями

В статье рассмотрена деятельность хозяйств населения в аграрном секторе Республики Казахстан и их доля в производстве современной сельскохозяйственной продукции. Кооператив описан как особая экономическая единица сельского хозяйства, объединяющая и человеческий, и материальный факторы. Определены уровень и особенности развития кооператива зарубежом, кроме того, кооперация изучена как сотрудничество личных подсобных хозяйств с крупным аграрным формированием для динамичного развития экономики населения. Авторы изучили юридические и экономические предпосылки для развития хозяйств населения как равноправной формы сельскохозяйственного производства, его трансформации в самостоятельное крестьянское хозяйство как равноправного участника сельскохозяйственного производства. Кроме того, обоснована важность и необходимость двусторонних взаимовыгодных функций сотрудничества личных подсобных хозяйств и сельскохозяйственных предприятий. Интересы сотрудничества сельскохозяйственных предприятий и личных хозяйств наглядно представлены в виде схемы. Изучены повседневные экономические и организационные проблемы домашних хозяйств населения, которые

непосредственно связаны с их эффективным развитием, наряду с социальными проблемами. Рассмотрен ряд проблем, таких как отсутствие интеграции между сельскохозяйственными предприятиями и домохозяйствами; низкий уровень правового и социального статуса домохозяйств; отсутствие материально-технического оснащения, удобрений, многоплодного поголовья скота и сельскохозяйственного завода; корма для скота в личных подсобных хозяйствах для увеличения поголовья скота и убоя крупного рогатого скота в мясной промышленности.

Ключевые слова: хозяйство населения, кооператив, интеграция, аграрная сфера, сельскохозяйственные предприятия, фермерское хозяйство, продукция, удобрение, техническое оборудование, коллективное хозяйство.

G.G. Shinet, R.K. Andarova, G.A. Zhadigerova, Sh. A. Narkulova

Ways of development of the relationship between farms from collective enterprises

The article considers the activities of households in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan and its share in the production of modern agricultural products. The article describes the cooperative as a special economic unit of agriculture, combining and interacting human and material factors. The level and features of development of cooperative abroad are widely described. And also cooperation as cooperation of personal subsidiary farms with large agrarian formation for dynamic development of economies of the population is considered. The article focuses on the legal and economic prerequisites for the development of households as an equal form of agricultural production, its transformation into an independent peasant economy, as an equal participant in agricultural production. The importance and necessity of bilateral mutually beneficial functions of cooperation between private farms and agricultural enterprises is substantiated. The interests of cooperation between agricultural enterprises and private households are clearly presented in the form of a scheme. Everyday economic and organizational problems of households, which are directly related to their effective development, along with social problems, were also studied. A number of problems were considered, such as lack of integration between agricultural enterprises and households; low level of legal and social status of households; lack of material and technical equipment, fertilizers, multiple livestock and agricultural plant; feed for livestock in private farms to increase the number of livestock and slaughter cattle in the meat industry.

Keywords: personal husbandries, cooperative, integration, agricultural sphere, agricultural enterprises, farm, products, fertilizer, technical equipment, collective farm.

References

- 1 Buzdalova, I.N. (1998). *Selskokhoziaistvennaia kooperatsiia: teoriia, mirovoi opyt, problemy vozrozhdeniia* [Agricultural cooperation: theory, international experience, problems of the Renaissance]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 2 Lysenko, E.G. (2002). *Podsobnye khoziaistva naseleniia Rossii za 100 let (istoriia, teoriia, praktika)* [Subsidiary farms of the population of Russia for 100 years (history, theory, practice)]. Moscow: Rosselkhozakademiia [in Russian].
- 3 Bogdanovskii, V.A. (1997). Kooperatsiia v LPH: problemy i opyt [Cooperation in PS: problems and experience]. *Lichnoe i kollektivnoe v sovremennoi derevne. Nikonovskie chteniia*, No. 3, 129–131 [in Russian].
- 4 Kopach, K.V. (2000). Mezhhkhoziaistvennoe intehratsionnoe obedinenie vyhodno dlia LPH [Inter-Farm integration Association is beneficial for PS]. *Ekonomika selskokhoziaistvennykh i pererabatyvaiushchikh predpriiatii*, 6, 38 [in Russian].
- 5 Ydyrys, S.S., & Shinet, G.G. (2016). Zhurtshylyk sharuashylyktaryn damytu problemalary zhane olardy sheshu zholdary [Problems of development of farms of the population and ways of their decision]. *Ahrarlyk naryk problemalary*, 2, 114–119 [in Russian].

B.K. Jazykbayeva¹, A.T. Omarova¹, D.T. Akhmetova¹, A.M. Mussynova¹, G.B. Nurseitova²

¹*Karaganda Economic University of Kazpotreboyz, Kazakhstan;*

²*Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan*

(E-mail: baldirgan_keu@mail.ru)

Calculation methods for cost management in the construction industry

Information on costs in the system of information on the activities of construction organizations plays a significant role in making managerial decisions, since the main indicators characterizing the activities of the organization are the volume of costs and the cost of production calculated on the basis of data on costs. The relevance of this article lies in the fact that the technology of construction production has a number of specific features that affect the organization of analytical and synthetic accounting of business entities. High competition, the search for reserves to reduce the cost of construction products and increase profitability require information on the real level of costs, rationality of use various resources. In the management system of a construction enterprise, an important place should be given to management of construction costs. The article also considers analytical tools and recommends a combined system for calculating the cost of construction products in the organization of management accounting, ensuring the adoption of effective management decisions of the construction company. When writing the article, general scientific methods of cognition (statistical, normative analysis, synthesis, analogy, generalization), empirical-theoretical (collecting, studying and comparing data), as well as methods of scientific cognition (historical and legal, systemic) were used. When processing and systematizing data, grouping and classification methods were used. The information-statistical base of the study was made up of data from official periodicals and information-analytical publications of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: cost, costing, cost management, construction industry, management accounting, cost accounting method.

Features of cost accounting and calculation in construction organizations is a separate branch of the economy, characterized by certain relationships between its subjects. At the same time, questions of the economic content of production costs are important, since economists often put different contents in the same concept of costs, which leads to a misinterpretation of economic processes.

In domestic scientific publications there are many classifications of the method of accounting for production costs and calculating the cost of production.

Analyzing the studies conducted in this area, we can conclude that one group of researchers considers methods of cost accounting and costing, which supplies only the information created at the stages of accounting for production costs. However, we adhere to this point of view, since the component of management accounting is production accounting, which is understood as accounting for production costs, calculation and cost analysis. Based on information on production costs, management decisions are made.

The main task of accounting for the cost of construction works is the reflection of costs: timely, reliable and as complete as possible. These costs are associated with the production of construction work, the delivery of construction work to the customer, the determination of possible deviations from accepted standards and planned costs, proper control over the use of production resources [1].

Analyzing the studies conducted in this field, we can conclude that one group of researchers considers methods of cost accounting and costing, which provides only information created at the stages of accounting for production costs.

The development of market mechanisms highlights the need to measure production costs and profits, their balance relative to each other, which is the basis for sustainable development of the enterprise. In these conditions, to develop effective management decisions, it is necessary to create a cost management system that ensures a constant focus on the final results of production.

Construction has its own characteristics, which leave their mark on the organization of management accounting, including costing and budgeting. A feature of construction work is the duration of the production cycle [2]. As a rule, the execution of contractual agreements takes more than one month. The time and cost of material resources for the construction of a residential building or household facility cannot be compared with the production of food and non-food products. During this time, prices may change, the economic situation in the country, which means that it is necessary to achieve constant cost reduction in construction by improving equipment, technology and construction management. Therefore, the most important task of cost accounting and calculation in this industry is to minimize the cost of construction production [3].

As T.N. Shevchenko notes in his publications on cost accounting and costing in various industries, construction has its own characteristics:

1. In construction, there is always work in progress, which complicates cost control.
2. Construction objects cannot be transported, that is, a strict accounting of supply and demand is necessary.
3. The depreciation period is longer than that of machinery and equipment, it is necessary to carry out reconstruction and modernization, which saves time and money in comparison with new construction, and all this must be taken into account when establishing depreciation rates.
4. The assessment of the construction site is very complex and requires:
  - firstly, the calculation of numerous qualitative indicators;
  - secondly, highly professional specialists, etc.

Thus, the goals and objectives of calculation and budgeting in construction are different from the goals and objectives in industry. For proper cost accounting in construction, it is necessary to keep records separately for each contract. To calculate the costs corresponding to the income received during the reporting period, you must have information about the actual costs, the reimbursement of which is provided for by the contract.

Analytical accounting of the costs of the main production is carried out for each type of work in the statement of type of cost, where the actual cost of each completed and commissioned object (type of work) is generated. In analytical accounting, a separate analytical account is opened for each calculation object of construction and installation works.

In the management accounting system, the procedure for generating cost is not so regulated. This cost is not formed for tax purposes, but to ensure that the manager has a complete picture of the costs. Therefore, in the system of this accounting, various methods for calculating the cost can be used (depending on which managerial task is being solved).

According to IFRS 11 «Accounting for construction contracts», the costs arising in the course of the implementation of the construction contract can be grouped into three main elements (International Financial Reporting Standard (IAS) 11 «Construction Contracts»).

The calculation method of accounting for production costs, used in domestic accounting practice, involves the formation of overhead costs separately, by industry or even by the enterprise as a whole, and is subject to write-off at the end of the reporting period by ownership with their simultaneous distribution between calculation objects, in the context of which an analytical accounting in proportion to the distribution base adopted in the industry. Most often, overhead costs are distributed in proportion to the direct costs or salaries of the main production personnel, after which the process of calculating the total cost of production is carried out [4].

Overhead costs with the same characteristics are distributed between the objects in a calculated way based on the normal (optimal, normative) level of construction activity. Overhead costs of construction may also include borrowing costs if the contractor uses an alternative accounting method in accordance with IAS 23 «Borrowing Costs».

Grouping by cost element is the basis of the estimated cost of production — a planning document that reflects all the costs of the enterprise due to the release of a certain volume of industrial products for both its own divisions and third-party customers.

Recognition of costs under construction contracts is carried out by the following entries:

Dt1340 — «Construction in progress»;

CT — accrued wages to workers:

- accumulated depreciation of fixed assets used during construction;
- the cost of renting machinery and equipment;
- the costs of design and engineering support in the implementation of work on a specific object, etc.

The distribution (allocation) of costs is necessary in order to obtain data intended for:

- calculation of the cost of the product;
- assessment of the quality of management and control;
- making informed and timely management decisions.

The procedure for the distribution of overhead costs by accounting objects (contracts; projects; construction objects, types of work, etc.) is determined by the business entity itself and reflected in the accounting policy.

Overhead costs can be allocated to accounting objects:

- in proportion to direct costs;
- in proportion to the contractual (estimated) cost of construction and installation works;
- in proportion to the cost of paying workers in the main production;
- in proportion to the number of spent machine shifts (for the costs of operating construction equipment and in structural units of mechanization);
- other methods.

To determine the cost of construction at various stages of the investment process, one should use a system of norms of overhead costs, which according to their functional purpose and scale of application are divided into the following types:

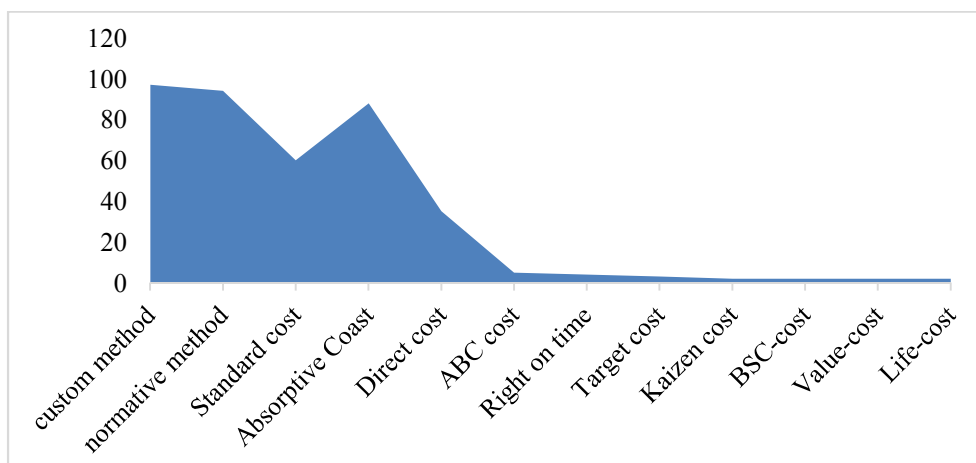
- aggregated standards for the main types of construction;
- standards for the types of construction work;
- individual standards for a specific construction organization;
- marginal norms of overhead costs for construction work, designed to determine the cost of work at a basic price level.

Information base for control and analysis are:

- business plan of a construction organization — statistical reporting;
- work schedules;
- acts and certificates of admission of complexes (stages) and volumes of work;
- report on the costs of production and sales of products f-5-z;
- report on the costs of basic building materials;
- data of synthetic and analytical accounting [5].

As in industry, the most important task of management accounting in construction is cost control. Modern construction organizations in their activities apply different methods of calculating costs, using traditional means and new developments. Nevertheless, many operating enterprises continue to fully use the traditional methods of calculation [6].

Methods of calculating costs used by construction organizations are presented in Figure 1.

Note. Compiled by the authors.

Figure 1. Methods of calculating costs used by construction organizations

According to Figure 1, when performing work, some large companies successfully use the entire list of tools listed, however, not all companies can afford to use such tools, which indicates the complexity of the work and in the large volumes of tasks solved by the management accounting system.

In his research, Davison J. confirms and proves that in order to choose one or another calculation method, the company management must present the specifics of each of them and the result that can be obtained by their application, and which will affect the financial result of the entire company.

A.Sh. Margulis in his work «Costing in industry» also considers the cost accounting method and the costing method as a single process of studying the costs of certain types of enterprises for the production and

sale of products from the standpoint of measuring, controlling, determining the cost of products and works; he notes that «the artificial separation of calculation methods from cost accounting methods leads to the technicalization of processes for calculating the cost of production and does not follow from the economic nature of cost accounting methods» [7].

Thus, based on the analysis of the study of the methods of calculating costs used by construction organizations, it is advisable to distinguish the classification of methods of cost accounting and costing the cost of production of construction organizations [8].

Classification of methods for cost accounting and costing of production costs of construction organizations is presented in Figure 2.

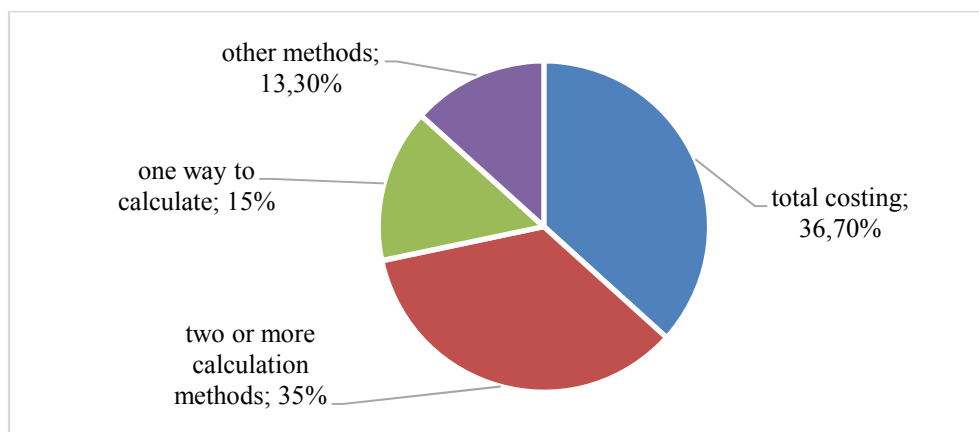
In the process of analyzing and studying the different opinions of academic accountants, economists and financiers, we came to the conclusion that the process of organizing accounting, managerial accounting and cost management allows us to identify approaches to classification:

- management accounting methods (traditional methods of cost accounting);
- cost control methods (budgeting, cost accounting for deviations);
- methods of strategic management accounting (which are used before the start of construction activities).

Based on this classification of cost accounting methods that are used in construction organizations and stages of construction, it is necessary to correctly allocate costs in relation to the created product, as well as in the context of each of the activities and divisions. In addition, the level of expenses should be controlled, since the result of the work will depend on this.

According to L.N. Gerasimova and D.N. Silka needs to use the model of toolkit formation for cost management taking into account the life cycle of construction products and construction stages, which will make it possible to effectively manage all economic indicators during the adoption of diverse managerial decisions [9].

A questionnaire survey of construction companies conducted in the USA back in 2017 showed that more than 30 % of the 394 companies participating in the study use two or more calculation methods. Of the companies surveyed, 36.7 % use full costing [9].

Note. Compiled by the authors.

Figure 2. Calculation methods among the companies surveyed, %

In the scientific literature on the accounting of costs in construction, two classical methods are distinguished: the custom-made method of accumulating costs over a certain period of time by type of work and cost center [10]. In this case, various methods of calculating the cost of work performed and evaluating construction in progress [11].

Some economists use unconventional approaches to classifying cost accounting methods that can be adapted to the construction industry. So, in the work of I. Kuleshov methods of cost accounting are classified depending on the stage of the circuit of the nominal and real property of the enterprise [12]. O.V. Kaurova and O.S. Yumanova noted the need to take into account the practice of cost accounting and distinguish methods such as custom, alternate, process, part-price, part-time, depersonalized («boiler»), normative [13].

I. Tkachenko in his scientific articles notes that the most common method of accounting for costs of construction works is the custom method, when the accounting object is a separate order opened for each construction object (type of work) in accordance with the contract concluded with the customer for the performance of works, according to which cost accounting is kept on an accrual basis until the completion of work on the order. In this case, the cost of the order is determined by the sum of all production costs from the date of its opening to the day of completion and closing. Reporting costing with a custom accounting method is made after the work on the order is fully completed, which is a significant drawback of this method [14].

V. Fovanov claims that the specifics of the management and organization of accounting for construction products, construction is determined by the characteristics of the construction industry. The costs of the contractor in the performance of contract construction work relate to the costs of ordinary activities and are the sum of all actually incurred costs associated with the production of contract construction work performed them according to the construction contract, namely: from the cost of the materials used in the construction process 'an and labor, the depreciation of fixed assets and amortization expenses, as well as other types of costs [15].

The costs of contracting construction work are recognized in the accounting records subject to the following conditions:

- the expense is made in accordance with a specific contract, the requirements of legislative and regulatory acts, and business customs;
- the amount of consumption can be determined;
- there is confidence that as a result of a particular operation there will be a decrease in the economic benefits of the organization.

When forming the cost of construction products, there is an assumption of temporary certainty of the facts of economic activity, that is, the cost of construction work is included in the cost of the work of the calendar period to which they relate, regardless of the time of their occurrence and regardless of the time of payment — preliminary or subsequent [16].

In order to increase the significance of the information generated in the accounting of construction organizations for making effective management decisions, it seems to us that it would be appropriate to use a combined system for calculating the cost of construction products using the ABC method (Activity Based Costing). In this case, ABC-calculation should be considered as an additional method in relation to the traditional custom-made calculation method in construction.

We would also like to note the fact that for each stage and each stage of construction activity, we can distinguish characteristic methods and models of managerial accounting, and the combination and application of certain methods can lead to the creation of a mechanism for consistent, targeted management of the costs of building an object (Table 1) [17].

Table 1

The effectiveness of the application of cost management tools during the construction phase

Indicator	Kaizen costing	Standard Costing / Regulatory Accounting	The method of forming the full cost	Direct costing	Custom method	Cost accounting at the place of their occurrence
Customer	-	-	-	-	-	-
General contractor	+	-	+	+	+	+
Subcontractor	-	+	+	+	+	+
Mixed type of contract	+	+	+	+	+	+

Note. Compiled by the authors.

There are a sufficient number of methods by which you can calculate the cost of production. To choose one or another calculation method, the company management should be well aware of the specifics of each of them and the result that can be obtained by applying them, and which will affect the financial result of the entire company [18].

Enterprises, using one or another calculation method in construction with cost accounting, are looking for ways to reduce production costs (Table 2).

Table 2

Cost reduction measures

No.	Factors	Actions
1	Factors independent of the activities of the construction organization	Changing the structure of work in the planning period
		Introduction of new tariff networks and rates
		Change in selling prices for materials and components
		Change in freight rates
		Change in estimated standards in the documentation (installation, equipment)
2	Intrinsic factors	Resource Consumption
		Decrease in shift losses (working hours, downtime)
		Choosing the best suppliers
		Cost reduction (transport, storage)
		Mechanization and automation of work
		Application of constructive solutions
		Rational organization of work: – ensure timely preparation of the front of work for construction work; – increase the duration of the machines without dismantling; – rationally place materials and products to eliminate unnecessary transportation to the place of use; – use the most economical modes of transport.

Note. Compiled by the authors.

Thus, no matter what methods of calculating the cost of production in the construction industry will be used by enterprises, the main task is to reduce the cost of construction and installation works, as well as saving all types of resources — labor and material.

The lack of control over the expenditure of building materials artificially inflates the cost of construction of the company, therefore, the cost of construction and installation works is the most important indicator reflecting the activities of the construction organization, which determines the financial results, financial situation, and competitiveness of the construction organization. Therefore, constant monitoring of the formation of the cost of construction products and the search for ways to reduce it are necessary. The difference between the actual and the possible volume of construction and installation work, calculated on the basis of the largest average monthly (average quarterly) volume of work, shows the missed opportunities of the construction organization to increase construction volumes due to irregular work. The largest share in the cost of construction products is material costs, the size of which depends on:

- on the volume and structure of construction and installation works;
- norms of material consumption per unit of work performed;
- the cost of material resources;
- a change in the quality of building materials;
- qualifications of employees;
- volume of rejected products;
- the level of organization of control over the safety and efficiency of use of material resources.

In order to realize the most important function of management accounting in construction organizations — «management by deviations», it is necessary to periodically calculate deviations between the actual and possible (planned) volumes of work for each responsibility center, which are objects, sites, etc. For this, management reports for each responsibility center.

The analysis showed that for each stage of construction activity, the most characteristic methods and models of managerial accounting can be distinguished, and a reasonable and consistent combination, and in some cases the complex application of the described methods, will lead to the creation of a mechanism for consistent, targeted management of construction costs.

References

- 1 Саперова Э.И. Особенности учета себестоимости в строительстве / Э.И. Саперова // Молодой ученый. — 2018. — № 18. — С. 362–364.
- 2 Шевченко Т.Н. Учет затрат и калькулирование себестоимости в различных отраслях производства: учеб. пос. / Т.Н. Шевченко. — Бишкек: Изд-во КРСУ, 2016. — 110 с.
- 3 Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 11 «Договоры на строительство» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz/Lawyer>
- 4 Аврова И.А. Организация учета в строительстве: научное издание / И.А. Аврова. — М.: Бератор, 2006. — 184 с.
- 5 Назарова В.Л. Как вести бухгалтерский учет в строительстве / В.Л. Назарова. — Алматы: Изд-во «Бухгалтер», 2009. — 40 с.
- 6 Davison J. Visualising accounting an interdisciplinary review and synthesis / J. Davison // Accounting and Business Research. — 2015. — Vol. 45, Issue 2. — P. 121–165.
- 7 Маргулис А.Ш. Калькуляция себестоимости в промышленности: учеб. / А.Ш. Маргулис. — М.: Финансы и статистика. — 1980. — 288 с.
- 8 Зимакова Л.А. Применение методов и моделей управленческого учета на разных стадиях строительной деятельности / Л.А. Зимакова, С.Н. Цыгулева, И.В. Серебренникова // Междунар. бухгалтерский учет. — 2014. — № 42(336). — С. 5–10.
- 9 Герасимова Л.Н. Инновационные методы управленческого учета в строительной организации / Л.Н. Герасимова, Д.Н. Силка // Вестн. МГСУ. — 2019. — Т. 1, Вып. 1. — С. 6, 7.
- 10 Будасова В.А. Сравнительный анализ основных калькуляционных приемов в управленческом учете [Электронный ресурс] / В.А. Будасова, С.Е. Егорова. — Режим доступа: http://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt13/wt13_39.pdf
- 11 Друри К. Введение в управленческий и производственный учет / К. Друри. — М.: ЮНИТИ, 2017 — 774 с.
- 12 Кулешова И.Б. Теоретические основы управленческого учета производственных затрат // Управленческий учет. — 2013. — № 7. — С. 7–9.
- 13 Каурова О.В. Система учета затрат гостиниц и аналогичных средств размещения: международная и отечественная практика / О.В. Каурова, О.С. Юманова // Управленческий учет. — 2013. — № 7. — С. 60–65.
- 14 Ткаченко И.Ю. Особенности учета затрат на производство строительных работ / И.Ю. Ткаченко. — М.: ЮНИТИ, 2017. — 204 с.
- 15 Фованов В.А. Учет затрат и калькулирование себестоимости продукции различных отраслей / В.А. Фованов. — М.: — 2008. — 312 с.
- 16 Семенова Ф.З. Отдельные аспекты учета затрат в строительных организациях / Ф.З. Семенова, А.Ш. Аджиева // Вестн. науки и образования. — 2017. — Т. 1, № 5(29). — С. 30–35.
- 17 Адамов Н.А. Организация управленческого учета в строительстве / Н.А. Адамов, В.Е. Чернышев // Сер. «Бухгалтеру и аудитору». — СПб.: Питер, 2016. — 192 с.
- 18 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.novapdf.com>

Б.К. Джазыкбаева, А.Т. Омарова, Д.Т. Ахметова, А.М. Мусынова, Г.Б. Нурсейтова

Құрылыс саласындағы шығындарды басқару кезіндегі калькуляция әдістері

Құрылыс ұйымдарының қызметі туралы ақпарат жүйесіндегі шығындар туралы ақпарат басқарушылық шешімдерді қабылдау үшін маңызды рөл атқарады, өйткені ұйымның қызметін сипаттайтын негізгі көрсеткіштер шығындар туралы деректер негізінде есептелген шығындар мен өнімнің өзіндік құны болып табылады. Бұл мақаланың өзектілігі құрылыс өндірісінің технологиясы шаруашылық жүргізуші субъектілердің аналитикалық және синтетикалық есебін ұйымдастыруға әсер ететін бірқатар ерекше ерекшеліктерге ие. Жоғары бәсекелестік, құрылыс өнімінің өзіндік құнын төмендету және рентабельділікті арттыру резервтерін іздестіру шығындардың нақты деңгейі туралы, қандай да бір ресурстарды пайдаланудың ұтымдылығы туралы ақпаратты талап етеді. Құрылыс кәсіпорнын басқару жүйесінде құрылысқа арналған шығындарды басқару мәселелеріне маңызды орын берілуі тиіс. Мақалада сондай-ақ аналитикалық құралдар қарастырылған және құрылыс компаниясының тиімді басқару шешімдерін қабылдауды қамтамасыз ететін басқару есебін ұйымдастыру кезінде құрылыс өнімінің өзіндік құнын калькуляциялаудың құрама жүйесі ұсынылған. Мақаланы жазу кезінде жалпы ғылыми таным әдістері (статистикалық, нормативтік талдау, синтез, аналогия, жалпылау), эмпирико-теориялық (деректерді жинау, зерделеу және салыстыру), сондай-ақ ғылыми таным әдістері (тарихи-құқықтық, жүйелі) қолданылды. Деректерді өңдеу және жүйелеу кезінде топтау және жіктеу әдістері пайдаланылды. Зерттеудің ақпараттық-статистикалық базасын Қазақстан Республикасының ресми мерзімді және ақпараттық-талдау басылымдарының деректері құрады.

Кілт сөздер: өзіндік құн, калькуляция, шығындарды басқару, өзіндік құн калькуляциясы, шығындар, құрылыс саласы, басқару есебі, шығындарды есепке алу әдісі.

Б.К. Джазыкбаева, А.Т. Омарова, Д.Т. Ахметова, А.М. Мусынова, Г.Б. Нурсейтова

Методы калькулирования при управлении затратами в строительной отрасли

Информация о затратах в системе информации о деятельности строительных организаций играет значительную роль для принятия управленческих решений, так как основными показателями, характеризующими деятельность организации, является объем затрат и рассчитанный на основании данных о затратах показатель себестоимости продукции. Актуальность данной статьи заключается в том, что технология строительного производства имеет ряд специфических особенностей, которые оказывают влияние на организацию аналитического и синтетического учета хозяйствующих субъектов. Высокая конкуренция, поиски резервов снижения себестоимости строительной продукции и повышения рентабельности требуют информации о реальном уровне затрат, о рациональности использования тех или иных ресурсов. В системе управления строительным предприятием важное место должно отводиться вопросам управления затратами на строительство. В статье также рассмотрены аналитические инструменты и рекомендована комбинированная система калькулирования себестоимости строительной продукции при организации управленческого учета, обеспечивающие принятие эффективных управленческих решений строительной компании. При написании статьи были использованы общенаучные методы познания (статистический, нормативный анализ, синтез, аналогия, обобщение), эмпирико-теоретический (сбор, изучение и сравнение данных), а также методы научного познания (историко-правовой, системный). При обработке и систематизации данных применялись методы группировок и классификации. Информационно-статистическую базу исследования составили данные официальных периодических и информационно-аналитических изданий Республики Казахстан.

Ключевые слова: себестоимость, калькуляция, управление затратами, калькулирование себестоимости, издержки, строительная отрасль, управленческий учет, метод учета затрат.

References

- 1 Saperova, E.I. (2018). Osobennosti ucheta sebestoimosti v stroitelstve [Features of cost accounting in construction]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, No. 18, 362–364 [in Russian].
- 2 Shevchenko, T.N. (2016). *Uchet zatrat i kalkulirovaniie sebestoimosti v razlichnykh otraslyakh proizvodstva [Cost accounting and costing in various industries: Training manual]*. Bishkek: KRSU [in Russian].
- 3 Mezhdunarodnyi standart finansovoi otchetnosti (IAS) 11 «Dohovory na stroitelstvo» *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].
- 4 Avrova, I.A. (2006). *Orhanizatsiia ucheta v stroitelstve [Organization of accounting in construction]*. Moscow: Berator [in Russian].
- 5 Nazarova, V.L. (2009). *Kak vesti bukhhalterskii uchet v stroitelstve [How to keep accounting in construction]*. Almaty: Bukhhalter [in Russian].
- 6 Davison, J. (2015). Visualising accounting an interdisciplinary review and synthesis. *Accounting and Business Research*, Vol. 45, Issue 2, 121–165.
- 7 Margulis, A.Sh. (1980). *Kalkuliatsiia sebestoimosti v promyshlennosti [Industrial Costing]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
- 8 Zimakova, L.A., Tsyguleva, S.N., & Serebrennikova, I.V. (2014). Primenenie metodov i modelei upravlencheskogo ucheta na raznykh stadiiakh stroitelnoi deiatelnosti [Application of methods and models of management accounting at different stages of construction activity]. *Mezhdunarodnyi bukhhalterskii uchet*, No. 42 (336), 5–10 [in Russian].
- 9 Gerasimova, L.N., & Silka, D.N. (2019). Innovatsionnye metody upravlencheskogo ucheta v stroitelnoi orhanizatsii [Innovative methods of management accounting in a construction organization]. *Vestnik MHSU*, Vol. 1, 1, 60–71 [in Russian].
- 10 Budasova, V.A., & Yegorova, S.Ye. (2017). Sravnitelnyi analiz osnovnykh kalkuliatsionnykh priemov v upravlencheskom uchete [Comparative analysis of the main calculation methods in management accounting]. *pskgu.ru*. Retrieved from http://pskgu.ru/projects/psgu/storage/wt/wt13/wt13_39.pdf.
- 11 Druri K. Vvedeniye v upravlencheskiy i proizvodstvennyy uchet. Moscow: YUNITI [in Russian].
- 12 Drury, K. (2017). *Introduction to management and production accounting*. Moscow: UNITY [in Russian].
- 13 Kuleshova, I.B. (2013). Teoreticheskie osnovy upravlencheskogo ucheta proizvodstvennykh zatrat [Theoretical foundations of management accounting of production costs]. *Upravlencheskii uchet*, No. 7, 7–9 [in Russian].
- 13 Kaurova, O.V., & Yumanova, O.S. (2013). Sistema ucheta zatrat hostinits i analohichnykh sredstv razmeshcheniia: mezhdunarodnaia i otechestvennaia praktika [Cost accounting system for hotels and similar accommodation facilities: international and domestic practice]. *Upravlencheskii uchet*, No. 7, 7–9, 60–65 [in Russian].
- 14 Tkachenko, I.Yu. (2017). *Osobennosti ucheta zatrat na proizvodstvo stroitelnykh rabot [Features of cost accounting for construction works]*. Moscow: UNITY [in Russian].
- 15 Fovanov, V.A. (2008). *Uchet zatrat i kalkulirovaniie sebestoimosti produktsii razlichnykh otraslei [Cost accounting and costing of products of various industries]*. Moscow [in Russian].

16 Semenova, F.Z., & Adzhieva, A.Sh. (2017). Otdelnye aspekty ucheta zatrat v stroitelnykh orhanizatsiakh [Some aspects of cost accounting in construction organizations]. *Vestnik nauki i obrazovaniia, Vol. 1, No. 5 (29)*, 30–35 [in Russian].

17 Adamov, N.A., & Chernyshev, V.E. Orhanizatsiia upravlencheskoho ucheta v stroitelstve [Organization of management accounting in construction]. *Seriia Bukhhalteru i auditoru*, 192. Saint Petersburg: Piter [in Russian].

18 *novapdf.com*. Retrieved from <http://www.novapdf.com>

S.Zh. Nurgalieva¹, D.Zh. Tursynkhanov¹, S.G. Simonov²

¹*Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan;*

²*Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education Tyumen Industrial University, Russia
(E-mail: n_saltanat_zh@mail.ru)*

Mechanisms for improving corporate capital structure management in the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the issues in the field of the capital structure of the corporation management, maximization of the market value of the enterprise; minimization of the weighted average cost of the enterprise' capital; minimization of the level of financial risks of the enterprise, activity; maximization of the level of financial profitability. A value management is a process aimed at maximizing the value of the company. It is designed to develop the value thinking of the company's employees, based on the key value factors. It should improve two-way information exchange, as it allows all the members of the organization «to speak one language that everyone understands». Management of the company's value consists in the fact that it should be aimed at the ensuring of the company's market value and its shares growth. The value creation is a universal topic of various methods of improvement, such as total quality management, process-oriented cost management, stocks to be delivered on time, business process re-engineering, time management, etc. The growth of the company's profits over time creates a value. Companies use a variety of methods to support their growth, from the introduction of new products and services to strategic alliances and the purchase of competitors. Increasing of the return rate is an important way to increase value. Companies must control working capital activities in order to have the necessary funds when they are needed. For a number of organizations, intellectual assets such as patents, trademarks, consumer and supplier relationships, industry knowledge, trained personnel and the knowledge of their company's peculiarities are in many ways considerably more valuable than their fixed assets, i.e. they increase the market value of the company.

Keywords: management of capital structure, market value of an enterprise, weighted average cost of capital of an enterprise.

The modern developed world market system and the foreign economic activity of Kazakhstan companies necessitate the active introduction of modern capital structure formation models and the development of a value-based approach to company management — Value Based Management (VBM) in the country's economic life.

The theory of financial management has radically changed previous ideas about financial management of a company, first of all, with regard to the strategic goal of its functioning, which was considered to be the growth of well-being of owners, provided not by maximizing profits, but by increasing the market value of the company. In accordance with this, the optimal capital structure means such a combination of equity and borrowed capital that provides the maximum market value of all capital.

Recognizing the increase in the value of the company as its main strategic goal requires the development of conceptual frameworks for optimizing the capital structure in the value management system. It should be noted that, despite the presence of numerous studies in this area, in the economic literature there is no holistic concept of the formation of an optimal capital structure within the framework of the cost approach to company management.

The basic tenets of VBM can be identified as follows:

– maximizing the value of the company is the main criterion for the effectiveness of the company and a priority goal of strategic management, which involves the formation of targets and the definition of the system of key factors for creating value;

– the leading role in the system of key factors of value creation is played by cash flows and the cost of capital invested in assets to generate these flows.

Despite the fact that the theory of capital structure as the target criterion for optimization considers the growth of the market value of the company, in economic literature and economic practice often come from a plurality of criteria. So, Honored Scientist, Doctor of Economics, Professor I.A. The form notes that modern theories of capital structure have an extensive methodological toolkit for optimizing this indicator, in which the main criteria are: maximizing the market value of the enterprise; minimization of the weighted average cost of capital of the enterprise; minimization of the level of financial risks in the enterprise; maximization of the level of financial profitability [1; 48].

The essence of the concept of company value management is that management should be aimed at ensuring the growth of the market value of the company and its shares. Due to the great practical importance, issues within the framework of the concept of cost management are widely reflected in scientific and practical research.

A great contribution to the popularization of the cost-based approach to management was made by employees of the consulting company McKinsey. The book of company partners Tom Copeland, Tim Koller and Jack Murrin, «The value of companies: evaluation and management» «Valuation: Measuring and Managing The Value of Companies» has become a bestseller of business literature in many countries of the world [2; 66].

Creating value today is considered the number one task for managers. Value creation is the universal theme of various improvement methods, such as total quality management (TQM), process-oriented cost management, on-time supplies, business process reengineering, time management, etc. Managers realized that improving individual performance indicators must be translated into value added for the entire organization, and not just for a specific department. Progress on one site does not provide long-term success. Thus, the improvement process must be sustainable and lead to optimization of the entire company.

In recent years, the emphasis on value creation has been strengthened by special attention, which has retreated from complex indicators of value, such as economic value added. Not being new, levers such as process-oriented costing, total quality management, more powerful databases and analytical tools, as well as more dispersed processing allowed companies to implement these methods to a greater extent than previously thought possible.

The limitation of long-term improvement measures often did not allow optimization of the value creation task. For example, measures for reengineering business processes often lead to an immediate reduction in costs, which, it would seem, increases the cost. However, the effects of such methods are rarely long. At some point, companies will need to focus on growth.

The stock market has long realized that the success of companies cannot be achieved only by reducing costs. There is an opinion that the stock market evaluates companies that increase profits by increasing sales three times higher compared to those companies that increase profits by reducing costs. Despite the fact that cost reduction will lead to a temporary increase in profits, such cost savings should be aimed at the growth of the company. In other words, a company cannot shrink in its path to greatness. She must find a more effective way to ensure profit growth [3; 87].

Companies that are aware of the need to create value are faced with the question of how to value it. Businesses traditionally measure value using financial indicators such as earnings, P/E ratio (Price to Earnings ratio), cash flow and return on equity. Recently, equity measures such as economic value added and market value added have been used as a measure of value created by an organization. The purpose of using any financial indicators is to enable shareholders to evaluate the financial results obtained by the organization.

In addition to the value that is estimated using financial indicators, both commercial and non-profit organizations create intangible value. Often this finds expression in the form of creating intellectual capital, associated, for example, with achieving a deeper understanding of processes and increasing the potential of innovation. Despite the fact that with existing accounting systems it is difficult to measure such a cost, most financial and production workers agree that they are extremely important for assessing the value created by an enterprise.

During the study of the formation of the capital structure and its role in managing the value of the company through literature, periodicals and analysis, many factors were noted. Namely: the volume of production, return on sales, the amount of borrowed capital, the amount of equity, the level of interest rates, tax burden and much more. However, one cannot fail to note the special role of risk management.

Companies with high quality financial management are constantly working on refinancing debts in order to reduce the cost of borrowed capital. Work of this kind was carried out at Aluminum of Kazakhstan JSC during the default of 2011 as part of the diversification of currency risk. Reducing the cost of borrowing is also achieved through the structuring of loans. The loan is attracted for a period of six months against the security of GDR and is structured on the basis of a forward contract (6.8 %), repaid at the end of the period, and a swap (1.5 %) [4].

We must not forget that the joint-stock company is a public organization, and working with public borrowed capital makes companies creatively approach financial offers to the market. Most borrowers market unsecured bonds that have a lower credit rating and are therefore more expensive for the company.

Note that this model of behavior of issuers in the market is not acceptable to the financial policy of Aluminum of Kazakhstan JSC.

The financial market forms the market prices of capital attracted from various sources. The task of the financial manager is to provide a reduction in the cost of capital for the company, choosing the best options for attracting it.

In the educational literature, various methods and models for minimizing WACC are presented, the choice of model is made based on the task of the financial manager, so when choosing methods such as minimizing the WACC using credit ratings to assess risk or using the APV method with estimates of the costs of financial difficulties, — manager will focus on creating added value for the corporation.

For example, in order to assess the position of Aluminum of Kazakhstan JSC on the market, as well as to consider the industry average capital structure indicator, based on the financial statements of the main company — a competitor of Rusal OJSC, which includes Novokuznetsk and Bratsk aluminum plants, which provide 4 % of the total annual aluminum needs in the world, the calculation of the indicator of capital structure, presented in Table 1.

Table 1

**Analysis of the capital structure indicator of competing companies
of Aluminum of Kazakhstan JSC for 2018, thousand tenge**

	Rusal OJSC	JSC Aluminum of Kazakhstan
Amount of equity	1 838 136 000	101 900 400
Amount of borrowed capital	1 074 336 000	66 578 702
Capital structure indicator	0.59	0.6533704

In this Table 1, the current capital structure is slightly higher than the level of the capital structure indicator of JSC Rusal, but slightly. Strictly speaking, the sales markets of these companies have long been identified. Rusal OJSC is a producer of mainly finished aluminum, while Aluminum of Kazakhstan JSC is a supplier of raw materials, in other words, semi-finished products, for the manufacture of aluminum for the world market. However, since the ENRC group of companies also includes Kazakhstan Electrolysis Plant JSC, i.e. the production cycle within the corporation is completed, which means that products can be competitive in the market in case of superior price and quality. The price level of finished products largely depends on the profitability of production, the liquidity of the company.

Aluminum of Kazakhstan JSC is part of one of the largest holdings in the world, which means that the value of the company determines in many respects the value of the corporation as a whole. This comparison allows us to note a slight discrepancy in the level of capital structure, which, incidentally, is not a constant and directly depends on market conditions, both the stock and the sales market.

A financial manager must know the value of capital of his company for many reasons:

1. The cost of capital characterizes the rate of return on invested capital, which the company must provide in order not to reduce its market value (its minimum profitability).
2. The cost of capital is one of the key factors in the analysis of investment projects.
3. The cost of equity, in fact, represents a return on the resources invested by investors in the activities of the company and can be used to determine the market value of the IC (Gordon's model).
4. The cost of borrowed funds as a source of capital is associated with interest paid, so you need to be able to choose the best opportunity from several options for attracting capital.
5. The maximum market price of the company is achieved as a result of a number of factors, in particular, by minimizing the cost of advanced capital.

Thus, we see the need for analysis of the capital structure: justification of the existing capital structure of Aluminum of Kazakhstan JSC or recommendations for its change.

Let us analyze the optimality of the capital structure of Aluminum of Kazakhstan JSC using the leverage method. Since the main criterion for optimizing the capital structure considered in this thesis is the maximization of the value of Aluminum of Kazakhstan JSC, as a minimization model, we consider the method of leverage pairing.

The company Aluminum of Kazakhstan JSC annually sells about one and a half million tons of alumina. At this level of sales, operating profit (EBIT) in 2018 amounted to 14,031,411 thousand tenge.

At this stage, it is necessary to determine the level of effect of the conjugate lever. The profit volatility of Aluminum of Kazakhstan JSC depends on aluminum prices in the stock market. The variability of demand for the products of Aluminum of Kazakhstan JSC according to the estimates of the corporation's marketers, the level of historical volatility of demand for aluminum will not exceed 60 % in the industry. Thus, the calculated effect of the conjugate leverage for the reported sales volume is 2.4 (calculated as the ratio of demand volatility to profit volatility and amounted to 60/25) (thus, the elasticity of net profit to change in revenue was 2.4).

The owners of the company consider the value of the effect of conjugate leverage at the level of 2.4 as optimal, since with such fluctuations in net profit the company will be able to provide payments on preferred shares, continue investment and social programs. A higher value of the associated leverage will mean the potential possibility of insufficient profit of JSC Aluminum of Kazakhstan for further operation. The company's borrowed capital in 2018 amounted to 66 578 702 thousand tenge and represents a long-term loan, the average estimated interest rate on which amounted to 6.9 %. Thus, the annual payments of Aluminum of Kazakhstan JSC on borrowed capital amounted to 6.9 % of 66 578 702 thousand tenge, i.e. 4 593 930 thousand tenge.

To answer the question of whether the company can increase the level of debt, it is necessary to understand how the cost structure associated with the payment of this capital will change and whether the company's operational risk will increase, which can subsequently lead to a decrease in the value of the corporation.

The marginal income of Aluminum of Kazakhstan JSC amounted to 18,761,688 thousand tenge (fixed costs of the company amount to about 2 billion tenge annually). For Aluminum of Kazakhstan JSC, the ESM value will be: 18 761 688 thousand tenge / 14 031 411 thousand tenge = 1.3. For Aluminum of Kazakhstan JSC, the effect of operating leverage was 1.3. In order for the effect of the conjugate leverage (ESD) to remain at 2.4, the following ratio should be fulfilled: 18 761 688 thousand / (Operating profit — Financial payments) = 2.4 = ESD. Recall that the ESD shows how many percent the net profit will change when the sales income changes by 1 %.

The ratio of ESD is carried out at the value of annual financial payments calculated as follows:

$$18\,761\,688 / (14\,031\,411 - \text{financial outflows}) = 2.4.$$

The permissible level of financial outflows will be 7,817,370 thousand tenge, which is more than the existing financial burden on profits by 3,223,440 thousand tenge.

Table 2

Analysis of the recommended capital structure of Aluminum of Kazakhstan JSC

Name of indicator	Amount, thousand tenge
Amount of equity	101 900 400
Amount of borrowed capital	113 295 240
Leverage ratio	0.526

Thus, the project to optimize the capital structure, which ensures a decrease in operating leverage, involves an increase in annual financial outflows by 3,223,440 thousand tenge.

If borrowing conditions are maintained (and agency costs, bankruptcy costs are ignored), the company's borrowed capital may be increased by 46,716,522 thousand tenge. (3,223,440 thousand / 0.069). The amount of borrowed capital will amount to 113,295,240 thousand tenge.

We will make calculations and analyze the recommended capital structure.

As can be seen from Table 2, the indicator of capital structure amounted to 0.8. The proposed capital structure is the ratio of borrowed capital to equity 113,295,240/101,900,400, or 52.6 to 47.4.

As can be seen from this ratio in the capital structure, the share of borrowed capital prevails over equity. At first glance, given the positive values of the effect of financial leverage, the recommended capital structure may be optimal. For a more accurate analysis, we will calculate the WACC.

Present in Table 3 data for the calculation of the WACC JSC «Aluminum of Kazakhstan».

Table 3

Calculation of WACC JSC Aluminum of Kazakhstan

	2018 capital structure	Recommended capital structure
E	101 900 400	101 900 400
D	66 578 702	407 601 600
Share D	0.4	0.566
rD	0.069	0.069
rE	0.18	0.18
Tax cover	(1-0.2)	(1-0.2)
Wacc	13 %	11,4 %

In this way, from Table 3 we see that the weighted average cost of capital decreases with an increase in the share of borrowed funds with a constant share of equity in the structure of the balance sheet and borrowing conditions.

The management concept based on the definition of economic value added (EVA) allows you to find out if the company earns enough compared to alternative investments.

Since one of the main reasons for analyzing the cost of capital is a guideline on the value of the corporation, we consider in Table 4 how the price of Aluminum of Kazakhstan will change when using a larger share of borrowed sources of financing for corporation projects.

Table 4

Calculation of EVA for Aluminum of Kazakhstan JSC, thousand tenge

Indicator	Actual capital structure	Recommended capital structure
NOPAT	11 769 795	11 769 785
CE	168 709 116	168 709 116
Wacc	0.13	0.114
EVA	11769795-21932185 = -10162390	11769785-19232840= -7463055

From Table 4, it is seen that the recommended change in the capital structure increases the EVA of Aluminum of Kazakhstan JSC by 2,699,335 thousand tenge.

A negative EVA of Aluminum of Kazakhstan JSC characterizes the inefficient use of capital and indicates a decrease in the value of the company.

Analysis of EVA on the example of Aluminum of Kazakhstan JSC clearly demonstrates the fact that ensuring the growth of corporate value is not always possible only by reducing the cost of advanced capital, changing the capital structure, which means WACC is not a determining factor in EVA.

The existing capital structure from the point of view of the American concept of capital structure is optimal, however, the increase in the cost of Aluminum of Kazakhstan JSC is not ensured even if it is changed to the most risky one. In the conditions of our market, it is almost impossible, 52.6 % to 47.4 %, banks do not give loans to enterprises whose share of borrowed capital is equal to their own in the capital structure.

In aggregate, all the factors of creating added value can radically change the existing policy of shareholders regarding the choice of the optimal capital structure. The disadvantages of the above model are the lack of an integrated approach to solving this problem. However, the model allows us to conclude that the reason for the loss of value of Aluminum of Kazakhstan JSC is not only the existing capital structure, but the fact that, given other stability of other EVA factors, it is impossible to optimize the corporation's capital structure.

Of course, it is impossible to ensure the stability of all indicators in market conditions, therefore the question of the optimality of the capital structure and the increase in the value of Aluminum of Kazakhstan JSC, like any other corporation, must be considered comprehensively. One of the ways of such a large-scale approach is modern methods of analyzing the optimality of capital structure, taking into account the value of assets, their profitability, and most importantly, allowing to consider all kinds of variations and the ratio of these indicators. In the course of modeling the process of optimizing the capital structure of a corporation, it is necessary to determine not only the optimal capital structure itself, but also the problems of the existing structure, which means that it indicates ways to solve them.

Ithink flowcharts are an ideographic representation of models at an average, basic presentation level. The ideograms of stream models are built from the following elements: funds; streams converters; connectors.

Let us consider one of the possible options for optimizing the structure of financing sources by increasing the return on assets of an enterprise (PA) in increments of 0.5 % and, accordingly, reducing the amount of borrowed funds (SC) by 1 billion tenge, assuming that borrowed capital is a long-term source of financing. The program used allows us to trace the dynamics of the effect of financial leverage over twelve periods. Comparing the amount of return on capital and the effect of financial leverage, it is easy to determine the period in which borrowed funds decreased significantly and financial leverage is maximum (Table 5).

Table 5

Values of indicators calculated on the basis of the model

Months	PA2, %	DFL2, %	SC2
Initial	8	4,18	66578702
1	8,5	4,33	65578702
2	9	4,48	64578702
3	9,5	4,61	63578702
4	10	4,73	62578702
5	10,5	4,84	61578702
6	11	4,94	60578702
7	11,5	5,03	59578702
8	12	5,12	58578702
9	12,5	5,19	57578702
10	13,5	5,46	56578702
11	14	5,51	55578702
12	14,5	5,56	54578702

Since in practice short-term borrowed capital, as a rule, is free of charge, we use the amount of long-term borrowed capital in the calculations, and to determine the return on assets, or, in accordance with the Ithink model. Since, in accordance with the results obtained during the simulation, the optimal capital structure was not found.

Thus, having analyzed the output indicators obtained on the basis of the dynamic model, it is clear that the optimal value was achieved in the twelfth period: PA = 14.5 %, DFL = 5.43 %, SC = 54578702.

Analyzing the data obtained, we can draw the following conclusions:

– the company needs to increase the share of its own funds by reinvesting profits made in previous periods of time;

– in accordance with the proposed option should increase the return on assets.

For further analysis of the cause of the loss of value of Aluminum of Kazakhstan JSC, we present EVA calculations similar to those performed in Table 6.

Table 6

Calculation of EVA for Aluminum of Kazakhstan JSC, thousand tenge

Indicator	Actual capital structure	Recommended capital structure
NOPAT	11 769 795	11 769 785
CE	168 709 116	54578702
Wacc	0.13	0.4
EVA	11769795–21932185 = -10162390	11769785–21831480.8 = -10061696

From the data in Table 6, it can be seen that with the use of borrowed capital, which is 35 % of the total structure of long-term sources of financing of Aluminum of Kazakhstan JSC, the dynamics of changes in EVA is positive. However, in this case, the cost of capital will be 40 %, which is completely unacceptable from the point of view of practice in financial management. In addition, this value of the optimal capital

structure can be achieved under the conditions of the maximum effect of financial leverage only if the return on assets is 14.5 %, we recall that the return on assets in 2018 was 5.1 %. Since the proposed structure is also not optimal for Aluminum of Kazakhstan JSC, this model for diagnosing the optimality of capital structure also showed us the problem of low return on investment. Aluminum of Kazakhstan JSC is a solvent company, has no debts to the budget and state extra-budgetary funds, the successful activities of the company and the high level of financial management prove that despite the somewhat changed situation, there is no need to participate in debt restructuring.

References

- 1 Form, I.A. (2001). *Financial Management: Training Course*. Kiev: «Nika-Center», Elga.
- 2 Damodaran, A. (2004). *Investment Appraisal. Tools and methods for valuing any assets*. Moscow: Alpina Books.
- 3 Copeland, T., Koller, T., & Murrin J. (2005). *The cost of companies: assessment and management*. (3d ed.). Trans. From English. Moscow: CJSC «Olympus Business».
- 4 Consolidated financial statements of Aluminum of Kazakhstan JSC for the year ended December 31, (2018).

С.Ж. Нурғалиева, Д.Ж. Турсынханов, С.Г. Симонов

Қазақстан Республикасындағы корпорация капиталының құрылымын басқаруды жетілдіру механизмдері

Мақала корпорация капиталының құрылымын басқару саласына, кәсіпорынның нарықтық құнын көбейту; кәсіпорын капиталының орташа өлшенген құнын азайту; кәсіпорын қызметіндегі қаржылық тәуекелдер деңгейін азайту; қаржылық рентабельділік деңгейін арттыруға арналған. Құнды басқару компанияның құнын барынша арттыруға бағытталған процесс болып табылады. Бұл компанияның барлық қызметкерлерінде құнның негізгі факторларына негізделген құндық ойлауды дамытуға арналған, сондай-ақ екі жақты ақпарат алмасуды жақсартуға тиіс, себебі ұйымның барлық мүшелеріне түсінікті бір тілде сөйлеуге мүмкіндік береді. Компанияның құнын басқару компанияның нарықтық құнының және оның акцияларының өсуін қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс. Құнды қалыптастыру сапаны жаппай басқару, шығындарды процесске бағытталған басқару, нақты мерзімде жеткізілетін қорлар, бизнес-процестерді реинжинирингтеу, уақытты басқару және т.б. сияқты жетілдірудің әртүрлі әдістерінің әмбебап тақырыбы болып табылады. Белгілі бір уақыт бойы компания пайдасының өсуі оның құнын жасайды. Компания өзінің өсуін қамтамасыз ету үшін жаңа тауарлар мен қызметтер өндірісін енгізуден бастап стратегиялық одақтардың қорытындысына және бәсекелес компанияларды сатып алуға дейінгі көптеген тәсілдерді пайдаланады. Пайданың нормасын ұлғайту құнды арттырудың маңызды тәсілі болып табылады. Компаниялар қажет кезінде керекті қаражатқа ие болу үшін айналым капиталымен байланысты қызмет түрлерін бақылауға тиіс. Бірқатар ұйымдар үшін патенттер, сауда маркалары, тұтынушылар мен жеткізушілермен қарым-қатынас, салалық ерекшелікті білу, оқып үйренген персонал және өз компаниясын білу — көптеген қатынастарда олардың негізгі құралдарына қарағанда әлдеқайда бағалы болып табылады, яғни олар компанияның нарықтық құнын арттырады.

Кілт сөздер: капиталдың құрылымын басқару саласы, кәсіпорынның нарықтық құны, кәсіпорын капиталының орташа өлшенген құны.

С.Ж. Нурғалиева, Д.Ж. Турсынханов, С.Г. Симонов

Механизмы совершенствования управления структурой капитала корпорации в Республике Казахстан

Статья посвящена вопросам в области управления структурой капитала корпорации, максимизации рыночной стоимости предприятия; минимизации средневзвешенной стоимости капитала предприятия; минимизации уровня финансовых рисков в деятельности предприятия; максимизации уровня финансовой рентабельности. Управление стоимостью является процессом, направленным на максимизацию стоимости компании. Оно призвано развить у всех работников компании стоимостное мышление, основанное на ключевых факторах стоимости, должно улучшить двусторонний обмен информацией, поскольку позволяет всем членам организации говорить на одном, понятном всем языке. Управление стоимостью компании заключается в том, что оно должно быть нацелено на обеспечение роста рыночной стоимости компании и ее акций. Создание стоимости является универсальной темой различ-

ных методов совершенствования, таких как тотальное управление качеством, процессо-ориентированное управление затратами, запасы, доставляемые точно в срок, реинжиниринг бизнес-процессов, управление временем и т.д. Рост прибыли компании на протяжении определенного времени создает стоимость. Для обеспечения своего роста компании используют огромное количество способов, начиная с внедрения производства новых товаров и услуг и заканчивая заключением стратегических союзов и покупкой компаний-конкурентов. Увеличение нормы прибыли является важным способом повышения стоимости. Компании должны контролировать виды деятельности, связанные с оборотным капиталом, чтобы иметь необходимые средства тогда, когда они потребуются. Для ряда организаций интеллектуальные активы, такие как патенты, торговые марки, отношения с потребителями и поставщиками, знание отраслевой специфики, обученный персонал и знание своей компании являются во многих отношениях намного более ценными, чем их основные средства, т.е. они увеличивают рыночную стоимость компании.

Ключевые слова: управление структурой капитала, рыночная стоимость предприятия, средневзвешенная стоимость капитала предприятия.

D.N. Omarkhan¹, G.A. Konopyanova¹, G.S. Ishkinina¹, Bernd Zirkler²

¹*Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan;*

²*Westfälische Hochschule Zwickau, Zwickau, Germany*

(E-mail: prep_omarkhan@mail.ru)

Main factors analysis of bank staff labor motivation

It is shown in this article that changes in modern business have led to an increase in the importance of the human factor, put staff management to the forefront in the system of management, determined the growth in the importance of accounting for motivation, methods of labor incentives, including the content and working conditions. The growing role of labor motivation as an element of the bank staff management process is considered. It is shown that a well-thought-out system of labor motivation is one of the most important factors determining the success of an organization. The main factors of labor motivation of the bank staff are determined. It is highlighted that the growth of the quality of life of workers depends on the solution of social issues. Information was received on the type of motivation, the expression of motives, the structure of value interests, the level of satisfaction with the work of bank staff were determined. The main components of the functioning of labor motivation are considered, on the basis of which you can develop practical recommendations for improving the staff management mechanisms of the bank. It was revealed that, in general, the bank staff has a well-developed motivational structure. The materials of the study indicate the need for additional adjustment of measures and adoption of measures aimed at increasing the motivation and stimulation of banking work. It was highlighted that when studying the state of the bank's staff management system, it is necessary to use an integrated approach, including both the study of quantitative and qualitative indicators and social indicators. The necessity of applying an integrated approach that allows the bank to overcome crisis situations, survive in a tough competitive environment and improve the quality of the working life of its staff is shown.

Keywords: staff management, bank staff, labor motivation, stimulation, job satisfaction, quality of working life.

Introduction

Lately, changes occurring in modern business have led to an increase in the importance of the human factor, have put staff management to the fore in the system of management, determined the growth in the importance of accounting for motivation, methods of labor incentives, including the content and working conditions. At present time, more than ever, in order to ensure business sustainability, the mobilization of organizational resources of the bank is important. A well-designed system of labor motivation is one of the most important factors determining the success of an organization [1–5].

The First President of the country N. Nazarbayev indicated the growing importance of the human factor in modern conditions in his Message to the people of Kazakhstan «Growth of the welfare of Kazakhstan: increasing incomes and quality of life» (October 5, 2018), stressing that: «New technologies, robotization and automation complicate labor requirements and the quality of human capital. A completely new architecture of financial systems is being built... Today, global and local problems are intertwined. Under these conditions, the development of the main wealth — a person becomes the answer to the challenges and the key to the success of the state... It is necessary to change the approaches in work. «The well-being of Kazakhstan depends primarily on the steady growth of income and the quality of life» [6].

It has been defined that high motivation of staff is the most important condition for the success of any organization. No organization can count on success if there is a lack of attitude of workers to work with high returns, their interest in the final results of work and their desire to contribute to the achievement of goals. Motivation is an internal process of conscious choice by a person of one or another type of behavior, determined by the complex influence of external (stimuli) and internal (motives) factors. In the process of formation of the motivation mechanism, social values, norms and rules of behavior are learned, specific value orientations and attitudes in the field of labor are developed. As components of the functioning of the motivation of labor activity, researchers refer to inclusiveness or non-involvement in labor activity, the motivational core, job satisfaction and labor behavior [1; 335]. Motivation is «the process of achieving a balance between the goals of a company and an employee in order to fully meet the needs of both» [7; 5].

It is known that «the efficiency of the bank depends largely on the competent staff management and qualified banking operations by employees. A bank can lose money resources and rich clients in the absence of qualified staff, without building up professional potential» [8; 12].

Currently, along with economic efficiency, meaning the realization of the organization's goals (productivity, profitability, improving the quality of products, services, etc.) due to the economical use of limited resources, they increasingly use the concept of «social efficiency». Social efficiency is manifested in the degree of achievement of individual goals of employees and characterizes the satisfaction of expectations, desires, needs and interests of employees (payment and content of work, the possibility of personal self-realization, satisfaction with work, the socio-psychological climate in the team, etc.) [9; 3].

S.V. Shekshnya stresses that «the effectiveness of the organization's work as a whole is made up of the efficient use of all organizational resources, including the potential of each employee» [10; 28].

Factors of labor motivation of bank employees A.V. Selyuk was divided into two large groups: «External — working conditions, salary, status, prestige of the profession and place of work, work schedule, relations with colleagues, quality of management control; creating an environment conducive to the emergence of commitment to organizational goals, career advancement. External motivation factors have an immediate and strong, but not necessarily lasting effect. Internal — achievement, recognition, responsibility, freedom of action, the ability to realize themselves, as well as develop their skills and abilities, the content of work. Intrinsic motivation is more prolonged, but in most cases it is less pronounced» [11; 5].

Satisfaction with work in general terms means an employee's assessment of the conditions in which the labor process proceeds, mediated by the assessment of the level of realization of the expectations of the individual carrying out the labor activity. Satisfaction can be presented at the emotional level (as pleasure from work), at the behavioral level (as employee involvement in work) at a rational level (as the degree of compliance of the parameters of the working environment with the expectations and aspirations of the worker). Job satisfaction determines satisfaction with life and confidence in the future, i.e. is the basis of human social well-being. Usually, a sharp decrease in life satisfaction is associated with a decrease in real incomes and the devastation of the consumer market. Without denying the impact of these reasons, it should be noted that the general growth of dissatisfaction with life is basically connected with the labor crisis, since labor is the main component of human life. When analyzing the place of satisfaction in the mechanism of the functioning of labor motivation, it was revealed that passion for work provokes an interest in self-realization of the individual in work, striving to develop and improve their potential, increases the openness of the individual to communicate on vocational working grounds; on the basis of enthusiasm (incapacity) for work, inclusiveness or non-inclusion in it, the motivational core of the individual is formed — the type of work motivation. The first is a motivational type — workers are focused mainly on meaningful and socially significant work, the second is mainly focused on wages and other non-labor values, the third is workers, in whose minds the significance of various values is balanced; it is through satisfaction (its rational component) that the factors of the working environment influence the motivation of labor activity; being the basis of the general moral and psychological state of an employee, satisfaction accumulates the assessments of various aspects of the production situation and, through feedback mechanisms, transmits them to the motivational core, increasing or decreasing the significance of individual values and requirements [1; 392].

The content of the motivation of the individual is determined not only by the type of motivation, but also by the structure of the practical requirements for work, wealth and the power of motivation. At the same time, wealth of motivation is defined as the number and variety of needs and benefits that are significant for an individual and are satisfied by his work activity. The strength of motivation is the total intensity of the desire to satisfy significant needs. The level of power can be adopted to classify the latter into motives of achievement and motives of conservation (avoidance). Achievement motivation is a source of increased activity, the motivation of conservation maintains activity at a level that allows you to avoid sanctions associated with limiting or reducing the benefits obtained [1; 396].

The main results of the study

Currently, identifying the reasons forcing people to work with full force and in the interests of the organization, determining the level of job satisfaction of employees is one of the urgent tasks in the field of management. Considering the above, we conducted a sociological study of labor motivation to identify the type of motivation, the severity of motives, determine the structure of value orientations and interests, the

level of satisfaction with the work of the staff of a Ust-Kamenogorsk city bank. The study was conducted by the method of questioning, the main condition for the questioning was complete anonymity.

As a result of the research conducted on the type of respondents' motivation (A. Maslow's pyramid of needs), it was found that secondary needs significantly prevail over primary ones, if secondary needs were 60.7 %, then primary needs account for only 39.3 % (Table 1). The tendency to increase of secondary needs in the sequence «cashier-specialist-manager» has been revealed. The significant prevalence of secondary needs can be explained by the relatively high level of education of the respondents, about 87 % of employees have higher education.

Table 1

Distribution of respondents according to the needs of Maslow's pyramid, %

No.	Type of needs	Pyramid level number	Total
1	Secondary needs	V	60,65
		IV	
		III	
2	Primary needs	II	39,35
		I	

Note. Made by authors.

According to Kibanov A.Y. classification of motives, questions 1 and 2 of the subgroups characterize the value orientation, and questions 3 and 4 of subgroups — the pragmatic orientation of the respondents [1; 489]. It was found that the majority of workers (about 75 %) belong to the second type of motivation, i.e. mainly focused on wages and status values (pragmatic orientation) (Table 2; Fig. 1). The results of the study we obtained are consistent with the data of A.Y. Kibanov: «The majority of workers currently belong to the type of motivation, the motivational core of which is based on high (in their understanding) wages (the second type of motivation, workers, mainly focused on wages and status values). Their motives are aimed at avoiding a reduction in the benefits obtained (preservation of them)» [1; 490].

Table 2

Distribution of respondents by orientation of orientation, %

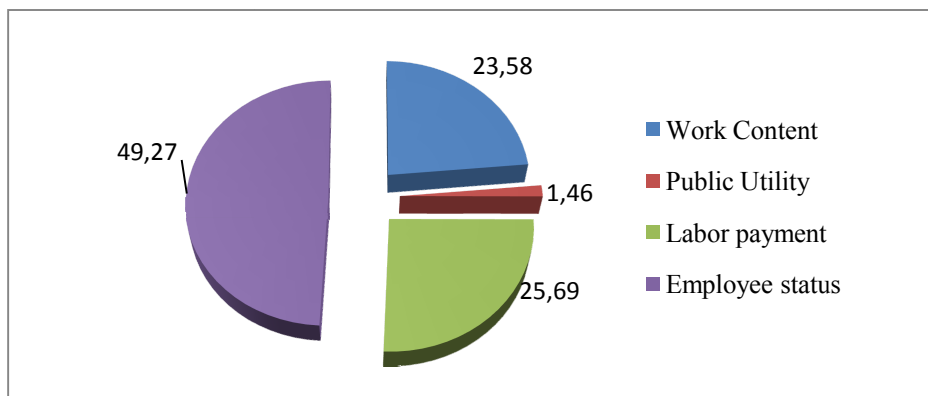
Orientation direction	Group of questions	Total
Value orientation	The content of the work	25.04
	Public utility	
Pragmatic orientation	Salary	74.96
	Employee status	

Note. Made by authors.

As a result of the study of the type of motivation according to Trifonenko V.V. classification of motives, it was found that workers have approximately the same severity of motives with a slight predominance of rationalistic motives (39 %), the share of social motives and self-realization motives are 30 % and 31 %, respectively. At the same time, the leaders expressed the motives of self-realization (42 %), while the specialists and cashiers — rationalistic motives, 42 % and 45.3 % (Fig. 2).

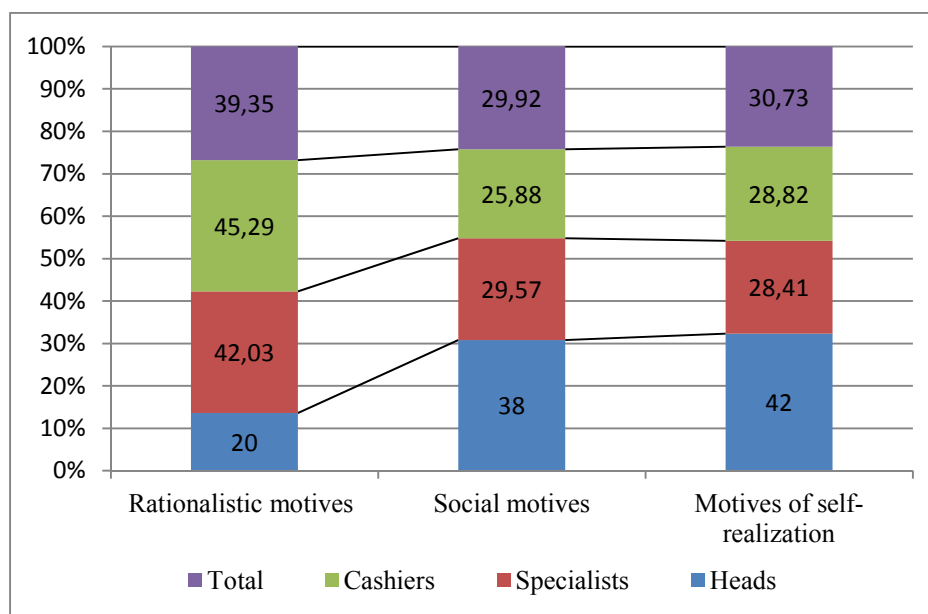
It was revealed that a social motive (the labor mood of the team (75.6 %)) has a significant or very significant motivating influence on workers; and favorable working conditions (65 %) as a result of the analysis of the influence of motivating factors on the labor activity of the respondents. Moreover, if managers are motivated to have a maximal motivating influence on social motives (moral encouragement, good relations with colleagues), then on specialists, along with social motives, the maximum influence is exerted by rationalistic motives (good earnings). For cashiers, rationalistic motives are characteristic (good earnings, social benefits and surcharges). Women, unlike men, are most motivated by rationalistic motives (good earnings (79.4 %) and favorable working conditions (74.5 %)). For men, the manifestation of social motives and self-actualization motives is characteristic. The presence

of factors in women due to the action of rationalistic motives and motives associated with social and living conditions of work also indicates in his research V.V. Trifonenko.

Note. Made by authors.

Figure 1. Distribution of respondents by type of motivation, %

Note. Made by authors.

Figure 2. The distribution of respondents by the expression of motives, %

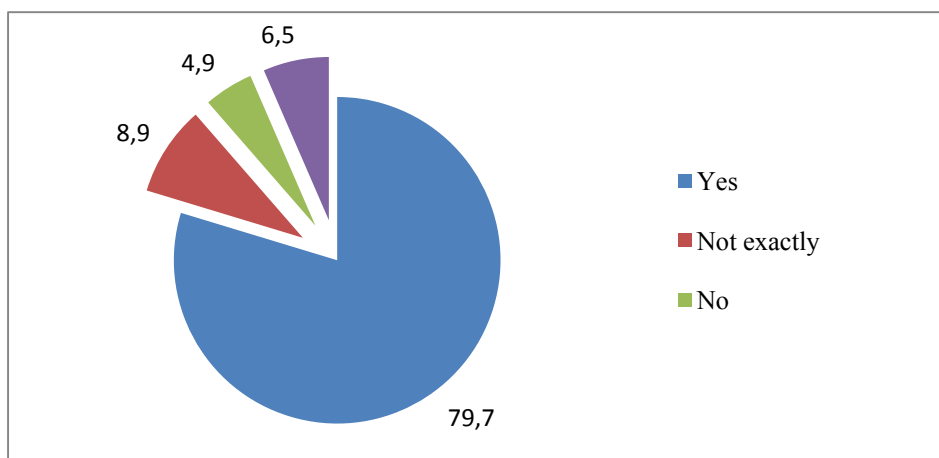
Analysis of the degree of influence of motivating factors on the labor activity of respondents depending on gender, age, level of education and length of service revealed that a good or very significant motivating effect on men is having good relationships with colleagues. Women, unlike men, have a substantial or very significant motivating effect on good earnings (79.4 %). Workers with higher education have a significant or very significant motivating influence on the working spirit of the team (75.7 %). Younger respondents (up to 29 years of age) have a significant or very significant motivating influence from good earnings (91.9 %), after 30 years, factors such as good relations with colleagues and favorable working conditions begin to motivate as much as possible. Persons over 50 years of age are most motivated by moral encouragement, favorable working conditions and the working spirit of the team. Respondents who have worked for up to 5 years have a significant or very significant motivating effect on good earnings (93.2 %), with work experience of over 5 years — favorable working conditions (84.6 %), and with work experience over 10 years the influence of this factor increases to 95.2 %.

Respondents selected 3 of the most significant factors Among the factors impeding full-impact work. The first place in the rank was taken by the «hard work» factor (89.4 %), the second place was «the lack of

prospects for professional and job growth» (67.5 %) and the third place was «there is no connection between the wage rate and the results of work, my qualifications and professionalism» (54.5 %). The results indicate the need to take into account these factors when organizing the work of bank staff.

It was found that 25.2 % of employees answered that «yes, often» feel negative mental states associated with work, while such a positive response was noted mainly among cashiers (47.1 %), possibly due to the specifics of their activities. Among the 3 negative factors encountered during work, 84.5 % of respondents indicated «long work at the computer», followed by «monotony and monotony of work» (65 %) and «uneven workload during the working day (month, year)» (55.3 %). The results indicate the existing shortcomings in the organization of labor and the need to take measures for the organization and maintenance of labor.

It is known that «the most obvious psychological result of labor motivation is job satisfaction, we have studied the general job satisfaction and the level of satisfaction with various parties of labor. As a result of the study, it was revealed that 79.7 % of respondents are fully satisfied with their work (Fig. 3). About 9 % of respondents are not completely satisfied with the work. 4.9 % of respondents indicated that they are not satisfied with their work, and 6.5 % found it difficult to answer this question. There is a tendency to increase job satisfaction in the sequence of «cashier-specialist-manager».

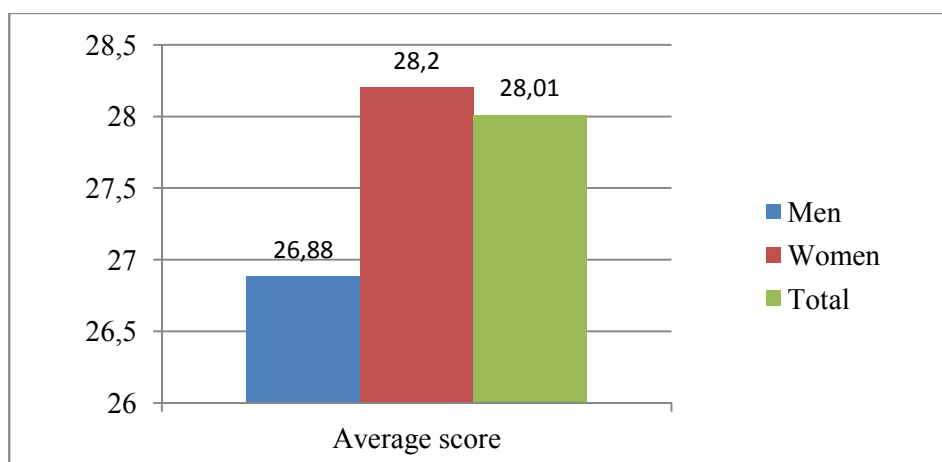
Note. Made by authors.

Figure 3. The structure of job satisfaction of bank staff, %

The majority of respondents (86.2 %) are satisfied or rather satisfied with their work on the general job satisfaction scale. Revealed a tendency to increase job satisfaction in the sequence of «cashier-specialist-supervisor». The analysis of respondents' satisfaction with various aspects of work activity showed that 91.1 % of respondents are satisfied with the moral and psychological climate in the team. Only 68.3 % of respondents are satisfied with the salary. 42.3 % of employees do not satisfy the level of social benefits and payments. Almost 31 % of respondents are not satisfied with the opportunities for career growth. 30 % of employees are not satisfied with the advanced training opportunities. Depending on age, young people are more satisfied with their work than their colleagues over 40 years old. It has been established that male workers are more satisfied with their work. Compared to men, women make more demands on the level of social benefits and payments (48 %) and the attitude of the administration to the needs of workers (32.4 %).

An analysis of the degree of satisfaction of needs, requests and expectations of respondents showed that about 87 % of employees were satisfied, their degree of satisfaction was in the range of 21–32 points, which is rated as «satisfied», and on a five-point scale it corresponds to an estimate of «4». A tendency towards an increase in satisfaction in the sequence «cashier — specialist — manager» was revealed, which corresponds to 79.4 %, 88.4 % and 95 %. The average score of respondents was 28 points. Compared to women, men are more satisfied with the needs, demands and expectations, their average score was 26.9 points versus 28.2 points for women (Fig. 4).

Note. Made by authors.

Figure 4. Average score of satisfaction of needs, requests and expectations of respondents

Conclusion

Thus, the results of the study allowed us to obtain information about the type of labor motivation, the severity of motives, the structure of value orientations and interests, the level of satisfaction with the work of bank staff. It was revealed that, in general, the bank staff has a well-developed motivational structure. The degree of satisfaction of their needs, requests and expectations corresponds to the «satisfied» or «4» rating (on a five-point scale).

The studymaterials indicate the need for additional adjustment of measures and adoption of measures aimed at increasing the motivation and stimulation of banking work. It is necessary to use an integrated approach, including both the study of quantitative and qualitative indicators, and social indicators when studying the state of the bank's staff management system. The use of such an integrated approach will allow the bank to overcome crisis situations, survive in the conditions of a tough competitive environment and improve the quality of the working life of its staff. The main factors of labor motivation are identified, on the basis of which practical recommendations can be developed for improving bank staff management mechanisms. Timely solution of social issues will lead not only to improving the well-being of employees, but also to improving the quality of his life.

References

- 1 Управление персоналом организации: учеб. / под ред. А.Я. Кибанова. — М.: ИНФРА-М, 2003. — 638 с.
- 2 Афонина А.С. Мотивация труда банковских работников [Электронный ресурс] / А.С. Афонина // Молодой ученый. — 2013. — № 5. — С. 355–356. — Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/52/6878/>.
- 3 Азизова С.Х. Мотивация труда банковского персонала [Электронный ресурс] / С.Х. Азизова // Молодой ученый. — 2016. — № 21.1. — С. 10–13. — Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/125/34621/>.
- 4 Ивановская Л.А. Анализ реализации функции мотивации в российских банках [Электронный ресурс] / Л.А. Ивановская // Экономика и менеджмент инновационных технологий. — 2014. — 3. — Ч. 1. — Режим доступа: <http://ekonomika.snauka.ru/2014/03/3970/>.
- 5 Черепанов Е.В. Материальное стимулирование на основе ключевых показателей [Электронный ресурс] / Е.В. Черепанов // Молодой ученый. — 2017. — № 11. — С. 290–295. — Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/145/40542/>.
- 6 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана от 05.10.2018 «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» [Электронный ресурс]. — Режим доступа http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g.
- 7 Клочков А.К. КРП и мотивация персонала.: Полный сборник практических инструментов / А.К. Клочков. — М.: Эксмо, 2010. — 209 с.
- 8 Хамитов Н.Н. Банковский менеджмент / Н.Н. Хамитов. — Алматы, 2007. — С. 12–33.
- 9 Рамазанов Н. Под знаком кризиса / Н. Рамазанов // Деловая неделя. — 2009. — № 33. — С. 3.
- 10 Шекшня С.В. Управление персоналом современной организации / С.В. Шекшня. — М.: Интел-Синтез, 1998. — 328 с.
- 11 Селюк А.В. Оценка и мотивация персонала банка: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / А.В. Селюк. — Омск, 2005. — 20 с.

Д.Н. Омархан, Г.А. Конопьянова, Г.Ш. Ишкинина, Бернд Зирклер

Банк қызметкерлерінің еңбек уәждемесінің негізгі факторларын талдау

Мақалада қазіргі бизнесте болып жатқан өзгерістер адам факторының маңыздылығының өскені, қызметкерлерді басқаруды басқару қызметі жүйесіндегі алдыңғы жоспарға ұсынғаны көрсетілген, еңбекті ынталандыру әдістерін, оның ішінде мазмұны мен еңбек жағдайларын қоса алғанда, уәждеменені есепке алудың маңыздылығы анықталған. Банк қызметкерлерін басқару процесінің элементі ретінде еңбек уәждемесінің өсу рөлі қарастырылды. Еңбек уәждемесінің жақсы ойластырылған жүйесі ұйымның табыстылығын анықтайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады. Банк қызметкерлерінің еңбек уәждемесінің негізгі факторлары анықталды. Қызметкерлердің өмір сүру сапасының өсуі әлеуметтік мәселелерді шешуге байланысты. Мотивация түрі, уәждердің айқындылығы туралы ақпарат алынды, бағалы мүдделердің құрылымы, банк қызметкерлерінің жұмысына қанағаттану деңгейі туралы ақпарат алынды. Банк қызметкерлерін басқару тетіктерін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар әзірлеуге болатын еңбек уәждемесінің негізгі компоненттері қаралды. Жалпы банк қызметкерлерінің жеткілікті дамыған мотивациялық құрылымы бар екені анықталды. Жүргізілген зерттеу материалдары банк еңбегінің уәждемесі мен ынталандырылуын арттыруға бағытталған іс-шараларды қосымша түзету және шаралар анықталды қажеттілігін көрсетеді. Банк қызметкерлерін басқару жүйесінің жай-күйін зерделеу кезінде сандық, сапалық көрсеткіштерді, сондай-ақ әлеуметтік көрсеткіштерді зерделеуді қамтитын кешенді тәсілді пайдалану қажет. Банкке дағдарыстық жағдайларды еңсеруге, қатаң бәсекелестік орта жағдайында өмір сүруге және өз персоналының еңбек өмірінің сапасын арттыруға мүмкіндік беретін кешенді тәсілді қолдану қажеттілігі көрсетілген.

Кілт сөздер: қызметкерлерді басқару, банк қызметкерлері, еңбекмотивациясы, ынталандыру, еңбекпен қанағаттану, еңбек өмірінің сапасы.

Д.Н. Омархан, Г.А. Конопьянова, Г.Ш. Ишкинина, Бернд Зирклер

Анализ основных факторов трудовой мотивации банковского персонала

В статье показано, что изменения, происходящие в современном бизнесе, привели к росту значимости человеческого фактора, выдвинули управление персоналом на передний план в системе управленческой деятельности, определили рост значения учета мотивации, методов стимулирования труда, включающих содержание и условия труда. Рассмотрена возрастающая роль мотивации труда как элемента процесса управления банковским персоналом. Показано, что хорошо продуманная система мотивации труда является одним из важнейших факторов, определяющих успешность организации. Определены основные факторы трудовой мотивации персонала банка. Выделено, что от решения социальных вопросов зависит рост качества жизни работников. Получена информация о типе мотивации, выраженности мотивов, определены структура ценностных интересов и уровень удовлетворенности трудом банковского персонала. Рассмотрены основные компоненты функционирования трудовой мотивации, на основе которой можно разработать практические рекомендации по совершенствованию механизмов управления персоналом банка. Выявлено, что, в целом, банковский персонал имеет достаточно развитую мотивационную структуру. Материалы проведенного исследования указывают на необходимость дополнительной корректировки мероприятий и принятия мер, направленных на повышение мотивации и стимулирование банковского труда. Отмечено, что при изучении состояния системы управления банковским персоналом необходимо использовать комплексный подход, включающий как изучение количественных, качественных показателей, так и социальных. Показана необходимость применения комплексного подхода, позволяющего банку преодолеть кризисные ситуации, выжить в условиях жесткой конкурентной среды и повысить качество трудовой жизни своего персонала.

Ключевые слова: управление персоналом, банковский персонал, мотивация труда, стимулирование, удовлетворенность трудом, качество трудовой жизни.

References

- 1 Kibanov, A. (Eds). (2003). *Upravlenie personalom orhanizatsii [Human resource management of the organization]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
- 2 Afonina, A.S. (2013). Motivatsiia truda bankovskikh rabotnikov [Work Motivation of Bank employees]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 5, 355–356. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/52/6878/> [in Russian].
- 3 Azizova, S.Kh. (2016). Motivatsiia truda bankovskoho personala [Motivation of Bank personnel]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 21.1, 10–13. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/125/34621/> [in Russian].

4 Ivanovskaia, L.A. (2014). Analiz realizatsii funktsii motivatsii v rossiiskikh bankakh [Analysis of the implementation of the function of motivation in Russian banks]. *Ekonomika i menedzhment innovatsionnykh tekhnologii — Economics and innovations management*, 3, 1. Retrieved from <http://ekonomika.snauka.ru/2014/03/3970/> [in Russian].

5 Cherepanov, E.V. (2017). Materialnoe stimulirovanie na osnove klyuchevykh pokazatelei [Material stimulation on the basis of key indicators]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 11, 290–295. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/145/40542/> [in Russian].

6 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbaeva narodu Kazakhstana ot 5 oktyabrya 2018 h. «Rost blahosostoianiia kazakhstantsev: povyshenie dokhodov i kachestva zhizni» [Message Of The President Of The Republic Of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan of, 2018 «Growth of welfare of Kazakhstan: increase of income and quality of life»]. (2018, 5 October). *akorda.kz*. Retrieved from http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g [in Russian].

7 Klochkov, A.K. (2010). *KPI i motivatsiia personala. Polnyi sbornik prakticheskikh instrumentov [KPI and motivation of the staff. Full collection of practical tools]*. Moscow: Eksmo [in Russian].

8 Khamitov, N.N. (2007). *Bankovskii menedzhment [Bank management]*. Almaty [in Russian].

9 Ramazanov, N. (2009). Pod znakom krizisa [Under the sign of crisis]. *Delovaia nedelia — Business week*, 33, 3 [in Russian].

10 Shekshnia, S.V. (1998). *Upravlenie personalom sovremennoi orhanizatsii [Human resource management of the modern organization]*. Moscow: Intel-Sintez [in Russian].

11 Seliuk, A.V. (2005). Otsenka i motivatsiia personala banka [Estimation and motivation of the personnel of bank]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Omsk [in Russian].

Р.К. Ниязбекова, Дурру Огуз

*М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан
(E-mail: diana_zhan7@mail.ru)*

Қазіргі жағдайда тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау көрсеткіштерін қолдану ерекшеліктері

Мақалада тауарлардың бәсекеге қабілеттілігі болжанатын және нақты бәсекеге қабілеттілік мақсаттарына орай қарастырылған. Авторлар тауардың бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың есептік тәсілдері сипаттамаларының екі тобын пайдаланған: сапаның техникалық көрсеткіштері және экономикалық параметрлер. Авторлардың ойынша, тауарлардың техникалық параметрлері сапалық қажеттіліктің мазмұнын және оны қанағаттандыру шарттарын сипаттайтын қажеттілік параметрлерінен (тағайындау, эргономикалық, эстетикалық және нормативтік) тұрады. Мақалада экономикалық параметрлер бойынша кешенді көрсеткішті есептеу тұтынушының тауарды сатып алуға және пайдалануға толық шығындарын анықтау негізінде жүргізілетіні көрсетілген. Мақала авторлары тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалауға қойылатын талаптарын анықтаған: нарықты зерттеу, бәсекелестердің тауарларының ерекшеліктерін, сатып алушының қажеттіліктерін зерделеу, тауарды бағалау параметрлерін айқындау, тауарлардың бәсекеге қабілеттілік факторларын жүйелеу, тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін сандық бағалау тәсілдерін анықтау. Мақалада тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау үдерісінің көрсеткіштері жүйелі түрде топтастырылған және жіктелген: тауардың коммерциялық идеясының прогрессивтілігін көрсететін көрсеткіштер тобы; өнімнің сапасын сипаттайтын техникалық, экономикалық және коммерциялық көрсеткіштер тобы; өткізу шарттарын сипаттайтын көрсеткіштер тобы; пайдалану шарттарын сипаттайтын көрсеткіштер тобы; тұтынушының өнімді әлеуметтік-психологиялық қабылдауын сипаттайтын көрсеткіштер тобы. Авторлар тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін анықтаудың көрсеткіштері бойынша нақты қорытындылар жасаған.

Кілт сөздер: тауар, бәсеке, бәсекеге қабілеттілік, бағалау, сапа, сапаның техникалық көрсеткіштері, бағалаудың экономикалық параметрлері.

Нарықтық экономика жағдайында кез келген тауардың бәсекеге қабілеттілік көрсеткіші тауардың техникалық-экономикалық үлгінің тиісті көрсеткіштерімен сандық салыстыру жолымен есептеледі. Ол басқару шешімдерін қабылдау кезінде «тауарлардың бәсекеге қабілеттілігі» және «тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау» сияқты ұғымдардың мағынасын анықтап алғанымыз жөн.

Тауарлардың бәсекеге қабілеттілігі — олардың нарықтағы бәсекелестердің ұқсас тауарларымен салыстырғанда сатып алушылардың сұрау салуларын неғұрлым толық қанағаттандыру қабілетін көрсетеді. Тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау — бәсекеге қабілеттіліктің критерийлерін (көрсеткіштерін) таңдау, бәсекелес тауарлар үшін көрсеткіштердің нақты мәндерін белгілеу және базалық ретінде қабылданған тауарлармен талданатын тауарлар көрсеткіштерінің мәндерін салыстыру жөніндегі операциялардың жиынтығы.

Бағалау мақсаттарына қарай болжанатын немесе нақты бәсекеге қабілеттілік айқындалуы мүмкін. Болжанатын бәсекеге қабілеттілік — бұл тауарлардың қажеттілікті қанағаттандырудың күтілетін қабілеті. Болжанатын бәсекеге қабілеттілікті айқындау үшін әзірлеу және жобалау кезінде көзделген стандарттармен, техникалық шарттармен нормаланатын немесе нарықта үстем жағдайға ие тауарларға тән көрсеткіштер (мысалы, көшбасшы бағасы) пайдаланылады. Нақты бәсекеге қабілеттілік — бұл тауарлардың қажеттілікті қанағаттандыратын нақты қабілеті. Нақты бәсекеге қабілеттілікті бағалау үшін эмпирикалық әдістердің, сараптамалық бағалаудың, өлшеудің және басқалардың көмегімен көрсеткіштердің нақты мәндері айқындалуға тиіс.

Көптеген жағдайларда тауардың бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың есептік тәсілдері сипаттамалардың екі тобын қамтиды: сапаның техникалық көрсеткіштері мен экономикалық параметрлері, кейде нормативтік параметрлер де қолданылады.

Тауардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау кезінде пайдаланылатын параметрлер номенклатурасы екі жалпылама топтан тұрады:

- сапа параметрлері (техникалық параметрлер);
- экономикалық параметрлер.

Техникалық параметрлерге осы қажеттіліктің мазмұнын және оны қанағаттандыру шарттарын сипаттайтын қажеттілік параметрлері жатады (1-сурет).

Ескерту. Автормен құрастырылған.

1-сурет. Тауардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау кезінде пайдаланылатын техникалық параметрлер

Параметрлердің қысқаша сипаттамасы:

1) тағайындау параметрлері тауардың қолданылу саласын және ол орындауға арналған функцияларды сипаттайды. Бұл параметрлер бойынша нақты тұтыну жағдайларында осы тауарды қолдану арқылы қолжеткізілетін пайдалы әсердің мазмұны туралы айтылады [1].

Тағайындау параметрлері, өз кезегінде, келесілерге бөлінеді:

– тауардың белгілі бір санатқа тиесілігін сипаттайтын санаттау параметрлері. Бұл параметрлер бәсекелестер тауарлардың қолданылу саласын таңдау кезеңінде ғана бағалау үшін пайдаланылады;

– өнімді әзірлеу және дайындау кезінде қолданылатын техникалық шешімдердің прогрессивтілігін сипаттайтын техникалық тиімділік параметрлері;

– тауарды әзірлеу және өндіру кезінде пайдаланылған негізгі жобалау-конструкторлық шешімдерді сипаттайтын конструктивтік параметрлер;

2) эргономикалық параметрлер тауардың еңбек операцияларын орындау немесе тұтыну кезінде адам ағзасының қасиеттеріне сәйкестігі тұрғысынан сипаттайды;

3) эстетикалық параметрлер ақпараттық мәнерлілікті (ұтымды нысаны, тұтас композиция, өндірістік орындауды жетілдіру, тауар түрінің тұрақтылығы) сипаттайды. Эстетикалық параметрлер өнімнің сыртқы қабылдауын моделдейді және тұтынушылар үшін аса маңызды болып табылатын оның сыртқы қасиеттерін көрсетеді;

4) нормативтік параметрлер — тауардың міндетті нормалармен, стандарттармен және заңнамамен регламенттелетін қасиеттерін сипаттайды.

Экономикалық параметрлер тобына тұтынушының өнімді сатып алу және тұтыну жөніндегі толық шығындары (тұтыну бағасы), сондай-ақ оны нақты нарықта сатып алу және пайдалану шарттары жатады. Жалпы жағдайда, тұтынушының толық шығындары бір жолғы және ағымдағы шығындардан тұрады.

Кез келген бұйымның нақты жағдайларда пайдалануға жарамдылық дәрежесін анықтайтын қасиеттер кешені бар. Өз тауарының бәсекеге қабілеттілігін объективті бағалау үшін өндіруші талдау кезінде тұтынушы қолданатын өлшемдерді пайдалануы тиіс. Тек мұндай жағдайда ғана өндіруші осы тауардың бағасы сатып алушының пікірімен сәйкес келеді деп күтуге болады. Алайда өндіруші үшін бұл мәселе біршама кеңірек тұр, ең алдымен ол өз тауарын осы нарықта өткізудің принципті мүмкіндігін, яғни нормативтік параметрлердің деңгейін бағалауы тиіс.

Қағидаттық мүмкіндікті анықтау бұйымда тұтынушы елінде берілген патенттердің әрекетіне жатпайтын ғылыми-техникалық шешімдердің орындалу дәрежесін көрсететін патенттік тазалықты бағалаудан басталады. Алайда мұндай жұп тек тауарды сату үшін кедергілердің болуы немесе болмауы туралы ғана айтуға мүмкіндік береді және сатып алушы тұрғысынан оның тұтынушылық қасиеттерінің деңгейін өзі анықтамайды. Егер бұйымда патенттік жиілікке ие емес құрамдас бөліктер болса, онда бәсекеге қабілеттілікті одан әрі талдауды патенттік тазалықты қамтамасыз етуге бағытталған шараларды әзірлегеннен кейін ғана жүргізу орынды.

Содан кейін талданатын тауар параметрлерінің міндетті нормаларға сәйкестігі анықталады. Олар сәйкес келмеген жағдайда тауар қолда бар қажеттілікті қанағаттандыру үшін пайдаланыла алмайды. Демек, егер бұйымның нормативтік параметрлерінің, ең болмағанда, біреуі қолданыстағы нормалармен ұйғарылған деңгейге сәйкес келмесе, онда тауар басқа параметрлер бойынша

салыстыру нәтижелеріне қарамастан, бәсекеге қабілетсіз. Бәсекеге қабілеттілікті бағалау кезінде нормативтік параметрлерді есепке алу тек екі мәнді қабылдайтын көрсеткіштің көмегімен жүргізіледі: 1 және 0. Егер тауар нормаларға сәйкес келсе, онда көрсеткіш 1-ге тең, егер сәйкес келмесе, онда ол 0-ге тең.

Техникалық параметрлермен тұтынушының тауарды сатып алуының алғашқы қадамына байланысты, ол бұйымды сатып алуға әлеуетті «кандидат» ретінде іріктеуден тұрады. Бұл қадам, егер тауар параметрлерін талдау бар қажеттілікті қанағаттандырады және қажетті пайдалы әсер әкелуі мүмкін екенін көрсетсе, жасалуы мүмкін. Егер тұтынушы нарықта қажеттілікке толық жауап беретін тауарды таппаса, ол қолданыстағы ұсынысты ескере отырып, өз талаптарын түзетуге мәжбүр болады. Әрине, бұл ретте тұтынушы, ең алдымен, оның тұрғысынан ең маңызды емес талаптарды алып тастайды және оларды техникалық параметрлер жиынтығымен, кем дегенде, ұсынылатын тауарлардың біреуінде сәйкес келгенге дейін түзететін болады. Әдетте, тауардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау дифференциалды, кешенді немесе аралас әдіспен жүзеге асырылады [2].

Дифференциалды әдіс талданатын кейбір параметрлерін және салыстыру базасын пайдалануға және оларды салыстыруға негізделген. Егер техникалық және экономикалық сипаттамалар бойынша бағалау кезінде базалық мәндер нормативтік-техникалық құжаттамада немесе шарттарда белгіленсе, онда кейбір көрсеткіш 1-ден кем немесе тең болуы мүмкін. Талданатын тауардың мәні қажеттіліктен асатын сипаттамасы болған жағдайда, көрсетілген көтеруді тұтынушы артықшылық ретінде бағаламайтын болады, осы параметр бойынша кейбір көрсеткіш 1-ден артық мәнге ие болмайды және есептеу кезінде екі шаманың ең азы: 1 немесе осы көрсеткіштің нақты мәні пайдаланылуы тиіс.

Нормативтік параметрлер бойынша бағалау кезінде кейбір көрсеткіш тек екі мәнді қабылдайды: 1 немесе 0. Егер талданатын тауар міндетті нормалар мен стандарттарға сәйкес келсе, көрсеткіш 1-ге тең, егер сәйкес келмесе, онда ол 0-ге тең. Көп жағдайда дифференциалды әдіс талданатын тауардың бәсекеге қабілеттілік фактісін немесе ұқсас тауармен салыстырғанда оның кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Ол әрбір параметрдің тауарды таңдау кезінде тұтынушының қалауына әсерін ескермейді. Бұл кемшілікті жою үшін бәсекеге қабілеттілікті бағалаудың кешенді әдісі қолданылады. Тауардың бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың кешенді әдісі кешенді көрсеткіштерді қолдануға немесе талданатын тауардың үлестік пайдалы әсерлерін және үлгіні салыстыруға негізделеді.

Техникалық параметрлер бойынша кешенді көрсеткіш техникалық параметрлер туындысының және олардың салмағының қосындысы болып табылады. Әрбір техникалық параметрдің салмағын анықтау үшін жалпы жиынтықта маркетингтік зерттеулер нәтижелеріне негізделген сараптамалық бағалар қолданылады. Бұл кешенді көрсеткіш техникалық параметрлердің барлық жиынтығы бойынша осы тауардың қазіргі қажеттілігінің сәйкестік дәрежесін сипаттайды. Ол жоғары болған сайын, тұтынушылардың сұраныстары толық қанағаттандырылады [3].

Экономикалық параметрлер бойынша кешенді көрсеткішті есептеу тұтынушының тауарды сатып алуға және пайдалануға толық шығындарын анықтау негізінде жүргізіледі.

Тұтынушының толық шығындары өнімді сатып алуға арналған біржолғы шығындардың және қызмет кезеңіндегі оны пайдалануға арналған шығындардың сомасы ретінде айқындалады. Өнеркәсіптік мақсаттағы бұйымдар үшін қызмет ету мерзімінің шамасы амортизациялық кезеңге тең болып қабылданады. Тұтыну мақсатындағы өнімдер үшін қызмет ету мерзімін бағалау ұқсас бұйымдардың нақты қызмет ету мерзімдері, сондай-ақ осы санаттағы тауарлардың моральдік ескіру жылдамдығы туралы мәліметтер негізінде жүргізілуі тиіс.

Тауардың бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың аралас әдісі дифференциалды және кешенді әдістердің үйлесімін білдіреді. Аралас әдіс кезінде дифференциалды және кешенді әдіспен есептелген параметрлердің бір бөлігі қолданылады. Тауардың бәсекеге қабілеттілігін бағалаудың келтірілген әдістері жалпы қолданылатын болып табылады және отандық әдебиетте жиі кездеседі. Оларға бірқатар шектеулер тән. Олардың көмегімен нысанның бәсекеге қабілеттілік деңгейі мүлде емес, бір объектінің екіншісіне қатысты бәсекеге қабілеттілігі есептеледі. Сандық бағалауға келмейтін факторлардың тауардың бәсекеге қабілеттілігіне әсер ету дәрежесін бағалау мүмкін емес. Салыстыру базасын таңдаудың белгілі бір күрделілігі бар, әсіресе мұндайда ең жақсы және қолданыстағы үлгілерді қабылдау қажет болған жағдайларда. Ол үшін үлгілерді бір-бірімен алдын ала салыстыру немесе интуитивті таңдауды жүзеге асыру керек, сату бойынша көшбасшыны салыстыру базасы ретінде алуға болады, бірақ ол туралы ақпаратты алу көбінесе қиындау, әсіресе әңгіме көптеген өткізу арналары бойынша таралатын кең тұтынылатын тауарлар болып отырғанда.

Бұл әдістердің елеулі кемшілігі тауардың тұтынушылық қасиеттері мен олардың жиынтығы тұтынушының пікірін ескерместен айқындалады. Оларға сәйкес тауардың кез келген сипаттамасын жақсарту оның бәсекеге қабілеттілігін автоматты түрде арттырады деп болжанады. Алайда тауардың сипаттамаларын базалық үлгімен салыстырғанда жақсарту бәсекелестік артықшылықтардың пайда болуына әрдайым кепілдік бермейді, өйткені нақты өмірде тауардың артықшылықтарын немесе кемшіліктерін бағалаудағы шешуші рөл тұтынушыға тиесілі. Сондай-ақ тұтынушылар нарықта біртұтас болмайтынын ескеру керек — олар, тіпті, бір тауарға де әртүрлі әрекет етеді. Бұл тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау кезінде маңызы бар бірқатар жағдайларда нарықтағы жекелеген тауарлардың бәсекелестік позициясын бағалау үшін матрицалық әдісті пайдаланады. Ол үшін екі көрсеткіш қолданылады: сапа және баға [3].

Мұндай бағалауды келесі ретпен жүзеге асыру ұсынылады:

1. Зерттелетін нарықта бас бәсекелестердің талданатын тауарлары мен тауарлары екі өлшем бойынша бағаланады: тауардың тұтынушылық қасиеттерінің деңгейін сипаттайтын интегралдық көрсеткіш және баға. Жетекші көрсеткіштердің шектеулі саны болған жағдайда, сапа мен бағаның жекелеген көрсеткіштерін пайдалануға болады.

2. Барлық зерттелетін тауарлар матрица алаңына салынады: «сапа–баға». Қажет болған жағдайда үшінші координатты — іске асыру көлемін (шеңбердің радиусы) пайдалануға болады.

3. Талданатын тауарлардың барлық жиынтығы үшін тауардың тұтынушылық қасиеттерінің деңгейін және бағаны сипаттайтын көрсеткіштің орташа мәні айқындалады. Содан кейін осы орташа мәндерді сипаттайтын желілер жүргізіледі.

4. Мұндай рәсім барлық маңызды нарықтар үшін жүзеге асырылады.

5. Жекелеген нарықтарда және жиынтық нарықта бәсекелес ұйымдар тауарларының матрицаның әртүрлі квадранттарында шоғырлану дәрежесі бойынша бәсекелестік күрестің өткірлігі анықталады.

6. Шығарылатын өнімнің сапасы мен бағасы тұрғысынан ұйымның өндірістік — өткізу саясаты түзетіледі. Өткізу нарығы бәсекелестік күрестің өткірлігі ең аз нарықтардағы қызметтің басымдылығы қағидатын негізге ала отырып айқындалады.

Бәсекеге қабілеттілікті бағалаудың негізгі принциптері. Тауарлардың бәсекеге қабілеттілігінің кешенділігі — тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау кезінде бәсекелес тауарлардың ерекшеліктерін айқындайтын өлшемдердің жиынтығы ескерілуге тиіс.

Бәсекеге қабілеттіліктің салыстырмалылығы оны бағалаудың салыстырмалы сипатын болжайды, егер бір тауардың тандап алынған өлшемдері басқа тауардың базалық ретінде қабылданған өлшемдерімен салыстырылады. Қандай да бір тауардың бәсекеге қабілеттілік деңгейін анықтау үшін олардың нақты қажеттіліктің сәйкестігі дәрежесі бойынша салыстыру ғана емес, сонымен қатар тауарды сатып алу және оны одан әрі пайдалану кезіндегі тұтынушының шығындарын ескеру қажет. Бәсекеге қабілеттілік — сатып алушылар тобының нақты қажеттілігінің сәйкестік дәрежесі бойынша да, оны қанағаттандыруға арналған шығындар бойынша бәсекелес тауардан оның айырмашылығын көрсететін тауардың сипаттамасы.

Бәсекеге қабілеттілікті бағалау негізі — сатып алушының қажеттіліктерін зерттеу. Сатып алу кезінде әрбір тұтынушы өзіне қажетті тауарды нарықта ұсынылатын аналогтар арасында таңдауды жүзеге асырады және оның қажеттілігін неғұрлым жоғары дәрежеде қанағаттандыратын дәрежеге ие болады.

Тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау кезінде олардың ерекшелігі ескерілуге тиіс. Мысалы, киім, машиналар және жабдықтар сияқты тұтыну тауарларын тұтыну бағасы әртүрлі болады және тауардың ерекшелігімен тікелей байланысты болады.

Бәсекеге қабілеттілікті бағалау зерттеу мақсатын анықтаудан басталады:

– егер осы тауардың жағдайын ұқсас қатарда анықтау қажет болса, онда оларды маңызды параметрлер бойынша тікелей салыстыру жеткілікті;

– егер зерттеудің мақсаты нақты нарықта тауар өткізу перспективаларын бағалау болып табылса, онда талдауда келешекте нарыққа шығатын тауар туралы мәліметтерді, сондай-ақ қолданыстағы стандарттар мен заңнаманың, тұтыну сұранысының серпінін өзгерту туралы мәліметтерді қамтитын ақпарат пайдаланылуы тиіс [4].

Тауардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау:

– нарықты зерттеу (нарықтың мамандануы және оның географиялық орналасуы, нарық сыйымдылығы);

– бәсекелестерді (негізгі бәсекелестерді, бәсекелестер тауарларының сауда маркаларын, бәсекелестер тауарларының ерекшеліктерін, бәсекелестер тауарларының қаптамасының түрлері мен ерекшеліктерін, өткізу қызметінің нысандары мен әдістерін, бәсекелестердің жарнамалық материалдарын зерттеу);

– сатып алушының қажеттіліктерін (нарықтың сегменттелуін, сатып алушылардың тауарды пайдалануының типтік бағыттары мен тәсілдерін, осы тауарды сатып алу себептерін, сатып алу артықшылықтарын қалыптастыру факторларын, тауарлардың осы түрдегі қанағаттанғысыз қажеттіліктерін ескере отырып, ықтимал сатып алушылардың) зерделеу;

– тауарды бағалау параметрлерін анықтау. Нарықты және сатып алушылардың талаптарын зерделеу негізінде талдау жүргізілетін немесе болашақ тауарға қойылатын талаптар қалыптасатын өнім таңдалады, бұдан әрі бағалауға жататын параметрлер тізбесі айқындалады;

– тауарлардың бәсекеге қабілеттілік факторларын жүйелеу;

– тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін сандық бағалау тәсілдерін анықтау.

Бәсекеге қабілеттілікті бағалау талданатын өнімнің сипаттамаларын нақты қажеттілікпен салыстыруға және олардың бір-біріне сәйкестігін анықтауға негізделеді. Объективті бағалау үшін нарықта тауарды таңдай отырып, тұтынушы қолданатын критерийлерді пайдалану қажет. Сондықтан тұтынушы тұрғысынан маңызды, сол себепті талдауға жататын критерийлерді анықтау маңызды.

Тауарлардың бәсекеге қабілеттілігінің негізгі өлшемі олардың нақты қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесі болып табылады. Алайда тұтынушылардың жекелеген тауарларды психофизиологиялық қабылдауына байланысты қажеттіліктерді қанағаттандыру дәрежесін тікелей өлшеу мүмкін емес. Кейде тұтынушы қасиеттері жоғары емес бөлшектелген тауарларды тұтынушылар бірдей және тіпті жоғары тұтынушылық қасиеттері бар бөлшектелмеген тауарларға қарағанда барынша жақсы қабылдайды. Сондықтан бәсекеге қабілеттілікті бағалау үшін екі топқа жіктеуге болатын жанама өлшемдер қолданылады: тұтынушылық және экономикалық.

Өнім, егер ол осы тұтыну сегментінде бір немесе одан да көп тұтынушылық сипаттамалары болса, бәсекеге қабілетті. Ұқсас тауарлардан үздік (бұл ретте осы сипаттамаларды тұтынушылар жетекші деп таниды). Тұтынушылар өнімнің барлық сипаттамалары бойынша мүлдем жақсы емес, оның ішінде ол нарықтың сегментінде неғұрлым талап етілетін сапаларды сәтті үйлестіретін және жиі басқаларды жақсарту үшін өнімнің жекелеген сипаттамаларымен түсуге дайын.

Нарықтағы тауардың бәсекеге қабілеттілігі оның құндық (сатып алушының тауарды сатып алу бағасы және пайдалану немесе тұтыну процесінде қызмет көрсету құны ескеріледі) және тұтыну сипаттамаларының нарықтық сұраныспен және оларды рыноктағы ұсыну шарттарымен қалыптасатын басқа тауарлардың сипаттамаларымен салыстырумен айқындалады.

Өнімнің сапасы — осы өнімнің нақты тұтыну жағдайларында оның тағайындалуына сәйкес белгілі бір қажеттілікті қанағаттандыруға жарамдылық дәрежесін негіздейтін оның тұтынушылық қасиеттерінің тұтас жиынтығы. Өнімнің сапасы қолданылатын шикізаттың, технологиялардың, жабдықтың жай-күйінің, сапа менеджменті жүйесінің және тағы басқа салдары болып табылады.

Тауарлардың бәсекеге қабілеттілігінің экономикалық критерийлері баға және жеңілдіктер жүйесі болып табылады. Өнімнің бағасы өнім өндіру және сату шығындарының салдары болып табылады. Тұтынушылардың әртүрлі санаттары мен тауарлар топтары үшін бәсекеге қабілеттілік түрлі баға топтарымен қамтамасыз етіледі: сатып алу, сату және тұтыну [5].

Сатып алу бағасы өндірістік мақсаттағы тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін айқындайды және өнімді дайындаушылар үшін тұтынушылық артықшылық жасайды. Сату бағасы тікелей пайдаланылатын тауарлардың (тұтынуға дайын тамақ өнімдерінің, жуу құралдарының), сондай-ақ қызметтердің бәсекеге қабілеттілігіне әсер етеді. Өткізу бағасының қолжетімділігі мақсаты бойынша пайдалануға қосымша шығындарды талап етпейтін тауарлар мен қызметтерді жеке пайдаланушылар үшін тұтыну артықшылықтарын айқындайды.

Тұтыну бағасы өткізу бағасымен және пайдалану шығыстарына: тасымалдау, монтаждау, реттеу, қызмет көрсетуге техникалық көмек көрсету, сақтау, тауарларды күту, энергетикалық шығындар, жөндеу, салықтар мен алымдарды төлеу, сақтандыру және кәдеге жарату шығындарымен анықталады.

Тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау процесінде бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштері топтарын былайша жіктеуге болады:

- тауардың коммерциялық идеясының прогрессивтілігін көрсететін көрсеткіштер тобы;
- өнімнің сапасын сипаттайтын техникалық, экономикалық және коммерциялық көрсеткіштер тобы;
- өткізу шарттарын сипаттайтын көрсеткіштер тобы;
- пайдалану шарттарын сипаттайтын көрсеткіштер тобы;
- тұтынушының өнімді әлеуметтік-психологиялық қабылдауын сипаттайтын көрсеткіштер тобы.

Сонымен, тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін анықтау үшін қолданатын көрсеткіштерді қарастыра отырып, мынадай қорытындылар жасауға болады:

– тауардың бәсеке қабілеттілігін өнімнің сапасын сипаттайтын көрсеткіштермен байланыстырған жөн. Өнімнің сапасын сипаттайтын көрсеткіштер тобына мыналар жатады: техникалық көрсеткіштер (функционалдық мақсаты (өнімділігі, жылдамдығы, жедел жады көлемі, жылдам әрекет етуі және т.б.), сенімділігі (тоқтаусыз, ұзақ уақыт бойы, жөндеуге жарамдылығы, сақталуы); экономикалық көрсеткіштер (шикізат пен материалдардың меншікті шығыны, энергия тұтынудың, еңбек ресурстарының және т.б. үнемділігі); коммерциялық көрсеткіштер (нарықтағы тауар бағасы, буып-тыю және сақтау, тасымалдау шығындары, тұтынушының ағымдағы шығындары);

– өткізуді ұйымдастыруды сипаттайтын көрсеткіштер тобының құрамына мынадай көрсеткіштер енгізілуі мүмкін: өнімді сату кезіндегі бағадан жеңілдіктер, маусымдық жеңілдіктер, функционалдық жеңілдіктер (жаңа тауарға және т. б.), көтерме сатып алушылардың саны мен құрылымы, акциздер, өнімге сәйкестік сертификаттарының болуы, өнім туралы ақпараттың болуы және ашықтығы және т.б.;

– шаруашылық жүргізуші субъект тұрғысынан тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау үшін салыстыру базасы ретінде мыналар қолданылуы мүмкін: басым бәсекелестер (немесе бәсекелестер) өнімінің бәсекеге қабілеттілігі көрсеткіштерінің мәні; сала бойынша өнімнің орташа бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштерінің мәні; өнімнің бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштерінің болжамды мәні; тұтынушының қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесі; сапаның нормативтік көрсеткіштері.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Фасхиев Х.А. Как измерить конкурентоспособность предприятия? / Х.А. Фасхиев, Е.В. Попова // Маркетинг и маркетинговые исследования. — 2003. — № 4. — С. 53–68.
- 2 Иванова Е.А. Оценка конкурентоспособности предприятия: учеб. пос. / Е.А. Иванова. — Ростов н/Д.: Феникс, 2008. — 298 с.
- 3 Методы оценки конкурентоспособности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://arhivinfo.ru/2-39239.html>
- 4 Рубин Ю.В. Конкуренция: реалии и перспективы / Ю.В. Рубин, В.В. Шустов. — М.: Знание, 1990. — 64 с.
- 5 Подходы к оценке уровня конкурентоспособности продукции [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://vuzlit.ru/1218887/podhody_otsenke_urovnya_konkurentosposobnosti_produktsii

Р.К. Ниязбекова, Дурру Огуз

Особенности применения показателей оценки конкурентоспособности товаров в современных условиях

В статье рассмотрена конкурентоспособность товаров в зависимости от предполагаемых и конкретных целей конкурентоспособности. Авторами использованы две группы характеристик: технические показатели качества и экономические параметры. По мнению авторов, технические параметры товаров состоят из параметров потребности (назначаемые, эргономические, эстетические и нормативные), характеризующих содержание качественной потребности и условий ее удовлетворения. В статье указано, что расчет комплексного показателя по экономическим параметрам производится на основе определения полноты затрат потребителя на приобретение и использование товара. Авторами статьи определены требования к оценке конкурентоспособности товара: исследование рынка, особенностей товаров конкурентов, изучение потребностей покупателя, изучение параметров оценки товара, систематизация факторов конкурентоспособности товаров, определение методов количественной оценки конкурентоспособности товаров. Систематически сгруппированы и классифицированы показатели процесса оценки конкурентоспособности товаров: группа показателей, отражаю-

ших прогрессивность коммерческой идеи товара; группа технических, экономических и коммерческих показателей, характеризующих качество продукции; группа показателей, определяющих условия сбыта; группа показателей, определяющих условия использования; группа показателей, характеризующих социально-психологический прием продукции потребителем. Авторами сделаны конкретные выводы по показателям определения конкурентоспособности товаров.

Ключевые слова: товар, конкуренция, конкурентоспособность, оценка, качество, технические показатели качества, экономические параметры оценки.

R.K. Niyazbekova, Durru Oguz

Application features of indicators to assess competitiveness of products in modern conditions

The article discusses the competitiveness of goods depending on the intended and specific goals of competitiveness. The authors used two groups of features: technical indicators of quality and economic parameters. According to the authors, the technical parameters of the goods consist of parameters, requirements (assigned, ergonomic, aesthetic, and normative), characterizing the content quality needs and conditions of its satisfaction. The article stated that the calculation of the integrated indicator on economic parameters is based on determining the completeness of the costs of consumer acquisition and usage of the goods. The authors determined requirements to an assessment of competitiveness of goods: market research, study of competitors' products, study customer requirements, determination of evaluation parameters of goods, classification of factors of competitiveness of goods, determination of methods of a quantitative estimation of competitiveness of goods. The article systematically grouped and classified, the process indicators to assess the competitiveness of goods: a group of indicators, reflecting the progressivity of the commercial idea of the goods; the group of technical, economic and commercial indicators of the quality of the products; a group of indicators that characterize the conditions of the sale; the group of indicators describing the conditions of use; the group of indicators characterizing socio-psychological acceptance of products by the consumer. The authors made specific findings in terms of determining the competitiveness of goods.

Keywords: product, competition, competitiveness, assessment, quality, technical quality, economic evaluation parameters.

References

- 1 Fashiev, H.A., & Popova, E.V. (2003). Kak izmerit konkurentosposobnost predpriiatiia? [How to measure the competitiveness of the enterprise?]. *Marketing i marketingovye issledovaniia*, 4, 53–68 [in Russian].
- 2 Ivanova, E.A. (2008). *Otsenka konkurentovposobnosti predpriiatiia [Assessment of competitiveness of the enterprise]*. Rostov na Donu: Feniks [in Russian].
- 3 Metody otsenki konkurentosposobnosti [Methods of assessing competitiveness]. *arhivinfo.ru*. Retrieved from <https://arhivinfo.ru/2-39239.html> [in Russian].
- 4 Rubin, Ju.V., & Shustov, V.V. (1990). *Konkurentsiia: realii i perspektivy [Competition: realities and prospects]*. Moscow: Znanie [in Russian].
- 5 Podhody k otsenke urovnia konkurentosposobnosti produktsii [Approaches to assessing the level of competitiveness]. *vuzlit.ru*. Retrieved from https://vuzlit.ru/1218887/podhody_otsenke_urovnya_konkurentosposobnosti_produktsii [in Russian].

Г.С. Укубасова, А.Б. Әмірбекова

Казахский экономический университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: g_ukubasova@kuef.kz)

Факторы конкурентоспособности продукции промышленных предприятий

Повышение эффективности производства предприятия является важнейшей задачей современного этапа развития экономики. Огромную роль в ее решении играет повышение конкурентоспособности продукции. Как правило, это подразумевает под собой полное или частичное обновление ассортимента, перестройку организационной структуры, техническое переоснащение производства, повышение своих финансовых показателей для достижения поставленных целей развития, а также внедрение принципиально новых методов управления. Источником повышения финансовых показателей может служить как разработанная стратегия, так и специализированные программы, которые основываются на достижении определенных финансовых показателей. В частности, речь может идти как о постоянном обеспечении прибыли, так и о повышении и оптимизации внутренних процессов, которые считаются основой устойчивого функционирования предприятия. Рассмотрение того, что можно считать конкурентоспособностью промышленной продукции, и определяет актуальность проводимого исследования. Новизна предложенной методики заключается в том, что в качестве основы конкурентоспособности рассматривается не только определенная стратегия в достижении плановых показателей, но и стратегии формирования внутренней устойчивой среды предприятия, которая может быть реализована с учетом потребностей производства и его потенциального развития. Реализацию повышения внутренней устойчивости предполагается проводить на основе оценки системы внешнего сотрудничества. Практическая значимость работы продиктована необходимостью формирования определенного соотношения между внутренней устойчивостью и возможностями внешнего изменения.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентоспособность продукции, факторы конкурентоспособности, промышленное предприятие, эффективность производства, промышленность, стратегия развития, устойчивость предприятия, факторный анализ, экономическое развитие.

Повышение эффективности производства промышленных предприятий является важнейшей задачей современного этапа развития экономики. Огромную роль в ее решении играет повышение конкурентоспособности продукции. Как правило, это подразумевает под собой полное или частичное обновление ассортимента, перестройку организационной структуры, техническое переоснащение производства, а также внедрение принципиально новых методов управления. Большинство экономических экспертов абсолютно обоснованно сходятся в том, что конкурентоспособность хозяйствующего субъекта недопустимо сводить к конкурентоспособности его продукции. В то же время в практике экономических исследований применяется множество методов оценки конкурентоспособности предприятий, основанных, главным образом, на оценке конкурентоспособности их продукции. Без минимально необходимого уровня конкурентоспособности продукции невозможно добиться достаточного объема продаж, выручки и приемлемого уровня прибыли компании.

Большое количество исследований по конкурентоспособности обусловлено различными позициями ученых, отсутствием единого подхода к определению объекта исследования. Отсутствует системный подход к определению конкурентоспособности: различные ее элементы рассматриваются отдельно друг от друга, не в полной мере рассмотрена взаимосвязь между ними [1].

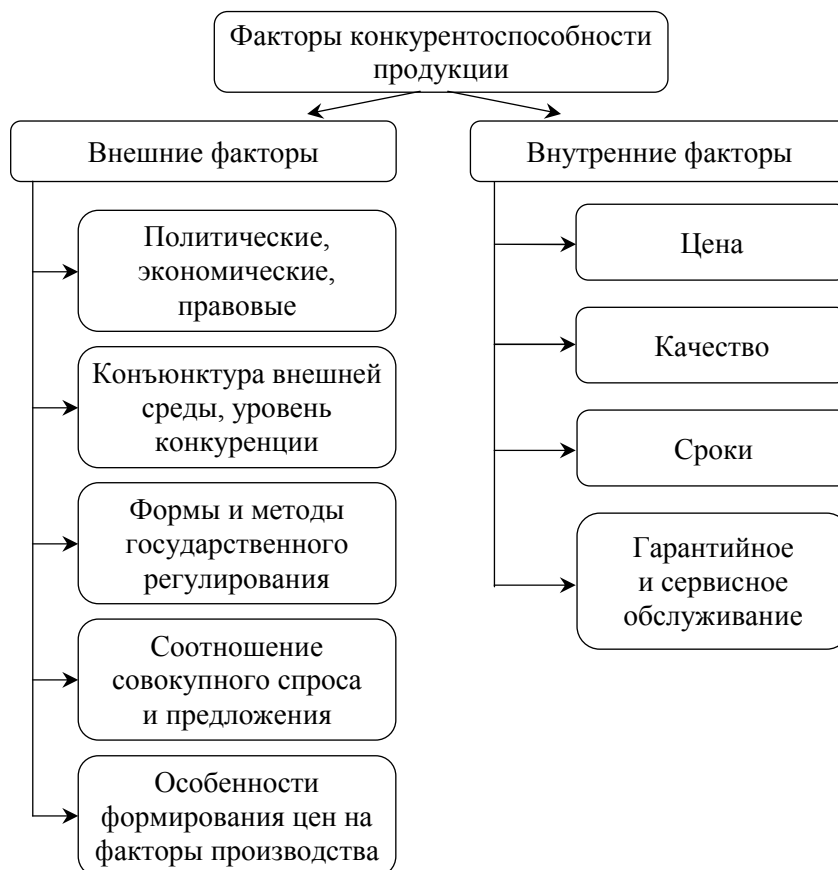
Исследование влияния внешней и внутренней среды нашло отражение в трудах многих ученых, преимущественно, западной школы. Факторный анализ конкурентоспособности и исследование механизма формирования ее гено- и фенотипических характеристик позволяют утверждать об общем равновесии влияний внутренней и внешней среды на уровень конкурентоспособности экономических систем [2]. Однако это равновесие теоретически существует только в долгосрочном времени как общая тенденция. В краткосрочном времени реальными являются неравновесные модели — с внутренним или внешним фенотипами конкурентоспособности.

При анализе отдельных компонент внешней и внутренней среды используют экономико-логические, экономико-математические и эвристические методы анализа. Одним из самых популярных методов анализа и оценки среды является SWOT-анализ, который предполагает поиск

возможностей и угроз, содержащихся во внешней среде предприятия; исследование сильных и слабых сторон предприятия; определение цепных связей между этими двумя группами факторов [3].

Изучению вопросов по выявлению и оценки отдельных факторов, влияющих на предприятие, посвящены многие работы [4–6]. Целью анализа этих работ было выявление и распределение факторов конкурентоспособности и конкурентостойкости предприятия.

В настоящее время существует множество классификаций факторов конкурентоспособности продукции. Рассмотрим самые популярные из них. На рисунке 1 представлены факторы конкурентоспособности продукции согласно классификации Н.Н. Горбацевича.

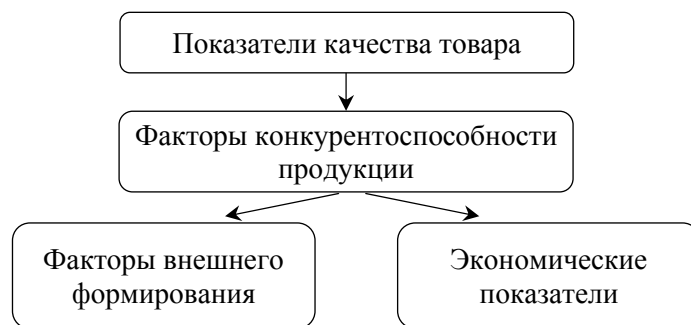

Примечание. Составлено авторами на основе [7].

Рисунок 1. Факторы конкурентоспособности продукции

Данная классификация внутренних и внешних факторов довольно распространена не только по отношению к факторам конкурентоспособности продукции, но и ко многим другим экономическим категориям. К внешним факторам относятся различные макропоказатели, тогда как к внутренним — преимущественно микропоказатели. Внутренние показатели основываются исключительно на требованиях потребителя, а внешние не зависят от него. Тем не менее, недостатком данной классификации, на наш взгляд, является ограниченность категорий только на внутренние и внешние факторы. Тогда такое сложное понятие, как конкурентоспособность, нужно рассматривать в более широких аспектах.

В отличие от классификации Горбацевича классификация Трубилина наиболее полно отражает характеристики, а главное отделяет показатели от факторов. На рисунке 2 представлены факторы конкурентоспособности продукции согласно классификации И.Т. Трубилина.

Примечание. Составлено авторами на основе [8].

Рисунок 2. Факторы конкурентоспособности продукции

К факторам внешнего формирования относятся тенденции развития экономики и рынка, НТП, изменения в структуре потребления, колебания конъюнктуры, состав конкурентов, имидж и престиж предприятия. Качество товара определяют показатели, обусловленные действующими стандартами, нормами, рекомендациями, к ним же можно отнести гарантии безопасности, сохранность продукции. К экономическим относят показатели, формирующие себестоимость и цену товара. Недостатком данной классификации является то, что в ней не рассматриваются научный уровень системы управления, прогрессивность технологии.

Наиболее комплексной и подробной, на наш взгляд, является классификация факторов конкурентоспособности Р. Фатхудинова [9]. Он разделил факторы конкурентоспособности на внешние и внутренние, а также не только привел их перечень, но и указал взаимосвязь и их влияние на конкурентоспособность товара.

Внешние факторы:

1. Уровень конкурентоспособности страны (с увеличением данного показателя улучшаются все частные и интегральные показатели конкурентоспособности продукции).
2. Уровень конкурентоспособности отрасли (с ростом этого показателя улучшаются все интегральные и частные показатели конкурентоспособности продукции).
3. Уровень конкурентоспособности региона (с его увеличением улучшаются все интегральные и частные показатели конкурентоспособности продукции).
4. Уровень конкурентоспособности организации, выпускаемого товара (с увеличением этого показателя улучшаются все интегральные и частные показатели конкурентоспособности товара).
5. Сила конкуренции на выходе системы, среди ее конкурентов (увеличение интенсивности конкуренции повышает конкурентоспособность товара).
6. Сила конкуренции на входе системы, среди поставщиков сырья, материалов, комплектующих изделий и других компонентов (увеличение силы (интенсивности) конкуренции повышает конкурентоспособность товара).
7. Сила конкуренции среди товаров-заменителей (увеличение силы (интенсивности) конкуренции повышает конкурентоспособность товара).
8. Появление новых потребностей (снижает конкурентоспособность выпускаемого товара).
9. Уровень организации производства, труда и управления у посредников и потребителей товаров, выпускаемых системой (повышение уровня организации повышает конкурентоспособность товара).
10. Активность контактных аудиторий (общественных организаций, общества потребителей, СМИ и т.д.) (с увеличением активности контактных аудиторий конкурентоспособность товара повышается).

Внутренние факторы:

1. Патентоспособность (новизна) конструкции (структуры, состава) товара (чем выше патентоспособность товара, тем выше его конкурентоспособность).
2. Рациональность организационных и производственных структур системы (структура должна отвечать принципам рационализации структур и процессов, только в этом случае она будет способствовать повышению конкурентоспособности продукции).

3. Конкурентоспособность персонала системы (повышение конкурентоспособности персонала повышает конкурентоспособность товара).

4. Прогрессивность информационных технологий (с увеличением удельного веса прогрессивных технологий повышается конкурентоспособность товара).

5. Прогрессивность технологических процессов и оборудования (с увеличением удельного веса прогрессивных технологий повышается конкурентоспособность товара).

6. Научный уровень системы управления (менеджмента) (с увеличением количества применяемых научных подходов, принципов и современных методов повышается конкурентоспособность товара).

7. Обоснованность миссии системы (миссия системы должна быть ориентирована на достижение конкурентоспособности системы и ее товаров).

На сегодняшний день существует множество классификаций факторов конкурентоспособности продукции. Необходимо отметить, что во всех приведенных классификациях факторов конкурентоспособности продукции можно выделить одну общую особенность, а именно: их деление на внешние и внутренние. Несмотря на деление, можно отметить их взаимодействие между собой.

Для эффективного функционирования и конкурирования необходимо постоянно отслеживать и соответствующим образом реагировать как в плане коммерциализации и расширения услуг, так и в плане организационно-технического совершенствования производства. Одним из факторов, что обеспечивает высокое качество услуг и обслуживания, является использование предприятием в производственном процессе современных технологий и оборудования.

Технико-технологическое ресурсное обеспечение является основой для функционирования предприятия химической промышленности. Именно техника и технология обеспечивают процесс предоставления услуги. Современный уровень развития химической промышленности дает возможность предложить ту или иную услугу в самых разнообразных сферах — как в пользовательском сегменте, так и в промышленном. Уровень технологии (поколения) в основном определяет уровень оценки предприятия потребителями. Соответственно, это влияет на процент объема рынка, который занимает предприятие химической промышленности. А это, в свою очередь, — объемы поступлений от деятельности, возможности развития [10].

Исходя из этого, индикаторами, отображающими конкурентоспособность предприятия химической промышленности по составляющей, которая определяет устойчивость производственной системы, являются:

- уровень применения прогрессивных технологий технологических процессов и оборудования;
- зона присутствия предприятия химической промышленности;
- доля инновационного оборудования.

Соответственно, оценка переменной X_2 — устойчивости производственной системы вычисляется по формуле

$$X_2 = f(X_{21}, X_{22}, X_{23}), \quad (1)$$

где X_{21} — уровень применения прогрессивных технологических технологий, процессов и оборудования; X_{22} — зона присутствия предприятия химической промышленности; X_{23} — доля инновационного оборудования.

Система управления персоналом состоит из таких элементов, как планирование численности персонала, набор и отбор кадров, обучение и повышение квалификации, анализ эффективности работы, ротация кадров. Планирование осуществляется для оптимизации численности и профессионального уровня персонала. С этой целью проводится систематический анализ трудовых ресурсов предприятия и осуществляется прогноз изменения кадрового состава на определенный срок времени с учетом стратегии развития предприятия и кадровой политики.

Оценка переменной X_3 — устойчивости кадров выражена следующей формулой:

$$X_3 = f(X_{31}, X_{32}, X_{33}), \quad (2)$$

где X_{31} — уровень квалификации кадров; X_{32} — уровень эффективности управления кадрами; X_{33} — уровень корпоративной культуры.

Оценка X_{33} — уровень корпоративной культуры проводится по следующим показателям: X_{331} — тип организации; X_{332} — степень агрессивности руководителя; X_{333} — однородность культуры.

Оценка переменной X_4 — эффективности финансовой и инвестиционной деятельности рассчитывается формулой

$$X_4 = f(X_{41}, X_{42}), \quad (3)$$

где X_{41} — рентабельность продаж; X_{42} — рентабельность собственного капитала.

Для финансового состояния в качестве максимальных и минимальных уровней могут выступать лучшие и худшие зафиксированные в отрасли или в регионе значения показателей или самого предприятия, или значения, полученные на основании экспертных оценок. Показатели необходимо нормировать, тогда значение будет находиться от 0 до 1.

$$X_j = \frac{a_{jf} - a_{j\min}}{a_{j\max} - a_{j\min}}, \quad (4)$$

где $a_{j\min}$ — минимальное значение j -го показателя; $a_{j\max}$ — максимальное значение j -го показателя; a_{jf} — фактическое значение j -го показателя.

К факторам, влияющим на конкурентоспособность предприятия, относится применение современных методов управления. Также этому способствует гибкая организационная структура, наличие миссии. Эффективная система управления предприятием химической промышленности способствует постоянному удовлетворению растущих потребностей потребителей, улучшению деятельности за счет упорядочения и оптимизации процессов, реализации таких целей, как улучшение уровня обслуживания потребителей, повышение уровня конкурентоспособности и эффективности на перспективу, обеспечение прибыльности и рентабельности, укрепление партнерских отношений и усиление положительного имиджа предприятия.

Важным фактором, сдерживающим дальнейший прогресс химической отрасли, является несовершенство организационно-экономического механизма управления. Влияние этого фактора на конкурентоспособность предприятия химической промышленности усиливается вследствие повышенной чувствительности отрасли к нему. Это обусловлено спецификой отрасли, а именно особенностями организации производственного процесса, который не локализуется в пределах одного предприятия, т.е. в создании услуги и предоставлении ее пользователю участвуют несколько организационно и финансово обособленных предприятий, выполняющих технологические операции. Отсюда вытекает настоятельная потребность в четко организованной системе взаимодействия всех участников процесса производства химической продукции.

Оценка переменной X_5 — качество управления рассчитывается по формуле

$$X_5 = f(X_{51}, X_{52}), \quad (5)$$

где X_{51} — уровень структуры управления; X_{52} — уровень применения современных методов управления.

Формирование и совершенствование структуры управления — постоянный процесс, целью которого является повышение эффективности деятельности предприятия. Для быстро развивающегося предприятия химической промышленности, со сравнительно коротким жизненным циклом услуги, свойственно изменение структуры управления. Для анализа эффективности структуры управления, как одного из факторов конкурентоспособности, необходимо исследовать следующее:

- эффективность достижения целей, задач и стратегий предприятия;
- действенность распределения ресурсов предприятия;
- скорость реагирования на изменения;
- эффективность взаимодействия сотрудников с клиентами;
- приспособляемость к воздействию внутренних и внешних факторов и скорость реагирования на них.

К проблемным моментам предложенной методики можно отнести отсутствие исчерпывающего перечня элементов оценки, что, с одной стороны, говорит о ее незавершенности, а с другой — этим обеспечивается ее гибкость и адаптивность к изменяющимся условиям функционирования.

Выводы

Химическая промышленность Республики Казахстан динамично развивается, усиливается конкуренция, которая наблюдается не только среди наиболее перспективной подотрасли товаров массового потребления, но и между предприятиями, предоставляющими услуги по промышленному производству отдельных химических веществ. Это обусловлено развитием технологий переработки продукции путем химического превращения и с увеличенной областью их применения. На основании про-

веденного анкетирования было установлено, что для большинства предприятий химической промышленности отсутствие комплексной системы адекватной оценки конкурентоспособности, недостаток взаимосвязи управленческих решений и результатов оценки являются причинами низкой конкурентоспособности.

В таких условиях для современного предприятия химической промышленности вопросы оценки и обеспечения своей конкурентоспособности не только в настоящее время, но и на перспективу являются чрезвычайно важными. Согласно предложенному методу оценки конкурентоспособности предприятия разработана методика для предприятия химической промышленности с учетом специфики его деятельности. Определены факторы, влияющие на конкурентоспособность предприятия химической промышленности, а именно:

- использование современных технологий и оборудования;
- прочная производственная, научно-исследовательская и экспериментальная база;
- квалифицированные кадры;
- стабильное финансовое положение;
- ценовая и ассортиментная политика;
- применение современных методов управления;
- социальная ответственность предприятия.

Список литературы

- 1 Mingaleva Z. Management of Organizational Knowledge as a Basis for the Competitiveness of Enterprises in the Digital Economy / Z. Mingaleva, L. Deputatova, Y. Starkov; In T. Antipova (Ed.) // *Integrated Science in Digital Age*. — Cham: Springer International Publishing, 2017. — P. 203–212.
- 2 Kruzhillin S. Regional specificity creation of protective afforestations along highways [Electronic resource] / S. Kruzhillin, T. Baranova, M. Mishenina, M. Zaitseva // *World Ecology Journal*. — 2018. — 8(2). — P. 22–32. — Access mode: <https://doi.org/10.25726/NM.2018.2.2.003>
- 3 Tao M. Research on the Construction of Enterprise Brand Competitiveness Evaluation System Based on the Integration of SWOT and AHP Model / M. Tao, Z. Li; in M. Tavana, S. Patnaik (Eds.) // *Recent Developments in Data Science and Business Analytics* — Cham: Springer International Publ., 2018. — P. 55–62.
- 4 Beausang F. Case-Study Evidence on Multinational Enterprise Competitiveness / F. Beausang // *In Third World Multinationals: Engine of Competitiveness or New Form of Dependency?* — London: Palgrave Macmillan UK, 2003. — P. 78–97. https://doi.org/10.1057/9780230508323_5
- 5 Shtal T.V. The time factor during the formation of the company's entrance to the external market strategy / T.V. Shtal, L.M. Bondarenko, G.S. Ukubassova, Y. Amirbekuly, Z.G. Toiboldinova // *Journal Espacios*. — 2018. — Vol. 39, No. 12. — Is. 2. — P. 23.
- 6 Shtal T.V. Formalization of the Enterprise International Economic Activity Efficiency Management / T.V. Shtal, Y.O. Polyakova, E.L. Hasanov, G.S. Ukubassova, S.A. Kozhabaeva // *Utopia y Praxis Latinoamericana*. — 2018. — P. 64–82.
- 7 Головачев А.С. Конкурентоспособность страны, предприятия, товара / А.С. Головачев, Н.Н. Горбацевич // *Академия управления*. — Минск, 2010. — 198 с.
- 8 Трубилин А.И. Конкурентоспособность продукции и предпринимательских структур / А.И. Трубилин // *Науч. журн. КубГАУ*. — 2012. — № 1 (75). — С. 222–246.
- 9 Фатхудинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность: учеб. / Р.А. Фатхудинов. — М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2010. — С. 234.
- 10 Zhang H. Influence Mechanism of Lean Production to Manufacturing Enterprises' Competitiveness / H. Zhang, Z. Niu; in E. Qi, J. Shen, & R. Dou (Eds.) // *The 19th International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management*. — Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, 2013. — P. 805–813.

Ғ.С. Үкібасова, А.Б. Әмірбекова

Өнеркәсіптік кәсіпорындар өнімінің бәсекеге қабілеттілік факторлары

Кәсіпорынның экономикалық тиімділігін арттыру қазіргі таңда экономиканы қуаттандырудың негізгі басымдықтарының біріне жатады. Осы мақсатты басымдықты жүзеге асыруда кәсіпорын өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің алатын орны ерекше. Тауардың нарықтағы тартымдылығын, яғни бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің алғышарттарына өнімнің сапалық, бағалық қасиеттерін жақсарту, маркетингтік саясатты жетілдіру, өнімді нарыққа тарату арналарын кеңейту сияқты және басқа да тетіктер жатады. Өнеркәсіптік кәсіпорындар даму мақсаттарына жету

үшін қаржылық көрсеткіштерін жақсартуға ұмтылады. Дамудың қайнар көзі — әзірленген стратегия, сонымен қатар белгілі бір қаржылық көрсеткіштерге қолжеткізуге негізделген бағдарламаның мамандандырылған нұсқасы болуы мүмкін. Атап айтқанда, тұрақты пайданы қамтамасыз ету туралы, сонымен қатар кәсіпорынның тұрақты жұмыс істеуінің негізі болып табылатын ішкі процестерді ұлғайту және онтайландыру туралы айтуға болады. Өнеркәсіптік өнімдердің бәсекеге қабілеттілігі деп нені қарастыруға болатындығын зерделеу және ғылыми мақаланың өзектілігін анықтайды. Ұсынылған әдістеменің жаңалығы — бәсекеге қабілеттілікке қолжеткізудің нақты стратегиясы өндірістің әлеуеті мен оның нақты мүмкіндіктерін ескере отырып, бәсекеге қабілеттілік қорын қалыптастырумен анықтауды негіздеумен байланысты. Ішкі тұрақтылықты қамтамасыз ету кәсіпорынның сыртқы ынтымақтастық жүйесін бағалау негізінде жүзеге асырылады деп болжануда. Жұмыстың практикалық маңыздылығы ішкі тұрақтылық пен сыртқы өзгеріс мүмкіндіктері арасында белгілі бір қатынасты қалыптастыру қажеттілігімен түсіндіріледі.

Кілт сөздер: бәсекеге қабілеттілік, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі, бәсекеге қабілеттілік факторлары, өнеркәсіптік кәсіпорын, өндіріс тиімділігі, өнеркәсіп, даму стратегиясы, кәсіпорынның тұрақтылығы, факторлық талдау, экономикалық даму.

G.S. Ukubassova, A.B. Amirbekova

Factors of product competitiveness of industrial enterprises

Increasing the efficiency of production of the enterprise is the most important task of the modern stage of economic development. Developing the competitiveness of products plays a huge role in its solution. As a rule, this implies a complete or partial renewal of the range, restructuring of the organizational structure, technical re-equipment of production, improvement of its financial indicators to achieve the set development goals, as well as introduction of fundamentally new management methods. Both the strategy developed and the specialized programs, which are based on the achievement of certain financial indicators, can provide a source of improvement in financial indicators. In particular, it can be both a constant guarantee of profit, as well as an increase and optimization of internal processes, which are considered the basis of sustainable operation of the enterprise. Consideration of what can be considered competitive industrial products and determine the relevance of the study. The novelty of the proposed methodology is determined by the fact that the basis of competitiveness is considered not only a certain strategy in the achievement of planned indicators, but also a strategy for the formation of an internal stable environment of the enterprise, which can be implemented taking into account the needs of production and its potential development. The implementation of the enhancement of internal sustainability is expected to be carried out on the basis of an evaluation of the external cooperation system. The practical significance of the work is determined by the need to form a certain relationship between internal stability and the possibilities of external change.

Keywords: competitiveness, product competitiveness, competitiveness factors, industrial enterprise, production efficiency, industry, development strategy, enterprise sustainability, factor analysis, economic development.

References

- 1 Mingaleva, Z., Deputatova, L., & Starkov, Y. (2017). Management of Organizational Knowledge as a Basis for the Competitiveness of Enterprises in the Digital Economy. In T. Antipova (Ed.), *Integrated Science in Digital Age* (pp. 203–212). Cham: Springer International Publishing.
- 2 Kruzhilin, S., Baranova, T., Mishenina, M., & Zaitseva, M. (2018). Regional specificity creation of protective afforestation along highways. *World Ecology Journal*, 8(2), 22–32. Retrieved from <https://doi.org/https://doi.org/10.25726/NM.2018.2.2.003>
- 3 Tao, M., & Li, Z. (2018). Research on the Construction of Enterprise Brand Competitiveness Evaluation System Based on the Integration of SWOT and AHP Model. In M. Tavana & S. Patnaik (Eds.), *Recent Developments in Data Science and Business Analytics* (pp. 55–62). Cham: Springer International Publishing.
- 4 Beausang, F. (2003). Case-Study Evidence on Multinational Enterprise Competitiveness. In *Third World Multinationals: Engine of Competitiveness or New Form of Dependency?* (p. 78–97). London: Palgrave Macmillan UK. *doi.org*. Retrieved from https://doi.org/10.1057/9780230508323_5
- 5 Shtal, T.V., Bondarenko, L.M., Ukubassova, G.S., Amirbekuly, Y., & Toiboldinova, Z.G. (2018). The time factor during the formation of the company's entrance to the external market strategy. *Journal Espacios*, 39 (No. 12), 2, 23.
- 6 Shtal, T.V., Polyakova, Y.O., Hasanov, E.L., Ukubassova, G.S., & Kozhabaeva, S.A. (2018). Formalization of the Enterprise International Economic Activity Efficiency Management. *Utopia y Praxis Latinoamericana*, 64–82.
- 7 Golovachev, A.S., & Gorbatshevich, N.N. (2010). Konkurentosposobnost strany, predpriiatiia, tovara [Competitiveness of the country, enterprise, product]. *Akademia upravleniia – Management Academy*. Minsk [in Russian].
- 8 Trubilin, A.I. (2012). Konkurentosposobnost produktii i predprinimatelskikh struktur [Competitiveness of products and business structures]. *Nauchnyi zhurnal – Science Magazine*, 1, 222–246. Krasnodar [in Russian].

9 Fathudinov, R.A. (2010). Stratehicheskaia konkurentosposobnost [Strategic Competitiveness]. *Ekonomika – Economy*, 234. Moscow [in Russian].

10 Zhang, H., & Niu, Z. (2013). Influence Mechanism of Lean Production to Manufacturing Enterprises' Competitiveness. In E. Qi, J. Shen, & R. Dou (Eds.). *The 19th International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management* (pp. 805–813). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

Т.М. Үсенбаев, Г.Б. Алина, А.Т. Джумабекова, Ж.А. Тойжигитова, С.Ж. Есенгельдинова

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: temirbek.usenbaev@mail.ru)*

Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнестің даму ерекшеліктері

Шағын және орта бизнес — қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі қозғаушы күштерінің бірі. Оның дамуы нарықтық қатынастардың қалыптасуына және орта таптың қалыптасуына ықпал етеді. Шағын және орта бизнестің икемділігіне, ұтқырлыққа және өзгеріп отырған нарықтық жағдайларға бейімделуіне байланысты әлеуметтік тұрақтылық, жұмыспен қамту және тұтынушылық нарықты қанағаттандыру проблемаларын шешуге болады. Мақалада Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнестің даму ерекшеліктері қарастырылған. Халық шаруашылығындағы және өңірлердегі кәсіпкерлік қызметті егжей-тегжейлі талдай отырып өздерінің көзқарастарын көрсете алған. Сондай-ақ мемлекеттегі шағын және орта бизнесті одан әрі дамытуда несиелі ұйымдарының рөліне ерекше назар аударылды. Ғылыми мақалада шағын және орта бизнестің экономикаға қосқан үлесінің төмендеу себептері, қаржыландырудың жетіспеушілігі, кәсіпкерлік қызметтің осы түрін несиелеуде екінші деңгейлі банктер тап болып отырған мәселелер егжей-тегжейлі қарастырылған. Шағын және орта бизнестің белсенді қатысуынсыз Қазақстан экономикасын модернизациялау және оны дамудың инновациялық жолына өткізу мүмкін емес. Мақала авторлары Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнесті қазіргі экономикада тиімді дамыту, оның ұзақ мерзімді перспективада тұрақты дамуы туралы ұсыныстар жасады.

Кілт сөздер: шағын және орта бизнес, қаржы нарығы, субъект, кәсіпкер, нарықтық экономика.

Қай кезеңде болмасын шағын және орта бизнес (ШОБ) кез-келген мемлекеттің экономикалық дамуының басты буындарының бірі болып табылары анық. Дамыған елдерде экономикаларының басым бөлігін шағын кәсіпкерлік құрайтыны бәрімізге белгілі. Сондықтан біздің елімізде де шағын және орта бизнестің қуатты жұмыс жасауына көңіл бөлініп, табысты саланың өркендеуіне айрықша қолдаулар көрсетілуде. Елімізді отандық азық-түлік пен киім-кешектермен қамтамасыз ететін шағын және орта бизнестерді дамыта отырып, халықты жұмыспен қамту, ішкі нарықты бәсекелестік ортамен қалыптастыру мәселелерінің тиімді шешім қабылдауға байланысты.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, нарықтық экономикасы дамыған елдерде шағын және орта бизнес (ШОБ) ұлттық экономиканың дамуына, әлеуметтік мәселелерді шешуге және жұмыспен қамтылғандар санының көбеюіне айтарлықтай әсер етеді. Жұмысшылар саны жағынан өндірілген және сатылған тауарлар көлемі, орындалған жұмыстар мен қызметтер кейбір аудандардағы шағын және орта кәсіпорындар жетекші рөл атқарады. Сондықтан қазіргі кезде шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау мәселесі өте өзекті болып отыр.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев халыққа жолдаған жолдауында 02.09.2019 ж. шағын, әсіресе, микробизнес еліміздің әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірінде маңызды рөл атқаратындығына басты назар аудара отырып, ең алдымен ауыл тұрғындарына тұрақты жұмыс береді, жұмыссыздықты азайтады. Сонымен қатар, салық базасын құрап, жергілікті бюджеттің нығайтатындығына тоқталған.

Сондықтан мемлекет алдағы уақытта да бизнеске қолдау көрсете беретіндігін, осы мақсатқа Ұлттық қордан 100 миллиард теңгеге жуық қаржы бөлінеді делінді. Ол дегеніміз еліміздегі шағын кәсіпкерлердің жандануына және экономикамыздың қарқынды дамуына алып келері анық.

Елімізде кәсіпкерлікті дамыту мақсатында «2020 жылғы қаңтардан бастап, микро және шағын бизнес субъектілеріне тексеріс жүргізуге үш жылға тыйым салу және микро және шағын бизнес саласындағы жаңадан құрылған компанияларды негізгі қызмет түріне салынатын салықтан үш жылға босату туралы шешім күшіне енеді», — деп атап өтті [1].

Үкімет бірқатар саяси шаралар арқылы ШОБ дамуына қолдау көрсетуге ниетті. ШОБ қолдаудың негізгі шаралары «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры жүзеге асыратын «Бизнестің жол картасы — 2020» бағдарламасын қабылдау; Қазақстандық индустрияны дамыту институты іске асыратын «Өнімділік 2020» бағдарламасы; KAZNEX INVEST жүзеге асыратын «Қазақстан Республикасында инвестицияларды, арнайы экономикалық аймақтарды, экспортты дамыту және активтерді сауықтыру

және басқару компаниясы іске асыратын «Бәсекеге қабілетті кәсіпорындарды дағдарыстан кейінгі қалпына келтіру бағдарламасы»

Сонымен қатар, 2016 жылдан бастап еліміздің Үкіметі арқылы кластерді дамыту бағдарламасын жүзеге асыруда және кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталықтары шағын және орта бизнес үшін қажет ақпаратқа қол жетімділік пен компанияның тіркеуден бастап кең ауқымды тақырыптар бойынша көмек алу үшін бірыңғай терезелер ретінде жұмыс істейді.

ҚР Үкіметтің бизнесті қолдаудың белсенді саясаты жаһандық экономикалық құлдырау кезіндегі ШОБ дамуына оң әсерін тигізеді деп сенеді.

Дүниежүзілік банк DoingBusiness жүргізген соңғы сауалнамасында Қазақстанды бизнесті жүргізудің қарапайымдылығы бойынша 49-орынға иеленді және оны үш немесе одан да көп салада (бизнесті бастау, мүлікті тіркеу және төлем қабілетсіздігін шешуде) айтарлықтай жақсартуларға қол жеткізген он елдің қатарына қосты.

Сондай-ақ, 2015 жылғы кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін талдау Дүниежүзілік экономикалық форумның жаһандық бәсекеге қабілеттілік туралы есебінде әлемнің 140 елінің ішінде 42 орынға ие болғандығын атап өткен жөн (1-сурет).

Ескерту. Авторлармен құрастырылған [2]

1-сурет. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік үшін Дүниежүзілік экономикалық форумның кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігі туралы мәліметтер

ТМД елдері арасында Қазақстан рейтингте Әзірбайжаннан кейін екінші орында (40 орын). Ресей 45-орын, Грузия — 66-орын, Украина — 79-орын, Тәжікстан — 80-орын, Армения — 82-орын, Молдова — 84-орын, Қырғыз Республикасы — 102-орын [2].

Қазақстанның позициясы едәуір жақсарғанын инновациялық даму факторы байқады (78; +11). Осылайша, инновация (72; +13) және бизнестің бәсекеге қабілеттілігі (79; +12) бойынша ілгерілеуге қол жеткізілді. Сонымен қатар, Қазақстанның институттар рейтингтік факторы (50; +7) және қаржы нарығының даму факторлары (91; +7) бойынша жақсарды. Айта кету керек, Қазақстанның позициясы еңбек нарығының тиімділігі факторы бойынша (18; -3) өткен жылмен салыстырғанда 3 тармаққа нашарлады.

Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті — Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында экономикадағы шағын және орта бизнестің үлесі 2030 жылға қарай екі есеге артуы және 2050 жылға қарай экономиканың бұл саласы басымдыққа ие болатындығы айтылған [3].

Статистикаға сәйкес, Қазақстанның ЖІӨ-де ШОК үлесі 26 % құрайды, Еуропа елдерімен салыстырғанда бұл көрсеткіш екі есе үлкен және ШОК барлық еуропалық бизнестің 99 % құрайды және жұмыс істейтін халықтың жартысы жұмыспен қамтылған.

Шағын бизнес Қазақстан Республикасында белсенді түрде дамып келеді, алайда даму сапасы жаһандық көрсеткіштерден едәуір артта қалып отыр. ШОБ ЖІӨ-нің 25,6 % құрайды (дүниежүзілік орташа — 63 %)

Қазақстандағы шағын бизнес ЖІӨ-нің 25,6 % -ын құрайды, ал ШОК жұмыскерлерінің үлесі ұлттық еңбек нарығының 36 % құрайды.

Ұлттық экономика ауқымында Қазақстан Республикасында кәсіпкерліктің танымалдығы артып келеді, бірақ қызмет қарқыны өте аз — Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік белсенділік деңгейі әлемдік деңгейден екі есе төмен (ЖІӨ-нің 63 % және жұмысшылар санының 47 %).

2-суретке сәйкес өңірлер арасында ШОК жалпы өңірлік өнімнің қалыптасуына едәуір ықпал Нұр-Сұлтан қаласында байқалады — ЖӨӨ 46 %, БҚО (40 %) және Алматы (29 %).

ШОК құрылымында сауда қызметін жүзеге асыратын жеке кәсіпкерлердің және жоғары біліктілікті қажет етпейтін салалардың дәстүрлі үстемдігі байқалады. Сонымен бірге әлемдік тенденция жоғары қосылған құны бар өнімдер өндірісіне көшу, инновациялық, тиімді өндіріс тетіктерін енгізу болып табылады (Қазақстан 2050). Елдің экономикасының тұрақты дамуы үшін отандық шағын және орта кәсіпкерлікті жетілдіру маңызды екені анық. Бұндай істерді анықтап, оның тиімді шешімін тапқан жағдайдағана экономикалық жетілдіруге қол жеткіземіз.

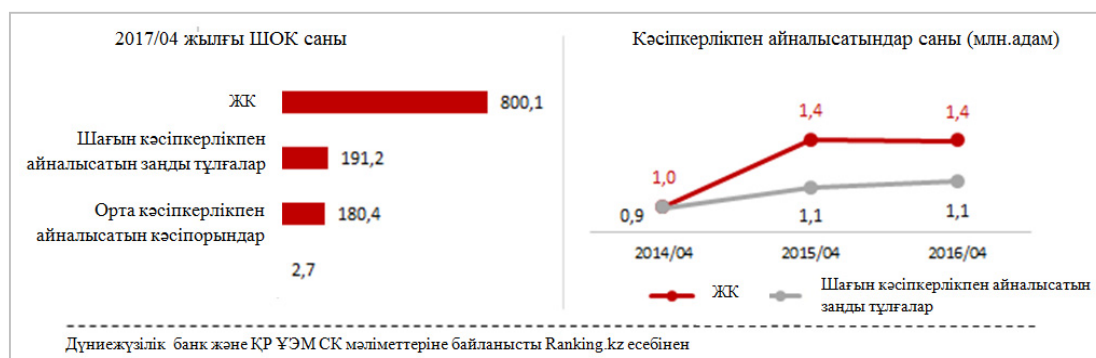

2-сурет. ЖІӨ-дегі ШОК субъектілері мен ШОК-тағы жұмысшылардың үлесі (%)

3-суретте көрсетілгендей, 2017 жылдың сәуір айының соңында Қазақстан Республикасында 800 мың кәсіпкер бар, бұл ШОК субъектілерінің 68 % құрайды. Бір жыл ішінде олардың саны 15 % азайды. Кәсіпкерлердің жартысына жуығы (47 %) сауда-саттықпен айналысады [4].

Жеке кәсіпкерде бір қызметкердің жылдық шығарылымы 3 мың долларды құрайды, ал шағын және орта бизнесте — 27 мың долларды құрайды.

Шағын кәсіпорындардың (заңды тұлғалардың) саны бір жыл ішінде 8 % өсіп, 191 мың бірлікті құрады. Шағын бизнестің көп бөлігі сауда саласында — 30 % және құрылыста — 16 % шоғырланған.

3-сурет. ШОК саны мен жұмыспен қамтылғандар саны (млн. адам)

2015 жылдан бастап ШОБ субъектілерін несиелеудің белсенді өсімі байқалды. Банктер берген несиелер саны 2014 жылдан бері 2,3 есе өсті. Өткен жылдың қаңтар айымен салыстырғанда несиелер көлемі 29 % -ға артып, 3 трлн теңгені құрады [5].

Алайда ШОБ-тің 19 % -ы ғана несие алады, ал қалғаны қайта қаржыландыру немесе басқа көздерден несие алады. Бұл көптеген кәсіпорындардың несиелік тарихы нашар немесе қажетті құжаттардың болмауына байланысты.

Шағын және орта кәсіпкерліктің осы көрсеткіштерінің өсуіне қарамастан, сыртқы ортаның нашарлауы және екінші деңгейлі банктердің экономиканы кредиттеуінің төмендеуі салдарынан кәсіпкерліктің осы сегментінің ел экономикасына қосқан үлесінің төмендеуі байқалады. Бүгінгі таңда ШОБ ЖІӨ-ге қосқан үлесі (ағымдағы мәліметтер бойынша) өткен жылғы 26,2 % -бен салыстырғанда 25,6 % құрайды.

Шағын және орта бизнестің келесі бір тиімді ерекшелігі ұжымдық еңбекке ұмтылуы, жұмыс орнын сақтап қалуға тырысу және пайдаға қатысуға негізделген жұмыс нәтижесінің максималды болуына мүдделілік танытады. Ірі компаниялар кәсіби менеджерлерді жалдайды, ал олар акционерлердің барлық талпыныстарының ерекшеліктерін білмейді, нәтижесінде басқару проблемаларына алып келеді, ал шағын кәсіпорындарда құрушының өзі менеджер, бір тұлға, сондықтан бұл жерде ешқандай түсініспеушілік мәселесі туындамайды» [6].

Мұның себебі шағын және орта бизнесті дамытудың негізгі проблемалары — қаржыландырудың жеткіліксіздігі, ірі қалалардан тыс өтімді кепілзаттың болмауы, ШОБ несиелеу кезінде екінші деңгейлі банктердің кедергілері және сату нарықтарына қол жетімділіктің болмауы.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік тетігі ШОБ қолдаудың жаңа мүмкіндіктерін ұсынады. Басты артықшылығы, бұл мемлекеттің серіктес ретінде қатысуы. Мемлекет жобаны жүзеге асыру үшін жер бере алады, инвестициялық және пайдалану шығындары мен басқа да мемлекеттік қолдау құралдарына өтемақы төлей алады.

Сондай-ақ, Қазақстандағы ШОБ тиімді дамуы үшін мыналарды атап өту қажет:

- салықтық және кедендік әкімшілендіруді ырықтандыру;
- білікті менеджерлердің, инженерлердің және т.б. Қазақстанның еңбек нарығына қол жетімділікті ырықтандыру;
- мемлекеттің бизнестен шығуы;
- реттеуді ырықтандыру.

Осыдан еліміздегі өңірлердегі халықтың төмен төлем қабілеттілігі, бұл кәсіпкерлерге пайда табуы қиындататындығы мен соңғы өнімнің өзіндік құны төмен болғандықтан, кәсіпорындарда жоғары өнімді және қымбат жабдықты қолданудың тиімділігі туралы сұрақ туындайды. Тағы бір проблема — бұл кәсіпорынның дамуы үшін «арзан» ақшаны тарту мүмкіндігі. Қазақстанда ШОБ дамыту кезінде ШОБ өкілдері арасында басқару дағдылары жетіспейді, мысалы, жобаны басқару сияқты дағдылар осы салада өте маңызды [7].

Қазіргі таңда еліміздегі шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау көп деңгейлі сипатта: салық жүктемесін азайту бойынша шаралар қабылданады, мемлекеттік тексерістен үш жылға дейін босату, пайызы төмен кредиттік қол жетімділікті жеңілдіктер жасалуда. Сондай-ақ шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудағы халықаралық тәжірибелері ескеріліп, олардың жетілдіру механизмдері қарастырылған. Заңнамалық базаны қамтамасыз ету, ШОБ-тің инновациялық кәсіпорындарын қаржылық қолдау, Бизнес ашудағы жеңілдетілген процедуралар, әлсіз компанияларды қайта құрылымдау шаралары, Кадрлар дайындау және бірегей технологияларды дамыту, Мемлекеттік сатып алу жүйесін кеңейту арқылы ШОК-ке жәрдемдесу, ШОК тауарларын кепілдікпен сатып алу жүйесі, ШОБ-ті қолдаудың қаржылық емес құралдарын дамыту.

Ісін жаңа бастаған кәсіпкерлерді қолдау мемлекет кепілдіктерімен ұзақ жыл (10–15) мерзімге дейін, жеңілдікпен берілетін несие жылына төменгі пайызбен (5, 6 %) арнайы несиелермен қамтамасыз ету. Көрсетілетін қолдаудың аймақтық бағыттылықтары оның ішінде, инвестициялық үстемақылар мен субсидиялар, амортизациялаудың жеңілдігі бар тәртібі, ауылшаруашылығы жерлерін қалпына келтірудің мемлекеттік бағдарламалары негізделсе.

Шағын және орта бизнес нарықтық экономиканың ең негізгі бөлімдерінің бірі деп айтуға болады. Оған жоғарғы тиімділік, жылдамдық, ыңғайлылық сипаттарына сәйкес келулері керек. Экономиканы дамытудың қозғаушысы ретінде осы және басқада артықшылықтар ұлттық құндылықтары ретінде қаралады. Қазіргі уақытта шағын және орта бизнес сферасында миллионнан астам адамдар жұмыс істеуде, дегенмен шағын және орта бизнесті құрылуы мен өсуі жөніндегі мәселелерді одан әрі оқып білуді талап етеді: даму перспективаларын болжау және басқару, талдау, бағалаудың икемді және тиімді әдістерін дайындау.

Қазақстан Республикасының қазіргі қойып отырған міндеттерінің бірі, шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту екендігі қыркүйектегі Еліміздің президентінің халыққа жолдауы дәлел. Шағын және орта бизнесті дамыту, әлеуметтік-саяси және экономикалық өрлеу жаңғыртудың басты құралы. Әсіресе, жеке меншіктің нақты өмірге жүзеге асуы және орта таптың қалыптасуының мемлекетімізде артқан сайын еліміз көркейіп, халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайы жақсарады. Сонымен бірге, шағын және орта кәсіпкерлік — экономиканың тиімді әрі нәтижелі секторы. Шағын және орта кәсіпкерлік жұмыссыздықты жоюда, нарыққа қажетті тауарларды жеткізуде, жеке өндірушілердің монополиясын шектеуде және экономиканы тұрақтандыруда шешуші фактор болып табылады.

Қорытындылай келе ауыл шаруашылық өнімдерімен айналысатын жеке кәсіпкерлердің мынадай іс-шараларын ескеру керек деп отырмыз. Ең бірінші ауыл әкімдерін жергілікті жеке кәсіпкерлердің (ЖК) бақша, жеміс-көкөніс дақылдарын өсіретін (қарбыз, қауын, асқабақ, картоп, қызанақ, қияр, сәбіз, пияз, бұрыш, асқабақ, алма, алмұрт, алша, шие, жүзім, қызылша, қырыққабат, кәді (бақлажан) өсімдіктерін) өнімдерін тікелей ірі қалаларда сату мүмкіндіктеріне жол ашу керек. Ол үшін қаланың әкімдерімен келісе отырып (қаладағы халықтың ең көп шоғырланған жерлерден орындар беруге) сатуларына мүмкіндік жасаулары керек. Екіншіден мемлекет сол өнімдерін тасымалдау үшін жағдайлар ұйымдастыру (көлік құралдарымен) қажет деп санаймыз. Ауылдың ЖК қолдау елімізді арзан отандық өнімдерімен қамтамасыз ете отырып, шағын және орта бизнестің толық қанды дамуына алап келері анық.

Мұның ең бірінші артықшылығы қаладағы халықты арзан отандық өнімдермен толық қамтамасыз етіп, шетелдің зиянды тауарларынан арылуымыз керек. Бүгінгі таңда Нұр-Сұлтан қаласында ұйымдастырылып жатқан ауылшаруашылық жәрмеңкелері толық ауылдың ЖК өнімдері болғанмен, екінші (алып сататын) адамдар алып келіп сатуда. Бұл дегеніміз тікелей өндіретін ЖК өнімдерін, екінші адамдар пайда табу мақсатында қызметтер жасап күн көруде. Ал ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілер ЖК төменгі бағамен өнімдерін сатып, кеткен шығындарын да ақтай алмауда.

Осындан шағын және орта бизнесті дамытудағы негізгі көрсеткіштер:

- еліміздегі жұмыссыздықты азайтудың негізгі нысаны шағын және орта бизнес;
- шағын және орта кәсіпкерліктің ауылдық жерлерде дамыту;
- мемлекеттік жергілікті органдарының ЖК қолдау.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Первое Послание Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 02.09.2019 г. Конструктивный общественный диалог — основа стабильности и процветания Казахстана [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://mail.kz>.
- 2 Дүниежүзілік банк және КРҰЭМ СК мәліметтеріне байланысты есебі [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://Ranking.kz>
- 3 Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14.12.2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.akorda.kz
- 4 Смағұлова Г.С. Аймақтық экономиканы басқару мәселелері: оқу құралы / Г.С. Смағұлова. — Алматы: Бастау, 2005. — 520 б.
- 5 Аманбаев Ү.А. Кәсіпорын экономикасы: оқу құралы / Ү.А. Аманбаев. — Алматы: Бастау, 2012 — 432 б.
- 6 Шағын және орта бизнестің дамуына кедергі келтіретін факторларды талдау / Э.Е. Ахметова, А.Ж. Оспанбаева // С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің хабаршысы. — 2016. — № 4. — 97–103 б.
- 7 Данные Агентства Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.moluch.ru

Т.М. Үсенбаев, Г.Б. Алина, А.Т. Джумабекова, Ж.А. Тойжигитова, С.Ж. Есенгельдинова

Особенности развития малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан

Малый и средний бизнес — одна из основных движущих сил социально-экономического развития современного общества. Его развитие способствует становлению рыночных отношений и формированию среднего класса. За счет присущей малому и среднему бизнесу гибкости, мобильности и адап-

тивности к изменчивым рыночным условиям могут быть решены проблемы социальной стабильности, обеспечения занятости и насыщения потребительского рынка. Авторами рассмотрены особенности развития малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан. Проведен подробный анализ предпринимательской деятельности в масштабах национальной экономики и в разрезе регионов. Особое внимание уделено роли кредитных институтов в дальнейшем становлении малого и среднего бизнеса в государстве. Подробно исследованы причины снижения вклада малого и среднего бизнеса в экономику, недостаточности финансирования, проблемы, стоящие перед банками второго уровня при кредитовании данного вида предпринимательской деятельности. Модернизация экономики Казахстана и перевод ее на инновационный путь развития невозможны без активного участия малого и среднего предпринимательства. Авторами статьи даны рекомендации для эффективного развития малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан в условиях современной экономики, его стабильного развития в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, финансовый рынок, субъект, предприниматель, рыночная экономика.

T.M. Usenbaev, G.B. Alina, A.T. Jumabekova, Z.A. Toizhigitova, S.Z. Yessengeldinova

Development features of the small and medium businesses in the Republic of Kazakhstan

Small and medium-sized business is one of the main drivers of social and economic development of modern society. Its development contributes to the formation of market relations and the formation of the middle class. The inherent flexibility, mobility and adaptability of small and medium-sized businesses to volatile market conditions can solve problems of social stability, employment and saturation of the consumer market. The authors of the article reviewed the peculiarities of the development of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan. A detailed analysis of business activities on the scale of the national economy and in terms of regions has been carried out. Special attention is paid to the role of credit institutions in the further formation of small and medium-sized businesses in the state. The scientific article explores in detail the reasons for the decline in the contribution of small and medium-sized businesses to the economy, insufficient financing, problems faced by second-tier banks in lending this type of business activity. In order to modernize Kazakhstan's economy and move it to an innovative development path, it is impossible without the active participation of small and medium-sized enterprises. The authors of the article made recommendations for the effective development of small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan in the conditions of the modern economy, its stable development in the long term.

Keywords: small and medium business, financial market, subject, entrepreneur, market economy.

References

- 1 Pervoe Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana ot 02.09.2019 h. «Konstruktivnyi obshchestvennyi dialoh — osnova stabilnosti i protsvetaniia Kazakhstana» [«Constructive public dialogue — the basis of stability and prosperity of Kazakhstan»]. *mail.kz*. Retrieved from <https://mail.kz> [in Russian].
- 2 Duniezhuzilik bank zhane KRUEM SK malimetterine bailanysty esebi [Report from the World Bank and IC KREMM IC]. *Ranking.kz*. Retrieved from <https://Ranking.kz> [in Russian].
- 3 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan — Lidera natsii Nursultana Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Stratehiia «Kazakhstan – 2050»: novyi politicheskii kurs sostoiavshehosia hosudarstva» ot 14.12.2012 [«Strategy Kazakhstan-2050»: new political course of the established state»]. *akorda.kz*. Retrieved from www.akorda.kz [in Russian].
- 4 Smagulova, G.S. (2005). *Aimaktyk ekonomikany baskaru maseleleri [Problems of regional economy management]*. Almaty: Bastau [in Kazakh].
- 5 Amanbaev, U.A. (2012). *Kasiporyn ekonomikasy [Enterprise Economics]*. Almaty: Bastau [in Kazakh].
- 6 Akhmetova, E.E., & Ospanbaeva, A.Zh. (2016). Shahyn zhane orta biznestin damuyna kederhi keltiretin faktorlardy taldau [Analysis of factors contributing to the development of small and medium-sized businesses]. *S. Baishev atyndahy Aktobe universitetinin khabarshysy — S. Herald of Aktobe University named after Baishev*, 4, 97–103 [in Kazakh].
- 7 Dannye Ahentstva Respubliki Kazakhstan po rehulirovaniu i nadzoru finansovoho rynka i finansovykh orhanizatsii [By the Agency of the Republic of Kazakhstan on regulation and supervision of the financial market and financial organizations]. *moluch.ru*. Retrieved from www.moluch.ru [in Russian].

M.Sh. Bauer¹, N.A. Bencheva², R.S. Mussina¹

¹*S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan;*

²*Plovdiv Agricultural University, Bulgaria*

(E-mail: mairak@bk.ru)

Formation and development of the concept of social entrepreneurship

The development of civic activism and citizens' awareness of personal participation in events taking place within the state will lead to the formation of a prosperous and fair civil society. The interaction between the state and society is expressed in various forms, in particular in the idea of social entrepreneurship. The situation when the state is not able to provide all members of society with equal opportunities for self-realization in all areas can lead to the existence of social problems as an integral attribute of any society. If the needs of citizens are not satisfied and the growth of living standards and national welfare is not ensured we cannot talk about the effectiveness of modern socio-economic policy, because its main purpose is not fulfilled. In the modern world, social entrepreneurship is seen as a vector that determines the direction for eliminating or reducing urgent, pressing issues in various areas of the national economy, and solves the problems of finding people in difficult life situations. Social entrepreneurship as an activity is based on a social mission. Social entrepreneurship is a form of interaction between the state and society. Currently, there is no single approach to studying this problem. The article presents the development of theoretical aspects of social entrepreneurship. Based on the definitions given in the article, the characteristics of social entrepreneurship are described and identified. Stages in the history of the development of this phenomenon are highlighted; the main activities carried out by social entrepreneurs are considered; lists the main components and responsibilities of social entrepreneurship. The key advantages of a social enterprise are given.

Keywords: social entrepreneurship, concept of social entrepreneurship, social entrepreneur, social enterprise, economic activity, social justice, civil society, innovative activity, risk taking, motivation.

Today's unresolved social problems, reduced social protection of citizens, differentiation of income of individual social groups have led to a serious stratification of society, a decrease in the level of well-being. At the same time, modern socio-economic policy is not effective, as the main mission is not fulfilled — meeting the needs of citizens, ensuring an increase in the standard of living of the population and national welfare.

Problems of a social nature exist in any society; the reasons for this are the inability to provide all members of society with equal opportunities for self-realization in all areas. In social entrepreneurship, a person makes higher demands on the ratio of economic efficiency and social justice, as a result of which he decides to deal with the problem on his own.

Social entrepreneurship focuses its efforts on satisfying consumer services, creating socially significant projects [1].

Social entrepreneurship consists of two main areas: social and economic, in connection with which a large number of different interpretations of social entrepreneurship have appeared in modern society. Initially, it is necessary to determine the very concept of «entrepreneurship». Economists believe that entrepreneurship contributes to the well-being of society. The society in this case puts forward needs, and entrepreneurs throw their forces to satisfy needs. In this sense, entrepreneurial activity expands the boundaries of solving social problems.

Entrepreneurship is the engine of any developed economy, since it is entrepreneurs who create the majority of jobs, introduce innovations, stimulate the growth of well-being of the middle class and lay the foundation for civil society and political freedom.

Entrepreneurship generates an increase in the material and spiritual potential of society. In Latin, there is the word «mancepts» — «entrepreneur», «contractor», which was formed from two words: «manus» — hand, strength, work, labor, activity, and «capio» — to acquire, adopt, and take possession. Hence the «mancepts» — a man who has earned capital on his own, by his labor, not only by perseverance, but also by cunning and quickness. If we proceed from the original meaning of the word, then entrepreneurship is «the ability to start», «embrace first. At the beginning of its development, entrepreneurial activity was limited mainly to the sphere of trade and was considered an occupation unworthy of people of high social status.

According to Platon trading is one of the occupations that tend to make people bad. In the middle Ages, businessmen included those who were engaged in foreign trade, organized shows, and leaders in the organization of the enterprise, while these activities did not carry risks. Gradually, with the development of market relations, the significance of entrepreneurial activity was reassessed: there was a transition from a negative to a positive representation of this phenomenon. In the future, entrepreneurial activity began to be comprehended by scientists, scientific approaches began to appear.

For the first time, the concept of «entrepreneur» appeared in the economic literature in the Universal Dictionary of Commerce (Paris, 1723), where entrepreneurs included a person who undertook «an obligation to manufacture or construct an object». During this period, the concept of «entrepreneur» was associated with the risk [2].

As a socio-economic phenomenon, entrepreneurship has passed a significant historical path of development. However, as a special (specialized) field of scientific knowledge, it is still under development: there is no uniformity in the name of the theory, a clear formulation of basic concepts, a mixture of the terms «entrepreneurship» and «business». Different theoretical approaches to the foundations of entrepreneurship in the historical context describe in different ways the ways of its development and formation (Table 1).

Table 1

The Evolution of scientific views on the phenomenon of entrepreneurship [3]

Author, title of work, year of publication	Interpretation Features
1	2
Classic school	
R. Cantillon, <i>An Essay on the Nature of Trade in General</i> , 1755	An economic activity in the process of which commodity supply and demand are compared under constant risk
A. Smith, « <i>A Study on the Nature and Causes of the Wealth of Nations</i> », 1776	He connected entrepreneurship mainly with production activities, considering it as a means of generating income
Jean B. Say, <i>A Treatise on Political Economy</i> , 1803	Entrepreneurship is a rational combination of factors of production (land, capital, labor) at a given point in the market space. The basis of entrepreneurial activity is the ability to organize the production and marketing of products.
Neoclassical school	
A. Marshall, « <i>Principles of Political Economy</i> », 1890 I. Thünen, « <i>Isolated State</i> », 1850 F. Knight, « <i>The Concept of Risk and Uncertainty</i> », 1994	The strong link between entrepreneurship and innovation Entrepreneurship is defined as risky decision making
Thünen, « <i>Isolated State</i> », 1850	Entrepreneurship is defined as risky decision making
F. Knight, « <i>The Concept of Risk and Uncertainty</i> », 1994	Entrepreneurship involves accepting risk and uncertainty
P. Drucker, « <i>Good Governance</i> », 1964	Innovation Based Entrepreneurship
Austrian school	
J. Schumpeter, « <i>Theory of Economic Development</i> », 1912	Entrepreneurship is an economically free innovative activity related to risk, responsibility and competition, aimed at achieving new results, satisfying personal and social needs
Neoaustrian school	
F. Hayek, <i>Private Money</i> , 1976	Entrepreneurship is the search and study of new economic opportunities, a characteristic of behavior in conditions of high market competition, where the strongest wins
L. Mises, « <i>Human Activities</i> », 1940	Entrepreneurship is understood as the ability of people to create and recognize the subjective potential benefits that arise in their environment
I. Kirtsner, « <i>Competition and Entrepreneurship</i> », 1973	Entrepreneurship is considered as human activity associated with risk, creativity and the innovative component. Competition

1	2
	is the «breeding ground», the «perpetual motion machine» of entrepreneurship
School of Institutionalism	
R. Coase, The Nature of the Firm, 1937	Entrepreneurship is understood as the choice between the contractual relationship of the free market and the organization of the company in order to save transaction costs
J. Gelbraith, «Life in Our Time», 1986	Entrepreneurship is associated with a managerial techno structure organizing the production process
German school	
M. Weber, «Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism», 1905	Entrepreneurship is considered as a special type of economic behavior of a person with certain value guidelines, specific motivation and social role

Despite the presence of many economic theories, entrepreneurship is considered in various concepts. In economic theory, the concepts of «entrepreneurship» and «entrepreneur» appeared in the XVIII century, in the era of capitalism. So, the founder of the scientific concept of «entrepreneurship» was the English economist R. Cantillon (1680–1730), according to which the imbalance between supply and demand in the market allows individual market entities to buy goods cheaper and sell them more expensive. It was he who called these market entities entrepreneurs («entrepreneur» — translated from French as «intermediary»). In his opinion, an entrepreneur is an individual who has the foresight and desire to take the risk, is directed to the future, the actions of which are characterized by the desire to generate income, on the one hand, and the willingness to lose, on the other [3].

A. Smith connects entrepreneurial activity with personal profit, while not forgetting about meeting the needs of society and believes that the entrepreneur is only part of the market mechanism and its role is quite small. D. Ricardo considers the entrepreneur an indispensable participant in economic processes, the main initiator of the development of production, and considers entrepreneurial activity as the basis for improving the state of society. K. Marx believes that an entrepreneur is a capitalist, directing his capital to the formation of surplus value and using workers.

J. -B. Say expanded the literal translation of the word from French «he who undertakes» and developed the theory of three factors of production: land, labor, capital, which are the source of society's wealth. In his opinion, an entrepreneur is an economic agent combining factors of production, transferring resources from a low-productivity sphere to spheres where they are able to give the maximum result: profit and income.

The first among psychologists who performed an analysis of entrepreneurship was D. McClelland [2]. He justifies the legitimacy of the motive to achieve as the greatest impetus to entrepreneurship, and defines entrepreneurs as individuals taking on greater responsibility. Until the beginning of the 20th century entrepreneurship was studied mainly by representatives of the economic and psychological sciences.

Thus, to summarize, what are the differences in these approaches: economists focus on the importance of the entrepreneurial function in establishing a balance, or, conversely, in upsetting the balance; psychologists identify what motives encourage entrepreneurship; sociologists examine the social context and factors that influence the entrepreneur's decision-making. However, they are united by the following: representatives of these approaches examine entrepreneurs as an integral part of the market and attribute entrepreneurship to socio-economic activities associated with innovation, risk, the creation of new firms and profit. Over time, the concept of «entrepreneurship» expanded and modified. So, continuing to analyze this phenomenon, the entrepreneur acts as risk-taking and inclined to act independently in the face of uncertainty personality, focused on the search, disclosure and use of new combinations of production factors using available means.

Any person can become an entrepreneur. Only one has talent, and the whole world knows him, the other is hardworking, and the whole city knows him, the third is lazy and weak-willed, so he has no business. Being an entrepreneur is hard work.

An entrepreneur is a person who uses every opportunity with maximum benefit; this is a person who has his own profitable business. Such a person sees the possibility of making a profit in almost any field, while the rest do not notice it.

The entrepreneur is able to make decisions that involve risk, lose investment. But such a person sees the possibilities and tries to use them. At the same time, an entrepreneur who uses every opportunity does not spend his time on classes that do not bring benefits. The goal of any activity of such a person is the use of

available resources for profit. Acting in this way, an entrepreneur is able to determine what exactly he needs to do to succeed and what to avoid so as not being at a disadvantage.

In a crisis, there is an increased demand for the efficient use of all available resources, and entrepreneurship is becoming one of the main sources of socio-economic stability. Thus, the «Strategy for the Development of Small and Medium-Sized Entrepreneurship», developed by the Ministry of Economic Development of Russia, emphasizes the need to develop social entrepreneurship as a separate category specializing in the production of goods and services for socially vulnerable and poor groups of citizens or creating jobs for such groups of citizens. Although the term «social entrepreneurship» is relatively new, the phenomenon itself has a long history.

The development of social entrepreneurship is gaining incredible momentum in modern society. If a classical entrepreneur creates economic value and its goal is material well-being, then a social entrepreneur is a «change agent» in the social sphere, his mission is to change values within society and help people who lack resources, improve your living situation.

Researchers believe that this phenomenon has always existed, but scientists have not previously dealt with this issue. In 1963 B. Drayton described «social entrepreneurship», and defined «social entrepreneur» as an individual who combines practical and result-oriented business methods with the goals of a social reformer [4].

A social entrepreneur does not just give money to any fund and does not have a clear idea of where this money went and cannot actually assess the social consequences of his contribution, but creates an organization whose goal is to independently create social value and function on his own funds, that is, in fact without any third-party subsidies.

As in ordinary business, the goal of which is to make a profit, social entrepreneurship is important idea, the ability to assess and take risks, the pursuit of opportunities and innovation. An example of a British company that successfully operates has opened an additional shoe repair service and has entered into an alliance with 23 other companies and one hotel, shows that the application of the classical principles of entrepreneurship can also be used by a non-profit organization whose goal is to improve society. It is believed that social entrepreneurship does not just treat the symptoms of surface problems, but attacks the internal causes of problems.

Until 1990 as such, the theory of social entrepreneurship was absent, definitions did not occur, only rare references to the term were observed associated with values and social movements. With the greatest force, interest in social entrepreneurship increased in the 1990s.

In 1997 In the UK, the School of Social Entrepreneurs was created under the leadership of M. Young. At this time, the first attempts to define the term and the first studies appeared [1].

The definition of social entrepreneurship given by J.G. Dees in 1998 is considered classic. It is obtained by adding a social dimension to the definition of traditional entrepreneurship, borrowed from the works of Joseph Schumpeter, J. -B Say, P. Drucker and H. Stevenson.

J.G. Dees identifies specific factors that distinguish social entrepreneurship from traditional entrepreneurship:

- 1) assuming the mission of creating and maintaining social value (good);
- 2) the identification and use of new opportunities for the implementation of the selected mission;
- 3) the implementation of a continuous process of innovation, adaptation and training;
- 4) decisiveness of actions, not limited by available resources;
- 5) the entrepreneur's high responsibility for the results of their activities — both to direct customers and to society;
- 6) combining available resources to create opportunities to accelerate social change and / or to meet social needs;
- 7) the emergence of social transformations as one of the results of the activities of a social entrepreneur [1].

According to J.G. Dees, social entrepreneurship uses the best practices of traditional entrepreneurship to fulfill a social mission. Social entrepreneurship is a new way of socio-economic activity, combining the social purpose of the organization with entrepreneurial innovation and achieving sustainable sustainability. The basis of social entrepreneurship is the functioning of the so-called social enterprises — enterprises created with the aim of solving a particular social problem or problems acting on the basis of innovation, financial discipline and business practices adopted in the private sector. D. Mair and I. Marti note that «social» is not equal to «altruistic», implying that a social entrepreneur to a certain extent seeks to satisfy not only the interests of society, but also personal interests [1].

Thus, according to J.G. Dees, social entrepreneurship is the application of the activities of traditional entrepreneurship to achieve social goals or fulfill a social mission.

The presentation of the Nobel Prize to social entrepreneur Muhammad Yunus, the founder of Grameen Bank, in 2006 was an important event in the formation of the concept of social entrepreneurship. This event caused a new wave of interest in social entrepreneurship, which entailed a large number of scientific works written by R. Harding, P. Light, J. Mair, I. Marti. They came to understand social entrepreneurs as organizations or individuals, taking risks, using innovations, refusing to accept restrictions on existing resources and trying to solve pressing social problems.

The period of active formation of social entrepreneurship falls on 2007. The population begins to seek support from the state in this matter, also at this time the legal status of social entrepreneurship is being fixed. The main researchers in this period are D. Bornstein, R. Martin, A.A. Moskovskaya, O.E. Kolbasenko and other [1]

Martin and Osberg stated that all the qualities of an ordinary entrepreneur (inspiration, creativity, willingness to directly participate in the implementation of a new idea, courage, and perseverance) are inherent in the social entrepreneur. The difference between them is «in the essence of the value proposition», and for the social entrepreneur it consists in creating a large-scale public good [5].

M. Volkova distinguishes the following stages in the history of social entrepreneurship: 1. the individualistic stage (until the 1930s) — during this period, there were separate examples of organizations that have characteristics similar to social enterprises. 2. The collective stage (1930–80) — the community recognized the social shortcomings of existing systems. In developed countries, they began to focus on the following problems: the presence of mass long-term unemployment, issues of social well-being. These problems were not resolved either in the private sector or in state structures, which influenced the popularization of public-private partnerships and the growth of entrepreneurial interest in social problems. 3. The institutional stage (from the 1980s to the present) — social entrepreneurship in the world has received legal support [2].

Thus, the main difference between entrepreneurship and social entrepreneurship is that the value for the entrepreneur is the provision of a product or service to the market and the extraction of financial profit, while the Social entrepreneur does not wait and does not seek to achieve significant financial profit. Instead, he seeks values in the form of large-scale positive transformations that affect a significant segment of society or the whole of society. This does not mean that social entrepreneurs always avoid making a profit from the created values.

The main activities carried out by social entrepreneurs can be identified:

1. Production of goods:

- socially significant (playgrounds, rehabilitation equipment);
- general use (clothing, furniture, food, crafts).

2. The provision of socially significant works and services, including for certain categories of citizens:

- counseling (legal, socio-psychological, pedagogical);
- Education and training (development of creative abilities, seminars and trainings);
- domestic services (hairdressers, shoe repair, copy services, laundries, etc.);
- development of agricultural activities;
- development of ecological tourism;
- medical and social assistance (social services, home services, etc.);
- cultural services (decoration, theatrical performances, etc.);
- employment of the unemployed.

The main components of social entrepreneurship are:

1) the identification of a stable, but essentially unfair balance, which leads to the exclusion or suffering of a group of people who are not financially secure and do not have political will to achieve positive changes on their own;

2) the identification of opportunities within the framework of this unfair balance, the development of a definition of social value, the use of such personal qualities as inspiration, creativity, determination, courage and perseverance in order to violate the prevalence of the current state of affairs;

3) creating a new stable equilibrium, this will provide the target audience and society as a whole with a better future.

The development of social entrepreneurship includes many factors that have a positive impact on society:

- thanks to the creation of social projects, employment is ensured, new jobs are created for social organizations;
- working with socially disadvantaged groups of the population they receive social support; social entrepreneurship involves people without a fixed place of residence;
- socio-economic efficiency is increased due to the fact that the burden on budgets is reduced through the implementation of private entrepreneurial projects, the main role of which is assigned to the state (pre-school, additional, specialized education, health care, mass sports, etc.);
- the cultural environment is developing due to the maximum use of stagnant cultural institutions by social entrepreneurs; transport networks are developing, the urban environment is saturated, due to the development of transport infrastructure and the development of unused land.

Researchers and experts of the Our Future Foundation for Regional Social Programs have formulated their own definition of social entrepreneurship. There are the following responsibilities for social entrepreneurship:

- innovativeness in approaches to solving social problems;
- focus on a noticeable social improvement in solving pressing, acute, socially-called social problems;
- the ability to line up in a system of market relations (business sociality is achieved not by lowering prices, but by benefits and additional services by target categories of the population);
- take a dominant position in a selected niche (through innovation or through outreach);
- distribution of the model of production of goods services [6].

Social entrepreneurship is becoming increasingly popular in many countries. In European countries, the approach to the regulation of social enterprises is diverse and focused on the development of socio-economic relations. Many countries have not yet developed specific laws governing the status of a separate legal entity, in particular a social enterprise. In many cases, practice shows that social enterprises operate in the form of cooperatives and are especially popular in the countries of Southern Europe (Italy, Spain, Greece). On the other hand, social enterprises registered as commercial organizations with social objects (Finland, Lithuania, England), as well as cooperative associations of public interest (France) [7].

Despite the existing differences in the legal framework of social enterprises, there are general principles that make it possible to define a social enterprise as a non-state entity that carries out economic activities to achieve social goals [8]. Social enterprises are active in all sectors of the economy: from agriculture and housing to industrial, banking and advanced services. They make a huge contribution to providing jobs for long-term unemployed, disabled people, thereby contributing to their inclusion in society. They occupy a special place in the development of communities and the local economy [9].

The use of new, unique tools, the ability to solve problems as long as necessary, and at the expense of their own incomes form the key advantages of social entrepreneurship. If charity is limited in resources, time and space, then social entrepreneurship initially involves scalability and replicability. The goal is not a local solution to a single issue, but the achievement of a qualitatively new level in overcoming socially significant problems.

Key benefits of social enterprises playing a role in public service management [10].

Thus, there is no single definition of social entrepreneurship. It all depends on the approach the researcher takes. This concept can be considered both from the point of view of economics and sociology. The essence of social entrepreneurship, in our opinion, most fully reflects the definition that social entrepreneurship is an entrepreneurial activity aimed at mitigating or solving social problems, characterized by the following main features: social impact, innovation, self-sufficiency and financial stability, scalability and replicability, entrepreneurial approach [11].

Social entrepreneurship is not a business where entrepreneurs donate a percentage of profits in favor of charity, here the main goal is social, and Kazakhstani businessmen are far from this.

2019 is a year of youth for Kazakhstan, therefore, state support for participating in the development of youth social entrepreneurship is very important. After all, no one better than youth can provide new ideas.

Social entrepreneurship is becoming increasingly popular in the world. And even many reputable universities have included it in their curriculum.

In Kazakhstan, this trend is still underdeveloped, and the concept of «social entrepreneurship» is blurred.

References

- 1 Кадол Н.Ф. Социальное предпринимательство в рыночной и переходной экономике: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 – «Экономическая теория» / Н.Ф. Кадол. — М., 2009. — 184 с.
- 2 Гарафутдинова А.В. Социальное предпринимательство как инновационное направление развития социальных услуг в образовании: магистерская дис. [Электронный ресурс] / А.В. Гарафутдинова. — Режим доступа: <http://hdl.handle.net/10995/43363>
- 3 Мокронос А.Г. Эволюция научных взглядов на социально-экономическую сущность предпринимательства [Электронный ресурс] / А.Г. Мокронос, И.Н. Маврина, Н.В. Иванова. — Режим доступа: <http://journalpro.ru/articles/evolyutsiya-nauchnykh-vzglyadov-na-sotsialno-ekonomicheskuyu-sushchnost-predprinimatelstva/>.
- 4 Баталина М. Обзор опыта и концепций социального предпринимательства с учетом возможностей его применения в современной России [Электронный ресурс] / М. Баталина, А. Московская, Л. Тарадина и др. — Режим доступа: <http://nauka.x-pdf.ru/17ekonomika/315627-1-obzor-opita-koncepciy-socialnogo-predprinimatelstva-uchetom-vozmozhnostey-ego-primeneniya-sovremennoy-rossii-materia.php>
- 5 Социальное предпринимательство [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
- 6 Хаматулина А.Р. Сущность социального предпринимательства и его функции [Электронный ресурс] / А.Р. Хаматулина. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/suschnost-sotsialnogo-predprinimatelstva-i-ego-funktsii>.
- 7 Travaglini C. Social Enterprise in Europe: Governance Models. An analysis of governance models in social enterprises through a comparative study of the legislation of eleven countries [Electronic resource] / C. Travaglini, F. Bandini, K. Mancinone. — 2010. — Access mode: <http://www.aiccon.it/file/convdoc/wp75.pdf>.
- 8 Monzón J.L. The Social Economy in the European Union. European Economic and Social Committee [Electronic resource] / J.L. Monzón, R. Chaves. — 2012. — Access mode: <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/qe-30-12-790-en-c.pdf>.
- 9 Policy meets practice -enabling the growth of social enterprises. Results of the Social Entrepreneurship Network — an ESF learning network 2013–14. [Electronic resource]. — 2015. — Access mode: http://socialeconomy.pl/sites/default/files/files/Social_Entrepreneurship_Network_final_Publication.pdf.
- 10 Social Enterprises — a guide for voluntary and community sector groups on how to set up a social enterprise to run public services [Electronic resource]. — Access mode: http://www.hounslow.gov.uk/social_enterprise_guide.pdf.
- 11 Bauer M.Sh. Development problems of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan / M.Sh. Bauer, R.S. Mussina, T.V. Bencheva, Ovchinnikova, I.K. Amerkhanova // Journal of Advanced Research in Law and Economics (ISSN2068696X-Romania-Scopus). — 2018. — Vol. IX, Issue 4(34).

М.Ш. Бауэр, Н.А. Бенчева, Р.С. Мусина

Әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамасының қалыптасуы мен дамуы

Азаматтық белсенділіктің дамуы пен азаматтардың мемлекет ішінде болып жатқан іс-шараларға қатысуы туралы хабардар болуы гүлденген және әділетті азаматтық қоғамның қалыптасуына әкелді. Мемлекет пен қоғамның өзара әрекеті әртүрлі нысандарда, атап айтқанда, әлеуметтік кәсіпкерлік идеясында көрінеді. Мемлекет қоғамның мүшелеріне барлық салада өзін-өзі жүзеге асырудың тең мүмкіндіктерін бере алмайтын жағдайда кез-келген қоғамның ажырамас атрибуты ретінде әлеуметтік мәселелердің болуына әкелуі мүмкін. Егер азаматтардың қажеттіліктері қанағаттандырылмаса және өмір сүру деңгейі мен ұлттық әл-ауқаттың өсуі қамтамасыз етілмесе, онда қазіргі әлеуметтік-экономикалық саясаттың тиімділігі туралы айту мүмкін емес, өйткені оның негізгі мақсаты орындалмайды. Қазіргі кезде әлеуметтік кәсіпкерлік халық шаруашылығының әртүрлі салаларындағы шұғыл, өзекті мәселелерді жою немесе азайту бағытын айқындайтын және халықтың әлеуметтік әлсіз бөлігін жұмыспен қамтамасыз ету мәселелерін шешетін вектор ретінде қарастырылады. Әлеуметтік кәсіпкерлік әлеуметтік миссияға негізделген. Бұл мемлекет пен қоғамның өзара әрекеттесу формаларының бірі. Қазіргі уақытта бұл мәселені зерттеудің бірыңғай тәсілі әлі де қалыптасқан жоқ. Ұсынылып отырған мақалада осы мәселені зерттеушілердің негізгі тұжырымдамалары қаралған. Сондай-ақ әдебиеттерде берілген анықтамаларға сүйене отырып, әлеуметтік кәсіпкерліктің сипаттамалары мен ерекшеліктері айқындалған. Аталмыш құбылыстың даму тарихындағы кезеңдер топтастырылып, әлеуметтік кәсіпкерлер жүргізетін негізгі қызмет түрлері, әлеуметтік кәсіпкерліктің негізгі артықшылықтары қаралған.

Кілт сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамасы, әлеуметтік кәсіпкер, әлеуметтік кәсіпорын, экономикалық қызмет, әлеуметтік әділеттілік, азаматтық қоғам, инновациялық қызмет, тәуекелділік, мотивация.

М.Ш. Бауэр, Н.А. Бенчева, Р.С. Мусина

Формирование и развитие концепции социального предпринимательства

Развитие гражданской активности и осознание гражданами личного участия к событиям, происходящим внутри государства, приведут к формированию благополучного и справедливого гражданского

общества. Взаимодействие между государством и обществом выражается в различных формах, в частности, и в идее социального предпринимательства. Ситуация, когда государство не способно обеспечить всем членам общества равные возможности самореализации во всех сферах, может привести к существованию проблем социального характера как неотъемлемого атрибута любого общества. Если не удовлетворяются потребности граждан и не обеспечивается рост уровня жизни и национального благосостояния, то мы не можем говорить об эффективности современной социально-экономической политики, так как не выполняется ее главное предназначение. В современном мире социальное предпринимательство рассматривается в качестве вектора, определяющего направление для устранения или уменьшения актуальных, насущных вопросов в различных сферах развития народного хозяйства, решающее проблемы трудоустройства людей, оказавшихся в сложной жизненной ситуации. Социальное предпринимательство как деятельность базируется на социальной миссии. Является одной из форм взаимодействия государства и общества. В настоящее время нет единого подхода к изучению данной проблемы. В статье рассмотрены основные концепции социального предпринимательства. На основе приведенных определений описаны и выявлены характеристики социального предпринимательства. Выделены особенности этапов развития данного вида предпринимательства. Рассмотрены основные виды деятельности, осуществляемые социальными предпринимателями, определены преимущества социального предпринимательства.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, концепция социального предпринимательства, социальный предприниматель, социальное предприятие, экономическая деятельность, социальная справедливость, гражданское общество, инновационная деятельность, принятие риска, мотивация.

References

- 1 Kadol, N.F. (2009). Sotsialnoe predprinimatelstvo v rynochnoi i perekhodnoi ekonomike [Social entrepreneurship in a market and transitional economy]. *Extended abstract of candidates thesis*. Moscow [in Russian].
- 2 Garafutdinova, A.V. Sotsialnoe predprinimatelstvo kak innovatsionnoe napravleniie razvitiia sotsialnykh usluh v obrazovanii [Social entrepreneurship as an innovative direction in the development of social services in education]. *Master's thesis*. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10995/43363> [in Russian].
- 3 Mokronosov, A.G., Mavrina, I.N., & Ivanova, N.V. Evoliutsiia nauchnykh vzgliadov na sotsialno-ekonomicheskuiu sushchnost predprinimatelstva [Evolution of scientific views on the socio-economic nature of entrepreneurship]. *journalpro.ru*. Retrieved from <http://journalpro.ru/articles/evolyutsiya-nauchnykh-vzglyadov-na-sotsialno-ekonomicheskuyu-sushchnost-predprinimatelstva/> [in Russian].
- 4 Batalina, M., Moskovskaya, A., & Taradina, L. et al. Obzor opyta i kontseptsii sotsialnogo predprinimatelstva s uchedom vozmozhnostei ego primeneniia v sovremennoi Rossii [Review of experience and concepts of social entrepreneurship taking into account the possibilities of its application in modern Russia]. *nauka.x-pdf.ru*. Retrieved from <http://nauka.x-pdf.ru/17ekonomika/315627-1-obzor-opita-koncepciy-socialnogo-predprinimatelstva-uchetom-vozmozhnostey-ego-primeneniya-sovremennoy-rossii-materia.php> [in Russian].
- 5 Sotsialnoe predprinimatelstvo [Social entrepreneurship]. *wikipedia.org*. Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/Sotsialnoe_predprinimatelstvo [in Russian].
- 6 Khamatulina, A.R. Sushchnost sotsialnogo predprinimatelstva i ego funktsii [The essence of social entrepreneurship and its functions]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/sushnost-sotsialnogo-predprinimatelstva-i-ego-funktsii> [in Russian].
- 7 Travaglini, C., Bandini, F., & Mancinone, K. (2010). Social Enterprise in Europe: Governance Models. An analysis of governance models in social enterprises through a comparative study of the legislation of eleven countries. *aiccon.it*. Retrieved from <http://www.aiccon.it/file/convdoc/wp75.pdf>.
- 8 Monzón, J.L., & Chaves, R. (2012). The Social Economy in the European Union. European Economic and Social Committee. *eesc.europa.eu*. Retrieved from <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/qe-30-12-790-en-c.pdf>.
- 9 Policy meets practice -enabling the growth of social enterprises. (2015). Results of the Social Entrepreneurship Network — an ESF learning network 2013–14. *socialeconomy.pl*. Retrieved from http://socialeconomy.pl/sites/default/files/files/Social_Entrepreneurship_Network_final_Publication.pdf.
- 10 Social Enterprises — a guide for voluntary and community sector groups on how to set up a social enterprise to run public services. *hounslow.gov*. Retrieved from http://www.hounslow.gov.uk/social_enterprise_guide.pdf.
- 11 Bauer, M.Sh., Mussina, R.S., Bencheva, Ovchinnikova, T.V., & Amerkhanova, I.K. (2018). Development problems of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. *Journal of Advanced Research in Law and Economics (ISSN2068696X-Romania-Scopus)*, Vol. IX, Issue 4(34).

Ж.М. Жартай

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: zhanibek862010@mail.ru)*

Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігін дамытудың сандық және сапалық параметрлерін талдау

Мақалада Қазақстан Республикасындағы жастар кәсіпкерлігін дамытудың сандық және сапалық параметрлері қарастырылған. Жастар кәсіпкерлігі жұмыспен қамтудың өсуін, жастарды шаруашылық қызметке тартуды, олардың әлеуметтенуі мен өзін-өзі көрсетуін қамтамасыз ететін құрал ретінде айқындалады. Осы бағытта дамыту елдің инновациялық даму мүддесінде жас ұрпақтың креативті және күшті әлеуетін пайдалануға мүмкіндік береді. Кәсіпкерлік саласындағы жастардың жағдайы мен мүмкіндіктерін анықтайтын субъектілер талданды. Жастар кәсіпкерлігінің дамуын сандық және сапалық талдау негізінде 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының белсенді халқының экономикалық саны олардың өсу серпіні, 2001–2018 жж. 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халық санының елдің жалпы жұмыс күшімен ара қатынасы, 2001–2018 ж. 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының саны аймақтар бойынша, жергілікті жердің типі және экономикалық қызмет түрлері бойынша, гендерлік бөліністе, білім деңгейі, сондай-ақ, жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі және оның NEET санатындағы жастармен байланысы анықталды. Мемлекеттің, бизнестің, азаматтық қоғам институттарының (үкіметтік емес ұйымдар) ортақ күш-жігерін жүзеге асыру ғана жастар кәсіпкерлігін дамытуға ықпал ететіні туралы қорытынды негізделді.

Кілт сөздер: жастар, кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, бизнес, стартаптар, көшбасшылық қасиеттер, жастардың кәсіпкерлік климаты, жүйелі тәсіл, креативтілік, NEET санаты.

I. Kipicne

Қазіргі жағдайда жастар кәсіпкерлігін өзектендіру талдау құралдарының ерекшелігінен өседі. Бұл ерекшелік әдіснамалық плюрализмнің зерттелетін феноменнің субъектілік-объектілік сипаттамасына таралуына негізделеді. Мұндай тәсіл ең объективті болып табылады, өйткені экономикалық процестердің көпшілігі қазір эндогендік және экзогендік факторлардың үлкен санының әсерінен дамиды. Эндогенді факторлар да өзінің тұжырымдамалық құрылымы бойынша бірдей емес. Сондықтан әдіснамалық плюрализм тұрғысынан бағалау қазіргі заманғы доминанттарды барынша саралап бөлуге, оларды постиндустриалды даму механизміне енгізуге, белгісіздіктің лакунының шекарасын анықтауға, тәуекелдерді саралауға мүмкіндік береді. Ал жастар кәсіпкерлігінің контекстінде тұжырымдамалық база әртараптандырылады және негізгі екі детерминанттар — субъектілік және объектілік бойынша қосымша ерекшелікке ие болады.

Біріншіден, жастар кәсіпкерлігінің субъектілік детерминанты — жастар — оның әлеуметтік бағалауынсыз мүмкін емес. Осылайша, «жастардың» әлеуметтік сипаты қажет, оның субъектілік доминанттары да, социумдық орны да бар. Сонымен қатар, жастардың осы әлеуметтік табиғатынан оның экономикалық конституциясы, ұлттық жаңғыртуға еңбек және кәсіпкерлік қатысу себептері мен мүмкіндіктері, бизнесті асыру шектері және микро және макроэкономикалық құрылымдағы бірегей орын өседі. Сонымен, субъект жағынан, «жастар кәсіпкерлігінің» өзі басқа әлеуметтік-экономикалық феномен ретінде пәнаралық дуализмге бейім (бір мезгілде социологиялық бастаулардан да, қазіргі экономикалық теория тұрғысынан да талдау).

Екіншіден, жастар кәсіпкерлігінің объектілік детерминанты — кәсіпкерлік — бұл жағдайда да өз іске асыруының ерекше әдіснамалық дәлізінде жатыр. Өйткені қазіргі кәсіпкерлік әртараптандырылған жүйе болып табылады, әртүрлі тұжырымдамаларға негізделген. Кәсіпкерліктің теориялық-әдіснамалық негіздерін фрагменттік және дискреттік концептуализациялау мемлекеттік қолдау шараларының тиімсіздігінің және қабылданған заң нормалары мен реттеу құралдары кәсіпкерлік қызметтің экономикалық шынайылығына және объективті заңдылықтарына сәйкес келмейтін институционалдық «тұзақ» туындауының себебі болып табылады.

II. Деректер, талдау және нәтижелер

Жастар кәсіпкерлігін, әсіресе оның инновациялық түрін қарқынды дамыту ұлттық экономиканы жаңғыртудың және оның өсуінің инвестициялық-инновациялық мультипликациясының негізгі детерминанты болып табылады. Жастар кәсіпкерлігі (қоғамның неғұрлым белсенді, креативті, рефлексирлеуші бөлігі ретінде жастардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктеріне байланысты) сыртқы ортаның өзгерістеріне неғұрлым икемді және сезімтал болып табылады, бұл экономиканың инновациялық әлеуетін іске асыруға, инновацияларды коммерцияландыруға және инновациялық технологияларды енгізуге ықпал етеді.

Экономикалық мектептердің әдіснамалық ерекшеліктерін ескеретін кәсіпкерлік тұжырымдамаларын жіктеу қолданыстағы концепцияларды екі топқа бөлуге мүмкіндік береді:

1) Кәсіпкерлікті оның функциялары тұрғысынан қарайтын функционалдық тұжырымдамалар:

– тәуекел ауыртпалығын және белгісіздікті көтеру ретіндегі кәсіпкерліктің классикалық тұжырымдамасы (Р. Кантильон [1], А. Смит [2], И.Г. Тюнен [3], Ф. Найт [4]);

– өндірістің факторларын біріктіру ретінде кәсіпкерліктің неоклассикалық тұжырымдамасы (Ж.Б. Сэй [5], А. Маршалл [6], Дж.Б. Кларк [7]);

– кәсіпкерліктің инновациялық тұжырымдамасы (И.А. Шумпетер [8]);

– нарықтық экономиканың тиімді жұмыс істеуінің қозғаушы күші ретінде кәсіпкерліктің неолибералды полифункционалды тұжырымдамасы (Л. Мизес [9], Т.У. Шульц [10], И. Кирцнер [11], Ф. Хайек [12], М. Фридмен [13]).

2) Құқықтық, әлеуметтік, философиялық-психологиялық ғылымдармен қолданбалы және басқарушылық экономикалардың тоғысындағы пәнаралық тұжырымдамалар:

– кәсіпкер тұлғасының белгілі бір психологиялық қасиеттерінің жиынтығы ретінде неміс тарихи және кейнсиандық мектептерінің кәсіпкерлік тұжырымдамасы (Дж.М. Кейнс [14], В. Зомбарт [15], М. Вебер [16]);

– мультидисциплинарлық феномен ретіндегі кәсіпкерліктің институционалдық және постинституционалдық тұжырымдамалары (Р. Коуз [17], Г. Пинчот [18], П. Друкер [19], Р. Хизрич, М. Питерс [20], М. Коултер, С. Робинс [21]).

«Жастар» термині және оның статусық шекаралары ғылыми-техникалық революциямен, индустриялық үдерістерді саралаумен байланысты болды. Бұл белгілі бір өмір кезеңін оқытуға және өндірістік дағдыларды игеруге бөлу қажеттігіне алып келді. Өндірістің индустриялық негізінің өзгеруіне, көп салалы еңбектің пайда болуына байланысты және белгілі бір шектеулі кезең — «жастық» пайда болады.

Жастар — қазақстандық қоғамның серпінді және ұтқыр бөлігі. Дәл осы еңбек ресурстарының санаты жоғарғы ұтқыр, жылдам оқуға, әлеуетті қабілеттерге, стандартты емес ойлауға және креативтілікке ие. Сондай-ақ, жастар халықтың осал топтарының бірі болып табылады, бұл еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттіліктің төмен деңгейіне байланысты.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің соңғы мәліметтеріне сәйкес, 2018 жылы Қазақстанда 15–29 жас аралығындағы «жастар» санатына жататын 2 087 600 экономикалық белсенді халық тіркелді (Кесте 1).

1 - кесте

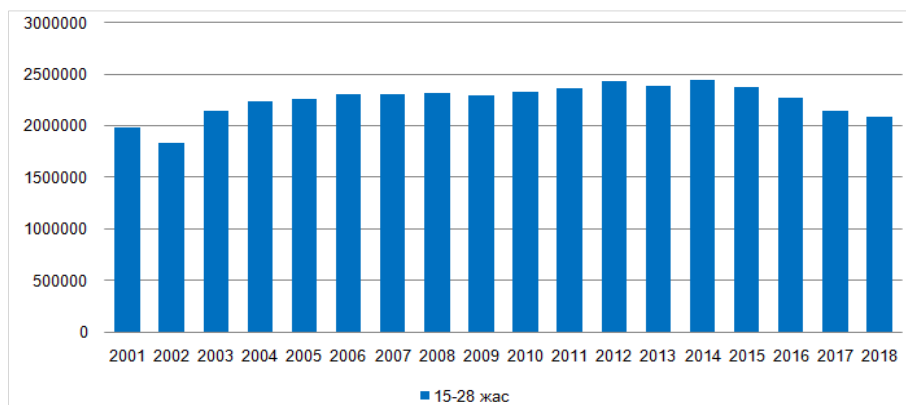
Қазақстан Республикасының 2001–2018 жылдардағы 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының саны

Жыл	Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының саны, барлығы (1)	Қазақстан Республикасының 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының саны (2)	(2)-ші (1)-ден үлесі, %
1	2	3	4
2001	7 479 100	1 985 400	26,5
2002	7 399 700	1 832 100	24,8
2003	7 657 300	2 145 100	28,0
2004	7 840 600	2 242 400	28,6
2005	7 901 700	2 264 700	28,7

1	2	3	4
2006	8 028 900	2 302 100	28,7
2007	8 228 300	2 306 600	28,0
2008	8 415 000	2 321 500	27,6
2009	8 610 700	2 301 600	26,7
2010	8 774 600	2 335 400	26,6
2011	8 981 900	2 365 400	26,3
2012	9 041 300	2 429 600	26,9
2013	8 962 000	2 392 300	26,7
2014	8 887 600	2 445 000	27,5
2015	8 998 800	2 379 900	26,4
2016	9 027 400	2 275 500	25,2
2017	8 980 600	2 141 000	23,8
2018	9 151 600	2 087 600	22,8

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

1-кестенің деректеріне сәйкес 2001 жылдан 2014 жылға дейін 15–28 жастағы экономикалық белсенді халық санының өсуі байқалады (1-сурет).

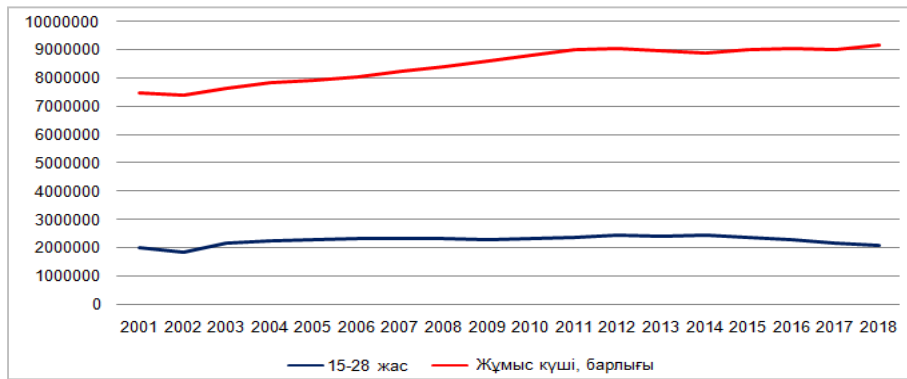
Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

1-сурет. 2001–2018 ж.ж. 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқы санының динамикасы

Соңғы 4 жылда (2015–2018 ж.ж.) Қазақстанда жастар санының 2014 жылы 2 445 000 адамнан 2018 жылы 2 087 600 адамға дейін төмендегені байқалады. Теріс сальдо 357 400 адамды құрады.

Елдің жұмыс күшінің жалпы санынан 2011–2018 жылдары 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының үлесі орта есеппен 26,7 %-ды құрады.

Қазақстан Республикасының 2001–2018 жылдардағы экономикалық белсенді халқының тұрақты өсу үрдісі бар (2001 ж. — 7 479 100 адам, 2018 ж. — 9 151 600 адам). Соңғы 18 жылда Қазақстанның экономикалық белсенді халқы санының өсуі 18,3 % — ды құрады, бұл 1 672 500 адамға өсу серпінін көрсетеді. Алайда, Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының жалпы жас тобындағы жастар санының төмендеу үрдісі бар, бұл 90-шы жылдардағы демографиялық өсіммен байланысты (2-сур.).

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

2-сурет. 2001–2018 ж. ж. 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқы санының елдің жалпы жұмыс күшімен арақатынасы

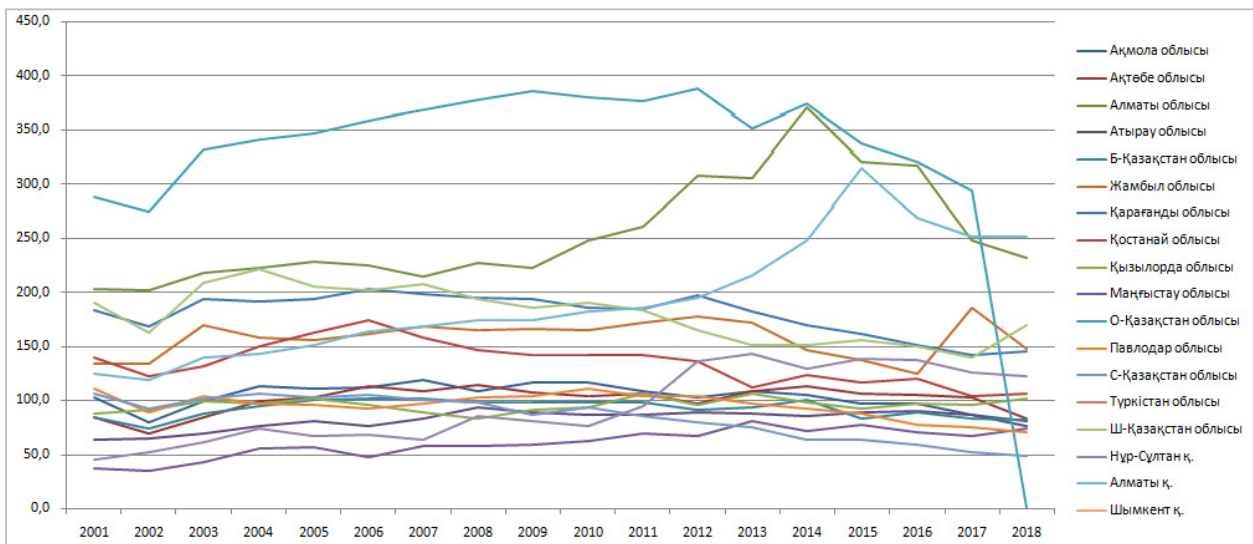
Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша жастардың еңбек нарығының негізгі индикаторлары (15–28 жас) нашар көрінеді (3-сур.):

– Қызылорда, Маңғыстау облыстарында және Алматы қаласында 15–28 жастағы экономикалық белсенді халқы санының оң өсу үрдісі байқалады;

– соңғы 2015–2018 жылдары 12 облыс (Қызылорда және Маңғыстау облыстарынан басқа) және республикалық маңызы бар 2 қала (Алматы қаласынан басқа) бойынша Қазақстан Республикасының еңбек нарығында жастар санының төмендеуі тіркелді;

– Алматы қаласы (252 000 адам), Алматы облысы (232 100 адам), Түркістан облысы (205 900 адам), Шығыс Қазақстан облысы (169 500 адам) және Жамбыл облысында (147 800 адам) 15–28 жастағы экономикалық белсенді халықтың саны бойынша 17 өңірдің ішінде көшбасшы болып табылады;

– 15–28 жастағы экономикалық белсенді халықтың ең аз саны Солтүстік Қазақстан (49 000 адам), Павлодар (70 900 адам), Маңғыстау (73 800 адам) және Атырау (76 500 адам) облыстарында тіркелді.

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

3-сурет. Аймақтар бойынша 2001–2018 ж. ж. 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының саны

Жергілікті жердің типі бойынша Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының негізгі үлесі 15–28 жас аралығындағы қалаларда (60 %) өз қызметін жүргізеді, қалған бөлігі (40 %) ауылдарда жұмыс істейді (2-кесте, 4-сурет).

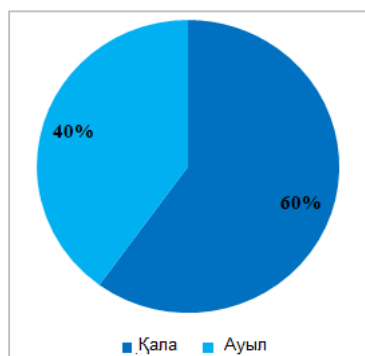
2011–2018 ж.ж. 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының және өзін-өзі жұмыспен қамтыған жастардың саны

Жыл	Қазақстан Республикасының 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының саны	Қазақстан Республикасының 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының саны (жергілікті жердің типі бойынша)	15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының өзін-өзі жұмыспен қамтыған жастардың саны (жергілікті жердің типі бойынша)
2001	1 985 400	Қала — 990 900	Қала — 253 500
		Ауыл — 994 500	Ауыл — 574 800
2002	1 832 100	Қала — 918 200	Қала — 220 800
		Ауыл — 914 000	Ауыл — 509 200
2003	2 145 100	Қала — 1 088 000	Қала — 274 600
		Ауыл — 1 057 100	Ауыл — 616 400
2004	2 242 400	Қала — 1 122 500	Қала — 255 900
		Ауыл — 1 119 900	Ауыл — 608 500
2005	2 264 700	Қала — 1 140 300	Қала — 260 600
		Ауыл — 1 124 400	Ауыл — 619 000
2006	2 302 100	Қала — 1 175 800	Қала — 245 800
		Ауыл — 1 126 300	Ауыл — 621 000
2007	2 306 600	Қала — 1 087 100	Қала — 197 100
		Ауыл — 1 219 600	Ауыл — 633 600
2008	2 321 500	Қала — 1 097 100	Қала — 185 100
		Ауыл — 1 224 400	Ауыл — 629 500
2009	2 301 600	Қала — 1 099 200	Қала — 183 100
		Ауыл — 1 202 400	Ауыл — 616 300
2010	2 335 400	Қала — 1 101 200	Қала — 199 200
		Ауыл — 1 234 100	Ауыл — 651 900
2011	2 365 400	Қала — 1 170 500	Қала — 212 100
		Ауыл — 1 194 900	Ауыл — 609 800
2012	2 429 600	Қала — 1 277 600	Қала — 238 100
		Ауыл — 1 152 000	Ауыл — 580 600
2013	2 392 300	Қала — 1 288 100	Қала — 210 200
		Ауыл — 1 104 100	Ауыл — 511 900
2014	2 445 000	Қала — 1 290 900	Қала — 208 100
		Ауыл — 1 154 100	Ауыл — 459 200
2015	2 379 900	Қала — 1 340 200	Қала — 180 000
		Ауыл — 1 039 700	Ауыл — 360 500
2016	2 275 500	Қала — 1 259 100	Қала — 159 300
		Ауыл — 1 016 500	Ауыл — 353 700
2017	2 141 000	Қала — 1 203 800	Қала — 161 800
		Ауыл — 937 200	Ауыл — 330 700
2018	2 087 600	Қала — 1 173 600	Қала — 153 900
		Ауыл — 914 000	Ауыл — 317 300

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

15–28 жастағы қалалық экономикалық белсенді халықтың басым бөлігі 2015 жылы тіркелген (1 340 200 адам), ауылдарда жастардың (1 234 100 адам) ең аз саны 2010 жылы жұмыс істеді және қызмет көрсетті.

Қалалық жерлерде 15–28 жастағы экономикалық белсенді халықтың ең аз саны 2002 жылы тіркелген, яғни 918 200 адам. Ауылдық жерлерде жастар ең аз саны 2002 және 2018 жылдары (914 000 адам) қамтылған.

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

4-сурет. 2011–2018 ж. ж. 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының саны

Қазақстан Республикасының 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқы ең көп экономиканың ауыл, орман және балық шаруашылығы, өнеркәсіп, көтерме және бөлшек сауда және білім беру салаларында тіркелген.

Мәселен, 2010 жылдан бастап 2014 жылға дейін Қазақстан жастары ауыл, орман және балық шаруашылығына үлкен қызығушылық танытты (жиынтық үлес — 33 %), бірақ жыл сайын 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді жас халықтың саны осы салада 2010 жылы 718 600 адамнан 2014 жылы 443 900 адамға дейін қысқарғанын байқағымыз келеді. 2015 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін аталған салада 15–28 жас аралығындағы жастардың бизнес жүргізуі үшін қызықты салалар арасында екінші орында тұр (3-кесте).

3 - кесте

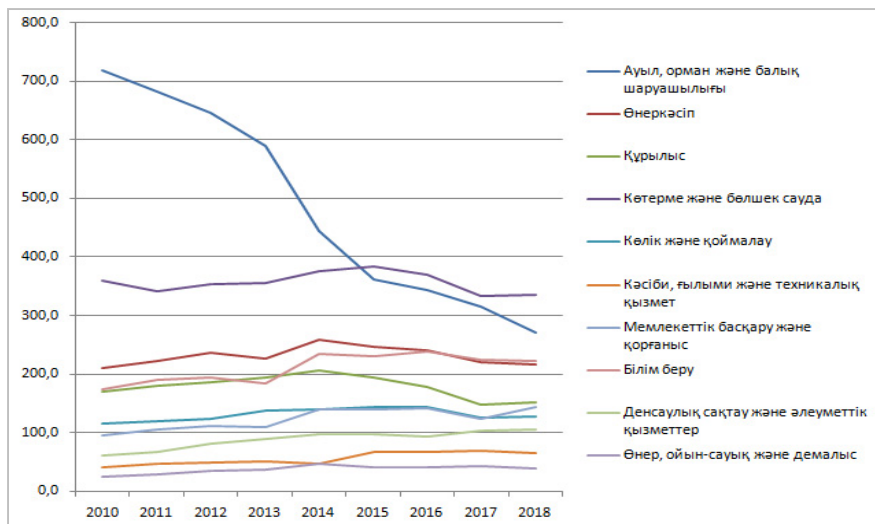
2010–2018 жж. экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылған халық саны (15–28 жас)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Экономикада жұмыспен қамтылған, барлығы	2180,4	2222,1	2298,9	2259,6	2341,1	2275,3	2182,7	2057,3	2007,9
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	718,6	683,0	646,6	588,9	443,9	361,7	343,8	315,7	270,5
Өнеркәсіп	209,6	221,6	235,9	225,6	258,2	245,8	240,9	219,4	216,2
Құрылыс	169,8	179,5	186,9	194,0	206,3	193,2	178,6	147,3	150,8
Бөлшек және көтерме сауда	360,2	342,6	353,5	356,1	376,7	384,0	371,0	334,1	336,3
Көлік және қоймалау	115,8	120,6	124,4	137,6	141,0	144,4	143,5	125,7	127,2
Тұру және тамақтану бойынша қызметтер	28,8	34,5	37,6	45,6	52,0	57,9	50,1	57,6	44,9
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	41,9	47,6	50,1	51,2	47,8	68,2	68,2	69,3	64,4
Мемлекеттік басқару және қорғаныс	94,7	105,8	111,4	108,3	140,2	139,5	141,7	123,2	144,2
Білім беру	173,4	188,5	192,7	183,9	233,3	229,8	238,0	223,5	222,6
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер	61,5	68,3	82,0	89,8	96,7	98,0	93,5	104,5	105,6
Өнер, ойын-сауық және демалыс	25,2	29,7	33,9	37,3	46,3	41,1	41,4	41,6	39,1
Қызметтің басқа да түрлерін көрсету	34,8	40,1	61,2	60,0	82,4	78,7	59,8	62,2	71,2

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

Қызметтің ең көп таралған екінші түрі көтерме және бөлшек сауда, автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу болып табылады, оның үлесі 16,1 % құрайды. Айта кету керек, көтерме және

бөлшек сауда соңғы 8 жылда тұрақты өсімді көрсетеді. 2015 жылдан бастап 2018 жылға дейін аталған сала көшбасшы болып табылады — 336 300 адам немесе 16,7 % (5-сурет).

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

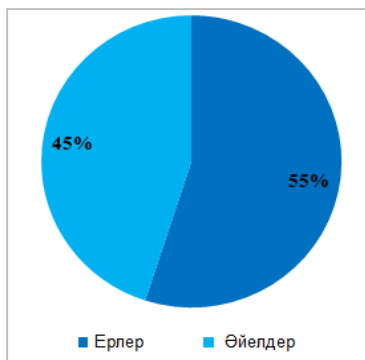
5-сурет. 2010–2018 ж.ж. экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыспен қамтылған халықтың үлесі (15–28 жас)

2018 жылы Қазақстан жастарына үлкен қызығушылық тудыратын үшінші танымал сала білім беру қызметі болып табылады. Бірақ 2017 жылға дейін білім беру қызметі өнеркәсіптен кейін 4-ші орын алғанын атап өту керек. Соңғы 2 жылда қызмет көрсету саласы жастардың еңбек нарығында үлкен үлес алатынын көрсетеді.

ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің статистикалық мәліметтеріне сәйкес, соңғы 10 жылда тұрақты өсім (2008–2018 ж.ж.) экономиканың кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет, мемлекеттік басқару және қорғаныс, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер мен өнер, ойын-сауық және демалыс сияқты салаларында көрсетеді.

Экономиканың барлық салалары бойынша 15–28 жастағы ҚР жастарының қатысуының жоғары көрсеткіштері Алматы қаласында, Алматы, Түркістан облыстарында және Нұр-Сұлтан қаласында байқалады.

ҚР ҰЭМ статистика мәліметтері бойынша, Қазақстан Республикасының 2011–2018 ж.ж. 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының саны гендерлік бөліністе Қазақстанның 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының негізгі үлесі — ерлердің 55 % және әйелдердің 45 % екенін көрсетеді (6-сурет).

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

6-сурет. Қазақстан Республикасының 2011–2018 ж. ж. 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының гендерлік бөліністігі үлесі

15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халықтың басым бөлігі 2014 жылы тіркелген (1 299 800 адам), ең көп әйел жастардың еңбек нарығында 2014 жылы тіркелген (1 145 200 адам).

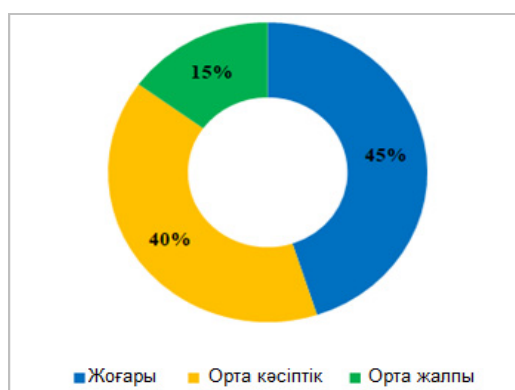
15–28 жастағы ерлер мен әйелдер жынысындағы экономикалық белсенді халықтың ең аз саны 2002 жылы тіркелген, яғни тиісінше 981 600 және 850 600 адам.

ҚР ҰЭМ статистика мәліметтері бойынша, Қазақстан Республикасының 2011–2018 жылдары 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының саны білім деңгейі бойынша Қазақстанның 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының негізгі үлесі — келесідей білім деңгейлері бар жастар:

- негізгі, орта, жалпы, бастауыш білім беру — 16,5 %;
- орта кәсіптік (арнайы) — 39,8 %;
- жоғары және аяқталмаған жоғары — 43,8 % (7-сурет).

Орта, негізгі, жалпы, бастауыш білімі бар 15–28 жастағы экономикалық белсенді халықтың басым бөлігі 2004 жылы (1 355 800 адам), орта кәсіптік (арнайы) — 2018 жылы (830 000 адам), жоғары және аяқталмаған жоғары — 2014 жылы (1 006 100 адам) тіркелген.

Орта, негізгі, жалпы, бастауыш білімі бар 15–28 жастағы экономикалық белсенді халықтың ең аз саны 2018 жылы (343 500 адам), кәсіптік орта (арнайы) — 2002 жылы (355 000 адам), жоғары және аяқталмаған жоғары — 2002 жылы (302 400 адам) тіркелді.

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

7-сурет. Білім деңгейі бойынша 2001–2018 ж. ж. 15–28 жас аралығындағы Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының үлесі

Жастардың жұмысқа орналасудағы қиындықтардың себептерін зерттеу барысында көптеген факторлар анықталды. Осы факторлардың бірі жастардың қажетті тәжірибесінің болмауы болып табылады. Болашақ жұмыс беруші тәжірибесіз маманды тартуға мүдделі емес, ал мұның себебі жұмыс күшінен ең аз шығынмен тез қайтарымды алғысы келеді. Сонымен қатар, жас маман жұмыспен қатар оқуды жоспарлап отыр, бұл жұмыс процесінен алшақтаумен сөзсіз байланысты.

Жастарды жұмысқа орналастыру күрделілігінің тағы бір маңызды факторы алған мамандықтың еңбек нарығындағы нақты жағдайға сәйкес келмеуі болып табылады, нәтижесінде диплом алған түлек сұранысқа ие емес.

Кәсіби білімі жоқ жастардың бір бөлігі NEET санатындағы жастардың көп бөлігін қалыптастыратынын да ескеру қажет. Олардың мамандықтары жоқ, еңбек нарығындағы жағдайға бағдарланбайды, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасымен таныс емес.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша, NEET санатындағы жастар 2018 жылға 15–28 жас аралығындағы ҚР экономикалық белсенді халқының жалпы санының 7,9 % — ын құрайды (4-кесте).

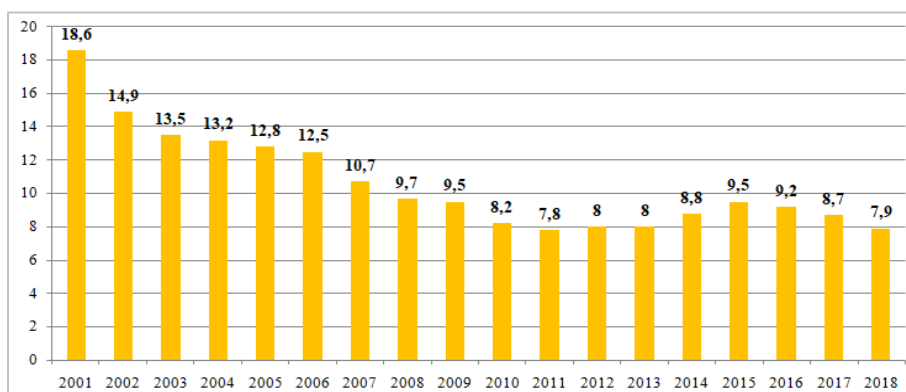

Қазақстан Республикасында 2001–2018 жылдарында NEET санатындағы жастар үлесі (15–28 жас)

Жыл	Қазақстан Республикасының экономикалық белсенді халқының саны, барлығы	Қазақстан Республикасының 15–28 жас аралығындағы экономикалық белсенді халқының саны	Қазақстан Республикасында NEET санатындағы жастар үлесі, %
2001	7 479 100	1 985 400	18,6
2002	7 399 700	1 832 100	14,9
2003	7 657 300	2 145 100	13,5
2004	7 840 600	2 242 400	13,2
2005	7 901 700	2 264 700	12,8
2006	8 028 900	2 302 100	12,5
2007	8 228 300	2 306 600	10,7
2008	8 415 000	2 321 500	9,7
2009	8 610 700	2 301 600	9,5
2010	8 774 600	2 335 400	8,2
2011	8 981 900	2 365 400	7,8
2012	9 041 300	2 429 600	8,0
2013	8 962 000	2 392 300	8,0
2014	8 887 600	2 445 000	8,8
2015	8 998 800	2 379 900	9,5
2016	9 027 400	2 275 500	9,2
2017	8 980 600	2 141 000	8,7
2018	9 151 600	2 087 600	7,9

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

4-кесте мен 8-суреттің деректері бойынша NEET санатындағы жастардың үлесі жыл сайын қысқарады және бұл көрсеткіш 2018 жылы 7,9 % — ға төмендеген.

Ескерту. Автормен [22] қайнар көзі бойынша құрастырылған.

8-сурет. Қазақстан Республикасында 2001–2018 жылдарында NEET санатындағы жастар үлесі (15–28 жас)

Аймақтық бөліністе NEET санатындағы жастардың ең үлкен үлесі Түркістан (13,3 %), Қарағанды (12,1 %) және Солтүстік Қазақстан (9,5 %) облыстарында орналасқан. NEET санатындағы жастардың ең аз үлесі Батыс Қазақстан (2,9 %), Қостанай (4,9 %) және Павлодар (5,3 %) облыстарында тіркелген.

NEET санатындағы жастар әсіресе, әлеуметтік оқшаулау және әлеуметтік оқшаулау қаупіне бейім. NEET санаты жұмыспен қамтуға қатысты үш түрлі жай-күймен ұсынылған: жұмыссыздық, қызығушылықтың болмауы, үмітсіздік және соның салдарынан жұмыспен қамту саласынан құлдырау.

Жастар жұмыссыздығы қоғамның маңызды проблемаларының бірі болып табылады. Жас азаматтар, әдетте, біліктілік деңгейі төмен немесе жұмыс тәжірибесі аз, осыған байланысты еңбек нарығында интеграция үшін өте төмен мүмкіндіктерге ие.

III. Қорытынды

Осылайша, тұжырымдамалық негізде жастар кәсіпкерлігінің тетігін талдау әдіснамалық плюрализм жүйесін көрсетеді. Дәл осы аспект ерекше болып табылады: субъектілік детерминант — жастар және объектілік детерминант — кәсіпкерлік, сондай-ақ бастамашылық іс-әрекетті іске асыру процесінің өзі осы жүйелі алуан түрлілікте ғана шынайы ұсынылған. Осылайша, жастардың уәждері, болашағы, мүмкіндіктері пәнаралық талдау шеңберінде барынша толық ашылады, ол келесі факторлық сипаттамаларды анықтауға мүмкіндік берді.

Біріншіден, әлеуметтік координаталар тұрғысынан жастар — әлеуметтік әлеуетті іске асыруға бағытталған әлеуметтік сегмент. Оның іс-әрекетін жүзеге асыру бірнеше субпотенциалдарға негізделеді, оның ішінде ішкі имманенттік психофизикалық әлеует болып табылады.

Екіншіден, әлеуметтік әлеуетті жүзеге асырудың әртүрлі дәрежесі жастардың ерекше белгілерін де қалыптастырады. Әлеуметтік әлеуетті іске асыру деңгейінің төмендігі өзін-өзі іске асыруда бастаманың және әлеуметтендіру тәжірибесінің жоқтығына, жеке басының сапасы мен білім беру бағасының төмен параметрлеріне негізделеді. Әлеуметтік әлеуетті іске асырудың жоғары деңгейі жастардың әлеуметтік сегмент ретіндегі күшті белгілеріне негізделеді: жоғары ұтқырлық және осыдан инновациялық белсенділікке ұмтылу, адам капиталының сапасын кеңейту, өз білімі мен әлеуметтік дағдыларын жаңартудың жоғары деңгейі, психофизикалық әлеуеттің жоғары деңгейі, яғни жоғары еңбек жүктемелеріне төтеп беру қабілеті және жоғары күйзеліске төзімділік.

Үшіншіден, экономикалық координаттар тұрғысынан жастар бизнес белсенділігімен сипатталады. Оның параметрлері жастардың экономикалық субъект ретінде мынадай қазіргі заманғы белгілерін қамтиды: экономикалық ойлаудың инновациялылығы, тәуекелді қазіргі заманғы бағалау, әртараптандырылған нарықтағы реакцияның жылдамдылығы, жастардың ұрпақ тарихи-мәдени қозғаушы күші болып табылатынына сүйене отырып, бизнестің жаңа нысандарының табыстылығын бағалаудың жылдамдылығы.

Төртіншіден, талдау объектісі тұрғысынан — оның шеңберінде жастар өз әлеуетін бірыңғай емес іске асыруға тырысатын әртараптандырылған бизнес жүйесі, сондай-ақ неоклассикадан әдістемелік шекаралар өзектілендірілді, оның шеңберінде жастар кәсіпкерлігі дәстүрлі, негізінен индустриялық сипатқа ие, өсіп келе жатқан трансакциялар мен трансакциялық шығындарды бағалау жүйесіне жастар кәсіпкерлігін қалыптастыратын қазіргі заманғы жаңа институционализмге дейін.

Бесіншіден, осы тұжырымдамалар бойынша қолданбалы даму жастарды бизнес-іске асырудың үш бағытына алып келеді. Біз шартты түрде «оқушы» деп аталатын бірінші бағыт — бұл классикалық емес канондар аясында бизнесті дамыту: ол жоғары баға мен кірістілікті, факторлық тиімділікті алу және жетілдірілмеген бәсекелестік жағдайында тауашаларды табу үшін сұраныс тұрғысынан бағаланады. Осы бағытты дамытудың аса маңызды эндогендік факторлары ретінде бастапқы капиталдың болуы, тәуекелге бейімділік және алдыңғы ұрпақтың тәжірибесіне сүйену болып табылады. Жұмыс істеудің экзогенді факторларына жетілдірілмеген бәсекелестік ортасындағы макроэкономикалық конъюнктура, бизнесті жүргізудің географиялық және табиғи жағдайлары жатады.

Алтыншыдан, жастар кәсіпкерлігінің екінші бағыты инновациялық-бағдарланған бизнес болып табылады. Ол инновациялық экономика қағидаттарында, яғни жаңа тауарлар, қызметтер, басқару шешімдері массивіне көшу мақсатында технология құру және трансферті негізінде құрылады. Маңызды эндогенді факторлар ретінде инновацияларға бейімділік, тәуекелді бағалау және оңтайлы бизнес-шешімдер қабылдау мүмкіндігі болады. Осы бағытты дамытудың экзогендік факторларына жастар стартаптарын бизнес-инкубациялау және акселерациялау бойынша инфрақұрылымның болуы, адам капиталының жалпы даму деңгейі жатады.

Жетіншіден, жастар кәсіпкерлігінің қазіргі заманғы бағыты жаңа институционализм қағидаттарына сай келеді. Оның аясында негізгі екі формаға, сапаға, бизнес — бағыттылыққа ғана емес, фирмалық және таза нарықтық бастаулардың нәтижесіне және арақатынасына да жасалады. Осы бағыттағы эндогендік факторлар кәсіпкерлік және әлеуметтік-психологиялық және тарихи-мәдени құзыреттердің барлық кешені болып табылады. Атап айтқанда, бұл — барабар топты қалыптастыру, бизнес-жоспарлау дағдыларын, логистикалық және қаржы ағындарын әзірлеу, кросс-

мәдени дағдылар мен стереотиптерді пайдалану. Экзогенді факторларға бизнесті институционалдық — құқықтық қамтамасыз етуді, жастар бизнесін ұйымдастырушылық сүйемелдеу тетігін, мониторинг жүйесінің болуын, кері байланысты анықтауды және қолда бар институттардың мүмкін болатын дисфункцияларын бағалауды жатқызуға болады. Қазіргі жастар кәсіпкерлігін конституциялайтын жүйелі тұжырымдамалық база осындай.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане / Р. Кантильон // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: [в 5 т.]. — Т. 1. — М.: Мысль, 2004. — С. 260–278.
- 2 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; пер. с англ., предисл. В.С. Афанасьева; под науч. ред. П.Н. Клюкина. — М.: Эксмо, 2007. — 957 с.
- 3 Блауг М. Тюнен. 100 великих экономистов до Кейнса / М. Блауг. — СПб.: Экономикс, 2008. — 352 с.
- 4 Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Найт. — М.: Дело, 2003 — 360 с.
- 5 Сэй Ж.Б. Трактат по политической экономии / Ж.Б. Сэй; сост., вступ. ст. и коммент. М.К. Бункиной, А.М. Семенович. — М.: Дело, 2000. — 232 с.
- 6 Маршалл А. Принципы экономической науки [Электронный ресурс] / А. Маршалл. — Режим доступа: <http://ek-lit.narod.ru/marsod.htm> (дата обращения: 15.02.2018).
- 7 Кларк Дж.Б. Распределение богатства / Дж.Б. Кларк; пер. с англ. Д. Страшунский, А. Бесчинский. — М.: Гелиос АРВ, 2000. — 367 с.
- 8 Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. — М.: Экспо, 2007 — 864 с.
- 9 Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории / Л. Мизес. — М.: ОАО НПО Экономика, 2000. — 670 с.
- 10 Шульц Т.У. Экономика пребывания в бедности / Т.У. Шульц // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: [В 5 т.]. — Т. 5. Кн. 1. — М.: Мысль, 2004. — С. 358–372.
- 11 Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / И. Кирцнер; пер. с англ. под ред. проф. А.Н. Романова. — М.: Юнити-Дана, 2001. — 239 с.
- 12 Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок / Ф. Хайек. — М.: Изограф, 2001. — 256 с.
- 13 Фридман М. Капитализм и свобода / М. Фридман. — М.: Новое издательство, 2006. — 240 с.
- 14 Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. — М.: Гелиос АРВ, 2012. — 352 с.
- 15 Зомбарт В. Буржуа: этюды по истории духовного развития современного экономического человека / В. Зомбарт. — М.: Наука, 1994. — 443 с.
- 16 Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Избранные произведения: пер. с нем. / М. Вебер; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденоко. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с.
- 17 Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз; пер. с англ. — М.: Новое издательство, 2007. — 224 с.
- 18 Pinchot G. Why You Don't Have to Leave the Corporation to Become an Entrepreneur / G. Pinchot. — New York: Harper & Row, 1985. — 277 p.
- 19 Друкер П.Ф. Бизнес и инновации / П.Ф. Друкер; пер. с англ. и под ред. К.С. Головинского. — М.: Вильямс, 2007. — 423 с.
- 20 Хизрич Р. Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха: Вып. 1. Предприниматель и предпринимательство / Р. Хизрич, М. Питерс; пер. с англ. общ. ред. В.С. Загашвили. — М.: Прогресс, 1992. — 160 с.
- 21 Коултер М. Менеджмент / М. Коултер, С. Робинс; пер. с англ. — М.: Вильямс, 2004. — 888 с.
- 22 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: www.stat.gov.kz.

Ж.М. Жартай

Анализ количественных и качественных параметров развития молодежного предпринимательства в Казахстане

В статье рассмотрены количественные и качественные параметры развития молодежного предпринимательства в Казахстане. Молодежное предпринимательство определяется как сильный и креативный инструмент, обеспечивающий рост занятости, вовлечение молодых людей в хозяйственную деятельность, их социализацию и самореализацию. Проанализированы субъекты, определяющие положение и возможности молодежи в сфере предпринимательства. На основе количественного и качественного анализа развития молодежного предпринимательства выявлены такие параметры развития, как количество экономически активного населения Республики Казахстан в возрасте 15–28 лет, их динамика роста, соотношение количества экономически активного населения

Республики Казахстан в возрасте 15–28 лет за 2001–2018 гг. с общей рабочей силой страны, количество экономически активного населения Республики Казахстан в возрасте 15–28 лет за 2001–2018 гг. по регионам, типу местности, видам экономической деятельности, в гендерном разрезе, по уровню образования. Также определены уровень молодежной безработицы и ее связь с молодежью категории NEET. Обоснован вывод о том, что только реализация общих усилий государства, бизнеса, институтов гражданского общества будет способствовать развитию молодежного предпринимательства.

Ключевые слова: молодежь, предпринимательство, молодежное предпринимательство, бизнес, стартапы, лидерские качества, молодежный предпринимательский климат, системный подход, креативность, категория NEET.

Zh.M. Zhartay

Analysis of quantitative and qualitative parameters of youth entrepreneurship development in Kazakhstan

The article deals with the quantitative and qualitative parameters of the development of youth entrepreneurship in Kazakhstan. On the basis of analysis identified by such development as the number economicist active population of the Republic of Kazakhstan at the age of 15–28 years of their growth dynamics, the ratio of the economically active population of the Republic of Kazakhstan at the age of 15–28 years over the 2001–2018 with a total labor force of the country, the number of the economically active population of the Republic of Kazakhstan at the age of 15–28 years for 2001–2018, by region, by area, by kinds of economic activities, disaggregated by sex, by level of education. Also, the level of youth unemployment and its relationship with the youth category NEET. The implementation of the common efforts of the state, business, civil society institutions (NGOs) will contribute to the development of youth entrepreneurship is substantiated.

Keywords: youth, entrepreneurship, youth entrepreneurship, business, startups, leadership qualities, youth entrepreneurial climate, systems approach, creativity, category NEET.

References

- 1 Kantilon, R. (2004). *Esse o prirode torhovli v obshchem plane* [Essay on the nature of trade in General]. *Mirovaia ekonomicheskaja mysl — World economic thought, Vol. 1*, 260–278 [in Russian].
- 2 Smit, A. (2007). *Issledovanie o prirode i prichinakh bohatstva narodov* [Study on the nature and causes of the wealth of peoples]. V.C. Afanaseva (Ed.). Moscow: Eksmo [in Russian].
- 3 Blaug, M. & Tiunen Iogann Genrikh. (2008). *100 velikikh ekonomistov do Keinsa* [100 great economists before Keynes]. Saint Petersburg: Ekonomikus [in Russian].
- 4 Nait, F. (2003). *Risk, neopredelennost i pribyl* [Risk, uncertainty and profit]. Moscow: Delo [in Russian].
- 5 Sei, Zh.B. (2000). *Traktat po politicheskoi ekonomii* [Treatise on political economy]. Moscow: Delo [in Russian].
- 6 Marshall, A. (2008). *Printsipy ekonomicheskoi nauki* [Principles of economic science]. *ek-lit.narod.ru*. Retrieved from <http://ek-lit.narod.ru/marsod.htm> [in Russian].
- 7 Klark, Dzh.B. (2000). *Raspredelenie bohatstva* [Distribution of wealth]. Moscow: Helios ARV [in Russian].
- 8 Shumpeter, I. (2007). *Teoriia ekonomicheskogo razvitiia. Kapitalizm, sotsializm i demokratiia* [Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy]. Moscow: Ekspo [in Russian].
- 9 Mizes, L. (2000). *Chelovecheskaia deiatel'nost: Traktat po ekonomicheskoi teorii* [Human action: a Treatise on economic theory]. Moscow: OAO NPO Ekonomika [in Russian].
- 10 Shults, T.U. (2004). *Ekonomika prebyvaniia v bednosti* [Economics of poverty]. *Mirovaia ekonomicheskaja mysl — World economic thought*. Moscow: Mysl [in Russian].
- 11 Kirtsner, I. (2001). *Konkurentsia i predprinimatel'stvo* [Competition and entrepreneurship]. Moscow: Iuniti-Dana [in Russian].
- 12 Khaiek, F. (2001). *Individualizm i ekonomicheskii poriadok* [Individualism and economic order]. Moscow: Izohraf [in Russian].
- 13 Fridman, M. (2006). *Kapitalizm i svoboda* [Capitalism and freedom]. Moscow: Novoe izdatel'stvo [in Russian].
- 14 Keins, Dzh. (2012). *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneh* [General theory of employment, interest and money]. Moscow: Helios ARV [in Russian].
- 15 Zombart, V. (1994). *Burzhuia: etudy po istorii dukhovnogo razvitiia sovremennoho ekonomicheskogo cheloveka* [Bourgeois: studies on the history of the spiritual development of modern economic man]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 16 Veber, M. (1990). *Protestantskaia etika i dukh kapitalizma* [Protestant ethic and the spirit of capitalism]. Moscow: Prohress [in Russian].
- 17 Kouz, R. (2007). *Firma, ryok i pravo* [Firm, market and law]. Moscow: Novoe izdatel'stvo [in Russian].

- 18 Pinchot, G. (1985). *Why You Don't Have to Leave the Corporation to Become an Entrepreneur*. New York: Harper & Row, 1985.
- 19 Druker, P.F. (2007). *Biznes i innovatsii [Business and Innovation]*. Moscow: Viliams [in Russian].
- 20 Khizrich, R. & Piters, M. (1992). *Predprinimatelstvo, ili kak zavesti sobstvennoe delo i dobitsia uspekha [Entrepreneurship, or how to start your own business and achieve success]*. Moscow: Prohress [in Russian].
- 21 Koulter, M. & Robins, S. (2000). *Menedzhment [Management]*. Moscow: Viliams [in Russian].
- 22 Kazakhstan Respublikasy Ul'tyik ekonomika ministrlihinin Statistika komitetinin resmi saity [Official site of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from www.stat.gov.kz [in Kazakh].

Е.С. Петренко¹, А.А. Королева²¹Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова, Москва, Россия;²Карагандинский государственный технический университет, Казахстан
(E-mail: annushka.koroleva@mail.ru)

Оценка образования как фактор развития креативной экономики: маркетинговый аспект

Статья посвящена вопросам уровня образования в условиях креативной экономики. Креативная экономика — экономика идей, которые могут быть созданы креативным классом. Показано, что сфера образования в большей мере должна быть направлена на формирование креативного класса, способного зарабатывать на новых идеях. Отсутствие креативного класса — основная причина кризиса экономики. Креативность больше всего процветает в уникальной социальной среде — в среде, достаточно стабильной для непрерывной работы, но которой свойственны также разнообразие и широта мышления. Авторами проведен сравнительный анализ состояния и креативного потенциала образования г. Караганды на основе результатов опроса молодежи. Они считают, что позиция данной аудитории в наибольшей степени отражает готовность города к формированию креативной предпринимательской среды как части инновационной экономики. Исследование основано на применении таких статистических методов, как группировка, бесповторная серийная выборка. В статье выявлены основные проблемы и факторы развития креативных специалистов. Сделан вывод о том, что креативная экономика будет существовать в том случае, если будет креативное образование. Результаты проведенного исследования могут быть использованы при разработке программы развития высшего образования в стране.

Ключевые слова: креативная экономика, инновации, либеральное образование, креативная предпринимательская среда, опрос молодежи.

Представленное исследование рассматривает один из аспектов формирования креативной экономики, в частности, оценку ее возможностей в восприятии молодых профессионалов. Изучение проблем и ресурсов креативной деятельности как ведущего сектора постиндустриальной экономики является актуальной темой для Казахстана. Переход республики от сырьевого хозяйствования к новым типам создания стоимости выступает приоритетом государственного развития, объектом дискуссии в научных кругах и направлением поиска в реальном бизнесе. По убеждению авторов, именно от вовлеченности молодого поколения в новые виды экономической деятельности в значительной мере зависит, состоится ли в республике инновационная экономика.

В ходе изучения оценки состояния условий развития креативной среды в г. Караганде и ресурсов для формирования деятельности креативного бизнеса были изучены в том числе и состояние, и креативный потенциал образования. Основой сравнительного анализа послужили материалы опроса студентов. Авторы считают, что позиция данной аудитории в наибольшей степени отражает готовность города к формированию креативной предпринимательской среды как части инновационной экономики.

В исследовании участвовали студенты очного отделения, опрос проводился методом бесповторной серийной выборки. Опрошено 147 человек, что при объеме генеральной совокупности (студентов очного отделения) 6400 чел. позволяет достичь 95 % уровня достоверности при 8 % ошибки выборки. Из вопросов анкетирования для сравнительного анализа выбраны вопросы двух различных блоков. В первом блоке респондентам предлагалось оценить уровень развития в городе ряда социально-экономических факторов, которые являются условием для зарождения креативных практик. Респонденты ответили на вопрос: «Оцените уровень развития образования в городе» по традиционной пятибалльной шкале от «неудовлетворительно» до «отлично». В следующем блоке, рассматривающем потенциал формирования креативной среды, оценивалось развитие либерального образования.

Почему именно либеральное образование?

Систему либерального образования отличает индивидуальный план обучения, предоставляющий студентам максимально возможную свободу выбора, совмещающий широту дисциплинарного охвата с глубиной изучения предмета, что так необходимо для развития креативного потенциала. Методология либерального образования базируется на представлении образования как творческого процесса.

Главной целью либерального образования является развитие неповторимой индивидуальности каждого человека. Обучение малыми группами, междисциплинарный подход, диалогическая форма проведения занятий, программный принцип построения учебного плана, самостоятельное формирование студентом плана его обучения — таковы особенности либерального образования [1].

Оценка образования креативного фактора проводилась по аналогичной шкале, что необходимо при сравнении текущей удовлетворенностью студентов и восприятием образования как инвестиционного фактора, позволяющего реализовать себя в новом, креативном предпринимательстве. Уровни оценки и разрывы в восприятии позволяют проблематизировать развитие образования как фактора экономического развития города.

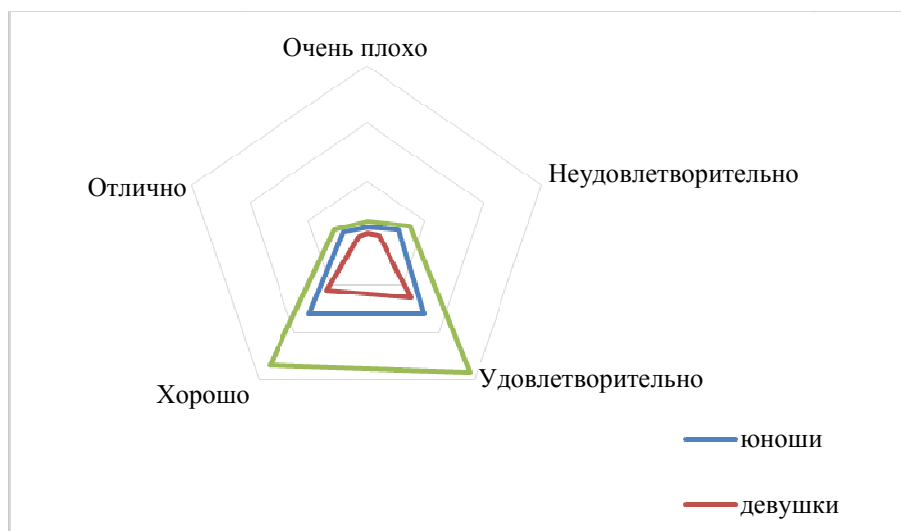
Рассмотрим полученные результаты (см. табл.).

Т а б л и ц а

Сравнительный анализ оценок молодежи сферы образования

Образование					
Респонденты	очень плохо	неудовлетворительно	удовлетворительно	хорошо	отлично
Всего, чел., в т.ч.	6	15	57	54	11
- юноши	4	11	32	32	8
- девушки	2	4	25	22	3
Либеральное образование					
	очень плохо	неудовлетворительно	удовлетворительно	хорошо	отлично
Всего, чел., в т.ч.	14	37	52	32	6
- юноши	11	20	35	17	4
- девушки	3	17	17	15	2

Из таблицы видно, что молодежь оценивает образование больше всего на «удовлетворительно» — 57 чел., и «хорошо» — 54 чел. Если юноши разделились одинаково по 32 человека в ответах на «хорошо» и «удовлетворительно», то в ответах девушек преобладают удовлетворительные оценки (рис. 1).

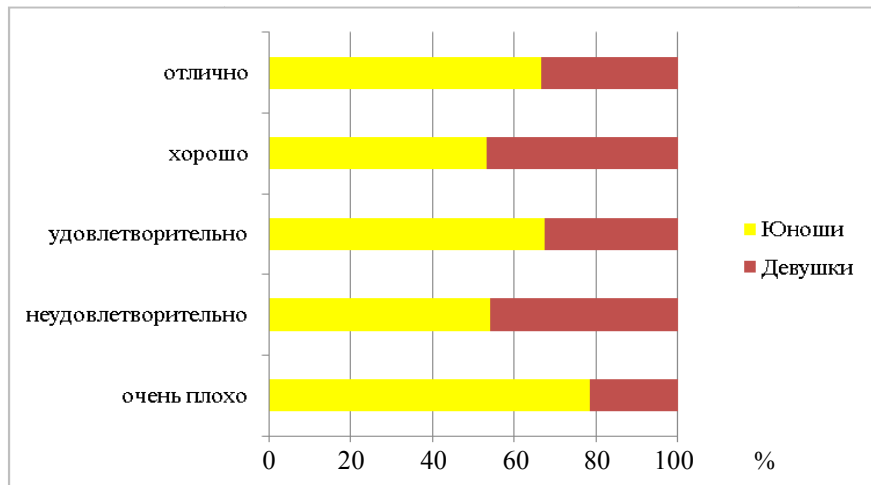

Примечание. Составлено авторами.

Рисунок 1. Сравнительный анализ оценок юношей и девушек

По либеральному образованию картина еще плачевнее. Оценки распределились на «удовлетворительно» — 52 чел. и «неудовлетворительно» — 37. Причем если девушки теперь разделились одинаково по 17 человек на «удовлетворительно» и «неудовлетворительно», то количество юношей преобладает в удовлетворительных оценках.

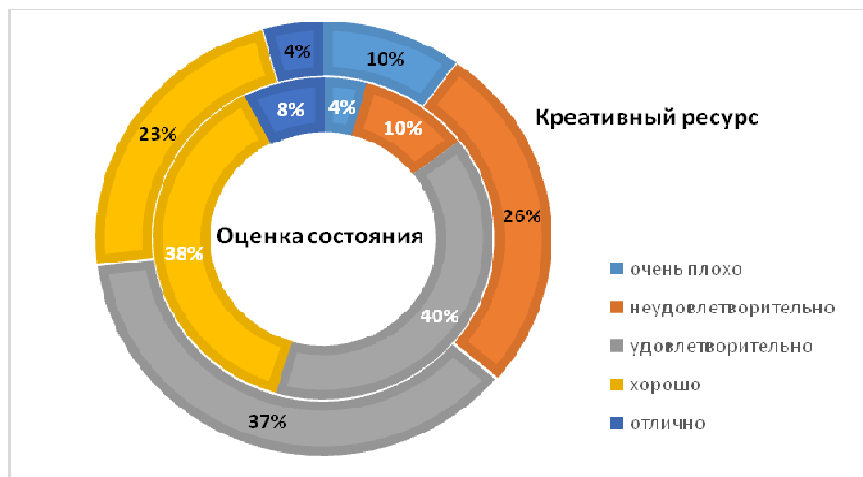
Кроме того, из рисунка 2 следует, что юноши преобладают в негативных оценках, что равно 80 %.

Примечание. Составлено авторами.

Рисунок 2. Сравнительный анализ оценок либеральности в сфере образования между юношами и девушками

Из рисунка 3 следует, что, в целом, в оценках состояния образования у молодежи преобладают оценки «удовлетворительно» и «хорошо». В оценках либеральности у юношей и девушек присутствуют оценки «удовлетворительно» и «неудовлетворительно».

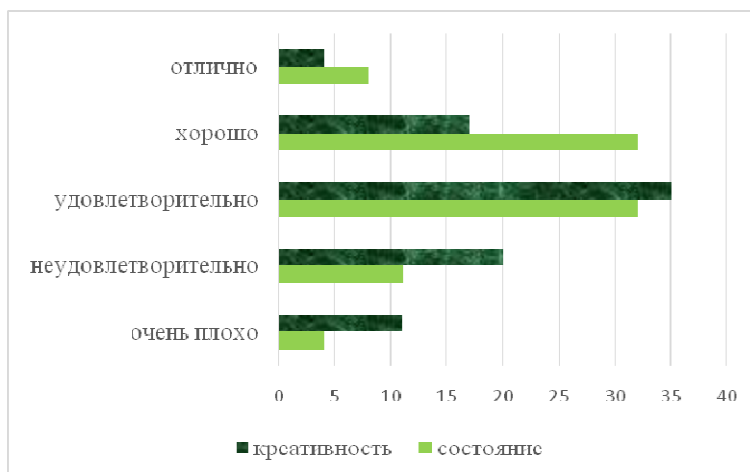

Примечание. Составлено авторами.

Рисунок 3. Сравнительный анализ оценок сферы образования и либеральности в образовании

Из рисунка 4 наглядно видно, что большинство юношей либеральность в образовании оценивают на «удовлетворительно». Состояние же сферы образования оценено на «хорошо» и «удовлетворительно».

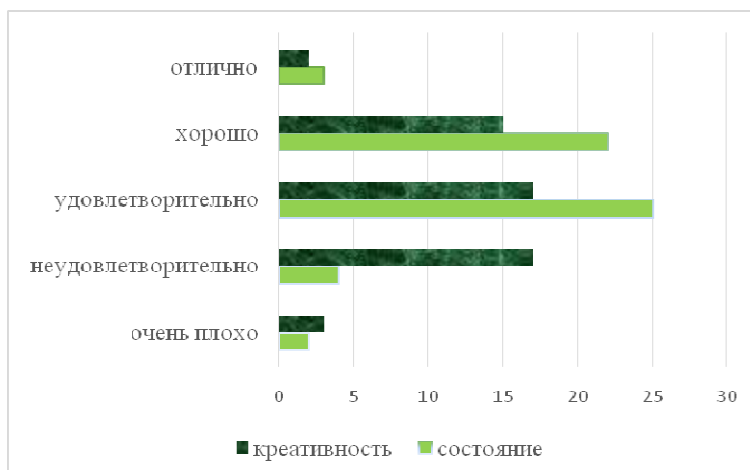

Примечание. Составлено авторами.

Рисунок 4. Оценка образования юношами

Большинство девушек, напротив, состояние образования оценивают на «удовлетворительно» и «хорошо» (рис. 5). В оценке креативности образования количество разделились оценок поровну между «удовлетворительно» и «неудовлетворительно».

Примечание. Составлено авторами.

Рисунок 5. Оценка образования девушками

Таким образом, полученные результаты ярко демонстрируют существующую проблему в сфере образования. Как утверждает Р.Флорида, креативность зависит от среды, которая ее поддерживает, — широкого спектра социальных, культурных и экономических стимулов. Следовательно, ее формирование непосредственно связано с возникновением новых условий труда, образа жизни, форм общения и окружения, что, в свою очередь, стимулирует творчество. Такая творческая во всех отношениях среда имеет большое значение для развития креативности в области высоких технологий, а также проистекающих из нее коммерческих инноваций и материальных благ [2].

Способны ли наши педагоги создавать на занятиях креативную среду? Для этого необходимо их самих развивать, а не привлекать к видам работ, не связанным с их профессиональными обязанностями. Важное значение для повышения качества учебного процесса имеет соблюдение в образовательных учреждениях проектируемого Закона РК «О статусе педагога» [3]. Положения этого Закона должны касаться не только школьных, но и вузовских педагогов.

Процесс становления креативных индустрий в Казахстане сегодня идет быстрее, чем меняются и развиваются образовательные программы для представителей отрасли. Современным креативным индустриям не хватает профессионалов, способных к стратегическому развитию инновационных

идей и проектов и их успешной коммерческой реализации в быстро меняющихся условиях глобального рынка.

Может ли креативная экономика развиваться за счет традиционных знаний и накопленного опыта в области образования? Способны ли казахстанские вузы выпускать профессионалов для работы в новой динамичной креативной среде? Каких навыков не хватает казахстанским профессионалам, работающим в сфере инновационной экономики?

Заслуживают внимания факторы, необходимые при подготовке специалистов в области креативной экономики, предложенные Джеральдом Лидстоном, директором Института креативного и культурного предпринимательства:

- развитие креативного контента;
- развитие людей, которые могут управлять политикой, стратегией, инфраструктурой в современных условиях;
- развитие людей, управляющих креативными проектами;
- развитие людей, которые могут производить креативный контент [4].

Креативность больше всего процветает в уникальной социальной среде — в среде, достаточно стабильной для непрерывной работы, но которой свойственны также разнообразие и широта мышления, стимулирующие креативность во всех ее провокационных проявлениях.

Дин Саймонтон выделяет четыре ключевые характеристики времени и места, где креативность процветает лучше всего: «профильная деятельность, интеллектуальная восприимчивость, этническое разнообразие и политическая открытость». Однако мы считаем, что ключевая движущая сила современной экономики — это не знания, а креативность (качество, позволяющее нам создавать на основе этих знаний полезные новые формы). Безусловно, человек занимается творческой деятельностью с незапамятных времен, во многих случаях получая поразительные результаты. Однако в настоящее время креативность выходит на первый план, вокруг нее формируется вся экономическая инфраструктура.

Высокие технологии и креативная составляющая, распространившиеся на разные сферы жизни общества, становятся движущими силами экономического роста. Ресурсы креативной экономики — человеческие таланты. Креативный сектор может генерировать рабочие места. Этот сектор экономики является самым быстрорастущим в мире. Креативная экономика более устойчива. Креативность — на стыке между искусством и технологиями. Чем более креативная работа, тем меньше вероятности, что человека заменят роботы. Одна из отличительных черт креативной экономики — уникальность для определенного места. Повторить опыт другого места — практически невозможно. У каждого города и региона путь свой.

Увеличение населения в ближайшие 20 лет приведет к тому, что многие профессии исчезнут. По данным Deloitte, сократится 74 % рабочих мест в сфере логистики и 56 % — в производстве. Творческие же профессии станут более востребованы.

Что нужно, чтобы креативная экономика развивалась?

Необходимо вводить креативные формы образования с первых лет обучения в школе, постепенно переходя на систему высшего образования, создавая кооперации и объединения между представителями сообщества в целом, преподавателями, работодателями. В экономике, где все легко скопировать, первое преимущество — умение креативно мыслить.

Таким образом, креативная экономика будет в том случае, если будет креативное образование. Креативное образование будет развиваться, если будут креативные педагоги. Креативные педагоги будут в том случае, если они будут постоянно повышать свою квалификацию, заниматься изучением инновационных технологий, проходить стажировки.

Список литературы

- 1 Что такое либеральное образование? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://artesliberales.spbu.ru/admissions/why_smolny/FAQ/chto-takoe-liberalnoe-obrazovanie.
- 2 Флорида Р. Креативный класс. Люди, которые создают будущее / Р.Флорида. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. — С. 40.
- 3 Закон о статусе педагогов в Казахстане будет утверждён в 2019 году [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://inbusiness.kz/ru/last/zakon-o-statuse-pedagogov-v-kazahstane-budet-utverzhdzen-v-2>.

4 Сазонова Е. Зачем Казахстану креативная экономика, или кого не заменят роботами? [Электронный ресурс] / Е. Сазонова. — Режим доступа: <https://the-steppe.com/news/razvitiie/2017-11-29/zachem-kazahstanu-kreativnaya-ekonomika-ili-kogo-ne-zamenyat-robotami>.

Е.С. Петренко, А.А. Королева

Білім беруді шығармашылық экономиканы дамыту факторы ретінде бағалау: маркетингтік аспект

Мақала креативті экономика жағдайындағы білім деңгейі мәселелеріне арналған. Креативті экономика — бұл креативті класпен құрылуы мүмкін идеялар экономикасы. Білім беру саласы көп жағдайда жаңа идеяларда табуға қабілетті креативті класс қалыптастыруға бағытталуы тиіс екендігі көрсетілген. Креативті кластың болмауы — экономика дағдарысының негізгі себебі. Креативтілік бірегей әлеуметтік ортада — үздіксіз жұмыс істеу үшін жеткілікті тұрақты ортада өсіп келеді, бірақ ойлаудың әртүрлілігі мен кендігіне тән. Мақалада жастардың сұрауының нәтижелері негізінде Қарағанды қаласының білім беру жағдайы мен креативті әлеуетіне салыстырмалы талдау жүргізілді. Авторлар бұл аудиторияның ұстанымы инновациялық экономиканың бір бөлігі ретінде қаланың креативті кәсіпкерлік ортаны қалыптастыруға дайындығын барынша көрсетеді деп санайды. Зерттеу топтау, қайталаусыз сериялық іріктеу сияқты статистикалық әдістерді қолдануға негізделген. Мақалада креативті мамандардың негізгі проблемалары, дамуының негізгі факторлары анықталды. Креативті экономика креативті білім болған жағдайда болады деген қорытынды жасалды. Жүргізілген зерттеу нәтижелері елдегі жоғары білімді дамыту бағдарламасын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Кілт сөздер: шығармашылық экономика, инновация, либералды білім, шығармашылық іскерлік орта, жастарды зерттеу.

E.S. Petrenko, A.A. Koroleva

Evaluation of education as a factor in the development of the creative economy: marketing aspect

The article is devoted to the level of education in a creative economy. A creative economy is an economy of ideas that can be created by a creative class. It is shown that the education sector should be more focused on the formation of a creative class capable of making money on new ideas. The lack of a creative class is the main cause of the economic crisis. Creativity thrives the most in a unique social environment — in an environment that is stable enough for continuous work, but which is also characterized by diversity and breadth of thinking. The article provides a comparative analysis of the state and creative potential of education in Karaganda based on the results of a survey of young people. The authors believe that the position of this audience to the greatest extent reflects the readiness of the city to form a creative business environment as part of an innovative economy. The study is based on the use of such statistical methods as grouping, non-repetitive serial sampling. The article identifies the main problems, the main factors for the development of creative professionals. It is concluded that the creative economy will be in the event that there is a creative education. The results of the study can be used to develop a program for the development of higher education in the country.

Keywords: creative economy, innovation, liberal education, creative business environment, youth survey.

References

- 1 Chto takoe liberalnoe obrazovanie? [What is a liberal education?]. *artesliberales.spbu.ru*. Retrieved from http://artesliberales.spbu.ru/admissions/why_smolny/FAQ/chto-takoe-liberalnoe-obrazovanie [in Russian].
- 2 Florida, R. (2016). *Kreativnyi klass. Liudi, kotorye sozdaiut budushchee* [Creative class. People who create the future]. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber [in Russian].
- 3 Zakon o statuse pedahohov v Kazakhstane budet utverzhen v 2019 году [The law on the status of teachers in Kazakhstan will be approved in 2019]. *inbusiness.kz*. Retrieved from <https://inbusiness.kz/ru/last/zakon-o-statuse-pedagogov-v-kazahstane-budet-utverzhen-v-2> [in Russian].
- 4 Sazonova, E. Zachem Kazakhstanu kreativnaia ekonomika, ili koho ne zameniat robotami? [Why does Kazakhstan need a creative economy or who will not be replaced by robots?]. *the-steppe.com*. Retrieved from <https://the-steppe.com/news/razvitiie/2017-11-29/zachem-kazahstanu-kreativnaya-ekonomika-ili-kogo-ne-zamenyat-robotami> [in Russian].

Ж.З. Байгиреева

*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Семей, Казахстан
(E-mail: Zhanaruskaman@mail.ru)*

Человеческий капитал Акмолинской области: анализ и перспективы развития

Проведен детальный анализ инвестиций в развитие человеческого капитала Акмолинской области Республики Казахстан. Проанализированы районы области, показаны данные административных центров и отдаленность от областного центра. Рассмотрены государственные программы в области развития человеческого капитала страны, такие как комплексная программа «Нұрлы жол», «Дорожная карта бизнеса» и др. По видам инвестиций в человеческий капитал предприятий Акмолинской области, а также проектам государственно-частного партнерства в Акмолинской области, с которыми заключены договоры, в схематической форме представлены данные. Темпы привлечения средств в сферу медицины и здравоохранения Акмолинской области и индустрия здоровья позволяют говорить о приоритетности направления как одного из важных направлений. В Акмолинской области сосредоточены ведущие учреждения казахстанской системы здравоохранения, активно развиваются медицинские кластеры, реализуются масштабные проекты. В статье отражено активное и целенаправленное развитие человеческого капитала в Акмолинской области. Укрепление конкурентоспособности предприятий Акмолинской области возможно в поставленной грамотной стратегии, где можно получить активную трудовую отдачу за счет инвестиций в социальную мобильность, образование, здравоохранение, сокращение потери рабочего времени по болезни, повышение производительности труда. Ведущим фактором производства является труд, представляющий человеческий капитал в рыночной экономике.

Ключевые слова: человеческий капитал, человеческие ресурсы, интерактивное оборудование, потенциал, деловая репутация, инновационная школа, квалификация сотрудников, социальная мобильность, модернизация инфраструктуры, продуктивная занятость.

Сущность человеческого капитала

Человеческий капитал играет жизненно важную роль в разработке и создании новых идей и знаний. Вопрос человеческого капитала столь масштабен и многоаспектен, что нет консенсуса по тому, как сформулировать понятие человеческого капитала. Человеческий капитал выступает в качестве ресурса. С 2014 г. реализуется комплексная программа «Нұрлы жол», направленная на модернизацию инфраструктуры страны. Три года назад был обнародован План нации «100 конкретных шагов». В Послании народу Казахстана от 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях Четвертой промышленной революции» обозначены приоритетные направления развития в различных сферах. Определены 10 основных задач, способствующих вхождению Казахстана в число лидеров нового мира, где одним из них стоит следующий: «Человеческий капитал — основа модернизации». Все задачи планомерно реализовываются. Послание Президента открывает широкие перспективы дальнейшего развития современного и процветающего Казахстана.

Анализ инвестиций в развитие человеческого капитала в Акмолинской области

Инвестиции в сферу образования. За 2018 г. в общеобразовательной сфере района Биржан сал приобретено 33 интерактивного оборудования на общую сумму 118 272 тыс. тг. Из них 22 получили 10 средних школ и 10 интерактивного оборудования 7 основных школ [1]. В 2017–2018 гг. введены 4 школы на 1300 мест, в том числе инновационная IT-школа-лицей на 900 мест. Курсы повышения квалификации по новой образовательной программе прошли 13600 педагогов, которые сегодня применяют полученные знания уже на практике.

Используя часовые нормы обслуживания, компания по предлагаемой формуле расчета численности работников на объекте сможет экстраполировать ее под гибкий график с различной длительностью рабочих смен [1].

С целью повышения доступности высшего образования в этом году выделено 1400 республиканских грантов. В Акмолинской области на базе Кокшетауского госуниверситета им. Ш. Уалиханова открылся медицинский факультет. Для лиц, впервые начинающих свой бизнес в рамках проекта «Бастау Бизнес», ведется обучение основам предпринимательства.

На молодежную практику направлены 23 чел., или 250 %, от запланированного показателя (8 чел.) на общую сумму 4765,0 тыс. тг. Так, 16 участников молодежную практику завершили, а 15 участников трудоустроены на постоянные рабочие места. Освоение составило 4748,8 тыс. тг.

*Мероприятия, направленные на повышение квалификации
сотрудников в сфере оказания государственных услуг*

Специалисты, ответственные за оказание государственных услуг, повышают свой уровень знания путем изучения соответствующих Законов Республики Казахстан, правил, методических рекомендаций, стандартов и регламентов государственных услуг.

На обязательной основе сотрудники Управления, согласно графику, проходят повышение квалификации в ГККП «Региональный центр переподготовки и повышения квалификации государственных служащих» при акимате Акмолинской области [2]. Подписаны договоры с частными партнерами и приняты государственные обязательства по восьми проектам. Это строительство детского сада на 280 мест в ауле Акмол Целиноградского района, организация детского сада в городе Степногорске.

Ниже приведены данные районов Акмолинской области (табл.1).

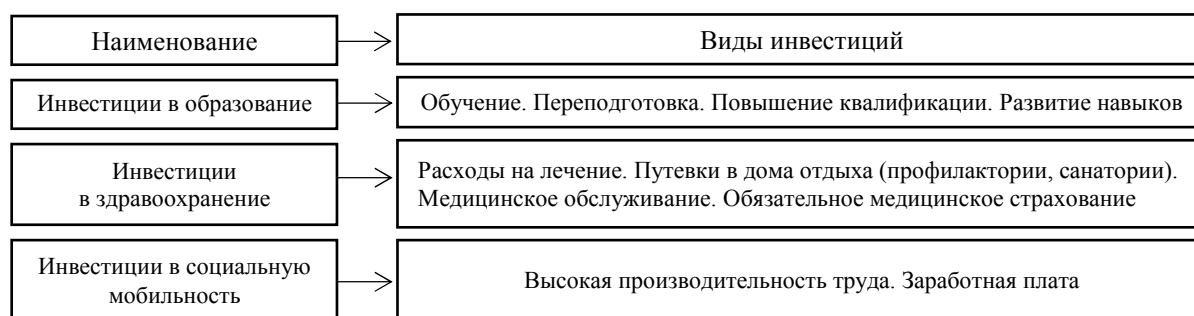
Т а б л и ц а 1

Районы Акмолинской области [2, 3]

№ п/п	Наименование	Административный центр	Удаленность от областного центра, км
1	Р-он Биржан сал	г. Степняк	122
2	Шортандинский р-он	п. Шортанды	235
3	Целиноградский р-он	с. Акмол	340
4	Коргалжинский р-он	с. Коргалжын	427
5	Зерендинский р-он	с. Зеренда	51
6	Жаксынский р-он	с. Жаксы	281
7	Жаркаинский р-он	г. Державинск	385
8	Егиндыкольский р-он	с. Егиндыколь	350
9	Буландинский р-он	г. Макинск	120
10	Аккольский р-он	г. Акколь	203
11	Астраханский р-он	с. Астраханка	260
12	Атбасарский р-он	г. Атбасар	195
13	Аршалынский р-он	п. Аршалы	370
14	г. Кокшетау	областной центр	-
15	г. Степногорск		-
16	Ерейментауский р-он	г. Ерейментау	470

Источник. Разработано автором по данным Интернет-ресурса: <http://esil.gov.kz/content/rayony-akmolinskoy-oblasti> и <http://aqmola.gov.kz/page/read/regionsmap.html?lang=ru>

Сегодня интерактивные средства обучения, используемые в учебных заведениях, обязательное условие качественного образования. Инвестиции являются основным источником формирования накопления человеческого капитала. На рисунке представлены виды инвестиций предприятий Акмолинской области.

Примечание. Разработано автором.

Рисунок. Виды инвестиций в человеческий капитал предприятий Акмолинской области

Инвестиции в сферу здравоохранения

Инвестиции в здравоохранение — одна из наиболее актуальных тем экономики страны [4, 5].

В сфере здравоохранения Акмолинской области внедряются новые цифровые технологии. Работают современные медицинские оборудования ведущих мировых производителей, программное обеспечение «Комплексная медицинская информационная система» и лабораторная информационная система. Активно работает система электронной справочной и очереди, позволяющей пациентам г. Кокшетау и близлежащих сел Зерендинского района, получать медицинские услуги в удобное для них время. Развивается система здравоохранения в Акмолинской области в рамках реализации Государственной программы «Денсаулык», а также проекта Единый перспективный план сети медицинских организаций Акмолинской области до 2025 года» [2].

В 2017 г. были сняты ограничения для частного сектора, отменены и пересмотрены санитарные нормы. Это позволило увеличить частные инвестиции в здравоохранение Акмолинской области в два раза до 44,2 млрд тг (23,3 млрд. тг в 2016 г.). Сформирован перечень проектов, планируемых к реализации через механизм государственно-частного партнерства, который включает 52 проекта на общую сумму 19,5 млрд тг.

Передаются в доверительное управление объекты здравоохранения Бурабайского района. В селе Окжетпес Бурабайского района откроется детский сад. Передается в доверительное управление детский сад в селе Красный Яр г. Кокшетау, восстанавливаются три 32 квартирных жилых домов [2].

Инвестиции в социальную мобильность. Вопросы социальной мобильности актуальны для поддержания социальной структуры области. Так, в Акмолинской области в 2018 г. была запущена Макинская птицефабрика — проект по импортозамещению птицеводческой продукции [6, 7].

Ведется строительство крупного свиного комплекса Bavaria Product с мясопереработкой мощностью 5,5 тыс. т в год [4, 7]. Стоимость всего инвестиционного проекта составляет 11,1 млрд тг (свыше 29,4 млн долл. США).

ТОО «Урожай» запускает завод по производству крупяных изделий мощностью 18 тыс. т в год. Производство по глубокой переработке зерна мощностью 6 тыс. т в год было введено ТОО «Аян» Аршалынского района в 2017 г.

Развивается малый и средний бизнес. Свыше 800 проектов получили поддержку и 15 тысяч новых рабочих мест появилось благодаря реализуемой в течение семи лет Государственной программе «Дорожная карта бизнеса».

По программе «Нұрлы жер» объем инвестиций в жилищное строительство за 9 месяцев 2018 г. возрос на 35 %. Введено 3800 квартир. В 2019 г. планируется ввести впервые с момента обретения независимости страны более 500 тыс. кв. м жилья.

С целью увеличения охвата централизованным водоснабжением в области реализуются 20 проектов. С 1 января 2018 года по поручению Главы государства увеличение заработной платы на 30 % коснулось учителей, перешедших на новую образовательную программу. Теперь с 1 января 2019 г. размер минимальной заработной платы повысится в 1,5 раза. В области это коснется 58 тысяч работников бюджетных организаций (15 % от общего числа занятых) — это врачи, учителя, работники культуры, другие категории. Их зарплаты вырастут в среднем на 35 %. Для улучшения качества сервиса количество сертифицированных отелей было увеличено в 7 раз (до 27 единиц), к концу года их число составит 30 единиц. В таблице 2 представлены данные по проектам ГЧП в Акмолинской области, по которым заключены договора.

Таблица 2

Данные по проектам государственно-частного партнерства в Акмолинской области, по которым заключены договоры

№ п/п	Наименование проекта	Сфера экономики (отрасль)	Стоимость проекта, тыс. тг	Уровень проекта	Способ проведения	Меры государственной поддержки (источник возмещения затрат)	Срок реализации проекта		Мощность проекта	Государственный партнер	Частный партнер	Статус проекта
							период строительства	период эксплуатации				
1	Строительство и эксплуатация детского сада на 280 мест в ауле Акмол Целиноградского района	Образование	698 640,0	Местный	Государственная инициатива	Предоставление земельного участка на праве временного безвозмездного пользования. Размещение государственного заказа на 30 лет эксплуатации	9 месяцев (2017)	30 лет (2017–2046)	280 мест	ГУ «Управление образования Акмолинской области»	ТОО «Endless Green Valley» (консорциум с ТОО «Мир-Строй»)	Договор заключен 22.11.2016 г.
2	Организация частного детского сада на 165 мест в г. Степногорск	Образование	73 689,0	Местный	Частная финансовая инициатива	Размещение государственного заказа на 10 лет эксплуатации	-	10 лет (2017–2026)	165 мест	ГУ «Управление образования Акмолинской области»	ИП Лагута С.В.	Договор заключен 23.11.2016 г.

Примечание. Разработано по данным ГУ «Управление предпринимательства и промышленности Акмолинской области» [5].

Из таблицы 2 видно, что заключены два договора по проектам государственно-частного партнерства в Акмолинской области, по которым заключены договора.

Анализ Программы продуктивной занятости и массового предпринимательства

В рамках Программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 г. предусмотрено из областного бюджета 24520,8 тыс. тг, из республиканского бюджета 7873,0 тыс. тг и с местного бюджета — 6500,0 тыс. тг.

В Акмолинской области на 1 января 2018 г. охвачены мерами занятости 1023 чел., из них безработными являются 176 чел. (88 %), самостоятельно занятые 653 чел. (1,8 раза), обеспечение занятости лиц, ищущих работу, 194 чел. (в 2,7 раза).

Трудоустроены 632 чел. на свободные вакансии [8, 9].

Первое направление обеспечение техническим и профессиональным образованием и краткосрочным профессиональным обучением.

С 1 сентября 2017 г. приступили к учебе ТиПО 23 чел., или 100 %, от годового плана (23 чел.). Участники Программы обеспечены стипендией, одноразовым горячим питанием и проездом.

С 1 апреля 2017 г. начато краткосрочное профессиональное обучение рабочих кадров по востребованным на рынке труда профессиям и навыкам. На отчетную дату на краткосрочные курсы направлены 294 чел., или 111 %, от годового плана (265 чел.), из которых завершили обучение 285 чел. Из завершивших обучение трудоустроены 119 чел., или 42 %.

Согласно данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, самая высокая заработная плата отмечена в следующих отраслях: профессиональная, научная, техническая, финансовая и страховая деятельность. Самая низкая заработная плата наблюдается у работников сельского хозяйства, лесного хозяйства и рыбного хозяйства [10].

Второе направление: развитие массового предпринимательства

По второму направлению на отчетный период выдано 24 микрокредитов на общую сумму 93280,0 тыс. тг (ФФПСХ — 65350,0 тыс. тг и АКК — 27930,0 млн тг). Рассмотрены заявления 24 претендентов, из них 20 участников получили направление в АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» и 4 участника — из АКК.

Третье направление: развитие рынка труда через содействие занятости населения и мобильность трудовых ресурсов. На социальные рабочие места трудоустроено 11 чел., или 110 %, от запланированного показателя (10 чел.) на общую сумму 3108,0 тыс. тг. Из них 10 завершили и трудоустроены на постоянные рабочие места. Освоение составило 3108,0 тыс. тг.

На общественные работы направлены 41 чел., или 75 %, от запланированного показателя (55 чел.) на общую сумму 6500,0 тыс. тг.

Плановые показатели не выполнены в связи с увеличением заработной платы общественных работников и удержанием выплаты по обязательному социальному медицинскому страхованию. 41 завершили и 17 участников трудоустроены на постоянные рабочие места. Освоение составило 6500,0 тыс. тг (100 %) [2, 3].

Выводы

Таким образом, развитие человеческого капитала в Акмолинской области идет активно и целенаправленно. Укрепление конкурентоспособности предприятий Акмолинской области возможно в поставленной грамотной стратегии, где благодаря вложениям в инвестиции социальной мобильности, в образование, в здравоохранение, можно получить активную трудовую отдачу, сокращение потери рабочего времени по болезни, повышение производительности труда. В рыночной экономике именно труд, представляющий человеческий капитал, является ведущим фактором производства.

Список литературы

- 1 Баранов Д.Н. Совершенствование методики расчета норм труда работников, занимающихся санитарным содержанием административных, общественных зданий и прилегающей территории / Д.Н. Баранов // Вестн. Москов. ун-та им. С.Ю. Витте. Сер. 1: Экономика и управление. — 2017. — № 4 (23). — С. 75–81. DOI: 10.21777/2587–9472–2017–4–75–81
- 2 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://enbek-akmol.gov.kz/>

3 Гаврилова Э.Н., Толчинская М.Н. Человеческий капитал как фактор устойчивого развития страны / Региональные проблемы преобразования экономики: интеграционные процессы и механизмы формирования и социально-экономическая политика региона: материалы IX Междунар. науч.-практ. конф. — 2018. — С. 525–527.

4 Электронный ресурс. — Режим доступа: http://upp.akmo.gov.kz/page/read/Informaciya_o_razvitii_promyshlennosti_v_Akmolinskoj_oblasti.html?lang=ru

5 Зуева И.А. О развитии методики анализа и оценки социально-экономического развития регионов / И.А. Зуева // Вестн. Москов. ун-та им. С.Ю. Витте. Сер. 1: Экономика и управление. — 2017. — № 4 (23). — С. 27–36. DOI: 10.21777/2587-9472-2017-4-27-36

6 Электронный ресурс. — Режим доступа: <https://kapital.kz/economic/73404/akmolinskaya-oblast-privlekla-bolee-200-mlrd-tenge-investicij.html>

7 Электронный ресурс. — Режим доступа: <https://meat-expert.ru/news/3678-krupnyy-svinokompleks-i-myasokombinat-stroyat-v-akmolinskoj-oblasti-kazakhstan>

8 Sanaliev L.K. Investigation of modern economic mechanisms for construction of the intellectual potential of the country as a moving factor of innovative economic development / L.K. Sanaliev, G.B. Kengzhegalieva, A.S. Idelbayeva, Sh.U. Niyazbekova // Вестн. Национальной академии наук Республики Казахстан. — 2018. — № 5 (375). — С. 144–148.

9 Электронный ресурс. — Режим доступа: http://upp.akmo.gov.kz/page/read/Otchet_o_deyatelnosti_Gosudarstvennogo_uchrezhdeniya_Upravlenie_predprinimatelstva_i_promyshlennosti_Akmolinskoj_oblasti.html?search=0L7RgtGH0LXRgg

10 Ниязбекова Ш.У. Анализ социально-экономического развития города Астаны / Ш.У. Ниязбекова, К.Г. Буневич // Вестн. Москов. ун-та им. С.Ю. Витте. Сер. 1: Экономика и управление. — 2017. — № 3 (22). — С. 24–31. DOI: 10.21777/2307-6135-2017-3-24-3

Ж.З. Байгиреева

Ақмола облысының адами капиталы: талдау және даму перспективасы

Қазақстан Республикасы Ақмола облысының адами капиталының даму инвестициясына егжей-тегжейлі талдау жүргізілді. Облыс аудандарына талдау жасалған, әкімшілік орталықтардың деректері және облыс орталығынан қашықтығы көрсетілген. «Нұрлы жол», «Бизнестің жол картасы» және т.б. кешенді бағдарламалармен қатар елдің адами капиталын дамыту саласындағы мемлекеттік бағдарламаларда қаралған. Ақмола облысы кәсіпорындарының адами капиталына салған инвестицияларының түрлері, сондай-ақ, Ақмола облысындағы мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобалары бойынша жасалған шарттардың мәліметтері схемалық түрде ұсынылған. Ақмола облысының медицина және денсаулық сақтау саласына және денсаулық индустриясына қаражат тарту қарқыны маңызды бағыттардың бірі ретінде бағыттың басымдылығы туралы айтуға мүмкіндік береді. Ақмола облысында қазақстандық денсаулық сақтау жүйесінің жетекші мекемелері шоғырланған, медициналық кластерлер белсенді дамуда, ауқымды жобалар жүзеге асырылуда. Мақалада Ақмола облысында адами капиталды белсенді және мақсатты дамыту туралы баяндалған. Ақмола облысындағы кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін күшейту белгілі бір құзіретті стратегияда мүмкін, мұнда элеуметтік мобилділік, білім беруге, денсаулық сақтау салаларына инвестициялар, ауырғанына байланысты жұмыс уақытын жоғалтуды азайту және еңбек өнімділігін арттыру арқылы белсенді жұмыс нәтижелерін алуға болады. Өндірістің жетекші факторы нарықтық экономикада адам капиталын білдіретін еңбек болып табылады.

Кілт сөздер: адами капитал, адами ресурстар, интерактивті жабдықтар, әлеует, іскерлік бедел, инновациялық мектеп, қызметкерлердің біліктілігі, элеуметтік ұтқырлық, инфрақұрылымды жаңғырту, өнімді жұмысбастылық.

Zh. Baigireyeva

Human capital of Akmola region: analysis and development prospects

The article discusses the prospects of human capital development of Akmola region—a leading branch of the agro-industrial complex in the formation of the food potential of the Republic of Kazakhstan. In this study, a detailed analysis of investments in the development of human capital of Akmola region of the Republic of Kazakhstan was carried out. Also in the article the analysis of areas of area was carried out, data of administrative centers and remoteness from the regional center are shown. The state programs in the field of human capital development of the country, such as the complex program «Nurly Zhol», «business Road map», etc. by types of investments in human capital of enterprises of Akmola region, as well as projects of public-private partnership in Akmola region, with which contracts have been signed, are presented in schematic form. The pace of raising funds in the sphere of medicine and health care of Akmola region and the health industry allows us to speak about the priority of the direction as one of the important directions. The leading institutions of Kazakhstan's healthcare system are concentrated in Akmola region, medical clusters are actively developing, large-scale projects are being implemented. The article reflects the active and purposeful devel-

opment of human capital in Akmola region. Strengthening the competitiveness of enterprises of Akmola region is possible in the set competent strategy, where you can get active labor returns through investments in social mobility, education, health care, reducing the loss of working time due to illness, increasing productivity. The leading factor of production is labor, which represents human capital in a market economy.

Keywords: human capital, human resources, interactive equipment, potential, goodwill, innovative school, employee qualifications, social mobility, infrastructure modernization, productive employment.

References

- 1 Baranov, D.N. (2017). Sovershenstvovanie metodiki rascheta norm truda rabotnikov, zanimaiushchihsia sanitarnym soderzhaniam administrativnykh, obshchestvennykh zdaniy i prilehaiushchei territorii [Improving the methodology for calculating labor standards for workers involved in the sanitary maintenance of administrative, public buildings and the adjacent territory]. *Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.Yu. Vitte. Seriya 1: Ekonomika i upravlenie — Bulletin of S.Yu. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management*, 4 (23), 75–81, doi: 10.21777/2587–9472–2017–4–75–81 [in Russian].
- 2 *enbek-akmol.gov.kz*. Retrieved from <http://enbek-akmol.gov.kz/> [in Russian].
- 3 Gavrilova, E.N., & Tolchinskaia, M.N. (2018). Chelovecheskii kapital kak faktor ustoichivoho razvitiia strany [Human capital as a factor in the sustainable development of a country]. Proceedings from Regional problems of economic transformation: IX Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia — IX International Scientific and Practical Conference. (pp. 525–527) [in Russian].
- 4 *upp.akmo.gov.kz*. Retrieved from http://upp.akmo.gov.kz/page/read/Informaciya_o_razvitiu_promyshlennosti_v_Akmolinskoj_oblasti.html?lang=ru [in Russian].
- 5 Zueva, I.A. (2017). O razvitiu metodiki analiza i otsenki sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia rehionov [On the development of methods of analysis and assessment of the socio-economic development of regions]. *Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.Yu. Vitte. Seriya 1: Ekonomika i upravlenie — Bulletin of S.Yu. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management*, 4 (23), 27–36, doi: 10.21777/2587–9472–2017–4–27–36 [in Russian].
- 6 *kapital.kz*. Retrieved from <https://kapital.kz/economic/73404/akmolinskaya-oblast-privlekla-bolee-200-mlrd-tenge-investicij.html> [in Russian].
- 7 *meat-expert.ru*. Retrieved from <https://meat-expert.ru/news/3678-krupnyy-svinokompleks-i-myasokombinat-stroyat-v-akmolinskoy-oblasti-kazahstana> [in Russian].
- 8 Sanalieva, L.K., Kengzhegalieva, G.B., Idelbayeva, A.S., & Niyazbekova, Sh.U. (2018). Investigation of modern economic mechanisms for construction of the intellectual potential of the country as a moving factor of innovative economic development. [Investigation of modern economic mechanisms for construction of the intellectual potential of the country as a moving factor of innovative economic development]. *Vestnik Natsionalnoi akademii nauk Respubliki Kazakhstan — Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 5 (375), 144–148.
- 9 *upp.akmo.gov.kz*. Retrieved from http://upp.akmo.gov.kz/page/read/Otchet_o_deyatelnosti_Gosudarstvennogo_uchrezhdeniya_Upravlenie_predprinimatelstva_i_promyshlennosti_Akmolinskoj_oblasti.html?search=0L7RgtGH0LXRgg [in Russian].
- 10 Nijazbekova, Sh.U., & Bunevich, K.G. (2017). Analiz sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia horoda Astany [Analysis of the socio-economic development of the city of Astana]. *Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.Yu. Vitte. Seriya 1: Ekonomika i upravlenie — Bulletin of S.Yu. Witte Moscow University. Series 1: Economics and Management*, 3 (22), 24–31, doi: 10.21777/2307–6135–2017–3–24–31 [in Russian].

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

UDC 338.46

F. Kurbanov¹, B.S. Yessengeldin², A.A. Yermanova¹, A.T. Zhanseitov¹

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: yessen_baur@inbox.ru)*

Features of risk assessment of energy saving projects

The article discusses the legislative and theoretical basics of risk management of energy-saving projects aimed at reducing the number of energy resources used. The authors highlighted a variety of risks that affect energy-saving projects: entrepreneurial, property, liability and other specific risks. The article defines the main directions of work on energy-saving projects, including certain types of energy-saving activities: project activities, procurement activities, research activities, organizational and technical activities, organizational and motivational activities, analysis and expert assessment. The authors developed an algorithm for managing the risks of energy saving projects, which consists of five stages (risk planning; risk identification; risk analysis; risk assessment methods; monitoring and risk management). A comparative analysis of the risk assessment methods used allowed the authors to distinguish two approaches: qualitative and quantitative. The authors recommended ways to improve the risk assessment of energy saving projects: to identify the main activities of energy saving projects; apply the main stages of the risk management algorithm, which determine the final effectiveness of energy-saving projects; take into account the interaction of consumers, energy companies and the state in the process of identifying and assessing risks; to determine the methodology for risk assessment for energy-saving projects at the legislative level.

Keywords: energy-saving project, energy saving, risks, risk management, risk assessment, risk assessment methods.

Energy saving projects of strategic importance for industrial companies all over the world, as making a significant contribution to maintaining their competitiveness by reducing energy costs. To this end, industrial companies strive not only to plan investments in improving the energy infrastructure but also to justify the volume of such investments, providing an adequate risk assessment for each project.

Usually, a risk is an event (or combination of circumstances), which, if implemented, would have a significant positive or negative impact on the enterprise achieving its long-term and short-term goals. Risks that can have a positive impact called opportunities, while risks that can have a negative influence called threats. One or more reasons may cause the risk and, if it arises, may affect one or more aspects. The reason may be a requirement, assumption, restriction, or condition that creates the likelihood of negative or positive results. For example, the cause of the risk may be the need to obtain permission from the local environmental committee or the lack of personnel involved in the development and implementation of the project. Risk conditions may also include aspects of the organization or project environment that contribute to increased risk. These may include an unsuccessful choice of methods in project management, the simultaneous implementation of several projects, or dependence on external project stakeholders, which are impossible to control.

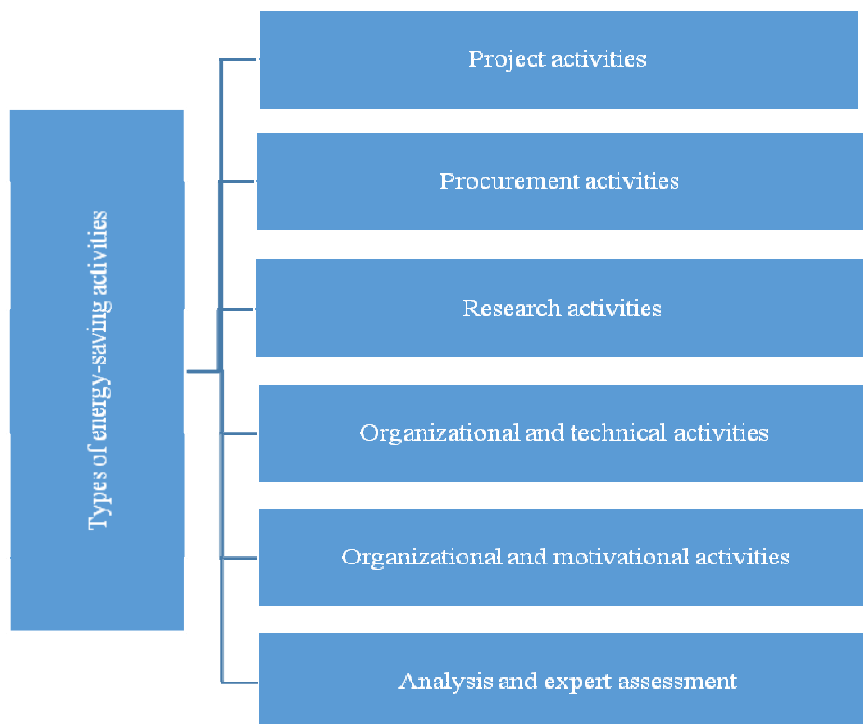
Risk management of an energy-saving project covers processes related to planning for risk management, their identification, and analysis, response to risks, as well as monitoring and managing risks within the project. The objectives of risk management of an energy-saving project are to increase the likelihood of occurrence and impact of favorable events and to reduce the possibility of appearance and impact of adverse events for the project during its implementation.

The problems of energy conservation and energy efficiency are acute for the world community and, reflected in national legislation around the world. The Law «On Energy Saving and Improving Energy Efficiency» of the Republic of Kazakhstan reflects the fundamental concepts correlated to the essence of energy resources and energy policies of companies. Energy saving is understood as a complex of performed organizational, technical, technological, economic and other measures aimed at reducing the number of energy resources used [1]. Despite the consolidation of the basic concepts and procedures of energy conservation in the legislation, certain methodological viewpoints of risk management of energy-saving projects are not indicated.

The problem of risk management in energy conservation is relevant for most projects since, in a significant number of cases, they are complicated, complex plans the magnitude of which can cover not only specific companies but also cities and even entire regions. Therefore, risk assessment is carried out, first, in the interests of investors who place capital, expecting to receive a certain level of profitability.

Risks are probabilistic values that, as a rule, negatively affect the result of an investment project. In the economic analysis, first, it is necessary to take into account economic results in the form of flows of net discounted income from the implementation of the energy-saving project. There is a variety of risks of energy-saving projects: entrepreneurial, property, liability risks and other specific risks. Risks of energy saving projects increased environmental responsibility of manufacturers and high-efficient energy-saving technologies, which would provide not only reducing the direct costs of companies, but also the reduction of emissions of harmful substances into the atmosphere. Modern enterprises need energy-saving production technologies; however, their implementation is fraught with significant risks, since companies vary greatly in terms of experience in the field of energy project management.

Risk management in the field of energy consumption is one of the most promising domains of activity in energy conservation because energy conservation is a very diverse area of activity. Consequently, when assessing the risks of energy-saving projects, the directions of energy-saving activities should be taken into account (Fig. 1).

Source. Compiled by the authors on [2, 3].

Figure 1. Activities of energy-saving projects

Directions of work on energy-saving projects include certain types of energy-saving activities:

– project activities: the use of energy-efficient materials, equipment, and technologies at the design stage of construction, repair, technical re-equipment, and reconstruction of production;

- procurement activities: energy efficiency requirements for materials and equipment supplied;
- research activities: energy surveys, compilation of energy balances, determination of load centers and factors affecting energy consumption;
- organizational and technical activities: are connected with the development and support of the stages of project implementation, ensuring interaction and coordination of actions of project participants in the field of energy conservation and improving energy efficiency at the enterprise;
- organizational and motivational activities: work on motivating employees, teaching the basics of energy conservation and improving the corporate culture of energy consumption;
- analysis and expert assessment: analysis and expert assessment of risks, and of their management; aimed at finding solutions necessary to increase the efficiency of use of all types of energy resources. Application of the network analysis method for ranking and determining the most effective risk management techniques.

One of the main factors of the company's commercial success is the construction of an effective and integrated risk management system. Currently, the restructuring of the energy market is creating new risks for its participants and often leads to irreversible changes. As a result, in competitive market conditions, the adoption of managerial decisions by energy industry enterprises requires a thorough analysis of possible risks and development of the main directions for their minimization and leveling.

As you can see, the risk management of energy-saving projects is associated with identification, risk analysis, and decision-making, which include maximizing the positive and minimizing the negative consequences of risk events. In our opinion, the risk management algorithm for energy conservation projects consists of the following steps:

- risk planning;
- risk identification;
- risk analysis;
- risk assessment methods;
- monitoring and risk management (Fig. 2).

Source. Compiled by the authors.

Figure 2. Risk Management algorithm for energy saving projects

Taking into account the main stages of the risk management algorithm, largely, determines the ultimate effectiveness of energy-saving projects.

Riskplanning — the process of determining the procedure for the implementation of risk management actions within the framework of an energy-saving project.

Riskidentification — the process of identifying risks that may affect an energy-saving project and documenting their characteristics.

Riskanalysis — the process of arranging risks according to their priority for further analysis or management by summing the probabilities of their appearance and influence on an energy-saving project.

Riskassessment methods— the process of applying risk assessment methods to develop options and actions that contribute to the expansion of opportunities and reducing threats to achieve the goals of an energy-saving project.

Monitoring and risk management — the process of using risk response plans, tracking identified risks, monitoring residual risks, identifying new risks and assessing their effectiveness throughout the project.

Risk management of energy-saving projects requires that each stage related to the project is interconnected with other stages to facilitate coordination. Actions taken during one stage usually affect this stage and other related processes. These interactions within the process often demand a compromise between the requirements and purposes of the project, besides, certain compromises, regarding implementation features, will vary between different projects, and organizations. Successful project management should include the active management of these interactions in order to meet the requirements of the investor, customer and other interested parties in the energy saving project.

It should be noted that a lot of evidence is given in the literature on the use of various statistical and simulation methods for assessing risks in energy saving projects most of the works are devoted to the field of civil engineering [4] in addition, a significant part of the research is dedicated to energy service problems and assessment of risks arising in such projects [5].

Scientists mainly identify various methods for assessing the risks of energy-saving projects.

Risk assessment methods are an important element of the risk management system of any organization. Risk assessment methods, as well as risk management methods, vary from organization to organization and depend directly on the specifics of the activity, and energy service (energy service companies) is no exception to this rule. The most relevant risk assessment methods for energy service companies are qualitative assessment methods (the method of constructing event trees, the «event-consequence» method, the failure tree method, the hazard index method), and the expert assessment [6].

Risk assessment during the implementation of energy-saving projects is one of the key areas of investment analysis since such an assessment allows us to predict the likelihood of a decrease in the expected income stream due to the negative impact of various factors. A promising area of research is an in-depth assessment of the typical technical, climatic and socio-economic risks that industrial companies face when implementing energy saving projects around the world [7].

For instance, when performing energy-saving projects at coal enterprises, the following industry risks are possible [8]:

- the risk of decline in world prices for coal and carbonaceous products;
- the risk of depletion of reserves, the occurrence of accidents in mines and other hazardous industries, the deterioration of production conditions and, as a consequence, a decrease in the volume of supplies;
- the risk of increased energy consumption due to climatic conditions.

As measures to reduce these risks, we can note a research of the dynamics of changes in the indicators of the world and domestic economies and the situation in the markets of fuel and energy resources; study of weather forecasts for enterprises of the industry. Besides, analysis of other features of the enterprise can be carried out, depending on the specifics of the company (underground or open-pit mining technology, enrichment, and processing of raw materials).

The guarantee of successful activity of the energy industry enterprise is to keep the level of losses caused by various risk factors within the established risk capital, and an integrated approach to risk management at the level of the entire energy company.

In addition to the standard risks characteristic of any economic activity, production with dangerous production facilities has its own range of risks connected to liability to third parties. Therefore, one of the main methods of risk reduction is energy efficiency insurance [9].

The company can expand the insurance program to protect its interests in other types (for example, environmental insurance). It is important to choose a financial partner that has the most acceptable risk insurance conditions; however, depending on the strategic policy of the insurance company, these conditions can

differ significantly and to some extent limit the ability to cover losses, and, consequently, the list of insurance cases in production.

A well-written insurance contract allow the company to get real insurance coverage for its specific processes, and not to pay for insured events that do not meet its interests.

The integration of different levels of risk management into strategic planning is a painstaking process that can be performed by attracting external consultants to monitor the work performed.

Due to the complexity of energy-saving projects, most companies turn to specialized services of energy service companies that make investments in the energy infrastructure at the client's enterprise and charge the savings from ongoing energy-saving projects as income [10].

Consequently, energy companies need to form risk management departments and use an organized system of analysis, control, placement, and transfer of risks to the counterparty. Such risk control systems help the company to manage production personnel, which means that they respond to the expectations of insurance companies in complying with insurance rules that directly affect insurance payments and save of unplanned costs of owners and company administration.

A comparative analysis of the risk assessment methods used allowed us to distinguish two approaches: qualitative and quantitative. The main specific feature of the qualitative approach in risk research is that the risk identification of the project is first carried out, and then a cost estimate of the consequences of the risk and the developed measures of resisting them are carried out. A qualitative analysis should be conducted at the planning stage of activities. Quantitative analysis is based on the tools of probability theory and mathematical statistics. It includes, in numerical terms, the impact of changes in project risk factors on project effectiveness and relies on the basic version of the project's business plan and qualitative analysis.

The energy sector has significant specifics due to the need to carry out an investment of social and infrastructure functions, therefore the goal of investment projects in the energy sector cannot be only to maximize the benefits. Their realization is correlated with explicit or implicit social or infrastructural burdens. It is also important to note that the circle of foreign investors attracted to participate in such projects is usually quite limited.

The process of creating a risk management system at energy enterprises is moving quite spontaneously, in the face of growing uncertainty about further goals and actions, therefore when choosing an effective strategy and tactics of behavior, enterprises in this industry need to combine risk management into strategic and tactical decision-making.

The use of appropriate risk management methods, as well as their assessment, allows you to choose the best business strategy according to the ratio «risk value — risk premium», and also provide an opportunity to assess the amount of capital required to cover possible losses.

It is necessary to include a risk control procedure in the enterprise's strategic planning procedure so that the system of performance indicators adopted by the company makes it possible to evaluate the effectiveness of risk management.

Thus, a review of the theoretical aspects of risk assessment of energy-saving projects made it clear that risk assessment involves the development and implementation of an appropriate strategy consistent with the overall development strategy of the company. The main factors determining the need to create an effective risk management system in industry companies are: solving current and strategic issues of company development, ensuring stable growth and predictability of results, increased attention to risk management problems from investors, rating agencies and partners. The company's ability to effectively manage its risks is one of the decisive advantages in the face of growing competition in the market and a guarantee of the continued existence of the company.

In our opinion, in order to improve the risk assessment of energy-saving projects it is necessary:

- to identify the main activities for energy-saving projects;
- to apply the main stages of the risk management algorithm, which determines the final effectiveness of energy-saving projects;
- to take into account the interactions between consumers, energy companies and the state in the process of identifying and assessing risks;
- to determine the methodology for risk assessment for energy-saving projects at the legislative level.

References

- 1 Об энергосбережении и повышении энергоэффективности. Закон Республики Казахстан от 13 января 2012 г. № 541-IV [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000541>
- 2 Карпенко М.С. Учет факторов риска и неопределенности при реализации энергосберегающих проектов [Электронный ресурс] / М.С. Карпенко. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchyot-faktorov-riska-i-neopredelyonnosti-pri-realizatsii-energoberegayuschih-proektov>
- 3 Калинин В.П. Комплексный подход к планированию энергообеспечения регионов Украины [Электронный ресурс] / В.П. Калинин, М.Т. Буравлева. — Режим доступа: http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/10790/1/3_Kalinchik_V_Comprehensive_approach.pdf
- 4 Zhang X. Turning green into gold: a framework for energy performance contracting (EPC) in China's real estate industry / X. Zhang, Z. Wu, Y. Feng, & P. Xu // Journal of Cleaner Production. — 2015. — No. 109. — P. 166–173.
- 5 Lee P. Risks in Energy Performance Contracting (EPC) projects / P. Lee, P.T.I. Lam, W.L. Lee // Energy and Buildings. — 2015. — No. 92. — P. 116–127.
- 6 Гуськова Н.Д. Методы оценки рисков энергосервисных компаний / Н.Д. Гуськова, О.В. Ульянкин // Современные научные исследования и инновации. — 2014. — № 12 (44). — Ч. 2. — С. 110–115.
- 7 Кирикова Е.А. Оценка рисков проектов по энергосбережению на основе методов имитационного моделирования / Е.А. Кирикова, А.А. Разживина [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/60893/1/978-5-8295-0582-0_2018_66.pdf
- 8 Карпенко М.С. К вопросу об инвестиционных проектах по повышению энергоэффективности на горных предприятиях / М.С. Карпенко / Социально-экономические и организационные проблемы стабилизации и развития угольной промышленности // Научные труды. — 2012. — Вып. 28. — С. 22–32.
- 9 Mills E. Risk transfer via energy-savings insurance / E. Mills // Energy Policy. — 2003. — № 31 (3). — P. 273–281.
- 10 Shang T. What to allocate and how to allocate? Benefit allocation in Shared Savings Energy Performance Contracting Projects / T. Shang, K. Zhang, P. Liu, Z. Chen, X. Li, X. Wu // Energy. — 2015. — No. 91. — P. 60–71.

Ф. Курбанов, Б.С. Есенгельдин, А.А. Ерманова, А.А. Жансейтов

Энергия үнемдеу бойынша жобалардың тәуекелдерін бағалау ерекшеліктері

Мақалада қолданылатын энергетикалық ресурстардың көлемін азайтуға бағытталған энергия үнемдеу жобаларының тәуекелдерін басқарудың заңнамалық және теориялық негіздері қарастырылған. Авторлар энергияны үнемдеуші жобаларға әсер ететін түрлі тәуекелдерді анықтаған: кәсіпкерлік, мүліктік, жауапкершілік тәуекелі және басқалар. Мақалада энергия үнемдеу бойынша жекелеген қызмет түрлерін қамтитын энергия үнемдеу жобалары бойынша жұмыстың негізгі бағыттары айқындалған: жобалау, сатып алу, ғылыми-зерттеу, ұйымдастыру-техникалық, ұйымдастыру-мотивациялық қызметі, талдау және сараптамалық бағалау. Авторлар энергия үнемдеу бойынша жобалардың тәуекелдерін басқару алгоритмін әзірлеген, ол бес кезеңнен тұрады (тәуекелдерді жоспарлау; тәуекелдерді сәйкестендіру; тәуекелдерді талдау; тәуекелдерді бағалау әдістері; мониторинг және тәуекелдерді басқару). Қолданылатын тәуекелдерді бағалау әдістерінің салыстырмалы талдауы мақала авторларына екі тәсілді бөліп көрсетуге мүмкіндік берді: сапалық және сандық. Энергия үнемдеу бойынша жобалардың тәуекелдерін бағалауды жетілдіру жолдары ұсынылған: энергия үнемдейтін жобалар бойынша қызметтің негізгі түрлерін анықтау; энергия үнемдейтін жобалардың түпкі тиімділігін анықтайтын тәуекелдерді басқару алгоритмінің негізгі кезеңдерін қолдану; тәуекелдерді анықтау және бағалау үдерісінде тұтынушылардың, энергия компаниялары мен мемлекеттің өзара іс-қимылын ескеру; энергия үнемдеу жобалары бойынша тәуекелдерді бағалау әдістемесін заңнамалық деңгейде айқындау.

Кілт сөздер: энергия үнемдеу жобасы, энергия үнемдеу, тәуекелдер, тәуекелдерді басқару, тәуекелдерді бағалау, тәуекелдерді бағалау әдістері.

Ф. Курбанов, Б.С. Есенгельдин, А.А. Ерманова, А.А. Жансейтов

Особенности оценки рисков проектов по энергосбережению

В статье рассмотрены законодательные и теоретические основы управления рисками энергосберегающих проектов, направленных на уменьшение объема используемых энергетических ресурсов. Авторами выделены разнообразные риски, влияющие на энергосберегающие проекты: предпринимательские, имущественные, риски ответственности и др. Определены основные направления работы по энергосберегающим проектам, включающие отдельные виды деятельности по энергосбережению: проектная, закупочная, научно-исследовательская, организационно-техническая, организационно-

мотивационная деятельность, анализ и экспертная оценка. Авторами разработан алгоритм управления рисками проектов по энергосбережению, который состоит из пяти этапов (планирование рисков; идентификация рисков; анализ рисков; методы оценки рисков; мониторинг и управление рисками). Сравнительный анализ используемых методов оценки рисков позволил авторам статьи выделить два подхода: качественный и количественный. Рекомендованы пути совершенствования оценки рисков проектов по энергосбережению: выявить основные виды деятельности по энергосберегающим проектам; применить основные этапы алгоритма управления рисками, которые определяют конечную эффективность энергосберегающих проектов; учесть взаимодействия потребителей, энергокомпаний и государства в процессе выявления и оценки рисков; на законодательном уровне определить методику оценки рисков по энергосберегающим проектам.

Ключевые слова: энергосберегающий проект, энергосбережение, риски, управление рисками, оценка рисков, методы оценки рисков.

References

- 1 Ob enerhosberezhennii i povyshenii enerhoeffektivnosti. Zakon Respubliki Kazakhstanot 13 yanvaria 2012 h. № 541-IV [On energy saving and energy efficiency. Law of the Republic of Kazakhstan of 13 January 2012 № 541-IV]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000541> [in Russian].
- 2 Karpenko, M.S. Uchet faktorov riska i neopredelennosti pri realizatsii enerhosberehaiushchikh proektov [Consideration of risk and uncertainty factors in the implementation of energy saving projects]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/uchyot-faktorov-riska-i-neopredelennosti-pri-realizatsii-energosberegayuschih-proektov> [in Russian].
- 3 Kalinchik, V.P., & Buravleva, M.T. Kompleksnyi podkhod k planirovaniu enerhoobespecheniia rehionov Ukrainy [Integrated approach to planning of energy supply of regions of Ukraine]. *ela.kpi.ua*. Retrieved from http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/10790/1/3_Kalinchik_V_Comprehensive_approach.pdf [in Russian].
- 4 Zhang, X., Wu, Z., Feng, Y., & Xu, P. (2015). Turning green into gold: a framework for energy performance contracting (EPC) in China's real estate industry. *Journal of Cleaner Production*, 109, 166–173.
- 5 Lee, P., Lam, P.T.I., & Lee, W.L. (2015). Risks in Energy Performance Contracting (EPC) projects. *Energy and Buildings*, 92, 116–127 [in Russian].
- 6 Gus'kova, N.D., & Ul'jankin, O.V. (2014). Metody otsenki riskov enerhoservisnykh kompanii [Methods of risk assessment of energy service companies]. *Sovremennye nauchnye issledovaniia i innovatsii*, No. 12 (44), 2, 110–115 [in Russian].
- 7 Kirikova, E.A., & Razzhivina, A.A. Otsenka riskov proektov po enerhosberezhenniu na osnove metodov imitatsionnoho modelirovaniia [Risk assessment of energy saving projects based on simulation methods]. *elar.urfu.ru*. Retrieved from http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/60893/1/978-5-8295-0582-0_2018_66.pdf [in Russian].
- 8 Karpenko, M.S. (2012). K voprosu ob investitsionnykh proektakh po povysheniiu enerhoeffektivnosti na hornykh predpriiatiakh [On the issue of investment projects to improve energy efficiency in mining enterprises]. *Sotsialno-ekonomicheskie i orhanizatsionnye problemy stabilizatsii i razvitiia uholnoi promyshlennosti. Nauchnye trudy — Socio-economic and organizational problems of stabilization and development of the coal industry // Scientific works*, Issue 28, 22–32 [in Russian].
- 9 Mills, E. (2003). Risk transfer via energy-savings insurance. *Energy Policy*, No. 31 (3), 273–281.
- 10 Shang, T., Zhang, K., Liu, P., Chen, Z., Li, X., & Wu, X. (2015). What to allocate and how to allocate? Benefit allocation in Shared Savings Energy Performance Contracting Projects. *Energy*, No. 91, 60–71.

L.K. Mussipova¹, G.N. Nakipova¹, S.K. Kudaibergenova¹, L.A. Zimakova²

¹Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan;

²Belgorod National Research University, Russia
(E-mail: mlk75@mail.ru)

Integrated reporting: formation and evolutionary development

This article reviews theoretical aspects of integrated reporting, which poses as a new model of corporate reporting. It also establishes the essence of integrated reporting, identifies its pros and cons, and determines fundamental distinctions between traditional and integrated reporting. For this research following methods were used: systematic approach, generalization, comparison, analysis, and tracing cause and effect relationships. The goal of the integrated reporting preparation is studied in accordance with the International Integrated Reporting Standards. Research papers of foreign scholars regarding the questions of integrated reporting were used as a methodological groundwork of this research article. Along with this, the article presents a table where a comparative description of financial and integrated reporting is made, which makes it possible to reach a new level, providing users with better, reliable and reliable information. In the outcome, it was discovered that as soon as companies start the practice of using integrated reporting it will result in the higher trust of investors, which increases their investment attractiveness, what will have a positive impact on the state economy on its way to the world's top 30 competitive countries.

Keywords: integrated reporting, financial reporting, non-financial information, sustainable development, environmental report, social report, economic report, future orientation, corporate governance, investment decision.

Financial reporting prepared in a certain reporting period is the purpose and the result of the accounting process.

If financial reporting provides a result of keeping financial records, management records are the result of management accounting. There are various approaches in the formation of indicators in reporting since each kind of accounting is oriented to and aimed at a specific group of users.

Financial reporting exposes certain aspects and results of the enterprise's activity. Due to the fact that over several years it has been composed within the framework of legislative and regulatory texts following certain regulations, it is to the users understanding which indicators they are interested in and what can hide behind them.

It is much more complicated with management reporting because a wide circle of users within the framework of record-keeping suggests the creation of different information and, by the request, report formation, which include not only data fixed in the statistics, but also the estimates.

Users today are interested in enterprises not only as a source of gross product creation but also as subjects bearing social and environmental responsibility. The interest of external users in the specified information led to the emergence and development of the social and environmental report.

Integrated reporting provides complete and reliable information about the enterprise, and which includes data on strategic plans and future prospects of the company. Along with all mentioned above, integrated reporting contains non-financial information, for example, an enterprise development strategy and plan, an environmental and social component of an enterprise's activities, an enterprise management style and model, plans for the future, that is, about upcoming events that will affect the enterprise's future activities.

Integrated reporting essentially differs from traditional financial reporting in many aspects, focusing on the transparency of the reflection of all resources that the enterprise has. The information generated has an impact on decisions made by investors, auditors, owners, etc. Therefore, users expect more transparent information from a non-financial report, which is aimed at an adequate management decision.

In addition, it can be elucidated, that the system and forms of compiling integrated reporting are not fixed by legislative and regulatory documents. It is recommended to formulate information in accordance with the listed principles: strategic orientation, consistency of information, orientation to the future, the involvement of stakeholders and orientation to their needs, sustainability and materiality.

The main goal of the formation of integrated reporting is to present all areas of the enterprise in a more concise form. Information compiled on the principles of integrated financial reporting enables enter-

prises to correctly conduct in-depth analysis and on its basis, draw conclusions on the sustainable development of companies.

The purpose of financial reporting is also enshrined in the International Integrated Reporting Standards, as a presentation to a wide circle of users of information on the financial situation, financial results and cash flows of the company, which is necessary when they make decisions on economic matters.

However, in the modern development of enterprises, when many companies have suffered from the consequences of the global financial crisis, operating functions of business entities on the market have changed. Since the information contained in the financial statements does not reflect the full picture of the entity, it becomes insufficient for medium and long-term economic decisions, both by investors and other users of financial statements. There is a growing need for other non-financial information on the subject, since these aspects often have a significant impact on the assessment of the real situation of company and the prospects for its further development. Therefore, along with financial reporting, the procedure and the need of which is strictly regulated by the regulatory legal acts of each state, such an improved reporting model as integrated reporting is becoming increasingly popular in world practice.

The problems and prospects of integrated reporting development are devoted to the scientific works of Russian authors such as A. Vyruchaeva, L.N. Gerasimova, V.G. Getman, T.Y. Druzhilovskaya, U.Y. Roshchektayeva, A.N. Khorin, A.V. Brovkin, O.E. Medvedeva, G.I. Mikerin, P.V. Medvedev.

As reported by Chkhutiashvili L.V. the purpose of integrated reporting is to avoid confusion and provide clear, concise and understandable information about the company. Integrated reporting inherently aims to better convey to users how the company works [1].

According to authors such as Khorin A.N., Brovkin A.V. the ultimate goal of integrated reporting is to implement a multidimensional measuring approach to monitoring the creation of the organization's values, including economic, environmental and social performance in the long term. It was noted that the initial formation of value occurs by involving external resources in the economic turnover, as well as, value is created through relations with market participants, creating effects in the external environment [2].

Gerasimova L.N. believes that the goal of compiling integrated reporting is to present in a concise form all the areas of the company's activities in interconnection in the form of information that is understandable to any user who does not even have special knowledge. Based on this, the author defines the essence of integrated reporting as a single document, which reflects significant and accurate information about the company's strategy, corporate governance system and performance indicators in the social, economic and environmental fields [3].

In this matter, it can be concluded, that integrated reporting is a new improved reporting form, which implies the presentation of brief but meaningful information about all the aspects of company, both financial and non-financial in the short, medium and long term.

The first integrated report appeared in 2001, and in 2010 the International Committee for Integrated Reporting was created.

The International Committee for Integrated Reporting has developed an international standard for integrated reporting, which sets out and exposes the main elements of an integrated report that is to be disclosed, for example, financially measured indicators — income, tax payments, etc. Along with this, non-financial ones are also revealed — the sustainability of the business model, environmental and social consequences.

Integrated reporting involves a combination of financial and non-financial indicators.

One of the most important and common indicators that investors are interested in is the financial result, which is expressed in the form of an increase in the value of the enterprise, in regards the intermediate results, they are net profit and the ability to accumulate spare financial resources.

The process of preparing and presenting an integrated report is based on the following principles:

- 1) future orientation;
- 2) information utilitarianism;
- 3) close interaction with users;
- 4) materiality;
- 5) compressibility;
- 6) reliability and integrity;
- 7) stability and comparability.

The principle of future orientation assumes that an integrated report should include a strategic analysis that contributes to the achievement of strategic goals and value creation.

The principle of information utilitarianism is based on the fact that the information contained in the report should identify the relationship between factors that affect the organization's ability to create value.

The principle of close interaction with users reflects the importance of close cooperation with investors, owners, etc.

The principle of materiality reflects the disclosure of information on issues that demonstrate a significant impact on assessing the organization's ability to create value in short, medium and long term. The process of determining significant factors includes discovering important elements on the basis of their ability to influence the creation of value, assessing the importance of significant factors, prioritizing factors, determining the information to be disclosed. This process applies to both positive and negative factors.

According to the fifth principle, the integrated report gives preference to the brevity and conciseness of the content. However, this should include complete and reliable information on the management of the enterprise and indicate future prospects.

The principle of reliability and integrity implies that the integrated report includes all material facts, both positive and negative, with the exception of the possibility of making significant errors.

The principle of stability and comparability requires the provision of information contained in the report on the ongoing basis over time and in such a way that it can be compared with other organizations if necessary.

Quoting the opinion of D.P. Antonov, the idea of creating integrated reporting arose within the framework of the concept of sustainable development. Nevertheless, the sustainable development of the enterprise simultaneously may or may not meet the sustainability of society as a whole [4; 2].

Other authors interpret [5; 4] that integrated reporting is formed on the basis of the groups of key indicators for reporting on sustainable development. Comparing the opinions of many authors who study this area of reporting, one can consider a sufficient number of advantages of integrated reporting over the traditional form of financial reporting, which is presented in the following comparative Table.

Table

Comparative description of financial and integrated reporting

Indicators	Traditional financial reporting	Integrated reporting
Characteristics of the information	Financial	Financial and non-financial
Terms	Short-term	Short-term, medium-term, long-term
Relevance of the information	Information is based on the facts of economic life occurred in a previous period	Information is based on strategic development in the future
Transparency of the information	Less transparent	More transparent

Studying the data of Table, it can be concluded that, by forming various models of integrated reporting, enterprises will be able to achieve a new level, providing users with better, reliable and trustworthy information.

The integrated reporting of the enterprise will fulfil a socially significant function, as it will provide information on the role and contribution of the organization to improving the welfare of the society, indicating the internal and external results of its activities, which is considered as the main criterion nowadays.

For stakeholders, an integrated report should disclose six aspects:

- economic;
- environmental;
- decent work organization;
- human rights;
- society;
- product liability.

For each of the mentioned above aspects, the principles of the disclosure are defined, but the indicators that would characterize them are not defined. The company on its own should determine the main indicators and present them in a clear and accessible format.

At the present stage, large companies of the Russian Federation demonstrate integrated reporting on their official websites, which is depicted in a variety of formats, including interactive ones. These are such enterprises as Rosenergoatom Concern JSC, Atomenergoproekt JSC, TVEL JSC and others.

Kazakhstan is also among the states making the first attempts to create integrated annual reports. In particular, from such documents in most of the cases, a more holistic view of the company's activities and its development strategy in the future is formed. Nevertheless, even Kazakhstani leaders in the field of preparing annual reports still have improvements to implement, and not only in the field of information disclosure on sustainable development but also in providing classic sections of the annual report.

Starting from March 15, 2018, an internal document was introduced, which was approved by the decision of the Board of the Kazakhstan Stock Exchange «Methodology for compiling a report on the criteria of environmental performance, social responsibility and corporate governance». This document was developed in order to update the previously existing methodology, which is an instruction on the preparation of a report on environmental, social responsibility and corporate governance criteria — Environmental, Social and Governance (ESG) — by listed companies and Exchange members.

In 2013, the Russian Regional Integrated Reporting Network conducted a study of corporate transparency of Russian companies, during which a final rating of the reporting quality of the largest Russian companies was derived. The organizers of this study argue: «Increasing information transparency and openness of large companies to all interested parties is an important factor in the sustainability of business and makes a significant contribution to the socio-economic development of the country.

The increase in the value of companies, the reduction of risks in investing and the increase of public confidence in the activities of the biggest companies largely depend on how openly and truthfully companies disclose information about their achievements and problems, about the strategy and its implementation, about the resources used and contributions to the development of people, technologies, regions.

Examining the users' opinions regarding integrated reporting, following notes can be remarked: investors are confident that the leaders of public companies should annually present a clear strategy for creating value for the long term, and it is also believed that non-financial results play a key role in making investment decisions, and this is mainly what the company works and strives for. In addition, investors find reports about sustainable development as a useful and significant source of non-financial information that strengthens their corporate image among all stakeholders.

In Russia, there have been positive aspects regarding the disclosure of non-financial information that concerns the activities of companies. In particular, on May 5, 2017, the Concept for the development of public non-financial reporting in Russia was approved. This Concept identifies three types of reports related to non-financial reporting:

- report on sustainability;
- annual report with extended information;
- integrated report.

In this concept, 4 development stages are distinguished:

- 2017–2018 — development of the regulatory and methodological framework;
- 2019–2020 — development of a system of advanced training for specialists compiling reports and continued development of the methodological and regulatory framework;
- 2021–2022 — improving the regulatory system and reporting stimulation, developing additional criteria that take into account industrial peculiarities;
- 2023 — active operation of mechanisms that regulate and stimulate the preparation of public non-financial reporting.

There is also a rise in the number of companies compiling integrated reporting in Russia. In particular, according to the website of the Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs, as of February 14, 2018, 140 companies submitted integrated reports, which is 20 companies more than in 2017. Sustainable development reports were submitted by 277 companies.

It should be noted that the energy sector companies account for the largest share (54 %) among all Russian integrated reporting companies, and oil and gas companies are leaders in terms of compiling sustainable development reports and environmental reports.

In the future, the use of integrated financial reporting will give enterprises an opportunity to expand the circle of external users and become more informative, transparent and practical. The company will have a chance to interest potential investors, investors, and lenders, thanks to the ability to review integrated report-

ing in the public domain. At the same time, they reveal the company's mission and development strategies, planned results and events, achievements, company policies in various fields of activity.

In conclusion, I would like to note that these days integrated financial reporting is a new direction in the development of financial reporting, which discloses not only financial information but also pays special attention to the social and environmental spheres of its activities.

To make various kinds of economic decisions, specific information about the company is essential. In turn, integrated reporting will help smooth out the conflict of interests of users, including this data.

It is worth noting that the conceptual basis of integrated reporting is almost identical to the conceptual basis of financial reporting, which, without changing the most crucial thing, is conducive to achieving its goal. Nevertheless, a sufficient amount of time must pass for enterprises to appreciate the importance of such reports, and most importantly, they could adapt approaches to the preparation of such reports that would be positively perceived by all interested users.

References

- 1 Чхутиашвили Л.В. Аудит интегрированной отчетности компаний в условиях интеграции России в систему мировой экономики и международной экологической безопасности / Л.В. Чхутиашвили // Мониторинг правоприменения. — 2014. — № 2 (11). — С. 24–27.
- 2 Хорин А.Н. Цели и особенности анализа интегрированной отчетности, корпоративного капитала и комплексной результативности бизнеса-процесса / А.Н. Хорин, А.В. Бровкин // Креативная экономика. — 2018. — Т. 12. — № 4. — С. 499–512. DOI: 10.18334 / ce.12.4.39018
- 3 Герасимова Л.Н. Интегрированная бухгалтерская оценка: преимущества и перспективы развития в России / Л.Н. Герасимова // Аудит и финансовый анализ. — 2013. — № 4. — С. 33–35.
- 4 Антонов Д.П. Отчетность в области устойчивого развития — шаг к идеальному корпоративному отчету [Электронный ресурс] / Д.П. Антонов. — Режим доступа: http://auditfin.com/fin/2014/4/fin_2014_41_rus_02_07.pdf
- 5 Емельянова С. Шаги корпоративной отчетности [Электронный ресурс] / С. Емельянова, В. Сметанников. — Режим доступа: <http://www.stepconsulting.ru/publ/16092010.shtml>

Л.К. Мусипова, Г.Н. Накипова, С.К. Кудайбергенова, Л.А. Зимакова

Интеграцияланған есептілік: құрылуы мен эволюциялық дамуы

Мақалада интеграцияланған есептіліктің теориялық аспектілері қарастырылған, ол корпоративтік есептіліктің жаңа моделі болып табылады. Интеграцияланған есептіліктің мәні анықталған, оның артықшылықтары мен кемшіліктері анықталды, дәстүрлі және интеграцияланған есептілік арасында қағидалы айырмашылықтары белгіленді. Осы мақаланы жазу кезінде қолданылған зерттеу әдістері ретінде біз жүйелік тәсілді, жалпылауды, салыстыруды, талдауды және себеп-салдарлық байланыстарды анықтадық. Зерттеудің әдіснамалық негізі шетелдік ғалымдардың интеграцияланған есеп беру мәселелеріне қатысты еңбектері болды. Халықаралық интеграцияланған есеп беру стандарттарына сәйкес интеграциялық есеп беруді дайындаудың мақсаты зерделенді. Сонымен қатар, болашаққа бағдарлау, пайдаланушылармен тығыз өзара іс-қимыл, сенімділік пен тұтастық, тұрақтылық пен салыстыру және басқалар сияқты қағидаттар бойынша интеграцияланған есепті дайындау және ұсыну үрдісі ашылды. Сонымен бірге, мақалада пайдаланушыларға сапалы, сенімді және сенімді ақпарат беріп, жаңа деңгейге шығуға мүмкіндік беретін қаржылық және интеграцияланған есептердің салыстырмалы сипаттамасы келтірілген кесте берілген. Компаниялардың интеграцияланған есепті дайындап ұсынуы тәжірибесін қолдану инвесторлар арасында үлкен сенімділікті оятады, осылайша олардың инвестициялық тартымдылығын арттырады, бұл тұтастай алғанда әлемдегі бәсекеге қабілетті отыз елдің қатарына кіру жолында мемлекеттің бүкіл экономикасына оң әсер етеді.

Кілт сөздер: интеграцияланған есептілік, қаржылық есептілік, қаржылық емес ақпарат, тұрақты даму, экологиялық есеп, әлеуметтік есеп, экономикалық есеп, болашаққа болжам, корпоративтік басқару, инвестициялық шешім.

Л.К. Мусипова, Г.Н. Накипова, С.К. Кудайбергенова, Л.А. Зимакова

Интегрированная отчетность: формирование и эволюционное развитие

В статье рассмотрены теоретические аспекты интегрированной отчетности, которая представляет собой принципиально новую модель корпоративной отчетности. Определена сущность интегрированной отчетности, выявлены ее преимущества и недостатки, установлены принципиальные различия между традиционной и интегрированной отчетностью. В качестве методов исследования, которые использовались при написании данной статьи, отобраны системный подход, обобщение, сравнение, анализ и выявление причинно-следственных связей. Изучена цель составления интегрированной отчетности в соответствии с Международными стандартами интегрированной отчетности. Исследованы мнения авторов по составлению интегрированной отчетности. Методологической основой исследования послужили труды зарубежных ученых, касающиеся вопросов интегрированной отчетности. Вместе с тем, раскрыт процесс подготовки и презентации интегрированного отчета на таких принципах, как ориентация на будущее, тесное взаимодействие с пользователями, надежность и целостность, стабильность сопоставимость и др. Наряду с этим, в статье представлена таблица, где представлена сравнительная характеристика финансовой и интегрированной отчетности, которая дает возможность выйти на новый уровень, обеспечив пользователей более качественной, надежной и достоверной информацией. Сделан вывод о том, что принятие практики составления компаниями интегрированной отчетности вызовет большее доверие инвесторами, тем самым повысив их инвестиционную привлекательность, что в целом благоприятно скажется на все экономике государства на пути вхождения в тридцатку конкурентоспособных государств мира.

Ключевые слова: интегрированная отчетность, финансовая отчетность, нефинансовая информация, устойчивое развитие, экологический отчет, социальный отчет, экономический отчет, ориентация на будущее, корпоративное управление, инвестиционное решение.

References

- 1 Chhutiashvili, L.V. (2014). Audit intehrirovannoi otchetnosti kompanii v usloviakh intehratsii Rossii v sistemu mirovoi ekonomiki i mezhdunarodnoi ekolohicheskoi bezopasnosti [Integrated reporting audit of a company in the conditions of integration in Russia to the system of world economics and international environmental security]. *Monitorinh pravoprimeniia — Enforcement monitoring*, 2 (11), 24–27 [in Russian].
- 2 Horin, A.N., & Brovkin, A.V. (2018). Tseli i osobennosti analiza intehrirovannoi otchetnosti, korporativnogo kapitala i kompleksnoi rezultativnosti biznes-protssessa [Purposes and features of the analysis of integrated reporting, corporate capital and integrated performance of business process]. *Kreativnaia ekonomika*, Vol. 12, 4, 499–512, doi: 10.18334/ce.12.4.39018 [in Russian].
- 3 Gerasimova, L.N. (2013). Intehrirovannaia bukhholderskaia otchetnost: preimushchestva i perspektivy razvitiia v Rossii [Integrated accounting reporting: benefits and prosperities of the development in Russia]. *Audit i finansovyi analiz*, 4, 33–35 [in Russian].
- 4 Antonov, D.P. Otchetnost v oblasti ustoichivoho razvitiia – shah k idealnomu korporativnomu otchetu [Reporting in the field of sustainable development – a step to an ideal corporate report]. *auditfin.com*. Retrieved from http://auditfin.com/fin/2014/4/fin_2014_41_rus_02_07.pdf [in Russian].
- 5 Emel'janova, S., & Smetannikov, V. Shagi korporativnoi otchetnosti [Steps of corporate reporting]. *stepconsulting.ru*. Retrieved from <http://www.stepconsulting.ru/publ/16092010.shtml> [in Russian].

L.A. Talimova, G.M. Kalkabayeva, Yu.M. Saifullina, N.G. Kozlova

*Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan
(E-mail: aisanatazhbaeva@mail.ru)*

Main trends in development and regulation of long-term bank lending in the Republic of Kazakhstan

The article considers modern trends of long-term bank crediting of enterprises of the real sector of Kazakhstan's economy. The main reasons for the low activity of second-tier banks in investment lending have been identified. The factors that had a negative impact on long-term loans of Kazakhstan banks provided to the real sector of the economy are justified. A comparative analysis of the proportion of long-term loans in GDP. The methods and tools of state regulation of the activities of second-tier banks on long-term lending to subjects of the real sector of the economy are systematized. One of the directions of the public economic policy is the regulation of investment activities of commercial banks, which is aimed, on the one hand, to contribute to the socio-economic development of the country, and on the other hand, to ensure the financial stability of the banking system as a whole and an appropriate level of protection of the interests of banking services' consumers. The economic-mathematical model for forecasting the volume of long-term bank lending and the impact on them of macroeconomic regulation instruments in the Republic of Kazakhstan is presented. Measures to create conditions for the development of long-term bank lending are outlined.

Keywords: second-tier banks, long-term loans, investments, fixed capital, interest rate, basic rate, minimum reserve requirements

One of the directions of the public economic policy is the regulation of investment activities of commercial banks, which is aimed, on the one hand, to contribute to the socio-economic development of the country, and on the other hand, to ensure the financial stability of the banking system as a whole and an appropriate level of protection of the interests of banking services' consumers.

The object of regulation in this case is the investment activity of banks, which in frames of the macroeconomic aspect can be understood as an activity which is aimed at meeting the investment needs of the economy. It is known that the main criterion for classifying a certain type of banking activity as an investment is the productive orientation of the bank's investments. Industrial investments, acting as a form of the bank's participation in capital expenditures of economic entities, are carried out by providing investment loans and various ways of participating in financing investment projects.

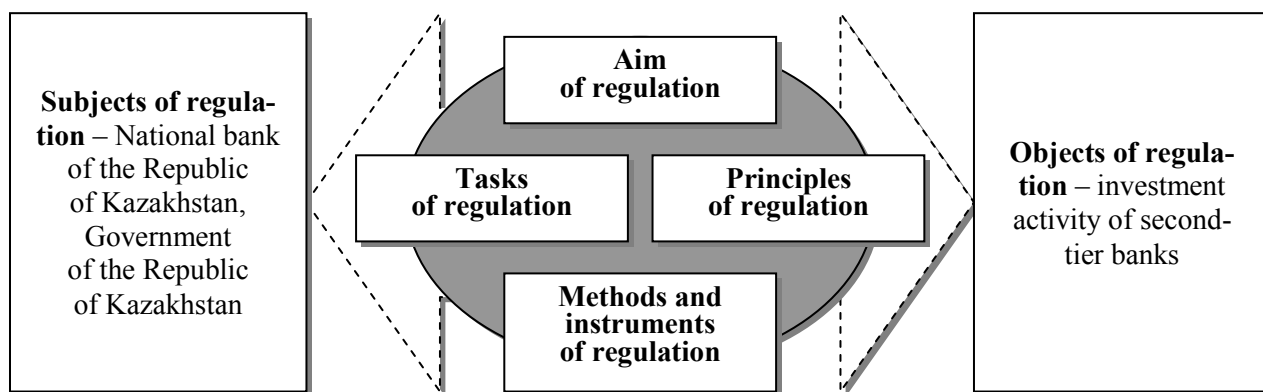
It should be noted that there are three types of commercial bank activities in investment process: servicing the movement of funds owned by investor-clients and intended for investment purposes; cooperation in accumulating money holdings and savings for investment purposes through the securities market; investments in investment projects of own financial resources and borrowings. Issues of the theory of investments and investment activity have been studied in the scientific papers of many scientists and economists. Studying the activities of Kazakhstani commercial banks in the field of investments, it can be noted that in the vast majority of cases it is limited to banking services for the movement of investment capital of investor-clients, and only 8–10 % of the credit resources of second-tier banks are allocated for the acquisition of fixed assets. In order to enhance the participation of commercial banks in the investment process, effective state measures are needed that will allow to secure investment priority for a long term and ensure most favored nation treatment.

The peculiarity of regulation of the investment activity of commercial banks is defined by the final results — achievement of the efficiency of the investment activity of commercial banks through the matching of the volumes and directions of this activity with the needs of the country's socio-economic development.

Confirming the existence of specific principles of state regulation of banking investment activities, these include: efficient use of resources and regulatory tools, transparency of banks activities, ensuring financial stability of the banking sector; stimulation of investment operations in a certain quantitative scale by banks.

In this regard, we have the opportunity to show in combination the composition of all the elements that form the system of state regulation of investment activities of commercial banks, in accordance with Figure 1.

Note. Compiled by the authors.

Figure 1. The system of state regulation of investment activities of commercial banks

The impact of the state on the investment activities of commercial banks is carried out through:

- Instruments of prudential regulation, monetary policy, tax regulation, the establishment of rules and requirements for commercial banks;
- the allocation of financial resources of the state (lending, corporatization) and banking activities by administrative methods (permits, direct quantitative restrictions, prohibitions);
- establishment of special institutions whose operations have an impact on the volumes and directions of investment banking, as well as through the creation and development of industries, business activity objects interacting with the banking sector.

The legislative basis for the regulation of banking activities in the Republic of Kazakhstan is represented by the Laws of the Republic of Kazakhstan «On Banks and Banking Activities in the Republic of Kazakhstan», «On the National Bank of the Republic of Kazakhstan», regulatory legal acts, as well as special laws, ensuring the functioning and development of the banking business infrastructure. The legislative impact is aimed to ensure, first of all, the financial stability of the banking sector, to force commercial banks to take certain actions or to limit them, in order to protect the interests of market participants, minimize the risks of their activities, effective economic development, which is defined by achieving the required macroeconomic parameters.

Excessive concentration of ownership of non-financial enterprises in banks is associated with an increase in banking risks, a decrease in the reliability and stability of the banking system. In this regard, the existing laws and regulations contain a number of restrictions on the participation of banks in economic activity. Among them, it should be noted, first of all:

- a legislative ban on engaging in productive activities;
- limiting the participation of banks in the capital of other enterprises and organizations;
- limitation of investments in the acquisition of shares (stocks) of one legal entity;
- various credit risk restrictions;
- other restrictions (antitrust rules, regulations governing participation in financial and industrial groups).

According to banking legislation, the authorized bodies establish regulatory restrictions on the banks activities by approving prudential standards and other mandatory norms and limits for banks, provisions against doubtful and hopeless assets, minimum reserve requirements, and the procedure for switching to international standards.

Considering the theoretical content of prudential standards, it should be noted that they include the limit values of risks accepted by credit organizations established by the regulatory body, the norms for creating reserves to ensure their liquidity, requirements whose non-fulfillment can negatively affect the financial situation of credit organizations. In turn, prudential standards in the Republic of Kazakhstan include the minimum size of the bank's authorized capital requirements, capital adequacy ratio, the maximum size of the risk for one borrower, liquidity ratios, restrictions on capital structure and maximum size of the banks' investments in fixed assets.

Except prudential standards, the authorized body can affect directly the investment activities of banks through the establishment of requirements for the placement of a part of funds in certain types of assets.

The policy of prudential regulation of investment activities of commercial banks is complemented by monetary policy measures. This is due, first of all, to the fact that the supply of money supply in a market economy mainly consists of bank liabilities. It is obvious that the wider the money supply, the wider the resource potential of banks for investment activities. Monetary policy can be characterized as a part of the integrated public macroeconomic policy in the field of monetary relations aimed at improving the stability of economic processes, controlling inflation, improving the investment climate, creating prerequisites for economic growth and equalizing the balance of payments.

Comprehensively studying the instruments of monetary policy, it can be noted that most of them relate to indirect measures of influence. In Kazakhstani practice, such measures include interest rate policy, establishment of reserve requirements, operations on the open market.

In this case, interest rate policy, being an integral part of monetary policy of the central bank, aimed at regulating the interest rates on the money market in the country to achieve its goals. It has a significant impact on the inflationary expectations of economic agents and forms the conditions for the functioning of the national economy.

By adjusting the interest rates on the instruments, the central bank seeks to address some tasks of monetary policy, such as the formation of return; preventing the influx of significant volumes of speculative capital and the formation of profitability in the market, which cannot be provided by the national economy and the banking system on a sustainable basis; the formation of market expectations that this practice of setting rates will continue in the medium term.

At the same time, the use of this tool shows that the results of monetary policy are poorly predictable. In the short term, a decrease in the refinancing rate is a «broad» measure, in the long term it can be as a restraining measure respectively.

Changing the official discount rate as an instrument of monetary regulation is widely used by central banks of developed countries, while in developing countries, direct interest rates on loans and deposits of commercial banks are mainly preferred.

In the Republic of Kazakhstan, within the framework of the interest rate policy, the National Bank has an official base rate, interest rates on reverse repurchase transactions in order to influence market interest rates on the financial market as part of the current monetary policy. According to the legislation of the country, the official base rate is set depending on the general condition of the money market, supply and demand for loans, inflation and inflation expectations. The official base rate is a benchmark for interest rates for basic monetary policy operations [1].

The most important task of the National Bank of Kazakhstan (NBK) is to improve the refinancing system of banks. The NBK, responsible for the stability of the banking system, should create an effective mechanism for providing banks with cash resources. He does this by providing loans to financially stable banks secured by reliable securities for a short period (1, 7, 30 days).

The minimum reserve requirements play a special role in the monetary regulation system of Kazakhstan. Mandatory reserves represent the percentage of cash from liabilities of a commercial bank, which is held in accordance with the legislation with the central bank as reserves. Traditionally called the dual purpose of the system of reserve requirements: the current regulation of bank liquidity; current regulation of the loan market and the issue of credit money by commercial banks.

As practice has shown, a frequent revision of the mandatory reserve requirements, which is an instrument for tight regulation of the issue of credit money and liquidity of the banking system, does not give the desired effect. To regulate the money supply, central bank operations in the open market are becoming increasingly important. To guarantee the solvency of banks, a deposit insurance system has been introduced in many countries. In addition, a frequent change in standards can and in some cases led to a backlash. Many banks either stocked up excess reserves, or sought in different ways to circumvent reserve rules.

In the Republic of Kazakhstan, the mechanism of minimum reserve requirements has been amended in terms of determining the minimum reserve requirements themselves, as well as the structure of bank liabilities accepted for calculating the minimum reserve requirements and the structure of reserve assets. So, cash desk and correspondent accounts in foreign currency were excluded from the structure of reserve assets. The formation of reserve assets of banks only at the expense of assets in tenge will allow the National Bank of the Republic of Kazakhstan to adequately assess the level of free tenge liquidity in the money market, more clearly respond to changes in demand for the national currency and, accordingly, increase the efficiency of liquidity regulation operations [2].

In the future, taking into account the result of the analysis of the current standards of minimum reserve requirements and international experience in order to increase the transmission function of reserve assets, we will consider the issue of limiting the use of cash in tenge when meeting the minimum reserve requirements, since from the point of view of monetary policy this component is poorly regulated.

In the system of monetary regulation of the economy of Kazakhstan, an open market policy is becoming increasingly important. The main condition for the functioning of the open market policy is the availability of a securities market in the state.

The central banks of many countries use open market operations to reduce or increase the excess reserves of commercial banks, thereby affecting their credit potential. The use of this tool affects the level of interest rates and, accordingly, the foreign exchange and capital markets [3].

Open market policy, in our opinion, is the most effective monetary policy tool in the presence of a developed securities market. Unlike other economic instruments, it has a quick corrective effect on the liquidity level of commercial banks and the dynamics of the money supply in the country, which is especially important during short-term market fluctuations. The independence of the central bank in the application of this instrument makes its regulatory influence quite significant, accurate and effective in the presence of a developed securities market and the use of reliable forecast models. In addition, the consequences of conducting operations on the open market can be adjusted by performing the reverse operation.

The ability to conduct operations on the open market immediately after a decision is made and in arbitrary volumes makes this method of monetary regulation convenient for absorbing small amounts of excess money supply. It is this use of open market operations that prevails in a number of countries, including Germany. In other countries (for example, in the UK) open market operations are carried out mainly to stabilize long-term government obligations. This strategy to a greater extent corresponds not to direct transactions with securities, but to regulation of the conditions under which the Central Bank agrees to conduct these operations.

At the same time, open market operations are not used on the same scale by central banks of different countries. The main obstacles to their intensive use are, firstly, the underdevelopment of the secondary securities market, and secondly, the insufficient funds for conducting operations on the necessary scale.

When analyzing the effectiveness of monetary policy in the Republic of Kazakhstan, it should be noted that at present, the National Bank of Kazakhstan has a fairly limited list of instruments. Liquidity can be withdrawn by the National Bank of the Republic of Kazakhstan by issuing short-term notes and attracting deposits, and liquidity can be withdrawn by means of refinancing loans and repos. Open market operations are still not in high demand [4].

The main reason for the impossibility of using open market operations to sterilize the money supply is the underdevelopment of the national financial market. Moreover, in modern conditions, government securities continue to be an insufficiently attractive investment tool for commercial banks.

Based on the foregoing, it can be argued that monetary control instruments aimed at combating inflation can put significant pressure on the investment activities of commercial banks. The ability of the inflationary component of bank investments to influence the economy as a whole and the inflation rate in particular requires a comprehensive and balanced approach to its study, measurement and evaluation, the selection of those indicators that are most closely related to the goals of economic development. Otherwise, in an effort to achieve a secondary goal (slowing inflation), you can simply cross out the solution to the objectively main task — to maintain a stable positive rate of economic growth.

Permissible government intervention in market mechanisms can be varied. For example, in Japan this is carried out in accordance with the concept of «life cycles» of industrial production. Its meaning is that state intervention should follow the line of change in the «life cycle». In some industries, large-scale government intervention is observed at the initial stage of the «life cycle». After the full development of the industry, it drops sharply. If the industry is faced with hard-to-solve problems, then it intensifies again [5].

Of course, the industrial policy of the state should contribute to the development of the competitiveness of the domestic economy in the world market, its growth, efficiency and follow national interests. As international experience shows, the state influences the investment process by regulating interest rates and cash flows.

Strict regulation of interest rates was applied in France, in the USA, post-war Japan. This method has been successfully used in a number of countries in Southeast Asia, China, India, and the countries of the Near and Middle East, providing a high level of capital accumulation and economic growth rates.

The development of the production sector is also achieved through targeted regulation of cash flows and the transformation of domestic savings into production investments through commercial banks. The steady growth of investment activity in post-war Japan was largely determined by state control over the use of population savings. They accumulated in savings banks and pension funds. They were provided as liabilities to the Japan Development Bank and other investment institutions [6].

In France, the mechanism for transforming savings into investments relied on postal savings institutions that attracted deposits, and on specialized credit institutions created to provide targeted loans to housing, agriculture, the hotel complex and various industries.

In India and China, the main cash flows were directed by state banks responsible for investing accumulated savings and attracted credit resources in the development of production — investment was carried out in accordance with centrally determined priorities for socio-economic development and at adjustable interest rates.

The direct impact on the investment activities of commercial banks, in addition to the measures of prudential and monetary regulation may have the use of tax policy instruments. The principle of comprehensiveness should be based on the system of tax stimulation of investment activity of banks: the corresponding potential of the taxation system should be used by the state along with other levers to stimulate investment activity — monetary policy by forming an effective financial market infrastructure, an active industrial and structural policy.

Another major principle of tax incentives for investment activities of banks is systematic: to reorient financial flows from banking to the real sector of the economy, tax incentives are needed for both investment operations of banks and investment demand and supply. Moreover, the high riskiness of investment operations of banks and the need to divert significant resources over the long term require stable and clear tax legislation, as well as effective judicial protection of the rights and interests of taxpayers and the state. The tax regulation policy should aim to create an institutional and legal economic environment that promotes investment in the real sector of the economy.

The next important element in the mechanism of state regulation are direct impact methods. In modern conditions, the possibilities of directive disposal are significantly limited and can extend only to those types of activities and operations that, in the opinion of regulatory authorities, can carry serious risks and threats for both the banking sector and the country's economy as a whole. Measures of a prohibition and authorization are reflected in the relevant legislative acts.

One of the ways the state directly affects the investment activities of commercial banks is participation in the capital of financial institutions through the mechanisms of corporatization and lending to banks. World experience shows that the preservation of a significant share of the state in the banking system of such countries as Germany, South Korea, Japan, and China made it possible not only to ensure increased investment activity, but also to maintain the stability of the banking sector during the crisis [7].

In economic science, the opposite of opinions about the presence of the state in the banking sector remains. In our opinion, the financial participation of the state in the capital of the banking sector is permissible and justified in the following cases:

- lack of domestic private funding sources for banks. So, under pressure from a liquidity shortage in October 2008, the leadership of France, Germany, Great Britain, the United States decided to directly fund financial institutions and increase their capital;
- the short-term nature of bank liabilities in comparison with the needs of the subjects of the economy;
- achieving the multiplicative effect of government investment in the banking sector, which would provoke banks to invest additionally — own funds in the economy;
- suspension of investment activities of banks in industries whose development is of paramount importance for the country's economy;
- accumulation of significant reserves of budget funds;
- participation of commercial banks in the implementation of large-scale investment projects for the construction, modernization of production.

In all other cases, public authorities should be focused on using other methods of influencing the investment activity of banks, for example, through the creation and development of the banking business infrastructure.

One of the key problems restraining the quality development of banks' investment activities remains the extremely high risks of investments in the real sector of the economy. There is a shortage of operational,

reliable and complete information about the real state of borrowers, about the structure of their property, etc. The situation with control over the targeted use of borrowed bank loans by borrowers is slowly improving.

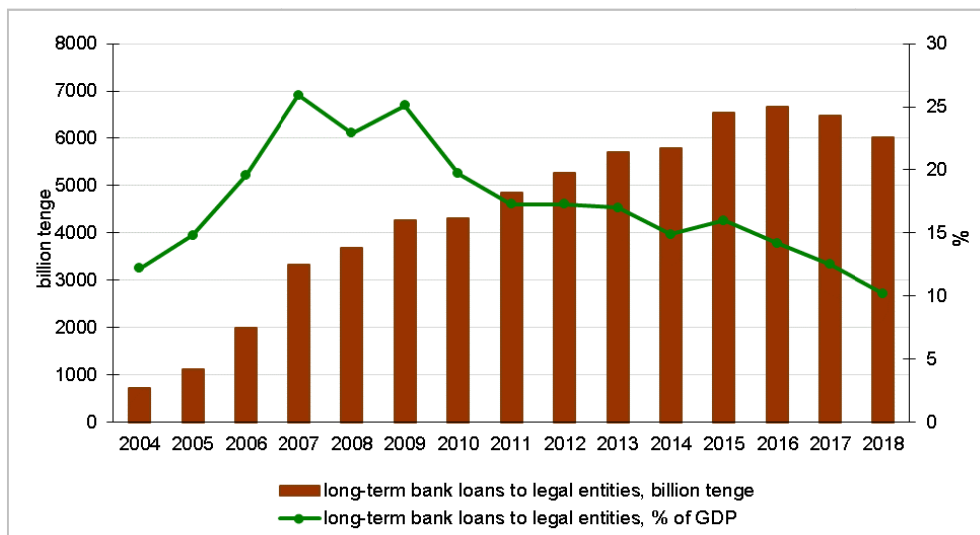
To some extent, the solution to this problem can be found in the creation of special institutions whose activities contribute to reducing the risks of investing in economic entities. International experience testifies to the positive impact on the activities of banks of cooperation with institutes for insuring banking risks, exchanging data from credit histories of borrowers, repurchasing troubled assets of banks, and institutes for refinancing bank loans. The state, in the person of authorized bodies, initiates the creation of such institutions, forms the necessary legislative base, and in some cases, acts as their founder or co-founder.

The impact of the state on the investment activities of commercial banks is possible through the implementation of separate development programs, when a certain industry or production receives a new development impulse, which is then enhanced through interaction with the banking sector. That is, creating new viable industries, the state, therefore, forms potential borrowers for the banking sector, creates conditions for private investors to work with them.

So, as part of the implementation of the Industrial and Innovative Development Strategy in Kazakhstan, it is planned to create new industries and develop existing ones with the aim of ensuring the country's sustainable development on the basis of diversification and modernization of the economy [8]. State-funded investment projects significantly increase the liquidity of enterprises, as Development Institutions develop the appropriate growth strategy with the client. As a rule, this strategy provides for corporatization of the enterprise, regular external audits, the company's transition to international financial reporting standards, and the introduction of an international production and management quality system. The requirement for corporatization of enterprises provides for increased transparency and liquidity of potential borrowers of commercial banks.

Significant potential of the state's regulatory impact on the investment activity of commercial banks contains measures of indirect impact. The objects in this case are not investment entities, but investment recipients, that is, those business entities whose activities contribute to the achievement of the country's socio-economic development goals.

Figure 2 shows the dynamics of the volume of long-term bank loans to legal entities in Kazakhstan for the period 2014–2018.

Note. Data National Bank of the Republic of Kazakhstan [9].

Figure 2. Dynamics of the volume of long-term bank loans to legal entities in Kazakhstan for the period 2014–2018

In this work we have attempted to analyze the effect of the volume of long-term bank credit to legal entities on the gross domestic product of the Republic of Kazakhstan. To do this, we construct the equation of simple linear regression.

We introduce the following notation:

y is the volume of long-term bank credit to legal entities (billion tenge);

x is the gross domestic product of the Republic of Kazakhstan (billion tenge).

To estimate the parameters of the regression equation, we used the statistical data of these indicators for the period from 2004 to 2008. As a result of the data approximation, the following simple linear regression equation was obtained:

$$y = -6902,808 + 7,941x, \quad R^2 = 0,813.$$

(-1,351)   (7,513)

The correlation coefficient is $R=0,902$, which indicates the presence a close relationship between of resultant attribute and factorial attribute.

The coefficient of determination is $R^2 = 0,813$, i.e. 81,3 % of the variation of the dependent variable is explained by the obtained model.

In addition, it was determined that the observed value of the F-statistic is $F_{act.} = 56,443$. The critical value of the F-statistic with $k_1 = m = 1$, $k_2 = n - m - 1 = 13$ degrees of freedom (where n is the number of observations, m is the number of factors) and at a significance level of 0,05 is $F_{crit.}(0,05; 1; 13) = 4,667$. Compare the observed and critical values. Since $F_{act.} > F_{crit.}$ ($56,443 > 4,667$) therefore, we can conclude that the regression equation is statistically significant and reliable.

The significance of the parameters of the obtained regression equation was checked using Student's t -statistics. In the regression model, t -statistics for the corresponding coefficients are indicated in parentheses. Comparing the absolute values of the observed values of t -statistics with the critical value $t_{crit.} = 2,160$ (at the significance level of $\alpha=0,05$ and the number of degrees of freedom $k = n - m - 1 = 13$), we can conclude that only the regression coefficient is significant.

The resulting model indicates that with an increase in the volume of long-term bank credit to legal entities by 1 billion tenge, GDP will increase by 7,941 billion tenge.

One of the indicators with which you can evaluate the measure of the response of one variable to a change in another is the coefficient of elasticity. In our case, it will show the ability of GDP to change depending on changes in the volume of long-term bank credit to legal entities. We have obtained the following value of the coefficient of elasticity:

$$E_{yx} = 1,243\%.$$

Thus, with an increase in the volume of long-term bank credit to legal entities by 1 % of their average level, GDP will increase by 1,243 % of their average level.

Also, the analysis of the influence of the base rate of the National Bank of the Republic of Kazakhstan and the minimum reserve requirements on the volume of long-term bank credit to legal entities is of great interest.

Due to the fact that the time series of the base rate of the National Bank of the Republic of Kazakhstan and the minimum reserve requirements are subject to fluctuations, an exponential smoothing of these indicators was carried out previously (the smoothing parameter is 0,3).

We construct a regression model by adopting the following notation:

y is the volume of long-term bank credit to legal entities (billion tenge);

x_1 is the base rate of the National Bank of the Republic of Kazakhstan (%);

x_2 is the minimum reserve requirements (%).

To estimate the parameters of the regression equation, we used the statistical data of these indicators for the period from 2004 to 2008. As a result, the following multiple linear regression equation was obtained:

$$y = -9283,070 + 686,941x_1 + 2391,046x_2, \quad R^2 = 0,948.$$

(-8,944)   (7,718)   (13,629)

The value of the coefficient of multiple correlation is equal $R=0,973$. It indicates a close relationship between the resulting attribute and two factors simultaneously.

The coefficient of determination is $R^2 = 0,948$, i.e. 94,8 % of the variation of the dependent variable is explained by the obtained model.

We get that the actual computed F-statistic is $F_{act.} = 108,420$. The critical value of the F-statistic with $k_1 = m = 2$, $k_2 = n - m - 1 = 12$ degrees of freedom and at a significance level of 0,05 is $F_{crit.}(0,05; 2; 12) = 3,885$. Compare the observed and critical values. Since $F_{act.} > F_{crit.}$ ($108,420 > 3,885$) therefore, we can conclude that the regression equation is statistically significant and reliable.

According to Student's test, all the coefficients of the equation are statistically significant and reliable, since the absolute values of the observed values of t-statistics are greater than the critical value $t_{crit.} = 2,179$ (at the significance level of $\alpha = 0,05$ and the number of degrees of freedom $k = n - m - 1 = 12$).

The analysis of the obtained regression coefficients shows that:

- with an increase in the base rate of the National Bank of the Republic of Kazakhstan by 1 %, the volume of long-term bank credit to legal entities will decrease by 686,941 billion tenge;
- with an increase in the minimum reserve requirements by 1 %, the volume of long-term bank credit to legal entities will decrease by 2391,046 billion tenge.

In order to stimulate and maintain the investment orientation of the banking system, the government needs to ensure the profitability of long-term banking operations. The following government measures can serve to achieve this goal:

- continue to implement monetary policy aimed at stimulating economic growth by lowering the refinancing rate;
- profits from long-term operations of banks partially or fully exempt from taxation;
- provide state guarantees for long-term loans (depending on the degree of priority of the facility being credited);
- provide banks with preferential long-term loans exceeding the state-determined percentage in the bank's portfolio with a preferential refinancing regime with the NBK;
- subsidization by the state of interest on long-term loans granted to finance priority investment projects;
- in order to reduce the risk of long-term operations of banks, introduce joint shared financing of priority investment projects, etc.

The centralized government measures listed above, which ensure the profitability of long-term operations of banks, will increase the interest of commercial banks in long-term lending to business entities and the investment focus of the banking system as a whole.

References

- 1 Decision on the base rate of the National Bank of Kazakhstan. *nationalbank.kz*. Retrieved from www.nationalbank.kz
- 2 Resolution of the Board of the National Bank of the Republic of Kazakhstan of March 20, 2015 № 38 «On approval of the rules on minimum reserve requirements, including the structure of obligations of banks accepted for calculation, the conditions of performance of the minimum reserve requirements, reservation order». *nationalbank.kz*. Retrieved from www.nationalbank.kz
- 3 The main directions of monetary policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for 2019. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz/>
- 4 Concept of the development of financial sector of the Republic of Kazakhstan till 2030, approved by the decision of the Government of the RoK of 27.08.2014. № 954.
- 5 Rudko-Silivanov, V.V., & Zubrilova, N.V. (2013). Formation and development of the banking system of Japan. *Money and credit*, 2, 31–41.
- 6 Nozdryev, N.S. (2012). Structural crisis of the financial sector of the economy of Japan. *The world economy and international relations*, No. 1, 54–58.
- 7 Gavrilova, N.M. (2014). Modern experience of innovative development in Germany and possibility of its use in Russia. *Proceedings of Financial University*, No. 6, 13–20.
- 8 State Program of Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2015–2019, approved by the Decree of the President of the RoK of 01.08.2014. № 874.
- 9 Statistical bulletins of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://www.nationalbank.kz/cont/Binder12.pdf>

Л.А. Талимова, Г.М. Қалқабаева, Ю.М. Сайфуллина, Н.Г. Козлова

Қазақстан Республикасында ұзақ мерзімді банктік несиелер беруді дамытудың және реттеудің негізгі үрдістері

Мақалада Қазақстан экономикасының нақты секторының кәсіпорындарын ұзақ мерзімді банктік несиеленудің қазіргі заманғы тенденциялары қарастырылған. Екінші деңгейдегі банктердің инвестициялық несиелендірудегі төмен белсенділігінің негізгі себептері анықталды. Экономиканың нақты секторына берілетін отандық банктердің ұзақ мерзімді несиелеріне теріс әсер еткен факторлар негізделген. ЖІӨ-дегі ұзақ мерзімді несиелер үлесіне салыстырмалы талдау жүргізілген. Экономиканың нақты секторының субъектілерін ұзақ мерзімді несиелену жөніндегі екінші деңгейдегі банктердің қызметін ақшалай-несиелік реттеу құралдары жүйелендірілді. Мемлекеттік экономикалық саясат бағыттарының бірі коммерциялық банктердің инвестициялық қызметін реттеу болып табылады, ол бір жағынан елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына жәрдемдесуге, ал екінші жағынан банк жүйесінің қаржылық тұрақтылығын тұтастай қамтамасыз етуге және банк қызметтерін тұтынушылардың мүдделерін қорғаудың тиісті деңгейіне бағытталған. Ұзақ мерзімді банктік несиелер беру көлемін болжау және оларға Қазақстан Республикасында макроэкономикалық реттеу құралдарының әсері үшін экономикалық-математикалық модель ұсынылған. Ұзақ мерзімді банктік несиелер беруді дамыту үшін жағдай жасау жөніндегі шаралар белгіленіп отыр.

Кілт сөздер: екінші деңгейдегі банктер, ұзақ мерзімді несиелер, инвестициялар, негізгі капитал, пайыздық мөлшерлеме, базалық мөлшерлеме, ең төменгі резервтік талаптар.

Л.А. Талимова, Г.М. Калқабаева, Ю.М. Сайфуллина, Н.Г. Козлова

Основные тенденции развития и регулирования долгосрочного банковского кредитования в Республике Казахстан

В статье рассмотрены современные тенденции долгосрочного банковского кредитования предприятий реального сектора экономики Казахстана. Выявлены основные причины низкой активности банков второго уровня в инвестиционном кредитовании. Обоснованы факторы, оказавшие негативное влияние на долгосрочные кредиты казахстанских банков, предоставляемые реальному сектору экономики. Проведен сравнительный анализ доли долгосрочных кредитов в ВВП. Систематизированы инструменты денежно-кредитного регулирования деятельности банков второго уровня по долгосрочному кредитованию субъектов реального сектора экономики. Одним из направлений государственной экономической политики является регулирование инвестиционной деятельности коммерческих банков, которое направлено, с одной стороны, на содействие социально-экономическому развитию страны, а с другой — на обеспечение финансовой стабильности банковской системы в целом и соответствующий уровень защиты интересов потребителей банковских услуг. Представлена экономико-математическая модель для прогнозирования объемов долгосрочного банковского кредитования и влияния на них инструментов макроэкономического регулирования в Республике Казахстан. Намечены меры по созданию условий для развития долгосрочного банковского кредитования.

Ключевые слова: банки второго уровня, долгосрочные кредиты, инвестиции, основной капитал, процентная ставка, базовая ставка, минимальные резервные требования.

А. Сыздықова¹, А. Абубакирова¹, Д. Келесбаев¹, З. Бингол², С.Ш. Мамбетова³

¹Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан;

²Мугла Сыткы Кочман университеті, Мугла, Түркия;

³Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: dinnukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz)

Түркияда туризм кірістері және экономикалық өсу арасындағы қарым-қатынасты талдау

Туризм елдерге пайда әкелетін маңызды салаға айналууда. Туризм саласының маңыздылығы дамушы елдердегі халықтың жұмыспен қамтамасыз етілуі, елге валюта ағымын ұлғайту және де төлем балансында реттеуші рөл атқаратындығында болып табылады. Туризм секторы пайда табу үшін туристік тауарлар мен қызметтер өндіретін, сататын және соның нәтижесінде құндылық жарататын орналастыру мекемелері, тамақ және сусындар өндірісі, демалыс орындары мен басқа да туристік кәсіпорындарды қамтиды. Туризм саласының дамуы аталмыш салалардың да дамуын білдіреді. Туризм саласынан түсетін табыстардың елдердің экономикалық өсу процесіне әсері туризмді дамытуға бағытталған саясатты қалыптастырудағы шешуші фактор болып есептеледі. Туризм секторы ұлттық табыстың үлесімен, төмен балансының ағымдағы шотының әсерімен, тікелей немесе жанама жұмысқа орналасу мүмкіндігімен, көптеген секторлармен өзара әрекеттесуімен және оның елдің алға жылжуындағы рөлімен байланысты Түркияның өте маңызды секторы болып табылады. ARDL тестін қолдана отырып, мақалада Түркиядағы 1980–2016 жылдардағы туризм кірісі мен экономикалық өсімінің жылдық деректері қарастырылды. Нәтижелер бойынша Түркияда туризм кірісі мен ЖӨ-нің өсу тенденциясы бар деген қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: туризм, туризм кірістері, экономикалық өсу, Түркия, ЖІӨ, ARDL тесті, коинтеграция, ADF тесті, PP тесті, туризм саясаты.

Кіріспе

Туризм елге экономикалық, әлеуметтік және мәдени салаларда жетістікке жетуге мүмкіндік беретін қызмет көрсетудің маңызды салаларының бірі болып саналады. Бүгінгі таңда туризм көптеген дамыған және дамушы елдерде экономикалық өсу мен дамудың маңызды көздерінің бірі ретінде қарастырылады [1]. Көптеген елдер үшін туризм — бұл ең маңызды экспорт, шетелден ақша алатын сектор және дамудың қозғаушы күші [2]. Дүниежүзілік туристік ұйымның (ДСҰ) мәліметтері бойынша, 2016 жылы халықаралық туристердің саны 1,2 миллиардқа жетті және халықаралық туризмнен түсетін түсімдер 1 трлн 436,9 миллиард долларға жетті [3]. Туризм саласы әлемдегі жалпы экспорттың 6 % құрайды, шамамен 1,5 триллион доллар. Осы мәліметтер аясында туризм саласы әлемдік экономиканың маңызды қозғаушы күші болып табылатыны байқалады. Әлемдік туристердің саны 1950 жылы 25,3 миллион болғанда, 57 жылда әлемдік туристік қозғалыстар 48 %-ға (шамамен 48 есе) артқандығы байқалады, бұл үлкен дамудың белгісі. Бұл көрсеткіштер сәйкесінше 1,6 млрд адам және 2020 жылы 2 трлн доллар деп есептелген (Чо, 2003). Дәл сол сияқты, Дүниежүзілік туризм және саяхат кеңесі (WTTC) мәліметтері бойынша туризм саласында 284 миллионнан астам адам жұмыс істейді, бұл бүкіл әлемдегі жұмыс күшінің 11,1 % құрайды [3]. Осы себепті туризм, әсіресе дамушы елдерде, туристік әлеуеті бар көптеген елдерде; жұмыспен қамту, табыс деңгейі, сыртқы және ішкі қарыз жүктемесін азайту және төлем балансының жақсаруына оң ықпал етеді. Түркияда туризм саласындағы өсу үрдісі 1980 жылдан бастап жылдам дамыды. Аталған кезеңде Түркияда туризм саласы экономикалық дамудың қозғаушы күші ретінде қарастырылды. 2000 жылдан бастап UNWTO деректері бойынша Түркия әлемдегі ең үздік он елдің арасында орын алуда [3].

Мақалада Түркияның туризм секторының маңыздылығы бағаланып, елдегі туризм кірістерінің экономикалық өсу әсері зерттелген.

Материалдар мен әдістер

Әлемнің көптеген елдері үшін туризм қазір экономикалық қызмет болып саналады. Соңғы жылдары көптеген елдерде туризмнен түсетін табыс пен экономикалық өсім арасындағы байланыс кеңінен зерттелді. Экономикалық тұрғыда табыс әкелу, валюта түсімін арттыру, төлем балансының тапшылығын жабу, өндірісті (өсу) және жұмыспен қамтуды ұлғайту деп атауға болады. Туристік

қызмет экономиканың екі саласына да әсер етеді, өйткені олар тауарлар мен қызметтерді сатып алуы да, тұтынуды да қамтиды [4].

Туризмнің экономикалық әсері сыртқы сауданың ең үлкен мәні болып табылады. Бұл көптеген елдер үшін маңызды экспорт көзі. Туризмнің маңызды экономикалық эффектілері — бұл сауда мен валюта айырбастауына жағымды әсер [4]. Туризм экономикалық өсуге себеп болатын теориялық негіз экспорт пен экономикалық өсу әдебиетіне негізделген деп айтуға болады [4]. Іс жүзінде төлем балансында ағымдағы шоттың халықаралық қызметтері бөліміне кіретін туризм халықаралық саудаға жататын дәстүрлі сервистік қызмет түрлерінің алдыңғы қатарында тұрғандығы байқалады. Шетелдік туристердің басқа елге туристік мақсаттағы шығындары сол тауар экспорты сияқты валюталық кірістерді қамтамасыз етеді. Басқаша айтқанда, туризм — бұл көрінбейтін экспорт заты болып табылады [5]. Экспортқа бағытталған өсу гипотезасында қабылданғандай туризм ұзақ мерзімді перспективада экономикалық өсуге оң әсерін тигізеді [5]. Атап айтқанда, дамушы елдердің экономикалық дамуы мен өсуін жүзеге асырудағы ең үлкен проблема болып табылатын валюталық қиыншылықты жеңу үшін туризмнен алынған валюта айырбастау әдісі болуы мүмкін. Сонымен қатар, туризмге жұмсалатын шығындар мен инвестициялар мультипликативті әсері бар экономикаға қуат береді [6]. Туризм елде жаңа жұмыс орындарын құру және аймақтық дамудағы айырмашылықты азайту арқылы аймақтардың теңгерімді дамуына мүмкіндік береді. Туристік инвестициялар елдің аз дамыған аймақтарында ынталандырумен жеделдеген кезде, бұл инвестициялардың аймақтағы жаңа жұмыс орындарын арттырып, халықты жұмыспен қамтамасыз етеді [7]. Қорытындылай келе, туризм саласынан түсетін табыстар елдердің макроэкономикалық көрсеткіштеріне әсер етеді [8]. Бұл әсерлер оң немесе теріс болуы мүмкін. Туризмнің оң әсері төлем балансы, ЖІӨ немесе жұмыспен қамту сияқты салаларда байқалады. Бұл жағдай мемлекеттерді туризмді қолдайтын саясатқа шоғырландыруға мәжбүр етеді [9].

1980 жылдан бастап Түркияда туризм секторының тұрақты түрде артуы экономикаға үлкен әсерін тигізді. Осы әсерлердің ең маңыздысы Түркияның дамуын қамтамасыз ету үшін қажетті экономикалық өсуіне ықпал етуі болып табылады. Осы орайда, Түркияның экономикасы дағдарыс жылдарын қоспағанда, үздіксіз өсуін жалғастырып келеді. Түркия экономиканың көптеген салаларында елеулі табыстарға жетіп келеді, туризм саласында да әлемдік рейтингте маңызды орны бар.

Еуропаның негізгі параметрлерімен салыстырғанда Түркияның экономикасына туризм секторының үлесі 1-кестеде талданады.

1 - к е с т е

Туризм секторының ЖІӨ-ге қосқан үлесі

№	Елдер	Миллиард доллар
8	Италия	207.6
9	Испания	177.2
14	Түркия	88
-	Әлемдік орташа көрсеткіш	57.3
29	Грекия	36.6
46	Мысыр	19.4
48	Марокко	19
	Басқа Еуропа елдерінің орташа көрсеткіші	17.4
64	Ливан	9.2
76	Тунис	5.7
89	Кипр	4.3
104	Мальта	2.7

Дерек көзі [3].

2016 жылы Түркиядағы ЖІӨ-гі туризм секторының үлесі 88 миллиард АҚШ доллары деңгейінде болды. Осы құндылықтарының негізінде, Түркия ол әлемдегі он төрт елде орналасқан ЖІӨ-ге туризм секторының ең бағыттарына үлес қосты. Туризм секторының ЖІӨ-ге орташа үлесі әлемде 57,3 млрд.

АҚШ долларын, ал басқа Еуропа елдерінің орташа мөлшері 17,4 млрд. АҚШ долларын құрайды. Бұл орайда, Туризм индустриясы Түркия экономикасына айтарлықтай әсер бар деп айтуға болады. Әлемнің Түркия экономикасы мен туризм саласында салмағы 1-кесте Еуропалық орташа көрсеткіштен жоғары болып тұр.

2 - кесте

Туризм саласының жұмыспен қамтуға қосқан үлесі

№	Елдер	Адам саны
15	Италия	2.9 миллион
17	Испания	2.7 миллион
19	Түркия	2.2 миллион
-	Әлемдік орташа көрсеткіш	2.1 миллион
21	Марокко	1.9 миллион
23	Мысыр	1.7 миллион
43	Грекия	860 мың
	Басқа Еуропа елдерінің орташа көрсеткіші	590 мың
75	Тунис	430 мың
83	Ливан	339 мың
133	Кипр	81 мың
149	Мальта	49 мың

Дерек көзі: [3].

2-кестеде көрсетілген жалпы 2,2 млн адам Түркияда туризм саласында жұмыспен қамтылған. Түркия осы жұмыспен қамту қуаттылығы, әлемдегі туризм саласы 19 елдегі адамдардың көпшілігі жұмыс істеп тұр. Екінші жағынан, Түркияда туризм секторының жұмыспен қамту сыйымдылығы орташа, сондай-ақ басқа да еуропалық елдерге қарағанда жоғары.

3 - кесте

Туризм саласының экспортқа қосқан үлесі

№	Елдер	%
35	Ливан	32.5
40	Грекия	28.0
47	Кипр	23.8
52	Марокко	22.1
69	Испания	16.1
73	Түркия	14.2
80	Мысыр	11.4
84	Тунис	10.5
90	Мальта	9.9
105	Италия	7.5
	Басқа Еуропа елдерінің орташа көрсеткіші	7.0
	Әлемдік орташа көрсеткіш	6.6

Дерек көзі: [3].

2016 жылы туристік сектордың экспортқа қосқан үлесі 14,2 % орындалды. Дәл осындай бірлік бойынша орташа мәні — 6,6 %, ал басқа Еуропа елдерінде — 7 %. Туризм секторына экспортының құны мен Түркия басқа еуропалық елдердің әлемдік орташа үлесі орташадан жоғары екенін көрсетеді.

Туризм саласына салынған жалпы инвестициялар

№	Елдер	Млрд АҚШ доллары
10	Түркия	17.5
11	Испания	17.2
16	Италия	10.6
29	Мысыр	4.6
-	Әлемдік орташа көрсеткіш	4.4
34	Марокко	4.1
38	Грекия	3.5
-	Басқа Еуропа елдерінің орташа көрсеткіші	2.1
62	Ливан	1.2
74	Тунис	0.8
102	Кипр	0.3
112	Мальта	0.3

Дерек көзі: [3].

Еуропалық елдердің туризм саласына жұмсап отырған инвестиция көлемі орташа 2,1 млрд құрады, ал Түркия мемлекетінің бұл салаға құйған жалпы инвестиция көлемі 17,5 млрд АҚШ доллары, ал 2016 жылы туризм саласындағы инвестиция 4,4 млрд АҚШ долларын құрады. Туризмнің экономикалық өсуге қосқан үлесін есептеу үшін туризмнің макроэкономикалық өлшемдерін зерттеу керек. Туризмнің макроэкономикалық өлшемдері; туризмнен түсетін кірістер, туризм шығындары және шетелдік қонақтар.

Туризмнің макроэкономикалық критерийлері мен экономикалық өсу арасындағы байланыс уақыт кезеңдері мен әртүрлі әдістерді қолдана отырып көптеген зерттеулерде қарастырылды. Бір елдерде жүргізілген әртүрлі зерттеулер әртүрлі нәтижелерге ие. Эмпирикалық нәтижелер әрдайым бірдей нәтиже бермейді, себебі әртүрлі эконометриялық әдістер мен әртүрлі уақыт кезеңдерін қолдану арқылы түсіндіруге болады. VAR талдауы, Йохансеннің векторлық қателерді түзету моделі, Гранжердің себебін талдау, ARDL моделімен шекаралық тест, панельдік мәліметтер тәсілдері көптеген түрлі әдістерде қолданылады [10]. Туризм секторының экономикалық өсуге қосқан үлесі туралы көптеген зерттеулер жүргізілсе де, зерттеушілер осы екі ауыспалылар арасында себеп-салдарлық байланыс бар деген пікірмен келіспейді. Кейбір зерттеулер туризм мен экономикалық өсудің арасында екі жақты байланыс бар деп тұжырымдайтын болса, кейбір зерттеулер туризмнің біртектес байланысы бар екенін, ал кейбір зерттеулер туризм мен экономикалық өсімнің арасында ешқандай байланыс жоқ екенін анықтады [11].

Түркияның экономикасы үшін зерттеулер жасалды; оны туризм негізіндегі өсу гипотезасын қолдайтын және қолдамайтын зерттеулер ретінде топтастыруға болады. Зерттеулер әлемдегі жаңалықтарға орын берген Түркия үшін төмендегі 5-кестеде ұсынылған.

Ұлттық әдебиетке шолу

Автор	Әдіс	Деректер жинағы	Қорытынды
1	2	3	4
<i>Туризм негізінде өсу гипотезасын қолдайтын зерттеулер</i>			
Чобан және Озжан (2013)	Коинтеграция VECM	1963–2010	Туризмнен түсетін табыс өсуге әсер етеді. Туризмнен түсетін табыс — бұл экономикалық өсудің екі жақты себептері
Арсланттурк және Атан (2012)	VAR, Коинтеграция	2002	Туризмнен түсетін түсімдер мен экономикалық өсудің арасында себеп-салдарлық байланыс бар, ал туризмнен түсетін түсімдер экономикалық өсуге әсер етеді

1	2	3	4
Қызылгол (2006)	Гренджер себептілігі, Коинтеграция	1992:1–2006:2	Экспорт, туризмнен түсетін табыс пен экономикалық өсім арасында ұзақ мерзімді байланыс бар
Гундуз және Хатеми (2005)	ARCH	1963–2002	Туристер саны мен валюта бағамы экономикалық өсуге тиімді әсер етеді.
Онган және Демироз (2005)	Гренджер себептілігі	1980: Q1–2004: Q2	Олар экономикалық өсу ұзақ және қысқа мерзімді болашақтағы туризмнен түсетін түсімнің арасындағы екі жақты себеп екенін анықтады
<i>Туризмге негізделген өсу гипотезасын қолдамайтын зерттеулер</i>			
Хепактан және Чынар (2010)	Гренджер себептілігі	1980–2008	Туризм саласы төлем балансына және жұмыспен қамтуға оң әсер етеді. Түркия өсуіне тікелей әсер ете қоймайды
Ямак және т.б. (2012)	Гренджер себептілігі	1968–2006	Туризм кірістері, секторлар мен ЖҰӨ арасында ұзақ мерзімді байланыс табылған жоқ
Катыржыюглу (2009)	Коинтеграция	1960–2006	Туризм кірісі мен экономикалық өсім арасында ешқандай байланыс табылмады
Озтурк және Ажаравжы (2009)	ARDL және VECM тесті	1987–2007	Туризмге негізделген өсу гипотезасы Түркияда жарамсыз болып табылады
Явуз (2006)	Гренджер себептілігі, Toda Yomato әдісі	1992: Q1–2004: Q4	Туризмнен түсетін түсімдер мен экономикалық өсімнің арасында ешқандай байланыс жоқ

1980 жылы экономикалық өсу арасындағы себепті байланыс осы ғылыми-зерттеу саласындағы Түркияның туризм кірісі — 2016 мерзімге орнатуға 37-жылдық деректермен жұмыс істейді. TurkStat дайындаған АҚШ долларындағы жалпы ішкі өнімнің көрсеткіштері экономикалық өсудің индикаторы ретінде пайдаланылады және TurkStat дайындаған және Мәдениет пен туризм министрлігі шығарған АҚШ долларындағы туризмнен түсетін жалпы кіріс туризмнің кірісіне пайдаланылады. Тесттер Eviews 8 бағдарламасының көмегімен өткізілді. Сонымен, зерттеу моделін келесі түрде жазуға болады:

$$GSYH_t = \beta_0 + \beta_1 tgeliri_t + \varepsilon_t$$

Модельде; «t» кезеңді, «GSYH» экономикалық өсуді, *tgeliri* туризмнен түсетін табысты білдіреді, ал ε символы қалдық терминді білдіреді.

Туризм кірісі мен экономикалық өсімнің арасындағы байланысты зерттеген зерттеуде сериялардың тұрақтылығын зерттеу үшін ADF және PP қондырғыларының түбірлік сынамалары пайдаланылды, ауыспалылар арасындағы ұзақ және қысқа мерзімді қатынасты анықтау үшін ARDL тесті қолданылды.

Бірлік түбірлік тестінің мақсаты қатарлардың стационарлық емес екендігін зерттеу болып табылады. Стационарлық емес уақыттық сериялардың мәліметтерін қолдана отырып жасалған модельдерде қате регрессияның мүмкіндігіне байланысты болжам нәтижелері жалған байланысты көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, стационар емес айнымалылар олардың арасында нақты байланыс болмаса да, мағыналы байланыс ретінде түсіндіруге әкелуі мүмкін [12].

ARDL тесті ЖІӨ мен туризм кірістері арасында қандай да бір интеграциялық байланыстың бар-жоғын тексеру үшін қолданылды. Осы зерттеуде ARDL тестін коинтеграциялық байланыс үшін пайдаланудың бірнеше себептері бар. Біріншіден, зерттеуде пайдаланылған мәліметтер саны әр айнымалы үшін 37 құрайды. Энгле-Гранжер (1987), Йохансен (1988) және Йогансен Джуселиустың біріккен сынақтары әдетте үлкен үлгінің сандық сынақтарында қолданылады және үлгілердің аз санында өте жақсы нәтиже бермеу мүмкіндігі бар. Зерттеуде пайдаланылған үлгілердің саны 35 болғандықтан, яғни салыстырмалы түрде аз болғандықтан, ARDL тестілеу тәсіліне артықшылық берілді. ARDL-ге негізделген ұзақ мерзімді бағалау коэффициенттері кішкентай үлгілерде де жақсы

қорытындылар беретіндігі анықталды [13]. Сонымен қатар, ARDL тестілеу тәсілінің балама коинтеграциялық сынақтардан бірнеше артықшылығы бар. Ең маңызды артықшылығы — анализге енгізілген айнымалыларды олар I (0) немесе I (1) болғанына қарамастан қолдануға болады. Сондықтан, шекаралық тест тәсілінде айнымалылардың интеграциялану дәрежесін анықтаудың қажеті жоқ. Сонымен қатар, бірлік түбір сынағының қуаты төмен болғанда, түбір және біріктіру анализі бойынша әдебиеттер зерттелгенде, тест алдындағы проблемалық нәтижелер бар екендігі байқалады. ARDL шекаралық тестілеу тәсілінің екінші артықшылығы — Энгл-Грейндер әдісіне қарағанда жақсы статистикалық қасиеттерге ие, өйткені ол қатесіз түзетуді қолданады. Тағы бір маңызды артықшылығы — бұл бақылау саны аз болған кезде EngleGranger және Johansen біріктіру сынақтарына қарағанда сенімді [14].

Нәтижелер мен пайымдаулар

ARDL шекаралық тестілеу тәсілінің ең маңызды артықшылығы — бұл зерттелген айнымалы мәндердің I (0) немесе I (1) болғанына қарамастан қолдануға болады [15]. Алайда, серия I (2) болған жағдайда, түбірлік сынама қолданылады. Қатарлардың тұрақтылығын зерттеу үшін қолданылатын түбірлік сынақтардың нәтижелері 6 және 7 кестелерде келтірілген.

6 - кесте

ADF стационарлық сынағының нәтижелері

Айнымалылар	Level		1.st difference		
	t-statistic	p-value	Айнымалылар	t-statistic	p-value
GSYH	-1.5275	0.5041	Δ GSYH	-5.4900	0.0001
tgeliri	-1.9769	0.2923	Δ tgeliri	-5.4567	0.0000

ЖІӨ сериясы трендке де, белгіленген мерзімге де ие болғандықтан, ADF регрессиясының теңдеуі детективтік компоненттерден алынған трендті де, белгіленген мерзімді де қамтиды.

ADF бірлік түбірін тексеру нәтижелеріне сәйкес, зерттеу шеңберіндегі екі айнымалы мән деңгейінде бірлік түбірге ие, ал бірінші қатардағы айырмашылықтар бірлік түбірін қамтымайды. Бұл нәтижелер интегралдау тәртібі екі айнымалы үшін де 1 болатындығын көрсетеді, сондықтан олардың деңгейлеріндегі стационар емес қатарлар бірінші ретті айырмашылықтарда тұрақты болады.

7 - кесте

PP стационарлық сынағының нәтижелері

Айнымалылар	Level		1.st difference		
	t-statistic	p-value	Айнымалылар	t-statistic	p-value
GSYH	-1.5105	0.5163	Δ GSYH	-5.9756	0.0001
tgeliri	-5.5056	0.0002	Δ tgeliri	-	-

ЖІӨ сериясы трендке де, белгіленген мерзімге де ие болғандықтан, ADF регрессиясының теңдеуі детективтік компоненттерден алынған трендті де, белгіленген мерзімді де қамтиды.

PP түбірлік сынағының нәтижелеріне сәйкес ЖІӨ өзгермелі мәні түбір деңгейінде болады және бірінші реттік айырмашылық алынған кезде тұрақты болады. Туризмнен түсетін ауыспалы деңгей тұрақты болып табылды. Келесі кезең — ЖІӨ мен туризм кірістері арасында кез-келген коинтеграциялық байланыстың бар-жоғын тексеру үшін ARDL сынағы жасалынады.

ARDL тестілеу тәсілі векторлық қателерді түзету моделін қолданады және стандартты F-сыни мәндері мен мәліметтер арасындағы ұзақ мерзімді коинтеграциялық байланыстың болуын тексереді. Векторлық қателерді түзетудің анықталмаған моделі үшін кідірістің максималды ұзақтығын анықтау керек. Ақай туралы ақпарат критерийі артта қалған ұзындығын анықтау үшін қолданылды. 8-кестені қараған кезде сәйкес келетін ұзындықтың 3 болатындығы анықталды.

ARDL моделі үшін кідірудің тиісті ұзақтығын анықтау

Lag	LogL	AIC	SC	HQ
0	-47.5359	3.0997	3.1876	3.2663
1	25.4616	-1.2275	-0.9530*	-1.3678*
2	28.2581	-1.1405	-0.6828	-0.9897
3	34.6327	-1.2455*	-0.6485	-1.0765

ARDL шекаралық тестілеу әдісіндегі артта қалу ұзақтығын анықтағаннан кейін, зерттелетін айнымалылар арасындағы коинтеграциялық байланыстың бар-жоғын тексеру үшін стандартты F-статистикалық әдіс қолданылды. 9-кестені талдағанда, ЖІӨ мен туризм кірістері арасында коинтеграциялық байланыс бар деген тұжырым жасалады, өйткені F-статистикалық мәні 5% маңыздылық деңгейіндегі I (1) жоғарғы шектен жоғары.

ADF стационарлық сынағының нәтижелері

k	F istic	Төменгі шек I (0)	Жоғарғы шек I (1)
1	5.617654	3.62	4.16

Ескертпе: k тәуелсіз айнымалы санын білдіреді. Сыни мәндерді Песаран және басқалар анықтады. (2001: 300) Кесте CI (iii) -тен алынған.

Тиісті коинтеграциялық қатынастарды алғаннан кейін ARDL моделінде айнымалылар арасындағы ұзақ және қысқа мерзімді байланыс қарастырылады. Бұл тұрғыда келесі теңдеу ARDL кателіктерін түзету моделі мен айнымалылар арасындағы ұзақ мерзімді қатынасты көрсетеді:

$$GSYH_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{\rho} \varphi_{1i} gsyh_{t-1} + \sum_{i=0}^{\rho} \beta_{1i} tgeliri_{t-i} + \varepsilon_t$$

Зерттеуде артта қалу ұзақтығын анықтау үшін Aikeike ақпараттық критерийі қолданылды және ұзақ мерзімді болжамды модель ARDL (2.1) моделі деген тұжырым жасалды. ARDL моделін қолдану арқылы алынған ұзақ мерзімді коэффициенттер келесі түрде алынады:

ARDL (2,1) моделі бойынша есептелген ұзақ мерзімді коэффициенттер

Айнымалылар	Коэффициент	Стандартты қате	t-statistic	p-value
tgeliri	0.438765	0.052149	11.23467	0.0001
c	11.098765	1.199000	9.23456	0.0000

Кестеден көріп отырғанымыздай, туризмнен түсетін кірістер қатарының және тәуелді ауыспалы ЖІӨ-нің t коэффициенттерінің t мәні 1% маңызды мәнге ие. ЖІӨ тәуелді айнымалы және туризм кірісі тәуелсіз айнымалы болатын сызықтық функцияны былай жазуға болады.

$$GSYH = 11.098765 + 0.438765 * tgeliri$$

Жоғарыда келтірілген теңдеуде айтылғандай, туризмнен түсетін кіріс коэффициенті 0,438765 құрайды. Осы коэффициентке сәйкес, туристік табыстың ұзақ мерзімді перспективада 1%-ға өсуі ЖІӨ-нің 0,43% өсуіне әкеледі және ЖІӨ мен туризм кірістері арасында ұзақ мерзімді коинтеграциялық байланыс бар деген қорытынды жасалды.

ЖІӨ мен туризм кірістері арасында қысқа мерзімді байланыстың бар-жоғын анықтау үшін кателерді түзету моделі қолданылуы керек. Тест нәтижесінің кателіктерін түзету механизмі келесідей:

ARDL (2,1) қатені түзету моделінің нәтижелері

Айнымалы	Коэффициент	Стандартты қате	t-statistic	p-value
CointEq(-1)	-0.398234	0.102349	-4.06785	0.0004

Қателерді түзету моделінің жұмыс істеуі үшін коэффициент мәні теріс және маңызды болуы керек. Кестеде көрсетілгендей, модельдегі коэффициент -0.398234, бұл қателерді түзету моделінің дұрыс жұмыс істейтінін көрсетеді. Сонымен қатар, ықтималдық мәні қарастырылған кезде, модель маңыздылық деңгейіне сәйкес келеді 1 %. Қателерді түзету моделінің коэффициентіне сәйкес қысқа мерзімді кезеңдегі ауытқулардың шамамен 39 % -ы келесі кезеңде жақсарады және ұзақ мерзімді теңгерімге жетеді. Қысқа мерзімді модельдегі ауытқулар ұзақ мерзімді теңгерімге толықтай жету үшін 2,56 кезеңді алады. Талдауда пайдаланылатын деректер жыл сайын болатындықтан, қысқа мерзімді ауытқулар ұзақ мерзімді балансты толығымен қамтамасыз ету үшін шамамен 2,56 жыл, яғни шамамен 30,22 айды алады.

Қорытынды

Туризм секторынан алынған кірістер елдердің экономикалық өсуіне әсер етіп етпейтіндігін зерттеу өте маңызды. Туризм саясаты құрылымдалған кезде осы әсерлерге байланысты қажетті қадамдар жасалады. Туризмді дамытуға арналған маркетингтік және инвестициялық шығыстардың қайтарымы туристік саясаттың ықпалы мен үздіксіздігі үшін маңызды сілтеме болып табылады.

Ол, әсіресе, Түркияда әлемдегі туризм саласындағы жылдам өсу үрдісі, 1980 жылдан бастап өзін көрсетті. 1980 жылдан кейінгі кезеңде туризм саласы экономикалық өсудің, жұмыспен қамтудың және аймақтық дамудың қозғаушы күшіне айналды. Әдебиетте, Түркияда туризм секторының экономикалық әсерін өте үлкен ролі бар. Әдебиеттердегі кейбір зерттеулер туризмге негізделген өсу гипотезасын қолдағанымен, кейбір зерттеулер туризм мен экономикалық өсімнің арасындағы себептілік байланысты тапқан жоқ.

Бұл зерттеуде 1980–2016 жылдарға арналған ARDL тестілеу әдісімен туризмнен туризмнен түсетін кірістер мен экономикалық өсімнің арасындағы байланыс талданды. Талдауда алдымен айнымалыларға бірлік түбірлік сынақтар қолданылды, содан кейін біріктіру қатынасы қарастырылды. Айнымалылар арасындағы коинтеграциялық байланыс анықталғаннан кейін ұзақ және қысқа мерзімді қатынастар талданды. Ұзақ мерзімді қатынастардың нәтижелері бойынша; ұзақ мерзімді перспективада туризмнен түсетін табыстың 1 %-ға өсуі ЖІӨ-нің 0,43 % өсуіне әкеледі. Туризм кірісі мен ЖІӨ арасындағы ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді маңызды байланысты ескере отырып, туристік кірістерге де, ЖІӨ-ге де оң әсер ететін туристік саясатты жүргізу маңызды. Қысқа мерзімді шешімдер емес, ұзақ мерзімді шешімдер ұсыну арқылы жасалынатын туристік саясаттың ұзақ мерзімді саясаттың туризмде тиімдірек екендігіне негізделгендігі үлкен мәнге ие. Түркияның бай мәдени мұрасы және туризм қызметін көтермелеу керек, бағалануы тиіс, сондай-ақ маусымдық туризм жыл бойы бой көтереді.

References

- 1 Lim, C. (1997). Review of International Tourism Demand Models, *Annals of Tourism Research*, 24(4), 835–849.
- 2 Marcouiller, D.W., Kim, K.K., & Deller, S.C. (2004). Natural amenities, tourism and income distribution. *Annals of tourism research*, 31(4), 1031–1050.
- 3 WTTC, (2017). *wttc.org*. Retrieved from <https://www.wttc.org/> Access date: 24.06.2019
- 4 Chou, M.C. (2013). Does Tourism Development Promote Economic Growth in Transition Countries? A Panel Data Analyses. *Economic Modelling*, Vol. 33, 226–232.
- 5 Henderson, C.J. (2007). Tourism Crises: Causes, Consequences and Management, Elsevier Inc, *United States of America*, 33–34.
- 6 Vanegas, M. ve Croes, R.R. (2003). Growth, Development and Tourism in a Small Economy: Evidence from Aruba, *The International Journal of Tourism Research*, 5 (5), 315–330.
- 7 Theobald, W.F. (2001). *Global Tourism*. Oxford: Butterworth & Heinemann, Second Edition.
- 8 Croes, R.R. (2006). A paradigm shift to a new strategy for small island economies: Embracing demand side economics for value enhancement and long term economic stability. *Tourism Management*, 27(3), 453–465.

- 9 Cho, V. (2003). A comparison of three different approaches to tourist arrival forecasting. *Tourism management*, 24(3), 323–330.
- 10 Brida, J.G. ve Pulina, M. (2010). A Literature Review on the Tourism-Led-Growth Hypothesis. Working Paper Crenos 20117, Center for North South Economic Research, University of Cagliari and Sassari, Sardinia.
- 11 Jackman, M. (2012). Revisiting the Tourism-Led Growth Hypothesis for Barbados: A Disaggregated Market Approach. *Regional and Sectoral Economic Studies*, Vol. 12, No. 2, 15–26.
- 12 Risso, W.A. & Brida, J.G. (2009). The Contribution of Tourism to Economic Growth: An Empirical Analysis for the Case of Chile, *European Journal of Tourism Research*, 2: 178–185.
- 13 Mishra, P.K., Rout, H.B. ve Mohapatra, S.S. (2011). Causality between Tourism and Economic Growth: Empirical Evidence from India. *European Journal of Social Sciences*, Vol. 18, No. 4, 518–527.
- 14 Tuğcu, C.T. (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis For The Case of The Mediterranean Region. *Tourism Management* 42, 207–212.
- 15 Pesaran, M.H., Y. Shin ve R.J. Smith (2001). Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289–326.

А. Сыздықова, А. Абубакирова, Д. Келесбаев, З. Бингол, С.Ш. Мамбетова

Анализ отношений между доходами туризма и экономическим ростом в Турции

Туризм становится все более и более важным сектором, который приносит отдачу странам. Тот факт, что он обеспечивает высокую занятость, особенно для развивающихся стран, увеличивает валютный поток и играет регулируемую роль в платежном балансе, показывает важность сектора туризма. Сектор туризма состоит из предприятий по размещению, предприятий по производству продуктов питания и напитков, предприятий отдыха и туристических предприятий, которые производят, продают и создают добавленную стоимость в значительной степени с целью получения прибыли. Развитие сектора туризма также означает развитие другого сектора. Влияние доходов от туризма на процесс экономического роста является решающим фактором в формировании политики, направленной на развитие туризма. Туристический сектор из за доли национального дохода, влияния текущего счета платежного баланса, прямых или косвенных возможностей трудоустройства, взаимодействия с большим количеством секторов и его роли в продвижении страны является очень важным в Турции. В статье с помощью ARDL-теста изучены ежегодные данные доходов от туризма и экономического роста в Турции за период 1980–2016 гг. На их основе сделан вывод о том, что в Турции заметна тенденция в увеличении доходов от туризма и ВВП.

Ключевые слова: туризм, доходы от туризма, экономический рост, Турция, ВВП, ARDL-тест, коинтеграция, тест ADF, тест PP, политика туризма.

A. Syzdykova, A. Abubakirova, D. Kelesbayev, Z. Bingol, S.Sh. Mambetova

Analysis of relationship between tourism growth and income in Turkey

Tourism has become more and more important sector with the returns it provides to countries. The fact that it provides high employment especially for developing countries, increases foreign exchange flow and plays a regulatory role in the balance of payments reveals the importance of the tourism sector. The tourism sector consists of accommodation enterprises, food and beverage enterprises, recreation enterprises and travel enterprises that produce, market and create added value for the most part. The development of the tourism sector also means the development of the other sector. The impact of tourism revenues on the process of economic growth is a decisive factor in shaping policies aimed at tourism development. Tourism sector; the share of national income, the current account of the impact on the balance of direct and indirect employment opportunities it provides, since it interacts with many sectors and is a very important sector for Turkey's economy due to its role in the promotion of the country. In this study, using annual data for the period 1980-2016 Turkey's tourism revenues and economic growth have been studied with the help of the ARDL-test. According to the results of Turkey in tourism revenues and GDP has strong relationships in both long and short term.

Keywords: tourism, tourism income, economic growth, Turkey, GDP, ARDL test, cointegration, ADF- test, PP test, tourism policy.

Л.В. Трункина¹, С.С. Шакеев², С. Рейдолда³, Н.Е. Аханова³

¹Омбы мемлекеттік техникалық университеті, Ресей;

²Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан;

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(email: sayan.79@mail.ru)

Басқару есебінің теориялық мәні және оның кәсіпорынды басқаруда алатын орны

Мақалада басқару есебінің теориялық негізіне зерттеу, әр түрлі ғалымдардың пікірлеріне сараптама жүргізілген, басқару есебінің мәні ашылып көрсетілген. Кәсіпорынды басқару жүйесінде басқару есебінің алатын орны айқындалған. Жалпы басқару есебінің теориялық мәні мен оның кәсіпорынды басқаруда алатын орнын анықтау қажеттілігі тақырыптың өзектілігі болып табылады. Бүгінгі таңда шығындар мен кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижелерін басқару саласында екі негізгі мәселе бар. Біріншісі, нарықтық жағдайда отандық есеп жүйесінің теориясы мен тәжірибесін кәсіпорынды басқару мәселесі алдында тұрған жаңа міндеттерді орындауға қайта бағыттау. Екіншісі, шығындар туралы ақпарат алудың бейімделген жүйесін құру, өзіндік құнды калькуляциялаудың, қаржылық нәтижелерді есептеп шығарудың жаңа амалын, сонымен қатар талдау мен бақылаудың әдістерін қолдану және осының негізінде тиімді басқару шешімдерін қабылдау. Басқару есебі қазақстандық кәсіпорындардың көбінде жүргізілмейді немесе өте нашар дамыған. Негізінен бұл жағдай отандық экономиканың жекелеген салаларында басқару есебін ұйымдастырудың бірыңғай әдістемелік негізі мен әдістемелік нұсқаулықтарының болмауына, сондай-ақ, оның отандық тәжірибеде қалыптасуы және дамуы кезеңіне байланысты орын алып отыр. Сонымен бірге қазіргі кезде Қазақстан Республикасындағы кәсіпорындар бәсекелестік пен өміршеңдік үшін күрес жағдайында қызмет ете отырып, басқару есебінің әрекетті жүйесін ұйымдастыру мұқтаждығын бастан өткізуде. Осыған байланысты кәсіпорындар үшін басқару есебі жүйесін жете зерттеу аса мәнге ие екендігі аталып өткен.

Клт сөздер: басқару есебі, басқару есебінің жүйесі, қаржылық есеп, салық есебі, қаржылық есеп стандарттары, басқару есебінің мақсаты, басқару есебінің міндеттері, басқару есебінің функциялары, жоспарлау, талдау, басқару есептілігі.

Экономистер арасында басқару есебінің мәні, рөлі мен мақсаты және оның кәсіпорынды басқару жүйесінде алатын орны туралы бірыңғай пікір жоқ. Бұл басқару есебін кәсіпорынның шаруашылық тәжірибесіне енгізу үрдісін қиындатады.

Бүгінгі таңда шығындар мен кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижелерін басқару саласында екі негізгі мәселе бар. Біріншісі, нарықтық жағдайда отандық есеп жүйесінің теориясы мен тәжірибесін кәсіпорынды басқару мәселесі алдында тұрған жаңа міндеттерді орындауға қайта бағыттау. Екіншісі, шығындар туралы ақпарат алудың бейімделген жүйесін құру, өзіндік құнды калькуляциялаудың, қаржылық нәтижелерді есептеп шығарудың жаңа амалын, сонымен қатар талдау мен бақылаудың әдістерін қолдану және осының негізінде тиімді басқару шешімдерін қабылдау. Осыған байланысты кәсіпорындар үшін басқару есебі жүйесін жете зерттеу аса мәнге ие болып отыр. Басқару есебінің қабылданатын басқару шешімдерінің оперативтілігі мен сапасын арттырып, күтілетін нәтижені жақсарту және шаруашылық қызмет тәуекелділігін тиімді бақылап отыруға мүмкіндік беретін ұйымды басқарудың қажетті құралы екендігі жалпымен қабылданған ұйғарым.

Басқару есебі қазақстандық кәсіпорындардың көбінде жүргізілмейді немесе өте нашар дамыған. Негізінен бұл жағдай отандық экономиканың жекелеген салаларында басқару есебін ұйымдастырудың бірыңғай әдістемелік негізі мен әдістемелік нұсқаулықтарының болмауына, сондай-ақ, оның отандық тәжірибеде қалыптасуы және дамуы кезеңіне байланысты орын алып отыр. Сонымен бірге қазіргі кезде Қазақстан Республикасындағы кәсіпорындар бәсекелестік пен өміршеңдік үшін күрес жағдайында қызмет ете отырып, басқару есебінің әрекетті жүйесін ұйымдастыру мұқтаждығын бастан өткізуде. Профессор С.Д. Тажибаев өз еңбегінде экономиканың дамуының қазіргі кезеңінде басты мәселе өндірісті басқару жүйесін жоспарлау, есепке алу, бағалау мен калькуляциялау, талдау мен бақылаудың бірыңғай қағидалары негізінде жетілдіру екендігіне назар аударады [1]. Бұл жағдайда кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық қызметінің тиімділігін арттырудың барлық қолда бар резервтерін жұмылдырудағы қажетті құрал болып табылатын басқару есебінің ролі өлшеусіз арта түседі. Осыған байланысты оны қазақстандық тәжірибеде жетілдіру

мәселесі аса маңызға ие болып отыр, басқару есебінің экономикалық табиғатына, мәні мен мазмұнына, оның іргелі теориялық негіздеріне терең зерттеулер жүргізу қажеттілігі туындайды. Бүгінгі күні көптеген басқарушылар ұйымдағы басқару есебінің ролін ұғына бермейді және оны енгізудің мақсаты мен міндеттерін жеткілікті түрде дәл түсіне бермейді.

Ғылыми әдебиетте басқару есебіне көптеген анықтамалар берілген. Басқару есебінің теориясын зерттеп қалыптастыруға айрықша үлесін қосқан Қазақстан мен ТМД елдерінің ғалымдарының ішінде С.Д. Тажибаевты, К.Т. Тайгашинованы, В.К. Радостовецті, С.С. Сатыбалдинді, К.Ш. Дюсембаевты, М.С. Ержановты, Г.К. Төлешованы, Ж.Н. Айтжанованы, К.Н. Нарисбаевты, А.А. Сатмурзаевты, В.Б. Ивашкевичті, В.Е. Ластовецкийді, Ю.А. Мишинді, О.Д. Каверинаны, Т.П. Карпованы, В.Э. Керимовты, Н.П. Кондраковты, О.Е. Николаеваны, В.Ф. Палийді, С.И. Полякованы, Я.В. Соколовты, С.А. Стуковты, В.И. Ткачты, С.К. Татурды, А.Д. Шереметті, Т.В. Шишкованы, А.Ф. Аксененконы, П.С. Безрукихты, А.А. Володинді және тағы басқаларын атап өтуге болады.

Басқару есебі әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде әрдайым дамып отырады: оның функциялары кеңейеді, ол шешетін міндеттер жиынтығы ұлғаяды, қолданатын әдістері де әр қилы бола түседі.

Ұйымда басқару есебі жүйесін құрудың мәні барлық деңгейдегі менеджерлердің өз біліктілігі шеңберінде уақытылы және тиімді шешімдер қабылдауы үшін, оларды ішкі және сыртқы көздерден алынатын ақпаратпен қамтамасыз ететін формальды процедуралар жиынтығын қалыптастыру болып табылады.

Басқару есебінен басқа кәсіпорынның есеп жүйесіне заңға сәйкес жүргізілуі міндетті болып табылатындығымен ерекшеленетін қаржылық және салық есебі кіреді. Бухгалтерлік есеп ақпаратты сыртқы пайдаланушылар үшін әрекет етеді. Сондықтан да бухгалтерлік баланс іс жүзінде жабық құжат емес, ол тіпті бұқаралық ақпарат құралдарында басып шығарылады. Мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар барлық кәсіпорындарға міндетті болып табылатын стандарттарды әзірлеп шығарды. Қазақстан Республикасында мұндай стандарттарға Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары жатады: IAS (International Accounting Standards — бухгалтерлік есептің халықаралық стандарттары) немесе GAAP (Generally Accepted Accounting Principles — АҚШ-да қолданылатын бухгалтерлік есептің жалпы қағидалары) ережелері бойынша құруы қажет.

Салық есебі бухгалтерлік есеппен тығыз байланысты болса да, ол салықтарды есептеу мен төлеу ережелерін енгізетіндігімен және де ҚР Салық Кодексі, тиісті органдардың заңдары мен нұсқаулықтары оның нормативті көзі болып табылатындығымен ерекшеленеді. Көптеген менеджерлер басқару есебін бухгалтерлік есептің жүйелік бөлігі және ол қаржы саласымен ғана шектеледі деп санайды. Осыған орай, бухгалтерлік есеп ережелеріне ұқсас ортақ ішкі есеп әдістемесінің болуы туралы жалған ұғым қалыптасады. Бірақ, басқару есебі — бұл қандай да бір әмбебап әдістемеден гөрі, қаржылық есептілік тұтынушыларына бағытталған ақпараттық жүйесін ұйымдастыру тұжырымдамасы болып табылады. Басқару есебі жүйесі бухгалтериямен жанаспауы және қаржылық көрсеткіштерді қолданбауы мүмкін. Басқару есебі жүйесін конфигурациялау туралы шешімді ұйым басшысы ішкі ақпараттық жүйені құру үшін пайдалануға болатын қолда бар ресурстары мен басқаруға қажетті ақпаратқа деген сұраныстарға байланысты қабылдауы тиіс. Осылайша, басқару есебінің кәсіпорынның қаржылық жүйесіндегі орны тіптен ерекше және оны кәсіпорында енгізу және жүргізу өзгеше тұжырымдамалар мен бухгалтерлік және салық секторларына қызмет көрсететін мамандардан басқа мамандарды талап етеді.

С.Д. Тажибаевтың, М.А. Вахрушинаның, Т.П. Карпованың, Ч.Т. Хорнгерннің және Дж.Фостердің, А.Д. Шереметтің еңбектерінде бекітілген басқару есебінің мақсаты мен міндеттері мәні жағынан сәйкес келеді. Мысалы, С.Д. Тажибаев басқару есебінің мақсатын кең тұрғыдан қарастырып: «Басқару есебінің мақсаттары: басқарушыларға ақпараттық көмек көрсету; кәсіпорын мен оның құрылымдық бөлімшелерінің қызметін бақылау, жоспарлау және экономикалық тиімділігін болжау; баға қалыптастыруға арналған базаны қамтамасыз ету, кәсіпорын дамуының ең тиімді жолдарын таңдау» деп көрсетеді [1;17].

Басқару есебі мен қаржылық есепті К.Т. Тайгашинова басқару есебінің басты мақсаты ретінде кәсіпорын экономикасын басқару шешімдерін қабылдау үшін ақпараттандыру мен қабылданған шешімдердің тиімді орындалуына баға беру деп көрсетеді [2; 27], ал С.Д. Тажибаевтың пікірінше, басқару есебі — бұл ең алдымен, басқару шешімдерін қабылдауға бағытталған тұтас жүйе болып табылады [1; 18]. Осыған байланысты, басқару есебінің басты мақсаты бұл ұйым басқармасына экономикалық жағынан салмақтандырылған басқару шешімдерін қабылдау мүмкіндіктерін

қамтамасыз ету мақсатында кәсіпорынның экономикалық, сондай-ақ, өндірістік бірлік ретінде қызмет етуі туралы жоспарлы, болжамды және нақты мәліметтердің толық кешенін (мәліметтерді тұтас кәсіпорын бойынша, сонымен бірге, құрылымдық және өндірістік бөлімшелерінің шығындар мен пайда орталықтарының шегінде ұсынууды қоса алғанда) ұсыну болып табылады.

Профессор А.Д. Шеремет басқару есебінің келесі негізгі міндеттерін айқындап береді:

- кәсіпорын жұмысын қызмет орталықтарына (пайда, рентабельділік, өзіндік құн, күрделі салымдар және басқаларына) бөлу арқылы талдау;

- өндірістің ұйымдастырылу деңгейіне байланысты қысқа және ұзақ кезеңдерге жоспар құру, болжам жасау;

- өнімнің өзіндік құнын дұрыс калькуляциялау [3; 23].

Басқару есебінің мақсаты мен міндеттері оның функцияларын анықтап береді. Көптеген авторлардың басқару есебінің функциялары туралы пікірлері бір жерден шығады. Мәселен, А.Д. Шеремет басқару есебінің келесі функцияларын атап көрсеткен: бизнесті жүйелі және мәселелі басқару үшін басқарудың барлық деңгейін релевантты ақпаратпен қамтамасыз ету; кәсіпорын бөлімшелерін басқаруға қажетті ақпарат қалыптастыру [3; 29]. К.Т. Тайгашинова басқару есебінің негізгі функцияларының бірі ретінде бақылау функциясын көрсетеді, бұл ретте ол басқару есебінің ақпараттық функциясын да ескереді [4]. С.Д. Тажибаев басқару есебінің әр түрлі басқару деңгейлерін ақпаратпен қамтамасыз ету, оперативті бақылау, перспективті жоспарлау тәрізді функцияларына аса көңіл бөледі. Өз кезегінде, батыс мамандары Ч.Т. Хорнгерн мен Дж.Фостер бухгалтерияның функцияларының құрамының ішінен басқару есебінің функцияларын жеке алып көрсетеді. Олар жоспарлау, бақылау, есептілікті талдау, бағалау және кеңес беруді басқару есебінің функцияларына жатқыза, салықтық есептеулер, ресми есептіліктерді құру, активтердің сақталуын бақылау, қаржылық талдауды қаржылық есеп функцияларына жатқызады [5].

Демек, басқару есебінің функцияларын келесі бағыттары бойынша топтастыруға болады:

- басқарудың барлық деңгейіндегі басшыларды ағымдық жоспарлау, бақылау және жедел басқару шешімдерін қабылдауға қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету;

- басқару деңгейлері мен бір деңгейдің құрылымдық бөлімшелерінің арасында ішкі коммуникациялық байланыс құралы қызметін атқаратын ақпарат қалыптастыру;

- кәсіпорынның ішкі бөлімшелерінің қызметін оперативті бақылау және мақсатына жетудегі нәтижелерін бағалау;

- кәсіпорын қызметінің нақты нәтижелерін талдау мен бағалау негізінде оның болашақтағы дамуын перспективті жоспарлау және бағыттау.

Қазіргі кезде басқару есебі өзінің функциялары арқылы кәсіпорынның ішкі қызметін басқарудың негізгі ақпараттық іргетасы, оның стратегиясы мен тактикасы болып табылады. Оның негізгі бағыты — жедел және болжамды басқару шешімдерін қабылдауға арналған ақпаратты әзірлеу.

Тарихи тұрғыдан алғанда, бухгалтерлік есеп тек бір пайдаланушының — мемлекеттің мүддесіне бағытталады. Сондықтан да, көптеген кәсіпорындарда есеп пен есептілік анық салықтық сипат алған.

Алайда, Қазақстан Республикасында нарықтық экономиканың дамуы және көптеген отандық және шетелдік мемлекеттік емес (коммерциялық) ұйымдардың құрылуы бухгалтерлік есепке жаңа міндеттер мен талаптар қойды. Солардың бірі — менеджерлерге басқару шешімдерін қабылдауға қажетті ақпарат ұсыну. Осыған байланысты, ішкі ақпарат жүйесін, яғни, басқару есебін құру қажеттілігі туындады. Біздің пікірімізше, оның негізгі қағидаларына мыналар жатады:

- басқару бағыттарының есебі;

- әрбір субъектінің таза пайыздық кіріске қосқан үлесін анықтау жүйесін қолдау;

- шығындарды функционалдық — құндық талдау әдістемесін қолдану арқылы тарату (бөлу);

- капитал және өнім құнын басқаруға бағытталған есеп;

- капиталдың бөлінуін талдауды қолдайтын есеп;

- тәуекелділіктер есебі.

Қазақстан Республикасында және Ресейде өндірістік шығындар есебі және оларды талдау аясында біршама тәжірибе жинақталса да, бухгалтерлік есептің бірыңғай концепциясы қалыптаспаған. Бірақ басты айырмашылықтары — басқару есебі шешетін сұрақтар шеңберіне кіретін бірнеше негізгі теориялар бар.

Басқару есебін жүргізетіндігін не жүргізбейтіндігін әрбір ұйым өз бетінше шешуі тиіс. Басқару есебі жүйесінің қалыптасуы көп уақытты талап ететін ұзақ үрдіс. Ол ірі кәсіпорындарда бірнеше

жылдарға созылады. Басқару есебі жүйесі ауқымды ақша қаражатын және білікті мамандарды қажет етеді. Оны қалыптастыру барысында кәсіпорын қаржылық қызметті қайта ұйымдастыру, шығындар есебі жүйесін құру, бағдарламалық пакет орнықтыру тәрізді бірқатар мәселелерді шешіп алуы тиіс.

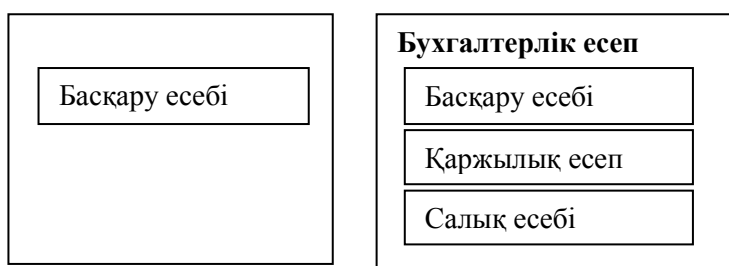
Қазақстандық бухгалтерлік прессада басқару есебі тақырыбының қызу талқыланғанына 20 жылдан астам уақыт өтіпті. Алайда, басқару мақсатындағы есепті тәжірибе жүзінде аздаған кәсіпорындар ғана енгізген. Қалғандары қаржылық бухгалтерияның мәліметтерін талдаумен қанағаттанады. Сонымен бірге отандық нарықта бәсекелестікпен қайнап, бітісіп жатқан кейбір озық кәсіпорындар да бар. Олардың озық басшылары үшін кәсіпорында басқару есебі жүйесін енгізу мәселесі шешілген мәселе деуге болады. Оның орнына маңызы кем түспейтін өзекті сұрақтар туындап отыр. Ол кәсіпорында қалыптасқан басқару есебі жүйесі тиімді ме және осы жүйенің тиімділігіне сараптама жасай отырып кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттырудың қандай ішкі резервтері бар деген сұрақтар.

Негізінен бұл жағдай отандық экономиканың жекелеген салаларында басқару есебін ұйымдастырудың бірыңғай әдістемелік негізі мен әдістемелік нұсқаулықтарының болмауына байланысты орын алып отыр. Сонымен бірге, қазіргі кезде Қазақстан Республикасының кәсіпорындары бәсекелестік пен өміршеңдік үшін күрес жағдайында қызмет ете отырып, басқару есебінің әрекетті жүйесін ұйымдастыруға зәру болып отыр.

Қазіргі кезде мамандар басқару есебінің мәселелері туралы келесідей негізгі ұстанымды ұстанған (1-сурет).

1. Басқару есебі толық қалыптасқан дербес жүйе болып табылады. (К.Ш. Дюсембаев, М.С. Ержанов) [6, 7].

2. Қазіргі кезеңдегі бухгалтерлік есеп — бұл қаржылық есеп, басқару есебі және салық есебінен тұратын бір тұтас жүйе (М.З. Пизенгольц, С.С. Сатубалдин, К.Т. Тайгашинова, С.Д. Тажибаев).

*Ескерту. Авторлармен жасалынған.

1-сурет. Басқару есебінің алатын орнына қатысты мамандар ұстанымы

Біздің пікірімізше, екінші ұстанымның негізі бар. Себебі:

– қаржылық, басқару және салық есебінде есептің негізгі қағидалары сәйкес келеді;

– қаржылық, басқару және салық есебінде қолданылатын мәліметтер бірдей — мәселен, кәсіпорынның шаруашылық операциялары, ал өзгешелік тек топтастыруда, есепке алу шарттары мен әрбір есеп түрі қолданатын құндық бағалауларда ғана бар (өлшем түрлері, бейнелеу толықтығы және т.б.).

Бухгалтерлердің америкалық қауымдастығының берген анықтамасы бойынша, бухгалтерлік есеп ақпаратты сәйкестендіру, көрсеткіштерді есептеу және бағалау, сондай-ақ, ақпаратты пайдаланушыларға шешімдерді ойластырып, негіздеп қабылдау үшін қажетті мәліметтерді ұсыну үрдісі болып табылады. Бухгалтерлік есептің басты міндеті — әр түрлі пайдаланушылардың (сыртқы және ішкі) талаптарын қанағаттандыруға жеткілікті көлемде ақпаратты есептілік (қаржылық, басқару және салық) құру арқылы ұсыну. Осылайша, бухгалтерлік есеп қаржылық, басқару және салық жүйе асты бөліктерінен тұратын біртұтас жүйе болып табылады. Демек, есеп түрлеріне қатысты бір тұжырымды ұстану есеп процедураларының нәтижесі болып табылатын мәліметтердің салыстырмалылығына қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде, басқару есебі шешім қабылдауға қажетті мәліметтерді ұсынатын ішкі ақпараттық жүйе болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Бұл жүйенің міндеттеріне, ең алдымен, жұмыстар мен қызметтердің өзіндік құнын калькуляциялау (өндірістік есеп), жоспарлау (бюджеттеу), талдамалық есептеу және осы аталғандардың нәтижесі ретінде — басқару есептілігін ұсыну жатады. Дәл осы басқару есептілігінің негізінде менеджерлер шешім

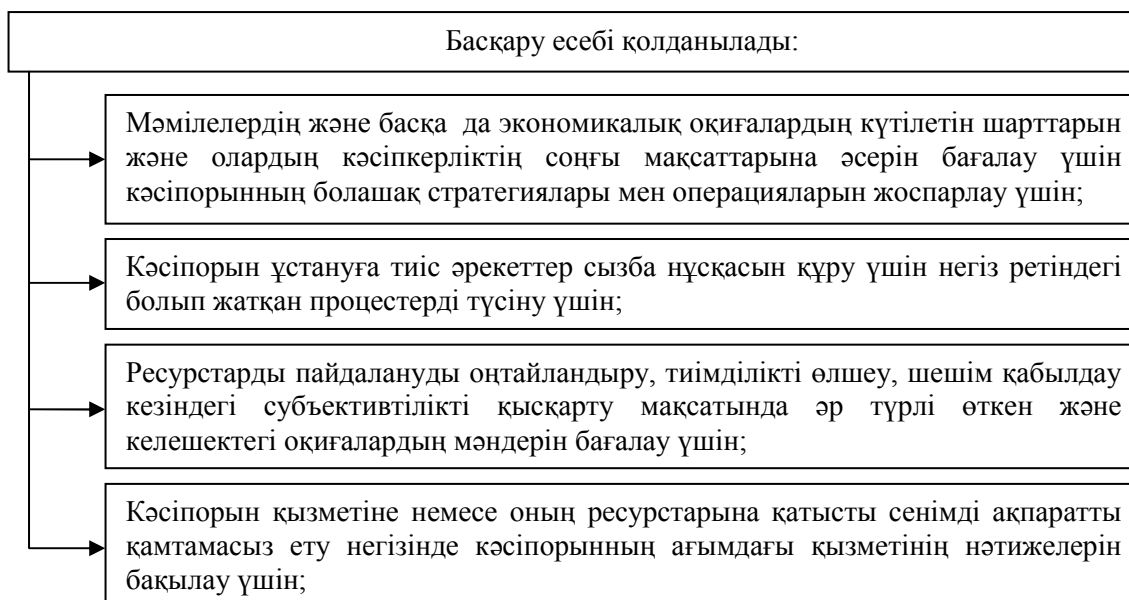
кабылдап, кәсіпорын қызметіне бақылау жүргізеді. Басқару есебіне арналған ақпарат қаржылық және салық есебіне де қажетті ақпараттың базасы негізінде, атап айтсақ, кәсіпорынның шаруашылық қызметі туралы мәліметтер негізінде қалыптасады. Ақпаратты ұсынумен байланысты топтастырулар мен есепке қабылдау шарттарында ғана өзгешеліктер болады.

Акционерлер менеджерлердің жұмысын қаржылық есептілік негізінде бағалайтындықтан, ал басқару есептілігі негізінде шешімді менеджерлер қабылдайтын болғандықтан, қаржылық есеп пен басқару есебінің мәліметтері бір-бірімен салыстырмалы болуы тиіс. Біздің ойымызша, бухгалтерлік есеп қаржылық, басқару және салық есептілігін ұсынуға арналған кәсіпорынның шаруашылық қызметін тіркеу жүйесі болып табылады.

Басқару есебінің функцияларын егжей-тегжейлі қарастырайық. Өндірістік есеп дайындалған өнімнің құнын бағалау үшін өндірістік шығындар туралы мәліметтерді жинақтайды. Дәлірек айтқанда, өндірістік есеп кейін талдау мен жоспарлауға пайдаланылатын ақпаратты қалыптастырады. Жоспарлау (бюджеттеу) — болашақта орындалуы тиіс әрекеттерді айқындау үрдісі. Талдау — бұл шешімдер қабылдауға, нұсқалар мен баламаларды бағалауға ақпарат дайындау үрдісі. Ол ақпаратты жақсы қабылдауға әсерін тигізеді.

Басқару есептілігі — реттелген көрсеткіштер мен өзге де ақпараттардың жиынтығы. Онда қойылған мақсаттардан, жоспарлар мен сметалардан ауытқуларға түсініктеме беріледі. Мұнсыз басқару есебі ішкі басқару мақсатына жарамсыз сандық мәліметтердің формальды тобыры болып қалар еді. Тағы да бір айқындап алатын сұрақ — бұл басқару есебінің міндеттері (есеп объектілері). Бұл сұрақ талқылауды қажет ететін сұрақ болып қала береді. Мамандардың пікірінше, басқару есебі қойма ауданын оптималды пайдалануды қамтамасыз ету, персоналдың біліктілік деңгейін және оны өсіру жылдамдығын, компания өндіретін миллион бұйымға келетін ақаулар санын анықтау, компания бақылайтын немесе бақылағысы келетін нарықтың деңгейін анықтаудан бастап шығарылатын бұйым бірлігінің өзіндік құнын анықтаумен аяқталатын кең ауқымды мәселелерді шешеді. Бұл тұрғыдан алғанда басқару есебі есеп, маркетинг, логистика, қаржы пәндердің әр түрлі бөліктерінің құрастырмасы болып кетеді.

Басқару есебінің перспективасын және тәжірибелік маңыздылығын батыстың дамыған елдерінің тәжірибесі растап береді (2-сурет).

*Ескерту. Авторлармен жасалынған.

2-сурет. Басқару есебін әр түрлі мақсаттарда қолдану

Халықаралық стандарттарға сүйенсек, басқару есебі — бұл келесідей процесс:

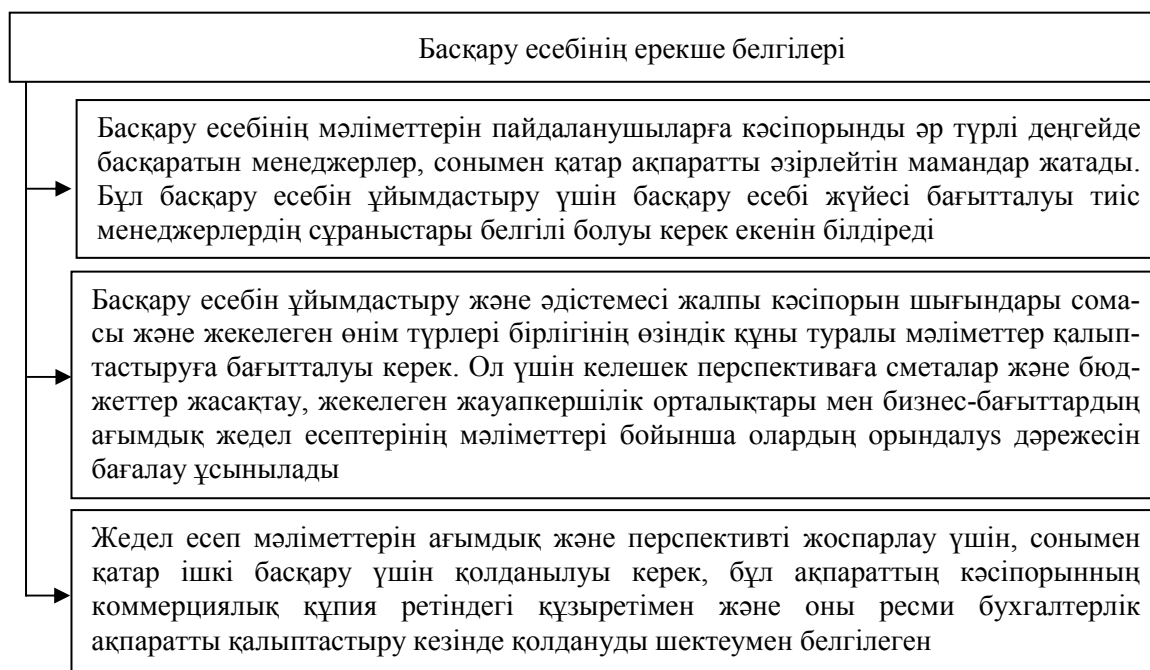
– анықтау — сәйкес есептік әрекеттер үшін іскерлік қарым-қатынастарды және басқа да экономикалық оқиғаларды тану және бағалау;

- өлшеу — орын алған немесе болашақта күтілетін іскерлік мәмілелер немесе басқа да экономикалық оқиғаларды бағалауды қоса алғанда, санын анықтау;
- жинақтау-сәйкес іскерлік мәмілелерді, басқа да экономикалық оқиғалардың және операциялардың нақты және тұрақты жазбасы, жіктемесі;
- талдау — есеп беруге тиісті қызметтің басқа экономикалық оқиғалармен және жағдайлармен қатынасы мен себептерін анықтау;
- әзірлеу және түсіндіру — ақпараттық мақсаттар үшін есептік және жоспарлық мәліметтерді үйлестіру, басқару үшін ақпарат ұсыну және қажет болса, осы ақпарат негізінде қорытынды жасау;
- ішкі және сыртқы пайдалану үшін сәйкес ақпаратты басқарушылық буынға және басқа да топтарға беру.

И.Г. Хайруллин басқару есебі ұғымын келесідей түрде түсіндіреді: «Басқару есебі (сонымен қатар, өндірістік немесе шығындар есебі деп те аталады) ағымдағы өндірістік-коммерциялық қызметті жоспарлау және бақылау үшін менеджерлерге қажет ақпаратты әзірлеу процесін білдіреді». Оған қоса, басқару есебі — бұл бухгалтерлік әдістердің, шығындар есебі және дайын өнім мен қызмет көрсетулердің өзіндік құны калькуляциясының қағидаларының, сонымен қатар, негізінен, болжауға бағытталған оперативті есептің, шаруашылық қызметті талдау элементтерінің синтезі [8].

Біз И.Г. Хайруллиннің басқару есебі «бірінші кезекте, өндірістік шығын шоттарының талдамалық есебін, өзіндік құнды калькуляциялауды қоса алғандағы, кәсіпорын қызметін нормалауды, жоспарлауды, шығындар есебін және нәтижелерін жалпылайтын жүйені білдіреді», және одан басқа басқару есебі процесінде шаруашылық қызметті перспективті талдау және басқарушылық шешімдерді негіздеу жүргізіледі деген ойымен келісеміз [8; 19]. Дегенмен, қазіргі жағдайда басқару есебін өндіріске жұмсалатын шығындар және дайын өнімнің өзіндік құнын калькуляциялаумен шектеуге болмайды. Есептің бұл түрін ұйымның инвестициялық және қаржылық қызметінде жүргізу керек.

Реттеуші құжаттарда және кәсіби әдебиеттерде келтірілген (осы сұрақ бойынша автордың ұсыныстарын қоса алғанда), қарастырылған анықтамаларды жүйелей отырып, басқару есебінің белгілерінің нақтыланған құрамын келесідей түрде көрсетуге болады (3-сурет).

*Ескерту. Авторлармен жасалынған.

3-сурет. Басқару есебінің ерекше белгілері

Жоғарыда айтылғандар бойынша, қазақстандық экономика үшін жаңа есеп түрлерінің, оның мақсаттары мен міндеттерінің, ақпаратты жинау және өңдеу кезінде қолданатын әдістемелерінің, перманентті нақтылаудың қажеттілігі туралы қорытынды жасауға болады. Экономистердің

көзқарастарын сараптай келгенде, қазіргі уақытта «басқару есебі» терминіне қатысты бірыңғай көзқарас қалыптаспаған, бірақ ғалымдардың көпшілігі басқару есебі пәні кәсіпорынды басқару мақсаттары үшін ақпарат деген ойға келіп тоқтайды.

Басқару есебі процесінде барлық стратегиялық және ағымдық жоспарлар жасақталады, кәсіпорынның шаруашылық қызметінің өндірістік және қаржылық есебі ұйымдастырылады, қосымша ақпараттың айтарлықтай көлемі құрылады. Есептің бұл түріне жеделділік, ақпаратты ағымдық уақыт режимінде құру тән.

Біздің көзқарас бойынша, жалпы кәсіпорын, сонымен қатар оның құрылымдық бөлімшелерінің нақты шығындары және қызмет нәтижелері туралы ішкі жедел, ағымдық және стратегиялық есептілікті жалпылау, жасақтау және қалыптастыру процесінде қолдану және құру кезінде әр түрлі сипаттағы ақпараттың өзара байланысын түсінудің рөлі зор.

Қорыта келе, басқару есебі жүйесі бухгалтерлік есеп жүргізу ережелерін реттейтін белгілі бір нормаларды кезекті қолдануды, шаруашылық операцияларды бухгалтерлік шоттар жүйесінде көрсетуді талап етпейтіні туралы қорытынды жасауға болады.

Бұл есеп түрінің тиімділігі басқару есебі мен ұйымдастыру жұмыстарының өзара байланысына тәуелді. Белкауи атап өткен: «Ұйымдастырушылық құрылымның элементтерін анықтау басқару есебі жүйесінің дұрыс қызмет етуі үшін маңызды, өз кезегінде, басқару есебі жүйесі ұйымдастырушылық құрылымның тиімдірек құрылымға айналуына септігін тигізетін, осы ұйымдастырушылық құрылым үшін ішкі есептілік жүйесін білдіреді» [9; 23].

Қолданылатын техника бір ғана талапқа жауап беруі керек, яғни басқару есебі жүйесінде ішкі фирмалық басқару үшін пайдалы ақпарат құрылуы керек.

«Басқару» сөзінің мағынасын және келтірілген зерттеу нәтижелерін басшылыққа ала отырып, келесідей анықтама береміз: басқару есебі дегеніміз қабылданған шешімдердің нәтижелерін көрсететін және бір уақытта кәсіпорынның мақсаттық көрсеткіштеріне қол жеткізу үшін қажет, кезекті шешімдердің нұсқаларын жасақтау базасы ретінде қызмет ететін нақты, нормативті, жоспарлық және болжамдық ақпаратты қалыптастыруға бағытталған қызмет түрі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Тажибаев С.Д. Учет затрат на производство: учеб. пос. / С.Д. Тажибаев. — Алматы: Экономика, 2004. — 172 с.
- 2 Тайгашинова К.Т. Өнімдердің, қызметтер мен жұмыстардың өзіндік құнын калькуляциялау: оқу құралы / К.Т. Тайгашинова. — Алматы: LEM, 2012. — 276 б.
- 3 Назарова В.Л. Управленческий учет: учеб. / В.Л. Назарова, Д.А. Фурсов, С.Д. Фурсова. — Алматы: Экономика, 2004. — 307 с.
- 4 Тайгашинова К.Т. Углубленный управленческий учет: учеб. / К.Т. Тайгашинова, С.А. Сатаев, С.Ш. Лапбаева. — Алматы: Экономика, 2014. — 182 с.
- 5 Хорнгерн Ч.Т. Бухгалтерский учет: управленческие аспекты / Ч.Т. Хорнгерн, Дж.Фостер; пер. англ. Я.В. Соколова. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 416 с.
- 6 Иманбаева З.О. Басқару есебі: оқу құралы / З.О. Иманбаева. — Алматы: CyberSmith, 2018. — 285 б.
- 7 Ержанов А.К. Басқару есебі: оқу құралы / А.К. Ержанов, Ә.К. Айтанаева, Г.Ш. Жұманова, М.С. Баянова, Ә.Е. Иматасва. — Алматы: Экономика, 2009. — 303 б.
- 8 Хайруллин И.Г. Формирование и использование учетно-аналитической информации для обоснования управленческих решений по выпуску и реализации продукции: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12 – «Бухгалтерский учет, статистика» / И.Г. Хайруллин. — Казань, 1994. — 320 с.
- 9 Друри К. Управленческий учет для бизнес-решений: учеб. / К.Друри; пер. с англ. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. — 655 с.

Л.В. Трункина, С.С. Шакеев, С. Рейдолда, Н.Е. Аханова

Теоретическое значение управленческого учета и его место в управлении предприятием

В статье проанализировано теоретическое обоснование управленческой задачи, а также приведены различные мнения ученых. В системе управления предприятием определено место управленческого учета. Актуальность темы заключается в том, что выявлены теоретическое значение общего управленческого учета и необходимость определения его места в управлении предприятием. На сегодняшний день существует два основных вопроса в области управления затратами и финансовыми

результатами деятельности предприятия. Во-первых, переориентировать теории и практики отечественной системы учета в рыночных условиях на выполнение новых задач, стоящих перед предприятием. Во-вторых, создание адаптированной системы получения информации о затратах, применение нового подхода к калькулированию себестоимости, вычислению финансовых результатов, а также методов анализа и контроля и принятие на этой основе эффективных управленческих решений. Управленческий учет в большинстве казахстанских предприятий не ведется или очень слабо развит. В основном это связано с отсутствием единой методической основы и методических рекомендаций по организации управленческого учета в отдельных отраслях отечественной экономики, а также этапом его становления и развития в отечественной практике. Вместе с тем в настоящее время предприятия в Республике Казахстан испытывают потребность в организации действенной системы управленческого учета, функционирующей в условиях борьбы за конкуренцию и жизнеспособность. В этой связи было отмечено, что для предприятий особое значение имеет детальное изучение системы управленческого учета.

Ключевые слова: управленческий учет, система управленческого учета, финансовая отчетность, налоговый учет, стандарты финансовой отчетности, цель управленческого учета, задачи управленческого учета, функции управленческого учета, планирование, анализ, управленческая отчетность.

L.V. Trunkina, S.S. Shakeyev, S. Reidolda, N.E. Ahanova
**Theoretical value of management accounting and
its place in enterprise management**

The article analyzes the theoretical basis of the management problem, analyzed the opinion of various scientists. The place of management accounting is defined in the enterprise management system. The relevance of the topic is that the theoretical value of General management accounting and the need to determine its place in the management of the enterprise. To date, there are two main issues in the field of cost management and financial performance of the enterprise. The first is to reorient the theory and practice of the domestic accounting system in market conditions to perform new tasks facing the issue of enterprise management. Secondly, the creation of an adapted system for obtaining information on costs, the application of a new approach to cost calculation, calculation of financial results, as well as methods of analysis and control, and the adoption of effective management decisions on this basis. Management accounting in most Kazakh enterprises is not conducted or is very poorly developed. This is mainly due to the lack of a unified methodological framework and guidelines for the organization of management accounting in certain sectors of the domestic economy, as well as the stage of its formation and development in domestic practice. At the same time, currently enterprises in the Republic of Kazakhstan are in need of an effective management accounting system functioning in the conditions of competition and viability. In this regard, it was noted that a detailed study of the management accounting system was of particular importance for enterprises.

Keywords: management accounting, management accounting system, financial reporting, tax accounting, financial reporting standards, the purpose of management accounting, management accounting tasks, management accounting functions, planning, analysis, management reporting.

References

- 1 Tazhibayev, S.D. (2004). *Uchet zatrat na proizvodstvo [The accounting cost of production]*. Almaty: Ekonomika [in Kazakh].
- 2 Taigashinova, K.T. (2012). *Onimderdin, kvzmetter men zhymystardyn ozindik kenyn kalkuliatsiialau [Calculation of the cost of products, services and works]*. Almaty: LEM ZhShS [in Kazakh].
- 3 Nazarova, V.L., Nazarova, V.L., Fursov, D.A. & Fursova, S.D. (2004). *Upravlencheskii uchet [Management Accounting]*. Almaty: Ekonomika [in Russian].
- 4 Taigashinova, K.T., Taigashinova, K.T., Sataev, S.A. & Lapbaeva, S.Sh. (2014). *Uhlublennyyi upravlencheskii uchet [In-depth management accounting]*. Almaty: Ekonomika [in Russian].
- 5 Khorngern, Ch.T. & Foster, Dzh. (2010). *Bukhhalterskii uchet: upravlencheskie aspekty (I.V. Sokolovtrans) [Accounting: Management Aspects]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
- 6 Imanbaeva, Z.O. (2018). *Baskaru esebi [Management Accounting]*. Almaty: CyberSmith [in Kazakh].
- 7 Erzhanov, A.K., Erzhanov, A.K., Aitanaeva, A.K., Zhumanova, G.Sh., Baianova, M.S. & Imataeva, A.E. (2009). *Baskaru esebi [Management Accounting]*. Almaty: Ekonomika [in Kazakh].
- 8 Khairullin, I.G. (1994). *Formirovanie i ispolzovanie uchetno-analiticheskoi informatsii dlia obosnovaniia upravlencheskikh reshenii po vypusku i realizatsii produktsii [Formation and use of accounting and analytical information to substantiate management decisions on the production and sale of products]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kazan [in Russian].
- 9 Druri, K. (2012). *Upravlencheskii uchet dlia biznes-reshenii [Management Accounting for Business Solutions]*. (Trans). Moscow: IuNITI-DANA [in Russian].

М. Абенова¹, А.К. Низамдинова², Г.К. Нургалиева²

¹Университет международного бизнеса, Алматы, Казахстан;

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(E-mail: abenova_79@list.ru)

Анализ основных показателей деятельности ЖКХ Казахстана и Болгарии

Жилищно-коммунальный комплекс (ЖКХ) является важнейшей составляющей в системе жизнеобеспечения всех граждан, охватывает практически все население нашей страны и в связи с этим занимает исключительное положение в ряду прочих отраслей экономики. В качестве инструментария исследований применялись общенаучные методы познания, такие как наблюдение, сравнительный анализ, группировка данных, обобщение теоретического и фактического материала. Теоретические обобщения и выводы могут быть учтены при использовании для дальнейшего совершенствования аудита и анализа финансовой отчетности, позволят руководству устранить неэффективное использование таких экономических ресурсов, как трудовые, финансовые и материальные. Внедрение в отечественную практику результатов исследования, в частности, методики внутреннего аудита и аналитических процедур, позволит определить возникновение рисков на раннем этапе и совершенствовать структуру контроля организаций водоснабжения и водоотведения. В информационном потоке возникла необходимость в качественной финансовой и управленческой информации о деятельности предприятий жилищно-коммунального хозяйства, по данным которой можно было бы не только принимать управленческие решения по предприятию, но и применять для анализа в отраслевом комплексе в целом.

Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, предприятия водоснабжения и водоотведения, анализ показателей, жилищный фонд, инфраструктура, тарифы на услуги водоснабжения, фондоемкость, фондовооруженность.

Введение

Жилищно-коммунальное хозяйство (ЖКХ) РК на современном этапе представляет собой крупнейший многоотраслевой комплекс, который включает в себя жилищный фонд, многопрофильную инженерную инфраструктуру, обеспечивающую поставку потребителям услуг тепло-, электро-, водоснабжения и водоотведения, производство работ по уборке, вывозу, утилизации твердых бытовых отходов, благоустройству и озеленению территорий и др. В ЖКХ сохраняется солидарная ответственность органов власти различных уровней, хозяйствующих субъектов и контролирующих органов за стабильное, надежное и качественное предоставление услуг потребителям.

Новые темпы рыночных отношений в Казахстане повлекли на необходимость эффективного функционального управления предприятиями, обеспечивающего население страны и все отрасли экономики водными ресурсами. Предприятия водоснабжения и водоотведения относятся к стратегически важным объектам страны и являются предприятиями жизнеобеспечения.

Экономическая свобода, как условие и следствие рыночных отношений, предъявляет более высокие требования к уровню хозяйствования и экономической деятельности организаций. Новые условия организации и ведения бизнеса потребовали внедрения принципиально новых взглядов на сущность и содержание основных функций, выполняемых специалистами для обеспечения ритмичной и прибыльной работы организации, одними из которых являются аудит и финансовый анализ. Современные условия требуют повышения конкурентоспособности услуг на основе внедрения достижений научно-технического прогресса, эффективных форм хозяйствования и управления производством, активизации предпринимательства.

В настоящее время обеспечение качественной питьевой водой актуальный вопрос не только для Казахстана, стран Центрально-Азиатского региона, но и всего мира. Для практического решения задач питьевого водоснабжения была разработана и принята отраслевая программа «Питьевые воды на 2011–2020 годы» [1].

При написании статьи была поставлена практическая задача сформулировать критерии оценки статей финансовой отчетности как главной информационной базы аудита и анализа финансовой отчетности. В качестве объекта исследования выступает финансовая отчетность предприятий водоснабжения и водоотведения Республики Болгария и Казахстана в условиях современной экономики.

Материалы и методы

Информационной базой исследования явились законодательные акты Республики Казахстан, Республики Болгарии, отраслевые нормативные и инструктивные документы организаций водоснабжения и водоотведения, МСФО и МСА, а также аналитические и информационные материалы, опубликованные и представленные в компьютерной сети Internet официальных сайтов республик.

Изучив экономическую литературу, рассмотрев определённые варианты, нами предлагается следующий порядок экономического анализа показателей предприятий по блокам, предложенным в таблице 1.

Т а б л и ц а 1

Экономический анализ показателей предприятий

Наименование	Анализ ТЭП предприятия	Что это дает
Блок 1	Анализ продаж услуг и объема производства	Изменения в объемах оказываемых услуг характеризуют наличие конкуренции в данной отрасли и в связи с этим необходимо большое внимание уделять качеству, видам оказываемых услуг и изучению структуры услуг и их влияния на себестоимость оказываемых услуг водоснабжения. Раскрыть содержание процесса производства и реализации; определить показатели объема произведенной и реализованной продукции; установить задачи и источники анализа объема производства и продаж продукции; изучить динамику производства и реализации продукции; проанализировать факторы, влияющие на выполнение производственной программы, и факторы формирования выручки от продаж; выявить резервы роста объема производства и реализации продукции и рекомендации по их использованию
Блок 2	Анализ использования основных производственных фондов	Показывает способность предприятия поддерживать уровень собственного оборотного капитала и пополнять оборотные средства в случае необходимости за счет собственных источников. Показывает размер прибыли, приходящейся на единицу стоимости основных производственных средств предприятия
Блок 3	Анализ использования труда и ФОТ	Оценка обеспеченности предприятия трудовыми ресурсами и движения рабочей силы; оценка эффективности использования рабочего времени; изучение производительности труда; изучение расходов на заработную плату
Блок 4	Анализ расходов и себестоимости	Анализ себестоимости продукции в разрезе калькуляционных статей и однородных экономических элементов позволяет определить величины экономии и перерасхода по отдельным видам затрат и содействует поиску резервов снижения себестоимости продукции (работ, услуг)
Блок 5	Анализ использования материальных ресурсов	Анализ себестоимости продукции в разрезе калькуляционных статей и однородных экономических элементов позволяет определить величины экономии и перерасхода по отдельным видам затрат и содействует поиску резервов снижения себестоимости продукции (работ, услуг)
Блок 6	Анализ прибыли и рентабельности продаж	Прибыль является важнейшей экономической категорией и основной целью деятельности любой коммерческой организации. Характеризует достигнутый предприятием результат (эффект) в полученной сумме

Примечание. Составлено автором по изученным источникам.

На основе предлагаемой методики анализа ТЭП и финансовой отчетности организаций проведем анализ по блокам. Для экономической характеристики деятельности предприятий проанализируем технико-экономические показатели (далее ТЭП) объектов исследования.

Все предприятия самостоятельно планируют свою деятельность на основе договоров, заключенных с потребителями услуг и поставщиками материально-технических ресурсов, и определяют перспективы развития, исходя из спроса на предоставляемые услуги. В своей деятельности предприятия обязаны учитывать интересы потребителя и его требования к качеству предоставляемых услуг [2; 27, 28].

Поэтому анализ работы коммунальных предприятий начинают с изучения показателей предоставленных услуг, который предполагает следующие этапы:

- диагностику формирования и выполнения производственной программы;
- диагностику объема предоставленных услуг;
- диагностику видов оказываемых услуг;
- диагностику структуры оказываемых услуг;

Источники информации для диагностики: плановые и оперативные планы-графики, данные текущей и годовой отчетности (ф. № 1 «Отчет о финансовом положении предприятия», ф. № 2 «Отчет о совокупном доходе (убытках)»; данные текущего бухгалтерского и статистического учета, данные проведенного аудита и др.).

В международном учетном стандарте нашли отражение две основные концепции, первая соответствует «Методике оценки объектов бухгалтерского учета в денежных единицах одинаковой покупательной стоимости» и ориентирована на общий индекс инфляции национальной валюты. При анализе динамики объема производства необходимо произвести корректировку на общий индекс инфляции национальной валюты.

Вторая концепция лежит в основе «Методики переоценки объектов бухгалтерского учета в текущую стоимость». Методика ориентирована на применение индивидуальных индексов цен на товар (Р, У) или товарную группу.

С применением названных выше методов нейтрализуется влияние изменения цен на конкретный товар или товарную группу. Диагностика объема производства начинают с изучения динамики валовой и товарной продукции, расчета индексов их роста и прироста.

Тарифы на услуги водоснабжения в РК за рассматриваемые периоды не менялись, это связано с тем, что они регулируются Комитетом по регулированию естественных монополий, защите конкуренции и прав потребителей Министерства национальной экономики РК (далее КРЕМ и ЗК). За исследуемые периоды данный комитет не менял тарифы на услуги водоснабжения [3].

Раскрывая деятельность исследуемых предприятий мы проанализировали объем оказываемых услуг, их виды, объем реализации услуг, состав расходов и эффективность использования средств труда.

Изменение в объемах оказываемых услуг свидетельствуют о наличии конкуренции в данной отрасли, и в связи с этим необходимо большое внимание уделять качеству, видам оказываемых услуг и изучению структуры услуг и их влиянию на себестоимость оказываемых услуг водоснабжения. Все объекты исследования ГКП «Холдинг Алматы Су», «Водоснабжение и канализация-Бургас» ЕАД, ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» оказывают такие виды услуг, как водоснабжение и водоотведение [4]. Далее проанализируем объем оказываемых услуг по водоснабжению за 2014–2016 гг. в Республике Казахстан и предприятий в Республике Болгария (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

Объемы оказанных услуг за 2014–2016 гг. по водоснабжению

Показатели	ГКП «Холдинг Алматы Су»			«Водоснабжение и канализация-Бургас» ЕАД			ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен»		
	годы, т.т		откл., (+/-)	годы, т.т		откл., (+/-)	годы, т.т		откл., (+/-)
	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Объем (доход) от реализации услуг	1455590	2125760	670170	9024600	9424800	400200,0	2509600	2300000	-209600

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
в том числе по 1 группе — Население (75 %)	1091692	1594320	502628	-	-		-	-	
Услуги клиентам				8858200	9276800	418600	2235000	2133800	-101200
по 2 группе — Прочие потребители	363898	531440	167542	-	-		-	-	
Прочие услуги	-	-		166400	148000	-18400	274600	166200	-108400

Примечание. Данные финансовой отчетности ГКП «Холдинг Алматы Су», «Водоснабжение и канализация-Бургас» ЕАД, ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» [5–7].

Объемы услуг по водоснабжению Республики Болгарии, показанные в таблице 2, в частности, рассматриваемых организаций «Водоснабжение и канализация-Бургас» ЕАД, ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен», свидетельствуют о росте услуг водоснабжения ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас» на 400200,0 т.т и снижение услуг ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» на 209600 т.т. Кроме того, данные таблицы 2 свидетельствуют о том, что в период с 2015 г. по 2016 г. ГКП «Холдинг Алматы Су» увеличило объем оказываемых услуг по водоснабжению в целом на 670170 т.т, из которых по населению на 502628 т и прочим потребителям на 167542 т.

Далее необходимо рассмотреть виды оказываемых услуг по водоснабжению анализируемых организаций Республики Казахстан и Республики Болгария. Необходимым элементом аналитической работы является анализ выполнения плана по номенклатуре и видам услуг. Номенклатура — перечень наименований изделий и их кодов, установленных для соответствующих видов продукции в Общем классификаторе промышленной продукции (ОКПП), действующим на территории СНГ. Оценка выполнения плана по номенклатуре основывается на сопоставлении планового и фактического выпуска продукции по основным видам, включенным в номенклатуру.

Из данных таблицы 2 нами определены изменения по оказываемым услугам анализируемых организаций, а именно рост услуг населению в ГКП «Холдинг Алматы Су» на 670170 т.т, рост услуг водоснабжения в ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас» на 400200 т.т и незначительное снижение в ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» (-209600 т). В целом наблюдается рост услуг в ГКП «Холдинг Алматы Су» в национальной валюте, как и в болгарских компаниях в их валюте (лев) [5–7].

Кроме того, в ГКП «Холдинг Алматы Су» оказывают услуги прочим потребителям, а в болгарских компаниях ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас» и ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» они рассматриваются как прочие услуги. Хотелось бы отметить, что в болгарских компаниях услуги населению и услуги клиентам обобщены.

Результаты и обсуждение

Резюмируя, отметим, что при анализе объема и видов оказываемых услуг необходимо учитывать специфику организации по услугам водоснабжения и водоотведения в Республике Казахстан и Республике Болгария, которые зависят от плотности населения, количества обслуживающих физических и юридических лиц, от показателей финансовой отчетности и объекта исследования. Следующим действием рассмотрим анализ структуры продукции (работ, услуг) — это соотношение отдельных видов изделий в общем объеме ее выпуска. Выполнить план по структуре — значит сохранить в фактическом выпуске продукции (работ, услуг) запланированное соотношение отдельных ее видов. Неравномерное выполнение плана по отдельным услугам приводит к отклонениям от плановой структуры продукции (работ, услуг), нарушая тем самым условия сопоставимости всех экономических показателей.

Для расчета влияния структурных сдвигов с целью устранения их влияния на экономические показатели используют метод прямого счета по всем услугам, метод средних цен и пр. По данным таблицы 3 проанализируем удельный вес оказываемых услуг.

Анализ структуры оказанных услуг за 2015–2016 гг. по водоснабжению

Показатели	ГКП «Холдинг Алматы Су»			ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас»			ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен»		
	год, т.т		откл., (+/-)	год, т.т		откл., (+/-)	год, т.т		откл., (+/-)
	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016
Доход от реализации услуг, 100 %	1623132	2125760	610170	9024600	9424800	400200	2509600	2300000	-209600
в том числе: по 1 группе — Население (75 %)	75	75	-	-	-	-	-	-	-
Услуги клиентам	-	-	-	98	98	-	89	93	+4
по 2 группе — Прочие потребители, %	25	25	-	-	-	-	-	-	-
Прочие услуги	-	-	-	2	2	-	11	7	-4

Примечание. Данные ГКП «Холдинг Алматы Су», ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас», ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» [5–7].

В ГКП «Холдинг Алматы Су» за рассматриваемые периоды не произошли изменения в процентном отношении, т.е. из общего объема услуг водоснабжения: 75 % — услуги населению и 25 % — услуги прочим потребителям. По ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас» изменения в процентном отношении не произошли, услуги клиентам 98 % и 2 % — прочие услуги, по ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» соотношение услуг клиентам за рассматриваемые периоды незначительно изменилось в сторону увеличения от 89 % до 93 % и прочих услуг с уменьшением от 11 % до 7 %. Как мы уже говорили, эти изменения связаны с особенностями отрасли и видов оказываемых услуг.

Для контроля финансово-хозяйственной деятельности основным является анализ реализации услуг, который проводят каждый месяц, квартал, полугодие, год. В процессе его проведения сравнивают фактические данные с плановым и предшествующим периодами.

По данным таблицы 3 определили, что реализация услуг по водоснабжению в ГКП «Холдинг Алматы Су» выполнены в полном объеме, а по болгарским организациям можно говорить о росте услуг водоснабжения ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас» на 400200 т.т. и снижение услуг ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» на 209600 т.т.

Далее необходимо проанализировать влияние основных средств на объем оказываемых услуг по водоснабжению, так как данная отрасль является фондоемкой. Эффективность использования основного капитала определяется путем сопоставления уровня фондоемкости с нормативной или плановой величиной этого показателя за определенный период. Внедрение прогрессивных ресурсосберегающих видов техники и технологии способствует повышению фондовооруженности труда, которая в отдельных случаях может возрастать опережающими темпами по сравнению с темпами роста производительности труда и тем самым вызывать рост фондоемкости (или уменьшение фондоотдачи) [8; 72, 9; 33]. Между тем снижение уровня использования основного капитала при обеспечении экономики материальных или трудовых ресурсов еще не означает, что эффективность производства должна падать.

Следовательно, рост фондоемкости продукции может быть экономически оправдан, если он направлен на экономию сырья, материалов, топливно-энергетических и трудовых ресурсов, которые позволяют возместить потери от снижения фондоотдачи. Возмещение потерь при опережающих темпах фондоемкости продукции может быть обеспечено при опережающих темпах роста чистой прибыли по сравнению с темпами роста фондоемкости продукции. При расчете темпов роста чистой

прибыли должен учитываться показатель изменения тарифов услуг. В таблице 4 нами проанализирована эффективность использования основных средств.

Т а б л и ц а 4

Сводные показатели эффективности использования основных средств

Показатели	ГКП «Холдинг Алматы Су»			ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас»			ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен»		
	годы, т.г		откл., (+/-)	годы, т.г		откл., (+/-)	годы, т.г		откл., (+/-)
	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016
Объём (доход) от реализации услуг	1455590	2125760	- 670170	9024600	9424800	400200	2509600	2300000	-209600
Средняя годовая стоимость ОС	1360708	1538656	169948	9712000	9193600	-518400	3456200	3384200	-72000
Средняя списочная численность работников	370	372	2	1191	1189	2	492	492	0
Фондоотдача	1,06	1,38	0,32	0,93	1,03	0,095	0,73	0,68	-0,046
Фондоемкость	0,94	0,72	0,22	1,08	0,98	-0,101	1,37	1,471	0,101
Фондовооруженность	17,99	20,68	-2,7	40,77	38,66	-2,11	35,12	34,39	-0,73

Примечание. Данные ГКП «Холдинг Алматы Су», ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас», ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен».

Данные таблицы 4 свидетельствуют о том, что определенные коэффициенты по ГКП «Холдинг Алматы Су» приближены к теоретическим значениям и фондоотдача немного снижена с 1,38 на 1,06 пунктов, фондоемкость увеличена с 0,72 до 0,94 пункта. По ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас» фондоотдача увеличена с 0,93 до 1,03 пункта, а фондоемкость уменьшена с 1,08 на 0,98 пункта. По ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» показатель фондоотдачи уменьшен с 0,73 на 0,68 пункта и фондоемкость увеличена с 1,37 на 1,47 пункта [5–7]. Если рассматривать показатель фондовооруженности по трем организациям, то налицо тенденция к уменьшению, что свидетельствует об уменьшении стоимости основных средств (например, не обновлялись ОС или не происходило ускоренного списания оборудования, программного обеспечения контроля потери, подачи и сброса воды и др.).

Коэффициент обновления показывает, какую часть от имеющихся на конец отчетного периода основных средств составляют новые основные средства. Данный коэффициент определяется отношением поступивших на стоимость ОС на конец года. На конец 2015 г. 3 % основных средств составляют новые основные средства в ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас», а в 2016 г. наблюдается списание устаревших основных средств.

Коэффициент выбытия показывает, какая часть основных средств выбывает из-за потери физических качеств и по другим причинам. Определяется, как отношение выбывших за год основных фондов к их наличию на начало года исчисляется, в целом, по основным фондам и отдельным их видам. В нашем случае наблюдаются списания и прочие выбытия основных средств (табл. 5) [10; 38].

Т а б л и ц а 5

Сводные показатели движения основных средства

Показатели	ГКП «Холдинг Алматы Су»			ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас»			ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен»		
	годы, т.т		откл., (+/-)	годы, т.т		откл., (+/-)	годы, т.т		откл., (+/-)
	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2015	2015	2016	2015/2016
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Объем (доход) от реализации услуг	1455590	2125760	-670170	9024600	9424800	400200	2509600	2300000	-209600
Средняя годовая стоимость ОС	1368708	1538656	169948	9712000	9193600	-518400	3456200	3384200	-72000
Амортизация всего	153046	80550	-72496	905000	800000	-105000	-	-	-
Амортизация ОС за год	-	-	-	1,758	1,809	0,051	1712	905	-807
Коэффициент износа ОС	0,11	0,05	-0,06	0,03	0,04	0,01	0,1	0,05	-0,05
Коэффициент обновления	0,07	0,11	0,04	0,03	0	-0,03	0,09	0	-0,09
Коэффициент выбытия	0,08	0,09	0,01	0,02	0,05	0,03	0,08	0,02	0,06

Примечание. Данные ГКП «Холдинг Алматы Су», ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас», ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» [5–7].

Данные таблицы 5 свидетельствуют об увеличении коэффициентов движения основных средств по ГКП «Холдинг Алматы Су», по организациям болгарских компаний эти коэффициенты имеют тенденцию к незначительному снижению и обновлению основных средств. Далее нами проведен анализ использования трудовых ресурсов. На данный момент численность работников ГКП «Холдинг Алматы Су» составляет 372 чел.

Т а б л и ц а 6

Состав и структура работников в динамике с 2015 г. по 2016 г.

Показатели	ГКП «Холдинг Алматы Су»			ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас»			ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен»		
	годы, т.т.		откл., (+/-)	годы, т.т.		откл., (+/-)	годы, т.т.		откл., (+/-)
	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016
Объем (доход) от реализации услуг	1455590	2125760	+670170	9024600	9424800	+400200	2509600	2300000	-209600
Средняя списочная численность работников	370	372	2	1191	1189	-2	492	492	-
Административный персонал	28	30		20	20		20	20	-
Производственный персонал	72	70		80	80		80	80	-

Примечание. Данные ГКП «Холдинг Алматы Су», ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас», ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» [5–7].

Управление предприятием осуществляется на основе централизованного руководства, объединяющего всех работников. Организационная структура ГКП «Холдинг Алматы Су» построена по линейно-функциональному принципу. Динамику основных показателей за исследуемый период ГКП

«Холдинг Алматы Су», ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас», ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» можно представить в виде таблицы 7.

Т а б л и ц а 7

Сводные показатели эффективности использования трудовых ресурсов и ФОТ

Показатели	ГКП «Холдинг Алматы Су»			ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас»			ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен»		
	годы, т.т		откл., (+/-)	годы, т.т		откл., (+/-)	годы, т.т		откл., (+/-)
	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016
Объём (доход) от реализации услуг	1455590	2125760	-670170	9024600	9424800	-400200	2509600	2300000	-209600
Средняя списочная численность работников	370	372	-2	1191	1189	-2	492	492	0
Производительность труда, т.т	3934	5714	-1780	7576	7926	-350	5100	4674	-460
ФОТ, всего	248064	353746	-105882	4256400	4094600		1029600	1023640	
ФОТ рабочих	124580	246258	-221678	3097200	2980000		750000	745000	
ФОТ админ.	124032	107690	-16342	1159200	1114600		279600	278640	
Среднегодовая ЗП, всего	670,0	952,0	-282,0	354700	341200		91800	85300	

Примечание. Данные ГКП «Холдинг Алматы Су», ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас», ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен».

Одним из важнейших разделов экономического (управленческого) анализа деятельности промышленных предприятий является изучение себестоимости выпускаемой и реализуемой продукции.

Снижение себестоимости продукции является основным направлением увеличения прибыли и повышения уровня рентабельности. Важнейшими показателями, выражающими себестоимость продукции, являются себестоимость всей продукции, работ и услуг, затраты на 1 тг продукции, работ и услуг, себестоимость единицы продукции, работ и услуг [11;159]. В нашем случае себестоимость является частью стоимости оказанных услуг и показывает, во сколько предприятию обошлось производство предоставленных услуг.

Далее рассмотрим изменения себестоимости оказываемых услуг по исследуемым организациям. В таблице 8 проанализируем общую себестоимость услуг по водоснабжению исследуемых объектов.

Т а б л и ц а 8

Сводные показатели по себестоимости услуг по водоснабжению

Показатели	ГКП «Холдинг Алматы Су»			ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас»			ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен»		
	годы, т.т		откл., (+/-)	годы, т.т		откл., (+/-)	годы, т.т		откл., (+/-)
	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016	2015	2016	2015/2016
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Себестоимость произведённых услуг	876960	1607738	+730780	9297800	9089200	-208600	2828400	2685600	-142800
в том числе: по 1 группе — Население (75 %)	657718	1205802	548284	9111840 (или 98 %)	8907420 (или 98 %)	-204420	(89 %) 2517280	(93 %) 2497600	-19680
по 2 группе —				185960	185780	-180	311120	188000	-123120

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Прочие потребители	219240	401934	182694						

Примечание. Данные ГКП «Холдинг Алматы Су», ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас», ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» [5–7].

Заключение

По ГКП «Холдинг Алматы Су» мы видим увеличение себестоимости на +730780 т.т, а по болгарским компаниям наблюдается снижение себестоимости услуг в общих показателях, однако доход от оказываемых услуг ниже их себестоимости, эти изменения означают неплатежеспособность потребителей. На основании полученных данных можно судить о положительной финансово-экономической деятельности ГКП «Холдинг Алматы Су», «Водоснабжение и канализация-Бургас» ЕАД и ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен» за рассматриваемый период времени.

Все описанное выше взаимосвязано, где прибыль является важнейшей экономической категорией и основной целью деятельности любой коммерческой организации.

Список литературы

- 1 Министерство экономического развития и торговли (МЭРТ), 24 мая 2011 г. Постановлением Республики Казахстан № 570 утверждена программа «Ак булак» на 2011–2020 гг. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>
- 2 Водный кодекс Республики Казахстан (с изм. и доп. на 28.12.2018 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>
- 3 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kremzk.gov.kz/>
- 4 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zhkh.kz/>
- 5 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.almatysu.kz>
- 6 Финансовая отчетность ЕАД «Водоснабжение и канализация-Бургас». — Бургас, 2016.
- 7 Финансовая отчетность ООО «Водоснабжение и канализация-Сливен». — Сливен, 2016.
- 8 Бернштейн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Л.А. Бернштейн; пер. с англ. науч. ред. Е.И. Елисеева, Я.В. Соколов. — М.: Финансы и статистика, 2003. — С. 616.
- 9 Глазов М.М. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятий: учеб.; Балтийский институт управления / М.М. Глазов. — СПб.: Андреевский изд. дом, 2006. — С. 190.
- 10 Герасимова В.Д. Анализ и диагностика производственной деятельности предприятий: учеб. пос. / В.Д. Герасимова. — 4-е изд. перераб. и доп. — М.: КНОРУС, 2008. — С. 156.
- 11 Любушин Н.П. Анализ финансового состояния организаций: учеб. пос. / Н.П. Любушин. — М.: Эксмо, 2007. — 256 с.

М. Абенова, А.К. Низамдинова, Г.К. Нурғалиева

Қазақстан мен Болгариядағы тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық қызметінің негізгі көрсеткіштерін талдау

Тұрғын үй-коммуналдық кешені барлық азаматтардың тіршілігін қамтамасыз ету жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі, еліміздің барлық дерлік тұрғындарын қамтиды, сондықтан экономиканың бірқатар салаларында ерекше орын алады. Зерттеу құралы ретінде танымның жалпы ғылыми әдістері: бақылау, салыстырмалы талдау, деректерді топтау, теориялық және нақты материалдарды қорыту пайдаланылды. Теориялық жалпылау мен қорытындылар, аудитті және қаржылық есептілікті талдауды әрі жетілдіру үшін, басшылыққа еңбек ресурстарын, қаржылық және материалдық ресурстарды тиімсіз пайдалануды болдырмауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелерін, атап айтқанда ішкі аудит әдістері мен аналитикалық процедураларды отандық тәжірибеге енгізу тәуекелдердің пайда болуын ертерек анықтауға және су беру ұйымдарының бақылау құрылымын жақсартуға көмектеседі. Ақпарат ағымында тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық кәсіпорындарының қызметі туралы сапалы қаржылық және басқарушылық ақпарат қажет болды, оған сәйкес кәсіпорын үшін басқарушылық шешімдер қабылдау ғана емес, сонымен бірге тұтастай салада талдауға жүгінуге болады.

Кілт сөздер: тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы, сумен жабдықтау және су беру кәсіпорындары, көрсеткіштерді талдау, тұрғын үй қоры, инфрақұрылым, сумен қамту қызметтерінің тарифтері, қорсыымдылығы, қормен жарактандырылу.

M. Abenova, A.K. Nizamdinova, G.K. Nurgaliyeva

Analysis of the main indicators of the activities of housing and communal services in Kazakhstan and Bulgaria

The housing and communal complex is the most important component in the life support system of all citizens, covers almost the entire population of our country and therefore occupies an exceptional position in a number of other sectors of the economy. As a research toolkit, general scientific methods of cognition were used, such as: observation, comparative analysis, grouping of data, generalization of theoretical and factual material. Theoretical generalizations and conclusions can be taken into account when using to further improve the audit and analysis of financial statements, will allow management to eliminate the inefficient use of economic resources such as labor, financial and material. The introduction of research results into domestic practice, in particular the methods of internal audit and analytical procedures, will determine the occurrence of risks at an early stage and improve the structure of control of water supply and sanitation organizations. In the information flow, there was a need for high-quality financial and management information on the activities of housing and utilities enterprises, according to which one could not only make management decisions for an enterprise, but also use its data for analysis in the industry complex as a whole.

Keywords: Housing and communal services, water supply and sanitation, analysis of indicators, housing stock, infrastructure, tariffs for water supply services, capital intensity, capital ratio.

References

- 1 Ministerstva ekonomicheskogo razvitiia i torhovli (MERT), 24 maia 2011 hoda Postanovleniem Respubliki Kazakhstan № 570 utverzhdenua programma «Ak bulak» na 2011–2020 hh. [Ministry of economic development and trade (MEDT), may 24, 2011 resolution of the Republic of Kazakhstan No. 570 approved the program «AK Bulak» for 2011–2020]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 2 Vodnyi kodeks Respubliki Kazakhstan [Water code of the Republic of Kazakhstan] (as amended on 28.12.2018). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].
- 3 *kremzk.gov.kz*. Retrieved from <http://www.kremzk.gov.kz/>
- 4 *zhkh.kz*. Retrieved from <http://www.zhkh.kz/>
- 5 *almatysu.kz*. Retrieved from <http://www.almatysu.kz>
- 6 Finansovaia otchetnost EAD «Vodosnabzhenie i kanalizatsiia-Burgas» [Financial statements of EAD «water Supply and Sewerage-Burgas»]. (2016). Burgas [in Russian].
- 7 Finansovaia otchetnost OOO «Vodosnabzhenie i kanalizatsiia-Sliven» [Financial statements of LLC «water Supply and Sewerage-Sliven»]. (2016). Sliven [in Russian].
- 8 Bernstein, L.A. (2003). *Analiz finansovoi otchetnosti: teoriia, praktika i interpretatsiia* [Analysis of financial statements: theory, practice and interpretation]. (E.I. Eliseeva, Trans.). Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
- 9 Glazov, M. M. (2006). *Analiz i diahnostika finansovo-khoziaistvennoi deiatel'nosti predpriatii* [Analysis and diagnostics of financial and economic activity of enterprises]. Saint Petersburg: Andreevskii izdatelskii dom [in Russian].
- 10 Gerasimova, V.D. (2008). *Analiz i diahnostika proizvodstvennoi deiatel'nosti predpriatii* [Analysis and diagnosis of the production activities of enterprises]. Moscow: KNORUS [in Russian].
- 11 Lyubushin, N.P. (2007). *Analiz finansovoho sostoiianiia orhanizatsii* [Financial analysis of organizations]. Moscow: Eksmo [in Russian].

M.K. Uspambaeva¹, Z.R. Mandrazhi², R.S. Dauletova³, G.A. Kenbeilova³, G.M. Konakova³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan;

²Crimean engineering pedagogical University, Russia;

³S. Baishev Aktobe University, Kazakhstan

(E-mail: kaldenova@mail.ru)

Development of the state audit system in Kazakhstan and the possibility of applying the experience

The research shows the studies of the Kazakhstan state audit system on the example of the experience of the Republic of Latvia. The Latvian Republic is bound by the common membership in the European Union; the country preserves its individuality regarding the language, the culture and the history. And their common democracy is seen in different democratic systems and processes, as well as in distinct parliamentary, constitutional and administrative systems. It is against this backdrop that the supreme control body performs its activity in the Latvian Republic. The state audit in the Latvian Republic is more and more called «state control». The aim of the research is the understanding of the Latvian system for the state audit and the opportunities of its application in Kazakhstan, which may strengthen and lift the state audit to a quality level. The results allowed to offer a range of strategic directions in the development of the state audit system in Kazakhstan. The institution of the state audit exists nearly in all the countries in the world and has recently developed particularly dynamically. The state audit's purpose is to control the budgetary funds and to assess legal use of the administrative resources in order to provide for a reasonable, economical and effective use of the funds. Normative and legal documents in the field of state audit of the countries are studied.

Keywords: financial audit, budgetary funds, control, system, management, performance audit, state audit, statutory audit.

Methods

In the work we applied the scientific methods of research: deduction method, used to perceive the essence of the state audit; analysis method; synthesis method; comparison method used to amplify and to ground tendencies and conditions influencing the development of the state audit.

Results of the research.

The purpose of the State control in the Latvian Republic is to aid the governmental bodies to reasonably manage and use the resources. A special mission of the State control comprises assistance: in effective and legitimate use of state funds (taxpayers' money); in development of finance management and liability for the funds spent; in fair and transparent process of taking decisions in the state sector [1, 2].

When performing audits the State control has set forth the following tasks: to assist the development of the state finance control system; to observe the laws; to decrease the risks of mistakes and violations; to assist the development of the inner audit activity and to increase the responsibility of the internal auditors; to assist in improvement of the internal legislation via audit reports.

The State control: daily presents in the Saeima an opinion on the financial year report, provided by the minister of finance, on performance of the state budget and on the budgets of the local governments (its financial condition), yearly delivers opinions on the correctness of doing annual reports by the ministries and other central governmental bodies; delivers reports to the Saeima and the Cabinet of Ministers:

on financial audits in such bodies, where the State audit agency has made a qualified or a negative finding, or there has been a refusal to provide an auditor's finding;

regarding all the performance audits executed by the State control;

regarding particularly important and significant results — to notify the state bodies on the results influencing the activities of such bodies, and also the law enforcement agencies on violations of legal norms during the audits; it also cooperates within its competence with the European Union institutions and with other international organizations and bodies [3].

In Kazakhstan, the regulatory framework necessary for the work of the state audit is available [4]. The legal status is defined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, in terms of appointment of the Chairman, members and approval of the report of the accounts Committee for control over the execution of the Republican budget [5].

The cooperation with the Saeima comprises the following.

The Committee for the state expenses and audit under the Saeima bears the responsibility for examining the reports and opinions of the State control, the law projects and proposals on the necessary amendments to laws.

The information provided by the State control to the Committee for the state expenses and audit under the Saeima on the actions of the units subject to audit given the compliance with the recommendations of the State control is revised by the Committee in presence of the representatives of the State control, of the unit subject to audit and of the correspondent competent ministry. The State control cooperates with the Committee for budget and finance (taxation), Committee for legal issues and other committees of the Saeima. The activity of the State control is not under the scope of the Saeima of the Latvian Republic [6, 8].

The extent of the research of the problem. The issues of the state control (audit): theory, practice and perspectives of development, are in the focus from the very beginning of the state control (audit), i.e. from the beginning of the XX century: in 1921 the USA adopt the law «On budget and financial control».

The problems of development of the state audit and financial control have been actively studied by the foreign economic science. The researched of the notable scientists P.L. DeFliese, H.R. Jaenicke, V.M.O'Reilly, M.B. Hirsch are devoted to it [8].

The quality of the state audit plays an important role for the effectiveness of the states bodies. The state audit includes the policy check in compliance with the international standards and perspectives. In the present research we speak on the existing types of the audit: performance audit, financial audit, statutory audit. There have been studied the achieved results of the state control in the Latvian Republic.

The revision of the State control. The audit of the annual report of the State control is performed by a sworn-in auditor (a commercial entity of certified auditors), nominated by the Saeima via tender procedures.

The State control presents its annual report together with the opinion of the sworn-in auditor (a commercial entity of certified auditors) to the Saeima and the State treasury in order to prepare an annual finance report [10]. The rights of the State control:

- the State control has the right to receive the projects of statutory acts examined by the Saeima and the Cabinet of Ministers and expose opinions regarding such acts, should these act be able to influence the incomes and expenses of the state and the local governments or, if provided, such acts provide for interaction with the state property as well as with the resources given by the European Union and other international organizations or bodies.

- the authorized persons of the State control have the right to participate in the sessions of the state entities, organizations and local governments on a consultative basis;

- an auditor-general, a member of the State control Council, a head of the audit management sector and the authorized by the auditor-general persons, if needed, may freely visit entities and enterprises (companies) irrespective of their subordination, as well as responsibility and requests of all the necessary information for completion of the State control tasks;

- upon demand of the State control banks and other credit entities should provide the State control with the information in amounts and in order set forth by the Law on the credit entities, information, requested by it regarding accounts and transactions executed by the subjects under audit, should it be necessary for the audit. The State control executes three types of audit: financial audit, which includes expression of an opinion on the audit of the financial statements of the unit under audit; performance audit, which includes review of economy, effectiveness and productivity of the entities subject to audit; statutory audit, which includes checking of correspondence of the operations and the operations of the unit subject to audit to the legal requirements of the laws and statutory acts as well as to the planned results.

The constant combat against the shadow economy, together with the measures for improvement of the tax administration have contributed to the increase in income from taxes and social payments in the sector of the state government in the Republic of Latvia [4].

The state deficit is growing every year, in 2016 it reached 7 865,4 million euro or 31,6 % jn the GDP, which is 477,5 million Euro more, than in 2015. Thus the audit type «Performance audit» of the direction «Effectiveness of the budget management system: part 1 — The estimation of effectiveness of the budget planning cycle during the monitoring activities has concluded: «In the process of the state budget planning there is a lack of an effective teamwork and long-term thinking. The state debt grows; the budget does not provide for a «safety cushion»; the sum of the state debt, which may be allowed by the state, is not estimated; the planning of the policy is performed without taking the financing into account».

Here the State control of Latvia recommends the following: «The Ministry of Finance shall eliminate significant deficiencies in the Law on budget and finance management, provide for precise information on the amount of the state investment expenses, ensure a sharp and equivalent approach to defining the basic expenses of the ministries. The Cabinet of Ministers shall create a system of management of the state investments; the Plan of actions of the Government shall be elaborated in conformity with the national development aims adopted by the Saeima [4]».

The results achieved by the State control of the Republic of Latvia: only in the framework of the pilot project on defining the financial effect there was calculated a total financial effect of the recommendations given by the state audit, in the amount of 9,82 million euro, including 3,80 million euro saved in the State management; the benefit grew on 1,54 million euro; the economy for the population equaled to 4,48 million rubles due to elimination of non-grounded payments and observation of the principle of proportionality.

Results achieved: dishonest state functionaries and irresponsible clerks of the entities received were reprimanded. From 2006 to 2013: four criminal cases against 4 persons were brought before court; four criminal actions were brought against 4 persons; 2 people were judged in the framework of two criminal actions with criminal sentences [9, 10].

From 2014: 16 criminal actions against 18 persons were brought before court; on the basis of 17 criminal cases started a criminal action against 33 persons; in the framework of 9 criminal actions 10 persons were found guilty and sentenced [11].

It should be noted that according to the Concept of introduction of the state audit in the Republic of Kazakhstan at the first stage (2013–2014) there has been provided elaboration and adoption of the standards of the external and internal state audit and of the state financial control, taking into account the requirements of the international standards.

The second stage (2015–2017) concerned the constitution of the state audit system. Starting 2018 the state audit and state financial control bodies function in conformity with the standards of the state audit. The state audit and state financial control will become a full and efficient institution of the state and society.

It should be noted that there is a lack of direct assistance at such an important stage of reforming the state financial control and introduction of the state audit of the correspondent institutions. The macroeconomic project USAID ended in 2014. There is no support from the World Bank and INTOSAI [12].

In 2015 there was published the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 12, 2015 No 392-V «On the state audit and financial control» [13].

The state audit comprises analysis, estimation and verification of efficiency of management and use of the budgetary funds, assets of state and entities of the quasi-state sector, linked grants, state and guaranteed state loans, as well as of the loans involved under the bail of the state, including other activity connected with the budget execution, based on the risk management system [14, 10].

In the modern globalized world Kazakhstan highly aspires to take a rightful place of the most competitive country, thus there is a task of an effective, rational and target use of the budgetary funds and savings of the National fund of the country. The clear system of the state control has its defined importance.

Creation of such a system in the republic requires defining the basic elements of the system on the basis of the foreign experience studies. A.B. Zeynelgabdin has marked the elements of the audit: state audits regarding economic areas and a complex of the state audit bodies (Zeynelgabdin, 2015) [1]. We have added some new elements and competences to those above. The structure is set forth in Table.

Table

System of the state audit. Elaborated by the authors on the basis of the data (A.Zeynelgabdin, 2015)

System of the State Audit			
Basic economic areas	Units subject to audit	State audit bodies	
Audit of state funds use	Financial statements audit	External	Internal
Audit of state assets use	-	-	-
Audit of budget income	Compliance audit	Accounts committee	Internal audit
Problematic and organizational audit	-	-	-
Audit of assets of state and quasi-state sectors' units	Performance audit	Audit commission	Internal audit

It should be noted that the results of the state audit conducted by the internal audit Service of the Ministry of foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan for January-September 2019 showed the following.

Total amount of budget funds covered by the audit is 23 135.7 mln. KZT. Total amount of detected violations — 567.00 mln. KZT which looks as follows in the context of violations' classification:

- violations of the law in the flow of funds to the budget in the amount of 13.11 mln. KZT;
- violations of the law in the conduct of accounting and budget accounting, preparation of financial and budgetary reports in the amount of 48.89 mln. KZT, violations of current expenses in the amount of 0.58mln. KZT, violations of using budget funds for capital expenditures in the amount of 0.68mln. KZT, other violations in the amount of 503.74mln. KZT.

The amount to be reimbursed to the revenue of the national budget is 1.43 mln. KZT and the amount to be restored in accounting is 0.76 mln. KZT.

Based on the results of the audit activities, 8 decisions to eliminate the identified violations, that had been sent to the state audit objects decisions were executed on time. Execution deadlines for two objects will come in the second half of 2019.

As of July 1, 2019, 1.05 mln. KZT has been reimbursed to the state budget, 0.76 mln. KZT was reinstated in accounting [14].

Disciplinary measures were taken against 4 officials based on the audit results.

As it is seen, the state audit in the economic areas constitutes the basis of the system, as it is one of the elements of economy management. In any state the control of financial resources and state assets and property formation and use is an objective process [14].

Dealing with the experience of the advanced economies possessing deep state financial control traditions, such as Great Britain, the USA, Canada, it would worth noting that the controlling and audit activity in these countries is performed according to the commonly recognized standards for state control, which are similar to the audit standards, but are elaborated with more details. Thus, in the USA they elaborated five utmost standards (The Generally Accepted Government Auditing Standards — «The Yellow book», the Principles of formation and adoption of inquiries for budgetary funds — «The Red book», the Standards for Internal Control in the Federal Government«The Green book», the Guidelines for performance of the state financial audit, The Guidelines on assessment of compliance of the necessary expenses to the results planned) and additional 24 standards based on the ISSAI.

The adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan «On the state audit and financial control» allows to construct a solid system of the state audit and financial control, to increase effectiveness of the state bodies' activity, to increase transparency of use of the budgetary funds and state assets management, to timely and promptly prevent financial offences and to eliminate factors conducive to commitment of offences, to deliver to the President, the Parliament, the Government of the Republic of Kazakhstan and to the society complex and objective information [1, 10].

The use of the experience of the Republic of Latvia in the Kazakhstani state audit will allow estimating the quality of activity of the state bodies and organizations dealing with financial resources management. On the grounds of the risk, experience and previous audits analysis, the state control of the Republic of Latvia has constituted socially utmost standards for performance and statutory audit. Thus, the purpose of the development of the state audit system is to increase the effectiveness of use of the budgetary funds and state assets management. The state audit shall not only simply reveal these or those incompliances, but also reveal reserves and potential of use, management of the state financial resources with a stronger feedback, effectiveness.

A systematic use of audits of the financial statements, of compliance audit, of performance audit allows increasing the quality of public resources management. Accounts Committee, when elaborating the concept and plans for the midterm period, proceeds from necessity of a transition from financial audit of functional expenses of a state to performance audit of the result of use of the national resources in the framework of the project approaches towards development management.

Effective management of the economy, financial resources is provided on the basis of a systematic analysis, feedback from the element of the management mechanism, in particular, the mechanisms of planning, use and estimation of the economic events. At that the state audit and financial control constitute two of the basic elements of the economy management.

Thus, the main US audit service does not lead, but guides the activity of other controlling bodies via settling the standards. At the same time it may demand from these bodies the performance of their functions

in conformity with these standards. In Great Britain the system of state and municipal financial control is established as a solid complex based on uniform principles and standards.

The majority of the Supreme financial control (audit) bodies (hereinafter — SFCB) — members of INTOSAI in accordance with the Lima declaration have separate statutes to regulate their activity. Thus, in Spain there is the Organic law on the Accounting Tribunal dated May 12, 1982; in the Czech Republic — Law on the Supreme control service, in China — Law on revision and statements in the People's Republic of China, dated 31 August, 1994; Law of the Republic of Azerbaijan dated July 2, 1999 «On the Court of Audit»; the German Law on the Federal Court of Audit dated June 11, 1985; Law of Denmark on the Auditor-General; Law on the Court of Audit of Austria dated 1948; Law on the Control and revision office of Japan, the US Controller-General Act of 1980, Law on the Auditor-General of Canada, the Federal law «On the Court of Audit of the Russian Federation», the Ukrainian law «On the court of Auditors»; law of the Kyrgyz Republic dated August 13, 2004 «On the Court of Audit of the Kyrgyz Republic»; law «On the Auditor-General of Australia»; the UK National audit act of 1983, law «On the Court of Accounts of Belgium».

We shall also highlight that the system of the state audit of Germany is represented by auditor offices that perform audit of the financial management of the Federation (Bundesrechnungshof) and the Federal lands (the audit courts of the lands/audit courts), including the asset funds of the Federation and the lands and the federal entities. Bundesrechnungshof performs federal budgetary funds audit. It is an independent institution outside the structure of legislative, judicial and executive branches of power. It is a peculiarity of the external audit bodies that differentiates them from internal audit bodies integrated into the structure of different bodies and agencies where they are to perform their audit.

Thus, the difference in the formation of the Supreme financial control (audit) bodies exists in three basic models: parliamentary model, extra-parliamentary model, mixed model; that is, possessing judicial competence, competence in the area of preliminary audit and post-audit (control); having separate laws regulating their activity; having in their structure territorial/regional subdivisions or not having them.

Acknowledgement

We would like to thank our dear language assistant A.Boychenko for the help in translation of the article. We are deeply thankful to our parents and colleagues, who kindly supported us when working on the research.

References

- 1 Zeinelgabdin, A.B. (2013). State audit as a tool of economic management. *Public audit, No. 6*, 18–20.
- 2 Kari Anuarbek. Monitoring and audit of public financial resources: the problem of organizing an effective system (on the example of the Republic of Kazakhstan) *Indian journal of science and technology. Vol. 8 (C10)*, DOI: 10.17485/ijst/2015/v8iS10/85413.
- 3 Action strategy of the national audit office of the Republic of Latvia for 2014–2017, II, Goal 3, achievable result 2.
- 4 Saeima of The Republic of Latvia. *saeima.lv*. Retrieved from <http://www.saeima.lv/en> (accessed 10.05.2019).
- 5 Official site. State control of Latvia. *lrvk.gov.lv*. Retrieved from <http://www.lrvk.gov.lv> (accessed 05.09.2019).
- 6 The Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995 (with amendments as of 23.03.2019). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> (accessed 05.09.2019)
- 7 Defliz, F.L., Jenik, G.R., Reilly, V.M., & Hirsch, M.B. (1997). *Montgomery Audit: translated from English*. Y.V. Sokolov (Ed.). Moscow: Audit, unity.
- 8 Zeinelgabdin, A.B. (2015). Theoretical and practical issues of implementation of public audit in the Republic // state audit. Spets. issue. Yeah. Thirty-nine.
- 9 *esep.kz*. Retrieved from <http://esep.kz/rus/show1/article/52> -accounts Committee for control over the execution of the Republican budget (accessed 14.08.2019)
- 10 Official Website of the accounts Committee for control over the execution of the Republican budget of the Republic of Kazakhstan. *esep.kz*. Retrieved from <http://www.esep.kz/r3/about/news/v-ramkakh-xxiii-kongressa-intosai-sostoyalis-dvustoronnie-vstrechi-predsedatelya-schetnogo-komiteta-.html> (accessed 07.09.2019)
- 11 Stevens, N. (2011). external auditor characteristics and internal control reporting under SOx section 302. *Manag. I*. 2011;26:114–129. DOI: 10.1108/02686901111095001
- 12 Daniel, R. Lombardi & Richard, B. dull (2016). development program: audit of the evaluation system data. *Journal of new technologies in accounting: spring 2016, vol. 13, No. 1*, 37–52. Retrieved from <https://doi.org/10.2308/jeta-51445> (accessed 18.08.2019)
- 13 Zeinelgabdin, A.B. (2008). *the Financial system of Kazakhstan: formation and development*. Astana: Publishing House. The Kazuefit.

14 *The theory of the state audit.* (2018).Textbook-Astana. Accounts Committee for control over the execution of the Republican budget of Kazakhstan.

15 DOI: 10.1186 / s40064–016–2903–0 comprehensive survey of self-efficacy and professional development of state auditors in order to improve the quality of audit. Shu-Jin Li, Zhau-Min su, sang-Bin Cai, zi-Li Lu, 8 and Weiwei Dong

М.К. Успамбаева, З.Р. Мандражи, Р.С. Даулетова, Г.А. Кенбейлова, Г.М. Конакова

Қазақстанда мемлекеттік аудит жүйесін дамыту және жинақталған тәжірибені қолдану мүмкіндігі

Мақалада Латвия Республикасының тәжірибесі мысалында қазақстандық мемлекеттік аудит жүйесінің зерттеулері ұсынылған. Латвия Республикасы Еуропалық одақтағы жалпы мүшелікпен байланысты, ел тілге, мәдениетке және тарихқа қатысты өз даралығын сақтайды. Олардың жалпы демократиясы әртүрлі демократиялық жүйелер мен процестерде, сондай-ақ әртүрлі парламенттік, конституциялық және әкімшілік жүйелерде көрінеді. Дәл осы тұста жоғары бақылау органы өз қызметін Латвия Республикасында жүзеге асырады. Латвия Республикасындағы мемлекеттік аудит «мемлекеттік бақылау» деп жиі аталады. Зерттеудің мақсаты Латвия мемлекеттік аудит жүйесін және оны Қазақстанда қолдану мүмкіндіктерін түсіну болып табылады, бұл мемлекеттік аудитті күшейтеді және сапалы деңгейге көтере алады. Алынған нәтижелер Қазақстанда мемлекеттік аудит жүйесін дамытуда бірқатар стратегиялық бағыттарды ұсынуға мүмкіндік берді. Мемлекеттік аудит институты әлемнің барлық елдерінде іс жүзінде бар және әсіресе соңғы уақытта серпінді дамып келеді. Мемлекеттік аудиттің мақсаты бюджет қаражатының пайдаланылуын бақылау және қаражатты орынды, үнемді және тиімді пайдалануды қамтамасыз ету мақсатында әкімшілік ресурстың заңды пайдаланылуын бағалау болып табылады. Елдердің мемлекеттік аудиті саласындағы нормативтік және құқықтық құжаттары зерделенді.

Кілт сөздер: қаржылық аудит, бюджеттік қаражат, бақылау, жүйе, басқару, тиімділік аудиті, мемлекеттік аудит, міндетті аудит.

М.К. Успамбаева, З.Р. Мандражи, Р.С. Даулетова, Г.А. Кенбейлова, Г.М. Конакова

Развитие системы государственного аудита в Казахстане и возможность применения опыта

В статье представлены исследования казахстанской системы государственного аудита на примере опыта Латвийской Республики. Латвийская Республика связана общим членством в Европейском союзе, страна сохраняет свою индивидуальность в отношении языка, культуры и истории. Их общая демократия проявляется в различных демократических системах и процессах, а также в различных парламентских, конституционных и административных системах. Именно на этом фоне высший контрольный орган осуществляет свою деятельность в Латвийской Республике. Государственный аудит в Латвийской Республике все чаще называют «государственным контролем». Целью исследования является понимание латвийской системы государственного аудита и возможностей ее применения в Казахстане, что может усилить и поднять государственный аудит на качественный уровень. Полученные результаты позволили предложить ряд стратегических направлений в развитии системы государственного аудита в Казахстане. Институт государственного аудита существует практически во всех странах мира и в последнее время развивается особенно динамично. Целью государственного аудита является контроль за использованием бюджетных средств и оценка законного использования административного ресурса в целях обеспечения разумного, экономичного и эффективного использования средств. Изучены нормативные и правовые документы в области государственного аудита стран.

Ключевые слова: финансовый аудит, бюджетные средства, контроль, система, управление, аудит эффективности, государственный аудит, обязательный аудит.

Д.И. Салимбекова¹, Г.Н. Сраилова²

¹Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан;

²Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан

(E-mail: dana.salimbekova@mail.ru)

Оценка экономического положения ТОО «Автотранспорт» в Казахстане

В статье изучены теоретические понятия экономического и финансового анализа. Рассмотрены виды экономического анализа в Казахстане. Рассчитаны экономические показатели хозяйственного объекта. На основе финансовых данных ТОО «Автотранспорт» проведен анализ ликвидности и платежеспособности баланса. Рассмотрены финансовая устойчивость, деловая активность, а также расчеты прибыльности и рентабельности предприятия. Дана оценка финансовой ситуации за 2018 г. в ТОО «Автотранспорт». Предложены рекомендации, способствующие улучшению экономической деятельности ТОО «Автотранспорт» в рыночных условиях для дальнейшего сохранения конкурентоспособности предприятия. В связи с чем по восстановлению платежеспособности предложено своевременно проводить инвентаризацию активов и пассивов предприятия, а также преобразовать низколиквидные активы в денежные средства и погасить с их помощью краткосрочных обязательств. По улучшению финансовой устойчивости необходимо снизить производственные затраты и уменьшить текущие финансовые потребности, оптимизировать численность работников, произвести конвертацию долговых обязательств в уставной капитал, добиваться своевременного авансирования со стороны заказчиков выполняемых работ. По обеспечению финансового равновесия на длительный период времени рекомендовано осуществление мероприятий в сфере маркетинга, привлечение дополнительных инвестиций для технологического совершенствования.

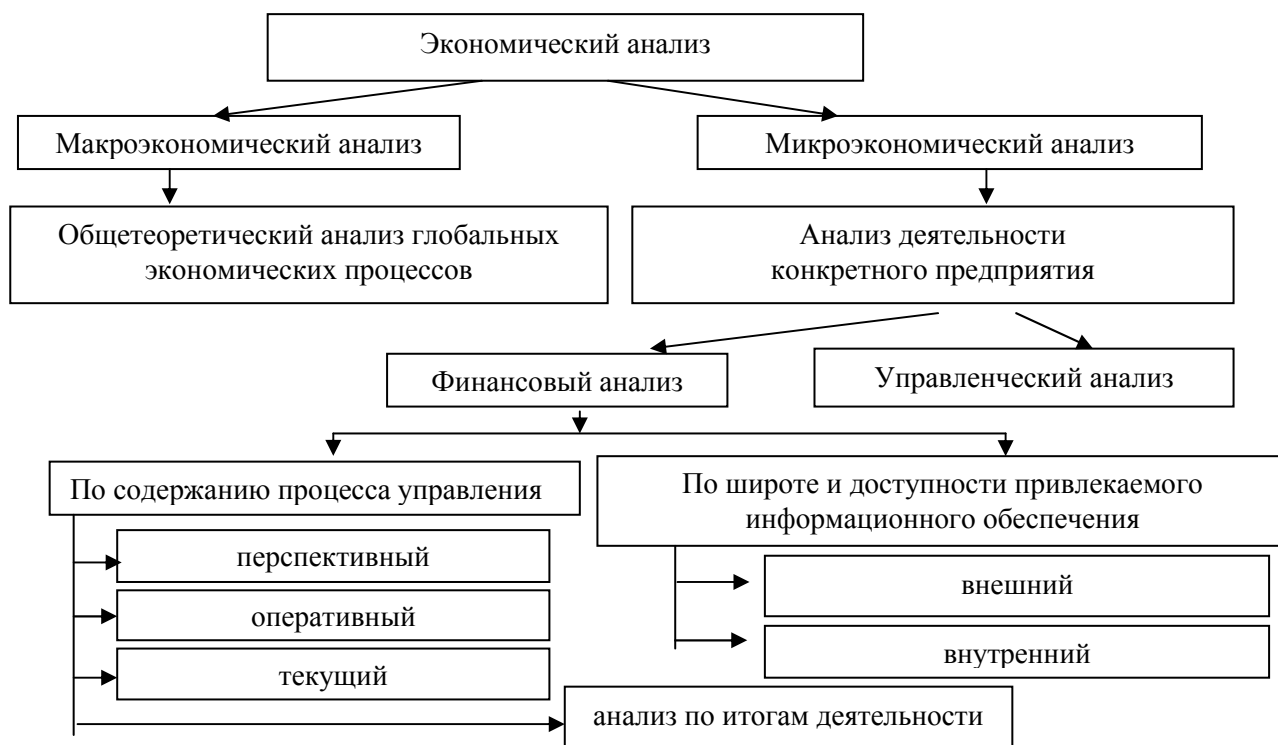
Ключевые слова: оценка, анализ, финансовая устойчивость, ликвидность, прибыльность, рентабельность.

Постановка проблемы. Чтобы процветать при коммерциализации надо своевременно проводить экономический анализ, для чего необходимо дать оценку финансового функционирования и найти ресурсы развития субъектов и его состоятельности.

Вопросы оценки финансового состояния предприятия исследованы в работах П.И. Вахрина, Л.А., В.Г. Артеменко, Н.В. Колчиной, В.В. Ковалева, Н.А. Никифорова.

Целью исследования является оценка экономического положения ТОО «Автотранспорт» для устойчивого финансового роста на рынке.

Результаты исследования. Анализ общеэкономических основ субъекта в его будущей работе является важнейшей частью всего финансового процесса [1; 160]. Экономический анализ — это система специальных знаний, связанная с изучением экономических микропроцессов и событий и их взаимосвязанности, складывающихся под влиянием всевозможных факторов. Финансовый анализ — доля экономического анализа, связанная с исследованием финансового положения субъекта и ее финансовых итогов, на основе отчетности [2; 13]. Экономический анализ имеет нижеследующие виды (рис. 1).

Примечание. Разработано автором на основе [3; 7, 4; 12]

Рисунок 1. Группировка видов экономического анализа

На первой стадии оценки экономического положения ТОО «Автотранспорт» проведен анализ ликвидности и платежеспособности баланса. От степени ликвидности баланса зависит платежеспособность. Ликвидность характеризует не только текущее состояние расчетов, но и перспективное [5; 79]. Расчеты внесены в таблицу 1. Затем рассмотрены финансовая устойчивость, деловая активность, прибыльность и рентабельность предприятия.

Т а б л и ц а 1

Анализ ликвидности баланса ТОО «Автотранспорт», тыс. тг

АКТИВ	На начало 2018 г.	На конец 2018 г.	ПАССИВ	На начало 2018 г.	На конец 2018 г.	Платежный излишек/недостаток 2018 г.		В % к величине итога группы пассива 2018 г.	
						на начало	на конец	на начало	на конец
Наиболее ликвидные активы (А1)	16750	5250	Наиболее срочные обязательства (П1)	91000	83500	-74250	-78250	-81,59	-93,71
Быстро продаваемые активы (А2)	23150	44050	Краткосрочные пассивы (П2)	5000	4500	18150	39550	363	878,89
Медленно реализуемые активы (А3)	99600	75200	Долгосрочные пассивы (П3)	0	0	99600	75200	0	0
Трудно реализуемые активы (А4)	180500	183000	Постоянные пассивы (П4)	224000	219500	-43500	-36500	-19,42	-16,63
БАЛАНС	320000	307500	БАЛАНС	320000	307500	-	-	-	-

Примечание. Рассчитано автором по данным [6].

Анализируя таблицу 1, получаем следующие результаты:

1) на начало 2018 года:	2) на конец 2018 года:
A-1 < П-1 16750 < 91000	A-1 < П-1 5250 < 83500
A-2 > П-2 23150 > 5000	A-2 > П-2 44050 > 4500
A-3 > П-3 99600 > 0	A-3 > П-3 75200 > 0
A-4 < П-4 180500 < 224000	A-4 < П-4 183000 < 219500.

Это свидетельствует о том, что баланс является неликвидным и ТОО «Автотранспорт» неплатёжеспособный.

При анализе платежеспособности рассчитаны показатели ликвидности (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

Анализ коэффициентов ликвидности

Показатели	Нормативное значение	На начало 2018 г.	На конец 2018 г.	Отклонения
Коэффициент абсолютной ликвидности	0,2–0,5	0,17	0,06	-0,11
Коэффициент быстрой ликвидности	0,7–1	0,42	0,56	0,14
Коэффициент текущей ликвидности	2–3	1,45	1,41	-0,04

Примечание. Рассчитано автором по данным [6].

1. Норматив абсолютной ликвидности, формула 1:

$$K_{ла} = ДС + КФВ / ТО, \quad (1)$$

ДС — денежные средства; *КФВ* — краткосрочные финансовые вложения; *ТО* — краткосрочные текущие обязательства.

– На начало = 16750 / 91000 + 5000 = 0,17.

– На конец = 5250 / 83500 + 4500 = 0,06.

Погасить свои обязательства хозяйствующий субъект не в состоянии, значит, он неликвидный.

2. Норматив быстрой ликвидности, формула 2:

$$K_{кл} = (ДС + КФВ + ДЗ) / ТО, \quad (2)$$

ДЗ — дебиторская задолженность.

– На начало = 16750 + 23150 / 91000 + 5000 = 0,42.

– На конец = 5250 + 44050 / 83500 + 4500 = 0,56.

– В составе оборотных активов намного снизилась доля материальных средств и возросла дебиторская задолженность, что свидетельствует о снижении ликвидности предприятия.

3. Показатель текущей ликвидности, формула 3:

$$K_n = (ДС + КФВ + ДЗ + ЗЗ) / ТО, \quad (3)$$

ЗЗ — запасы и затраты.

– На начало = 16750 + 23150 + 99600 / 91000 + 5000 = 1,45.

– На конец = 5250 + 44050 + 75200 / 83500 + 4500 = 1,41.

Рассчитанный показатель демонстрирует, что ТОО «Автотранспорт» не сможет погасить свои долги. Выясним, сможет ли на протяжении полугодия ТОО «Автотранспорт» восстановить свою состоятельность, формула 4:

$$K_{вп} = (K_{тлкон} + П_y / П_o (K_{тлкон} - K_{тлнач})) / K_{тлнорма}, \quad (4)$$

$K_{тлкон}$, $K_{тлнач}$ — фактическое значение показателя текущей ликвидности на конец и начало отчетного времени; $П_y$ — установленный период восстановить состоятельность за полугодие; $П_o$ — отчётный период; $K_{тлнорма}$ — норматив показателя текущей ликвидности (2,0); $K_{вп} = (1,41 + 6/12(1,41 - 1,45)) / 2 = 0,72$.

Коэффициент платежеспособности менее 1, значит, нет реального состояния восстановить платежеспособность за полугодие.

Проведённый анализ легкорезализуемости и состоятельности показал, что в течение полугодия ТОО «Автотранспорт» не может восстановить свою состоятельность.

Экономической значимостью финансовой устойчивости является избыток / нехватка средств для комплектования резервов и издержек [7; 264]. На основе бухгалтерской отчетности ТОО «Автотранспорт» составлена таблица 3.

Т а б л и ц а 3

Оценка экономической стабильности ТОО «Автотранспорт» за 2018 г., тыс. тг

№ п/п	Показатели	На начало	На конец	Отклонение
1	Капитал и запас	224000	219500	-4500
2	Ответственность в ближнем периоде	96000	88000	-8000
3	Ответственность в долговременном периоде	0	0	0
4	Активы внеоборота	180500	183000	2500
5	Резервы	86800	66000	-20800
6	Фактические свои средства для движения (стр.1 +3– стр.4)	43500	36500	-7000
7	Всего резерва и издержек (стр.6 + стр.2)	139500	124500	-15000
8	Реальные свои и долгосрочные заёмные источники комплектования резерва и издержек (стр.7 + стр. 3)	139500	124500	-15000
9	Превышение / нехватка своих средств для оборота (стр.6 – стр.5)	- 43300	-29500	13800
10	Превышение / нехватка общей величины основных источников формирования резерва и издержек (стр.7 – стр.5)	52700	58500	5800
11	Превышение, нехватка своих средств для оборота и долгосрочные заёмные источники формирования резерва и издержек (стр.8 – стр.5)	52700	58500	5800

Примечание. Рассмотрено автором по данным [6].

Данные таблицы 3 показывают, что ТОО «Автотранспорт» финансово стабильно. Величина оборота капитала — 5800 тыс. тг. Свой капитал и темпы его увеличения, финансовый рычаг в номенклатуре капитала и состоятельность являются важнейшими характеристиками финансово-экономического состояния предприятия, поскольку по этим показателям судят об экономической привлекательности предприятия [8; 38] рассчитанным в тенге:

1. Наличие своих оборотных средств:

$$НСОС = К + ДО - ВА, \quad (5)$$

где $К$ — капитал и резервы; $ДО$ — обязательства длительного периода; $ВА$ — активы внеоборота.

– На начало = $224000 + 0 - 180500 = 43500$.

– На конец = $219500 + 0 - 183000 = 36500$.

2. Всего источников формирования запасов и затрат:

$$ВИ = НСОС + КО, \quad (6)$$

$НСОС$ — наличие своих оборотных средств; $КО$ — обязательства на короткий период.

– На начало = $43500 + 96000 = 139500$.

– На конец = $36500 + 88000 = 124500$.

3. Наличие своих и долгосрочных заёмных источников комплектования резервов и издержек хозяйствующего субъекта (КФ):

$$КФ = ВИ + ДО, \quad (7)$$

$ВИ$ — свои оборотные средства; $ДО$ — обязательства длительного периода.

– На начало = $139500 + 0 = 139500$.

– На конец = $124500 + 0 = 124500$.

Этим нормативам соответствуют 3 показателя обеспеченности резерва и издержек источников формирования:

1. Излишек, нехватка своих оборотных средств (Φ^c):

$$\Phi^c = COC - З, \quad (8)$$

$HCOC$ — наличие своих средств оборота; $З$ — резерв.

– На начало = 43500,0 – 86800 = -43300,0.

– На конец = 36500,0 – 66000 = -29500,0.

2. Излишек, недостаток общей величины основных источников (Φ^o):

$$\Phi^o = BI - З \quad (9)$$

BI — собственные оборотные средства.

– На начало = 139500 – 86800 = 52700.

– На конец = 124500 – 66000 = 58500.

3. Излишек, нехватка своих и долгосрочных заемных источников:

$$\Phi^m = K\Phi - З, \quad (10)$$

$K\Phi$ — функционирующий капитал.

– На начало = 139500 – 86800 = 52700.

– На конец = 124500 – 66000 = 58500.

Проведённый анализ нормативов финансовой устойчивости показал, это тип неустойчивого финансового положения, который носит характер нарушения платежеспособности. В этом случае существует вероятность восстановления равновесия за счет дополнения своих средств, уменьшения дебиторского долга, ускорения оборачиваемости запасов, а это ведёт к потере платежеспособности и ставит финансовую устойчивость ТОО «Автотранспорт» под угрозу.

Финансовое состояние хозяйствующего субъекта обусловлено его предприимчивой активностью с учетом использования средств производительности труда и фондоотдачи. Для оценки уровня производительности труда применяется система обобщающих, частных и вспомогательных показателей [9; 79].

$$ПТ = \frac{\text{Выручка от реализации}}{\text{Среднесписочная численность}}. \quad (11)$$

– На начало = 1293000 / 600 = 2155.

– На конец = 1310000 / 600 = 2183,33.

Резервами роста фондоотдачи являются увеличение объема производства продукции и сокращение среднегодовых остатков основных производственных фондов [4; 74].

$$\text{Фондоотдача} = \frac{\text{Выручка от реализации}}{\text{Средняя стоимость основных средств}}. \quad (12)$$

– На начало = 1293000 / 173975 = 7,43.

– На конец = 1310000 / 173975 = 7,53.

Можно сделать вывод, что деловая активность высокая.

Прибыль показывает, как сработало предприятие за отчетный период. Прибыль — это превышение доходов от продажи над издержками на производство и реализацию [10; 364]. По отчету «О прибылях и убытках» ТОО «Автотранспорт» авторы составили таблицу 4, которая свидетельствует о росте прибыли в ТОО «Автотранспорт» на 1190 тыс. тг., т.е. благоприятном результате.

Расчет прибыли ТОО «Автотранспорт», 2018 год, тыс. тг

Показатели	Код стр.	Начало	Конец	Отклонения
Прибыль (убыток) от реализации	050	53000	55000	2000
% к получению	060	70	90	20
Прочие операционные, нереализационные доходы	090	940	1410	
Прочие операционные, нереализационные расходы	100	1510	2300	470
Прибыль (убыток) до налогообложения (строки 050+060+090–100)	140	52500	54200	1700
Подходный налог	150	15750	16260	510
Чистая прибыль (стр. 140–150)	160	36750	37940	1190

Примечание. Рассчитано автором по данным [6].

Для оценки интенсивности и эффективности производства используют норматив рентабельности

1. Рентабельность активов хозяйствующего субъекта

$$P_s = ЧП / СА, \quad (13)$$

ЧП — чистая прибыль; СА — сумма активов.

– На начало = 36750 / 320000 = 0,1148 (11,48 %).

– На конец = 37940 / 307500 = 0,1234 (12,34 %).

2. Рентабельность внеоборотных активов хозяйствующего субъекта

$$P_{ва} = ЧП / СВА, \quad (14)$$

ЧП — чистая прибыль за фактический период; СВА — сумма внеоборотных активов.

– На начало = 36750 / 180500 = 0,2036 (20,36 %).

– На конец = 37940 / 183000 = 0,2073 (20,73 %).

3. Рентабельность оборотных активов предприятия

$$P_{оа} = ЧП / СОА, \quad (15)$$

ЧП — чистая прибыль; СОА — сумма оборотных активов.

– На начало = 36750 / 139500 = 0,2634 (26,34 %).

– На конец = 37940 / 124500 = 0,3047 (30,47 %).

4. Рентабельность текущих активов предприятия

$$P_{та} = ЧП / СТА, \quad (16)$$

ЧП — чистая прибыль; СТА — сумма текущих активов предприятия.

– На начало = 36750 / 139500 = 0,2634 (26,34 %).

– На конец = 37940 / 124500 = 0,3047 (30,47 %).

5. Рентабельность собственного капитала предприятия

$$P_{\phi} = ЧП / СВСК, \quad (17)$$

ЧП — чистая прибыль; СВСК — средняя величина собственного капитала.

– На начало = 36750 / 224000 = 0,164 (16,4 %).

– На конец = 37940 / 219500 = 0,1728 (17,28 %).

6. Рентабельность инвестиций предприятия

$$P_u = БП / ВБ - КО, \quad (18)$$

БП — балансовая прибыль; ВБ — валюта баланса; КО — краткосрочные обязательства.

– На начало = 52500 / 320000 – 96000 = 0,164 (16,4 %).

– На конец = 54200 / 307500 – 88000 = 0,1728 (17,28 %).

7. Рентабельность проданного товара, услуг

$$P_k = ЧП / ВР, \quad (19)$$

ЧП — чистая прибыль; *ВР* — выручка от реализации.

– На начало = $36750 / 1293000 = 0,0284$ (2,84 %).

– На конец = $37940 / 1310000 = 0,029$ (2,9 %).

Для обобщения анализа финансовых результатов воспользуемся сводной таблицей 5.

Т а б л и ц а 5

Анализ рентабельности ТОО «Автотранспорт», %

№ п/п	Показатели	Начало 2018 г.	Конец 2018 г.	Отклонения
1	Рентабельность активов	11,48	12,34	0,86
2	Рентабельность внеоборотных активов	20,36	20,73	0,37
3	Рентабельность оборотных активов	26,34	30,47	4,13
4	Рентабельность текущих активов	26,34	30,47	4,13
5	Рентабельность собственного капитала	16,4	17,28	0,88
6	Рентабельность инвестиций	16,4	17,28	0,88
7	Рентабельность реализованной продукции, работ	2,84	2,9	0,06

Примечание. Рассчитано автором по данным [6].

Все показатели прибыльности и рентабельности в конце года возросли, что положительно характеризует деятельность ТОО «Автотранспорт» за 2018 г.

Выводы исследования и перспективы последующих разработок. Важная задача деятельности предприятия представляет собой переход к управлению финансово-хозяйственной деятельностью на основе анализа экономического состояния с учетом постановки стратегических целей деятельности предприятия, адекватным рыночным условиям и поиска путей их достижения с помощью решения тактических задач [2; 12]

На основе проведенной оценки и для улучшения финансового состояния ТОО «Автотранспорт» следует провести следующие мероприятия:

1) восстановить платежеспособность:

– своевременно проводить инвентаризацию активов и пассивов предприятия;

– преобразовать низколиквидные активы в денежные средства и погасить с их помощью краткосрочных обязательств;

2) по улучшению финансовой устойчивости:

– стараться снизить производственные затраты и уменьшить текущие финансовые потребности;

– оптимизировать численность работников;

– произвести конвертацию долговых обязательств в уставной капитал;

– добиваться своевременного авансирования со стороны заказчиков выполняемых работ;

3) по обеспечению финансового равновесия на длительный период времени:

– осуществить мероприятия в сфере маркетинга;

– привлечь дополнительные инвестиции для технологического усовершенствования.

При успешном проведении описанных выше мероприятий ТОО «Автотранспорт» сможет добиться конкурентоспособности и устойчивого финансового роста на рынке.

Список литературы

1 Ковалев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. / В.В. Ковалев, О.Н. Волкова. — М.: ТК Велби; Проспект, 2007. — 424 с.

2 Никифорова Н.А. Управленческий анализ: учеб. для магистрантов / Н.А. Никифорова, В.Н. Тафинцева. — М.: Юрайт, 2018. — 442 с.

3 Кривогузова Н.А. Финансовый анализ: учеб. пос. / Н.А. Кривогузова. — Караганда: Типогр. КЭУ Казпотребсоюза, 2005. — 126 с.

4 Акулова Н.А. Экономический анализ: учеб.-практ. пос. / Н.А. Акулова. — Караганда: Типогр. КЭУ Казпотребсоюза, 1999. — 193 с.

5 Артеменко В.Г. Анализ финансовой отчетности: учеб. пос. / В.Г. Артеменко, В.В. Остапова. — 3-е изд., испр. — М.: Изд-во «Омега-Л», 2008. — 272 с.

6 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [https://www/yandex.kz/search/ Бухгалтерский баланс ТОО «Автотранспорт» в Казахстане. yandex.kz/ images](https://www/yandex.kz/search/Бухгалтерский%20баланс%20ТОО%20«Автотранспорт»%20в%20Казахстане.yandex.kz/images)

7 Колчина Н.В. Финансы организаций (предприятий): учеб. для вузов / Н.В. Колчина; под ред. Н.В. Колчиной. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 383 с. (Золотой фонд российских учебников)

8 Грачев А.В. Финансовая устойчивость предприятия. Анализ. Оценка и управление: учеб.-практ. пос. / А.В. Грачев. — М.: Дело и сервис, 2004. — 192 с.

9 Кривогузова Н.А. Экономический анализ: учеб. пос. / Н.А. Кривогузова. — Караганда: Типогр. КЭУ Казпотребсоюза, 2012. — 155 с.

10 Вахрин П.И. Финансы: учеб. для вузов / П.И. Вахрин, А.С. Нешитова. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Дашков и К, 2005. — 526 с.

Д.И. Салимбекова, Г.Н. Сраилова

Қазақстандағы «Автотранспорт» ЖШС-нің экономикалық жағдайын бағалау

Мақалада экономикалық және қаржылық талдаудың теориялық тұжырымдары зерттелген. Қазақстандағы экономикалық талдаудың түрлері қарастырылған. Шаруашылық объектісінің экономикалық көрсеткіштері есептелді. «Автотранспорт» ЖШС қаржылық мәліметтері негізінде бухгалтерлік баланстың өнімділігі мен төлем қабілеттілігіне талдау жүргізілді. Содан кейін қаржылық тұрақтылық, іскерлік белсенділік зерттелді. Талдаудың соңғы кезеңі рентабельділік пен рентабельділікті есептеу болды. «Автотранспорт» ЖШС 2018 ж. қаржылық жағдайына баға берілген. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін одан әрі қолдау үшін нарықтық жағдайда «Автотранспорт» ЖШС-нің экономикалық белсенділігін арттыруға ықпал ететін ұсыныстар көрсетілген. Осыған байланысты, төлем қабілеттілігін қалпына келтіру үшін кәсіпорынның активтері мен міндеттемелерін түгендеуді уақтылы жүргізу, сондай-ақ мерзімді міндеттемелерді олардың көмегімен өтеу үшін төмен өтімді активтерді қолма-қол ақшаға айналдыру ұсынылды. Қаржылық тұрақтылықты арттыру үшін өндіріс шығындарын азайту және ағымдағы қаржылық қажеттіліктерді төмендету, жұмысшылар санын оңтайландыру, қарызды жарғылық капиталға айналдыру және орындалған жұмыс үшін клиенттерден уақтылы аванстық төлемдерге қол жеткізу қажет. Ұзақ уақыт бойы қаржылық тепе-теңдікті қамтамасыз ету үшін маркетинг қызметті жүзеге тарту ұсынылды.

Кілт сөздер: бағалау, талдау, қаржылық тұрақтылық, өтімділік, табыстылық, рентабельділік.

D.I. Salimbekova, G.N. Srailova

Economic position of LLP «Motor transport» in Kazakhstan

The article studies the theoretical concepts of economic and financial analysis. The types of economic analysis in Kazakhstan are considered. Economic indicators of economic object are calculated. On the basis of financial data of LLP «Carrier» the analysis of liquidity and solvency of the balance sheet. Then financial stability, business activity is considered. The final stages of the analysis were profitability and profitability calculations. The assessment of the financial situation for 2018 in LLP «Motor transport» is given. The recommendations contributing to the improvement of economic activity of LLP «Motor transport» in the market conditions for the further preservation of the competitiveness of the enterprise. In connection with this, by restoring solvency, it was proposed to conduct an inventory of assets and liabilities of a company in a timely manner, as well as to convert low-liquid assets into cash and to repay short-term liabilities with their help. To improve financial sustainability, it is necessary to reduce production costs and reduce current financial needs, optimize the number of employees, convert debt into authorized capital, and strive for timely advance payments from customers. To ensure financial equilibrium for a long period of time, it was recommended to implement measures in the field of marketing, to attract additional investments for technological improvement.

Keywords: assessment, analysis, financial stability, liquidity, profitability, profitability.

References

1 Kovalev, V.V., & Volkova, O.N. (2007). *Analiz khoziaistvennoi deiatelnosti predpriatiia [Economic of enterprise analysis]*. Moscow: TK Velbi; Izdatelstvo Prospekt [in Russian].

2 Nikiforova, N.A., & Tafintseva, V.N. (2018). *Upravlencheskii analiz [Administrative analysis]*. Moscow: Yurait [in Russian].

- 3 Krivoguzova, N.A. (2005). *Finansovyi analiz [Financial analysis]*. Karaganda: Tipohrafiia Ekonomicheskoho universiteta Kazpotrebsoiuza [in Russian].
- 4 Akulova, N.A. (1999). *Ekonomicheskii analiz [Economic analysis]*. Karaganda: Tipohrafiia Ekonomicheskoho universiteta Kazpotrebsoiuza [in Russian].
- 5 Artemenko, V.G., & Ostapova, V.V. (2008). *Analiz finansovoi otchetnosti [Analysis of the financial reporting]*. (3d ed.). Moscow: Izdatelstvo «Omeha-L» [in Russian].
- 6 Bukhhalterskii balans TOO «Avtotransport» v Kazakhstane [Book-keeping balance of LLP «Ferryman» in Kazakhstan]. *yandex.kz*. Retriever srom <https://www/yandex.kz/search/> [in Russian].
- 7 Kolchina, N.V. (2007). *Finansy orhanizatsii (predpriatii) [Finances of organizations (enterprises)]*. N.V. Kolchinoi (Ed.). (4d ed.). Moscow: YUNITI-DANA (Zolotoy fond rossiyskikh uchebnikov) [in Russian].
- 8 Grachev, A.V. (2004). *Finansovaia ustoichivost predpriatiia. Analiz. Otsenka i upravlenie [Financial stability of enterprise. Analysis. Estimation and management]*. Moscow: Delo i servis [in Russian].
- 9 Krivoguzova, N.A. (2012). *Ekonomicheskii analiz [Economic analysis]*. Karaganda: Tipohrafiia Ekonomicheskoho universiteta Kazpotrebsoiuza [in Russian].
- 10 Vakhnin, P.I., & Neshitova, A.S. (2005). *Finansy [Finances]*. (4d ed.). Moscow: Dashkov i K [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abayev, A.A.** — PhD, Senior teacher of the Department of finance, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Abdikarimova, A.T.** — Associated Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Abenova, M.** — Doctor PhD, Associate Professor University of International Business, Almaty, Kazakhstan.
- Abubakirova, A.T.** — PhD, Department of Tourism, A.Kh. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Agabekova, G.N.** — PhD in economics, Senior Lecturer of the Department Business and management, «Miras» University, Shymkent, Kazakhstan.
- Ahanova, N.E.** — Master, Senior teacher of Accounting and analyze chair, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Akhmetova, A.S.** — Master of Economic sciences, senior lecturer of the Department Management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Akhmetova, D.T.** — Senior lecturer, Master of Management and innovations Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Akhmetova, G.Zh.** — Doctoral student of the Department Economics, M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan.
- Akhmetzhanov, B.** — Doctor of economics, Professor, Head Department of Economics and Enterprise Management, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Alina, G.B.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of Finance, faculty of business, Kazakh University of economy, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Allahverdiyeva, L.M.** — Doctor of economic sciences, Professor, Moscow State University of Humanities and Economics, Russia.
- Amirbekova, A.B.** — PhD student of the department of economics, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Amirova, G.K.** — Doctoral Student of the specialty Innovation Management, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Andarova, R.K.** — Doctor of economics, Professor Department of Economics and International Business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Aybasova, G.K.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of the Department Accounting and audit of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Babkin, A.V.** — Doctor of economics, Professor, Professor of the Higher Engineering and Economics School of the Institute of Industrial Management, Economics and Trade of the Peter the Great St. Petersburg Polytechnic University, Head of the Digital Transformation of Industry Research Laboratory, Russian.
- Baigireyeva, Zh.Z.** — Doctoral student PhD, Kazakh Humanitarian Juridical Innovative University, Semey, Kazakhstan.
- Baktymbet, A.S.** — Candidate of economic sciences, Professor, Head of the Department «Economics» Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.

-
- Baktymbet, A.S.** — PhD student of the Department Economics, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Baktymbet, S.S.** — Candidate of economic sciences, Assisant Professor, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Bauer, M.Sh.** — Doctor of economic sciences, Professor, Head of Economic theory and law Department, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Bayneyeva, P.T.** — Professor of the Department Economics, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan.
- Beisembai, Ye.** — Doctoral candidate in the PhD department of Economics, S. Toraigyrov Pavlodar State University, Kazakhstan.
- Bencheva, N.A.** — Head of Head of Management and Marketing Department, Doctor of economic sciences, Professor, Plovdiv Agricultural University, Bulgaria.
- Berdybekova, G.S.** — PhD in Economics, Senior lecturer of the Department Business and management, «Miras» University, Shymkent, Kazakhstan.
- Bernd, Zirkler** — Doctor of philosophy (PhD), Vice Director of the institute of Business Administration PhD-Coordinator (head of the cooperative graduate school) Faculty of Economics and Business Administration West Saxon University of Applied Sciences, Zwickau, Germany.
- Bespayeva, R.S.** — Senior teacher, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Bingol Z.** — PhD, Mugla Sitki Kocman University, Department of Culture and Tourism, Mugla, Turkey.
- Bolyssov, T.K.** — PhD student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Bugubayeva, R.O.** — Vice-rector on academic affairs and new technology, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Bykov, A.A.** — Doctor of economics, Professor, Vice-Rector for Research, Educational Institution Belarusian State Economic University, Minsk, Belarus.
- Chernobay, L.I.** — PhD, Professor, Management and International Business Department, Lviv Polytechnic National University, Ukraine.
- Daribekov, S.S.** — Candidate of economic sciences, Professor of Management Department, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Daribekova, A.S.** — Candidate of economic sciences, Professor, Head of the Department Finance, Karaganda Academy «Bolashaq», Kazakhstan.
- Daribayeva, A.K.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the Department of International Trade and Law, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Dauletova, R.S.** — Master of Science, Senior lecturer, S. Baishev Aktobe University, Kazakhstan.
- Demesinov, T.Zh.** — Candidate of economic sciences, Professor of Finance and Management chair, Sh. Ualikhanov Kokshetau State University, Kazakhstan.
- Dingazieva, M.D.** — Master of economic sciences, Senior lecturer, Kh. Dosmukhamedov Atyrau State University, Kazakhstan.
- Dosmaganbetov, N.S.** — Master of economic Sciences, Senior lecturer of the Department Economics and entrepreneurship, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Dosmukhamedova, Z.** — Doctoral student 2st year of Speciality 6D050600 — Economics, A. Baitursynov Kostanay State University, Kazakhstan.
- Durru, Oguz** — PhD student, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan.
- Galiyeva, A.Kh.** — Doctor of economics, Professor, Department of Economics, Faculty of Business, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Gamarnik, G.N.** — Doctor of economics science, Professor of the Department Economics, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Gelashvili, N.N.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, Department of Economics and International Business, Ye.A. Buketov Karaganda state University, Kazakhstan.

-
- Gimranova, G.I.** — Dean of the faculty of Economics and management, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Hushti, Zs.** — PhD, University of Pecs, Hungary.
- Ishkinina, G.Sh.** — Candidate of economic sciences, Docent, Docent of Department of business, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.
- Iskendirova, S.K.** — Candidate of economic sciences, Professor of «Finance and Management chair», Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, Kazakhstan.
- Jadigerova, G.A.** — Candidate of economic sciences, Senior lecturer of Department of business and management, «Miras» University, Shymkent, Kazakhstan.
- Jaworska, M.** — Doctor, Professor IPA, Director of the branch of the Academy of Humanities and Economics in Lodz, University of Humanities and Economics in Lodz, Poland.
- Jazykbayeva, B.K.** — PhD, Associate Professor of Management and innovations Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Jumabekova, A.T.** — Candidate of economic sciences, Senior lecturer of the Department of Finance, faculty of business, Kazakh University of economy, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Kalkabayeva, G.M.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Chair of Banking Management and Financial Markets, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Karbetova, Sh.R.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor, Kazakh Academy of Labor and Social Relations, Almaty, Kazakhstan.
- Karbetova, Z.R.** — Candidate of technical sciences, Professor of economics, Professor, Department of Management, Kazakh University of Economics and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Kelesbayev, D.N.** — PhD, Associate Professor, A.Kh. Yassawi University, Department of Management and Leadership Development, Turkestan, Kazakhstan.
- Kenbeilova, G. A.** — Master of science, Senior lecturer, S. Baishev Aktobe University, Kazakhstan.
- Konakova, G.M.** — Master of science, Senior lecturer, S. Baishev Aktobe University, Kazakhstan.
- Konopyanova, G.A.** — Candidate of economic sciences, Docent, first vice-president, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.
- Konuspayev, R.K.** — Candidate of economic sciences, Docent of Finance and Management chair, Sh. Ualikhanov Kokshetau State University, Kazakhstan.
- Koptayeva, G.P.** — PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance and law, «Miras» University, Shymkent, Kazakhstan.
- Koroleva, A.A.** — Senior lecturer, Department of Economics and Enterprise Management, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Kozhabayeva, S.A.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of Economics at the Faculty of Business, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Kozlova, N.G.** — Master, Senior lecturer, Department of Higher Mathematics, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Kudaibergenova, S.K.** — PhD in economics, Professor of the Bank Management and Financial Markets Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Kunyazov, E.K.** — Doctoral Candidate in the PhD department of Economics, S. Toraigyrov Pavlodar State University, Kazakhstan.
- Kurbanov, F.** — PhD student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kurmanalina, A.A.** — Candidate of economic sciences, Senior teacher of the Department of economics and management, Faculty of economics and law, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.
- Kurmanov, N.A.** — PhD, Professor, Management Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

-
- Mambetova, S.Sh.** — Candidate of economic sciences, Docent of Chair Management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Mamrayeva, D.G.** — Candidate of economics, Associate Professor, Head of the Department of Marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Manasbay, A.E.** — Doctoral student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in the specialty «State and local government» Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Mandrazhi, Z.R.** — Professor, Crimean engineering pedagogical University, Russia.
- Musabekova, A.O.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of the Department Management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Mussina, R.S.** — Candidate of economic sciences, Senior teacher of Economic theory and law Department, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Mussipova, L.K.** — MA in Accounting, senior tutor of the Accounting and Audit Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Mussynova, A.M.** — Senior lecturer, Master of Finance, taxation and insurance Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Mutaliyeva, L.M.** — PhD, Associate Professor, Tourism Department. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Nakipova, G.N.** — Doctor of economic sciences, Professor of the Marketing and Logistics Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Narkulova, Sh.A.** — Candidate of economic sciences, Department Management and marketing, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan.
- Niyazbekova, R.K.** — Doctor of economic sciences, Professor of the Chair of the Economics, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan.
- Niyazbekova, Sh.U.** — Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, S.Yu. Witte Moscow University, Russia.
- Nizamdinova, A.K.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, Kazakh National University Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan.
- Nurgalieva, S.Zh.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of Business and Management, Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan.
- Nurgaliyeva, G.K.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, Kazakh National University Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan.
- Nurpeisova, A.A.** — Doctoral student PhD, S.Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Nurseitova, G.B.** — Candidate of economic sciences, Senior lecturer of Management Department, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Omarkhan, D.N.** — Doctor of philosophy (PhD), Senior teacher of Department of business, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.
- Omarova, A.T.** — PhD, associate Professor of Management and innovations Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Orynassarova, Y.D.** — PhD, Associate Professor, Department of management and innovation, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Parmanova, R.S.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of Finances and Accounting, Kazakh Academy of Labor and Social Relations, Almaty, Kazakhstan.
- Petrenko, E.S.** — Doctor of economics, Professor of the Department of Management Theory and Business Technologies, G.V. Plekhanov PRUE, Moscow, Russia.
- Rahmanova, A.S.** — Master of economic sciences, Senior teacher of the Department of finance and accounting, Faculty of economics and law, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.

-
- Reidolda, S.** — Master, Senior teacher of Accounting and analyze chair, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Romanko, E.B.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Management Department, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Sabirova, R.K.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the economics Department, Kh. Dosmukhamedov Atyrau State University, Kazakhstan.
- Saifullina, Yu.M.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Chair of Banking Management and Financial Markets, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Salimbekova, D.E.** — Master of science, Senior lecturer of the Department Marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Satpayeva, Z.T.** — Doctor of philosophy (PhD), Senior Researcher, Institute of Economy, Almaty, Kazakhstan.
- Shakeyev S.S.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, Accounting and audit chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shametova, A.A.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Enterprise Management, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Shaushenova, S.G.** — Chief Accountant, LTM Arc MS, Taraz, Kazakhstan.
- Shinet, G.G.** — PhD doctor, Senior lecturer of Department of business and management, «Miras» University, Shymkent, Kazakhstan.
- Shmarlovskaya, G.A.** — Doctor of economic science, Professor of the Department Economic, Belarusian State University, Minsk, Belarus.
- Simonov, S.G.** — Doctor of sociology, Professor of the Department of Business and Management, Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education Tyumen Industrial University, Russia.
- Smailov, B.T.** — Doctoral student second-year students specialty «Economy», Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Spanova, B.K.** — Doctoral student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Srailova, G.N.** — PhD, Associate Professor of the Department Ecology and Assessment, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Syzdykova, A.** — PhD, Department of Finance and Accounting Programme, A.Kh. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan.
- Talimova, L.A.** — Doctor of economic sciences, Professor Head of the Chair of Banking Management and Financial Markets, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Tashenova, L.V.** — Master of economics, 3rd year undergraduate student of the Higher Engineering and Economics School of the Institute of Industrial Management, Economics and Trade of the Peter the Great St. Petersburg Polytechnic University, Russia, Senior Lecturer of the Department of Marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tasmaganbetov, A.B.** — Candidate of economic sciences, Dean of the Faculty of economics and law, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.
- Tazhibekova, K.B.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Enterprise Management, Karaganda State Technical University, Kazakhstan.
- Tazhidenova, A.R.** — Master of management, Senior lecturer, Kh. Dosmukhamedov Atyrau State University, Kazakhstan.
- Temirbayeva, D.M.** — PhD student of 2 course of a specialty 6D050600 «Economics» Department of Economics and international business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tleuberdievya, S.S.** — PhD, Management Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Tleukabylova, K.B.** — Master of economic sciences, Senior teacher of the Department offinance and accounting, Faculty of economics and law, K. ZhubanovAktobe Regional State University, Kazakhstan.

-
- Toizhigitova, Z.A.** — Candidate of economic sciences, Senior lecturer of the Department of Finance, faculty of business, Kazakh University of economy, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Trunkina, L.V.** — Candidate of economic sciences, Docent of Economics and Labor Organization Chair, Omsk State Technical University, Russia.
- Tuleubayeva, M.K.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor Department of University humanitarian subjects, Nur-Mubarak Egypt for Islamic Culture University, Almaty, Kazakhstan.
- Tursynkhanov, D.Zh.** — Candidate of economic sciences, As. Pr. of the Department of Business and Management, Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan.
- Ukubassova, G.S.** — PhD, Candidate of economic sciences, Professor of the Department of Economics at the Faculty of Business, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Usenbaev, T.M.** — Candidate of economic sciences, Senior lecturer of the Department of Finance, faculty of business, Kazakh University of economy, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Uspambaeva, M.K.** — PhD researcher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Utepkaliyeva, K.M.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, Dean of the faculty of economics and law, Kh. Dosmukhamedov Atyrau State University, Kazakhstan.
- Yermanova, A.A.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor Department of Finance, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yerzhanova, S.K.** — Candidate of economic sciences, Associated professor of Management Department, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yeskerova, Z.A.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of the Department Management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yessengeldin, B.S.** — Doctor of economics, Professor, Dean of the Faculty of Business, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Yessengeldinova, S.Z.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of the Department of Finance, faculty of business, Kazakh University of Economics, Finance and International Trad, G. Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Zhabytay, B.N.** — PhD student of the specialty 6D051700 — «Innovation Management», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Zhanseitov, A.T.** — Senior lecturer, Department of Finance, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhanybayeva, Z.K.** — Candidate of economic sciences, Vice-Rector for Academic Affairs and Science, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Zhartay, Zh.M.** — PhD student in Economics, Chair of Economics and international business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhetpisbayeva, M.K.** — Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Zhiyentayev, S.** — Doctor of economics, Professor, Department of Economics, A. Baitursynov Kostanay State University, Kazakhstan.
- Zhumanova, B.K.** — Candidate of economic sciences, Associate Professor, Department of management, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Zhumatayeva, B.A.** — Deputy Dean of the Faculty of Business — PhD, Associate Professor, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Zhussupov, Y.A.** — Master of economic science, Phd student of the Department «Economic» Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Zimakova, L.A.** — Doctor of economic sciences, Professor, Belgorod National Research University, Russia.

**2019 жылғы «Қарағанды университетінің хабаршысында»
жарияланған мақалалардың көрсеткіші.
«Экономика» сериясы**

№ б.

**РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ
БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

<i>Аймагамбетов Е.Б., Тынгишева А.М.</i> Қарағанды облысының денсаулық сақтау жүйесінің ағымдағы жағдайы.....	2	11
<i>Аймурзин М.С., Баймухамедова Г.С., Лучанинова А.А.</i> Транзиттік экономика: қазақстандық траекториясы.....	3	89
<i>Алексенко Т.Н., Джазыкбаева Б.К., Хусты Ж.</i> Қазақстан Республикасында индустриалды қонақжайлылық пен туризмнің шетелдік тәжірибесін пайдалану.....	3	72
<i>Аллахвердиева Л.М., Курманалина А.А., Тасмаганбетов А.Б., Жуматаева Б.А.</i> Тұрақты даму жағдайында ауылдық аумақтардың экономикасын әртараптандырудың ерекшеліктері.....	4	14
<i>Бақтымбет А.С., Гамарник Г.Н., Бақтымбет Ә.С., Бақтымбет С.С.</i> Шанхай ынтымақтастық ұйымының даму проблемалары мен перспективалары.....	4	29
<i>Бекбосынова Ж.А., Джунусбекова Г.А.</i> Мемлекеттік органдардың ақпараттық ашықтығы мемлекеттік басқару тиімділігінің критерийі ретінде.....	2	18
<i>Бодаухан К., Кунуркульжаева Г.Т., Таскарина Б.М., Болатова Б.Ж.</i> Ұлттық экономиканы дамытудағы аграрлық сектордың рөлі мен маңызы.....	1	57
<i>Болысов Т.К., Жаныбаева З.К., Есенгельдин Б.С., Тулеубаева М.К.</i> Ауыл шаруашылығында биогазды қолданудың мүмкіндіктері.....	4	22
<i>Болысов Т.К., Тылл Л.</i> Ауыл шаруашылығының энергетикалық қауіпсіздігін қамтудың қазіргі мәселелері.....	3	98
<i>Бугубаева Р.О., Жетписбаева М.К., Гимранова Г.И., Абдикаримова А.Т., Беспаева Р.С.</i> Мұнай саласын және оның Қазақстан Республикасының экономикасына әсерін талдау.....	4	44
<i>Бугубаева Р.О., Тапенова Г.С.</i> Қазақстан Республикасындағы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруының әлеуметтік диагностикасы.....	2	42
<i>Булашева А.А., Кусаинов Т.А.</i> Білімді жоғарылатуға бағытталған қаржыландырудың адам капиталының өсуіне және экономикалық дамуына тигізетін ықпалын бағалау.....	1	41
<i>Гранецкий В.Н., Мадиярова Е.С., Рахимбердинова М.У., Қарайылмазлар Е.</i> «Жасыл экономиканың» қазақстандық даму жолы.....	2	26
<i>Дарибеков С.С., Дарибекова А.С., Ескерова З.А., Ахметова А.С.</i> Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі отын-энергетикалық ресурстардың рөлін бағалау.....	4	75
<i>Ембергенов Р.А.</i> Қонақ үй-мейрамхана бизнесіндегі басқару есеп жүйесін пайдалану.....	3	104
<i>Емелина Н., Асанова М., Югай С.</i> Экологиялық мәселелерді Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының экономикалық талдауына интеграциялау.....	2	72
<i>Ержанова С., Жаксыбаев К., Комекбаева Л.</i> Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені: оның негізгі кемшіліктері мен басымдықтары.....	1	68
<i>Есенгельдин Б., Даулетова А., Серикова Г., Даниярова М., Шығыс</i> Қазақстан монокалаларында адами капиталды дамыту модельдері.....	3	11
<i>Жартай Ж.М., Есенгельдин Б.С., Тылл Л.</i> Еуразиялық экономикалық одақ мүше-мемлекеттердің өнеркәсіп салаларын цифрлық трансформациялау және олардың бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату.....	1	22
<i>Жиентаев С., Досмухамедова З.</i> Еуразиялық экономикалық одақ аясында Қазақстанның ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу.....	4	99
<i>Искендірова С.Қ., Конуспаев Р.К., Демесинов Т.Ж.</i> Ауыл шаруашылығын субсидиялау мәселелері.....	4	61
<i>Казамбаева А.М., Султанова З.Х.</i> Батыс Қазақстан облысында ет кластерінің қалыптасуы және дамуы.....	3	80
<i>Каменова М.Ж., Джазыкбаева Б.К., Аймурзина Б.Т.</i> Ауыл шаруашылығын тұрақты дамытуда агроөндірістік кешенінің шаруашылық жүргізу нысандарының ерекшеліктері.....	2	52

<i>Коптаева Г.П., Агабекова Г.Н., Бердибекова Г.С., Чернобай Л.И.</i> Өңірлік басқару жүйесін жаңғыртудың басым бағыттары	4	83
<i>Манасбай А.Е.</i> Жеке меншік секторды Қазақстанның порттық саласына тарту	4	109
<i>Накипова Г.Н., Арынова Ж.З.</i> Өнеркәсіпті басқарудың теориялық тәсілдері	3	31
<i>Насанбекова С.Т., Урузбаева Н.А., Родригез-Запатеро М.</i> «Туристтік дестинация» ұғымын анықтаудағы ғылыми көзқарастар	1	49
<i>Ниязбаева Ә.Т., Есенгельдина А.С.</i> Туризм индустриясын басқарудағы теориялық концепцияларды талдау	2	35
<i>Притворова Т.П., Абзалбек Е.Ж.</i> Қазақстан экономикасындағы постиндустриалдық қызметтердің өңірлік және азық-түлік бейіні	3	39
<i>Садуов А.Ж., Муканов Б.О., Нұрсұлтан Д.Т.</i> Қазақстан Республикасында туризмді дамытудың аумақтық ерекшеліктері	3	22
<i>Сатпаева З.Т.</i> Қазақстанның аймақтық технопарктерінің қызметін талдау	4	37
<i>Спанова Б.К.</i> Заманауи әлеуметтік экономиканың жүйе түзуші критерийлері	1	76
<i>Стеценко И.П., Тасмаганбетов А.Б., Алдашова Г.М.</i> Қазақстан мен Ресейдің өнеркәсіп салаларының бәсекеге қабілеттілігін бағалау	2	62
<i>Тасмаганбетов А.Б., Абаев А.А., Рахманова А.С., Тлеукабылова К.Б.</i> Ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын бағалаудың теориялық және әдістемелік негіздері	4	67
<i>Таубаев А.А., Легостаева А.А., Серикова Г.С., Орынбасарова Е.Д.</i> Қазақстанда стандартты емес жұмыспен қамту: әлеуметтік қорғау ауқымы, үрдістері, шаралары	1	31
<i>Темірбаева Д.М.</i> Қазақстанда балалары бар үй шаруашылығындағы әйелдердің әлеуметтік қорғалуын талдау	4	119
<i>Темірбулатова М.А., Ағыбетова Р.Е., Ержанова С.К., Миора Б., Омарова А.С.</i> Өңірлік туристік кластер Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумақтарында туризмді дамыту факторларының бірі ретінде	3	58
<i>Тлеубердинова А.Т., Шаекина Ж.М., Салауатова Д.М.</i> Қазақстанның туризм саласындағы кәсіпкерлік белсенділіктің өңірлік даму ерекшеліктері	1	11
<i>Тяпухин А.П., Тасмаганбетов А. Б., Култанова А.Е.</i> Қазіргі жағдайдағы аграрлық туризмді дамытудың теориялық негіздері	3	51
<i>Утепкалиева К.М., Сабирова Р.К., Дингазиева М.Д., Тажиденова А.Р.</i> Экономиканың аграрлық секторындағы көкөніс өнімдерін өндірудің экономикалық тиімділігін арттыру	4	93
<i>Үкібасова Ғ.С., Галиева А.Х., Қожабаева С.А., Әмірбекова А.В.</i> Жаһандық бәсекелестікте дамушы елдердегі жеңіл өнеркәсіпті дамытудың қазіргі ерекшеліктері	3	65
<i>Шаушенова С.Г., Ниязбекова Ш.У., Нурпеисова А.А., Ержанова С.К.</i> Жамбыл облысындағы жол-құрылыс өндірісінің қазіргі жағдайы	4	54
<i>Шеломенцева В.П., Беспалый С.В., Бейсембаева Г.М., Солтангазинов А.Р.</i> Аймақтағы экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың өз бетінше жұмыспен қамтылуы	2	80

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

<i>Абылкасимова Ж.А., Алибаева М.М., Рамашова А.Н., Гудалин А.В.</i> Аймақтың кәсіпорынның инвестициялық белсенділігін арттыру жолдары	2	129
<i>Аймуханбетова Г.</i> Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін арттыру үшін зияткерлік капиталды басқару	1	143
<i>Ахметжанов Б.А., Тажибекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Феррокорытпа және аглоендіріс үшін көмірді пайдаланудың экономикалық тиімділігін талдау және бағалау	4	126
<i>Ахметова Г.Ж., Байнеева П.Т., Парманова Р.С., Яворска М.</i> Инновациялық іс-әрекет аймақ дамуының негізі ретінде	4	172
<i>Әлімбаев Ә.Ә., Филлюк Г.М., Кенешева Г.Ә.</i> Қазақстан Республикасы өнеркәсібінің технологиялық даму факторларын бағалау	2	121
<i>Баядилова Б.М., Орынбекова Г.А., Койчубаев А.С.</i> Қазақстандағы шағын кәсіпкерліктің инновациялық әлеуеті, негізгі мәселелері, даму жолдары мен белгілері	3	143
<i>Бейсембай Е.</i> Сандық экономика постиндустриалды қоғамның қарқынды дамуының негізі ретінде .	4	207
<i>Болысов Т.К.</i> Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау саласындағы мемлекеттік реттеудің қазіргі заманғы құралдары	2	153

<i>Борбасова З.Н., Седларский Т., Безлер О.Д.</i> Қазақстанның еңбек нарығы мен кәсіби білімінің заманауи өзара әрекеттесуін талдау.....	1	98
<i>Гелашивили Н.Н., Орынбасарова Е.Д., Жуманова Б.К.</i> Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік кәсіпкерліктің даму мәселелері: шешімдері мен құралдары.....	4	180
<i>Дарибаева А.К., Карбетова З.Р., Карбетова Ш.Р.</i> Инвестициялық тәуекелді басқару механизмін жетілдіру.....	4	240
<i>Жабытай Б.Н., Досмаганбетов Н.С., Айбасова Г.К.</i> Қалалық инфрақұрылымның инновациялық дамуын басқарудың негізгі бағыттары мен жетілдіру жолдары.....	4	231
<i>Жусупов Е.А.</i> Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын тұрақты дамытудың технологиялары мен механизмдері.....	2	168
<i>Жусупов Е.А., Бақтымбет А.С., Шмарловская Г.А.</i> Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің инновациялық дамуы.....	4	187
<i>Каренов Р.С., Баймухамедова Г.С.</i> Цифрлық технологияларды құру, енгізу және коммерцияландыру негізіндегі инновациялық шешімдер.....	1	84
<i>Кожабаяева С.А., Уқубасова Г.С., Галиева А.Х.</i> Қазақстандағы шағын инновациялық бизнестің қалыптасу мәселелері және даму келешегі.....	4	163
<i>Кунязов Е.К.</i> Халықаралық интеграция жағдайында Қазақстан Республикасының макрологистикалық жүйелеріндегі импортты алмастыру және инновацияны күшейту жолдары.....	4	220
<i>Курбанов Ф.</i> Қазіргі жағдайдағы энергия үнемдеу жобаларын дамытудың теориялық жақтары.....	2	161
<i>Курбанов Ф., Тылл Л.</i> Нарық жағдайындағы энергия үнемдеу жобаларының тиімділігіне әсер ететін факторлар.....	3	150
<i>Курманов Н.А., Амирова Г.К., Тлеубердиева С.С., Муталиева Л.М., Быков А.А.</i> Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде инновациялық қызметтің тиімділігін талдау.....	4	194
<i>Қабдыбай А.К., Кенжебеков Н.Д., Даниярова М.Т.</i> Қазақстан аймақтарының урбандалған өңірлерінің экология-экономикалық дифференциясы.....	3	132
<i>Магда Р., Куттыбай М., Давлетбаева Н., Касымова Н.</i> Әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар негізінде Қазақстанда мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің дамуының басты үрдістері.....	1	130
<i>Мадиярова Д.М., Левченко Т.П., Молдажанов М.Б., Аманбаева А.А.</i> Инновацияларды дамыту туризмдегі инновациялық нәтижелер ресурстарын өзгерту үрдісі ретінде.....	3	111
<i>Майдырова А.Б.</i> Инновациялық белсенділік интеллектуалды әлеуетті тиімді пайдалану шарты ретінде.....	2	87
<i>Маймурунова А.А., Арын Е.М.</i> Қарағанды облысының моноқалаларының инновациялық даму стратегиялары.....	2	145
<i>Мизанбекова С.К., Нурманбекова Г.К.</i> Қазақстанның ұн-жарма өнеркәсібі дамуының стратегиялық секторы.....	1	121
<i>Нәбиев Е.Н., Базарова С.К., Дәрібеков С.С.</i> Қазақстанның сыртқы экономикалық қызметін институционалды қамтамасыз ету.....	1	106
<i>Омарова А.Т., Шоқан Р., Хойч А., Грело М.Ф., Сраилова Г.Н.</i> Қазақстандағы моноқалаларды әлеуметтік-экономикалық дамыту.....	1	137
<i>Рахметова А.М., Есенгельдин Б.С., Калкабаева Г.М.</i> Даму институттарының инновациялық жобаларын қаржылық қолдау.....	2	113
<i>Смайлов Б.Т., Андарова Р.К.</i> Қазақстанның заманауи денсаулық сақтау жүйесінің инновациялық даму векторы: ұйымдық-экономикалық механизмдері.....	4	137
<i>Спанова Б.К., Романько Е.Б., Мусабекова А.О., Хустья Ж.</i> Заманауи Қазақстанның әлеуметтік саясаты: мәселелері мен болашағы.....	4	146
<i>Ставбуник Е.А., Нурмаганбетов А.С.</i> Қазақстан Республикасындағы инновациялық кәсіпкерлік: инновациялық белсенді кәсіпорындарды дамыту үшін институционалды шарттарды қалыптастырудағы мемлекеттің рөлі.....	3	157
<i>Сыздықбаева Б., Сейдуалин Д., Мусина К.</i> Нұр-Сұлтан қ. көтерме және бөлшек саудада сандық технологияларды пайдалану.....	3	124
<i>Тасбулатова Д.С.</i> Қазақстан Республикасындағы өңдеуші өнеркәсіпті ынталандыру.....	3	171
<i>Тасбулатова Д.С., Токсанова А.Н., Галиева А.Х.</i> Қазақстан Республикасында өңдеуші өнеркәсіпті дамытудың стратегиялық мәселелері.....	1	113
<i>Ташенова Л.В., Бабкин А.В., Мамраева Д.Г.</i> Индустрия 4.0 контекстіндегі өнеркәсіптік өндірістің цифрлық трансформациясы.....	4	154

<i>Төлеуұлы А., Тылл Л.</i> Электрондық сауда жағдайында компанияның бағалау стратегиясын қолданудың мүмкіндіктері.....	2	138
<i>Хусаинова Ж.С., Абауова Г.М., Бектлеева Д.Е., Жартай Ж.М.</i> Жастар кәсіпкерлігін қолдаудың институционалдық тетіктері: отандық және шетелдік тәжірибе.....	2	101
<i>Шеломенцев А., Таубаев А., Амирова Г., Касымова Н.</i> Еуразиялық экономикалық одақтың интеграцияланған инновациялық инфрақұрылымын қалыптастыру қатысушы-елдер экономикаларының ғылыми сыйымдылығын арттыру факторы ретінде.....	2	94
<i>Шеримова Н.М.</i> Қазақстан Республикасының өнеркәсіптік секторын цифрландыру жағдайында инновациялық басқару: өзектілігі мен мазмұны.....	1	150
<i>Юрова Н.В., Перова Н.С.</i> ЕАЭО және интеграцияны дамыту мәселелері (Қазақстан мен Беларусь мысалында)	3	164

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Аймурзинов М.С., Баймухамедова Г.С., Баймухамедов М.Ф.</i> Бюджетті басқару жүйесін құру.....	3	209
<i>Аллахвердиева Л.М., Қурманалина А.А., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Қазақстан Республикасының ұлттық көліктік жүйесінің даму ерекшеліктері, мәселелері және болашағы.....	2	212
<i>Алтайбаева Ж.К., Бауэр М.Ш., Алимханова Р.К.</i> Аумақтық табиғи рекреациялық жүйелерді дамыту үшін инвестициялық нысандарды анықтау	2	196
<i>Ахметова А.С., Ескерова З.А., Спанова Б.К.</i> Блокчейн экономиканың негізі ретінде	3	218
<i>Базарова С.К., Нәбиев Е.Н., Шохаманова А.М.</i> Қазіргі жағдайдағы латералды маркетингтің мәні, маңызы және ерекшеліктері.....	1	181
<i>Байбосынов С.Б., Аkenов С.Ш., Касымова Н.Ш.</i> Заманауи кезеңдегі Қазақстанның көліктік-логистикалық инфрақұрылымын дамытудың басымдылықты бағыттары.....	3	201
<i>Байгиреева Ж.З.</i> Ақмола облысының адами капиталы: талдау және даму перспективасы.....	4	331
<i>Бауэр М.Ш., Бенчева Н.А., Мусина Р.С.</i> Әлеуметтік кәсіпкерлік тұжырымдамасының қалыптасуы мен дамуы.....	4	304
<i>Джазыкбаева Б.К., Омарова А.Т., Ахметова Д.Т., Мусынова А.М., Нурсейтова Г.Б.</i> Құрылыс саласындағы шығындарды басқару кезіндегі калькуляция әдістері.....	4	258
<i>Донцов С.С.</i> Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдарының өзара әрекеттесудің проблемалары мен келешегі.....	2	224
<i>Есберген Р.Ә.</i> Қазақстандағы электронды мемлекеттік көрсетілетін қызмет жарнамасы: жағдайы, әлемдік тәжірибе және даму мүмкіндіктері	3	239
<i>Жалелева С.З., Пастернак А.А.</i> Қазақстанның металлургия кешенін дамыту императивтері.....	1	215
<i>Жартай Ж.М.</i> Қазақстандағы жастар кәсіпкерлігін дамытудың сандық және сапалық параметрлерін талдау	4	312
<i>Карбетова З., Карбетова Ш., Отызбаева К., Сыздыкова К.</i> Кәсіпорынның персоналын дамытуда шешім қабылдаулардың тиімділігі.....	3	188
<i>Каренов Р.С., Нурпеисов Б.Г., Тоқсамбаева А.Б.</i> Елдің агроөндірістік кешенінің жай-күйі және тұрақты дамудың жаңа сапалы деңгейіне өту басымдылықтары.....	2	175
<i>Косымбаева Ш.И., Альпеисова Ш.Е., Булхаирова Ж.С.</i> Қазақстан Республикасының өңірлерінде ауылдық әлеуметтік инфрақұрылымның дамуын салыстырмалы талдау.....	3	224
<i>Құрманалина А., Ғұсманова Ж.</i> Реттеу жүйесін оңтайландыру саласындағы негізгі трендтер: әлемдік тәжірибе.....	2	232
<i>Мұхаметқалиева Е.М., Примашев Н.М.</i> Жұртшылықтың мемлекеттік басқаруға қатысуының теориялық негіздері.....	3	179
<i>Ниязбекова Р.К., Дурру Оғуз.</i> Қазіргі жағдайда тауарлардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау көрсеткіштерін қолдану ерекшеліктері	4	283
<i>Нургалиева С.Ж., Турсынханов Д.Ж., Симонов С.Г.</i> Қазақстан Республикасындағы корпорация капиталының құрылымын басқаруды жетілдіру механизмдері.....	4	267
<i>Омархан Д.Н., Конопьянова Г.А., Ишикина Г.Ш., Бернд Зирклер.</i> Банк қызметкерлерінің еңбек уәждемесінің негізгі факторларын талдау.....	4	275
<i>Петренко Е.С., Королева А.А.</i> Білім беруді шығармашылық экономиканы дамыту факторы ретінде бағалау: маркетингтік аспект.....	4	325

<i>Притворова Т.П., Спанова Б.К.</i> Қазақстандағы коммерциялық емес ұйымдар мен әлеуметтік кәсіпкерлікті реттеудің нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру.....	1	160
<i>Романько Е.Б., Джазыкбаева Б.К., Казбеков Т.Б., Мусабекова А.О., Муканова А.С.</i> Қазақстан Республикасында инвестициялық қызметтің дамуының заманауи бағыттары	1	174
<i>Солтангазинов А., Симонов С., Амирова М., Кайдарова С., Каримбергенова М.</i> Стратегиялық жоспарлау Қазақстан Республикасындағы Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құралы ретінде .	1	199
<i>Сыздықбеков Е.С., Рахметова А.М., Гражевская Н.И.</i> Қазақстан Республикасындағы сыртқы еңбек көші-қонын реттеу: мәселелер мен мүмкіндіктер	1	208
<i>Үкібасова Ф.С., Әмірбекова А.Б.</i> Өнеркәсіптік кәсіпорындар өнімінің бәсекеге қабілеттілік факторлары.....	4	290
<i>Үкібасова Ф.С., Тоқсанова А.Н., Ғалиева А.Х., Әмірбекова А.В.</i> Қазіргі заманғы интеграция жағдайында жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарын мемлекеттік қолдау.....	2	240
<i>Үсенбаев Т.М., Алина Г.Б., Джумабекова А.Т., Тойжигитова Ж.А., Есенгельдинова С.Ж.</i> Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнестің даму ерекшеліктері	4	298
<i>Хусаинова Ж.С., Адилова Ж.Г., Жартай Ж.М.</i> Ұлттық экономикадағы жастар кәсіпкерлігі субъектілерінің әлеуметтік-экономикалық портретінің ерекшеліктері.....	2	182
<i>Чоюбекова Г.А., Кочербаева А.А.</i> Қырғыз Республикасындағы денсаулық сақтаудың экономикалық негіздері	2	205
<i>Шінет Г.Ф., Андарова Р.К., Жадигерова Г.А., Наркулова Ш.А.</i> Жұртшылық шаруашылығының ұжымдық кәсіпорындармен өзара қарым-қатынастарын дамытудың жолдары	4	247
<i>Щеулов Д., Рустенова Э.А.</i> Технологиялық стартаптарды іске қосу үшін маркетингтік стратегия.....	1	188
<i>Юнусов М.Б., Есиркепова А.М.</i> Басқарушылық персоналды бағалау әдістемесі	3	232

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

<i>Абдикаримова А.Т., Жетписбаева М.К., Гимранова Г.И., Мусатаева А.А.</i> Перифериялық экономика және импорт алмастыру: Қазақстан үшін мүмкіндіктер.....	2	247
<i>Абенова М., Низамдинова А.К., Нурғалиева Г.К.</i> Қазақстан мен Болгариядағы тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық қызметінің негізгі көрсеткіштерін талдау	4	377
<i>Артакшинова В., Домников А.</i> Банктердің қаржысы және оларды жақсарту жолдары	2	287
<i>Бейсенова Л.З., Алибекова Б.А., Шахарова А.Е.</i> Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалауды ұйымдастыру және жүргізуі.....	1	234
<i>Бердиходжаева М.С., Садуақасова М.Б., Темирбекова Л.А.</i> Блокчейн технологиясы және бухгалтерлік есеп.....	3	307
<i>Воробьева С.М.</i> Қазақстан Республикасында Сақтандыру төлемдеріне кепілдік беру қоры сақтандыру нарығын тұрақтандыру факторы ретінде.....	3	269
<i>Есетов Е.Ж.</i> Мемлекеттік бағдарламаларды іске асыруды бағалаудың халықаралық тәжірибелері...	1	262
<i>Ерманова А.А., Тиштыкбаева А.Ж.</i> Қазақстан Республикасында салықтық әкімшілендіру жүйесін жетілдіру.....	2	274
<i>Жолаева М.А., Чая В.Т.</i> Бейсызықтық жүйеде кәсіпорынның салықтық жүктемесі.....	3	294
<i>Курбанов Ф., Есенгельдин Б.С., Ерманова А.А., Жансейтов А.А.</i> Энергия үнемдеу бойынша жобалардың тәуекелдерін бағалау ерекшеліктері	4	338
<i>Кусниева А.Т.</i> Сараптамалық кеңесінің негізінде Қазақстандағы ауыл шаруашышылығында ауа райы деривативтерін қолдану мүмкіндігі.....	1	241
<i>Қармыс Ф.С.</i> Еңбек нарығына цифрландырудың әсері	1	256
<i>Магеррамов Р.Б., Мамедзаде Н.Р., Мадатова Ш.Г.</i> Өзертбайжанның салық жүйесін жетілдірудің кейбір мәселелері.....	1	268
<i>Мақыш М.К.</i> Цифрлық банктер модельдері: шетелдік тәжірибе	3	277
<i>Мусипова Л.К., Накипова Г.Н., Қудайбергенова С.К., Зимакова Л.А.</i> Интеграцияланған есептілік: құрылуы мен эволюциялық дамуы	4	345
<i>Мынжасаров Р.И., Сихымбаева Д.Р., Жумабекова М.Б.</i> Екінші деңгейлі банктердегі басқару жүйесін экономикалық-математикалық модельдеу.....	3	287
<i>Нажмиденов Б.Т., Кабиев А.А., Рахимова Г.А., Есенова Г.Ж.</i> Тиімділік аудиті мемлекеттік бюджеттік бақылауды өткізудің маңызды әдістерінің бірі ретінде	3	255
<i>Ниязбекова Ш.У., Буневич К.Г.</i> Валюта бағамын қалыптастыру тетігінің ерекшеліктері.....	1	225
<i>Омирбаева Б.С.</i> Денсаулыққа жеке шығындар туралы.....	3	314

<i>Салимбаева Д.И., Сраилова Г.Н.</i> Қазақстандағы «Автотранспорт» ЖШС-нің экономикалық жағдайын бағалау	4	393
<i>Сатанбеков Н.А.</i> Шығарылымдар мен субвенциялардың бұрмалануының салдарынан бюджет теңгерімсіздігі	2	302
<i>Сейтимов Т.С.</i> Жеке тұлғалардың банкроттық (оңалту) институты — Қазақстанда банкроттықтың тиімді жүйесін құрудың қорытынды кезеңі	3	301
<i>Серкебаева Р.К., Қазбеков Г.К., Саматова Л.А.</i> Әлеуметтік саясаттың қаржылық камтамасыздандырылуы	2	281
<i>Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К.</i> Қазақстандағы банктік депозиттік қызметтер нарығының қазіргі жай-күйі мен даму үрдістерін талдау	2	295
<i>Сыздықова А., Абубакирова А., Келесбаев Д., Бингол З., Мамбетова С.Ш.</i> Түркияда туризм кірістері және экономикалық өсу арасындағы қарым-қатынасты талдау	4	360
<i>Талимова Л.А., Қалқабаева Г.М., Сайфуллина Ю.М., Козлова Н.Г.</i> Қазақстан Республикасында ұзақ мерзімді банктік несие беруді дамытудың және реттеудің негізгі үрдістері	4	351
<i>Тасмаганбетов А.Б., Ганчев Г.Т., Ахметова Г. И., Жансейтов А.Т.</i> Халықаралық валюта қорының 2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысынан кейінгі саясаты мен қағидаттарының өзгеру дәрежесі	3	263
<i>Төлеуұлы А.</i> Қазіргі жағдайдағы бөлшек электрондық сауданың рөлі мен маңызы	1	249
<i>Трункина Л.В., Сыздықова Э.Ж., Шакеев С.С., Шакенова Г.А.</i> Құрылыстағы баға қалыптастырудың ерекшеліктері және құрылыс нысандарының сметалық құны	3	247
<i>Трункина Л.В., Шакеев С.С., Рейдолда С., Аханова Н.Е.</i> Басқару есебінің теориялық мәні және оның кәсіпорынды басқаруда алатын орны	4	369
<i>Успамбаева М.К., Мандражи З.Р., Даулетова Р.С., Кенбейлова Г.А., Конакова Г.М.</i> Қазақстанда мемлекеттік аудит жүйесін дамыту және жинақталған тәжірибені қолдану мүмкіндігі	4	387
<i>Шакирова Г.А., Ситенко Д.А., Васа Л.</i> Мемлекеттік аудит жүргізу процесінде бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудиті	2	262

**Указатель статей, опубликованных
в «Вестнике Карагандинского университета» в 2019 году.
Серия «Экономика»**

№ с.

**ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ
И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ
В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА**

<i>Аймагамбетов Е.Б., Тынгишева А.М.</i> Современное состояние системы здравоохранения Карагандинской области.....	2	11
<i>Аймурзинов М.С., Баймухамедова Г.С., Лучанинова А.А.</i> Транзитная экономика: казахстанские траектории	3	89
<i>Алексеев Т.Н., Джазыкбаева Б.К., Хусты Ж.</i> Использование зарубежного опыта индустрии гостеприимства и туризма в Республике Казахстан	3	72
<i>Аллахвердиева Л.М., Курманалина А.А., Тасмаганбетов А.Б., Жуматаева Б.А.</i> Особенности диверсификации экономики сельских территорий в условиях устойчивого развития.....	4	14
<i>Бақтымбет А.С., Гамарник Г.Н., Бақтымбет Ә.С., Бақтымбет С.С.</i> Проблемы и перспективы развития Шанхайской организации сотрудничества.....	4	29
<i>Бекбосынова Ж.А., Джунусбекова Г.А.</i> Информационная открытость государственных органов как критерий эффективности государственного управления.....	2	18
<i>Бодаухан К., Кунуркульжаева Г.Т., Таскарина Б.М., Болатова Б.Ж.</i> Роль и значение аграрного сектора в развитии национальной экономики	1	57
<i>Болысов Т.К., Жаныбаева З.К., Есенгельдин Б.С., Тулеубаева М.К.</i> Возможности использования биогаза в сельском хозяйстве	4	22
<i>Болысов Т.К., Тылл Л.</i> Современные проблемы обеспечения энергетической безопасности сельского хозяйства.....	3	98
<i>Бугубаева Р.О., Жетписбаева М.К., Гимранова Г.И., Абдикаримова А.Т., Беспяева Р.С.</i> Анализ нефтяной промышленности и ее влияние на экономику Республики Казахстан	4	44
<i>Бугубаева Р.О., Тапенова Г.С.</i> Социологическая диагностика государственного управления системой высшего образования в Республике Казахстан	2	42
<i>Булашева А.А., Кусаинов Т.А.</i> Оценка влияния инвестиций в образование на развитие человеческого капитала и его воздействие на экономический рост	1	41
<i>Гранецкий В.Н., Мадиярова Е.С., Рахимбердинова М.У., Қарайылмазлар Е.</i> Казахстанский путь развития «зеленой экономики»	2	26
<i>Дарибеков С.С., Дарибекова А.С., Ескерова З.А., Ахметова А.С.</i> Оценка роли топливно-энергетических ресурсов в обеспечении энергетической безопасности Казахстана	4	75
<i>Ембергенов Р.А.</i> Использование систем управленческого учета в гостинично-ресторанном бизнесе.	3	104
<i>Емелина Н., Асанова М., Югай С.</i> Интеграция экологических проблем в экономический анализ государственной политики Республики Казахстан	2	72
<i>Ержанова С., Жаксыбаев К., Комекбаева Л.</i> Агропромышленный комплекс Казахстана: его основные недостатки и приоритеты	1	68
<i>Есенгельдин Б., Даулетова А., Серикова Г., Даниярова М.</i> Модели развития человеческого капитала в моногородах Восточного Казахстана.....	3	11
<i>Жартай Ж.М., Есенгельдин Б.С., Тылл Л.</i> Цифровая трансформация отраслей промышленности государств-членов Евразийского экономического союза и повышение их конкурентоспособности	1	22
<i>Жиентаев С., Досмухамедова З.</i> Государственное регулирование сельского хозяйства Казахстана в рамках Евразийского экономического союза.....	4	99
<i>Искендиринова С.К., Конуспаев Р.К., Демесинов Т.Ж.</i> Проблемы субсидирования сельского хозяйства	4	61
<i>Казамбаева А.М., Султанова З.Х.</i> Формирование и развитие мясного кластера в Западно-Казахстанской области.....	3	80
<i>Каменова М.Ж., Джазыкбаева Б.К., Аймурзина Б.Т.</i> Особенности форм хозяйствования агропромышленного комплекса в устойчивом развитии сельского хозяйства	2	52

<i>Коптаева Г.П., Агабекова Г.Н., Бердибекова Г.С., Чернобай Л.И.</i> Приоритетные направления модернизации системы регионального управления.....	4	83
<i>Манасбай А.Е.</i> Привлечение частного сектора в портовую отрасль Казахстана.....	4	109
<i>Накипова Г.Н., Арынова Ж.З.</i> Теоретические подходы к управлению отраслями экономики.....	3	31
<i>Насанбекова С.Т., Урузбаева Н.А., Родригуез-Запатеро М.</i> Научные подходы к определению понятия «туристская дестинация»	1	49
<i>Ниязбаева А.Т., Есенгельдина А.С.</i> Анализ теоретических концепций управления индустрией туризма	2	35
<i>Притворова Т.П., Абзалбек Е.Ж.</i> Региональный и продуктовый профиль постиндустриальных услуг в экономике Казахстана.....	3	39
<i>Садуов А.Ж., Муқанов Б.О., Нурсултан Д.Т.</i> Территориальные особенности развития туризма в Республике Казахстан	3	22
<i>Сатпаева З.Т.</i> Анализ деятельности региональных технопарков Казахстана	4	37
<i>Спанова Б.К.</i> Системообразующие критерии современной социальной экономики	1	76
<i>Стеценко И.П., Тасмаганбетов А.Б., Алдашова Г.М.</i> Оценка конкурентоспособности отраслей промышленности в Казахстане и России	2	62
<i>Тасмаганбетов А.Б., Абаев А.А., Рахманова А.С., Тлеукабылова К.Б.</i> Теоретические и методические основы оценки устойчивого развития сельских территорий	4	67
<i>Таубаев А.А., Легостаева А.А., Серикова Г.С., Орынбасарова Е.Д.</i> Нестандартная занятость в Казахстане: масштабы, тенденции, меры социальной защиты.....	1	31
<i>Темірбаева Д.М.</i> Анализ социальной поддержки домохозяйств с детьми в Казахстане.....	4	119
<i>Темірбулатова М.А., Ағыбетова Р.Е., Ержанова С.К., Миора Б., Омарова А.С.</i> Региональный туристический кластер как один из факторов развития туризма на приграничных территориях Казахстана и России	3	58
<i>Тлеубердинова А.Т., Шаекина Ж.М., Салауатова Д.М.</i> Особенности регионального развития предпринимательской активности в сфере туризма Казахстана.....	1	11
<i>Тяпухин А.П., Тасмаганбетов А.Б., Култанова А.Е.</i> Теоретические основы развития аграрного туризма в современных условиях	3	51
<i>Укубасова Г.С., Галиева А.Х., Кожбаева С.А., Амирбекова А.</i> Современные особенности развития легкой промышленности развивающихся стран в глобальной конкуренции	3	65
<i>Утепкалиева К.М., Сабирова Р.К., Дингазиева М.Д., Тажиденова А.Р.</i> Повышение экономической эффективности производства овощной продукции в аграрном секторе экономики.....	4	93
<i>Шаушенова С.Г., Ниязбекова Ш. У., Нурпеисова А.А., Ержанова С.К.</i> Современное состояние дорожно-строительного производства в Жамбылской области	4	54
<i>Шеломенцева В.П., Беспалый С.В., Бейсембаева Г.М., Солтангазинов А.Р.</i> Самозанятость экономически активного населения в регионе	2	80

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

<i>Абылкасимова Ж.А., Алибаева М.М., Рамашова А.Н., Гудалин А.В.</i> Пути повышения инвестиционной активности предприятий региона	2	129
<i>Аймуханбетова Г.</i> Управление интеллектуальным капиталом для увеличения инновационной активности предприятий.....	1	143
<i>Алимбаев А.А., Филюк Г.М., Кенешева Г.А.</i> Оценка факторов технологического развития промышленности Республики Казахстан	2	121
<i>Ахметжанов Б., Тажибекова К.Б., Шаметова А.А.</i> Анализ и оценка экономического эффекта использования углей для производства ферросплавов и аглопроизводства	4	126
<i>Ахметова Г.Ж., Байнеева П.Т., Парманова Р.С., Яворска М.</i> Инновационная деятельность как основа развития региона	4	172
<i>Баядилова Б.М., Орынбекова Г.А., Койчубаев А.С.</i> Инновационный потенциал малых форм предпринимательства в Казахстане, основные проблемы, пути и критерии развития	3	143
<i>Бейсембай Е.</i> Цифровая экономика как фундаментальная основа интенсивного развития постиндустриального общества	4	207
<i>Болысов Т. К.</i> Современные инструменты государственного регулирования в области поддержки использования возобновляемых источников энергии.....	2	153

<i>Борбасова З.Н., Седларский Т., Безлер О.Д.</i> Анализ современного взаимодействия рынка труда и профессионального образования Казахстана.....	1	98
<i>Гелашивили Н.Н., Орынбасарова Е.Д., Жуманова Б.К.</i> Проблемы развития социального предпринимательства в Республике Казахстан: пути решения и инструменты	4	180
<i>Дарибаева А.К., Карбетова З.Р., Карбетова Ш.Р.</i> Совершенствование механизма управления инвестиционными рисками.....	4	240
<i>Жабытай Б.Н., Досмаганбетов Н.С., Айбасова Г.К.</i> Основные направления и пути совершенствования управления инновационным развитием городской инфраструктуры	4	231
<i>Жусупов Е.А., Бақтымбет А.С., Шмарловская Г.А.</i> Инновационное развитие агропромышленного комплекса Республики Казахстан	4	187
<i>Жусупов Е.А.</i> Технологии и механизмы устойчивого развития сельского хозяйства Республики Казахстан.....	2	168
<i>Кабдыбай А.К., Кенжебеков Н.Д., Даниярова М.Т.</i> Эколого-экономическая дифференциация урбанизированной территории регионов Казахстана	3	132
<i>Каренов Р.С., Баймухамедова Г.С.</i> Инновационные решения на основе создания, внедрения и коммерциализации цифровых технологий.....	1	84
<i>Кожжабаева С.А., Укубасова Г.С., Галиева А.Х.</i> Проблемы становления и перспективы развития малого инновационного бизнеса в Казахстане	4	163
<i>Кунязов Е.К.</i> Пути интенсификации инноваций и импортозамещения в макрологистических системах Республики Казахстан в условиях международной интеграции.....	4	220
<i>Курбанов Ф.</i> Теоретические аспекты развития энергосберегающих проектов в современных условиях	2	161
<i>Курбанов Ф., Тылл Л.</i> Факторы, влияющие на эффективность энергосберегающих проектов в рыночных условиях.....	3	150
<i>Курманов Н.А., Амирова Г.К., Тлеубердиева С.С., Муталиева Л.М., Быков А.А.</i> Анализ эффективности инновационной деятельности в странах Евразийского экономического союза.....	4	194
<i>Магда Р., Куттыбай М., Давлетбаева Н., Касымова Н.</i> Основные тенденции развития государственно-частного партнерства в Казахстане на базе социально-предпринимательских корпораций.....	1	130
<i>Мадиярова Д.М., Левченко Т.П., Молдажанов М.Б., Аманбаева А.А.</i> Развитие инноваций как процесс преобразования ресурсом в инновационные результаты в туризме.....	3	111
<i>Майдырова А.Б.</i> Инновационная активность как условие эффективного использования интеллектуального потенциала.....	2	87
<i>Маймурунова А.А., Арын Е.М.</i> Стратегии инновационного развития моногородов Карагандинской области.....	2	145
<i>Мизанбекова С.К., Нурманбекова Г.К.</i> Стратегический вектор развития мукомольно-крупяной промышленности Казахстана	1	121
<i>Набиев Е.Н., Базарова С.К., Дарибеков С.С.</i> Институциональное обеспечение внешнеэкономической деятельности Казахстана	1	106
<i>Омарова А.Т., Шоқан Р., Хойч А., Грело М.Ф., Сраилова Г.Н.</i> Социально-экономическое развитие моногородов Казахстана	1	137
<i>Рахметова А.М., Есенгельдин Б.С., Калкабаева Г.М.</i> Финансовая поддержка инновационных проектов по линии институтов развития	2	113
<i>Смайлов Б.Т., Андарова Р.К.</i> Инновационный вектор развития современной системы здравоохранения Казахстана: организационно-экономические механизмы.....	4	137
<i>Спанова Б.К., Романько Е.Б., Мусабекова А.О., Хустыи Ж.</i> Социальная политика современного Казахстана: проблемы и перспективы	4	146
<i>Ставбуник Е.А., Нурмаганбетов А.С.</i> Инновационное предпринимательство в Республике Казахстан: роль государства в формировании институциональных условий для развития инновационно активных предприятий.....	3	157
<i>Сыздыкбаева Б., Сейдуалин Д., Мусина К.</i> Применение цифровых технологий в оптово-розничной торговле г. Нур-Султан	3	124
<i>Тасбулатова Д.С.</i> Стимулирование обрабатывающей промышленности в Республике Казахстан	3	171
<i>Тасбулатова Д.С., Токсанова А.Н., Галиева А.Х.</i> Стратегические вопросы развития обрабатывающей промышленности в Республике Казахстан.....	1	113

<i>Ташенова Л.В., Бабкин А.В., Мамраева Д.Г.</i> Цифровая трансформация промышленного производства в контексте Индустрии 4.0.....	4	154
<i>Төлеуұлы А., Тылл Л.</i> Возможности применения ценовой стратегии компаний в условиях электронной торговли.....	2	138
<i>Хусаинова Ж.С., Абауова Г.М., Бектлеева Д.Е., Жартай Ж.М.</i> Институциональные механизмы поддержки молодежного предпринимательства: отечественный и зарубежный опыт.....	2	101
<i>Шеломенцев А., Таубаев А., Амирова Г., Касымова Н.</i> Формирование интегрированной инновационной инфраструктуры Евразийского экономического союза как фактор повышения наукоемкости экономик стран-участниц.....	2	94
<i>Шеримова Н.М.</i> Инновационное управление промышленным сектором Республики Казахстан в условиях цифровизации: актуальность и содержание	1	150
<i>Юрова Н.В., Перова Н.С.</i> ЕАЭС и проблемы развития интеграции (на примере Казахстана и Беларуси).....	3	164

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

<i>Аймурзинов М. С., Баймухамедова Г.С., Баймухамедов М.Ф.</i> Построение системы бюджетного управления.....	3	209
<i>Аллахвердиева Л.М., Курманалина А.А., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Особенности, проблемы и перспективы развития национальной транспортной системы Республики Казахстан	2	212
<i>Алтайбаева Ж.К., Бауэр М.Ш., Алимханова Р.К.</i> Выявление инвестиционных объектов для развития территориальных природных рекреационных систем	2	196
<i>Ахметова А.С., Ескерова З.А., Спанова Б.К.</i> Блокчейн как основа экономики	3	218
<i>Базарова С.К., Набиев Е.Н., Шохаманова А.М.</i> Сущность, значение и особенности латерального маркетинга в современных условиях.....	1	181
<i>Байбосынов С.Б., Аkenов С.Ш., Касымова Н.Ш.</i> Приоритетные направления развития транспортно-логистической инфраструктуры Казахстана на современном этапе	3	201
<i>Байгиреева Ж.З.</i> Человеческий капитал Акмолинской области: анализ и перспективы развития	4	331
<i>Бауэр М.Ш., Бенчева Н.А., Мусина Р.С.</i> Формирование и развитие концепции социального предпринимательства.....	4	304
<i>Джазыкбаева Б.К., Омарова А.Т., Ахметова Д.Т., Мусынова А.М., Нурсеитова Г.Б.</i> Методы калькулирования при управлении затратами в строительной отрасли	4	258
<i>Донцов С.С.</i> Проблемы и перспективы развития взаимодействия государственных органов и неправительственных организаций Республики Казахстан	2	224
<i>Есберген Р.А.</i> Реклама электронных государственных услуг в Казахстане: состояние, мировой опыт и возможности развития.....	3	239
<i>Жалелева С.З., Пастернак А.А.</i> Императивы развития металлургического комплекса Казахстана.....	1	215
<i>Жартай Ж.М.</i> Анализ количественных и качественных параметров развития молодежного предпринимательства в Казахстане	4	312
<i>Карбетова З., Карбетова Ш., Отызбаева К., Сыздыкова К.</i> Эффективность принятия решений в развитии персонала предприятия.....	3	188
<i>Каренов Р.С., Нурпеисов Б.Г., Токсамбаева А.Б.</i> Состояние и приоритеты перехода агропромышленного комплекса страны на новый качественный уровень устойчивого развития	2	175
<i>Косымбаева Ш.И., Альпеисова Ш.Е., Булхаирова Ж.С.</i> Сравнительный анализ развития сельской социальной инфраструктуры в регионах Республики Казахстан.....	3	224
<i>Курманалина А., Гусманова Ж.</i> Основные тренды в области оптимизации системы регулирования: мировой опыт	2	232
<i>Мухаметкалиева Е.М., Примашев Н.М.</i> Теоретические основы общественного участия в государственном управлении	3	179
<i>Ниязбекова Р.К., Дурру Огуз.</i> Особенности применения показателей оценки конкурентоспособности товаров в современных условиях	4	283
<i>Нургалиева С.Ж., Турсынханов Д.Ж., Симонов С.Г.</i> Механизмы совершенствования управления структурой капитала корпорации в Республике Казахстан.....	4	267

<i>Омархан Д.Н., Конопьянова Г.А., Ишкинина Г.Ш., Бернд Зирклер.</i> Анализ основных факторов трудовой мотивации банковского персонала	4	275
<i>Петренко Е.С., Королева А.А.</i> Оценка образования как фактор развития креативной экономики: маркетинговый аспект.....	4	325
<i>Притворова Т.П., Спанова Б.К.</i> Совершенствование нормативно-правовой базы регулирования некоммерческих организаций и социального предпринимательства в Казахстане	1	160
<i>Романько Е.Б., Джазыкбаева Б.К., Казбеков Т.Б., Мусабекова А.О., Муканова А.С.</i> Современные направления развития инвестиционной деятельности в Республике Казахстан	1	174
<i>Солтангазинов А., Симонов С., Амирова М., Кайдарова С., Каримбергенова М.</i> Стратегическое планирование как инструмент Системы государственного планирования в Республике Казахстан.....	1	199
<i>Сыздыкбеков Е.С., Рахметова А.М., Гражеская Н.И.</i> Регулирование внешней трудовой миграции в Республике Казахстан: проблемы и возможности.....	1	208
<i>Укубасова Г.С., Эмирбекова А.Б.</i> Факторы конкурентоспособности продукции промышленных предприятий	4	290
<i>Укубасова Г.С., Токсанова А.Н., Галиева А.Х., Амирбекова А.Б.</i> Государственная поддержка предприятий легкой промышленности в условиях современной интеграции.....	2	240
<i>Усенбаев Т.М., Алина Г.Б., Джумабекова А.Т., Тойжигитова Ж.А., Есенгельдинова С.Ж.</i> Особенности развития малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан	4	298
<i>Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М., Адилова Ж.Г.</i> Особенности социально-экономического портрета субъектов молодежного предпринимательства в национальной экономике	2	182
<i>Чоубекова Г.А., Кочербаева А.А.</i> Экономические основы сферы здравоохранения в Кыргызской Республике	2	205
<i>Шинет Г.Г., Андарова Р.К., Жадигерова Г.А., Наркулова Ш.А.</i> Пути развития взаимоотношений хозяйств населения с коллективными предприятиями	4	247
<i>Щеулов Д., Рустенова Э.А.</i> Маркетинговая стратегия для технологических стартапов.....	1	188
<i>Юнусов М.Б., Есиркепова А.М.</i> Методология оценки управленческого персонала.....	3	232

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

<i>Абдикаримова А.Т., Жетписбаева М.К., Гимранова Г.И., Мусатаева А.А.</i> Периферийная экономика и импортозамещение: возможности для Казахстана	2	247
<i>Абенова М., Низамдинова А.К., Нурғалиева Г.К.</i> Анализ основных показателей деятельности ЖКХ Казахстана и Болгарии	4	377
<i>Артакшинова В., Домников А.</i> Финансы банков и пути их улучшения в Казахстане.....	2	287
<i>Бейсенова Л.З., Алибекова Б.А., Шахарова А.Е.</i> Организация и проведение оценки эффективности деятельности государственных органов	1	234
<i>Бердиходжаева М.С., Садуакасова М.Б., Темирбекова Л.А.</i> Технология блокчейн и бухгалтерский учет.....	3	307
<i>Воробьева С.М.</i> Фонд гарантирования страховых выплат как фактор стабилизации страхового рынка в Республике Казахстан	3	269
<i>Ерманова А.А., Тиштыкбаева А.Ж.</i> Совершенствование системы налогового администрирования в Республике Казахстан	2	274
<i>Есетов Е.Ж.</i> Зарубежный опыт оценки реализации государственных программ	1	262
<i>Жолаева М.А., Чая В.Т.</i> Налоговая нагрузка предприятия в нелинейной системе	3	294
<i>Курбанов Ф., Есенгельдин Б.С., Ерманова А.А., Жансейтов А.А.</i> Особенности оценки рисков проектов по энергосбережению	4	338
<i>Кусниева А.Т.</i> Возможность применения погодных производных рынком сельского хозяйства в Казахстане на основе экспертного мнения	1	241
<i>Қармыс Ғ.С.</i> Влияние цифровизации на рынок труда	1	256
<i>Магеррамов Р.Б., Мамедзаде Н.Р., Мадатова Ш.Г.</i> Некоторые вопросы совершенствования налоговой системы Азербайджана.....	1	268
<i>Макъши М.К.</i> Модели цифровых банков: зарубежный опыт.....	3	277
<i>Мусипова Л.К., Накипова Г.Н., Қудайбергенова С.К., Зимакова Л.А.</i> Интегрированная отчетность: формирование и эволюционное развитие	4	345

<i>Мынжасаров Р.И., Сихимбаева Д.Р., Жумабекова М.Б.</i> Экономико-математическое моделирование системы управления в банках второго уровня.....	3	287
<i>Нажмиденов Б.Т., Кабиев А. А., Рахимова Г.А., Есенова Г.Ж.</i> Аудит эффективности как один из важнейших методов проведения государственного бюджетного контроля.....	3	255
<i>Ниязбекова Ш.У., Буневич К.Г.</i> Особенности механизма формирования валютного курса.....	1	225
<i>Омирбаева Б.С.</i> К вопросу о частных расходах на здравоохранение.....	3	314
<i>Салимбаева Д.И., Сраилова Г.Н.</i> Оценка экономического положения ТОО «Автотранспорт» в Казахстане.....	4	393
<i>Сатанбеков Н.А.</i> Бюджетный дисбаланс как следствие перекосов в изъятиях и субвенциях.....	2	302
<i>Сейтимов Т.С.</i> Институт банкротства (реабилитации) физических лиц — завершающий этап создания эффективной системы банкротства в Казахстане.....	3	301
<i>Серкебаева Р.К., Қазбеков Г.К., Саматова Л.А.</i> Финансовое обеспечение социальной политики.....	2	281
<i>Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К.</i> Анализ современного состояния и тенденций развития рынка банковских депозитных услуг в Казахстане.....	2	295
<i>Сыздықова А., Абубакирова А., Келесбаев Д., Мамбетова С.Ш.</i> Влияние внешнего долга на экономический рост в странах с переходной экономикой.....	4	360
<i>Талимова Л.А., Калкабаева Г.М., Сайфуллина Ю.М., Козлова Н.Г.</i> Основные тенденции развития и регулирования долгосрочного банковского кредитования в Республике Казахстан.....	4	351
<i>Тасмаганбетов А.Б., Ганчев Г.Т., Ахметова Г. И., Жансейтов А.Т.</i> Степень изменения политики и принципов Международного валютного фонда после глобального финансового кризиса 2008 года.....	3	263
<i>Төлеуұлы А.</i> Роль и значение розничной электронной торговли в современных условиях.....	1	249
<i>Трункина Л.В., Сыздықова Э.Ж., Шакеев С.С., Шакенова Г.А.</i> Особенности ценообразования в строительстве и сметная стоимость объектов строительства.....	3	247
<i>Трункина Л.В., Шакеев С.С., Рейдолда С., Аханова Н.Е.</i> Теоретическое значение управленческого учета и его место в управлении предприятием.....	4	369
<i>Успамбаева М.К., Мандражи З.Р., Даулетова Р.С., Кенбейлова Г.А., Конакова Г.М.</i> Развитие системы государственного аудита в Казахстане и возможность применения опыта.....	4	387
<i>Шакирова Г.А., Ситенко Д.А., Васса Л.</i> Аудит эффективности использования бюджетных средств в процессе проведения государственного аудита.....	2	262

**Index of articles published
in the «Bulletin of the Karaganda University» in 2019.
«Economy» Series**

	№	p.
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES		
<i>Aimagambetov E.B., Tyngisheva A.M.</i> Current state of the health care system of Karaganda region	2	11
<i>Aimurzinov M.S., Baimukhamedova G.S., Luchaninova A.A.</i> Transit economy: Kazakhstan trajectories.....	3	89
<i>Alekseenko T.N., Jazykbayeva B.K., Huszti Zs.</i> Use of foreign experience in the hospitality and tourism industry in the Republic of Kazakhstan	3	72
<i>Allahverdiyeva L.M., Kurmanalina A.A., Tasmaganbetov A.B., Zhumatayeva B.A.</i> Features of economic diversification in rural areas for sustainable development.....	4	14
<i>Baktymbet A.S., Gamarnik G.N., Baktymbet A.S., Baktymbet S.S.</i> Problems and prospects of development of the Shanghai cooperation organization.....	4	29
<i>Bekbossynova Zh.A., Junusbekova G.A.</i> Information transparency of state bodies as a criterion of public administration efficiency	2	18
<i>Bodaukhan K., Kunurkulzhaeva G.T., Taskarina B.M., Bolatova B.Zh.</i> The role and importance of the agrarian sector in the development of the national economy.....	1	57
<i>Bolyssov T., Tyll L.</i> Contemporary problems of energy security of agriculture.....	3	98
<i>Bolysov T.K., Zhanybayeva Z.K., Yessengeldin B.S., Tuleubayeva M.K.</i> Possibilities of using biogas in agriculture.....	4	22
<i>Bugubayeva R.O., Tapenova G.S.</i> Sociological diagnostics of public administration by the higher education system in the Republic of Kazakhstan	2	42
<i>Bugubayeva R.O., Zhetpisbayeva M.K., Gimranova G.I., Abdikarimova A.T., Bepayeva R.S.</i> Analyses of the oil industry and its impact on the economy of the Republic of Kazakhstan	4	44
<i>Bulasheva A.A., Kusayinov T.A.</i> Impact assessment of investments in education on the development of human capital and its influence on the economic growth.....	1	41
<i>Daribekov S.S., Daribekova A.S., Yeskerova Z.A., Akhmetova A.S.</i> Assessment of the role of fuel and energy resources in ensuring the energy security of Kazakhstan.....	4	75
<i>Granetsky V.N., Madiyarova E.S., Rakhimberdinova M.U., Karayilmazlar E.</i> «Green economy» as a way of future development of Kazakhstan.....	2	26
<i>Iskendirowa S., Konuspayev R., Demesinov T.</i> Problems subsidies in the sphere of agriculture	4	61
<i>Kamenova M.Zh., Jazykbayeva B.K., Aymurzina B.T.</i> Features of forms of agro-industrial complex management in the sustainable development of agriculture	2	52
<i>Kazambayeva A.M., Sultanova Z.Kh.</i> The formation and development of meat cluster in West Kazakhstan region.....	3	80
<i>Koptayeva G.P., Agabekova G.N., Berdibekova G.S., Chernobay L.I.</i> Priority areas for the modernization of the regional management system.....	4	83
<i>Manasbay A.E.</i> Attraction of the private sector into the port industry of Kazakhstan.....	4	109
<i>Nakipova G.N., Arynova Zh.Z.</i> Theoretical approaches to the management of industries.....	3	31
<i>Nassanbekova S.T., Uruzbayeva N.A., Rodriguez Zapatero M.</i> Scientific approaches to the definition of the concept «tourism destination»	1	49
<i>Niyazbayeva A.T., Yessengeldina A.S.</i> Analysis of theoretical concepts of tourism industry management....	2	35
<i>Pritvorova T.P., Abzalbek E.Zh.</i> Product and regional profile of postindustrial economy services in the economy of Kazakhstan.....	3	39
<i>Saduov A.Zh., Mukanov B.O., Nursultan D.T.</i> Territorial peculiarities of development of tourism in the Republic of Kazakhstan.....	3	22
<i>Satpayeva Z.T.</i> Analysis of Kazakhstan's regional technoparks activity.....	4	37
<i>Shaushenova S.G., Niyazbekova Sh.U., Nurpeisova A.A., Yerzhanova S.K.</i> The current state of road constructionproduction in Zhambyl region.....	4	54
<i>Shelomentseva V.P., Bepalyy S.V., Beisembayeva G.M., Soltangazinov A.R.</i> Self-employment of economically active population in the region.....	2	80

<i>Spanova B.K.</i> System-forming criteria of modern social economy	1	76
<i>Stesenko I.P., Tasmaganbetov A.B., Aldashova G.M.</i> Assessment of competitiveness of industries in Kazakhstan and Russia	2	62
<i>Tasmaganbetov A.B., Abayev A.A., Rahmanova A.S., Tleukabylova K.B.</i> Theoretical and methodological bases of assessment of sustainable development of rural areas	4	67
<i>Taubayev A.A., Legostayeva A.A., Serikova G.S., Orynassarova Y.D.</i> Non-standard employment in Kazakhstan: scales, tendencies and social protection measures	1	31
<i>Temirbayeva D.M.</i> Analysis of social support for households with children in Kazakhstan.....	4	119
<i>Temirbulatova M.A., Agybetova R.Y., Yerzhanova S.K., Omarova A.S., Mioara B.</i> Regional touristic cluster as one of the factors of touristic development on the border territories of Kazakhstan and Russia	3	58
<i>Tleuberdinova A.T., Shayekina Zh.M., Salauatova D.M.</i> Features of the regional development of entrepreneurial activity in the field of tourism in Kazakhstan.....	1	11
<i>Tyapukhin A.P., Tasmaganbetov A.B., Kultanova A.E.</i> Theoretical fundamentals of development of agricultural tourism in modern conditions	3	51
<i>Ukubassova G.S., Galiyeva A.Kh., Kozhabayeva S.A., Amirbekova A.</i> Features of modern light industry of developing countries in global competition	3	65
<i>Utepkaliyeva K.M., Sabirova R.K., Dingazieva M.D., Tazhidenova A.R.</i> Improvement of the economic efficiency of vegetable production in the agrarian sector	4	93
<i>Yembergenov R.A.</i> Use of management accounting systems in the hotel and restaurant business	3	104
<i>Yemelina N.K., Assanova M.A., Yugay S.V.</i> Integration of environmental problems into economic analyses of state policy of the Republic of Kazakhstan	2	72
<i>Yerzhanova S., Zhaksybayev K., Komekbayeva L.</i> The agro-industrial complex of Kazakhstan: its main disadvantages and priorities.....	1	68
<i>Yessengeldin B., Dauletova A., Serikova G., Daniyarova M.</i> Models of human capital development in single-industry towns of East Kazakhstan.....	3	11
<i>Zhartay Zh.M., Yessengeldin B.S., Tyll L.</i> Digital transformation of industries of the member states of the Eurasian economic Union and increase of their competitiveness	1	22
<i>Zhiyentayev S., Dosmukhamedova Z.</i> State regulation of agriculture in Kazakhstan within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU).....	4	99

**EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION
THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN**

<i>Abylkassimova Zh.A., Alibayeva M.M., Ramashova A.N., Gudalin A.V.</i> Ways of increasing the investment activity of the region enterprises.....	2	129
<i>Aimukhanbetova G.</i> Intellectual capital management for increasing innovative activity of enterprises.....	1	143
<i>Akhmetova G.Zh., Bayneyeva P.T., Parmanova R.S., Jaworska M.</i> Innovative activity as a basis for the development of the region	4	172
<i>Akhmetzhanov B., Tazhibekova K.B., Shametova A.</i> Analysis and evaluation of the economic effect of coal use for ferroalloy and sinter production	4	126
<i>Alimbayev A.A., Filyuk G.M., Kenesheva G.A.</i> Assessment of technological development factors of the industry of the Republic of Kazakhstan.....	2	121
<i>Bayadilova B.M., Orynbekova G.A., Koichubayev A.S.</i> Innovative potential of small-sized enterprises in Kazakhstan, key problems, ways and criteria for development.....	3	143
<i>Beisembai Ye.</i> The digital economy as a fundamental foundation intensive development of post-industrial society.....	4	207
<i>Bolyssov T.K.</i> Modern instruments of state regulation in the field of support of renewable energy sources..	2	153
<i>Borbassova Z.N., Sedlarski T., Bezler O.D.</i> Analysis of the modern interaction of the labor market and the professional education in Kazakhstan.....	1	98
<i>Daribayeva A.K., Karbetova Z.R., Karbetova Sh.R.</i> Improving investment risk management	4	240
<i>Gelashvili N.N., Orynassarova Y.D., Zhumanova B.K.</i> Problems of development of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan: solutions and tools.....	4	180
<i>Kabdybay A.K., Kenzhebekov N.D., Daniyarova M.T.</i> Ecological and economic differentiation of the urbanized territory of the regions of Kazakhstan	3	132

<i>Karenov R.S., Baimukhamedova G.S.</i> Innovation solutions based on creation, implementation and commercialization of digital technologies.....	1	84
<i>Khussainova Zh.S., Abauova G.M., Bektleyeva D.Ye., Zhartay Zh.M.</i> Institutional mechanisms to support of the youth entrepreneurship: domestic and foreign experience	2	101
<i>Kozhabayeva S.A., Ukubassova G.S., Galiyeva A.Kh.</i> Problems of formation and development prospects of small innovative business in Kazakhstan	4	163
<i>Kunyazov E.K.</i> Ways to intensify innovation and import substitution in macrologistic systems of the Republic of Kazakhstan in the context of international integration	4	220
<i>Kurbanov F.</i> Theoretical approaches of development of energy saving projects in the modern world.....	2	161
<i>Kurbanov F., Tyll L.</i> Factors affecting the efficiency of energy-saving projects in market conditions	3	150
<i>Kurmanov N.A., Amirova G.K., Tleuberdiyeva S.S., Mutaliyeva L.M., Bykov A.A.</i> Analysis of efficiency of innovation activities in the countries of the Eurasian Economic Union	4	194
<i>Madiyarova D.M., Levchenko T.P., Moldazhanov M.B., Amanbayeva A.A.</i> Development of innovations as a process of resource transformation into innovative results in tourism.....	3	111
<i>Magda R., Kuttybai M., Davletbaeva N., Kasymova N.</i> The main trends in the development of public-private partnership in Kazakhstan on the basis of social-entrepreneurial corporations	1	130
<i>Maimurunova A.A., Aryn E.M.</i> Strategies for the innovative development of single-industry towns of Karaganda region	2	145
<i>Maydyrova A.B.</i> Innovative Activity as a Condition for Effective Use of Intellectual Potential.....	2	87
<i>Mizanbekova S.K., Nurmanbekova G.K.</i> Strategic development vector of the flour-milling and cereal industry of Kazakhstan	1	121
<i>Nabiyev E.N., Bazarova S.K., Daribekov S.S.</i> Institutional support of foreign economic activity of Kazakhstan	1	106
<i>Omarova A.T., Shokhan R., Khoich A., Grelo M.F., Srailova G.N.</i> Social and economic development of monotowns in Kazakhstan	1	137
<i>Rakhmetova A.M., Yessengeldin B.S., Kalkabayeva G.M.</i> Financial support for innovation projects by development institutions.....	2	113
<i>Shelomentsev A., Taubayev A., Amirova G., Kasymova N.</i> Formation of the integrated innovative infrastructure of the Eurasian economic union as a factor of increase in knowledge intensity of economies of member countries.....	2	94
<i>Sherimova N.M.</i> Innovative management by the industrial sector of the Republic of Kazakhstan in the conditions of digitalization: relevance and content	1	150
<i>Smailov B.T., Andarova R.K.</i> Innovative vector of development of modern healthcare system in Kazakhstan: organizational and economic mechanisms and extrapolation of foreign experience.....	4	137
<i>Spanova B.K., Romanko E.B., Musabekova A.O., Huszti Zs.</i> Social policy of modern Kazakhstan: problems and prospects.....	4	146
<i>Stavbunik Ye.A., Nurmaganbetov A.S.</i> Innovative entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan: the role of the state in a forming of the institutional conditions for the development of innovative activity of enterprises.....	3	157
<i>Syzdykbayeva B., Seydualin D., Mussina K.</i> The use of digital technologies in the wholesale and retail trade of Nur-Sultan city	3	124
<i>Tasbulatova D.S.</i> Stimulation of the manufacturing industry in the Republic of Kazakhstan.....	3	171
<i>Tasbulatova D.S., Toksanova A.N., Galiyeva A.Kh.</i> Strategic issues of development of the manufacturing industry in the Republic of Kazakhstan	1	113
<i>Tashenova L.V., Babkin A.V., Mamrayeva D.G.</i> Digital transformation of industrial production in the context of Industry 4.0.....	4	154
<i>Toleuly A., Tyll L.</i> The possibilities of applying the pricing strategy of companies in e-Commerce.....	2	138
<i>Yurova N.V., Perova N.S.</i> The EAEU and the problems of development of integration (on the example of Kazakhstan and Belarus)	3	164
<i>Zhabytay B.N., Dosmaganbetov N.S., Aybasova G.K.</i> The main directions and ways to improve the management of innovative development of urban infrastructure.....	4	231
<i>Zhussupov Y.A.</i> Technologies and mechanisms of sustainable development of agriculture of the Republic of Kazakhstan	2	168
<i>Zhussupov Y.A., Baktymbet S.S., Shmarlovskaya G.A.</i> Innovative development in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan	4	187

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Aimurzinov M.S., Baimukhamedova G.S., Baimukhamedov M.F.</i> A budget management system construction.....	3	209
<i>Akhmetova A.S., Yeskerova Z.A., Spanova B.K.</i> Blockchain as the basis of the economy.....	3	218
<i>Allahverdieva L.M., Kurmanalina A.A., Tasmaganbetova S.Zh.</i> Features, problems and prospects of development of the national transport system of the Republic of Kazakhstan	2	212
<i>Altaibayeva Zh.K., Bauer M.Sh., Alimkhanova R.K.</i> Identification of investment objects for the development of territorial natural recreational systems.....	2	196
<i>Baibossynov S.B., Akenov S.Sh., Kasymova N.Sh.</i> Priority directions of development of transport and logistics infrastructure of Kazakhstan at the present stage	3	201
<i>Baigireyeva Zh.</i> Human capital of Akmola region: analysis and development prospects	4	331
<i>Bauer M.Sh., Bencheva N.A., Mussina R.S.</i> Formation and development of the concept of social entrepreneurship	4	304
<i>Bazarova S.K., Nabiev E.N., Shohamanova A.M.</i> The nature, value and characteristics of lateral marketing in modern conditions	1	181
<i>Choyubekova G.A., Kocherbayeva A.A.</i> Economic fundamentals of health care in the Kyrgyz Republic	2	205
<i>Dontsov S.S.</i> Problems and prospects of the development of interaction between government bodies and non-governmental organizations of the Republic of Kazakhstan	2	224
<i>Jazykbayeva B.K., Omarova A.T., Akhmetova D.T., Mussynova A.M., Nurseitova G.B.</i> Calculation methods for cost management in the construction industry.....	4	258
<i>Karbetova Z., Karbetova Sh., Otyzbayeva K., Syzdykova K.</i> The effectiveness of decision making in the development of enterprise personnel	3	188
<i>Karenov R.S., Nurpeyissov B.G., Toxambayeva A.B.</i> Condition and priorities of the transition of agro-industrial complex of the country to a new quality level of sustainable development.....	2	175
<i>Kossymbayeva Sh.I., Alpeisova Sh.E., Bulkhairova Zh.S.</i> Comparative analysis of rural social infrastructure development in the regions of the Republic of Kazakhstan	3	224
<i>Khussainova Zh.S., Zhartay Zh.M., Adilova Zh.G.</i> Peculiarities of socio-economic portrait of the subjects of youth entrepreneurship in the national economy.....	2	182
<i>Kurmanalina A., Gusmanova Zh.</i> The main trends in the field of optimization of the regulation system: world experience.....	2	232
<i>Mukhametkaliyeva Y.M., Primashev N.M.</i> Theoretical foundations of public participation in public administration	3	179
<i>Niyazbekova R.K., Durru Oguz.</i> Application features of indicators to assess competitiveness of products in modern conditions	4	283
<i>Nurgalieva S.Zh., Tursynkhanov D.Zh., Simonov S.G.</i> Mechanisms for improving corporate capital structure management in the Republic of Kazakhstan.....	4	267
<i>Omarkhan D.N., Konopyanova G.A., Ishkinina G.S., Bernd Zirkler.</i> Main factors analysis of bank staff labor motivation.....	4	275
<i>Petrenko E.S., Koroleva A.A.</i> Evaluation of education as a factor in the development of the creative economy: marketing aspect	4	325
<i>Pritvorova T.P., Spanova B.K.</i> Improvement of the regulatory framework for the regulation of non-profit organizations and social entrepreneurship in Kazakhstan	1	160
<i>Romanko E.B., Jazykbayeva B.K., Kazbekov T.B., Mussabekova A.O., Mukanova A.S.</i> The modern directions of development of investment activities in the Republic of Kazakhstan.....	1	174
<i>Sceulovs D., Rustenova A. J.E.</i> Marketing Strategy for Technological Start-ups.....	1	188
<i>Shinet G.G., Andarova R.K., Zhadigerova G.A., Narkulova Sh.A.</i> Ways of development of the relationship between farms from collective enterprises	4	247
<i>Soltangazinov A., Simonov S., Amirova M., Kaidarova S., Karimbergenova M.</i> Strategic planning as an instrument of the State planning system in the Republic of Kazakhstan	1	199
<i>Syzdykbekov Ye.S., Rahmetova A.M., Grazhevskaya N.I.</i> Regulation of external labor migration in the Republic of Kazakhstan: problems and opportunities	1	208
<i>Ukubassova G.S., Amirbekova A.B.</i> Factors of product competitiveness of industrial enterprises.....	4	290
<i>Ukubassova G.S., Toksanova A.N., Galieva A.Kh., Amirbekova A.B.</i> The governmental support of the light industry in modern integration condition	2	240

<i>Usenbaev T.M., Alina G.B., Jumabekova A.T., Toizhigitova Z.A., Yessengeldinova S.Z.</i> Development features of the small and medium businesses in the Republic of Kazakhstan	4	298
<i>Yesbergen R.A.</i> Advertising e-government services in Kazakhstan: status, international experience and development opportunities.....	3	239
<i>Yunussov M.B., Yessirkepova A.M.</i> Assessment methodology of management personnel	3	232
<i>Zhaleleva S.Z., Pasternak A.A.</i> The imperatives of the development of the metallurgical complex of Kazakhstan	1	215
<i>Zhartay Zh.M.</i> Analysis of quantitative and qualitative parameters of youth entrepreneurship development in Kazakhstan	4	312

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

<i>Abdikarimova A.T., Zhetpisbayeva M.K., Gimranova G.I., Mussatayeva A.A.</i> Peripheral economy and the import substitution: opportunities for Kazakhstan.....	2	247
<i>Abenova M., Nizamdinova A.K., Nurgaliyeva G.K.</i> Analysis of the main indicators of the activities of housing and communal services in Kazakhstan and Bulgaria	4	377
<i>Artakshinova V., Domnikov A.Yu.</i> Finance banks and ways to improve them in Kazakhstan	2	287
<i>Beisenova L.Z., Alibekova B.A., Shaharova A.E.</i> Organisation and conduction of the effectiveness evaluation of the state bodies' activity.....	1	234
<i>Berdikhoyayeva M.S., Saduakasova M.B., Temirbekova L.A.</i> Blockchain technology and accounting.....	3	307
<i>Ermanova A.A., Tishtykbayeva A.Zh.</i> Development of the tax administration system in the Republic of Kazakhstan	2	274
<i>Esetov E.Zh.</i> Foreign experience in evaluating the implementation of state programs.....	1	262
<i>Karmys G.S.</i> Impact of digitalization on the labor market.....	1	256
<i>Kurbanov F., Yessengeldin B.S., Yermanova A.A., Zhanseitov A.T.</i> Features of risk assessment of energy saving projects	4	338
<i>Kusniyeva A.T.</i> The possibility of application of weather derivatives by agricultural market in Kazakhstan on the expert opinion	1	241
<i>Maharramov R.B., Mamedzade N.R., Madatova Sh.Q.</i> Some questions of improvement of a tax system of Azerbaijan.....	1	268
<i>Makysh M.K.</i> Models of digital banks: foreign experience.....	3	277
<i>Mussipova L.K., Nakipova G.N., Kudaibergenova S.K., Zimakova L.A.</i> Integrated reporting: formation and evolutionary development.....	4	345
<i>Mynzhasarov R.I., Sikhimbayeva D.R., Zhumabekova M.B.</i> Economic and mathematical modeling of second-tier banks management	3	287
<i>Nazmiden B.T., Kabiev A.A., Rakhimova G.A., Esenova G.Sh.</i> Performance audit as one of the most important methods of state budget control.....	3	255
<i>Niyazbekova Sh.U., Bunevich K.G.</i> Features of the mechanism of formation of the exchange rate	1	225
<i>Omirbayeva B.S.</i> On the issue of private expenses on health care.....	3	314
<i>Salimbekova D.I., Srailova G.N.</i> Economic position of LLP «Motor transport» in Kazakhstan.....	4	393
<i>Satanbekov N.A.</i> Budget imbalance as a consequence of distortions in withdrawals and subventions	2	302
<i>Seitimov T.S.</i> Bankruptcy Institute (rehabilitation) of individuals — the final stage of creating an effective system of Bankruptcy (rehabilitation) in Kazakhstan.....	3	301
<i>Serkebayeva R.K., Kazbekov G.K., Samatova L.A.</i> Financial provision of the social policy.....	2	281
<i>Shakirova G.A., Sitenko D.A., Vasa L.</i> Audit of efficiency of the use of budgetary funds in the process of conducting a state audit	2	262
<i>Sukhanberdina B.B., Kurmanova G.K.</i> Analysis of the current state and development trends of the banking deposit services market in Kazakhstan	2	295
<i>Syzdykova A., Abubakirova A., Kelesbayev D., Bingol Z., Mambetova S.Sh.</i> Analysis of relationship between tourism growth and income in Turkey	4	360
<i>Talimova L.A., Kalkabayeva G.M., Saifullina Yu.M., Kozlova N.G.</i> Main trends in development and regulation of long-term bank lending in the Republic of Kazakhstan	4	351
<i>Tasmaganbetov A.B., Ganchev G.T., Akhmetova G.I., Zhanseitov A.T.</i> The extent of change of the policies and principles of the International Monetary Fund after 2008 global financial crisis	3	263
<i>Toleuly A.</i> The role and importance of retail e-commerce in modern conditions	1	249

<i>Trunkina L.V., Shakeyev S.S., Reidolda S., Ahanova N.E.</i> Theoretical value of management accounting and its place in enterprise management	4	369
<i>Trunkina L.V., Syzdykova E.Zh., Shakeyev S.S., Shakenova G.A.</i> Features of pricing in construction and estimated cost of construction objects	3	247
<i>Uspambaeva M.K., Mandrazhi Z.R., Dauletova R.S., Kenbeilova G.A., Konakova G.M.</i> Development of the state audit system in Kazakhstan and the possibility of applying the experience	4	387
<i>Vorobyova S.M.</i> Insurance payment guarantee fund as a factor of stabilization of the insurance market in the Republic of Kazakhstan	3	269
<i>Zholayeva M.A., Chaya V.T.</i> Business tax burden in the non-linear system.....	3	294